

Šarm a noblesa diplomata

Venované pamiatke profesora Jozefa Klimka

Historia et theoria iuris, 2022, roč. 14, Supplement

Šarm a noblesa diplomata.

Venované pamiatke profesora Jozefa Klimka

(=Historia et theoria iuris, 2022, roč. 14, Supplement)

Pripravili:

Prof. doc. PaedR. JCDr. Róbert Brtko, CSc.

Mgr. Adam Kószeghy, PhD.

Mgr. Lenka Martincová, PhD.

Prof. Mgr. Miroslav Lysý, PhD.

Prof. JUDr. Matúš Nemec, PhD.

Recenzenti:

Doc. PhDr. Dušan Stanek, CSc.

Doc. JUDr. Zuzana Mlkvová Illýová, PhD.

Adresa redakcie:

HISTORIA ET THEORIA IURIS

Katedra právnych dejín a právnej komparatistiky

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Šafárikovo nám. č. 6

P. O. BOX 313

810 00 Bratislava

hti.casopis@gmail.com

<https://www.flaw.uniba.sk/veda/hti>

Grafická úprava:

Prof. Mgr. Miroslav Lysý, PhD.

ISSN 1338-0753

Obsah

SPOMIENKY

ALEXANDER BRÖSTL

Jozefovi Klimkovi 12

JÁN ČARNOGURSKÝ

Jozef Klimko – právnik, historik, diplomat..... 13

MARTIN GREGOR

Môj pohľad na Jozefa Klimka..... 15

EDUARD KUKAN †

Spomienka na prof. JUDr. Jozefa Klimka, DrSc. 18

MIROSLAV LYSÝ

Profesorov stôl zostal prázdny..... 19

JOZEF MORAVČÍK

Nedokončený rozhovor 20

ČLÁNKY A ŠTÚDIE O OSOBNOSTIACH

LENKA MARTINCOVÁ

Richard Horna..... 26

OLEXIJ M. METEŇKANYČ

Prof. Bohuš Tomsa – filozof a osobnosť právnej a politickej vedy 35

VLADIMÍR SEDLIAK

Karol Bedrna – život a dielo 55

JOZEF VOZÁR

Július Karmán – zabudnutý právnik..... 62

JAROMÍR TAUCHEN

Ludovít Pénzeš – životopisný portrét jedného z predstaviteľů československé kriminalistiky 69

ČLÁNKY A ŠTÚDIE Z TEÓRIE PRÁVA**BRANISLAV FÁBRY**

Militantná demokracia, jej riziká a historické paralely 79

TOMÁŠ GÁBRIŠ

Metaforický jazyk v práve 89

PAVEL HOLLÄNDER

Antický príbeh bezrozpornosti práva 105

JARMILA CHOVANCOVÁ

K sudcovskej tvorbe práva 118

MILOŠ VEČEŘA

Statika a dynamika práva strednej Evropy 122

ČLÁNKY A ŠTÚDIE Z RÍMSKEHO PRÁVA**RÓBERT BRTKO**

Predmet vojenského pekúlia podľa klasického a justiniánskeho rímskeho práva. 138

VALÉRIA TERÉZIA DANČIAKOVÁ

Rímske právo v provinciách – kúpna zmluva v papyrusoch P. Yadin 21 a 22 149

JÁN IVANČÍK

Mimoriadne vydržanie – vývojové aspekty a miera relevancie pre moderné slovenské právo 167

MICHAL SKŘEJPEK

Označení pro tresty v římském právu 178

VLADIMÍR VRANA

Chápanie verejného a súkromného práva podľa rímskych právnikov 187

ČLÁNKY A ŠTÚDIE ZO STARŠÍCH DEJÍN

JÍŘÍ L. BÍLÝ

Vztah právních obyčejů a psaného práva na příkladu Markrabského horenského práva na Moravě 198

MIROSLAV LYSÝ

„Historický odkaz Velké Moravy“. Niekoľko drobných poznámok ku kľúčovej téme slovenských dejín 200

MATÚŠ NEMEC

Pápežská diplomacia v rímskom impériu a jej súčasná charakteristika 207

VOJTECH VLADÁR

Vplyvy avignonského pápežstva na vývoj teórií vzťahu cisárstva a pápežstva 215

PETER VYŠNÝ

Koncepcia ius gentium Francisca de Vitoriu 235

ČLÁNKY A ŠTÚDIE Z MODERNÝCH DEJÍN

MARTINA GAJDOŠOVÁ

Notárstvo na Slovensku po vzniku Československej republiky – personálne zloženie 246

ZOLTÁN GYURÁSZ

Umelá inteligencia v kontexte dejín našej spoločnosti 267

ADAM KŐSZEGHY

Právo medzinárodného obchodu (medzinárodné obchodné právo) a jeho miesto v československom právnom poriadku 277

MIRIAM LACLAVÍKOVÁ

Pracovnoprávne vzťahy v Živnostenskom zákone z roku 1924 (s prihliadnutím na vznik a zánik pracovného pomeru) 291

SLAVOMÍR MICHÁLEK

Všeobecná rozprava XXIII. Valného zhromaždenia OSN k augustovej invázii do Československa 304

PETER MOSNÝ

Obdobie znovuobnovenia socialistického zriadenia sovietskeho typu
v Československu tzv. konsolidačnou normalizáciou 321

THOMAS OLECHOWSKI

Das Reichsgericht.....337

ONDREJ PODOLEC

Slovenská národná rada proti trojústave (Malá vzbura v komunistickom parlamente
v predvečer Novembra 1989) 350

KAREL SCHELLE

Změny v civilním řízení v období meziválečného Československa 372

ERIK ŠTENPIEN

Zákonný článok o obmedzenom počte – prvý protizidovský zákon v Európe.....380

ADRIANA ŠVECOVÁ

Otázniky nad zachovaním vetvového dedenia v čase príprav prvej občianskoprávnej
kodifikácie v dualistickom Uhorsku.....391

LADISLAV VOJÁČEK

K přípravě ústavy z roku 1920 404

ČLÁNKY A ŠTÚDIE ZO SÚČASNÉHO PRÁVA**IGOR HRON**

Prístupy Európskeho súdu pre ľudské práva k duševnému vlastníctvu
prostredníctvom ochrany pokojného užívania majetku 426

KATARÍNA KALESNÁ

Úloha súťaže vo verejnom obstarávaní.....445

PAVOL KUBÍČEK

Právne postavenie stálych rozhodcovských súdov v Slovenskej republike.....455

JÁN SVÁK

Výnimočné stavy v kľzavej dobe histórie.....461

Spomienky

Jozefovi Klimkovi

Alexander Bröstl

Milý Jozef,

rozmyšľam nad tým, kedy sme sa vlastne po prvý raz stretli a prichádzam k záveru, že to bolo niekedy na prednáške v prvom ročníku, keď si zaskakoval za profesora Floriána Siváka, ktorý nám obvykle chodil prednášať dejiny štátu a práva na území ČSSR. Vtedy som si uvedomil, že sa dá prednášať aj inak. Všimol som si Tvoj neobvyklý prednes a štýl. Veľa neznámych, cudzích slov. Potom prešli viaceré roky a ja som ostal natrvalo v zostave katedry dejín a teórie štátu a práva ako asistent a odborný asistent. Myslím, po roku 1976. Vedel som a čítal som o Tebe, o Tvojej knižke o Slovenskej republike rád. Pokus o socialistickú štátnosť (Bratislava 1979), ako aj o Vývoji územia Slovenska a o utváraní jeho hraníc (Bratislava 1980). Dostal som neskôr aj pohľadnice z miesta Tvojho pôsobenia v Bundesarchive v Koblenzi... Radil si mi pri písaní príspevku K vývoju názorov amerických Slovákov na štátnoprávne usporiadanie Československa v rokoch 1914 – 1918 (In *História a realita spoločnej štátnosti našich národov. Acta iuridica Cassoviensia*, 1982, roč. 5, s. 27 – 35), ktorý znamenal moju premiéru na poli vedeckých zborníkov v Košiciach.

V rokoch 1979 – 1984 som absolvoval aspirantské štúdium (externú aspirantúru) na Ústave štátu a práva SAV u doc. Jána Bakiču v odbore teórie štátu a práva. Ako jediný v Akadémii a nie na fakulte. To bolo dôvodom poznámok na stranickej pôde, že takéto spojenie „výškrtnutého straníka“ a „nezaradeného dobrodruha“ nemôže viesť k ničomu dobrému. A viedlo to naozaj k tomu najlepšiemu. Do Bratislavy som chodil rád a pravidelne som pendloval medzi ústavom a fakultou, oddeľením teórie (ale nielen – mohol som konzultovať aj s našimi prednášateľmi filozofie s dr. Münzom, i s akademikom Filkornom) a Katedrou teórie štátu a práva a Katedrou dejín štátu a práva. Je pravda, že som sa viac stretával s vtedajšími doc. Prusákom a doc. Blahom, ale je tiež pravda, že v ich blízkosti som vždy zachytil aj Teba.

Po roku 1990, keď som nakrátko pôsobil v Bratislave na Ústave štátu a práva SAV, sme sa začali stretávať pravidelnejšie. Ty si pôsobil ako prodekan pre vedu a výskum a ja sa pamätám najmä na stretnutie, ktoré si zorganizoval prednáškovou formou, ako metodologický seminár v Modre-Harmónii. Mal na ňom vystupovať a aj vystúpil akademik Viktor Knapp, a potom som mal mať nejaké vystúpenie aj ja, Mal som vtedy veľkú trému a cítil som aj veľkú zodpovednosť. Viem, že som začal vo veľkom štýle, odvolávajúc sa na obrázok na titulke diela Francisa Bacona *Novum organum* a že som citoval jeho nápis *Multi pertransibunt, et angebatur scientia* – Mnohí preplávajú a obohatená bude veda...

Ty si mi povedal aj o našom významnom historikovi Ľubomírovi Liptákovi, vlastne predtým, ako som mal možnosť sa s ním osobne stretnúť na medzinárodnej konferencii v rakúskom Grazi, čo bol pre mňa mimoriadny zážitok..

Stretávali sme sa na katedrách, na vedeckých konferenciách i súkromne – keď sme sa bližšie spoznali – a vždy to boli príjemné a priateľské stretnutia a posedenia. Či to bolo v Bratislave, v Košiciach, v Trnave, alebo niekde inde. Niekde inde znamenalo trebárs na redakčnej rade časopisu Právny obzor, ale aj na tenise, bol som sa s Tebou pozrieť na tenisovú halu, v ktorej ste Tvojou zásluhou, keďže si bol aj predsedom Akademického tenisového klubu Slávia, sem-tam hrávali veľké tenisové zápasy, ale aj z cesty do miesta Tvojho diplomatického pôsobenia vo Viedni,

Sem-tam znamenalo aj teraz, v dobe covidovej, keď sme sa stretli na ulici v Bratislave.

Sem-tam znamenal aj telefonát, na ktorý Ti dlhujem odpoveď, a ktorý prišiel prekvapujúco vtedy, keď si sa vzdal predsedníctva komisie pre obhajoby inauguračných prác. Čas mojej odpovede sa blíži. Určite Ti zavolám, že už idem, keď to stihnem urobiť. A keď nie, aj tak dobre, uvidíme sa.

Dovtedy zbohom!

Šaňo

Jozef Klimko – právnik, historik, diplomat

Ján Čarnogurský

S Jozefom Klimkom som sa spoznal v polovici 60. rokov. Na Slovensku začal vtedy odmäť, ktorý neskôr celoštátne vyvrcholil v r. 1968. V r. 1964 som začal študovať na Právnickej fakulte Komenského univerzity. Zapojil som sa do vydávania, lepšie povedané zaplňovania fakultného časopisu Mladý právnik. Šéfredaktorom bol už nebohý Jozef Horák a v redakcii sme sa zišli skupina študentov, ktorých nepohltilo iba samotné štúdium. Asi o tri-štyri roky vyššie študoval na fakulte aj Jozef Klimko. Cez redakciu Mladého právnika sme sa spoznali a v akademickom roku 1966/67 už ako absolvent fakulty viedol niektoré naše semináre. Ja som potom prestúpil do Prahy a všetci sa zažili Pražské jaro a okupáciu Československa. Jozef Klimko vybavil, aby som základnú vojenskú službu, vtedy v trvaní jedného roka, slúžil vo vojenskej justícii. Postupne sme sa už začali schádzať na katedre dejín Právnickej fakulty Komenského univerzity, kde Jozef Klimko pracoval ako asistent. Vedúci katedry prof. Martin Vietor tam vytvoril tvorivú atmosféru a neskôr v nej pokračoval

prof. Sivák. Stretávali sme sa na katedre skupina azda do desiatich ľudí a diskutovali sme o politických pomeroch v štáte aj mimo neho. Naše diskusie boli slobodné a vychádzali z našich tradícií aj z dlhodobých európskych trendov. Tak prechádzali 70. roky aj 80. Potom už prišla Nežná revolúcia a beh dejín akoby sa zrýchlil. Ja som išiel do politiky, čoskoro tam prišiel aj Jozef Moravčík, tiež člen našich diskusných krúžkov, a Jozef Klimko prešiel do diplomacie.

V roku 2003 sme sa opäť začali intenzívnejšie stykať, keď som sa stal členom Správnej rady Bratislavskej akademickej spoločnosti a Jozef Klimko sa stal akademickým vedúcim projektu založenia súkromnej vysokej školy Bratislavská vysoká škola práva. On vniesol do projektu znalosť slovenského akademického prostredia a usmerňoval prácu na projekte ako súčasť sústavy slovenských vysokých škôl. Vysoká škola nesie po zmene názov Paneurópska vysoká škola. Neskôr bol rektorom tejto vysokej školy.

Jozef Klimko napísal vedeckú prácu o vytváraní hraníc Slovenskej republiky. Práca o hraniciach mu umožnila vniknúť do komplikovaných historických dejov, ktoré vedú ku vzniku štátu a ešte komplikovanejších dejov, ktoré umožňujú štát udržať. Toto poznanie ho priviedlo ku hľadaniu stabilizujúcich prvkov pre spravovanie štátu a ku diplomatickému podielu na zahraničnej politike vytvárajúcej oporu pre štát. Jozef Klimko vedel, že prítomnosť sa rodí z minulosti a prítomnosť kladie základy pre budúcnosť. Poznanie dejín mu umožňovalo odhaľovať skryté zákutia prítomnosti, ktoré budú ovplyvňovať budúci vývoj. Skryté zákutia vyvierajúce z minulosti sa ľahšie ovplyvňujú, ako už vládnuca politika. Jozef Klimko rozmýšľal a konal na líniách spájajúcich minulosť s prítomnosťou a načrtávajúcich budúcnosť.

V novom tisícročí sme sa stretávali v mojej advokátskej kancelárii alebo v kaviarni a rozprávali sme sa najmä o politike doma a vo svete nevdojak podľa kritérií, ktoré sme kedysi vytyčovali pre politiku doma a vo svete. Nevideli sme ju dramatickú a už vôbec nie tragickú. Znalosť dejín praktická aj teoretická nám dávala odstup. Uskutočnilo sa to, čo bolo aj našim cieľom – samostatnosť Slovenska. Potom sa stalo hlavnou úlohou stabilizovať Slovensko a zaradiť ho do platného medzinárodného poriadku. Vstupom do Európskej únie sa oboje stalo. Politika a dejiny majú vždy svoje konkrétne epizódy, ktoré sa najskôr javia ako drámy, ale čas a ľudská konštruktivnosť z nich urobí vlniacu sa líniu.

Verím, že Jožko sa na nás pozerá a vie, že naša línia nebude príliš vlnitá. A keby aj bola, že Völa, ktorá nás zachovala po celé stáročia, nás zachová aj teraz pod vlastnou vlajkou a s vlastnou hviezdičkou na nebi aj na zemi. Veď pápež po návrate z návštevy nás a našej krajiny nás na generálnej audiencii nazval „Svätý Boží ľud“.

November 2021.

Môj pohľad na Jozefa Klimka

Martin Gregor

„Pamäť je selektívna, subjektívna, emotívna, zjednodušujúca, dejepis by mal byť vedecký, objektívny, kritický... A pamätník, ten medzi minulosťou a prítomnosťou, ten, čo si pamätá a zabúda, ten, čo sa na minulosť pozerá z pohľadu ako ju prežíval a prežil, je vystavený konfrontácii na pôdoryse dejiny verzus pamäť fakticky neustále.“¹ Slová z memoárov Rudolfa Chmela fenomenálnym spôsobom vystihujú dilemy, pred ktoré je postavený vedecky mysliaci človek, pokúšajúci sa o retrospektívnu sondu na základe selektívne vybraných reminiscencií zo svojej pamäte. Táto forma dáva príležitosť na sumarizáciu vlastností pána profesora Klimka, pre ktoré sa stal predmetom všeobecnej úcty kolegov z najstaršej aj najmladšej generácie Právnickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Snáď sa Klio ako múza dejepisu nepohorší, keď tentokrát budem vychádzať len z osobných spomienok.

S profesorom Jozefom Klimkom som sa mal tú časť zoznámiť na jar 2017. Odvtedy sme absolvovali zopár zdvorilostných stretnutí v miestnostiach katedry rímskeho práva i na chodbách fakulty. Čoskoro som však získal príležitosť preniknúť hlbšie do ideového sveta pána profesora. Zdá sa mi, že bezprostredným dôvodom pre prehĺbenie našich priateľských väzieb bolo, keď som mu na jeseň 2018 daroval svoju prvú vedeckú monografiu. Veľmi si to vážil.

Odvtedy som v priebehu akademických rokov 2018 – 2020 pôsobil ako neformálny „tajomník“ profesora Klimka vo veciach elektronickej komunikácie a z administratívneho hľadiska som mu pomáhal zabezpečiť niekoľko inauguračných, ale najmä habilitačných konaní, ktoré na fakulte prebehli. Z toho dôvodu sme prichádzali najmä v priebehu roka 2019 do intenzívneho kontaktu, kým ho neprerušila zlá epidemiologická situácia a tzv. corona-kríza, ktorá vypukla začiatkom marca 2020. Administratívna práca bola pomerne náročná, keďže profesor Klimko sa zaoberal svojou korešpondenciou veľmi rozvážne. No keďže naša spolupráca nebola založená na mocenskej, ale priateľskej báze, pán profesor si dokázal mladého doktoranda pri každej príležitosti nejakým milým spôsobom uctiť. Vďaka podobnej náture a sklonu k starosvetskému vystupovaniu sa medzi nami vytvorila priam familiárna symbióza. Preto ma po práci profesor Klimko s obľubou pozýval do rôznych kaviarní a reštauračných zariadení, „*kde nám servírovali dezerty ľahšie ako obláčik*“. Z našich posedení sa v určitom zmysle stala tradícia, ktorá bola dobre známa všetkým členom katedry, ktorí sa na fakulte zdržiavali popoludní, keďže úradný deň profesora Klimka začínal spravidla obedom a pokračoval niekedy aj do podvečerných hodín.

Rád by som sa podelil o chvíle, ktoré najmarkantnejšie vystihovali profesora Klimka. Napríklad pri jednej príležitosti sme diskutovali o najnovších udalostiach

¹ CHMEL, Rudolf. *Úvod do pamäti*. Bratislava: Kalligram, 2019, s. 13.

v jeho súkromných priestoroch, zrazu otvoril archívne rakúske víno. S láskavým uistením „*pán kolega, to mám pre Vás odložené*“ ma obradne obslúžil. Potom uviedol do činnosti hifi-vežu vo vedľajšej miestnosti, z ktorej sa začali rozliehať tóny husľového koncertu bratislavského rodáka Jána Nepomuka Hummela. Podľa svojich slov to pripravil zvlášť pre mňa ako milovníka vážnej hudby a bol to skutočne dokonalo pripravený zážitok. Spoločný rozhovor spestril poukaz na bustu sumerského kráľa, ktorá sa na nás dívala z vrchnej police. Škoda, že si na jeho meno nespomínam a to i na priek tomu, že som sa naňho pýtal profesora Klimka aj neskôr pri viacerých ďalších príležitostiach. Ospravedlňuje ma len náročnosť mezopotámskych mien.

V rovnako jedinečnej atmosfére sa napríklad niesla aj moja prvá návšteva v priestoroch Ústavu štátu a práva Slovenskej akadémie vied, kde ma profesor Klimko pozval, aby sme v tamojšej študovni overili existenciu jedného staršieho článku z časopisu „*Právnické štúdie*“, keďže na fakulte neboli všetky čísla dostupné bez knižničnej objednávky. Keď sa dozvedel, že je to moja prvá návšteva Ústavu štátu a práva, usiloval sa o to, aby sa z nej stala nezabudnuteľná chvíľa. Na krátkej trase medzi Klemensovou ulicou a Šafárikovým námestím ma zaviedol so sebe vlastným entuziazmom do troch kaviární, pričom cesta späť na fakultu trvala v rozpätí dvoch hodín. Nedbal ani na moje zdvorilé námietky a s veľkou chuťou objavoval stále nové podniky. Koláž milých zážitkov s profesorom Klimkom týmto výpočtom iste nie je naplnená. Uvedené expozé sa len pokúšalo čitateľovi ilustrovať frapantné vlastnosti nášho pána profesora, ktorý si vždy dal veľmi záležať na tom, aby každého primerane pohostil. Starší spolupracovníci profesora Klimka mi iste dajú za pravdu a spomenú si na preslávené cesty po maďarských a juhoslovenských dedinkách, ktorými ešte ako vedúci katedry Klimko očarúval svojich podriadených (či na zájazdy s priateľmi zvané „*Halušky & Co.*“).

Profesor Klimko však nebol známy len ako vynikajúci organizátor spoločenských podujatí, ktoré mali napriek všeobecnej hojnosti vždy predpísanú úroveň a eleganciu, čo bolo z môjho uhla pohľadu imponujúce. Jozef Klimko bol predovšetkým akademikom starej školy, gentleman a človek s vkusom pre noblesu. Jeho „starosvetská šarmantnosť“ sa každému vryla do pamäti aj podľa správy o jeho úmrtí.² Osobitne tu treba vyzdvihnúť trefné hodnotenie zo strany profesora Vojáčka, podľa ktorého sa v ňom „*v neodolateľné symbióze snoubí šarm a noblesa diplomata (kdyby se tím diplomatem skutečně nestal, nabízelo by se napsat vzdělaného uherského šlechtice, jenž prošel školou služby na panovnickém dvoře) a skutečně prožítá lidskost sociálně citícího člověka, který ve svém životě musel velmi brzy překonávat nejednu a nemalou překážku...*“³

² LYSÝ, Miroslav – BRTKO, Róbert. Za prof. Jozefom Klimkom. In *Právněhistorické studie*, 2021, roč. 51, č. 2, s. 140. Pozri aj GREGOR, Martin. Za profesorom Jozefom Klimkom (10. 2. 1942 – 24. 1. 2021). In *Právní obzor*, 2021, roč. 104, č. 1, s. 75.

³ VOJÁČEK, Ladislav. Profesor JUDr. Jozef Klimko, DrSc. šedesátníkem. In *Právněhistorické studie*, 2003, roč. 36, s. 277. Tiež by sme radi poukázali na krásnu spomienku na profesora Klimka:

Profesor Klimko vo mne skutočne evokoval zosobnenie aristokratického správania, ktoré v súčasnom svete už nemá páru. Ideálny aristokrat mal podľa predstáv z 19. storočia vystupovať jednoducho a skromne. Šľachtic mal byť zdržanlivý, pričom upozorňovanie na vlastnú dôležitosť bolo nepripustné. Aristokrat nebol závislý od mienky iných a svojím postavením si bol vždy istý (čo pôsobilo zvlášť okato najmä pri konfrontácii so snaživou buržoáziou, ktorá vždy rada prezentovala svoje úspechy navonok). Vystupovanie aristokrata je dôstojné, jeho vyjadrovanie grációzne, pričom s osobitnou úctou sa vyjadruje o menej šťastných ľuďoch, ktorých práve postihli nejaké životné skúšky.⁴ Profesor Klimko mal snáď všetky uvádzané vlastnosti. Napriek tomu to bol človek, ktorého hlboké sociálne cítenie bolo všeobecne známe, pričom bol nesmierne empatický a benevolentný voči všetkým. Možno zodpovedne napísať, že profesorovi Klimkovi úprimne záležalo nielen na priateľoch, ale na všetkých ľuďoch, s ktorými kedy prišiel do kontaktu. S istou dávkou sebe vlastnej recesie sa občas zaujímal aj o trochu zvláštne témy, dlho uňho napríklad rezonovala angeológia dejín.⁵

V neposlednom rade nemožno opomenúť ďalšiu výraznú črtu profesora Klimka, ktorú spomenul v citovanej správe profesor Lysý. Ide o jeho „*originálne vyjadrovacie prostriedky*“. K nemu snáď najlepšie priliehali slová obávaného diplomata Zarembu z operety Poľská krv: „*Správnému diplomatovi nesmí nikdo rozumieť! Jsem jediný člověk, který ví, co chce. Pravý diplomat nikdy nic nevyzradí. Protože jinak by to nebyl žádný diplomat!*“⁶ Aj pri našej práci profesor Klimko používal množstvo cudzokrajných výrazov. Dokonca som si istý čas s jeho dovolením viedol „*pohotovostný slovníček*“ (ako to on nazýval), aby som si pár fráz osvojil.⁷ S nadšením mi tam na každom stretnutí niečím prispel. Potom som ich používal napríklad v rozhovoroch s pánom profesorom Nemcom a obaja sme z toho mali priam detskú radosť.

Boli to skrátka časy zaliate slnkom. Určite nielen kvôli pánovi profesorovi Klimkovi, ale nepochybne aj on svojím podielom k tým krásnym dňom v mojom živote prispel. Bolo to naozaj jedinečné...

Príloha – Výňatok z môjho pohotovostného slovníčka:

- **Centrifugálny** - odstredivý
- **Centripetálny** - dostredivý
- **Indignácia** – rozhorčenie, nevôľa

VOJÁČEK, Ladislav. Za prof. JUDr. Jozefem Klimkem, DrSc.: Ohlédnutí poněkud osobní. In *Časopis pro právní vědu a praxi*, 2021, roč. 29, č. 1, s. 185.

⁴ WINKELHOFEROVÁ, Martina. *Šlechtictví zavazuje*. Praha: Ikar, 2012, s. 110.

⁵ Náuka o vplyve anjelov na dejiny. Pozri PÁLEŠ, Emil. *Angeológia dejín*. Bratislava: Sophia, 2012.

⁶ Tercet z druhého dejstva operety Oskara Nedbala „*Poľská krv*“ s názvom „*Ich bin ein Diplomatt*“.

⁷ Profesor Klimko to nielen schvaľoval, ale sám si údajne každé ráno vybral citát alebo frázu, ktorú sa v daný deň naučil. Obzvlášť rád pritom používal knihu citátov, ktorú mal vždy pripravenú na stole: HARTL, Břetislav. *Kameň múdrosti alebo večné hľadanie*. Bratislava: Mladé letá, 1969, 514 s.

- **Konciliantný** – znášavlivý, zmierlivý
- **Odiózny** – nepríjemný
- **Plauzibilné** – prijateľné
- **Redundantný** – nadbytočný, zbyšný
- **Reverzibilný** – obracia kabáty
- **Rudimentárny** – zakrpatený

Spomienka na prof. JUDr. Jozefa Klimka, DrSc.

Eduard Kukan †

Jozefa Klimka som spoznal v roku 1994, keď som sa vrátil zo Spojených štátov na Slovensko a ujal som sa funkcie ministra zahraničných vecí vo vláde Jozefa Moravčíka. Potrebovali sme obsadiť miesto veľvyslanca v Rakúskej republike a práve on mi bol odporučený ako vhodný kandidát. Skutočne sa na tento post hodil a slovenským veľvyslancom v Rakúsku sa aj stal a osvedčil sa plne v tejto neľahkej funkcii. Pán profesor na mňa už počas prvého rozhovoru zapôsobil svojou inteligenciou, vzdelanosťou, prehľadom, ale aj taktným pozorným chovaním. Tieto vlastnosti mali u neho stály charakter a prejavovali sa počas dlhých rokov našej známosti. Do funkcie veľvyslanca bol potom vyslaný ešte raz a znovu sa plne osvedčil. Mal vybudovanú širokú spoločenskú základňu, ktorú stále kultivoval a vhodne využíval na kvalitné spravodajstvo, ktoré bolo mimoriadne cenné pre určovanie našej politickej línie voči nášmu dôležitému susedovi.

Rýchle sme zistili, že máme spoločnú záľubu a to bol tenis. Keďže pán profesor bol riaditeľom športového areálu TJ Právnik pri Draždiaku, pozval ma na tenisovú partiu. Tá mala potom pokračovanie celé roky, až do jeho skonu. Vytvorila sa partia štyroch priateľov, ktorý hrávali štvorhru. Stála štvorka sa skladala z hráčov: pán profesor Klimko, Dr. Zoltán Šafárik, inž. Milan Štos a moja maličkosť. Niekedy s nami hrávali ešte Milan Kňazko, Rudolf Chmel a ruský veľvyslanec na Slovensku Sergej Jastrzembksi. Bola to vždy zábava športová, ale aj spoločenská. Zhodnotili sme dianie v politike u nás i vo svete a spokojní potom odchádzali domov. Hrali sme vždy v nedeľu o desiatej dopoludnia.

Hodno spomenúť, že na kurtoch TJ Právnik sa odohralo mnoho tenisových turnajov diplomatického zboru v Bratislave. Na záver sa zvyčajne hralo exhibičné stretnutie, ktorého sa zúčastnili špičkoví slovenskí športovci, tenisti, ale aj šampióni iných športov, ktorí hrali tenis. Počas všetkých týchto akcií prítomnosť profesora Klimka im dodávala šarm a noblesu.

Jozef Klimko bol výnimočný človek. Ľudský, priateľský, pozorný ale aj rozhladený, vzdelaný, naslovovzatý odborník. Pomohol mnohým ľuďom, vždy sa každému snažil vyhovieť. Preto nám mnohým bude chýbať.

Ale zostane navždy v našich srdciach a v našich myšliach.

Profesorov stôl zostal prázdny

Miroslav Lysý

S profesorom Klimkom som sa zoznámil niekedy po svojom nástupe na katedru právnych dejín. Sem-tam ho niekto na mojom novom pracovisku spomenul; inak som bol ale najmä zamestnaný okrem bežnej práce aj zoznamovaním sa s pre mňa dovtedy poväčšinou neznámymi kolegami. On sám bol pohltенý už inými pracovnými povinnosťami a tak som mal možnosť sa s ním prvýkrát stretnúť až po niekoľkých mesiacoch na právnickej fakulte. Predstavili sme sa na úzkej chodbe na 4. poschodí pred našimi kanceláriami a odchádzajúc mi povedal, „nech sa Vám dobre vodí na katedre“. Naše cesty sa odvtedy preťali skôr sporadicky, keďže pôsobil skôr mimo našej fakulty a len z času na čas bol prizvaný na niektorú z početných obhajob. Jednou z nich bola aj moja habilitácia, na ktorej bol oponentom.

Pravidelnejšia spolupráca nastala v roku 2017 po jeho návrate na už premenovanú katedru právnych dejín a právnej komparatistiky, ktorej som mal tú česť stať sa vedúcim. Jeho príchodu som sa potešil, pretože pracovné kolektívy na vysokých školách potrebujú nielen tých mladších (kam som vtedy ešte rátal aj seba) a (snáď) energických idealistov, ale aj ľudí s bohatšími skúsenosťami. Tí druhí majú až na výnimky totiž nielen prirodzený sklon riešiť veci s nadhľadom, ktorý mladým chýba. Sú však neoceniteľní hlavne preto, že sú nositeľmi inštitucionálnej pamäte, ktorá je pre rozvoj akademického pracoviska nenahradiiteľná.

A tak sme sa ocitli v kanceláriách vedľa seba a príležitostne sme zapadli do kresiel, pričom profesor Klimko veľmi rád so svojou typickou výrečnosťou spomínal na minulosť katedry a fakulty, na starších kolegov i na pomery, ktoré panovali v 90. rokoch i pred nimi. Všetci dobre poznajú jeho vyjadrovacie spôsoby, v rámci ktorých svoje myšlienky a spomienky raz vyjadroval s priamosťou, inokedy ich zahaloval do jeho povestných inotajov. Rád sa však v rozhovoroch venoval aj súčasnosti, najmä najmladším kolegom, ktorých mal ako po čase jediný profesor na katedre priviesť ku kvalifikačnému postupu. V tomto ohľade vykonal na katedre v posledných rokoch svojho pôsobenia veľký kus práce. Moja vďačnosť voči nemu smeruje za celú katedru, no i za mňa.

Pri rôznych príležitostiach veľmi rád narážal na náš pracovný vzťah, ktorý bol pre akademické prostredie typicky komplikovaný. Profesor bol, samozrejme, služobne aj z hľadiska akademických hodností mojim nadriadeným, ale často s obľubou využil príležitosť, aby ma oslovil „pán vedúci katedry“. S úsmevom hovorieval svojim priateľom a kolegom, že som k nemu ako k svojmu „zamestnancovi“ láskavý. Asi sme si obidvaja uvedomovali, že je to zodpovedná práca, pri ktorej sú dôležité najmä dve veci. Tou prvou je naučiť sa riešiť problémy bez zbytočných šarvátok a konfliktov, ak to, pravda, ide. Druhou vecou je, že prostredie katedry sa nedá vybudovať či prebudovať za jedno funkčné obdobie dekana, a že je teda dôležité premýšľať a strategicky uvažovať na dekády dopredu. Súvisí to s tým, že v prostredí vysokej školy sa pedagóg a vedec nemôže vyučiť za niekoľko mesiacov, ale ide o vlečúce sa roky trvajúci proces. Proces, s ktorým profesor Klimko pomáhal posledné roky na našej katedre, a ktorý dnes musíme bohužiaľ zvládať bez neho.

Nedokončený rozhovor

Jozef Moravčík

Homo politicus

Jozef Klimko bol vždy dobre informovaný. Aj preto dovidel hodne ďaleko. Neviem si ho predstaviť inak ako s hrbou novín v ruke a obvykle aj s nejakou knižnou novinkou. Nikdy nechýbala Pravda – svojou podstatou bol sociálny demokrat – historicky vzato. Spomedzi nových publikácií najčastejšie bolo v jeho rukách vidieť českú spoločenskú a politickú literatúru. Hodnotnej slovenskej je dosť málo. Skvelý pedagóg a fundovaný právny teoretik bol aj homo politicus. Táto trojkombinácia mi bola veľmi sympatická.

Mal dar v komplikovaných situáciách potrafiť správnym smerom. Využíval som to, keď mi myšlienky neorganizovane blúdili hlavou a bolo ich treba nasmerovať tam, kde sa nachádza východisko. Naposledy sme rozbehli rozhovor na tému európskej bezpečnosti. Príťažlivá téma pre historika, ktorý časť svojho života venoval slovenským hraniciam. Takisto pre mňa, ktorý mal tú česť, hoci krátko, byť pri kormidle nášho štátu. Väčšinou sme sa zhodli. Nebol to však dialóg na jedno posedenie. Mysleli sme si, že sme pánmí svojho času. Aká to ilúzia! Nič spriadaná myšlienkami sa zrazu z ničoho nič zasekla a rodiaci sa obraz zakotvil iba v náznakoch. Doba, ktorá

odvtedy uplynula, dramaticky zvýraznila predmet nášho rozhovoru. Nemohli sme to tušiť.

Zhodli sme sa v tom, že Európa sa ešte nespamätala celkom z hrôz, ktoré v minulom storočí spôsobila. Za chvíľu bude 80 rokov od konca druhej svetovej vojny, 100 rokov od prvej už uplynulo. Obidve svetové kataklizmy otriasli jej svedomím a vedomím. Rolu, ktorú mala Európa do tých čias vo vývoji sveta, prevzali Spojené štáty. Náš kontinent, po vojnách ešte viac rozdrobený, stratil schopnosť vytvoriť silu, ktorá by mu garantovala bezpečnosť a tak sa dostal pod ochranné krídla Spojených štátov. Tam však začína byť prievan, ktorý už prinútil viacero vplyvných hláv rozmyšľať o tom, ako znovu zapojiť starý svetadiel do určovania vývoja sveta. Veď musí obhajovať a chrániť svoje vlastné záujmy a svojou historickou skúsenosťou a nazhromaždeným poznaním podieľať sa na formovaní medzinárodných vzťahov založených na spolupráci a mierovej koexistencii. Spojené štáty očividne nechcú a nie sú celkom v stave riešiť problémy, ktoré Európa aj tak pociťuje inak, ako jej partner za oceánom. Silná akcieschopná Európa môže byť užitočná aj pre vnútornú stabilitu Spojených štátov práve ako inšpirácia a zdroj poznania pre ochranu hodnôt, ktoré Spojené štáty presadzujú od prvej svetovej vojny.

Medzitým sa v Európe objavila ďalšia hrôza, ktorá nás konfrontuje z nanajvýš neprijemnou otázkou, ako je možné že na našom kontinente jeden štát vtrhol na územie druhého štátu z cieľom ničiť jeho hodnoty a zabíjať ľudí, nech je jeho motívacia akákoľvek? NATO nedokázalo zamedziť takej hrôze, ale silná Európska únia by ju vo svojom vlastnom záujme musela odvrátiť.

Kam patríš, Slovensko

Úvahy o európskej bezpečnosti za nezaobišli bez začlenenia Slovenska, ktoré v čase svojho vzniku pred 29 rokmi sa načas ocitlo v bezpečnostnom vákuu. Najmä, keď návrat do zóny demokracie a slobody európskeho typu neznamenal, že sme sa automaticky dostali pod ochranný plášť systému kolektívnej bezpečnosti Západu. Boli sme však presvedčení, že je to iba otázka času a brány do tohto zoskupenia sa nám naplno otvorila, viac-menej automaticky. Nebolo to tak. Keďže NATO je aj politickým zoskupením združujúcim štáty s rovnakou hodnotovou orientáciou, kľúčom od vchodu bolo splnenie kritérií vnútorného usporiadaniu spoločnosti – demokracia a právny štát.

Preverovanie obvykle znamená následnú diferenciáciu. Česko i Maďarsko nás predbehlo. A tak v prestávke slávnostného podujatia v obecnom dome v Prahe po prijatí Českej republiky do NATO pár rokov pred Slovenskom ma prekvapil V. Klaus otázkou: „Co vy tady děláte pane Moravčíku?“ „Prijal som Vaše pozvanie, pán ministerský predseda“, znela moja odpoveď, „pozvánka do NATO by mala prísť každú chvíľu“.

Skupina opozičných poslancov v r. 1995 sa stretla s vojenskej delegáciou USA, počas ktorej nám jej vedúci dal jednoznačne najavo, že problém nášho prijatia do NATO je osoba vtedajšieho predsedu vlády, resp. jeho nedôveryhodná politika. Naša argumentácia, že máme demokratický volebný systém, že po najbližších voľbách to môže byť opäť inak, že nemožno osobou jedného politika podmieňovať také zásadné rozhodnutie a že to oslabí dôveru obyvateľstva našej krajiny voči inštitúciám Západu, síce zaujala ale nepomohla.

Myslím si, že to bola iba nátlaková politická hra – ovplyvniť u nás zloženie ťažkých figúr na hracej ploche. Neverím, že by Spojené štáty dlhodobo prenechali Slovensko vplyvu inej veľmoci najmä, ak si položíme otázku, čím otváralo Turecko tie isté dvere. Vláda Mikuláša Dzurindu však toto falošné intermezzo zaretušovala a bolo po probléme. S prijatím.

Dnes sme konfrontovaní inými otázkami, ktoré sa dotýkajú už samotnej podstaty a zmyslu atlantického zoskupenia, a to nielen miestom USA a Európy v rámci aliancie ale jej úloha v globálnych vzťahoch sveta. Slovensko má svoje miesto v tejto konfrontácii. Najmä arogantná ruská rozpínavosť vnesla do európskej politiky problém, ktorý sa nám zdal historicky definitívne na tomto kontinente vyriešený.

Slovensko sa stalo súčasťou veľkolepého projektu, ktorý nemá vo vývoji sveta obdobu. Európska únia smeruje k vyriešeniu problémov, ktoré svárili tento svetadiel. Máme šancu zapojiť sa do tohto procesu, zúčastňovať sa na jeho projekcii a realizácii. Byť aktívnymi spoluprotvcami znamená pre nás aj eliminovať brzdy, ktoré sa z času načas u nás objavajú.

Európska únia je koncentrovaná najmä na vytváranie svojich vnútorných štruktúr. Ťarbavo ale predsa sa posúva dopredu najmä v oblasti hospodárstva. Ekonomov by mali nasledovať politici a experti, ktorí založia základy spoločnej zahraničnej, obrannej a bezpečnostnej politiky Európskej únie. Rozhodnúť musia členské štáty.

Nebezpečné ilúzie o bezpečnosti

V otázke bezpečnosti štátu musí byť miera jednotnosti politiky vysoká. Ilúzia bezpečnosť-sama-sebou (stačí vymedziť hranice) sa pod vplyvom najnovších ruských ambícií vytráca. Aj naši politici začínajú brať vážne fakt, že v terajšom svete nijaký európsky štát nie je v stave zabezpečiť svoju bezpečnosť samostatne. Vojna na Ukrajine nás usvedčila v tom, že odmietanie prítomnosti aliančných (nie cudzích) vojenských jednotiek na našom území, je hazardná hra nezodpovedných politikov. V otázkach štátnosti, bezpečnosť k nej imanentne patrí, musia politici spoločnosť viesť, nie byť vedení. Ešte horšie je zneužitie strategických záujmov štátu na dosiahnutie krátkodobých politických cieľov. Kolektívna bezpečnosť, nie je ani zadarmo a nezaobíde sa ani bez spolupráce vojsk členských štátov. V strategických otázkach

musí byť stupeň zhody vysoký. Imperatív tohto druhu je odvodený zo samej podstaty nášho života.

Bezpečnosť Slovenska je dvojdimenziálna. Tou druhou je európska bezpečnosť. Ranu, ktorú zasadilo svetú Rusko, jej riešenie silne zaktualizovalo. Význam vytvárania záruk celoeurópskej bezpečnosti pre ochranu jednotlivých (v EU členských) štátov pochopili už konečne naši politici všetkých zafarbení s výnimkou fašizujúcich a extrémne nacionalistických skupín, ktoré sa nájdu v každej spoločnosti.

Je ozaj najvyšší čas, aby európska bezpečnosť prešla z roviny náznakov, do ríše skutkov. Otázky už boli nastavené, na ich zodpovedanie by sme už dlhšie nemali čakať vo svete, ktorý má stále ešte veľmi ďaleko k harmónii. Spojené štáty majú svoje vlastné záujmy, ktoré sa môžu líšiť od záujmov Európy najmä v ich geopolitickom zameraní, keď posudzujeme globálne vzťahy na tejto planéte.

Aby zjednocujúca sa Európa mohla prevziať väčšiu zodpovednosť za seba, za svoju bezpečnosť, musí byť viac zjednotená ako zjednocujúca sa. Neznamená to unitárny alebo silne federálny štátny útvar. Obranno-bezpečnostná a zahraničnopolitická jednotnosť je však zrejme nevyhnutná ako najbližší krok.

Verím, že by som sa s Jozefom Klimkom priblížil k zhode, ako vo väčšine prípadov, na myšlienkach vyjadrených v tomto príspevku. Ľudia sa stretávajú, diskutujú, vymieňajú si názory na čokoľvek. Zostáva po nich stopa, hoci si to neuvedomujeme. Jozef Klimko nás obdaril svojim videním sveta, očarujúcou noblesou svojho myslenia a konania, príťažlivou chabrosťou slobodnej ľudskej bytosti a najmä humanizmom, ktorým žiarila celá jeho bytosť. Jej rádius ako váženého a cteného pedagóga bol tým rozsiahlejší. To nám zanechal. Tak nejak vznikala a rozvíja sa do nekončnosti aj naša civilizácia. Vďaka.

Články a štúdie o osobnostiach

Richard Horna

Lenka Martincová

Život a akademické pôsobenie

Richard Horna sa narodil 24. marca 1892 v Prahe. Po absolvovaní gymnázia nastúpil v roku 1911 na Právnickú fakultu českej Karlo-Ferdinandovej univerzity v Prahe, ktorú ukončil v roku 1915. Vzťah k právnym dejinám, s ktorými bola spätá jeho celoživotná vedecká a pedagogická činnosť, rozvíjal už počas univerzitných štúdií návštevou seminárov profesora Jaromíra Čelakovského a Karla Kadleca z českého a slovanského práva a ríšskych dejín rakúskych. Práve zásluhou profesora J. Čelakovského, ktorý významným spôsobom pôsobil na odborné smerovanie mladého študenta, mohol R. Horna navštevovať i semináre významného nemeckého profesora Rudolpha Sohna v Lipsku. Svoje pôsobenie na fakulte neobmedzil len na štúdium a v akademickom roku 1914/1915 sa stal knihovníkom seminárnych knižníc Právnickej fakulty českej Karlo-Ferdinandovej univerzity v Prahe.

Po absolvovaní štúdia nastúpil v júni 1915 na vojenskú službu do Viedne. Po dvoch rokoch bol preložený na vojenský súd do Prahy, kde vo februári 1919 získal titul doktora práv. Po krátkom pôsobení na krajskom súde bol ako koncipient rektorátnej kancelárie menovaný knihovníkom pri Ministerstve školstva a národnej osvety. Po príchode na ministerstvo sa R. Horna opäť začal venovať právnym dejinám a vstúpil do seminára profesora Jana Kaprasa a neskôr i do seminára profesora K. Kadleca. Práve pod vedením profesora J. Kaprasa začal pracovať na štúdiu venovanej moravským úradníkom, *O centrálných úředních moravských v době státu stavovského*,¹ s ktorou sa v roku 1921 na Právnickej fakulte Univerzity Karlovej v Prahe habilitoval v odbore dejín práva na území Československej republiky.² Krátko po habilitácii R. Horna opustil pražskú univerzitu a jeho ďalšie kroky viedli na novozriadenú Univerzitu Komenského v Bratislave, kde sa pridal ku generácii profesorov, ktorých pedagogické, vedecké a organizátorské aktivity pomáhali budovať právnické vzdelávanie na Slovensku.

Keď bol po vzniku Univerzity Komenského v Bratislave menovaný v máji 1921 profesorský zbor, ktorý mal tvoriť stavebný kameň univerzitného právnického vzdelávania na území Slovenska, Seminár dejín verejného a súkromného práva v strednej Európe a Seminár dejín práva československého a práva slovanského zostali v dôsledku absencie vhodnej profesorskej posily neobsadené. Do obdobia, kým sa nenájde osoba, ktorá by mohla byť menovaná za príslušného profesora, mal

¹ Národní archiv Praha: fond Ministerstvo školství a kultury, Praha – osobní, Richard Horna. Životopis.

² NA Praha: fond MŠK, Praha – osobní, Richard Horna. List Dekanstva Právnické fakulty Univerzity Karlovy v Praze Ministerstvu školstva a národnej osvety zo 16. decembra 1921 – správa o habilitácii. Ministerstvo školstva a národnej osvety R. Hornovi z 30. decembra 1921 – potvrdenie uznesenia profesorského zboru vo veci habilitácie.

výučbu oboch odborov zastrešovať práve R. Horna.³ Ako suplent uvedených seminárov tak svoje pôsobenie na bratislavskej univerzite začal už v akademickom roku 1921/1922.⁴ Hoci bol v akademickom roku 1922/1923 i naďalej poverený suplovaním Seminára dejín verejného a súkromného práva v strednej Európe, druhý historický seminár viedol už ako mimoriadny profesor. Kým za mimoriadneho profesora dejín práva na území Československej republiky bol menovaný v roku 1922,⁵ za riadneho profesora bol menovaný o sedem rokov neskôr.⁶

R. Horna viedol v akademických rokoch 1921/1922 – 1925/1926 Seminár dejín verejného a súkromného práva v strednej Európe a od akademického roka 1921/1922 až do svojho odchodu Seminár dejín práva československého a práva slovenského. Počas svojho dlhoročného pôsobenia na fakulte v pozícii suplenta, mimoriadneho a riadneho profesora viedol množstvo prednášok a seminárnych cvičení; medzi inými možno uviesť napríklad Dejiny verejného práva v strednej Európe, Dejiny súkromného práva v strednej Európe, Dejiny práva v zemiach českých, Dejiny práva na Slovensku, Ústavné dejiny Moravy, Praktické cvičenie z práva stredoeurópskeho, Praktické cvičenie z práva českého, Právo zmenkové, Právo šekové, Vybrané partie z práva obchodného či Praktické cvičenie z práva obchodného a zmenkového. Okrem uvedeného bol skúšobným komisárom pre štátne skúšky historicko-právne, pre štátne skúšky štátovedecké a taktiež i pre štátne skúšky právovedecké.⁷

Pôsobenie R. Hornu na Právnickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave nevystihuje len svedomité plnenie si pedagogických povinností či bohatá vedecká činnosť. Okrem vedeckej a pedagogickej činnosti zastával i viaceré funkcie – funkciu dekana, funkciu prodekana a bol taktiež súčasťou Akademického senátu.⁸ Do dejín bratislavskej univerzity sa popri zmienených aktivitách zapísal i záslužnou činnosťou vo funkcii predsedu Extenzie Univerzity Komenského, člena hospodárskej komisie, stavebnej komisie, finančnej komisie, bibliotečnej komisie, Kuratória univerzitného internátu a akademickej menzy, pokladníka Spolku pre postavenie a vydržovanie univerzitného internátu a akademickej menzy či správcu seminárnej

³ Archív Univerzity Komenského: fond Rektorát Univerzity Komenského v Bratislave, personálne oddelenie, osobné spisy pedagogických pracovníkov, Richard Horna, a. š. 64. List Dekanstva Právnickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave Ministerstvu školstva a národnej osvety zo 4. júna 1921 – návrh na suplovanie seminárov.

⁴ AUK: fond RUK, personálne oddelenie, osobné spisy pedagogických pracovníkov, Richard Horna, a. š. 64. Ministerstvo školstva a národnej osvety R. Hornovi z 8. júna 1921 – poverenie suplovania seminárov.

⁵ AUK: fond RUK, personálne oddelenie, osobné spisy pedagogických pracovníkov, Richard Horna, a. š. 64. Výnos Ministerstva školstva a národnej osvety R. Hornovi zo 17. októbra 1922 – menovanie mimoriadnym profesorom na základe rozhodnutia prezidenta republiky z 30. septembra 1922.

⁶ AUK: fond RUK, personálne oddelenie, osobné spisy pedagogických pracovníkov, Richard Horna, a. š. 64. Výnos Ministerstva školstva a národnej osvety R. Hornovi z 28. mája 1929 – menovanie riadnym profesorom na základe rozhodnutia prezidenta republiky zo 16. mája 1929.

⁷ Pozri Zoznam osôb, ústavov a prednášok Univerzity Komenského v Bratislave v AR 1920/1921 – AR 1938/1939.

⁸ Funkciu dekana zastával v akademických rokoch 1932/1933 a 1937/1938, funkciu prodekana v akademických rokoch 1933/1934 a 1938/1939 a senátorom Akademického senátu UK bol v akademických rokoch 1928/1929 – 1930/1931. Tamže.

knižnice,⁹ no nemožno nespomenúť i jeho významné pričinenie sa o prestavbu dievčenského internátu a prestavbu budovy Právnickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, ktorá v tomto období sídlila na Kapitulskej ulici.¹⁰

Udalosti roka 1938, ktoré podstatným spôsobom zasiahli do podoby fungovania Univerzity Komenského v Bratislave, znamenali pre R. Horna koniec jeho dlhoročného pôsobenia na univerzite. Rozhodnutím vlády bola väčšina profesorov z českých krajín k 31. decembru 1938 daná „k dispozícii zemi Českej a Moravskosliezskej“. Medzi profesormi, ktorí boli v nadchádzajúcom čase povinní opustiť univerzitu bol i R. Horna.¹¹ Po nútenom odchode z bratislavskej univerzity jeho kroky smerovali na České vysoké učení technické v Prahe, na ktorom pôsobil až do zatvorenia českých vysokých škôl v novembri 1939.¹² Po skončení druhej svetovej vojny a obnovení výučby na českých vysokých školách, sa vrátil na svoje posledné pôsobisko, ktorého súčasťou bol až do roku 1950.¹³

Záverom možno spomenúť, že R. Horna bol aktívnym i v rôznych záujmových spoločnostiach, napríklad v Učenej spoločnosti Šafárikovej, v Slovanskom ústave, v Poradnom zbore pre zveľaďovanie československého kúpeľníctva pri Ministerstve zdravotníctva a telesnej výchovy, v Poradnom zbore pre otázky hospodárske pri Ministerstve obchodu či v Obchodnej a priemyselnej komore v Bratislave.¹⁴ Počas svojho života získal mnohé ocenenia, napríklad Komtúr juhoslovanského Radu sv.

⁹ Predsedom Extenzie Univerzity Komenského bol od akademického roka 1927/1928 až do svojho odchodu v roku 1938, členom hospodárskej komisie UK bol v akademických rokoch 1922/1923 – 1924/1925, členom stavebnej komisie UK bol od akademického roka 1922/1923 až do svojho odchodu v roku 1938, členom finančnej komisie UK bol v akademických rokoch 1928/1929 – 1932/1933, členom bibliotečnej komisie UK bol v akademickom roku 1933/1934, členom Kuratória univerzitného internátu a akademickej menzy UK bol v akademických rokoch 1922/1923 – 1925/1926, pokladníkom Spolku pre postavenie a vydržovanie univerzitného internátu a akademickej menzy UK bol od akademického roka 1931/1932 až do svojho odchodu v roku 1938, správcom seminárnej knižnice bol v akademických rokoch 1922/1923 – 1925/1926. Tamže.

¹⁰ NA Praha: fond MŠK, Praha – osobní, Richard Horna. List Dekanstva Právnickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave Ministerstvu školstva a národnej osvety z 8. februára 1929 – návrh na menovanie riadnym profesorom.

¹¹ AUK: fond RUK, personálne oddelenie, osobné spisy pedagogických pracovníkov, Richard Horna, a. š. 64. Výnos Ministerstva školstva a národnej osvety Slovenskej krajiny R. Hornovi z 22. decembra 1938 – danie k dispozícii zemi Českej a Moravskosliezskej na základe rozhodnutia vlády Slovenskej krajiny z 19. decembra 1938.

¹² Na Českom vysokom učení technickom v Prahe, konkrétne na Vysokej škole obchodnej, bol v roku 1939 menovaný riadnym profesorom právnych vied. NA Praha: fond MŠK, Praha – osobní, Richard Horna. Výnos Ministerstva školstva a národnej osvety R. Hornovi zo 16. marca 1939 – menovanie riadnym profesorom na základe rozhodnutia prezidenta republiky z 9. marca 1939.

¹³ Po nastúpení na tzv. dovolenku s čakaťelným na základe výnosu Ministerstva školstva a národnej osvety z 26. novembra 1940 s účinnosťou od 31. decembra 1940, bol do aktívnej služby povolaný výnosom Ministerstva školstva a národnej osvety z 30. júna 1945 s účinnosťou od 31. decembra 1940. NA Praha: fond MŠK, Praha – osobní, Richard Horna. Výnos Ministerstva školstva a národnej osvety R. Hornovi z 30. júna 1945 – zrušenie výnosu Ministerstva školstva a národnej osvety z 26. novembra 1940.

¹⁴ *Univerzita Komenského: prehľad profesorov 1919 – 1966, prehľad pracovísk 1919 – 1948.* Ed. Ondrej Dolan. Bratislava: Univerzita Komenského, 1968, s. 61 – 62.

Sávu, rytier francúzskej Čestnej légie, dôstojník francúzskeho radu Merite agricol či komandér bulharského Radu za občianske zásluhy.¹⁵

R. Horna zomrel 17. júla 1953 v Láznach Bělohrad.

Dielo

Richard Horna sa počas svojho dlhoročného vedeckého pôsobenia stal autorom značného množstva vedeckých monografií, štúdií či článkov publikovaných v právnických periodikách, venovaných predovšetkým dejinám ústavného a správneho práva Moravy a Sliezska, ale rovnako i otázkam právnych dejín Slovenska.

Prvou a jednou z najzásadnejších prác R. Hornu k moravským právnym dejinám sa stala štúdia *K dejinám moravských úředníků*. Štúdia bola publikovaná v rámci edície *Práce ze semináře českého práva na Karlově univerzitě v Praze*, ktorá obsahovala diela vzniknuté v seminári českého práva profesora J. Kaprasa na Univerzite Karlovej v Prahe. Skúmaná štúdia pozostáva z dvoch častí – *Dvorští úředníci moravští do roku 1411* (1922) a *Zemští úředníci moravští do roku 1620* (1923). Akýmsi pokračovacím práve vo výskume moravských právnych dejín sa v neskoršom období stal príspevok *Několik kapitol z dějin úředních knížat na Moravě: příspěvek k ústavním dějinám moravským do konce XII. století* (1926), ale i štúdia *K dějinám centralisace Moravy na počátku XIII. století* (1929).

R. Horna sa vo svojej vedeckej činnosti nevenoval iba moravským právnym dejinám, ale predmetom jeho záujmu sa stali i právne dejiny susedného Sliezska. Za jednu z najzaujímavejších štúdií venovanú vývoju tohto územia možno nepochybne označiť štúdiu *Návrh zemského zřízení pro Krnovsko z r. 1673*, ktorá bola publikovaná v roku 1922. Štúdiu autor otvára stručným priblížením vývoja Krnovského kniežatstva od obdobia prelomu 12. a 13. storočia. V roku 1318 sa Opavsko, ku ktorému patrilo územie Krnovska, vďaka svojej strategickej polohe pri sliezkych hraniciach oddelilo od Moravy. V druhej polovici 14. storočia Krnovsko v dôsledku politiky premyslovskej dynastie nasledovalo predchádzajúci vývoj Opavského kniežatstva a oddelilo sa od Opavska. Od tohto obdobia tak Opavsko a Krnovsko existovali ako samostatné kniežatstvá.

Ako kniežatá jednotlivých území, tak i českí králi stavom oboch kniežatstiev prostredníctvom zvláštnych privilégií potvrdzovali užívanie obdobných práv a slobôd, aké požívali české a moravské stavy. Ak nebolo osobitnými ustanoveniami dané inak, obe kniežatstvá sa i po osamostatnení od Moravy spravovali moravským krajiniským právom. V oboch kniežatstvách sa postupne vytvorili vlastné krajiniské sudy a obdobne i vlastné krajiniské dosky. Stavy oboch kniežatstiev sa i napriek samostatnému vývoju často obracali na moravský súd so žiadosťou o radu nielen v súdnych, ale i politických veciach a dokonca i samotné sudy, ako krnovský, tak i opavský, v zložitejších sporoch strany odkazovali na konanie pred moravským súdom. Od prelomu 15. a 16. storočia sa v oboch kniežatstvách využívala Tovačovská a Drnovská

¹⁵ SIVÁK, Florián. Richard Horna. In *Právnicki na Univerzite Komenského v Bratislave: 75 rokov činnosti Právnickej fakulty UK (1921 – 1996)*. Eds. Peter Blaho – Eva Vlková. Bratislava: Vydavateľské oddelenie Právnickej fakulty UK v Bratislave, 1996, s. 152.

moravská práva kniha a moravské krajinské zriadenia, obzvlášť znojenské krajinské zriadenie z roku 1535. Používanie moravského práva v kniežatstvách však nebolo bezproblémové a krnovské i opavské stavy museli o zachovanie starého moravského práva, konzervujúceho ich stavovské práva, neraz bojovať. Práve jeden z takýchto bojov nám autor vykresľuje v predkladanej štúdii.

Po bitke na Bielej hore bolo územie Krnovska dané ako náhrada za vojnové škody do léna Karlovi Lichtenštejnovi, ktorý už od roku 1613 držal lénom i územie Opavska. Obe kniežatstvá sa tak po mnohých rokoch, i keď len prostredníctvom spoločného kniežaťa, opäť spojili. Keď bolo v roku 1627 prijaté obnovené krajinské zriadenie pre Čechy a o rok neskôr ho nasledovalo obnovené krajinské zriadenie pre Moravu, staré moravské krajinské zriadenie z roku 1604 zostalo krnovskými a opavskými stavmi až na drobné zmeny využívané i naďalej. Faktorom, ktorý umožňoval užívanie starého moravského krajinského zriadenia, bola nielen tridsaťročná vojna, ktorá odvracala pohľad cisárskeho dvora od dvoch malých kniežatstiev, ale i porúčnická vláda kniežatstiev, ktorá bola zamestnaná inými záležitosťami ako usporiadaním svojich právnych pomerov. Recipovanie obnoveného moravského krajinského zriadenia z roku 1628 bolo popri zmienených skutočnostiach problematickým i kvôli existencii špecifických ústavných pomerov kniežatstiev. Kým územie Moravy spravoval ako markgróf sám panovník, v prípade oboch kniežatstiev, ako lénnych území Lichtenštejnovcov, do chodu fungovania území zasahoval okrem panovníka i lénny pán. V neposlednom rade, ako už bolo zmienené, jedným z najzásadnejších dôvodov užívania starého moravského krajinského zriadenia, bola snaha stavov o zachovanie ich stavovských práv. Nedostatky starého práva, ale aj silnejúci nátlak lénneho pána na zmenu právnych pomerov v kniežatstvách, však do užívania starého moravského krajinského zriadenia, i napriek činnosti stavov, výrazným spôsobom zasiahli.

Cisárskym reskriptom Leopolda I. z 25. apríla 1671 bola platnosť moravského krajinského zriadenia z roku 1604 pre územie Opavska a Krnovska zrušená. Hoci niektorí autori zastávajú názor, že vydanie cisárskeho reskriptu malo za cieľ upevniť moc panovníka po porážke uhorského povstania či úplne zrušiť existenciu stavovských zriadení, R. Horna vydanie reskriptu pripisuje snahe Lichtenštejnovcov o posilnenie ich moci a reformu starých zriadení.¹⁶ Staré moravské právo bolo na dotknutých územiach vystriedané obnoveným moravským krajinským zriadením z roku 1628 a moravským súdnym poriadkom z roku 1659. Krnovské ako i opavské stavy sa po vydaní cisárskeho reskriptu vydali so žiadosťou o ponechanie starých stavovských práv k cisárovi. Dlhodobé pôsobenie vyslancov viedlo i napriek mnohým byrokratickým prekážkam a pôsobeniu lénneho pána na panovníckom dvore, k vydaniu cisárskeho recesu. Osvetľujúc dôvod prijatia cisárskeho reskriptu, a síce snahu o unifikáciu a modernizáciu práva, cisár od stavov požadoval predloženie revidovaného znenia starého moravského krajinského zriadenia.¹⁷ Pre stavy oboch kniežatstiev odpoveďou cisára začalo obdobie príprav nového krajinského zriadenia. Práve

¹⁶ HORNA, Richard. *Návrh obnoveného zřízení zemského pro knížetství opavské z r. 1675*. Bratislava: Učená spoločnosť Šafárikova, 1938, s. 13 – 15.

¹⁷ Tamže, s. 15 – 20.

prvý návrh krajinského zriadenia predložený v roku 1673 krnovskými stavmi panovníkovi je predmetom tejto štúdie.

Inšpiračným zdrojom predloženého návrhu krnovských stavov bolo podľa R. Hornu moravské krajinské zriadenie z roku 1604. Nestotožňuje sa s názormi niektorých autorov, podľa ktorých krnovské stavy vypracovali návrh krajinského zriadenia v duchu obnoveného moravského krajinského zriadenia z roku 1628. Kým na rukopise obnoveného krajinského zriadenia, či už hovoríme o krajinskom zriadení českom alebo moravskom, si možno poľahky všimnúť prácu učeních právnikov, staré krajinské zriadenia, najmä to moravské, sa nevyznačovali vhodnou systematickou a metodikou, nehovoriac o ustanoveniach, ktoré už dávno nebolo možné nazvať aktuálnymi. Porovnávajúc texty zriadení, autor v štúdiu analyzuje zmeny, ktoré možno badať v návrhu predloženom krnovskými stavmi v porovnaní so starým moravským krajinským zriadením. Všima si nielen ustanovenia, ktoré prevzal a ktoré na druhej strane absentujú či novoty, ktorými stavy modernizovali svoj návrh, ale v neposlednom rade i ustanovenia, ktorým za inšpiračný zdroj slúžili ustanovenia obnoveného moravského krajinského zriadenia z roku 1928.¹⁸ Kým v oblasti súkromného práva a súdneho procesu bolo prijatých množstvo zmien a niektoré časti sa dokonca priblížili obnovenému moravskému krajinskému zriadeniu z roku 1628, oblasti, ktoré zásadnejším spôsobom zasahovali oblasť stavovských práv, neboli modifikované takmer vôbec. I keď mali stavy revíziou starého práva odstrániť všetky zastarané ustanovenia a nezrovnalosti, snaha po čo najväčšom zachovaní starého moravského krajinského zriadenia zvíťazila.

Hoci už počas prác na štúdiu venovanej právny dejinám Krnovska R. Horna plánoval pokračovať v publikácii návrhu krajinského zriadenia pre Opavsko, výsledkom bola len menšia štúdia *Kapitola k dejinám prvých počátků zemského výboru v Českém Slezsku* (1926). Pôvodný plán publikácie návrhu krajinského zriadenia pre Opavsko však neopustil a v roku 1938 publikoval štúdiu *Návrh obnoveného zřízení zemského pro knížetství opavské z r. 1675*. S predchádzajúcou prácou veľmi úzko spätá štúdia je venovaná návrhu krajinského zriadenia pre Opavsko z roku 1675, ktoré malo obdobne ako v prípade návrhu krajinského zriadenia pre Krnovsko nahradiť staré krajinské zriadenie zrušené cisárskym reskriptom z roku 1671. Podľa R. Hornu postupovali oba stavy vo veci zachovania ich starého práva po vyhlásení cisárskeho reskriptu z roku 1671 spoločne. Reakcie cisára na pôvodný návrh pre Krnovsko a Opavsko, v ktorých stavom vytýkal takmer identické nezrovnalosti dovoľuje predpokladať, že obdobnú, ak nie identickú podobu ako krnovský návrh z roku 1673, mal i pôvodný návrh krajinského zriadenia opavských stavov.¹⁹ Kým návrh krajinského zriadenia pre Krnovsko, ktorý bol predmetom predchádzajúcej štúdie, predstavoval pôvodnú verziu návrhu, ktorý krnovské stavy predložili panovníkovi v roku 1673, návrh, ktorý je predmetom tejto štúdie, podľa autora predstavoval pravdepodobne štvrtú revíziu pôvodného návrhu opavských stavov.

¹⁸ HORNA, Richard. *Návrh zemského zřízení pro Krnovsko z roku 1673: příspěvek k dějinám recepce římského práva v zemích českých*. Praha: Bursík a Kohout, 1922, s. 280 – 287.

¹⁹ HORNA, Richard. *Návrh obnoveného zřízení zemského pro knížetství opavské z r. 1675*. Bratislava: Učená spoločnosť Šafárikova, 1938, s. 27.

Panovník predložené návrhy neschválil. Hoci voči niektorým ustanoveniam nemal žiadne námietky, väčšiu časť návrhov tvorili ustanovenia, s ktorými nesúhlasil kvôli ich podobnosti so starým moravským krajinským zriadením z roku 1604. Keďže cisár vo svojich odpovediach stavom načrtol, akým spôsobom by si mali svoje návrhy upraviť, pre stavy počalo obdobie zosúladovania predložených návrhov s pripomienkami panovníka.²⁰ K schváleniu a publikovaniu revidovaných krajinských zriadení pre Opavsko a Krnovsko i napriek viacerým zmenám návrhov napokon nedošlo. Skúmanie pôvodného návrhu krajinského zriadenia, ktorý panovníkovi predložili krnovské stavy a štvrtej revízie návrhu opavských stavov, nám však pomáha identifikovať zmeny, ktoré do návrhu vniesli zásahy panovníckeho dvora ako i mieru ochoty stavov modifikovať staré moravské zriadenie, konzervujúce ich stavovské práva. Ako už bolo zmienené, kým inšpiračným zdrojom návrhu krajinského zriadenia krnovských stavov bolo pravdepodobne staré moravské krajinské zriadenie z roku 1604 a nie obnovené moravské krajinské zriadenie z roku 1628, opavský návrh z roku 1675 sa svojím obsahom i štruktúrou približuje skôr k obnovenému moravskému krajinskému zriadeniu z roku 1628. Návrh založený na starom moravskom krajinskom zriadení z roku 1604 sa tak pod vplyvom každej ďalšej revízie pravdepodobne viac a viac približoval k obnovenému moravskému krajinskému zriadeniu z roku 1628 a zákonom, ktoré zriadenie nasledovali.²¹ Ako záverom autor konštatuje, táto transformácia nám tak nepredostiera iba boj stavov s panovníkom a lénnym pánom o zachovanie ich starých stavovských pomerov, ale popri skúmaní jazykovej či náboženskej otázky nám predovšetkým dovoľuje pozorovať postupnú recepciu moderného rímsko-nemeckého práva a kanonického procesu v českých krajinách.²²

Hoci sa R. Horna vo svojej vedeckej činnosti zaoberal najmä dejinami ústavného a správneho práva Moravy a Sliezska, dlhoročné pôsobenie v Bratislave podnietilo jeho záujem i o otázky právnych dejín Slovenska. Po vzore Greta Baderovej-Weissovej a Karla Siegfrieda Badera, ktorí v roku 1935 publikovali rozsiahlu štúdiu *Der Pranger*, venovanú pranierom Nemecka, Rakúska, Švajčiarska, ale i nemeckých krajov Československa, Talianska, Juhoslávie, Rumunska a Poľska, vydal R. Horna v roku 1937 obdobnú publikáciu venovanú pranierom na Slovensku. Autor v štúdií *Pranýře na Slovensku*, v spolupráci s prednostami okresných úradov na Slovensku a Podkarpatskej Rusi, vykonal súpis zachovaných pranierov a informácie o nich spolu s obrazovým materiálom čitateľovi predložil v štúdiu.

Positívny ohlas, ktorý si R. Horna zmienenou štúdiou vyslúžil nielen v českých krajinách, ale najmä v Nemecku, sa o niekoľko rokov neskôr stal podnetom k vydaniu jej pokračovania. V práci s názvom *Pranýř: o některých zachovaných pranýřích v našich okolních zemích*, ktorá bola publikovaná v roku 1941, svoju pozornosť nevenoval už len slovenským pranierom a pranierom Podkarpatskej Rusi, ale i pranierom českých krajín ako i pohraničných území okolitých štátov. Štúdia sa v porovnaní s jej predchodkyňou neobmedzuje len na predloženie informácií a obrazového

²⁰ Tamže, s. 28.

²¹ Tamže, s. 32.

²² Tamže, s. 8.

materiálu k jednotlivým pránierom skúmaného územia, ale autor v nej čitateľovi podáva i komplexný výklad k problematike využívania pránierov na našom území a pohraničných územiach okolitých štátov.

Ďalšími prácami, v ktorých sa R. Horna venoval oblasti trestného práva, boli publikácie venované procesom s čarodejnicami. Štúdia *Príspevky k dejinám procesů s čarodějnicemi v západním Slovensku: dva procesy s čarodějnicemi v Bratislavě na začátku XVII. století* (1928) či *Monsterproces s čarodějnicami v Šamoríně koncem XVII. století* (1934) zdobia autorovu publikačnú tvorbu využívaním jedinečných archívnych dokumentov zachytávajúcích procesy s čarodejnicami na našom území. Oblasť procesov s čarodejnicami uzatvára štúdia *Marie Terezie a procesy s čarodějnicemi* (1936), popisujúca snahu osvietenskej panovníčky o odstránenie fenoménu čarodejníctva z povedomia spoločnosti 18. storočia.

Spomínajúc zaujímavé archívne materiály, s ktorými R. Horna pri svojej vedeckej činnosti bohato pracoval, nemožno nespomenúť štúdiu *Bratislavská městská knížka přísah: příspěvek k městskému zřízení v Uhrách a k českému úřadování na bratislavské radnici koncem XVII. století* (1928). Autor v príspevku osvetľuje nielen otázku národnostných a náboženských pomerov Bratislavy na konci 17. storočia, ale na podklade prisah najdôležitejších mestských úradníkov a richtárov obcí, popisuje predovšetkým štruktúru mestského úradníctva.

V publikačnej činnosti R. Hornu sa odrazilo i jeho pôsobenie na Univerzite Komenského v Bratislave. Popri štúdiách *Prvé pětiletí Komenského university* (1924) či *Patnáct let Komenského university v Bratislavě* (1934), ktoré autor venoval Univerzite Komenského v Bratislave, nemožno opomenúť i jeho zásluhnú činnosť pri vzniku *Komenského slovníka náučného* či redigovaní *Zbierky rozpráv* *Extenzie Univerzity Komenského*.²³

Výberová bibliografia

HORNA, Richard. *K dějinám moravských úředníků: dvorští úředníci moravští do r. 1411. Část I.* Praha: Seminář českého práva na Karlově universitě, 1922. 46 s.

HORNA, Richard. *K dějinám moravských úředníků: zemští úředníci moravští do r. 1620. Část II.* Praha: Seminář českého práva na Karlově universitě, 1923. 62 s.

HORNA, Richard. *Návrh zemského zřízení pro Krnovsko z roku 1673: příspěvek k dějinám recepce římského práva v zemích českých.* Praha: Nákladem vlastním, 1922. 31 s.

HORNA, Richard. *Hranice republiky Československé ve světle historie.* Bratislava: Academia, 1924. 38 s.

HORNA, Richard. *Prvé pětiletí Komenského university v Bratislavě.* Bratislava: Nákladem vlastním, 1924. 15 s.

HORNA, Richard. Kapitola k dějinám prvních počátků zemského výboru v českém Slezsku. In *Vlastivědný sborník slezský: historie, literatura, kultura (dokončení*

²³ Pozri Zoznam osôb, ústavov a prednášok Univerzity Komenského v Bratislave v AR 1920/1921 – AR 1938/1939.

přírodního popisu a hospodář. poměrů). Část II. Ed. Antonín Lhotský. Opava: Ústřední spolek českého učitelstva ve Slezsku, 1926, s. 5 – 15.

HORNA, Richard. *Několik kapitol z dějin úředních knížat na Moravě: příspěvek k ústavním dějinám moravským do konce XII. století*. Bratislava: Právnická fakulta Univerzity Komenského, 1926. 50 s.

HORNA, Richard. *Bratislavská městská knížka přísah: příspěvek k městskému zřízení v Uhrách a k českému úřadování na bratislavské radnici koncem XVII. století*. Bratislava: Nákladem vlastním, 1928. 22 s.

HORNA, Richard. *O hospodářských a národních úkolech a cieľoch roľníckych vzájomných pokladníc*. Bratislava: [s.n.], 1928. 11 s.

HORNA, Richard. *Příspěvky k dějinám procesů s čarodějnicemi v západním Slovensku: dva procesy s čarodějnicemi v Bratislavě na začátku XVII. století*. Bratislava: Extense Univerzity Komenského, 1928. 25 s.

HORNA, Richard. *K dějinám centralisace Moravy na počátku XIII. století*. Bratislava: Právnická fakulta Univerzity Komenského, 1929. 35 s.

HORNA, Richard. *Cesty a silnice v zemských zřízeních*. Praha: Nákladem vlastním, 1930. 6 s.

HORNA, Richard. *Monsterproces s čarodějnicemi v Šamoríně koncem XVII. století*. Bratislava: Nákladem vlastním, 1934. 43 s.

HORNA, Richard. *Patnáct let Komenského university v Bratislavě*. Bratislava: Nákladem vlastním, 1934. 13 s.

HORNA, Richard. *Portály soukromých domů v Jáchymově*. Bratislava: Linografia Karol Jaroň a spol., 1935. 28 s.

HORNA, Richard. *O bratislavském vinařství*. Bratislava: Nákladem vlastním, 1935. 22 s.

HORNA, Richard. *Stručný nástin dějin Spiše*. Bratislava: Nákladem vlastním, 1935. 22 s.

HORNA, Richard. *Výlet do monastýru Rílského*. Bratislava: Universum, 1935. 54 s.

HORNA, Richard. *Marie Terezie a procesy s čarodějnicemi*. Bratislava: Nákladem vlastním, 1936. 13 s.

HORNA, Richard. *Pranýře na Slovensku*. Praha: Nákladem vlastním, 1937. 20 s.

HORNA, Richard. *Římský nález z okolí Celemantie*. Bratislava: Učená společnost Šafárikova, 1937. 5 s.

HORNA, Richard. *Návrh obnoveného zřízení zemského pro knížectví opavské z r. 1675*. Bratislava: Učená společnost Šafárikova, 1938. 88 s.

HORNA, Richard. *Výčepnické právo vinařů*. Praha: Nákladem vlastním, 1940. 18 s.

HORNA, Richard. *Pranýř: o některých zachovaných pranýřích v našich a okolních zemích*. Praha: Knihovna Sborníku věd právních a státních, 1941. 141 s.

HORNA, Richard. *Výčepnické právo vinohradníků*. Brno: Nákladem vlastním, 1941. 24 s.

HORNA, Richard. *Pamětní mince republiky Československé*. Praha: Numismatická společnost československá, 1950. 7 s.

Prof. Bohuš Tomsa – filozof a osobnosť právnej a politickej vedy

Olexij M. Meteňkanyč

„Žiadna sebahotatšia právna skúsenosť nemôže nahradiť výhody, ktoré poskytuje právna veda. Kultúrne vyspelý právny život začína ešte len tam, kde začína právna veda. Táto skúsenosť je známa už oddávna, a preto každý kultúrny národ usiloval vždy o to, aby tým, ktorí nakladajú s právom, dostalo sa vedeckého školenia v ňom. Naopak zase, úpadok právnej vedy znamenal vždy úpadok právnej praxe a právneho života vôbec. Vedecké školenie právnika je preto postulátom, ktorého sa žiadny kultúrny národ nemôže vzdať.“¹

Životopis a akademické pôsobenie

Bohuš Tomsa sa narodil dňa 2. augusta 1888 v mestečku Nový Bydžov.² Jeho otec, Antonín Tomsa, pracoval na okresnom súde v Novom Bydžove, čo predurčilo aj ďalšie pôsobenie Bohuša Tomsu, ktorý pokračoval v právnickej tradícii rodiny. Ako mladý študent študoval jednak na právnickej fakulte (doktorát práv získal v roku 1912), ale aj na filozofickej fakulte Univerzity Karlovy v Prahe (v roku 1917 bol promován ako doktor filozofie). Súčasne v rokoch 1912 – 1918 získaval i prvé skúsenosti v oblasti advokátskej aj súdnej praxe v Prahe.³ Po skončení prvej svetovej vojny ponechal svoju prax a začal pracovať v štátnej správe, a to na pozícii námestníka štátneho zástupcu v Prahe. Predmetnú pozíciu vykonával od roku 1918 až do svojho odchodu na Slovensko v roku 1921.

V roku 1920 absolvoval študijný pobyt v Ríme (študoval u profesorov Pagana a Cimbalio) a zároveň sa habilitoval na Právnickej fakulte Karlovej Univerzity v odbore filozofie práva.⁴ V roku 1922 mu univerzita v Padove udelila čestný akademický titul Dr. h. c.⁵ V rokoch 1921 až 1938 pôsobil na rôznych pozíciách v rámci

¹ TOMSA, Bohuš. *Náuka o právnych viedach. Základy právni methodologie*. Praha: Všeherd, 1946, s. 9-10.

² Pozri viac v matričnom zázname mesta Nový Bydžov. Dostupné na internete: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bohuslav_Tomsa,_matrika_N.jpg>. [navšt. 2022-01-31].

³ Pozri viac GABRIEL, Jiří. Slovník českých filosofů: Bohuš Tomsa. In *Filozofická fakulta Masarykovy univerzity*. Dostupné na internete: <<https://www.phil.muni.cz/fil/scf/komplet/tomsab.html>>. [navšt. 2022-01-31].

⁴ Porovnaj CSÁDER, Viliam. *Rektori Univerzity Komenského 1919-2009*. Bratislava: Vydavateľstvo UK v Bratislave, 2009, s. 59-60.

⁵ Pozri v Soznam osôb a ústavov University Komenského v Bratislave, taktiež štátnych zkušobných komisií podľa stavu na začiatku štud. roku 1927-28, ktorý je súčasťou digitalizovaných zoznamov prednášok, osôb a ústavov Univerzity Komenského v Bratislave za ak. roky 1919/2020 až 1952/1953 a za ak. rok 1976/1977. Dostupné na internete: <https://uniba.sk/uploads/media/1927_1928_-_ZOU_UK_01.pdf> [navšt. 2022-01-31].

štruktúr novozaloženej Univerzity Komenského v Bratislave, najmä v rámci Právnickej fakulty, kde od roku 1926 pôsobil aj ako riadny profesor.⁶ Bol dvakrát dekanom Právnickej fakulty (1926 – 1927, 1930 – 1931), ako aj prodekanom v akademických rokoch 1927 – 1928 a 1931 – 1932. Rovnako v akademickom roku 1933 – 1934 bol rektorom Univerzity Komenského, ako aj v roku 1934 – 1935 bol prorektorom Univerzity Komenského.⁷ Profesor Tomsa založil a viedol ako riaditeľ i Seminár právnej filozofie na Právnickej fakulte Univerzity Komenského (1922 – 1938), v rámci ktorého bola uskutočňovaná výučba predmetov a prednášok z filozofie a dejín právnej filozofie v rámci tzv. historickoprávneho študijného oddielu.⁸ Samotný seminár spadol do seminárov štátnych vied.⁹ Okrem toho profesor Tomsa aktívne pôsobil aj na Filozofickej fakulte UK (bol riaditeľom Seminára filozofie Filozofickej fakulty UK v rokoch 1922 – 1926) a súčasne bol v rokoch 1926 – 1938 riaditeľom Seminára medzinárodného práva Právnickej fakulty UK.¹⁰ V rámci svojej pedagogickej činnosti sa venoval najmä výučbe filozofie práva, dejinám právnej filozofie, medzinárodnému právu verejnému, ako aj viedol predmet úvod do vied právnych a štátnych.

Prof. Tomsa sa aktívne podieľal na chode Právnickej fakulty Univerzity Komenského do roku 1938, pričom v roku 1938 bol nútený odísť z univerzity (neslávne

⁶ Bol jedným zo šiestich profesorov, ktorí pôsobili v rámci novozaloženej Právnickej fakulty UK a bez pomoci ktorých by právnická fakulta nemohla začať plniť svoje poslanie. Okrem Tomsa to boli Augustín Ráth, Karel Laštovka, Otakar Sommer, Jan Vážný a Emil Svoboda. Viac pozri na Právnickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. *Poslanie a história*. Dostupné na internete: <<https://www.flaw.uniba.sk/o-fakulte/poslanie-a-historia/>>. [navšt. 2022-01-31]; prípadne VOZÁR, Jozef. Augustín Ráth – prvý dekan Právnickej fakulty Univerzity Komenského (k storočnici založenia právnickej fakulty). In *Právnické listy*, 2021, roč. 9, č. 2, s. 17.

⁷ Porovnaj DEMEŠ, Pavol – MEŠKO, Dušan. *VIA COMENIANA*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2014, s. 26. Dostupné na internete: <<https://uniba.sk/o-univerzite/historia/publikacie/>>. [navšt. 2022-01-31]; prípadne aj DOLAN, Ondrej. *Univerzita Komenského. Prehľad profesorov 1919 – 1966, prehľad pracovísk 1919 – 1948*. Bratislava: Rektorát Univerzity Komenského, 1968, s. 78.

⁸ Študenti v rámci tohto oddielu museli absolvovať povinnú prednášku z odboru filozofie po 4 hodiny v jednom semestri. Súčasne museli poslucháči buď pred, alebo po prvej štátnej skúške absolvovať aj ďalšiu prednášku z odboru filozofie po 3 hodiny, ako aj jednu prednášku z dejín právnej filozofie v rozsahu 4 hodín. Porovnaj BEŇA, Jozef. *Dejiny Právnickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave (1921 – 1996)*. In BLAHO, Peter – VLKOVÁ, Eva (eds.). *Právnicki na Univerzite Komenského v Bratislave. 75 rokov činnosti Právnickej fakulty UK (1921 – 1996)*. Bratislava: Vydavateľské oddelenie Právnickej fakulty UK, 1996, s. 41, prípadne pozri aj Katedra teórie práva a filozofie práva. *História katedry*. Dostupné na internete: <<https://www.flaw.uniba.sk/pracoviska/katedry/katedra-teorie-prava-a-filozofie-prava/historia-katedry/>>. [navšt. 2022-01-31].

⁹ DOLAN, ref. 7, s. 217. Už v tom čase jednou zo základných úloh výučby filozofie a dejín právnej filozofie bola snaha pri výklade teórie práva dôsledne zdôrazňovať aj životnú, praktickú funkciu práva, povinnosť zaoberať sa problémami praktickej morálky s tým, aby si právnik zo svojich štúdií odniesol istú „vyššiu“ koncepciu práva, určitý svetový a životný názor a filozofickú orientáciu. TOMSA, Bohuš: *Úvod do vied právnických a dejiny právnej filozofie*. In *Ročenka Právnickej fakulty Univerzity Komenského za stud. R. 1934/1935*. Bratislava, 1935, s. 8-9, cit. podľa BEŇA, ref. 8, s. 44.

¹⁰ Pozri v DOLAN, ref. 7, s. 78 a 218.

známe vyhostenie českých profesorov z Univerzity Komenského)¹¹ a vrátil sa na ne celý semester na Právnickú fakultu Karlovej Univerzity.¹² Tu pôsobil až do uzatvorenia českých vysokých škôl nemeckými okupantmi. K jeho návratu na akademickú pôdu došlo po roku 1945, keď učil v Prahe a vrátil sa aj do Bratislavy.¹³ Avšak o jeho ďalšom osude nešťastne rozhodol februárový prevrat v roku 1948. Už pred druhou svetovou vojnou svojimi erudovanými prácami a článkami sa prof. Tomsa vyjadroval k aktuálnej politickej situácii, a to v pozícii „zaprísahaného stúpenca a obhajcu demokracie.“¹⁴ Vzhľadom na uvedený postoj, ako aj s ohľadom na spomenutý februárový prevrat v roku 1948, je zrejmé, čo sa stalo s vedeckou, pedagogickou a akademickou kariérou prof. Tomsu po tejto smutnej udalosti našich dejín. Spočiatku bol nútený si zobrať „dovolenku“, aby si prehľbil svoje znalosti v oblasti marxizmu-leninizmu, no nakoniec bol v roku 1951 definitívne prepustený a prakticky až do svojej smrti bol perzekvovaný s nemožnosťou vystupovať pred verejnosťou.¹⁵

Počas svojho života sa prof. Tomsa stal členom viacerých vedeckých spoločností, resp. odborných komisií, napríklad bol členom Učenej spoločnosti Šafárikovej, Kráľovskej českej spoločnosti náuk, Českej akadémie vied a umení, Československej národnej rady bádateľskej, Institut international de philosophie du droit et de sociologie juridique, Extenzie UK, komisií štátnych skúšok v štruktúrach Právnickej fakulty Univerzity Komenského a pod.¹⁶

¹¹ Pre viac pozri bližšie VOZÁR, Jozef. *Augustín Ráth. Prvý slovenský rektor Univerzity Komenského*. Bratislava: VEDA, 2018, s. 186-189.

¹² Seminár právnej filozofie od roku 1939 prevzal kontroverzný Vojtech Tuka, ktorý v tom čase zastával aj pozíciu rektora Slovenskej univerzity v Bratislave. Vzhľadom na mnohé štátnické, ako aj akademické funkcie Vojtecha Tuku od roku 1939 suploval výučbu viacerých predmetov spadajúcich pod Seminár právnej filozofie Juraj Rajec. V tomto období došlo i k zásadnej organizačnej zmene, keďže sa dovtedajšie semináre premenovali na vedecké ústavy. Od akademického roku 1942/1943 sa tak súčasťou právnickej fakulty stal aj „Ústav právnej filozofie“, ktorého riaditeľom bol Vojtech Tuka, zástupcom riaditeľa bol Juraj Rajec a asistentom František Tomasta. Pre viac informácií pozri bližšie ADÁMY-AREN, J. *Prof. Dr. Vojtech Tuka, prvý rektor Slovenskej univerzity*. Bratislava: Nové Slovensko, 1940, osobitne s. 20 a nasl.; FEDORČÁK, Peter. *Tuka proti republike. Proces z roku 1929*. Bratislava: Marenčin PT, 2018, s. 22-26, prípadne ILLÝOVÁ, Zuzana – MALATINSKÝ, Michal. *Dva procesy s Vojtechom Tukom*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2017, s. 16-23; či *Soznam osôb, ústavov a štátnych skúšobných komisií podľa stavu na začiatku štud. roku 1942 – 1943*, ktorý je súčasťou digitalizovaných zoznamov prednášok, osôb a ústavov Univerzity Komenského v Bratislave za ak. roky 1919/2020 až 1952/1953 a za ak. rok 1976/1977. Dostupné na internete: <<https://uniba.sk/o-univerzite/rektorat-uk/archiv-uk-a/digitalizovane-univerzitne-tlace/>>. [navšt. 2022-01-31].

¹³ Porovnaj s MARŠÁLEK, Pavel. Bohuš Tomsa. In SKŘEJPKOVÁ, Petra (zost.). *Antológia československé právni vědy v letech 1918-1939*. Praha: LINDE, 2009, s. 130.

¹⁴ VEVERKA, Vladimír. Bohuš Tomsa jako historik politických a právních učen. In TOMSA, Bohuš. *Kapitoly z dějin filosofie práva a státu*. Praha: Karolinum, 2005, s. 7.

¹⁵ Výnimkou bolo ojedinelé vystúpenie Tomsu na konferencii o Machiavellim v roku 1969, ktorej príspevok bol publikovaný aj odbornom časopise Právnik. Viac TOMSA, Bohuš. O Machiavellim a machiavellismu. In *Právnik*, 1969, roč. 108, č. 5, s. 281-288.

¹⁶ Viac pozri CSÁDER, ref. 4, s. 61.

Oficiálne vedecké kruhy štátu odmietali Tomsovo životné dielo nesené v novokantovskom duchu.¹⁷ Ferdinand Boura inkvizitórsky očierňuje „*kašovitosť Tomsového sociologizujúceho pozitivizmu*“¹⁸ a posmešne píše o „*filozofickom čaji*“¹⁹, zatiaľ čo významný český právny teoretik Viktor Knapp Tomsovo dielo uštipačne označuje ako „*žalostné kompendium metodologického zmatku*.“²⁰ Je zrejmé, že prof. Tomsa sa dostal na „čiernu listinu“ vtedajšej vládnej garnitúry a z tohto dôvodu bolo jeho dielo nielen odsudzované, ale i neprávom očierňované. Napriek tomu, že prof. Tomsa žil v ústraní, po roku 1951 stále organizoval bytové semináre v Prahe, kde býval po vyhlásení z univerzity, a pokračoval v písaní svojich prác, aj keď si bol vedomý, že sa nedostanú do rúk širšej verejnosti. Tento stav trval v podstate až do dňa 10. mája 1977, keď Dr. h. c. prof. JUDr. PhDr. Bohuslav Tomsa v Prahe zomrel.

Žiaľ, uznanie a pocty, ktoré by za iných okolností nepochybne patrili prof. Tomsovi, sa mu počas jeho života nedostalo. Až v treťom tisícročí sa vďaka viacerým súčasným českým právnym vedcom podarilo poukázať na význam a aktuálnosť diel prof. Tomsu na súčasnú právnu vedu, ako aj filozofiu práva. Na tomto mieste je vhodné minimálne spomenúť dve osobnosti, a to Vladimíra Veverku²¹ a Karel Eliáš.²²

Analýza vedeckej činnosti a tvorby Bohuša Tomsu

Osobnosť právnej a politickej vedy

Oblasti, ktorým sa Tomsa venoval so záujmom najmä na sklonku svojho akademického života, bola právna a politická veda, pričom uvedené oblasti skúmal nielen z hľadiska teoreticko-právneho, ale aj optikou iných súvisiacich vedných odborov, najmä optikou právnej filozofie, sociológie, či právnej politiky. V tejto sfére je jeho nosným dielom *Nauka o právnych viedach* z roku 1946, ktoré napísal počas svojho pôsobenia už na pražskej právnickej fakulte.²³ Kniha mala slúžiť ako základná

¹⁷ KRŠKOVÁ, Alexandra. Dějiny evropského politického a právního myšlení (kapitoly z dějin). Praha: Eurolex Bohemia, 2003, s. 377.

¹⁸ BOURA, Ferdinand. K filosofickým základům objektivismu a kosmopolitismu v naší právní vědě. Praha: Orbis, 1953, s. 33.

¹⁹ ELIÁŠ, Karel. Ipsum philosophiae servire libertas est. In TOMSA, Bohuš: *Idea spravedlnosti a práva v řecké filosofii*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2007, s. 6.

²⁰ KNAPP, Viktor: *Předmět a systém socialistického práva občanského*. Praha: NČSAV, 1959, s. 27, cit. podľa Tamtiež, s. 6.

²¹ Jeho pričinením bola v roku 2005 vydaná publikácia s názvom *Bohuš Tomsa: Kapitoly z dějin filosofie práva a státu*, ktorá obsahuje viaceré aspekty politického i právno-filozofického učenia prof. Tomsu. Porovnaj s VEVERKA, ref. 14, s. 7-12.

²² Prof. Eliáš napísal dlhší predslov k novému vydaniu pôvodného diela prof. Tomsu *Idea spravedlnosti a práva v řecké filosofii*, ktoré bolo vydané v roku 2007 a v ktorom prof. Eliáš pozitívne hodnotí filozofický, právny a politický odkaz prof. Tomsu, viac pozri v ELIÁŠ, ref. 19, s. 5-10.

²³ Tomsa ešte v roku 1927 napísal dielo *K reformně právníckého studia (úvod do věd právních a státních, právní filosofie a soudní psychologie)*, v rámci ktorého sa venuje viacerým otázkam, ako prebieha

príručka právnej metodológie pre študentov práva a jej účelom bolo poskytnutie vedeckého školenia, nakoľko aj študent, resp. budúci právnik „*má byť aspoň všeobecne informovaný o tom, čo právna veda je, aké sú jej druhy a metódy.*“²⁴ Samotný Tomsa uvádza, že má ísť o propedeutickú príručku slúžiacu na zorientovanie sa v právnych vedách, ktoré študenta čakajú počas štúdia alebo neskôr, keď práca môže študentom slúžiť ako kompas na vysporiadanie sa s problémami a náležitosťami vedeckej práce.

Dielo je rozdelené do dvoch hlavných častí - základnú (venuje sa spoločným otázkam právnych vied) a špeciálnu (dôraz sa kladie na jednotlivé existujúce právne vedy a ich špecifiká). Okrem uvedených dvoch hlavných častí sa na záver práce spomína aj tretia, historická časť, ktorá zaznamenáva jednak vývoj právnych vied globálne, ako aj vývoj českej a slovenskej právnej vedy so zameraním na obdobie prvej Československej republiky.

V prvom rade je nutné podotknúť, že celá práca je *prežiarená* právnou filozofiou, ktorá vhodne dopĺňa práve teoreticko-právnu časť diela. V tomto smere prof. Tomsa využíva svoje znalosti právnej filozofie, pričom jej oprávnené prikladá dôležité miesto predovšetkým v rámci metodológie právnej vedy. Najvýstižnejšie je to zdôraznené v predhovore práce, kde je uvedené „*Ak sa zdá čitateľovi, že prvá časť je zatažená filozofiou, nech si uvedomí, že metodológia bez filozofickej orientácie by bola budovou stavanou na piesku.*“²⁵

Ako príklad náležitého použitia právnej filozofie je možno uviesť problematiku gnozeológie práva, ktorá je rozpracovaná na viacerých častiach práce. Otázka znie: ako máme poznávať, rozumieť a vykladať právo? V tomto smere sa právna veda nelíši od ostatných vied. Právo je taktiež vo svojom zmysle len ohraničená časť objektívnej reality, ktorej človek „*prisúdi samostatné bytie a označí ju menom.*“²⁶ Aby sme mohli určitý právny jav (napr. zákon) vedecky skúmať, musí v prvom rade samotný jav vstúpiť do nášho vedomia. Tomsa pomenúva tento akt uvedomenia si právneho javu ako „*psychický zážitok.*“ Poznávajúc tento právny jav, prechádza nám zážitok z roviny psychologickéj do roviny logickej, t. j. vytvárame pojmy a výroky. Samotná matéria, ktorá je obsahom zákona, je len tzv. surový materiál, „*chaotická, rozumovo (logicky) ešte nezvládnutá predstava, vyžadujúca si myšlienkové zvládnutie, aby sa z nej stali vedecké poznatky.*“²⁷

a ako by sa malo vyučovať právnické štúdium na univerzitách, pričom skúma aj rôzne metódy, ako sa právne a štátne vedy vyučujú na právnických fakultách. Viaceré myšlienky preberá aj do svojho neskoršieho diela *Nauka o právnických vedách*. Porovnaj TOMSA, Bohuš. *K reformně právnického studia (úvod do věd právních a státních, právní filosofie a soudní psychologie)*. Praha: B. Tomsa, 1927.

²⁴ TOMSA, ref. 1, s. 5. Zdôvodnenie, prečo je potrebné rozvíjať právnu vedu, ako aj vedecké myslenie už u študentov práva, je možné nájsť v úvodnom citáte tohto článku.

²⁵ Tamtiež.

²⁶ Tamtiež, s. 10. V tomto smere je právna veda taktiež závislá od funkcií náležiacich do predmetu filozofie, a to poznávacej a metodologickej funkcie. Viac pozri v CHOVANCOVÁ, Jarmila – VALENT, Tomáš. *Filozofia pre právnikov (filozoficko-právne aspekty)*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, 2012, s. 18.

²⁷ TOMSA, ref. 1, s. 11.

Na plné poznanie a porozumenie práva nám nestačí len prečítanie si zákona. Ak chceme skutočne porozumieť obsahu zákona, musíme neurčité pojmy a výroky v ňom obsiahnuté rozumovo pochopiť, spracovať a kategorizovať, vytvoriť z nich vedecké pojmy a tieto pojmy zapojiť už do existujúcej sústavy platných vedeckých poznatkov. Špecifikovaný proces poznávania práva nie je nič jednoduché a „proces právne vedeckého poznávania je často dlhá a náročná cesta od neurčitých a neusporiadaných predstáv k jasným, presným a objektívne správnym myšlienkovým výtvorom – vedeckým poznatkom.“²⁸ V tomto smere je nevyhnutná práve metodologická funkcia právnej filozofie, ktorá v sebe okrem iného zahŕňa aj správny postup učenia sa práva. V tomto smere prof. Tomsa prezentuje aj svoju pedagogickú stránku osobnosti.

V súčasnosti sa často stretávame s rozlíšením právnej teórie a právnej praxe ako pomaly dvoch samostatných entít, ktoré spolu nemajú veľa súvisiacych prienikov. Niektorí „praktici“ vyčítajú teórii, že nemá žiaden alebo minimálny význam pre právnu prax, nakoľko tá žije svojím vlastným životom. Táto situácia nie je však javom len súčasným, ale vyskytoval sa aj v minulosti a venoval sa jej aj Tomsa. Poskytuje veľmi zaujímavú argumentáciu v prospech štúdia teórie, s ktorou sa stotožňujeme. Napríklad uvádza, že aj v právnej praxi je vedecká orientácia viac než žiaduca, nakoľko „žiadna sebahatšia právna skúsenosť nemôže nahradiť výhody, ktoré poskytuje právna veda. Kultúrne vyspelý právny život začína ešte len tam, kde začína právna veda. Táto skúsenosť je známa už oddávna, a preto každý kultúrny národ usiloval vždy o to, aby tým, ktorí nakladajú s právom, dostalo sa vedeckého školenia v ňom. Naopak zase, úpadok právnej vedy znamenal vždy úpadok právnej praxe a právneho života vôbec. Vedecké školenie právnikov je preto postulátom, ktorého sa žiadny kultúrny národ nemôže vzdať.“²⁹

Tomsa rozlišuje aj viaceré druhy vedeckých metód právnych vied, pričom pod vedeckou metódou rozumie „cieľavedomý a disciplinovaný spôsob myslenia o vednom predmete volený právnou vedou za účelom získania objektívne platných poznatkov.“³⁰ Vedecké metódy delí podľa viacerých kritérií, a to:

1. na základe používania pojmov, ktoré sú určované povahou vedného predmetu (vedy s rôznymi predmetmi pracujú s iným terminologickým aparátom a majú teda aj rôzne metódy). Na základe uvedeného kritéria je následne možné hovoriť o metóde fyzikálnej, sociologickej, psychologickej, právnej a pod. Túto metódu Tomsa nazýva **realistickou metódou**, nakoľko „vychádza z predpokladu, že povaha vedného predmetu odráža sa vo vedeckom myslení a poznávaní takou mierou, že má rozhodujúci vplyv na jeho povahu.“³¹ Vzhľadom na to, že právne vedy majú odlišné predmety, tak majú aj rôzne metódy, takže podľa Tomsu môžeme hovoriť o metóde internacionalistickej (medzinárodné právo), civilistickej (súkromné právo), publicistickej (verejné právo), kriminalistickej (kriminalistika) a pod.

²⁸ Tamtiež.

²⁹ Tamtiež, s. 9-10.

³⁰ Tamtiež, s. 14.

³¹ Tamtiež, s. 15.

2. na základe spôsobu myslenia o vednom predmete v pojmoch, ktoré sú diktované našim rozumom. Túto koncepciu vedeckej metódy nazýva Tomsa **idealistickou**, a oproti predošlej realistickej metóde sa líši v jednom podstatnom aspekte, a to že za zdroj pojmov sa nepokladá poznávaný objekt (ako pri realistickej metóde), ale zameriava sa na poznávajúci subjekt, resp. jeho rozum. Základom uvedenej metódy je skutočnosť, že pracuje s pojmami ako s určitým racionálnym postojom alebo hľadiskom, s ktorým poznávajúci subjekt k rôznym predmetom pristupuje. Táto metóda nie je určovaná predmetom, ale rozumom, t. j. formami myslenia. Z tohto dôvodu preto nehovoríme o metóde fyzikálnej, sociologickej, právnej atď. (určená na základe predmetu), ale o tzv. metóde kauzálnej, teleologickej, statickej, dynamickej a pod.³²
3. na základe čistého formálneho postupu, nezávislého na používaní určitých pojmov. Z tohto dôvodu predmetnú vedeckú metódu Tomsa pomenúva ako **formálno-logickú**. Uvedená metóda v sebe zahŕňa najmä indukciu a dedukciu, analýzu a syntézu, abstrakciu a determináciu.³³

Z uvedených troch koncepcií považuje Tomsa za najvhodnejšiu metódu poznávania práva metódu idealistickú, nakoľko podľa neho „*má najväčšie vyhliadky preniknúť k metodologickému jadrú právnych vied.*“³⁴

Je nutné však dodať, že pri samotnom skúmaní právneho problému nie je využívaná len jedna metóda. Uvedené metódy sú len základné typy a pre vyriešenie právneho problému je potrebné ich spájať a vytvoriť zložité metódy. V tomto smere Tomsa nadväzuje na učenie brnenskej školy.³⁵

Vzhľadom na to, že ku klasifikácii vedeckých metód sa dá pristupovať rôznymi spôsobmi, Tomsa, inšpirujúc sa Kallabom,³⁶ uvádza i nasledovnú schému vedeckých metód využiteľnú najmä v rámci právnych vied:

I. Racionálna a empirická

Za kľúčový rozdiel medzi metódou empirickou a racionálnou je rozlišovanie medzi skutočnosťou a rozumom, inak povedané „uvažujeme o veciach s ohľadom na ich skutočnosť, používame metódy empirické, ak uvažujeme o nich s ohľadom na ich rozumnosť, použijeme metódy racionálne.“³⁷ Prvá metóda sa opiera o kategóriu skutočnosti (empírie), druhá o kategóriu rozumnosti (logickosti).

II. Prírodovedecká, kultúrnovedecká a dogmatická

³² Túto vedeckú metódu pozitívne vníma i Weyr, na rozdiel od realistickej vedeckej metódy, nakoľko podľa Weyra neexistuje špeciálna metóda internacionalistická, publicistická či civilistická. Pozri viac v WEYR, František: *Teória práva*. Praha: Wolters Kluwer, 2015, s. 215. „*K právnym javom, nech patria do práva medzinárodného alebo štátneho, verejného alebo súkromného, trestného alebo procesného, môžeme zaujať taký istý racionálny postoj, a preto ich študovať rovnakou metódou (napr. kauzálnou alebo teleologickou, statickou alebo dynamickou).*“ Viac TOMSA, ref. 1, s. 16.

³³ Tamtiež, s. 17.

³⁴ Tamtiež.

³⁵ Pozri napr. WEYR, František: *Teória práva*. Praha: Wolters Kluwer, 2015; alebo ENGLIŠ, Karel: *Teleologie jako forma vědeckého poznání*. Praha: F. Topič, 1930.

³⁶ Viac pozri dielo, ktoré spomína samotný Tomsa: KALLAB, Jaroslav: *Úvod ve studium method právnických*. Brno, Barvič – Novotný, 1920-21.

³⁷ TOMSA, ref. 1, s. 21.

Uvedená trojica metód sa venuje otázke empirického poznávania práva, t. j. poznávanie práva ako objektívnej skutočnosti. Prírodovedecká metóda postupuje na základe poznatkov prírodných vied a skúma právo ako skutočnosť existujúcu a podliehajúcu zákonu príčinnosti (kauzality). Naopak, kultúrnovedecká metóda uvažuje o práve ako skutočnosti žiaducej a nežiaducej, pričom zisťujeme, či právo obsahuje aj kultúrne hodnoty a účely, ktoré sú naň kladené spoločnosťou. Dogmatickou metódou poznávame právo ako myšlienkové výtvary, ktoré si niekto o svete (buď existujúcim alebo žiaducim) vytvoril. „*Tu sa pohybuje vo sfére cudzích myšlienok, v ktorých síce taktiež vládne zákonitosť, ale iná než kauzálna alebo teleologická, totiž logická.*“³⁸

III. Teoreticko-vedecká a prakticko-vedecká

Podľa Tomsu, ak poznávame, aké právo je a čo je pravdivé, vtedy hovoríme o teoretickej metóde. Na druhej strane, ak sa pýtame, aké právo má byť a čo je správne, vtedy poznávame pomocou praktickej metódy. V prvom prípade pracujeme s kategóriami bytia, súčasnosti (*Sein*) a pravdy, v druhom s kategóriami žiaducnosti (*Sollen*) a správnosti.

IV. Statická a dynamická

Rozdiel medzi metódou statickou a dynamickou je ten, že v rámci statickej metódy chápeme právo ako stálu skutočnosť bez ohľadu na zmeny, ktorým podlieha, a ak postupujeme prostredníctvom dynamickej metódy, naopak, obraciame pozornosť k zmenám, ktorými právo prechádza.

V. Idiografická a nomotetická

Podstata idiografickej metódy spočíva v tom, že „poznávame predmety v ich jedinečnosti, t. j. v tom, čo pri porovnávaní s druhými predmetmi je na nich zvláštne, charakteristické.“³⁹ Naopak, pri použití metódy nomotetickej chápeme predmet za reprezentanta druhu a sústreďujeme pozornosť na znaky druhové. Východiskovou kategóriou pri idiografickej metóde je jedinečnosť (individuálnosť, špeciálnosť), zase pri nomotetickej metóde je bazálnou kategóriou všeobecnosť (generálnosť).⁴⁰

Náčrtnutá klasifikácie metód je následne Tomsom využitá aj pri samotnej klasifikácii právnych vied, kde Tomsa delí právne vedy podľa metód.⁴¹ Okrem toho je spomenuté aj delenie právnych vied podľa predmetu, pričom na základe tohto kritéria je možné podľa Tomsu rozlišovať právne vedy všeobecné a špeciálne, ako aj právne vedy rýdne a združené.

Predmetom všeobecnej právnej vedy je právo ako celok, bez ohľadu na rozdiely, ktoré sú v ňom prítomné. Všeobecná právna veda má nám priniesť

³⁸ Tamtiež, s. 22.

³⁹ Tamtiež.

⁴⁰ Uvedené delenie už skôr spomínal Kallab, ktorý sa inšpiroval predstaviteľmi bádenskej novokantovskej školy, a to W. Windelbandom a H. Rickertom. Porovnaj vo VALENT, Tomáš – CHOVAŇOVÁ, Jarmila. *Kapitoly z filozofie dejín*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, 2009, s. 50-53.

⁴¹ Z tohto dôvodu delí Tomsa právne vedy na racionálne a empirické, teoretické a praktické, statické a dynamické, idiografické a nomotetické, prírodné, kultúrne a dogmatické. Rozlišovacie kritéria sa zhodujú s tými, ktoré boli uvedené pri ich klasifikácii metód. Pre viac informácií pozri TOMSA, ref. 1, s. 41-60.

„najvšeobecnejšie pravdy, ktoré sa vôbec o právu dajú vysloviť, a ktoré majú platnosť pre ktorékoľvek právo: prítomnosti i minulosti, národov kultúrnych, polokultúrnych i barbar-ských atď.“⁴² Všeobecná právna veda pracuje s rôznymi metódami a má teda i odlišné zameranie, napr. bude empirická alebo racionálna, teoretická alebo praktická a pod. Oproti všeobecnej právne vede stoja špeciálne právne vedy, ktoré venujú pozornosť len určitým častiam právnej matérie. Môže ísť o rôzne delenia, no najčastejšie sa spomína delenie podľa právnych poriadkov jednotlivých krajín (právny poriadok Francúzska, Talianska, Veľkej Británie a pod.), či delenie podľa právnych oblastí (právo verejné a súkromné, hmotné a procesné, záväzkové, rodinné atď.).

Delenie právnych vied na rýdze a združené vyplýva práve z normatívnej teórie, ktorá v čase spísania *Nauky o právnych viedach* bola veľmi populárna a viacerí predstavitelia tohto smeru (aj viedenskej, či brnenskej školy) žili v tomto období.⁴³ Predmetom rýdzej právnej vedy je právo zbavené akýchkoľvek primiešanií majúcich neprávny charakter. Avšak poznávanie práva len prostredníctvom rýdzej právnej vedy je „jednostranné, neúplné, a preto samo o sebe nepostačujúce.“⁴⁴ Na právo je nevyhnutné hľadiť v širších súvislostiach a s ohľadom na jeho funkcie v rámci spoločnosti. Z tohto dôvodu sa právom zaoberajú aj iné vedy, najmä sociológia, či psychológia. Práve predmetom združených právnych vied je okrem javov právnych aj skúmanie iných javov, ako napr. pri právnej sociológii to je „právo ako jav sociálny, spracovaný jedinou metódou za účelom dosiahnutia jedinej poznatkovej sústavy.“⁴⁵

Nakoľko *Nauka* bola napísaná v roku 1946, obsahuje v súčasnosti už prekonané filozofické smery, resp. dáva dôraz na školy, ktoré už nie sú v dnešných dňoch „populárne“ v rámci akademickej obce. Ako príklad môžeme uviesť aj historicko-právnu školu.⁴⁶ Na viacerých miestach sa jej Tomsa bližšie venuje a taktiež v rámci výpočtu v historickej časti práce uvádza aj viaceré osobnosti českej a slovenskej právnej vedy, ktoré boli zástancami tohto smeru.

Rovnako bolo Tomsove myslenie poznačené skutočnosťou, že v čase jeho akademického pôsobenia bola prirodzenoprávna koncepcia odsudzovaná a prekonaná. Na viacerých miestach predmetný názor zdieľa i sám Tomsa. Ako je nám známe z neskoršieho historického vývinu, prirodzenoprávna škola zažila renesanciu

⁴² Tamtiež, s. 35.

⁴³ Pre viac informácií ohľadom normativistických škôl a ich učenia pozri bližšie KELSEN, Hans. *Všeobecná teória norem*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2000 alebo WEINBERGER, Ota – KUBEŠ, Vladimír (ed.). *Brněnská škola právní teorie (normativní teorie)*. Praha: Karolinum, 2003, 440 s.

⁴⁴ TOMSA, ref. 1, s. 40.

⁴⁵ Tamtiež.

⁴⁶ Ide o smer v právnej vede, ktorý bol proti prirodzenoprávnomu mysleniu. Najznámejším predstaviteľom tohto smeru bol Friedrich Carl von Savigny, ktorý prezentoval svoju ideu ducha národa (Volksgeist), t.j. Savigny spája právo spolu s národom a jeho mentalitou. „Právo vzniká spolu s národom, vyvíja sa s ním a napokon odumiera, ak národ stráca svoju osobitosť.“ Viac BRÖSTL, Alexander. *Frontisterion*. Bratislava: KALLIGRAM, 2009, s. 189-192, prípadne aj v METEŇKANYČ, Olexij Mychajlovič. *Historickoprávna škola a kontinentálny právny pozitivizmus*. In CHOVANCOVÁ, Jarmila et al. *Dejiny právneho a politického myslenia*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2020, s. 100-115.

a v súčasnosti je to stále aktuálny filozoficko-právny smer, ktorý rieši problematiku obsahu, platnosti a podstaty práva ako takeého.⁴⁷

Ako veľké pozitívum diela prof. Tomsu z pohľadu súčasného právneho vedca je historiografický prvok jeho prác. Z jeho diel sa dozvedáme mnoho o viacerých súdobých renomovaných osobnostiach, ktoré plynutím času sa vytratili z našich učebníc, ako aj neprávom sa nimi v súčasnosti zaoberajú len historici či právní historici. Pre Tomsu je typické, že najprv predostrel viaceré názory iných osobnosti (najmä zahraničných) ohľadom určenej témy spracovania a až následne formuluje svoj názor. Uvedená skutočnosť nám výrazne napomáha pri rekonštrukcii právneho a politického myslenia v období jeho života. Osobitne je potrebné oceniť práve dielo *Nauka o právnych viedach*, nakoľko v historickej časti spomínanej práce sa zaoberá vývinom českej a slovenskej právnej vedy, pričom tomu venuje pomerne veľkú pozornosť.⁴⁸ V predmetnom diele nám poskytuje rozsiahle poznatky najmä obdobia, keď československá právna veda bola skutočne v „plienkach“ a podáva ich systematicky a odborné.⁴⁹

Na záver knihy sa Tomsa venuje v krátkosti aj slovenským zástupcom právnej vedy, aj keď vo veľmi skrátenej podobe. Osobitnú pozornosť venuje svojmu kolegovi, s ktorým spolupracoval počas pôsobenia na Právnickej fakulte Univerzity Komenského, a to Augustínovi Ráthovi, profesorovi občianskeho práva a prvému dekanovi novozaloženej právnickej fakulty v Bratislave.⁵⁰ Taktiež spomína aj Emila Stodolu, Vladimíra Fajnora, Adolfa Zátureckého, ale aj predstaviteľov mladšej generácie právnej vedy, na čele so Štefanom Lubym (súkromné právo), Karolom Rebróm (romanistika), Jozefom Raticom (civilný súdny proces), Jozefom Fundárekom (obchodné právo), či Ervinom Hexnerom (správne právo).⁵¹

Tomsa sa rozsiahlo zaoberal aj otázkami politológie a politickej filozofie. Najmä politické úvahy sú ňňho bádať v rámci filozofických diel, ktoré publikoval počas pôsobenia na Právnickej fakulte UK v Bratislave, v rámci ktorých ide právna a politická filozofia ruka v ruku. Osobitne je to vidieť najmä v práci *Masarykov zápas o právo prirodzené*, kde hodnotí nielen právno-filozofické aspekty (najmä konfrontácia

⁴⁷ Len pre ukážku je to možno vidieť napr. COLOTKA, Peter – KÁČER, Marek – BERDISOVÁ, Lucia: *Právna filozofia dvadsiateho storočia*. Praha: Leges, 2016, s. 63-75; CHOVANCOVÁ – VALENT, ref. 26, s. 21-26; alebo OSINA, Peter: Kritika právneho pozitivizmu. In SOBEK, Tomáš – HAPLA, Martin et al. *Filosofie práva*. Brno: Nugis Finem Publishing, 2020, s. 53-91.

⁴⁸ Porovnaj s TOMSA, ref. 1, s. 110-131.

⁴⁹ Uvedené len zvyrazňuje skutočnosť, že v čase, keď nebol internet ani iné technické vymoženosti, mal Tomsa skvelý prehľad o dovtedajšom vývoji československej právnej vedy a skutočne sa zaujímal o svoju oblasť záujmu.

⁵⁰ Augustína Rátha považuje Tomsa za prvého slovenského právnik, ktorý „usiloval o skutočnú a samostatnú vedeckú prácu nezávislú od tých, ktorí podľahli odnárodeniu.“ Tamtiež, s. 132. Pre viac o prof. Augustínovi Ráthovi, ako aj k jeho pôsobeniu ako prvého dekana Právnickej fakulty Univerzity Komenského a vzťahu k prof. Tomsovi odporúčam pozrieť: VOŽÁR, ref. 11, s. 125-181; prípadne aj VOŽÁR, Jozef. *Významní slovenskí právnici z Liptova*. Bratislava: VEDA, 2016, s. 51-87.

⁵¹ Pozri bližšie v TOMSA, ref. 1, s. 131-133.

historicko-právnej školy s chápaním prirodzeného práva u Masaryka), ale hodnotí i politické realie, v rámci ktorých Masaryk pôsobil a ktoré mali vplyv aj na jeho filozofiu.

Osobitne sa venoval aj politickým ideológiám, najmä otázkam politického liberalizmu a sociologickým ideológiám, a to najmä po roku 1948. „*Politický vývoj po druhej svetovej vojne a do istej miery i jeho osobná situácia ho potom priviedli k obšírnejším úvahám o vzťahu morálky a politiky, často opäť s úsilím o presný, systematický podložený výklad v zmysle vedeckej politológie.*“⁵² Za týmto účelom pracoval na rukopise s názvom *Politika ako veda*, avšak ide o prácu, ktorá ostala nepublikovaná a ostala len vo forme vedeckoliterárneho dedičstva po Tomsovi.

Tomsa ako odborník medzinárodného práva

Bohuš Tomsa nielenže bol skvelý právny vedec a právny filozof, zaoberal sa bližšie aj pozitívnym právnym odvetvím – medzinárodným právom. Je však nutné podotknúť, že v čase jeho pôsobenia, nebolo ešte medzinárodné právo vnímané všetkými odborníkmi ako samostatné právne odvetvie.⁵³ Samotný Tomsa ho však vníma ako samostatné právne odvetvie, definuje ho⁵⁴ a súčasne ho obhajuje, pričom sa skôr zameriava na to, že postupne vyvracia všetky argumenty, ktoré tvrdili, že medzinárodné právo nie je právo ako také. Nakoniec uvádza „*nepodarilo sa teda doposiaľ dokázať, že by medzinárodné právo nebolo právom. Naopak, ako jeho porovnanie s vnútroštátnym právom, tak jeho posúdenie z hľadiska pojmových znakov prisudzovaných právu, núti priznať mu povahu práva.*“⁵⁵ V súčasnosti nie je pochyb, že medzinárodné právo je právom a rovnocenným právnym odvetvím, aj keď s pomerne veľkými špecifikami oproti ostatným právnym odvetviam.

Jadrom jeho publikačnej činnosti v oblasti medzinárodného práva boli dve práce, a to *Právo mezinárodní. Díl první. Část obecná. Subjekty mezinárodního práva. Stát a jeho orgány* (1930), a *Právo mezinárodní. Díl druhý. Mezinárodní organizace a jejich orgány. Právnícké skutečnosti a právní jednání dle práva mezinárodního. Mezinárodní spory a jejich řešení*. (1943). Obidve diela boli výborné učebné pomôcky svojho času, ktoré mali viacero vydaní. Predovšetkým *Právo mezinárodní. Díl první* je skutočne kvalitná práca, ktorá vo svojej teoretickej časti je dodnes aktuálna. Vidno to aj úplne z elementárneho aspektu, keď sa pozrieme len na obsah diela. Mnohé súčasné učebnice medzinárodného práva verejného sa s uvedeným obsahom zhodujú. Osobitnou vlastnosťou tohto diela je aj skutočnosť, že Tomsa tu spája

⁵² VEVERKA, ref. 14, s. 8.

⁵³ Viac pozri TOMSA, Bohuš. *Právo mezinárodní. Díl první. Část obecná. Subjekty mezinárodního práva. Stát a jeho orgány*. Bratislava: Právnická fakulta Univerzity Komenského, 1930, s. 5-6.

⁵⁴ „Mezinárodní právo veřejné jest samostatný, od práva vnitrostátního rozdílný soubor právních norem, upravujících určité vzájemné vztahy a poměry mezi bytostmi, jimž byla přiznána mezinárodněprávní subjektivita.“ Tamtiež, s. 4.

⁵⁵ Tamtiež, s. 13.

znalosti medzinárodného práva verejného a súkromného, spoločne s matériou štátovedy a výsledný efekt (aj s ohľadom na jeho metodickú čistotu práce) je prekvapujúco pozitívny.⁵⁶

Veľkým pozitívom tejto práce je skutočnosť, že na úvod každej časti (dnes by sme ich označili ako kapitoly) uvádza príslušnú literatúru, z ktorej vychádzal, ako aj ktorú odporúča na bližšie skúmanie predloženej tematiky. Pre nás je uvedené veľkým odrazovým mostíkom pri rekonštrukcii prameňov práva, ktoré ovplyvňovali vývoj a názory na existenciu medzinárodného práva na začiatku 20. storočia, nakoľko Tomsa uvádza jednak významných zahraničných právnikov, ale i osobnosti československej právnej vedy. Opätovne jeho metóda a systém spracovania vedeckej práce nám môže byť vzorom i dnes.

Téme medzinárodného práva sa Tomsa venuje aj v iných dielach, najmä tie, ktoré súvisia s právnou a politickou filozofiou. V *Kapitolách z dejín filosofie práva a štátu* sa Tomsa venuje problematike nacionalizmu a otázke národného štátu. V podstate sa tu venuje určitému vývoju medzinárodných ideológií, kde popisuje historickoprávne chápanie národa (explicitne uvádza, že „to, aby národ k nemu (nacionalizmu, pozn. autora) *dospel, predpokladá, aby si uvedomil sám seba, svoju individualitu, odlišnosť od národov druhých a hlavne svoju hodnotu, lebo až vtedy je spôsobilý vedome a úmyselne vstupovať a uplatňovať sa vo svete ako špeciálny subjekt.*“)⁵⁷ V ďalšej časti sa venuje „*novšiemu*“ vývoju medzinárodných ideológií⁵⁸ a spomína a bližšie charakterizuje rôzne druhy internacionalistickej politiky (osvietenecká, nemecká romanistická, socialistická, nacionalistická, či pacifistická a pod.). Osobitne sa venuje aj Spoločnosti národov, ktorú nevníma ako väčšina autorov negatívne, ale skôr ako prvý krok k čomu možno najväčšej eliminácii konfliktov a vojen vo svete. Neskôr sa následne využili skúsenosti s konceptom Spoločnosti národov a pretransformovali sa a modifikovali v Organizácii spojených národov, nástupcovi Spoločnosti národov.

Jemný právny filozof s veľkou právno-filozofickou erudíciou

Profesor Tomsa produkoval práce a články počas celého svojho života v rámci právnej a politickej filozofie. Avšak v tomto smere by sme mohli rozdeliť jeho publikačnú činnosť do dvoch období. Prvé môžeme nazvať „*bratislavské*“, nakoľko ide o práce, ktoré Tomsa publikoval počas svojho pôsobenia na Právnickej fakulte UK v Bratislave.⁵⁹ Druhé obdobie zas môžeme nazvať „*perzekučné*“, nakoľko ide

⁵⁶ V tomto smere skôr naznačujeme skutočnosť, že predmetné dielo, ktoré bolo vydané v roku 1930 je v mnohých aspektoch dodnes aktuálne, čo je veľmi nezvyčajné, najmä na skutočnosť, že medzinárodné právo je to právne odvetvie, ktoré je dynamické a neustále sa vyvíja.

⁵⁷ TOMSA, Bohuš. *Kapitoly z dejín filosofie práva a štátu*. Praha: Karolinum, 2005, s. 246.

⁵⁸ Tamtiež, s. 263-275.

⁵⁹ Ide najmä o práce: *Idea spravodlivosti a práva v rečkej filosofii* (1923), *Úvod do právni filosofie I.* (1923), *Filosofické základy Ciceronovy nauky o právu a štátu* (1924), *K reforme právnického štúdia*. (Úvod do vied právnických a štátnych, právni filosofie a súdnej psychologie). (1927), Masarykův

o politické a právne učenie, ktoré spísal a vypracoval počas obdobia po februári roku 1948, keď mu bolo zabránené v pokračovaní jeho akademickej a vedeckej činnosti na niektorej z univerzít. Uvedená skutočnosť však Tomsu neodradila a napriek tomu, že bol vytlačený do ústrania, stále organizoval bytové semináre a naďalej písal rôzne druhy prác, ktoré sa neskôr po jeho smrti stali jeho dedičstvom. V tomto smere je dôležité spomenúť najmä dielo *Kapitoly z dejín filozofie práva a štátu*, ktoré bolo vydané v roku 2005 na jeho počesť a súčasťou tohto aj keď nie úplne celistvého diela sú niektoré štúdie a články, ktoré Tomsa napísal po roku 1949.⁶⁰

Pre Tomsu je príznačná vysoká metodickosť práce vo všetkých jeho dielach. Jeho práce majú vždy jasne stanovenú štruktúru, ktorá uľahčuje získanie informácií a poznatkov. Ako vedec sa vyhýba zjednodušujúcim (resp. subjektívnym) interpretáciám a snaží sa o objektívnu kritiku každého predmetu výskumu, ktorý činí. Cieľavedome sa vyhýba vágnosti, skresľovaniu histórie vo svoj prospech, či využitia analógií, ktoré nemali svoje opodstatnenie. V jeho dielach môžeme skutočne vidieť metodologickú čistotu, ktorá z jeho prác dodnes preto robí zaujímavý a prekvapivo často aktuálny zdroj informácií a poznatkov. „*Práve úcta k historickým faktom, metodologická čistota spolu so širokým vzdelaním mu umožnila teoreticky zvládnuť aj tie najobťažnejšie politické problémy súčasnosti a stať sa tak vzorom pre prácu v obore dnešnej politickej a právnej vedy.*“⁶¹

Zaujímavou skutočnosťou u Tomsu je aj jeho výber tém prác, ktoré spracováva, často úplne vybočujúcich zo zaužívaných skrípt a učebníc. Pritom nejde ani o nejaký homogénny celok názorov, či dejinných myšlienkových smerov. Tak napríklad sa v antickej filozofii venuje najmä idey spravodlivosti a práva, v stredoveku ho zaujala komparácia rozvoja Svätej ríše rímskej s kresťanstvom, v renesančnej filozofii sa venuje najmä Machiavellimu a jeho vplyvu na moderné politické myslenie, nenej zaujímavou témou je význam židovskej kultúry. Z „*novšej*“ filozofie sa podrobne zaoberal Kantom, liberalizmom, či nemeckým romantizmom a nemeckou historicko-právnou školou. Osobitnú pozornosť (a i kritiku) venuje teóriám Marxa a Engelsa. Rovnako jeho zásluhou sa oboznamujeme s viacerými osobnosťami, ktoré nie sú v centre pozornosti súčasnej právnej filozofie, napriek tomu, že ich názory hrali dôležitú rolu v minulosti. Napríklad v antike to boli Archelaos, sofista Alkidamas, skeptik Karneades, ale i v neskoršej filozofii, príkladom C. L. von Haller (francúzsky tradicionalizmus), A. Müller a F. Schlegel (nemecká romantika) či predstavitelia filozofie anarchizmu.

V Tomsovej právnej filozofii zastáva významné miesto práve antická filozofia, ktorej venuje viacero prác, pričom ich obsah je aktuálny dodnes. *Filosofické základy Ciceronov nauky o právu a štátu*, ako aj *Idea spravodlivosti a práva v řecké filosofii*

zápas o právo prirodzené. Současné příspěvek k ideologii českých politických stran (1928), Krise moderního státu (1935).

⁶⁰ Porovnaj VEVERKA, ref. 14, s. 7-12.

⁶¹ Tamtiež, s. 9.

sú diela nadčasové a študenti sa môžu pokojne aj dnes učiť z uvedených kníh antickú právnu filozofiu. Osobitne *Idea spravodlivosti a práva v řecké filosofii* ponúka vývoj recepcie spravodlivosti a práva u rôznych škôl a osobností antickej filozofie. Okrem toho sa venuje v tejto práci aj základným ideám antickej filozofie, ktorá je základom našej kultúry a už viac ako dvetisíc rokov ovplyvňuje naše myslenie dodnes.

Osobitne je vhodné sa zmieniť o sofistoch, ktorí vyznávali rôzne chápania spravodlivosti. Spravodlivosť bola braná ako základ spoločnosti a podmienkou jej vzniku (Protagoras), taktiež ako zákon platný všetkému tvorstvu, všetkým ľuďom a generáciám, ktorý hovorí, aby silnejší vládol slabšiemu (Trasymachos), no aj ako prirodzená spravodlivosť, t. j. že boh učinil všetkých ľudí slobodnými a že od prírody nie je nikto otrokom (Alkidamas). Na druhej strane Gorgias bol názoru, že neexistuje žiadne spravodlivé a nespravodlivé a človek namiesto nej vytvára predstavu spravodlivosti, chiméru, ktorú vytvára pre svoje vlastné účely a len vo svojej fantázii (tzv. antologický nihilizmus). Rovnako je tu riešená otázka prirodzenej a ľudskej spravodlivosti, resp. i vzťahu spravodlivosti zákonnej a etickej. Všetky uvedené chápania spravodlivosti boli načrtnuté už v období sofistov, pričom viaceré z nich sú aktuálne aj v súčasnosti.⁶²

Aktuálnosť odkazu antickej filozofie, najmä obdobia sofistov a Sokrata, potvrdzuje aj skutočnosť, že aj naša spoločnosť sa myslením podobá tej antickej. Ak čítame diela sofistov, tak si uvedomíme, že ide o „prúd rozmanitých svetonázorových učení, módných v spolitizovanej gréckej spoločnosti na vtedajšie pomery bohatej a rozmarnej, o filozofickej škole plnej disparátnych názorov jej jednotlivých stúpcov, kozmopolitnej, utilitaristickej, indiferentnej voči tradičným hodnotám, všetko cynicky relativizujúcej v mene egoizmu, často len za účelom efektnej demonštrácie myšlienky (...) môžeme si položiť otázku: a čo je vlastne nového na postmodernom myslení, ktorého rúcanie a spochybňovanie vžitých hodnôt a tabu nejednenkrát povrchnými argumentmi sotva vystačí na pár chvíľ mediálneho záujmu?“⁶³ Je viac ako zrejmé, že súčasná postmoderná spoločnosť má v myslení viaceré paralely s antickou spoločnosťou.

Z tohto dôvodu je potrebné vracat sa do minulosti a poučiť sa aj z chýb, ktoré spravili naši predkovia. „Nestačí poznať produkty posledných dní. (...) je zvlášť dôležité, časom sa vrátiť k počiatkom a zamyslieť sa nad duchovným dielom tých veľkých svetiel minulosti, ktorých žiara cez priepasť vekov dodnes osvetľuje naše cesty. Nielen ich kladné hodnoty, ale i ich poblúznenia a chyby otrasú trochu seabedomou priamočiarosťou, ktorej mnohý človečiek podľahne preto, že nevie, čo bolo pred ním, nevie, že opakuje tisícročnú pravdu alebo že zakopne na tisícročnej chybe.“⁶⁴

⁶² Pozri TOMSA, Bohuš: *Idea spravodlivosti a práva v řecké filosofii*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2007, s. 40-45. Pre viac informácií ohľadom recepcie a vývoja idey spravodlivosti u vybraných sofistov, pozri ME-TEŇKANYČ, Olexij Mychajlovýč. Recepcia a vývoj idey spravodlivosti u vybraných sofistov. In *Acta Facultatis Iuridicae Universitatis Comenianae*, 2019, roč. 38, č. 1, s. 101-112. Dostupné na internete: <<https://afi.flaw.uniba.sk/index.php/AFI/article/view/33>>. [navšt. 2022-01-31].

⁶³ ELIÁŠ, ref. 19, s. 7-8.

⁶⁴ Tamtiež, s. 5.

Zdôraznenie vyššie uvedenej myšlienky, že má význam sa vracieť k počiatkom a poučiť sa z histórie, je v Tomsových dielach prítomná a často (vhodne a náležite) opakovaná.

Osobitným politicko-filozofickým dielom Tomsu je *Masarykov zápas o právo prirodzené*, v rámci ktorého analyzuje obnovu teórie prirodzeného práva, ktorá sa odohrávala v českej politike, keď Masaryk namiesto v tom čase populárnej historickoprávnej teórie o českom štátnom práve uprednostnil ideu prirodzeného práva pri formovaní myšlienky československej štátnosti a národného obrodzenia.⁶⁵ Na viacerých miestach pomerne ostro kritizuje Masarykovu teóriu prirodzeného práva, no na strane druhej dedičstvo Masaryka oceňuje a v čase, keď sa prirodzené právo považovalo za obskúrne a nevedecké, priznáva mu určitú váhu. Čím opätovne predbehol svoju dobu a svojimi poslednými slovami v práci to len potvrdzuje: „ (...) myšlienka prirodzeného práva je stále živou témou, ku ktorej sa bude vo vede a vo vývoji ľudstva stále vracieť; že nie je mŕtvou ideou, ako ju vnímali a vnímajú mnohí, ale obrodnou silou, ktorá jednotlivca, národy a ľudstvo vedie k dosiahnutiu ich ideálov.“⁶⁶

Tomsa sa vo veľkom venoval aj dvom politicko-filozofickým smerom – na jednej strane komunizmu formulovanému Marxom a Engelsom, na strane druhej to bol demokratický liberalizmus. Obidva smery podrobuje kritike a zameriava sa na ich slabé stránky. Pri liberalizme je to egoistické chápanie tohto smeru, ktorý smeruje k faktickej neslobode a úpadku spoločnosti, pri komunizme sa zameriava na kritiku z hľadiska všeobecných humanistických princípov. Je to vyhrotená a odmietavá kritika, ktorá má nepochybne základ i vo vlastnej skúsenosti s týmto režimom, avšak kritika vtedy obsahujúca nové, resp. súčasné kritéria, ktorými dnes hodnotíme (negatívne) obdobie socializmu a snahy o realizáciu komunizmu predovšetkým v podmienkach strednej a východnej Európy. Je zrejmé, že Tomsa sa prikláňal už od počiatku k demokratickému liberalizmu, bol presvedčený, že „sloboda človeka je hodnota kultúrna, získaná výchovou, skúsenosťou, vzdelaním a sebaovládaním. Ak chce človek slobodne žiť, musí sa na slobodu pripraviť, naučiť sa vážiť si slobodu, a to nielen vlastnú slobodu, ale i slobodu druhých.“⁶⁷

Krátka antológia z diel prof. Tomsu

TOMSA, Bohuš. Náuka o právnych viedách. Základy právni methodologie. Praha: Všeherd, 1946, s. 8-10:

§ 2. Právni věda

⁶⁵ Pozri PRUSÁK, Jozef: Bohuš Tomsa. In BLAHO, Peter – VLKOVÁ, Eva (eds.). *Právnicki na Univerzite Komenského v Bratislave, 75 rokov činnosti Právnickej fakulty UK (1921-1996)*. Bratislava: Právnická fakulta UK v Bratislave, 1996, s. 177.

⁶⁶ TOMSA, Bohuš. Masarykův zápas o právo prirodzené současně příspěvek k ideologii českých politických stran. Bratislava: Právnická fakulta Univerzity Komenského, 1928, s. 86.

⁶⁷ VEVERKA, ref. 14, s. 11.

Předmětem právní methodologie jsou právní vědy. Právní věda jest záměrný, logicky disciplinovaný a soustavný způsob myšlení o právu za účelem dosažení objektivně správných poznatků o něm. Právní věda předpokládá:

1. Pevně fixovaný a ohraničený *předmět*. Zájem právní vědy o tento předmět musí býti důsledný a trvalý, a nikoliv jen okamžitý nebo od případu k případu;
2. Jednosměrný, logicky disciplinovaný způsob myšlení a poznávání, projevující se ve *vědecké metodě*. Každá právní věda má svou vlastní, pro ní charakteristickou metodu.
3. Objektivně správné a obecně platné *poznatky*.
4. Konečně právní věda představuje jednotný, logicky a obsahově ucelený, myšlenkový kruh docházející výrazu v *synthese* vědeckých poznatků.

Právní myšlení, které nevyhovuje těmto požadavkům, není vědecké, ale laické, nevědecké. Nelze proto mluvit o právní vědě tam, kde zájem o předmět jest nahodilý, vyvolaný náhodnými podněty nebo přechodným zaujetím, jako tomu jest na př. u pomocné síly u soudu nebo v advokátní kanceláři. Rovněž nelze označit za vědecké poznávání logicky nedisciplinované, používající hned toho hned onoho způsobu myšlení, tedy poznávání postrádající pevné, vyhraněné metody. Laický způsob myšlení o právu charakterisuje dále jeho subjektivnost, t. j. nedokonalá snaha o dosažení poznatků, které by každému normálně a logicky myslícímu člověku byly přijatelné. Konečně znakem nevědeckého myšlení jest jeho nedokonalá jednota, projevující se ve vzájemném nesouladu a vnitřních sporech mezi jednotlivými poznatky.

Slova „*právní věda*“ používáme v dvojím slova smyslu: jednou jim rozumíme kvalifikovaný *proces* myšlení a poznávání, po druhé *výsledek* tohoto procesu. Prvé chápání právní vědy je dynamické, druhé statické. Ono klade důraz především na metodu, toto na poznatkovou *synthesu*.

Účelem právní vědy není podati věrní snímek právní skutečnosti ani shromáždit vyčerpávající výčet právních jevů. Neboť vlastní funkce právní vědy spočívá v myšlenkovém zjednodušení a uspořádání právních jevů, abychom je rozumově zvládli a snadno se v nich orientovali. Právní věda znamená tedy myšlenkový řád a orientaci, zhuštění co největšího počtu právních jevů v pokud možno malém počtu pojmů a soudů. Tím přispívá k racionalisaci a hospodárnosti v právníkém myšlení a poznávání. Bez právní vědy stáli bychom bezradní proti rozsáhlé a nepřehledné mase právního materiálu obsaženému v zákonech, právních obyčejích, nařízeních atd. Každý vědecký pojem a poznatek jest nástroj, umožňující nám zmocniti se myšlenkově právní látky: vědecky školený právník dovede snáze správně umístiti a formulovati problém a nalézt cestu k jeho řešení než právník bez vědecké erudice. Proto i v praxi vědecká orientace je žádoucí. Nelze tudíž proti sobě klásti právní theorii a právní praxi jako dva neslučitelné nebo vzájemně si odporující směry právnícké činnosti. Žádná sebebohatší praktická zkušenost nemůže nahraditi výhody, které poskytuje právní věda. Kulturně vyspělý právní život začíná teprve tam, kde začíná právní věda. Táto zkušenost je již známa odedávna, a proto každý kulturní národ usiloval vždy o to, aby těm, kteří přísluhují právem, dostalo se v něm vědeckého

školení. Naopak zase, úpadek právní vědy znamenal vždy úpadek právní praxe a právního života vůbec. Vědecké školení právníka je proto postulátem, jehož se žádný kulturní národ nemůže vzdáti.

TOMSA, Bohuš. Idea spravedlnosti a práva v řecké filosofii. Plzeň: Aleš Čeněk, 2007, s. 11-12:

Myšlení moderního člověka má kořen v myšlení řeckém – jistě hlubší, než jsme si toho sami vědomi. To lze aplikovati i na myšlení právní: tytéž záhady, které znepokojují moderního právníka, nutily již k řešení Řeka, a to mnohdy způsobem, který je neobyčejně blízký způsobu našemu. Není proto anarchismem psáti o řecké právní filosofii; naopak, vhloubíme-li se do názoru řeckých právních filosofů, máme pocit blízkosti, a to mnohdy i tam, kde jde o pokusy zdánlivě fantastické a překonané. A je málo antických právně filosofických teorií, aby nenašly svůj protějšek i v nové době. Hloubka, s níž Řek si uvědomuje právní problém, důslednost, s níž jej dovede řešiti v souvislosti s ostatními životními otázkami, aristokratičnosti jeho nazírání na právo – vše to vzbuzuje úctu k teoriím, z nichž dovedl čerpati již Říman, jež si osvojil středověk, a jež nezůstaly bez rozhodného vlivu ani na názory nejnovější. Platonova kritika ústav zůstane věčnou kapitolou v dějinách právní filosofie právě tak, jako Aristotelova úvaha o spravedlnosti a slušnosti, a jako přísný rys právníckého nazírání stoikova. Jistě Řekovu geniu vděčí právník mnohem více, než se zpravidla připouští. Je proto pochopitelné, že učiněno bylo tolik pokusů proniknouti domněle odumřelé teorie řecké právní filosofie: seznati je znamená při nejmenším uvědomiti si celou nesmírnou perspektivu, již právní myšlení otvírá. Proto, i kdyby takový podnik sliboval jen tento negativní výtěžek, byl by dosti vděčným, aby mu byla věnována pozornost.

Bibliografia Bohuša Tomsu

V tejto časti si dovoľujeme uviesť v súhrne práce prof. Tomsu, z ktorých väčšinu publikoval počas svojho pôsobenia na Právnickej fakulte Univerzity Komenského. Medzi jeho najdôležitejšie diela môžeme zaradiť:

- Moderní italská právní filosofie (1921);
- Idea spravedlnosti a práva v řecké filosofii (1923);
- Úvod do právní filosofie I. (1923);
- Filosofické základy Ciceronovy nauky o právu a státu (1924);
- K reformě právníckého studia. (Úvod do věd právních a státních, právní filosofie a soudní psychologie). (1927);
- Masarykův zápas o právo přirozené. Současné příspěvek k ideologii českých politických stran (1928);
- Právo mezinárodní. Díl první. Část obecná. Subjekty mezinárodního práva. Stát a jeho orgány (1930);

- Právo mezinárodní. Díl druhý. Mezinárodní organizace a jejich orgány. Právníkové skutečnosti a právní jednání dle práva mezinárodního. Mezinárodní spory a jejich řešení. (1943);
- Krise moderního státu (1935);
- Náuka o právních vědách. Základy právní methodologie (1946).⁶⁸

Okrem vyššie uvedených prác si dovoľujeme uviesť aj dielo, ktoré vyšlo až po smrti prof. Tomsu, a to *Kapitoly z dejín filosofie práva a státu*, ktoré bolo vydané v roku 2005 a tvoria ho niektoré nepublikované časti jeho diela z rokov 1949-1977, v rámci ktorých bol politicky perzekvovaný.

O rozhladenosti a vysokej spisovateľskej kultivovanosti prof. Tomsu svedčí aj jeho zbierka divadelných jednoaktoviek a poviedok, ktoré predstavujú skutočne zaujímavý doplnok celkového diela tohto mysliteľa (spomeňme napr. Snoubenci z březových vil, Rozklovou nás krokavci, Jeptiška, Žlutá růže, Agonte a mnoho ďalších).⁶⁹

Namiesto záveru pár menších spomienok

Na základe predloženého textu je možné usúdiť jeden jednoduchý záver – prof. Bohuš Tomsa bol významná osobnosť právnej a politickej vedy prvej polovice 20. storočia, pričom sa mu skutočne podarilo položiť základy československej, neskôr slovenskej právnej filozofie. Niektoré jeho diela sa čítajú už takmer celé jedno storočie (predovšetkým ide o diela: *Idea spravedlnosti a práva v řecké filosofii* (1923), *Úvod do právní filosofie I.* (1923), *Filosofické základy Ciceronovy nauky o právu a státu* (1924)), pričom, ako sme si uviedli vyššie, mnohé z jeho myšlienok a úvah sú doposiaľ aktuálne a mali by sme im venovať bližšiu pozornosť. Nadčasovosť mnohých jeho prác dosvedčujú aj viaceré reprinty jeho primárnych diel, a to aj v súčasnom, treťom tisícročí. Vďaka vybranému a jasnému štylistickému prejavu sú jeho diela do dnešného dňa ľahko čitateľné, aj keď často riešia zložité a ťažko pochopiteľné témy. Niet sa čo čudovať, že profesor Tomsa dostal v minulosti tak výstižný prívlastok, a to „jemný právní filozof s velkou právnou-filozofickou erudicíou.“⁷⁰ S uvedeným môžeme len a len súhlasiť.

A teraz trochu osobne, keďže predkladaný text by nikdy nevznikol vo vyššie uvedenej podobe, ak by som nedostal pár cenných rád a tipov od ďalšieho veľikána právnej vedy, a to od prof. JUDr. Jozefa Klimku, DrSc. Pre lepšie porozumenie prečo

⁶⁸ Viac bližšie v DOLAN, ref. 7, s. 78; alebo CSÁDER, ref. 4, s. 60-61. Väčšina z uvedených publikácií je k dispozícii čitateľom v rámci knižničných fondov Akademickej knižnice Právnickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, resp. je možné získať prístup k niektorým z nich aj v rámci Univerzitnej knižnici v Bratislave.

⁶⁹ Porovnaj VEVERKA, ref. 14, s. 8.

⁷⁰ KUBEŠ, Vladimír. *Právní filosofie XX. století. Kantismus, hegelianismus, fenomenologie a teorie myšlenkového řádu*. Brno: Masarykova univerzita, 1992, s. 68; prípadne aj VEVERKA, ref. 14, s. 7.

tomu bolo tak, navoďme si situáciu: ja, čerstvý doktorand na Katedre teórie práva a sociálnych vied na PraF UK v Bratislave, som sa dobrovoľne prihlásil, že budem vy-pomáhať väčšiemu kolektívu autorov pri príprave rozsiahleho diela, mapujúce sto-ročnicu vzniku a trvania našej fakulty.⁷¹ Samozrejme, išlo o ambiciózný počin, keďže ide o zväčša historickú, resp. právnohistorickú prácu, pričom moje dovtedajšie skú-senosti s archívnym výskumom boli takmer nulové. Súčasne som si seabedomo vy-bral významné osobnosti v oblasti právnej filozofie a teórie práva v 20. storočí na našom území (vrátane profesora Tomsu) a myslel som si, ako ľahko sa to bude dať zvládnuť. Och, ako som sa len mýlil. Vôbec to nebolo jednoduché a čo mi chýbalo najviac, boli originálne diela od prof. Tomsu. A tu prichádza na scénu profesor Klimko, môj záchranca, ktorý mi v mnohom ponúkol pomocnú ruku.⁷² Nielen v tom, že mi napovedal, ktoré diela od Tomsu čítať a bližšie analyzovať, resp. kde ich môžem nájsť, no súčasne diskutoval so mnou o viacerých z nich, ako aj mi poskytol viaceré informácie, ktoré boli „neformálneho“ charakteru a nemohli byť publikované, no sú veľmi cenné pri samotnom písaní. Práve takto si pamätám profesora Klimka: ako výnimočnú osobnosť, ktorá nikdy nemala ďaleko k tomu, aby pomohla, pričom všetko zvládala za pomoci preň typického kultivovaného a noblesného správania. Profesor mal zakaždým pripravenú radu, ak nie odbornú, tak aspoň ľudskú, ktorou vedel pomôcť v neľahkej situácii.

O to viac ma zarmútila správa, že profesor Klimko, do poslednej chvíle ve-decky aktívny člen Katedry právnych dejín a právnej komparatistiky na Právnickej fakulte Univerzity Komenského, dňa 24. januára 2021 zomrel. Bol to pre mňa veľmi smutný deň. No zároveň nemožno nevidieť celý rad vďačných kolegov, žiakov a na-sledovateľov, a to od profesorov až po doktorandov. Vráťane mňa. Na právnickej fa-kulte profesor Klimko skutočne reprezentoval tie najlepšie hodnoty a princípy tzv. starej profesorskej gardy a minimálne pre mňa bol prof. Klimko prototypom univer-zitného profesora, aký by mal byť. Vzdelaný, skúsený, kultivovaný, ako aj plný šted-rosti, prajnosti a potrebnej trpezlivosti a pokoja. Žiaľ, takých profesorov už niet mnoho v našom školstve a o to viac si cením všetky spomienky, ktoré mám

⁷¹ Z tohto dôvodu niektoré vyššie uvedené pasáže predmetného článku budú publikované aj v pri-pravovanej rozsiahlej publikácii venovanej 100. výročiu začatia výučby na Právnickej fakulte Uni-verzity Komenského v Bratislave.

⁷² Doteraz si spomínam, ako sme sa o tom rozprávali na sekretariáte Katedry teórie práva a sociál-ných vied (miestnosť č. 615 v Novej budove), pričom profesor Klimko popri inom spomínal na to, ako dobre vychádzal s viacerými bývalými pracovníkmi našej katedry, predovšetkým s prof. Dojčá-kom a prof. Krskovou. Uvedené potvrdzuje aj Martin Gregor, keď spomína, že profesora Klimku „spájalo priateľstvo nielen s doktorom Petrom Blahom, ale v pracovnom kolektíve zažili množstvo vese-lých príhod, zvlášť obľúbené boli klavírne večery v byte u doktorky Krskovej.“ GREGOR, Martin: Pocta vedeckému odkazu profesora Jozefa Klimku. In *Comenius, odborný blog*, zverejnené dňa: 27.01.2021. Dostupné na internete: <<https://comeniusblog.flaw.uniba.sk/2021/01/27/pocta-ve-deckemu-odkazu-jozefa-klimku/>>. [navšt. 2022-01-31].

v súvislosti s ním.⁷³ Nezabudnem na ne a v nich budem naďalej prechovávať spomienky na jeho štedrosť, múdrosť, dobroprajnosť, ako aj zmysel pre šibalsky humor. Aj predkladaný článok o profesorovi Tomsovi, osobnosti právnej a politickej vedy prvej polovice 20. storočia, nech je súčasne (mojou skromnou) poctou veľikánovi slovenskej jurisprudencie i právnej historiografie – profesorovi JUDr. Jozefovi Klimkovi, DrSc.

Requiescat in pace.

⁷³ Najcennejšie sú pre mňa tie, ktoré súviseli s mojím pôvodom. Totižto, keď profesor Klimko zistil, že som sa narodil v Iršave, Zakarpatskej oblasti Ukrajiny, ako osoba znalá vývoja hraníc Československa v priebehu 20. storočia (keďže to bola aj jedna zo sfér jeho vedeckého záujmu – porovnaj napr. KLIMKO, Jozef: *Vývoj územia Slovenska a utváranie jeho hraníc*. Bratislava: Obzor, 1980, 154 s.; prípadne aj KLIMKO, Jozef: *Politické a právne dejiny hraníc predmnichovskej republiky (1918 – 1938)*. Bratislava: Veda, 1986, 180 s.,) tak mi často pripomínal, že máme spoločný pôvod, keďže Podkarpatská Rus (kam spadala aj Iršava), bola pôvodne súčasťou 1. Československej republiky. Debaty o našom „spoločnom pôvode“, ako aj o mojej rusínskej príslušnosti, ku ktorej som sa pred ním s patričnou hrdosťou hlásil, boli pre mňa tie najmilšie.

Karol Bedrna – život a dielo

Vladimír Sedliak

„... a dokázal správnosť tézy o potrebe a nutnosti spájania teoretických vedomostí s praktickými skúsenosťami.“⁴¹

Život a súdna prax Karola Bedrnu

Doc. JUDr. Karol Bedrna,² sa 23. januára 1901 narodil v českom mestečku, toho času okresného,³ Český brod. Pochádzal z učiteľskej rodiny. Otec doc. Bedrnu, Ján, pôsobil ako riaditeľ školy a matka, Božena, sa starala o chod domácnosti.

Po základnej škole sa Bedrnov život upriamil do Prahy. Navštevoval štátne gymnázium v Prahe, na ktorom v roku 1919 zložil skúšku dospelosti. Absolvovanie gymnázia dalo doc. Bednovi kvalitné základy pre jeho vysokoškolské štúdium. V hlavnom meste Českej republiky pokračoval aj v štúdiu na vysokej škole v rokoch 1922-1926, kde sa v roku 1926 stal úspešným absolventom Právnickej fakulty Karlovej univerzity v Prahe. Po skončení vysokoškolského štúdia musel nastúpiť na výkon vojenskej služby, ktorý ukončil v nasledovnom roku.

V rámci práva najviac inklinoval k aplikačnej praxi. Od roku 1926 bol účastníkom prípravnej služby sudcu na súdoch v Kolíne a Prahe.⁴ Po ukončení právnej služby sudcu sa presťahoval na Slovensko.

Vo výkone funkcie sudcu začínal na okresnom súde v Spišskej Sobotě v roku 1929. Odtiaľ po troch rokoch postúpil a stal sa prednostom Okresného súdu Svidník. Pracovitosť, disciplinovanosť a najmä odbornosť Karola Bedrnu sa prejavila v jeho rýchlom kariérnom postupe. Zo Svidníka sa r. 1936 presunul na post súdneho radcu Krajského súdu v Levoči, a po deviatich rokoch sa napokon stal aj predsedom Krajského súdu v Levoči. S týmto profesijným úspechom sa neuspokojil, a naďalej na sebe tvrdo pracoval a od tejto chvíle išla jeho kariéra strmhlav nahor. Po roku pôsobenia vo funkcii predsedu krajského súdu sa stal podpredsedom Národného súdu Bratislava a onedlho predsedom Hlavného súdu v Bratislave.⁵ V roku 1948 sa zmenila organizácia súdov. Na novo kreovanom Štátnom súde zastával funkciu

¹ Takto sa vyjadrili o doc. Bedrnovi na zasadnutí Katedry občianskeho a rodinného práva k návrhu Dekanstva na menovanie doc. Bedrnu za štátneho docenta. Pozri: Archív Univerzity Komenského v Bratislave, osobný spis doc. JUDr. Karol Bedrna, Výpis 5. bodu zo zápisnice zasadnutia Katedry občianskeho a rodinného práva na Právnickej fakulte SU v Bratislave, konaného 3. marca 1952.

² V niektorých prameňoch, najmä českých, sa možno stretnúť s označením Karel Bedrna. Pozri napr.: AUK, Oznámenie o skončení štúdia na Univerzite Karlovej v Prahe z 6. mája 1952.

³ Dnes sa radí do okresu Kolín v Stredočeskom kraji.

⁴ AUK, Evidenčný list pre vyššie technické kádre a iných špecialistov z 14. januára 1953.

⁵ AUK, Príloha k evidenčnému listu pre vyššie technické kádre a iných špecialistov z 14. januára 1953; tiež pozri LETZ, Róbert (ed.). *Dokumenty k procesu s katolíckymi biskupmi Jánom Vojtaššákom, Michalom Buzalkom a Pavlom Gojdičom*. Ústav pamäti národa, Bratislava, 2007, s. 75.

námestníka predsedu Štátneho súdu a zároveň bol vedúci oddelenia pre Slovensko v Bratislave.⁶

V rámci svojej súdnej praxe sa zameriaval najmä na oblasť civilného práva. Avšak okrem toho pôsobil od roku 1945 aj ako trestný sudca ľudového súdu. Taktiež rozhodoval aj niekoľko známych trestných káuz tej doby.⁷

Akademická činnosť

Karol Bedrna sa rád delil s nadobudnutými novými poznatkami s ďalšími ľuďmi. Iste mu k tomu dopomohla jeho rodinná predispozícia, keďže jeho otec bol riaditeľom školy. Od roku 1946 prednášal na Vysokej škole politickej. V rokoch 1949 až 1950 bol riaditeľom a prednášateľom Právnickej školy pracujúcich.⁸

Jeho odborné vedomosti boli využité aj v rámci hodnotenia kvality právnikov z praxe. Od roku 1948 zastával post predsedu skúšobnej komisie pre sudcovské a advokátske skúšky a od roku 1952 bol členom Československej spoločnosti pre šírenie politických a vedeckých poznatkov na Slovensku.

Jeho rozsiahle odborné vedomosti a praktické skúsenosti boli využité pri kodifikovaní občianskeho práva tak hmotného, ako aj procesného. V súvislosti s kodifikáciou bol doc. Bedrna členom predsedníctva kodifikačnej komisie Právnej rady KSČ, bol členom politickej kodifikačnej komisie na Ministerstve spravodlivosti a taktiež predseda kodifikačnej komisie civilného procesu.⁹

V roku 1950 bol vedúcim Katedry občianskeho a rodinného práva na Slovenskej Univerzite v Bratislave a zároveň zastával aj funkciu prodekanu. Na univerzite prednášal civilné právo procesné. Jeho pôsobenie na Slovenskej Univerzite v Bratislave netrvalo dlho a skončilo k 30. aprílu 1953.

Úspešný rok 1952

Rok 1952 bol z profesijného hľadiska pre Karola Bedrna mimoriadne úspešný. V roku 1952 sa stal členom Komisie pre marxistickú terminológiu pri Ústave slovenského jazyka SAV. Katedra občianskeho a rodinného práva podala 30. apríla 1952 návrh na menovanie Karola Bedrna za štátneho docenta občianskeho práva procesného. Tento návrh bol v máji toho roku jednohlasne одобorený na zasadnutí Fakultnej rady. Karol Bedrna bol vymenovaný za docenta 1. apríla 1953. V júni 1952 bol adresovaný aj návrh k promócií na udelenie titulu „JUDr.“. Akademickú úspešnosť roku 1952 podčiarklo nadobudnutie funkcie dekana Právnickej fakulty Slovenskej Univerzity v Bratislave.

Zastávať v jednom období kumulatívne taký počet funkcií a pracovať na mnoho projektoch si vyžiadalo enormné úsilie a je prirodzené, že to nemohlo trvať

⁶ AUK, Príloha k evidenčnému listu pre vyššie technické kádre a iných špecialistov z 14. januára 1953.

⁷ Blížšie k trestným kauzám pozri časť „Politické angažovanie“.

⁸ AUK.

⁹ *Ibidem*.

dlhodobu. Mimoriadne profesijné zataženie sa tak znížilo už v roku 1953. Najprv vo februári skončil na pozícii dekana právnickej fakulty a v marci rovnako tak aj na pozícii vedúceho Katedry občianskeho a rodinného práva.

Zároveň sa pre doc. Bedrnu otvorila ďalšia etapa v jeho živote. Toho roku bol menovaný do funkcie námestníka ministerstva školstva, kde mu bola pridelená agenda pre veci plánovacie, pre otázky hospodárske, finančné a vnútornú správu ministerstva.

V rámci pôsobenia na vysokej škole možno vyzdvihnúť najmä jeho pedagogickú činnosť. Z osobného spisu možno vyčítať, že patril k obľúbeným pedagógom aj u študentov, a kolegovia vyzdvihovali najmä jeho pedagogické zručnosti a ideologickú vyspelosť.¹⁰ Z odbornej stránky mohol doc. Bedrna čerpať zo svojich bohatých skúseností zo sudcovskej praxe, s ktorými sa delil so študentmi, čo malo pre študentov obrovský prínos. Bedrnove vysoké profesijné zataženie (sudcovská prax, člen kodifikačných komisií, stranické funkcie a pod.) mu nedovolilo venovať sa vo vyššej miere vedeckej činnosti.

Politické angažovanie

Docent Bedrna bol mimoriadne politicky činný. Z prameňov, ktoré sa zachovali možno konštatovať, že vtedajšia propagovaná marxisticko-leninská ideológia mu bola blízka a bol plne oddaný vtedajšiemu politickému režimu.

Bol účastníkom Slovenského národného povstania a taktiež veliteľom partizánskeho oddielu.¹¹ Do Komunistickej strany Československa (ďalej len ako „KSČ“) vstúpil¹² 1. júna 1923 a ujal sa funkcie pokladníka a dôverníka KSČ.¹³ Za Slovenského štátu bola komunistickej strana v ilegale a aj v tomto období bol doc. Bedrna politicky činný. Stal sa predsedom oblastného výboru Komunistickej strany Slovenska (ďalej len ako „KSS“) v Levoči. Okrem toho bol aj predsedom a tajomníkom strany v sovietskej brigáde partizánskej. V roku 1945 bol zvolený KSS za náhradníka poslanca. V KSS chodil agitovať na rôzne konferencie, verejné zhromaždenia, na ktorých vystupoval so svojim rečníckym prejavom. Taktiež sa aktívne podieľal aj na volebnej kampani. Ako delegát sa zúčastnil 9. zjazdu KSČ aj KSS.¹⁴

Čiernou škvrnou na jeho, nepochybne mimoriadne profesijne úspešnom, živote je jeho aktívna účasť na veľkých procesoch štátno-politického významu. Najznámejší je „monsterproces“ s katolíckymi biskupmi Jánom Vojaššákom, Michalom Buzalkom a Pavlom Gojdičom, v ktorom bol súčasťou senátu, ktorý rozhodoval.¹⁵

¹⁰ AUK, návrh na menovanie za dekana – charakteristika a APF UK, výpis 5. bodu zo zápisnice zasadnutia katedry občianskeho a rodinného práva na Právnickej fakulte SU v Bratislave, konaného 3. marca 1952.

¹¹ https://ipac.svkkl.cz/ar1-kl/cs/detail-kl_us_auth-p0200728-Bedrna-Karel-19011959/

¹² AUK, Evidenčný list pre vyššie technické kádre a iných špecialistov z 14. januára 1953.

¹³ AUK, Funkcie.

¹⁴ AUK, Funkcie.

¹⁵ V tomto vykonštruovanom procese bol J. Vojaššákovi udelený trest odňatia slobody v trvaní 24 rokov a M. Buzalka s P. Gojdičom boli odsúdení na doživotie. Všetci traja okrem toho dostali aj vysoké peňažné tresty a trest prepadnutia (konfiskácie) majetku. Pozri LETZ, *Dokumenty k procesu*

Taktiež bol v roku 1948 členom celoslovenskej komisie pre zaraďovanie osôb do pracovných táborov.¹⁶

Na sklonku života opustil rozhodovaciu prax aj akademickú oblasť a presunul sa na ministerstvo. Najprv zastával funkciu námestníka ministra vysokých škôl a námestníka ministra kultúry (1953-1956), a neskôr sa stal prvým námestníkom ministra školstva a kultúry (1956-1959).¹⁷

Je nepochybné, že taký mimoriadny profesijný rast by bez patričnej politickej príslušnosti a angažovanosti v tom období nebol vôbec možný.

Publikačná činnosť

V začiatkoch svojej kariéry, doc. Bedrna inklinoval k poézii. V roku 1925 odpublikoval zbierku básní pod názvom „*Satirické verše*“.

Ako sme sa už skôr zmienili, docenta Bedrna v publikačnej činnosti výrazne limitovala pracovná vyťaženosť. Napriek tomu bol od r. 1945 prispievateľom vo *Východoslovenskej Pravde*. Okrem toho pôsobil v redakčnej rade časopisu *Právny obzor*.¹⁸ Vedomosti šíril najrôznejšími spôsobmi od prednášok na školách, písaním článkov, až po prednášky v rozhlase. Na sklonku štyridsiatych rokov dvadsiateho storočia mal prednášku v rozhlase o volebnom poriadku v ZSSR, ktorá bola publikovaná aj v časopise *Náš rozhlas*.¹⁹

Svoje skúsenosti z výkonu funkcie sudcu pretavil do článku „*Sudca z ľudu*“, odpublikovanom v časopise *Pravda*. Rozprával rusky aj nemecky a svoju znalosť cudzích jazykov využil, keď so svojím synom preložili dielo od T. I. Goljakova „*Sovietske súdnictvo : k 30. výročiu súdnictva v SSSR*“.²⁰

Jeho oddanosť marxisticko-leninskej ideológii razenej štátom bola zrejmá aj z jeho článkov, ako napr. „*Americká provokácia s Katynem*“, publikovanom v propagandistickom časopise *Hlas revoluce*, kde ostro vystúpil voči USA, ktoré z Katyňského masakru vinilo ZSSR.

Ďalším silno politicky orientovaným článkom bol „*K prejavu s. Gottwalda na zasadnutí ÚVKŠČ dňa 17.11.1946*“, ktorý vyšiel v časopise *Právny obzor*. V ňom Bedrna uvádza aké úlohy sa týkajú právnikov „na ceste“ k socializmu. Medzi propagandistické články nepochybne môžeme zaradiť „*Február 1948*“, v ktorom skladá obrovskú vďaka a uznanie Stalinovi.

Článok „*Niekoľko slov úprimnej bolševickej kritiky*“ vyšiel až v dvoch časopisoch, a to časopise *Právny obzor* a *Právnik*. Docent Bedrna sa v článku stručne zaoberá prípustnosťou a rozsahom „novôt“ v odvolacom konaní. Zároveň ide o článok

s katolíckymi biskupmi Jánom Vojataššákom, Michalom Buzalkom a Pavlom Gojdičom, s. 75. Ďalším monsterprocesom, v ktorom rozhodoval Bedrna bol proces s partizánskym veliteľom Wiliamom Žingorom, ktorému bol udelený trest smrti.

¹⁶ Tamže, s. 75, 251 a nasl.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ V redakčnej rade časopisu *Právny obzor* toho času pôsobili aj ďalší významní predstavitelia právnej vedy, zo všetkých možno spomenúť mená ako Ján Azud a Štefan Luby.

¹⁹ AUK, Články.

²⁰ *Ibidem*.

kritický, ktorý svojou reakciou na skorší článok prof. Štajgra „*Nové důkazy v odvolacím řízení*“, sa snaží prispieť do odbornej diskusie.²¹

Z odborného hľadiska za vecný článok možno označiť „*Perspektivy v odbore trestného práva po právnickom sjazde*“, v ktorom doc. Bedrna rozoberá pripravované zmeny trestného práva a zásady, o ktoré sa bude trestné právo opierať. V sovietskom trestnom práve mala byť dôsledne uplatňovaná zásada individuálnej zodpovednosti a podmienkou *sine qua non* pre trestnosť činu bolo zavinenie.²² Taktiež pokrokom v oblasti vývoja trestného práva mal byť účel udelenia trestu odňatia slobody, ktorý mal slúžiť primárne za účelom prevychovania páchateľa a jeho následné zaradenie do spoločnosti a nie na potrestanie páchateľa.²³ Ďalšou novou zásadou, ktorá platí aj v dnešnej dobe bola zásada legality, v zmysle ktorej je prokurátor povinný stíhať všetky trestné činy, o ktorých sa dozvedel.²⁴

Medzi odborné články radíme aj článok týkajúci sa civilného procesného práva „*Nový Občiansky súdny poriadok*“, ktorý bol napísaný v spolupráci s Kráľom a v r. 1951 publikovaný v Právnom obzore. Výhodou nového Občianskeho súdneho poriadku bolo, že odstránil právny dualizmus v Česko-Slovensku v procesnom práve. Zaujímavosťou je, že znenie nového Občianskeho súdneho poriadku spolu s odborníkmi (právníkmi) pripravovali aj robotníci.²⁵ Na rozdiel od dnešného civilného procesu, Občiansky súdny poriadok považoval za najvýznamnejšiu zásadu materiálnej pravdy.²⁶ Uplatňovanie zásady materiálnej pravdy v celom civilnom procese spôsobilo, že pri opravnom konaní platil systém úplnej apelácie. Občiansky súdny poriadok taktiež zaviedol širokú manuálnu povinnosť súdu, ktorá má v dnešnej dobe zastúpenie najmä pri spotrebiteľských sporoch.²⁷ Reflexiu vtedajšej nastupujúcej ideológie možno nájsť v postavení prokurátora v civilnom procese, ktorému tento socialistický procesný kódex priznával široké oprávnenia v civilnom konaní. Prokurátor mohol vstúpiť do konania, v ktorejkoľvek jeho fáze, ak bol názoru, že si to vyžaduje ochrana záujmov štátu alebo pracujúcich a mohol uplatňovať rovnaké procesné úkony ako účastník konania.²⁸ Už v tomto kódexe môžeme nájsť úpravu medzitémneho rozsudku, ktorá sa v modifikovanej podobe zachovala dodnes. Na rozdiel od dnešného procesného práva, Občiansky súdny poriadok medzi riadne opravné prostriedky zaraďoval okrem odvolania aj sťažnosť. Medzi mimoriadne opravné prostriedky patrila žaloba pre obnovu konania a sťažnosť pre porušenie

²¹ BEDRNA, Karol. Niekoľko slov úprimnej boľševickej kritiky. In: *Právny obzor*, 1951, roč. 34, č. 4, s. 366.

²² BEDRNA, Karol. Perspektivy v odbore trestného práva po právnickom sjazde. In: *Právny obzor*, 1949, roč. 32, č. 7-8, s. 249.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*, s. 249 a nasl.

²⁵ BEDRNA, Karol – KRÁL, Štefan. Nový Občiansky súdny poriadok. In: *Právny obzor*, 1951, roč. 34, č. 1, s. 53.

²⁶ *Ibidem*, s. 54. Zásada materiálnej pravdy sa u nás uplatňuje v mimosporových konaniach a v sporových konaniach sa uplatňuje zásada formálnej pravdy.

²⁷ *Ibidem*, s. 56.

²⁸ *Ibidem*, s. 58.

zákona.²⁹ Sťažnosť pre porušenie zákona bola neskôr nahradená dovolaním.³⁰ K posilneniu ochrany práv účastníkov konania prispela aj úprava, ktorá stanovila, že opravné prostriedky sa posudzujú podľa obsahu a nie podľa formy. Ani tento odborný článok sa nevyhol propagandistickým frázam a v závere článku bol nový Občiansky súdny poriadok označený ako „dobrá zbraň v boji za čím skoršie uskutočnenie socializmu.“³¹

Docentovi Bedrnovi sa spoločne s Kráľom a Horským podarilo na jar 1951 vydať aj skriptá pre civilné právo procesné a záverom toho roka vydali aj druhé prepracované vydanie skript.³² V nasledujúcom roku doc. Bedrna napísal časť v celoštátnej učebnici „Civilné právo procesné“, kde sa venoval postaveniu prokuratúry v Občianskom súdnom poriadku.³³

Záver

Docent Karol Bedrna sa nedožil vysokého veku. Zomrel len tesne predtým, ako by oslávil svoje päťdesiate ôsme narodeniny. Možno povedať, že život žil naplno a svoj čas mal plne vyplnený prácou. V profesijnom živote neraz zastával aj niekoľko funkcií naraz a vo všetkom čomu sa venoval dosiahol tie najvyššie funkcie (predseda súdu, dekan, a pod.). Okrem profesijného života bol mimoriadne aktívny aj v tom politickom, kde tiež zastával niekoľko významných, už skôr spomínaných, funkcií.

Z prameňov, ktoré nám približujú život doc. Bedrnu vyplýva, že všetko čo v živote robil, tak robil s obrovským zánietením a nasadením. Tieto vlastnosti zaiste po ňom zdedil aj jeden z jeho synov, Zoltán, ktorý sa neskôr stal uznávaným a oceňovaným vedcom. Na rozdiel od svojho otca, sa nevenoval právu, ale pôdoznalectvu.

Vybraná bibliografia

- BEDRNA, K.: *Satirické verše*. V. Vortel & R. Rejman, 1925. 48 s.
- BEDRNA, K.: K prejavu súdr. Gottwalda na zasadnutí ÚVKŠČ 17. novembra 1948. In: *Právny obzor*, 1948, roč. 31, č. 10, s. 301-306. ISSN 0032-6984.
- T. I. Goljakov: *Sovietske súdnictvo (Sovjetskij sud)*, preložili Ivo a Karol Bedrna. In: *Právny obzor*, 1948, roč. 31, č. 10, s. 301-306. ISSN 0032-6984.
- BEDRNA, K.: Perspektívy v odbore trestného práva po právnickom sjazde. In: *Právny obzor*, 1949, roč. 32, č. 7-8, s. 248-252. ISSN 0032-6984.
- BEDRNA, K. a KRÁL, Š.: Nový Občiansky súdny poriadok. In: *Právny obzor*, 1951, roč. 34, č. 1, s. 50-67. ISSN 0032-6984.
- BEDRNA, K.: Niekoľko slov úprimnej boľševickej kritiky. In: *Právny obzor*, 1951, roč. 34, č. 4, s. 366-368. ISSN 0032-6984.

²⁹ *Ibidem*, s. 62-63.

³⁰ GEŠKOVÁ, Katarína. Historický vývoj opravných prostriedkov. In *Acta Facultatis Iuridicae Universitatis Comenianae*, 2008, roč. 26, s. 139-154.

³¹ BEDRNA – KRÁL, Nový Občiansky súdny poriadok, s. 67.

³² AUK, Články.

³³ *Ibidem*.

BEDRNA, K.: Február 1948. In: *Právny obzor*, 1952, roč. 35, č. 2, s. 109-114. ISSN 0032-6984.

BEDRNA, K.: Americká provokácia s Katynem. In: *Hlas revoluce*, 1952, roč. 5, č. 8, s. 5. ISSN 0231-8164.

Július Karmán – zabudnutý právnik

Jozef Vozár

Úvod

Július Karmán (04. apríl 1876 Čadca - 12. november 1941 Brno) – zabudnutý právnik. Takto by sa dalo dvomi slovami charakterizovať právnika, ktorý po sebe za nechal najrozsiahlejšie vedecké dielo zo všetkých slovenských právnikov jeho generácie.¹ Svoju publikačnú dominanciu medzi slovenskými autormi si uvedomoval aj samotný J. Karmán, ktorý v úvodnom slove k jednému zo svojich posledných diel napísal: „Po tom, čo som vykonal na poli slovenskej literatúry právnickej, nik nemôže zapierať zástož, ktorý mne v nej patrí, keďže plným právom sa môžem pýšiť tým, že k jej obohateniu nikto neprispel toľkými pôvodnými dielami právnickými, ačpráve sa mi nedostalo ani morálnej, ani inakšej pomoci od nijakej kultúrnej ustanovizne slovenskej.“²

Svoje diela písal v troch jazykoch: slovensky, česky a nemecky. K slovenčine mal vreľý vzťah: „Každý z nás mal by si uvedomiť, že boj za uplatnenie slovenčiny hýbal vždy najmocnejšie a najširšími vrstvami slovenského národa a že len nesmiernej láske k rodnej reči môžeme ďakovať za to, že sme nepodľahli silnému náporu bezohľadnej maďarizácie.“³ Podľa jeho vyjadrení a aj pracovnými aktivitami dokazoval, že bol presvedčený československý vlastenec, ktorý dôsledne presadzoval používanie slovenčiny aj v odbornom jazyku. „Pri zdôraznení štátnej jednoty a pri úprimnej snahe, tvoriť pre tento jednotný štát aj jednotné právo, musíme predsa len trvať na zachovaní svojráznosti slovenčiny.“⁴

Meno Júliusa Karmána nájdeme vo viacerých slovníkoch vrátane biografického, ale dozvieme sa len stručnú informáciu o tom, kde študoval a o jeho pracovnom zaradení na ministerstve.⁵ Uvedený slovník uvádza pri predstavení jeho publikačnej činnosti len štyri monografie⁶ z dvanástich, ktoré napísal samostatne alebo

¹ Okrem monografií písal aj právnické články, ktoré uverejňoval v Právnom obzore, Sudcovských listoch a Českej advokácii.

² KARMÁN, Július. *Exekučný zákon. 2. preprac. a dopl. vyd.*. Bratislava: Vydavateľstvo Academia, 1935, s. 9.

³ Archív Matice slovenskej (ďalej AMS), fond Matica slovenská II. 1919-1948, sign. 4/1932/1, KARMÁN, Július. K maticným udalostiam.

⁴ KARMÁN, Július. *Konkurzný, vyrovnací a odporovací poriadok*. Bratislava: Academia, 1931, s. 6.

⁵ O Karmánovi. In *Slovenský biografický slovník : III. Zväzok : K – L*. Martin: Matica slovenská, 1989, s. 41.

⁶ KARMÁN, Július - PECHÁČEK, Ján. *Slovenský obchodný zákon a predpisy ho doplňujúce s judikatúrou najvyššieho súdu, ako i byv. uh. kurie a súdnych tabúl*. Praha: Československý kompas, 1926, 967 s.; KARMÁN, Július. *Zákon proti nekalej súťaži*. Bratislava: Academia, 1928, 121 s.; KARMÁN, Július. *Zmenkový zákon Československej republiky*. Bratislava: Academia, 1928, 168 s.; KARMÁN, Július. *Konkurzný, vyrovnací a odporovací poriadok: zákon zo dňa 27. marca 1931, č. 64 Sb. z. a n. s vládnymi nariadeniami a predpismi podľa zák. zo dňa 16. júla 1931, č. 120 Sb. z. a nasl.* Bratislava: Academia,

v spoluautorstve. Ani číslo dvanásť nemusí byť kompletne. Zozbierať jeho komplexné dielo nie je jednoduché. Žiadna verejná knižnica na území bývalého Československa nevlasťní kompletnú zbierku monografií J. Karmána. Pomôckou pri kompletizácii diela sú správy v časopisoch Právny obzor⁷, Právnik⁸, Hospodárstvo a právo⁹, či Slovenské pohľady¹⁰ o jeho publikačných aktivitách.

Kariérny postup

Aj archívy na území bývalého Československa sú skúpe na informácie o tomto právnikovi. Najrozsiahlejšie informácie sa mi podarilo získať z Národného archívu v Prahe. Z osobnej zložky uložennej v tomto archíve čerpám informácie uvedené v tomto odseku. Július Karmán maturoval s vyznamenaním v roku 1895 na gymnáziu v Trenčíne. Právnickú fakultu absolvoval v Budapešti v roku 1899 a doktorát právnych vied získal 26. júla 1901. Po skončení štúdia pracoval ako kandidát advokácie, ako aj v sudcovskej službe ako praktikant. Sudcovskú skúšku zložil 10. októbra 1903 v Budapešti. Sudcovskú funkciu zastával po prevrate roku 1918 a v súdnictve zotrval až do roku 1922. Naposledy pôsobil ako sedriálny sudca v Košiciach. Pri jeho menovaní za sudcu pán prezident T. G. Masaryk uviedol takéto hodnotenie: Július Karmán je „výborne kvalifikovaný, jeden z najlepších právnikov v košickej tabuly, ovláda úplne štátny jazyk a je lojálny“. V rovnakom roku opúšťa J. Karmán sudcovskú pozíciu a odchádza na ministerstvo unifikácie. V roku 1927 požiadal predseda Najvyššieho správneho súdu ČSR uvoľnenie J. Karmána zo služieb ministerstva pre unifikáciu a jeho prechod na tento súd. Svoju žiadosť okrem iného takto odôvodnil: „*Dr. Karmán ovláda dokonale jazyk štátni i maďarský, má i rozsáhlé ďalšie jazykové znalosti, a odborná kvalifikácia jeho dle získaných informácií je výborná; zejména chválí se jeho neobyčejné rozsáhlá a důkladná znalost práva uherského. Služební kvalifikace jeho je výborná*“.¹¹ Július Karmán nakoniec zostal na ministerstve unifikácie až

1931, 464 s.; KARMÁN, Július. *Exekučný zákon. 2. preprac. a dopl. vyd.* Bratislava: Vydavateľstvo Academia, 1935, 446 s.

⁷ Knihopisná hliadka: Slovenský obchodný zákon. In *Právny obzor*, 1926, roč. 9, č. 17, s. 559-560; Hliadka knihopisná: Řády konkursní, vyrovnací a odpůrčí, In *Právny obzor*, 1931, roč. 14, č. 17, s. 513; Pisomníctvo: Zákon konkursní, vyrovnací a odpůrčí. In *Právny obzor*, 1932, roč. 15, č. 12, s. 363; Hliadka knihopisná: Zákon o umořování listín. In *Právny obzor*, 1935, roč. 18, č. 10, s. 227; Pisomníctvo: Exekučný zákon. In *Právny obzor*, 1936, roč. 19, č. 1-3, s. 30; Pisomníctvo: Justitia, soustavná sbírka rozhodnutí. Z práva platného v zemi České a Moravskoslezské. In *Právny obzor*, 1936, roč. 19, č. 6, s. 116; Pisomníctvo: Das Gesetz über die Kraftloserklärung von Urkunden. In *Právny obzor*, 1936, roč. 19, č. 20, s. 600-601.

⁸ Slovenský obchodný zákon. In *Právnik*, 1926, roč. 65, č. 18, s. 591-592; Literární zprávy: Řády konkursní, vyrovnací a odpůrčí. In *Právnik*, 1932, roč. 71, č. 3, s. 94-97; Literární zprávy: Zmenkový zákon Československé republiky. In *Právnik*, 1928, roč. 67, č. 8, s. 260-261; Umořování listín. In *Právnik*, 1935, roč. 74, č. 5, s. 339.

⁹ In *Hospodárstvo a právo*, 1936, č. 8, s. 84.

¹⁰ Rozličné: Zmenkový zákon. In *Slovenské pohľady*, 1928, roč. 44, č. 4, s. 295.

¹¹ Národní archiv, fond Předsednictvo ministerské rady, sign. 40, k. 1300.

do svojho odchodu do dôchodku a pôsobil tam ako ministerský rada a prednosta civilného oddelenia.

V Almanachu československých právnikov vydanom v roku 1930 pri mene Júliusa Karmána uviedli okrem pracovných a publikačných aktivít aj informáciu, že bol zberateľom starých slovenských pamiatok a zástancom slovenskej terminológie.¹² V archíve Matice slovenskej sa zachovalo trojstranové vyjadrenie J. Karmána z roku 1932, v ktorom sa potvrdzuje jeho vysoko pozitívny vzťah k slovenčine a slovenskej terminológii: „Je očividné, že teraz, keď slovenčina sa dostala konečne k svojim právam v zákonodarných sboroch, pri súdoch, v úradoch, a to aj v cirkevných veciach, nastala potreba ju prispôbiť týmto úlohám. Pritom bolo veľkým šťastím, že sme sa mohli opierať na bratský jazyk český. Preto nemôžeme mať nijaké námietky proti prevzatíu správnych českých slov na označenie pojmov, pre ktoré nieto dobrých domácich slov, ani proti tomu, aby sme popri ľudovom označení toho ktorého pojmu pribrali podľa potreby aj pomenovanie z češtiny, najmä vtedy, keď toto pomenovanie vystihuje lepšie určitý odstieň toho pojmu. Nebereme predsa z cudzieho a väčší poklad slov značí väčšie bohatstvo reči. Nemôžeme však sa oduševniť za to, aby dobré domáce slová, ktoré sa staly pospolitým majetkom ľudovej a spisovnej slovenčiny, boli bezdôvodne nahrádzané inými, ktoré sú ľudu nie všeobecne známe. Pravda, že reč sa mení, vyvíja sa však vždy organicky, verne svojmu duchu a väčšmi nevedomky, spontánne rastie ako strom a nikto nevie, kde majú vyraziť vetvy jeho. Je pospolitým majetkom celého národa a nikto nesmie siahať na najkrajší poklad našej slovenčiny, na jej, nijakým vplyvom nedotknutým, panenský svojráz, ktorý si zachovala po toľké staročia v časoch najťažšej poroby.“¹³

Málokto si uvedomuje, že za dnešným moderným, slovenským, právnickým jazykom stála v začiatkoch priekopnícka práca úzkej skupiny slovenských právnikov, ku ktorým sa nepochybne zaradil aj J. Karmán. Presadzovanie slovenčiny vo všetkých odboroch verejného života sa nestretávali vždy s porozumením u niektorých českých vzdelancov. Vyskytol sa aj názor, že slovenčina ako spisovný jazyk je schopná rozvoja a svojského vývinu len ako jazyk literárny, nie vedecko-odborný. Preto tvorenie slovenskej odbornej terminológie bolo podľa tohto názoru pomýleným počínom a tvoríť sa mala jednotná československá odborná terminológia.¹⁴ Július Karmán a ani ďalší slovenskí právnici sa nedali zmiasť týmito názormi a ďalej publikovali odbornú literatúru v slovenčine, čím najlepšie dokazovali životaschopnosť a použiteľnosť slovenčiny aj v náročnom právnickom texte.

¹² NAVRÁTIL, Michal. *Almanach československých právnicků*. Praha: Michal Navrátil, 1930, s. 198.

¹³ AMS, ref. 3.

¹⁴ VÁŽNÝ, Václav. Úvahy nad „Slovenskou rečou“. In *Bratislava*, 1933, roč. 7, s. 490 a nasl.

Publikačná činnosť

Písal sa rok 1935. Ide o autorsky najplodnejší rok v živote J. Karmána a zároveň posledný, v ktorom publikoval pred svojim odchodom na dôchodok.¹⁵ Napísal štyri monografie. Tri samostatne v rozsahu 854 knižných strán¹⁶ a jednu zbierku rozhodnutí v spoluautorstve.¹⁷ Recenzent František Štajgr o zbierke rozhodnutí napísal: „Veľmi záslužný čin kruhu spolupracovníkú vedených Dr. Karmánem a nakladateľstvom Justitia v Bratislave obohacuje právnickou literatúru československou o dielo, ktoré dosiaľ nemala a ktoré uvítajú právnické kruhy jistě s povděkem. Dlužno zdůrazniti, že tu jde o dielo, vznikající spoluprací právníků českých a slovenských. Okolnost, že je tu zpracována judikatura práva ze zemi České a Moravskoslezské a že kniha vydávána bratislavským nakladatelstvem, jest nejkrásnějším symbolem této spolupráce“.

Medzi diela, ktoré vydal J. Karmán v roku 1935 patrí aj druhé vydanie monografie *Exekučný zákon*. K odbornému textu napísal aj šesťstranové úvodné slovo, ktoré možno nazvať aj rekapituláciou jeho publikačného života. Poukázal na rozsah svojej tvorby, zvolený systém písania monografií, zdôraznil dôležitosť judikatúry v právnej praxi. Zároveň si postažoval nielen na nulovú podporu jeho tvorby od slovenských kultúrnych inštitúcií, ale aj na ignorantsvo kolegov k jeho monografii. Na strane druhej nadšene prijal pozitívne odozvy na jeho niektoré monografie: „*Je mi ovšem skvelým zadostučiněním, že Jeho Magnificencia Dr. Karel Hermann-Otavský na příslušných místech poukazuje na moje komentáře „Zmenkový zákon“, „Zákon proti nekalej sůtaži“, a na komentár „Slovenský obchodný zákon“ dokonca priamo v úvode ku tretiemu vydaniu svojho diela „O obchodech, 1930“.*“¹⁸ S radosťou hovoril aj o recenziách na svoje knihy od Jaromíra Sedláčka (*Konkurzný, vyrovnací a odporovací poriadok*), Arnošta Weniga (*Obecní zákonník obchodní*) a Vladimíra Kubeša (*Zákon o umořování listín*).¹⁹

Július Karmán začínal svoju profesionálnu dráhu ako sudca. Funkciu sudcu si veľmi vážil a považoval ju za poslanie: „Čím sa môžem pýšiť ešte viac, je to, že som nikdy nezabudol, že som bol sudcom, a aj u iného si najviac vážim spravodlivosti, najmä u sudcu a u toho, komu je sverená výchova adeptov chrámu bohyne Justície“.²⁰ Najdlhšie obdobie však pôsobil na ministerstve unifikácie, ktorého hlavnou

¹⁵ Julius Karmán odišiel do dôchodku 31. januára 1937.

¹⁶ KARMÁN, Július. *Zákon o umořování listín ze dne 11. prosince 1934, čís. 250 sb. z. a nasl.* Praha: Čs. Kompas, 1935, 238 s.; KARMÁN, Július. *Das Gesetz über die Kraftloserklärung von Urkunden.* Reichenberg: Gerbüder Stiepel Gessellschaft, 1935, 170 s.; KARMÁN, Július. *Exekučný zákon.* 2. preprac. a dopl. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo Academia, 1935 s. 8.

¹⁷ KARMÁN, Július - KIZLINK, Karel - FRÖHLICH, Jan. *Všeobecný zákoník obchodní. Justitia, so-ustavná sbírka rozhodnutí.* Svazek I. Bratislava: Justicia, 1935, 968 s.

¹⁸ KARMÁN, ref. 2, s. 8.

¹⁹ KARMÁN, ref. 2, s. 8.

²⁰ KARMÁN, ref. 2, s. 9-10.

úlohou bolo zjednotiť zákony a správu na celom území Československej republiky.²¹ Bolo zriadené dočasne – do uskutočnenia predpokladaných úloh. Išlo o jedno z troch ministerstiev, ktoré vo vtedajšej vláde pripadlo Slovákom. Prvým ministrom tohto ministerstva sa stal Milan Hodža, druhým Vavro Šrobár. Vladimír Fajnor bol tretím v poradí a prvým právníkom na tomto poste.²² Bolo veľmi dôležité, aby na uvedenom ministerstve pracovali slovenskí právnici, ktorí poznali uhorské právo a plynule ovládali maďarčinu. Českí právnici, ktorí začali pracovať na súdoch, ministerstvách a v iných úradoch, tieto zákony nepoznali a museli sa s nimi zoznamovať „za pochodu“. Kvôli úplnosti je potrebné dodať, že na ministerstve unifikácie za prvé dva roky preložili viac ako 160 maďarských právnych predpisov do úradného jazyka.²³

Ešte pred príchodom J. Karmána pôsobil na ministerstve unifikácie na poste sekčného šéfa ďalší vynikajúci slovenský právnik a československý vlastenec Augustín Ráth.²⁴ Počas pôsobenia na ministerstve napísal niekoľko článkov, ktorými chcel upriamiť pozornosť na naliehavé myšlienky zjednocovania československého právneho poriadku.²⁵ Július Karmán tvorivo nadviazal na jeho publikačnú činnosť, ktorá nepatrila do pracovných povinností ministerského úradníka a doviedol ju do rozsahu, ktorým by sa mohol pýšiť aj renomovaný profesor práva. Navyše sa stal aj redaktorom slovenskej komentovanej zbierky zákonov „Academia“.²⁶ Táto zbierka bola určená k publikovaniu zjednotených československých zákonov v slovenčine. Prvým zväzkom z tejto edície bolo dielo J. Karmána *Zmenkový zákon Československej republiky*.²⁷

Počas pôsobenia na ministerstve unifikácie bol pri tvorbe mnohých zásadných nových československých zákonov vrátane zákona č. 111/1927 Sb. z. a n. proti nekalej súťaži (ďalej len „ZPNS“), ktorý prijali dňa 15. júla 1927 a účinnosť

²¹ Dňa 22. júla 1919 prijalo Národné zhromaždenie zákon č. 431/1919 Sb z a n.. o zriadení ministerstva pre zjednotenie zákonodarstva a organizácie správy v Československej republike (ministerstvo unifikácie)

²² Počas existencie tohto ministerstva ministrami unifikácie ešte boli: Ivan Dérer (26. 9. 1921 – 7. 10. 1922), Ivan Markovič (7. 10. 1922 – 9. 12. 1925), Lev Winter (9. 12. 1925 – 5. 1. 1926), Ivan Dérer (5. 1. 1926 – 18. 3. 1926), Juraj Slávik (18. 3. 1926 – 12. 10. 1926), Milan Hodža (12. 10. 1926 – 15. 1. 1927), Marek Gažík (15. 1. 1927 – 1. 2. 1929), Ľudovít Labaj (1. 2. 1929 – 8. 10. 1929), Antonín Štefánek (8. 10. 1929 – 7. 12. 1929), Ján Šrámek (7. 12. 1929 – 22. 9. 1938), Josef Fritz (22. 9. 1938 – 4. 10. 1938), Vladimír Fajnor (4. 10. 1938 – 14. 10. 1938), Ladislav Feierabend (14. 10. 1938 – 1. 12. 1938).

²³ FAJNOR, Vladimír. (ed.) *Ministerstvo pro sjednocení zákonodárství a organisace správy*. Praha: Státní tiskárna, 1921, s. 13.

²⁴ VOŽÁR, Jozef. Augustín Ráth – prvý slovenský rektor Univerzity Komenského. Bratislava: Veda, 2018, s. 79.

²⁵ RÁTH, Augustín. Nová kodifikácia trestného zákona a trestného rádu. In *Právny obzor*, 1920, roč. 3, č. 1-2, s. 53-55; RÁTH, Augustín. Unifikácia. In *Právnik*, 1920, roč. 59, č. 5, s. 153-164.

²⁶ SEKANINA, František. *Album reprezentantů všech oborů veřejného života československého*. Praha: Umělecké nakladatelství Josef Zeibrdlich, 1927, s. 997.

²⁷ KARMÁN, Zmenkový zákon, ref. 6.

nadobudol dňa 28. januára 1928.²⁸ Uvedený zákon obsahoval komplexnú úpravu problematiky práva proti nekalej súťaži a patril k jedným z právnych predpisov, ktoré boli vypracované ako jednotné predpisy pre celú vtedajšiu ČSR.²⁹ Július Karmán veľmi rýchlo zareagoval na novoprijatý zákon a už v prvom roku jeho účinnosti napísal k nemu komentár.³⁰ Na zákon proti nekalej súťaži rýchlo nadviazala prvorepubliková judikatúra, ktorá pomohla interpretačne naplniť ustanovenia ZPNS. Dnes je už notoricky známou skutočnosťou, že právo proti nekalej súťaži je predovšetkým právom sudcovským. V zbierke rozhodnutí Najvyššieho súdu ČSR vo veciach civilných (Vážný)³¹ bolo v období od januára 1928 do apríla 1938 uverejnených takmer 150 nálezov z oblasti práva proti nekalej súťaže. Za rovnaký čas sa v zbierke rozhodnutí uverejnilo vyše 60 trestnoprávných nálezov vo veciach trestných a vydalo mnoho rozhodnutí vrchných súdov.³² Len o niečo viac ako šesť rokov po nadobudnutí účinnosti ZPNS vyšli knižne najdôležitejšie praktické prípady nekalej súťaže.³³ A práve rýchlo rozvíjajúca sa judikatúra spôsobila, že toto pionierske dielo J. Karmána v oblasti práva proti nekalej súťaži bolo prekonané. Július Karmán si uvedomoval dôležitosť judikatúry, ktorú považoval za dôležitý prameň poznania práva: „*Cenné životné skúsenosti a vytríbený právny cit, vtelený v rozhodnutiach vyšších súdnych stolíc, a obširné právne vedomosti, použité na praktických prípadoch, činia judikatúru veľmi dôležitým prameňom poznávania práva.*“³⁴ Za najdôležitejšie pri spracovaní judikatúry v monografickom diele považoval jej organické včlenenie do výkladu, pričom inšpiráciou mu bolo dielo Fajnor V. - Záturecký A. *Nástin súkromného práva, platného na Slovensku a Podkarpatskej Rusi.*³⁵

Po vzniku Československej republiky bola práca slovenských právnikov priam nenahraditeľná. Vladimír Fajnor takto vyzdvihol ich prínos: „*Kto bude písať dejiny prevratu a prvých dôb po prevrate na Slovensku, užasne nad veľkou a krajne obetavou prácou slovenských právnikov na všetkých miestach, kamkoľvek ich postavila dôvera*

²⁸ Pre Slovensko a Podkarpatskú Rus zostalo v platnosti aj po prijatí tohto zákona nariadenie č. 5902/25 z r. 1907 o predaji uhlia vo vreciach a nariadenie zo dňa 30. 12. 1908, č. 107.232 o povinom označovaní množstva obsahu pri uzavretých fľaškách, obsahujúcich víno, pivo a liehové nápoje.

²⁹ Komplex noriem súťažného práva ďalej dopĺňala legislatívna úprava v oblasti práva proti obmedzovaniu súťaže (antimonopolná, kartelová legislatíva), ktorú upravoval v prvej ČSR zákon č. 141/1933 Sb. z. a n. o kartelech a soukromých monopolech (kartelový zákon).

³⁰ KARMÁN, Zákon proti nekalej, ref. 6

³¹ Dr. František Vážný spolu s redakčnou komisiou zostavoval zbierky rozhodnutí Najvyššieho súdu Československej republiky v občianskych veciach. V odbornej literatúre sa tieto zbierky citujú len menom zostavovateľa a číslom rozhodnutia.

³² VEČERKOVÁ, Eva. *Nekalá súťaž a reklama (vybrané kapitoly)*. Brno: Masarykova univerzita, 2005, s. 21.

³³ BUCHTELA, Rudolf. *Nejdůležitější praktické případy nekalé soutěže*. Praha: Právnické knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1934. Uvedená publikácia neobsahuje len samotné rozhodnutia súdov, ale autor na viacerých miestach pripája svoj komentár. V predslove ocenil kvalitu súdnych rozhodnutí, ktoré, podľa jeho slov, aj keď sa ocitli na pôde takmer neznámej, prekročili očakávania.

³⁴ KARMÁN, ref. 2, s. 6.

³⁵ Tamtiež.

*vlády a potreba doby. Najmä v obore správy politickej vykonali v oných ťažkých časoch služby nedocenené, ba nedoceniteľné.*³⁶ Nestor slovenských právnikov prvej polovice 20. storočia Emil Stodola vo svojom spomienkovom diele *Prelom* rovnako zdôrazňoval dôležitú úlohu slovenských právnikov po prevrate, vrátane ich publikačnej činnosti. Ako príklad takéhoto právnika uviedol Júliusa Karmána, popri takých známych menách ako Vladimír Fajnor či Adolf Záturecký.³⁷

Záver

Čo napísať na záver o tomto zabudnutom právnikovi? Použijem záverečnú myšlienku z jeho úvodného slova v knihe Exekučný zákon: „Kto ‚za pravdu horí‘, najde vždy vo mne ústupného zastancu spravodlivého stanoviska a objektívneho hodnotenia vykonanej práce. Jedine také ponímanie zodpovedá duchu ozajstnej demokracie, ktorá spája k činorodej práci za národ a štát všetky sily národa – bez ohľadu na ich príslušnosť k určitým vrstvám, ako tomu býva vo feudálnych monarchiách, a rovnako aj bez ohľadu na ich rasovú príslušnosť, ako sa to praktikuje v susednej ríši.“³⁸

Vzdelaní a demokraticky zmýšľajúci právnici okamžite pochopili, že zmeny, ktoré sa uskutočnili v Nemecku nie sú v súlade s duchom demokracie. Jeden zo zakladateľov Právnickej fakulty UK, Karel Laštovka, so zdvihnutým prstom varoval, „že prevrat v Nemecku, uskutočnený síce všeobecnými voľbami, je vážnym mementom pre ostatné demokratické štáty“³⁹. Hnedý mrak sa zlovestne šírila Európou a nevyhol sa ani bývalému Československu. Vytvorením protektorátu Čechy a Morava sa nedemokratické praktiky a rasové zákony stali súčasťou aj života protektorátu. Tragicky sa dotkli rodiny J. Karmána vrátane manželky⁴⁰ a dvoch⁴¹ z troch detí.

³⁶ FAJNOR, ref. 36, s. 710.

³⁷ STODOLA, Emil. *Prelom: spomienky – úvahy – štúdie*. Praha: L. Mazáč, 1933, s. 136.

³⁸ KARMÁN, ref. 2, s. 9-10.

³⁹ LAŠTOVKA, Karel. Změny v německé ústavě za třetí říše. In *Bratislava*, 1934, roč. 8, č. 1–2, s. 3.

⁴⁰ Charlota Karmánová, nar. 11.11. 1886. Transportovaná 24. apríla 1942 z Prahy do Terzína a dňa 28.apríla 1942 z Terezína do Zamšča, kde zahynula. Dostupné na internete: <<https://www.holocaust.cz/databaze-obeti/obeti/97297-charlota-karmanova/>>.

⁴¹ Alfréd Karmán nar. 16.05.1918. Transportovaný 24. apríla 1942 z Prahy do Terzína a dňa 28.apríla 1942 z Terezína do Zamšča, kde zahynul. Dostupné na internete: <<https://www.holocaust.cz/databaze-obeti/obeti/97295-alfred-karman/>>.

Edita Karmánová nar. 04. novembra 1920. Transportovaná 24. apríla 1942 z Prahy do Terzína a dňa 28.apríla 1942 z Terezína do Zamšča, kde zahynula. Dostupné na internete: <<https://www.holocaust.cz/databaze-obeti/obeti/97296-edita-karmanova/>>.

Ludovít Pénzeš – životopisný portrét jednoho z představitelů československé kriminalistiky

Jaromír Tauchen

Když jsem byl osloven, abych přispěl do připravovaného sborníku věnovaného nedožitému osmdesátému životnímu jubileu pana profesora Jozefa Klimka, ani chvíli jsem neváhal. Než se budu věnovat vlastnímu obsahu příspěvku, dovoluji si připojit drobnou osobní vzpomínku. S panem profesorem jsem se začal setkávat před několika lety, když jsem byl pravidelně zván na Právnickou fakultu Univerzity Komenského jako oponent nebo člen komisí pro obhajoby disertačních a habilitačních prací. Do Bratislavy jsem vždy jezdil velmi rád mimo jiné proto, že jsem se tam setkával s panem prof. Klimkem, který vždy dokázal zaujmout svým nezapomenutelným noblesním způsobem vystupování, a především svým vyprávěním poučných historek z dob dávno minulých, ať už se vztahovaly k diplomatické službě, či k fakultám, na kterých působil. Na ně jsem se vždy velmi těšil.

Již několik let uděluje Evropská společnost pro právní dějiny, z.s. (*The European Society for History of Law*) významným osobnostem ocenění za celoživotní přínos pro právní historii, většinou u příležitosti dovršení jejich životního jubilea. Mezi kandidáty na udělení této ceny pro rok 2022 náležel i pan prof. Klimko, tato cena už mu však bohužel nebude moci být udělena. Je nesporné, že by si ji zasloužil a že by tím byly oceněny jeho zásluhy nejprve pro československou a později pro slovenskou právní historii.

Když jsem přemýšlel nad tím, jaké téma pro svůj příspěvek zvolit, aby měl vztah ke slovenským právním dějinám, rozhodl jsem se navázat na svůj nedávno publikovaný životopisný medailon zakladatele československé kriminalistiky Jána Pješčaka¹ a představit dalšího slovenského kriminalistu, právníka a vysokoškolského učitele období socialismu plk. prof. JUDr. Ludovíta Pénzeše, DrSc., jehož osudům nebyla prozatím věnována v právněhistorické literatuře žádná pozornost.²

¹ TAUCHEN, Jaromír. Ján Pješčak – portrét zakladatele československé kriminalistiky, slovenského politika nebo zločince 50. let? In *Historia et theoria Iuris (Reflexie dejín v práve. Venované 70. narodeninám prof. Jozefa Beňu)*. Bratislava: Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, 2019, roč. 11, Supplement, s. 213-224.

² Táto práca je výsledkom primárneho výskumu, ktorý je založený na analýze archíválií uložených v fondoch Archivu bezpečnostných složek: fond personálnych spisů příslušníků MV, personální spis 3834/32; fond Kolegium MV ČSR, sign. H 4, i. j. 7, kart. 1; fond A 2/9 Sekretariát MV, IX. díl, inv. č. 204, 379 a 414; fond A 2/3 Sekretariát MV, III. díl, inv. č. 1970.

Úvod

Ludovít Pénzeš, který později používal počestžené jméno Ludevít Penzeš, se narodil 9. května 1932 ve slovenské obci Horný Vinodol v okrese Šurany v dělnické rodině. Otec Štefan Pénzeš (*1906–†1933) byl dělníkem nejprve v batových závodech ve Zlíně, později v Nových Zámkách. Zemřel, když byly Ludovítovi pouhé dva roky, takže ten vyrůstal jen s matkou Albínou Pénzešovou, roz. Šafárovou (*1912), která byla v domácnosti a pracovala na 1 ha půdy zděděném po svém otci. V období Slovenského štátu byla organizována v Hlinkově slovenské ľudové straně, avšak žádnou politickou činnost v ní nevyvíjela.

Pénzeš vyrůstal v prostředí zemědělských dělníků v obci, která byla závislá na blízkém velkostatku. V roce 1938 začal navštěvovat pětitřídní lidovou školu v rodné obci Horný Vinodol, která byla na podzim téhož roku připojena k Maďarsku, avšak i za maďarské okupace si zachovala slovenský ráz. Protože Pénzeš na lidové škole dosahoval dobrých studijních výsledků, mohla ho matka jako své jediné dítě vydržovat na slovenském gymnáziu, které bylo na území připojených k Maďarsku zřízeno v městě Šurany a jako na jediném v tehdejším Maďarsku na něm bylo možné studovat ve slovenštině. Od roku 1943 bydlel Šuranech na privátě, avšak pro náhlý nedostatek finančních prostředků rodiny byl ubytován u známých v sousední obci Komjatice, ze které denně dojížděl na gymnázium vlakem. V roce 1944 vstoupil Pénzeš do paramilitaristické mládežnické organizace Levente, avšak nezastával v ní žádné funkce, jen se účastnil povinných cvičení.

Po skončení druhé světové války přešel na piaristické gymnázium v Nitře, kde z důvodu nízkých nákladů na ubytování bydlel v biskupském internátě. Brzy však byl nucen se přestěhovat na privát, protože v biskupském internátě bylo možné bydlet jen do vychození čtvrté třídy gymnázia, odkud se přecházelo do tzv. malého semináře. Pénzeš se však knězem stát nechtěl. Na konci června 1951 úspěšně složil maturitní zkoušku na nitranském gymnáziu, avšak s pouze dostatečným prospěchem, což mu znemožnilo vstup na vysokou školu. O prázdninách nastoupil jako brigádník na stavbu mládeže (přehrady mládeže), kde získal čestný titul úderníka.

Pro nedostatek učitelských kádrů na Slovensku nastoupil ve školním roce 1951/1952 k povolání učitele. Od září 1951 začal učit na střední škole v Dubodielu v okrese Bánovce nad Bebravou, avšak protože působil velice protinábožensky, dostal se do nesmířitelných rozporů s většinou dospělých obyvatel obce. Vzájemné rozpory vyvrcholily v okamžiku, když Pénzeš udal na úřadě biskupa v Nitře místního faráře, který v kostele při kázání vedl štvavé a protistátní řeči. Biskupství však Pénzešovo udání poslalo zpět dotčenému faráři, který dal tajně podnět místním občanům, aby se Pénzešem fyzicky vypořádali. Jelikož Pénzeš nenašel na okrese příslušnou podporu a bylo mu sděleno, že si počínal velice neopatrně, musel být v polovině školního roku přeložen do obce Velká Hradná, kde byl jmenován ředitelem místní národní školy. Zde se aktivně zapojil do práce Československého svazu

mládeže a především Svazu československo-sovětského přátelství, v jehož okresním výboru začal v Bánovcích nad Bebravou v červenci 1952 jako kulturně-propagační tajemník pracovat.

V listopadu 1952 nastoupil Pénzeš základní vojenskou službu a první měsíc strávil jako voják v přijímači u 21. pěšího pluku v Michalovicích, kde působil jako politický agitátor. Od 1. prosince 1952 do 10. října 1953 se účastnil Školy důstojníků v záloze v Rokytnici v Orlických horách, kde zastával funkci úderníka družstva a získal hodnost svobodníka. Školu absolvoval s dobrým prospěchem a v říjnu 1953 byl povýšen do hodnosti rotného. Poté byl přemístěn k 9. pěší divizi a odeslán k 39. pěšímu praporu do Bratislavy. Zpočátku zde zastával funkci pomocníka velitele čety v Posádkové škole, od května 1954 byl velitelem čety a později byl povýšen na staršího absolventa.

Před ukončením dvouleté základní vojenské služby si Pénzeš v srpnu 1954 podal žádost o přijetí k vojenské kontrarozvědce, neboť podle jeho slov „*poznal nutnost boje pro třídnímu nepříteli a chtěl československou armádu oprostit od všech nepřátelských živlů*“. Po důkladné prověrce byl Pénzeš přijat jako referent 2. oddělení vojenské kontrarozvědky v Trenčíně a povýšen na poručíka. Teoretické znalosti načerpal na třítydenním kurzu a na seminářích odborné přípravy. V letech 1955-1956 byl Pénzeš zařazen jako posluchač desetiměsíčního operativního kurzu Státní bezpečnosti na Ústřední škole Ministerstva vnitra F. E. Dzeržinského a povýšen na nadporučíka. Vzhledem k tomu, že během studia prokázal dobré znalosti práva, byl přemístěn na Ústřední školu Ministerstva vnitra a ustanoven do funkce asistenta Katedry práva a jmenován majorem. I přes počáteční potíže v metodice pedagogického procesu se vypracoval ve velmi schopného pedagogického pracovníka, který v policejním školství působil dalších bezmála 35 let. Specializoval se přitom na výuku trestněprávních disciplín a kriminalistiky.

V srpnu 1957 byl Pénzeš zařazen do Školy vyšetřování Veřejné bezpečnosti ve Vojkově jako asistent na Katedře práva a o rok později byl ustanoven do funkce staršího asistenta. V roce 1960 přešel na školu Ministerstva vnitra ve Svatém Janu pod Skalou a od roku 1963 působil jako zástupce náčelníka Střední odborné školy Ministerstva vnitra ve Vinoři.

V roce 1955 začal Pénzeš dálkovou formou studovat práva na Právnické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Studoval s velmi dobrým prospěchem a obhájil diplomovou práci na téma „*Alkoholismus a trestní právo*“. V roce 1961 mu byl udělen titul promováný právník a v roce 1966 mu byl pro dobrý prospěch přiznán ve zkráceném rigorózním řízení akademický titul doktora práv (JUDr.). Pénzeš dbal o průběžné zvyšování své kvalifikace. V roce 1964 složil zkoušku z pedagogické psychologie na Vysoké škole ekonomické v Praze a o rok později absolvoval rezortní tříměsíční kurz pro náčelníky Ministerstva vnitra k teoriím řízení. Sám přednášel v nejrůznějších kurzech organizovaných Ministerstvem vnitra.

V roce 1966 byl Pénzeš pro svou dlouholetou pedagogickou a odbornou praxi v oboru kriminalistiky a trestního práva vybrán v konkurzu na obsazení místa asistenta na nově zřízeném Ústavu kriminalistiky Právnické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Na pražskou právnickou fakultu nastoupil 29. září 1966 a byl zařazen jako vedoucí oddělení metodiky vyšetřování jednotlivých druhů trestných činů. Pénzeš patřil mezi první pracovníky ústavu, kteří se podíleli na jeho budování. Ústav organizačně a pedagogicky zajišťoval kriminalistický směr právnického studia. Jednalo se o speciální kombinovanou formu určenou pro pracovníky Ministerstva vnitra, zejména na úseku vyšetřování a boje proti trestné činnosti. Po dobu jeho působení na Ústavu kriminalistiky byl převeden do placené činné zálohy Ministerstva vnitra.

V listopadu 1966 nastoupil na tříměsíční stáž na Vysokou školu Ministerstva vnitra SSSR v Moskvě, jejímž účelem bylo získat zkušenosti ve vysokoškolské výuce kriminalistických disciplín, v organizaci výuky a metodiky výuky těchto disciplín a prověřit možnosti nastoupit externí aspiranturu na této škole. Pénzeš byl nakonec vybrán pro absolvování této aspirantury a nastoupil ji již v září 1967. Po složení předepsaných zkoušek a po posouzení kandidátské disertační práce na Katedře kriminalistiky byla tato doporučena k obhajobě a na zasedání vědecké rady Vysoké školy Ministerstva vnitra SSSR 25. června 1970 úspěšně obhájena. Pénzešova kandidátská disertační práce s názvem „*Metodika vyšetřování krádeží*“ byla založena na marxisticko-leninské metodologii, dostatečném teoretickém zobrazení praxe, všestranné analýze trestního zákonodárství a prostudování velkého množství politické i odborné domácí i zahraniční literatury. Tato práce obsahovala rovněž celou řadu doporučení ke zdokonalení činnosti orgánů činných v trestním řízení. Vědeckou hodnotu kandidáta věd si nechal Pénzeš následně na pražské právnické fakultě nostrifikovat.

Od roku 1968 pracoval Pénzeš v Ústavu kriminalistiky jako odborný asistent a od 1. prosince jako vedoucí oddělení metodiky vyšetřování trestných činů. Kromě základní výuky kriminalistiky vyučoval i ve výběrovém kurzu „*Dokazování při odhalování a vyšetřování trestných činů*“. Vykonával rovněž funkci ročníkového učitele a vedoucího ediční komise ústavu.

U příležitosti 25. výročí osvobození Československa sovětskou armádou byl Pénzeš v květnu 1970 povýšen do hodnosti podplukovníka. V souvislosti s konečným procesem konsolidace Ústavu kriminalistiky doporučil ministr vnitra ČSSR Radko Kaska rektorovi Univerzity Karlovy, aby zrušil dosavadní pověření funkcí ředitele tohoto ústavu Vladimíra Prerada, a jmenoval místo něj Ludovíta Pénzeše. Výměna na vedoucích funkcích byla provedena s účinností od 1. února 1972.

V roce 1973 Pénzeš předložil habilitační práci věnovanou metodice vyšetřování krádeží, přičemž se jednalo o první komplexní studii, která se této problematice v Československu věnovala. Zaměřil se v ní na některé právní otázky boje proti krádežím: trestněprávní charakteristiku a okolnosti, jež je nutno zjišťovat

a dokazovat. Dále se věnoval způsobům páchaní trestné činnosti a klasifikaci krádeží podle způsobu páchaní. V závěru pak popsal podrobný postup při odhalování a vyšetřování krádeží (zahájení vyšetřování, vyšetřovací verze, výsledky obviněného, svědků a další důkazní prostředky). Habilitační řízení se konalo před vědeckou radou Právnické fakulty Univerzity Karlovy 1. března 1973 a Pénzeš byl jmenován docentem pro obor kriminalistika s účinností k 1. dubnu 1974.³

Když byla v roce 1974 zřízena Vysoká škola Sboru národní bezpečnosti, pomínuly důvody pro existenci Ústavu kriminalistiky, který tak byl v září téhož roku zrušen. Od 1. února 1974 vykonával Pénzeš funkci náčelníka II. fakulty VŠ SNB. V březnu 1975 ho ministr vnitra Jaromír Obzina u příležitosti 30. výročí osvobození Československa sovětskou armádou povýšil do hodnosti plukovníka. Když bylo rozhodnuto o zřízení Důstojnické školy SNB v Bratislavě jako IV. fakulty VŠ SNB, bylo využito Pénzešových organizačních schopností a zkušeností a byl pověřen zabezpečením její výstavby. V srpnu 1978 byl jmenován I. zástupcem náčelníka VŠ SNB, kterou vykonával až do konce roku 1989.⁴

V roce 1980 jmenoval prezident republiky Pénzeše profesorem pro obor kriminalistika. V roce 1985 přeložil Pénzeš doktorskou disertační práci s názvem „*Právní a bezpečnostní ochrana socialistické ekonomiky: Aktuální otázky teorie a praxe*“ a po její obhajobě mu byla udělena vědecká hodnost doktora právních věd. V důsledku politických a společenských změn provedených po 17. listopadu 1989 požádal Pénzeš 11. prosince 1989 o uvolnění ze služebního poměru ke konci roku 1989, kdy v 58 letech odešel do starobního důchodu.

Ludovít Pénzeš publikoval celou řadu článků v kriminalistických časopisech u nás a autorsky se v době studia aspirantury podílel na publikacích vydávaných Vysokou školou Ministerstva vnitra SSSR. Na jeho vědeckou práci měla značný vliv sovětská škola a sovětská kriminalistika, ze kterých sice vycházel, ale sám se snažil o samostatné řešení teoretických otázek. Kromě odborných článků z oboru kriminalistiky byl autorem i vysoce politicky angažovaných článků např. k 25. výročí založení SNB nebo k 50. výročí založení KSČ ve vztahu k SNB.⁵ Pénzeš byl vedoucím autorského kolektivu, který jako první vypracoval učebnici metodiky vyšetřování

³ Habilitační práce vyšla v edici kriminalistická knihovna v roce PÉNZEŠ, Ludovít. *Metodika vyšetřování krádeží*. Praha: Ústav kriminalistiky právnické fakulty University Karlovy, 1972, 202 s.

⁴ Na VŠ SNB Pénzeš v sedmdesátých a osmdesátých letech dále publikoval, zmínit můžeme např. práci: PÉNZEŠ, Ludovít. *Trestní odpovědnost za útoky na socialistické vlastnictví a ekonomické zájmy socialistické společnosti*. Praha: Vysoká škola Sboru národní bezpečnosti, 1984, 146 s.

⁵ Z jeho odborných článků je možné poukázat např. na následující: PÉNZEŠ, Ludovít. Základní směry vytváření a zdokonalování vědeckých metod boje s protispoločenskou činností. In *Právník*, 1973, roč. 112, s. 8; či PÉNZEŠ, Ludovít. K úloze vedy o štáte a práve pri formovaní socialistického právneho vedomia a prehlbovaní socialistickej zákonnosti (v podmienkach práce ZNB). In *Právník*, 1977, roč. 116, s. 486.

jednotlivých druhů trestných činů.⁶ Po roce 1989 opustil obor a již nepublikoval.⁷ Pénzeš hovořil rusky, vedle toho ještě maďarsky a částečně francouzsky a polsky.

Pénzeš byl členem redakčních rad časopisů Právník, Kriminalistický sborník a Československá kriminalistika; v posledně jmenovaném časopise působil i jako zástupce šéfredaktora. Mimo to zastával celou řadu vědeckých a pedagogických funkcí: byl členem vědeckého kolegia o státu a právu ČSAV, místopředsdou komise pro obhajoby disertačních prací při VŠ SNB, členem komise pro obhajoby disertačních prací k získání titulu doktora věd při České komisi pro udělování vědeckých hodností, členem komise pro obhajoby kandidátských prací v oboru trestní právo Právnické fakulty UK v Praze, členem vědecké rady VŠ SNB.

Ludovít Pénzeš se od mládí značně politicky angažoval a byl členem několika společenských organizací. Do ČSM vstoupil 20. května 1950 a zastával v něm funkci kulturně propagačního referenta a člena plukovního výboru. Za kandidáta KSČ byl přijat 14. června 1952 v místní organizaci v Hornom Vinodole, členem KSČ se stal 17. července 1954. Ve stranických organizacích v rámci Ministerstva vnitra zastával řadu různých funkcí. V roce 1961 byl zvolen členem výboru Útvarové organizace KSČ a o rok později jí předsedal. V období tzv. pražského jara se otevřeně stavěl proti obrodnému procesu a vyjadřoval nesouhlas s různými rezolucemi a usneseními, které byly v dané době na Právnické fakultě Univerzity Karlovy schvalovány. Po okupaci Československa vojsky Varšavské smlouvy uvítal všechna konsolidační opatření ÚV KSČ a na schůzích stranické skupiny vystoupil s požadavkem, aby se na právnické fakultě urychlil konsolidační proces. Sympatie k SSSR projevil na podzim 1968 tím, že se přihlásil jako sympatizující člen do Klubu přátel sovětské vědy.

Začátkem roku byla provedena podstatnější rekonstrukce stranických výborů na právnické fakultě (celozávodního a základních výborů KSČ) a Pénzeš byl zvolen do výboru Základní organizace KSČ. Pénzeš se osobně zasadil, aby na právnickou fakultu nebyli přijati lidé, kteří se zapojili do obrodného procesu, jako byl např. bývalý vedoucí odboru vyšetřování generální prokuratury JUDr. Kotlař, který byl veřejnosti znám z obnoveného vyšetřování smrti Jana Masaryka. Pénzeš pracoval na kádrovém úseku a jeho úkolem bylo připravit podklady pro pohovorové komise a provádět stranická šetření. Při pohovorech v roce 1970 byl prověřen ve stranickém jádru a jako předseda pohovorové komise se zúčastnil na procesu výměny

⁶ VYCHODIL, Miroslav – PÉNZEŠ, Ludovít. Metodika vyšetřování úmyslných trestných činů proti zdraví: Kriminalistické praktikum: [Určeno] posl. kriminalistiky právnické fak. Univ. Karlovy. Praha: Univerzita Karlova, 1968, 41 s.; Pénzeš stál rovněž v čele autorského kolektivu, který na konci šedesátých let pro pražskou právnickou fakultu připravil rozsáhlou učebnici kriminalistiky PÉNZEŠ, Ludovít et al. Kriminalistika: prozatímní učební text z oboru metodiky vyšetřování jednotlivých druhů trestných činů. Praha: Ústav kriminalistiky Právnické fakulty University Karlovy, 1969, 403 s.

⁷ Výjimku tvoří dvě příručky z roku 1996: PÉNZEŠ, Ludovít. *Kriminalistika pro soukromé bezpečnostní služby*. Praha: Eurounion, 1996, 136 s. a PÉNZEŠ, Ludovít. *Občan a bezpečnost: jak se bránit před zločinem*. Praha: Eurounion, 1996, 122 s.

stranických legitimací. Později Pénzeš zastával funkci aktivisty Hlavního výboru KSČ při Ministerstvu vnitra ČSSR a lektora Obvodního výboru KSČ pro obvod Praha 8 a lektora Celouťvarového výboru KSČ při VŠ SNB.

Do ROH vstoupil v roce 1951 a už od roku 1949 se angažoval i ve Svazu československo-sovětského přátelství, kde vykonával funkci předsedy místní organizace a kulturně-propagačního tajemníka okresního výboru v Bánovicích nad Bebravou. Od roku 1972 působil jako předseda domovní komise občanského výboru na sídlišti Proseku.

Ludovít Pénzeš byl nositelem celé řady rezortních vyznamenání, medailí a ocenění, ze kterých je možné uvést především následující: „*Fučíkův odznak za práci v mládežnickém hnutí*“ (1953), „*Za službu vlasti*“ (1963), „*Za zásluhy o obranu vlasti*“ (1965), „*Medaile 30 let SNB*“ (1975), „*Pamětní medaile k 30. výročí osvobození ČSSR*“ (1975) či „*Medaile SNB*“ (1979). Kromě toho mu bylo uděleno vyznamenání „*Za upevnování přátelství ve zbrani I. stupně*“, „*Medaile za ochranu hranic ČSSR*“, „*Čestný odznak SNB*“ a „*Řád rudé hvězdy*“.

Ludovít Pénzeš zemřel 8. února 2014 v Praze.

Články a štúdie z teórie práva

Militantná demokracia, jej riziká a historické paralely

Branislav Fábry

V súčasnosti sa veľa hovorí o tom, že demokratická forma vlády sa v Európe ocitá v hlbokkej kríze. Medzi jej zásadné problémy patria oligarchizácia politiky, politická korupcia, ale aj snahy o populizmus a autoritárske formy vlády. Samotný pojem demokracia v poslednom čase používajú takmer všetci a preto sa obsahovo vyprázdnil. Na odstránenie uvedených problémov potrebujeme otvorenú diskusiu a schopnosť poučiť sa z histórie. Schopnosť otvorene a bez predsudkov diskutovať o rôznych historických situáciách bola cenným príspevkom profesora Jozefa Klimku do vedeckej diskusie a aj preto sa vo svojom príspevku zameriam na historické analógie pri idei militantnej demokracie. Problematika je však široká a preto sa dotknem len obmedzeného okruhu otázok.

Problémy súčasnej demokracie

Určite nie je jednoduché pojem „demokracia“ definovať, je však potrebné vnímať ho ako vládu väčšiny, i keď obmedzenú právami iných.¹ Idea „vlády ľudu“, resp. vlády väčšiny, sa však zo súčasného chápania demokracie stále viac vytráca a štáty sa neradiaria tým, čo si želá deklarovaný demokratický suverén.² Napriek tomu sa v podstate všetky štáty sveta vo svojich ústavách charakterizujú ako demokracie. Vzniká otázka, či je ľud stále skutočný zdroj legitimacy. Súčasný používanie pojmov „ľud“ alebo „demokracia“ sa trochu podobá tomu, akým spôsobom používali pojem „Boh“ alebo „viera“ stredoveké štáty a ich vládcovia. Stredovekí vládcovia nevelmi rešpektovali „Božiu vôľu“ a o dodržiavanie prikázaní sa zasadzovali len formálne, boli však väčšinou pripravení šíriť svoju vieru. Podobne aj dnes vzniká dojem, že cieľom „demokratov“ je šíriť demokraciu medzi „heretikmi“, hoci o vôľu väčšiny príliš nedbajú.

Jednou z hrozieb súčasnej „demokracie“ je často podsúvaná idea neexistencie alternatív v rozhodovacích procesoch, teda až idea „nevyhnutnosti“. Rétorika o nevyhnutných reformách napr. patrila aj k jadrú diskusií o transformácii ekonomiky vo východnej Európe po roku 1989, najmä pokiaľ išlo o privatizáciu štátneho majetku. Nevyhnutnosť je pritom veľmi nebezpečná idea, ktorú presadzovala aj komunistická ideológia pred rokom 1989. Aj vtedajší vládcovia videli bezalternatívnosť

¹ NEUMANN, Sigmund. Der demokratische Dekalog. Staatsgestaltung im Gesellschaftswandel. In LÖWENTHAL, Richard. (Hrsg.). *Die Demokratie im Wandel der Gesellschaft*. Berlin: Colloquium, 1963, s. 16 a nasl.

² МУШТУК, О. З.: Демократизация России: миф или реальность? In КАСИН, Ю. А. – ФАРУКШИ, М. Х.: *Демократия и федерализм в России*. М.: РАПН, 2007, najmä s. 40 a nasl.

vývoja v ekonomike smerujúcej ku komunizmu a preto nehladeli na názor väčšiny pri „budovaní lepších zajtrajškov“. V tomto ohľade sa na Slovensku i v ďalších krajinách EÚ po r. 1989 opäť objavila čierno-biela rétorika, hoci v opačnom garde. Najväčším problémom daného obdobia bolo, že v zásadných otázkach sa rozhodlo mimo verejnej diskusie a potom sa to „vysvetľovalo“ občanom. Typickým príkladom takéhto prístupu bolo referendum o strategických podnikoch v septembri 1998 v SR.³ V 21. storočí sa limity slovenskej a európskej demokracie prejavili aj pri rozhodovaní o tzv. Eurovale. Princípy Eurovalu nemali podporu „demokratickej“ väčšiny v rôznych štátoch Európy, od Nemecka až po Grécko, kde sa uskutočnilo dokonca referendum o reformách požadovaných medzinárodnými inštitúciami.⁴ K Eurovalu pritom existovali i alternatívy, o tých sa však nediskutovalo a prevládala „idea nevyhnutnosti“.

Ďalší problém súčasnej demokracie spočíva v tom, že pozícia volených politikov je nestabilná a naopak, vlastnícke právo oligarchických skupín je neodňateľné a nezrušiteľné, dokonca aj podľa ústav štátov. Finančné skupiny nemusia legitimitu svojho vlastníctva potvrdzovať v opakujúcich sa voľbách, naopak, politici musia pravidelne vo voľbách kandidovať, aby si udržali moc a preto potrebujú podporu alebo aspoň toleranciu zo strany veľkých médií a ich vlastníkov. Nahraďiť túto dominanciu oligarchie nad politikmi niečím demokratickejším nie je v súčasnej situácii jednoduché. Samozrejme, v niektorých krajinách sa podarilo politickej moci získať kontrolu nad oligarchami, ani tam sa to však obvykle neudialo demokratickým spôsobom. Typickým príkladom je Rusko, kde prezident dokázal získať dostatočne silnú pozíciu, keď sa oprel o podporu mäs a takýmto spôsobom získal moc nad oligarchiou. V európskych štátoch je však takýto model vnímaný ako hrozba.

Okrem oligarchizácie politiky vidno aj trend smerujúci k populizmu. Pojem populizmu je používaný pre veľmi široké spektrum politických skupín,⁵ zväčša však ide o taktiku, pri ktorej sa konkrétny politik pokúša prezentovať ako obhajca záujmov širokých vrstiev proti elitám. Mnoho politikov vďaka danej taktike zvíťazilo vo voľbách, väčšinou však nespĺnili svoje predvolebné sľuby, naopak často vykonali kroky, ktoré boli v rozpore so záujmami ľudu. Pojem populizmu sa však používa aj na dehonestáciu nepohodlných politikov alebo tiež vtedy, keď sa názor väčšiny líši od názoru vládnucej skupiny a tieto hľadajú dôvod na nerešpektovanie väčšinovej vôle. Keď sa však pozrieme na postoje verejnosti pri rôznych témach v minulosti, od ekonomických reforiem až po zahraničnú politiku, ukazuje sa, že názory mäs sa nedali označiť za nerozumné. Keby boli pravidlá nastavené tak, že na Slovensku

³ Pri referende sa rozhodovalo o zákaze privatizácie vymenovaných podnikov. Referenda sa zúčastnilo až 44,25% voličov a vyše 90% z nich hlasovalo proti privatizácii, aj tak však bolo neplatné a strategické podniky sa nakoniec sprivatizovali.

⁴ ČTK, SITA. *Gréci v referende odmietli dohodu s Eurozónou*. Dostupné na internete: <<https://spravy.pravda.sk/svet/clanok/360592-online-greci-hlasuju-v-referende-o-navrhu-veritelov/>>. [navštívené 10. novembra 2021].

⁵ Pozri napr. LUKACS, J. *Demokracia a populizmus*. Bratislava: Kalligram, 2006, 175 s.

rozhodujú masy a nie ich „zástupcovia“, Slovensko by sa zrejme nezúčastnilo vojenských intervencií na Blízkom Východe, ani by neprivatizovalo strategické podniky, znemožnili by sa aj „nepopulárne“ dôchodkové či zdravotnícke reformy, pri ktorých sa optimistické očakávania „odborníkov“ nenaplnili. Vedúci politici i odborníci stoja často pod vplyvom lobistických skupín, ale mnohí podliehajú i ideológiám, najmä militarizmu v zahraničnej politike a neoliberalizmu v ekonomických otázkach.

Slovensko i ďalšie európske štáty tiež čelia reálnemu problému s dôveryhodnosťou tzv. mienkotvorných médií – platí to však nielen v Európe.⁶ Väčšina verejnosti si pri diskusii na určitú tému chce vypočuť informácie z rôznych strán a keďže nemá pocit, že to zabezpečia mainstreamové médiá, často sa usiluje získať informácie z opačnej strany. Vedúci predstavitelia médií by si mali uvedomiť, že ich hlavným nepriateľom dnes nie je propaganda cudzích mocností, ale vlastná nevyváženosť. Keby sa v tzv. mienkotvorných médiách vytvorilo pluralitné prostredie a mohli by dostatočne zaznieť i odlišné informácie, tak by ani kritizované ruské médiá nemohli dosiahnuť taký úspech, aký majú. Téza o dezinformáciách z Kremľa však mainstreamovým novinárom očividne vyhovuje, keďže sa potom nemusia zamýšľať nad tým, že svojimi manipuláciami a nízkou kvalitou žurnalistiky stratili dôveru verejnosti. Stačí, aby povedali, že ich nedôveryhodnosť spôsobuje mocný nepriateľ z Kremľa a svoje neúspechy ospravedlnia.

Idea militantnej demokracie

Všetky uvedené problémy sa stali dôvodom opakovaného volania po tzv. militantnej demokracii. Táto idea sa objavuje aj prostredníctvom rôznych príbuzných pojmov typu „brániaca sa demokracia“, „substantívna demokracia“, atď. Nebezpečenstvom však je, že tzv. militantná demokracia sa svojimi krokmi môže veľmi ľahko zmeniť na presný opak toho, čo oficiálne chráni. Tvorca koncepcie militantnej demokracie Karl Loewenstein za účelom dosiahnutia cieľov „obraný“ demokracie pred jej nepriateľmi navrhol niekoľko reštriktívnych opatrení, z ktorých treba spomenúť nasledujúce:⁷

- Zákaz činností politických strán, ktoré ohrozujú demokraciu
- Zákaz ozbrojených zložiek politických strán
- Zákonné opatrenia proti nenávisťným prejavom
- Zákonné opatrenia proti verejným zhromaždeniam s nenávisťnými prejavmi
- Zákaz obhajoby politických zločinov a určitých druhov občianskej neposlušnosti

⁶ Pozri napr.: 2021 Edelman Trust Barometer. Global Report. Dostupné na internete: <<https://www.edelman.com/trust/2021-trust-barometer>>. [navštívené 10. novembra 2021].

⁷ LOEWENSTEIN, Karl. Militant Democracy and Fundamental Rights, In *American Political Science Review*, roč. 31, 1937, s. 417–433 a s. 638–658.

- Loajalita verejnej správy
- Loajalita ozbrojených zložiek
- Vytvorenie politickej polície
- Obmedzenie zahraničnej propagandy
- Nové trestné činy (povstanie, ozbrojená vzbura, konšpiračné konanie, atď.)

Je zjavné, že uvedené reštriktívne opatrenia môžu viesť k vytvoreniu diktatúry, keď v mene „ochrany demokracie“ konkrétna politická sila eliminuje oponentov. Preto sa treba pýtať, či práve idea militantnej demokracie nemení demokraciu na „demokraciu len pre vybraných“.

Príklad nacistického Nemecka

Veľmi často sa argumentuje, že idea „militantnej demokracie“ vznikla ako reakcia na historickú skúsenosť s nacistickým Nemeckom. Zástancovia tejto idey tvrdia, že Weimarská republika zlyhala preto, lebo nepoznala inštrumenty „militantnej demokracie“. Dané tvrdenie je však sporné, naopak, Weimarská republika mala pomerne silnú právnu úpravu v oblasti ochrany svojich ústavných princípov. Na rozdiel od toho, čo tvrdia mnohí dnešní zástancovia „brániacej sa demokracie“, v medzi-vojnovom Nemecku existovali aj prísne zákony na ochranu Republiky z rokov 1922 a 1930. Zákon z roku 1922⁸ trestal množstvo násilných i nenásilných činov či výziev na takéto konanie. Napr. paragraf 8 tohto zákona umožňoval trestať odňatím slobody do 5 rokov za verbálne útoky proti ústavnej republikánskej forme štátu, ako i za urážky a ohováranie člena vlády. Paragraf 14 zase zakazoval spolky a združenia, ktoré by vyvolávali obavu, že sa v nich uskutočňujú výzvy na podobné protiprávne konania, paragraf 22 smeroval proti tlačovinám. Zaujímavé je, že tento zákon pripravil vtedajší minister Gustav Radbruch, neskôr známy aj ako tvorca tzv. Radbruchovej formuly. Ríšske štátne orgány sa v záujme ochrany republiky niekoľkokrát odhodlali dokonca k veľmi silným opatreniam. Streľba pri protivládnych demonštráciách, najmä na 1. mája, nebola vôbec výnimkou⁹ a Weimarská republika potlačovala radikálne názory oveľa prísnejšie než povojnová Spolková republika Nemecko. Pokiaľ ide o zákazy politických strán, za krátke obdobie Weimarskej ústavy bolo v Nemecku zakázaných viac politických strán než za celú históriu SRN. Zakázala tak ultrapravicovú Deutschvölkische Freiheitspartei (DVFP), ako aj ľavicovú KPD (tú postihol zákaz až trikrát) a istý čas bola zakázaná i Hitlerova NSDAP. Navyše aj

⁸ Gesetz zum Schutze der Republik. Vom 21. Juli 1922. Dostupné na internete: <www.documentarchiv.de/wr/repenschutz_ges01.html>. [navštívené 10. novembra 2021].

⁹ ZEIT: Berliner Blutmai 1929: *Schlicht durchgedreht*. Zeit, 1er Mai 1992. Dostupné na internete: <<https://www.zeit.de/1992/19/schlicht-durchgedreht>>. [navštívené 10. novembra 2021].

Hitlerove zákazy prvých politických odporcov sa udiali ešte počas formálneho trvania Weimarskej republiky.

Paradoxne inštrumenty militantnej demokracie využil aj Adolf Hitler, ktorý zákonmi politických strán bránil Nemecko a jeho ústavu pred ohrozením politických strán podporovaných z Moskvy. Keď bol v januári 1933 Adolf Hitler vymenovaný za ríšskeho kancelára, pripravil na 5. marec 1933 nové voľby, v ktorých mohol počítať s veľkou podporou oligarchie a médií. To mu malo zabezpečiť pohodlnú väčšinu v Ríšskom sneme. Aby bola Hitlerova „obrana“ nemeckého štátu a jeho ústavy dôveryhodnejšia, tesne pred voľbami, v noci na 28. februára 1933 vypukol nechválne známy požiar v Ríšskom sneme. Avšak ani táto hystéria spojená s masívnou mediálnou propagandou nacistom väčšinu vo voľbách 5. marca 1933 nepriniesla. Dosiahli síce historicky najvyšší počet mandátov (288 zo 647)¹⁰, ale zďaleka nie väčšinu a opäť museli hľadať podporu ďalších pravicových strán. Navyše, na dvojtretinovú väčšinu, ktorá by im umožnila zmenu ústavy a vydanie tzv. zmocňovacieho zákona, nacistom chýbalo až 144 hlasov. Výsledok volieb bol pre nich sklamaním a keď nedostali väčšinu vo voľbách, rozhodli sa pre inú taktiku. V jej rámci začali odstraňovať svojich parlamentných oponentov prostredníctvom „obraný“ nemeckého štátu a jeho ústavy.

Dôležitým krokom pre Hitlerov zisk absolútnej moci bolo rozpustenie Komunistickej strany Nemecka (KPD) z 15. marca 1933. Nacisti si uvedomovali, že „obrana“ je niečo, s čím môžu presvedčiť tak prezidenta Paula von Hindenburga a armádu, ako aj ostatné pravicové sily v Nemecku o správnosti svojej politiky. So súhlasom pravicových poslancov tak nacisti zlikvidovali KPD, tretiu najsilnejšiu stranu v Ríšskom sneme, ktorá získala vo voľbách 4,8 milióna hlasov a 81 poslancov. Absolútnu moc uchopili až vtedy, keď sa ostatné politické strany zapojili do „obraný“ a odstraňovania „stavu núdze“.

Po roku 1949 sa dá hovoriť o dvoch zákazoch: v roku 1952 bola zakázaná Socialistická ríšska strana (SRP) a v roku 1956 Komunistická strana Nemecka (KPD) – tá sa však obnovila v roku 1968 ako Nemecká komunistická strana (DKP). Dlhो zvažovaný zákaz pravicovej Národno-demokratickej strany Nemecka (NPD) nakoniec ústavný súd odmietol.¹¹

Práve skúsenosti Nemecka potvrdzujú, že zákazy politických strán neboli príliš úspešné a naopak, tieto zákazy dokázali zneužiť nepriatelia demokracie. Nuž a pokiaľ ide o politický systém SRN najlepším spôsobom na zabezpečenie jeho stability bolo vytvorenie sociálne orientovanej trhovej ekonomiky, ktorá nebola len pre bohatých. Keď obyvatelia Nemecka pocítili, že sa ich situácia počas tzv.

¹⁰ EVANS, Richard. J. *Nástup třetí říše*. Praha – Plzeň: Beta-Dobrovský, Ševčík, 2006, s. 313 a nasl.

¹¹ Urteil 2BvB 1/13 zo 17. januára 2017. Dostupné na internete: <https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2017/01/bs20170117_2bvb000113.html;jsessionid=9EBC77B90DEF079D984F3918DE603A55.1_cid507>. [navštívené 10. novembra 2021].

hospodárskeho zázraku výrazne zlepšila, prestali hľadať alternatívne politické sily. Stačí spomenúť, že napr. pred zákazom komunistov z KPD mali títo už len 2,2% podpory.¹²

Extrémizmus a boj proti nemu

Najčastejšie spomínanou hrozbou pre demokraciu v súčasnosti je tzv. extrémizmus a mnohé politické sily sa voči nemu snažia vystupovať. Ide však o veľmi nejasný pojem a v teórii sa o ňom vedú spory. S definičnými problémami sa snažia vysporiadať slovenské i európske orgány. V SR sa pod vplyvom európskych dokumentov presadila nasledujúca definícia pojmu extrémizmus:¹³ „Extrémizmus označuje prejavy a konania vychádzajúce z postojov ideológie krajne vyhrotenej k princípom demokratického právneho štátu, ktoré priamo alebo v určitom časovom horizonte, úmyselným verbálnym alebo fyzickým konaním pôsobia deštruktívne na existujúci demokratický systém a jeho základné atribúty, s cieľom presadiť vlastné ideologické ciele...“ Pod pojmom politický extrémizmus sa zasa uvádza:¹⁴ „Politický extrémizmus je politická ideológia, ktorá spochybňuje a odmieta niektorý zo základných princípov demokratického právneho štátu, trojdielnej štátnej moci či všeobecného volebného práva. Politický extrémizmus namiesto rovnakých práv pre všetkých presadzuje politický a hodnotový systém, v ktorom hodnotu človeka a jeho práva určuje jeho „pôvod“ (rasový, etnický či triedny) alebo sa snaží o obmedzenie výkonu základných ľudských práv...“

Uvedené definície majú mnoho sporných bodov, z ktorých uvediem len niektoré. Deštruktívne voči demokratickému systému pôsobia aj centristické politické strany, napr. pri presadzovaní záujmov oligarchických skupín. Takisto aj odstraňovanie základných práv presadzovali v minulosti mnohé „štandardné“ politické subjekty. Spochybňovali najmä ústavou garantované sociálne práva a v poslednom čase znepokojivo narastá aj snaha obmedzovať slobodu myslenia a slobodu prejavu.

Rovnako pochybné je aj tradičné členenie na pravicový a ľavicový extrémizmus. Podľa tejto predstavy politické spektrum vyzerá ako nejaká os, na ktorej možno zoradiť politické názory sprava doľava a tie na okrajoch označiť za extrémne. Kto sa však nachádza na okraji politického spektra a kto sú to ľavicoví extrémisti? Sú to zástancovia LGBT? Alebo anarchistí? Komunisti? Feministky? Veď mnohí zástancovia LGBT sú v ekonomických otázkach liberálni a mnohí komunisti zase odmietajú požiadavky LGBT. Na pravom spektre je situácia trochu jednoduchšia, ale aj tu sa

¹² Bundeswahlleiter. *Bundestagswahl 1953*. Dostupné na internete: <https://www.bundeswahlleiter.de/bundestagswahlen/1953.html> [navštívené 10. novembra 2021].

¹³ Ministerstvo vnútra SR: *Koncepcia boja proti radikalizácii a extrémizmu do roku 2024*, s. 10. Dostupné na internete: <<https://www.minv.sk/?tlacove-spravy&sprava=vlada-schvalila-koncepciu-boja-proti-radikalizacii-a-extremizmu-do-roku-2024>>. [navštívené 10. novembra 2021].

¹⁴ Tamže.

objavujú problémy pri definícii pravicových extrémistov. Možno sem azda zaradiť libertariánov, ktorí odmietajú ideu sociálnych práv? Alebo podporovateľov kolonializmu a neokolonializmu Západu? Sú extrémistami tí, ktorí podporovali protiprávnu agresiu v Iraku 2003? Tieto rôznorodé politické názory očividne nemožno zoradiť do jednej pravo-ľavej osi, realita je oveľa komplikovanejšia než schématické myslenie politikov a úradníkov.

Treba mať na pamäti, že obava zo zneužitia v politickom boji patrí medzi tradičné výhrady v boji proti extrémizmu. Ten, kto aktuálne drží politickú moc, spoluurčuje, čo je extrémizmus a môže podľa toho perzekuovať nepohodlné politické názory. Vzhľadom na nárast subjektivismu znalcov pri hodnotení, nebude zrejme problém nájsť „znalca“, ktorý povie to, čo si vládna moc práve zaželá. Na základe vágnych kritérií, aké sa objavujú v oficiálnych dokumentoch, možno z extrémizmu pomerne jednoducho obviniť každú parlamentnú stranu. A práve v tejto jednoduchej možnosti obviniť kohokoľvek tkvie riziko...

Dezinformácie a hybridné hrozby

Jednou z vážnych otázok v súčasných dišputách o demokracii je boj proti dezinformáciám. Pravda patrí k najzložitejším témam v dejinách filozofie. Otázka, čo je pravda či ďalšie súvisiace otázky sú napriek trvajúcej diskusii stále otvorené. Na tomto mieste nie je priestor popísať všetky teórie pravdy, ktoré sa doteraz vo filozofickej diskusii objavili, treba však poukázať na problém, že na území Slovenska sa od začiatku 20. storočia pravda „modifikovala“ každých 20 až 40 rokov. Zdá sa, že tu platí konsenzuálna teória pravdy a pravda je dohodou určitých skupín v spoločnosti. Stačí si pripomenúť zásadný obrat v historických a ekonomických vedách, ktorý si mnohí ešte pamätajú ešte z obdobia po roku 1989.

Pri problematike pravdy a „dezinformácií“, existuje mnoho príkladov z minulosti, z ktorých si treba brať poučenie. Najzásadnejšie konflikty o „pravdu“ v Európe predstavovali náboženské vojny a hoci sa vtedy pojem „dezinformácie“ nepoužíval, ukázali, kam až môže boj proti dezinformáciám viesť. Vďaka rôznemu chápaniu pravdy medzi katolíkmi a evanjelikmi či ďalšími náboženskými skupinami sa veľmi zužoval priestor pre slobodu myslenia a prejavu a každá vieroučná „dezinformácia“ mohla viesť k sankciám pre ich šíriteľa. Boj proti dezinformáciám však patril k tradičným nástrojom politickej nadvlády aj po skončení náboženských vojen. Vládnuce skupiny v spoločnosti boli vždy citlivé na témy, ktoré považovali za dogmy a ak začali boj proti „dezinformáciám“, bolo len otázkou času, kedy začnú obmedzovať slobodu myslenia, slobodu prejavu a právo na informácie.

Treba podotknúť, že za dezinformácie boli tradične považované aj mnohé inovatívne vedecké myšlienky. Orgány verejnej moci proti nim chránili „pravdu“ aj právnymi nástrojmi: Galileo Galilei svoje „dezinformácie“ v obave pred trestnými sankciami odvolal – názor však nezmenil a jeho výrok „A predsa sa

toči.“ sa stal legendou. Aj známy lekár Paracelsus musel opakovane kvôli svojim „dezinformáciám“ utekať z rôznych akademických ustanovizní, pretože nevyberavou rétorikou spochybňoval Galénove „pravdy“. Veľmi zle dopadol slávny maďarský lekár a „konšpirátor“ Ignác Semmelweis, ktorý odhalil pravú príčinu „horúčky šesto-nedieliek“. Zistil jednoduchú vec, že treba, aby si lekári pred vyšetrením pacientiek dezinfikovali ruky. Väčšina lekárov to však považovala za dezinformáciu, Semmelweisovi vyčítali zlý úmysel a vtedajší mainstream ho verejne zhanobil: kvôli neustálym osobným útokom, vrátane rôznych autorít, skončil nakoniec v ústave pre duševne chorých.¹⁵ Veľký problém mal spočiatku aj Louis Pasteur, ktorý presadzoval „konšpiračnú teóriu“ o mikroorganizmoch ako o príčinách chorôb. To väčšine jeho súčasníkov pripomínalo tzv. vitalizmus, teóriu o životnej sile, ktorá sa v mechanistickej medicíne 19. storočia považovala za prekonanú.¹⁶ Vyčítali mu „reakcionársky“ úmysel a trvalo pomerne dlho, kým jeho revolučné teórie uznali.

Boj proti „hybridným hrozbám“

Z hľadiska historických paralel začína súčasná situácia v boji proti „hybridným hrozbám“ trochu pripomínať minulé obdobia, zvlášť obdobie tzv. Svätej aliancie, ktoré bolo príznačné bojom proti slobode prejavu v celoeurópskom rozmere. Situácia sa od tej dnešnej líšila len tým, že vtedy mala „pravda“ opačný obsah. Na čele štátov stáli zástancovia absolutistických monarchií, opierajúci sa o „vyššiu moc“ a najväčšiu hrozbu pre „legitímnych“ vládcov predstavovali zástancovia demokratických zmien. V období Svätej aliancie sa začala používať aj nová terminológia, ktorá mala toto prenasledovanie odlišných názorov odôvodniť. Spustil sa hon na „demagógov“,¹⁷ označenie, trochu podobné pojmu „populista“ v súčasnosti. Rovnako sa objavil pojem „Volksverhetzung“ (poburovanie ľudu), ktorý je veľmi blízky pojmu „hate speech“ (nenávisťný prejav). V nemeckom trestnom zákone toto slovo dokonca dodnes popisuje skutkovú podstatu trestného činu, ktorý zahŕňa práve „hate speech“. 18 Samozrejme, podobne ako dnes, aj vtedy sa objavili zoznamy nepriateľov „pravdy“, ktoré boli robené skoro tak voluntaristicky a tendenčne ako tie dnešné. Pochopiteľne, toto prenasledovanie „demagógov“ pred približne 200 rokmi nezosťalo len v teórii, ale začala sa aj honba proti odlišným názorom na univerzitách. V rámci tohto prenasledovania musel v roku 1819 opustiť Karlovu univerzitu v Prahe známy filozof Bernardo Bolzano, ktorý hlásal nové myšlienky v sociálnej oblasti. Vyšetrovali aj jeho študentov, ktorí mali rovnaké pochybnosti o vládnucom

¹⁵ GONZÁLEZ-CRUSSI, Frank. *Medicina. Stručné dejiny*. Bratislava: Slovart 2008, s. 128-129

¹⁶ Tamtiež, s. 159-160

¹⁷ SCHOEPS, Hans-Joachim. Schriftstücke aus dem Demagogieverfolgung. In *Zeitschrift für Religions- und Geistesgeschichte*, 1966, Vol. 18, No. 4, s. 349-369.

¹⁸ §130 Strafgesetzbuch. Dostupné na internete: <<https://dejure.org/gesetze/StGB/130.html>>. [navštívené 10. novembra 2021].

sociálnom systéme. Niečo podobné sa dialo v Rusmi ovládanom Poľsku (Kongresovka). Zrejme najznámejší útok proti slobode myslenia však nastal v Prusku, centre vtedajšej filozofie. Tento útlak postretol napr. Wilhelma von Humbolta, jedného z tvorcov teórie právneho štátu. Kvôli nevhodným názorom bol pozbavený svojich verejných funkcií. Niektorí iní známi autori, museli dokonca utiecť za hranice (Joseph Goerres) alebo ich čakal dlhý trestný proces (Friedrich Schleiermacher). Mimochodom, v období národného obrodovania zasiahlo prenasledovanie kvôli „poburovaniu ľudu“ aj Slovensko (Janko Kráľ).

V demokratickej diskusii je dôležité vnímať názorového oponenta ako subjekt, s ktorým možno polemizovať, ale ktorému sa priznáva rovnaká ľudská hodnota a nemožno ho kvôli odlišným názorom dehumanizovať. Typickým príkladom dehumanizácie je snaha vytvoriť z názorového oponenta „dezinformátora“ a z jeho odlišného názoru „naratív“.¹⁹ Podstatou tohto postupu je, že jedna strana diskusie nepolemizuje s argumentáciou oponenta, ale s jeho osobou a jeho „naratívmi“. Tým sa stráca rovnosť v diskusii, jeden účastník diskusie si uzurpuje pozíciu akéhosi rozhodcu nad stranami sporu, zatiaľ čo ten druhý sa mení na objekt, s ktorým sa nevedie diskutovať, ale posudzujú sa dôvody jeho nesprávnych „naratívov“. Veľmi efektívne je tiež predstierať vedeckú neutralitu a pamflet hanobiaci oponenta označiť za „štúdiu o dezinformáciách“...

Pri boji proti dezinformáciám ide teda v podstate o sofistikovaný pokus zdiskreditovať osobu svojho oponenta miesto vecnej diskusie. Hanobenie názorových oponentov cez rétoriku o „naratívoch“ sa však samo dosť zdiskreditovalo napr. po parlamentných voľbách 2020 v SR. Protežovaní „experti na hybridnú vojnu“ pred voľbami vážne varovali, že Rusko bude ovplyvňovať voľby a to najmä cez „proruské naratívy“. Ako typický príklad proruského naratívu uvádzali naratív o tradičnej rodine.²⁰ Voľby však ukázali, že s „proruským naratívom“ zvíťazila strana OĽANO, ktorá je veľmi konzervatívna a „prorodinná“, avšak určite nie proruská. Tento príklad ukazuje, že „proruský naratív“ o tradičnej rodine by sa dal podľa potreby označiť za „provatikánsky“ a v čase vlády Donalda Trumpa aj za „proamerický“. Niečo veľmi podobné by sa dalo skonštatovať aj v Poľsku či v niektorých ďalších krajinách strednej a východnej Európy, kde konzervatívne sily vyjadrujú voči Rusku najväčší odpor.

Pri postupe voči hybridným hrozbám a dezinformáciám si treba uvedomiť, že prijaté opatrenia môžu platiť aj za vlády oponentov. Tvorcovia opatrení by sa mali snažiť o určitú obdobu kantovského kategorického imperatívu. Zvlášť zaujímavá je

¹⁹ Pozri FÁBRY, Branislav. *Boj proti infodémii – hrozba pre demokratickú diskusiu* (2. časť). Dostupné na internete: <<https://brankof.blog.pravda.sk/2020/07/01/boj-proti-infodemii-hrozba-pre-demokraticku-diskusiu-2-cast/#3>>. [navštívené 10. novembra 2021].

²⁰ KAZHARSKI, Aliaksei. *Prokremelské dezinformácie a problémy slovenskej informačnej suverenity*. Denník N, 16. január 2020. Dostupné na internete: <<https://dennikn.sk/blog/1719074/prokremelske-dezinformacie-a-problemy-slovenskej-informacnej-suverenity/?ref=list>>. [navštívené 10. novembra 2021].

otázka, či právo bojovať proti „dezinformáciám“ mali aj režimy v socialistickom bloku pred rokom 1989. Aj v nedávnej histórii Slovenska by sa dali nájsť podobné príklady: počas vlády premiéra Vladimíra Mečiara v 90-tych rokoch na Slovensku stáli proti sebe provládne verejno-právne a protivládne súkromné médiá. Treba sa však pýtať, čo by sa stalo, keby Vladimír Mečiar vtedy začal používať prostriedky, ktoré hlásajú dnešní politici v boji proti hybridným hrozbám a dezinformáciám, keby sprísnil trestné kódexy, resp. by poveril políciu, aby vyvracala hoaxy, napr. pri známej akcii „Zachráňme Markízu!“.

Dezinformácie sú častým javom v rôznych médiách a je zrejmé, že mainstreamové dezinformácie zohrali dôležitú úlohu pri mnohých manipuláciách verejnej mienky, napr. pri teórii o zbraniach hromadného ničenia v Iraku v roku 2003, ale aj pri nedávnej kauze Russia Gate.²¹ Práve to bolo aj dôvodom rozmachu tzv. alternatívnych médií v 21. storočí. Tie mali rôznu kvalitatívnu úroveň, avšak podarilo sa im otvoriť viaceré témy, ktoré by inak zostali tabu. Veľmi často sa tam objavili aj nepravdy, ale treba odmietnuť mainstreamovú predstavu, že na jednej strane stoja seriózne maintreamové médiá, ktoré hovoria pravdu, len sa občas zmýlia a na tej druhej „dezinformátori“. Proti dezinformáciám či „hybridným hrozbám“ možno bojovať len pluralitou názorov, nie mediálnym „monopolom“ na pravdu.

²¹ MANGAN, Dan – BREUNINGER, Ken. *Durham Probe. Analyst charged with lying to FBI*. CNBC, 4 Nov 2021. Dostupné na internete: <<https://www.cnn.com/2021/11/04/durham-probe-analyst-tied-to-christopher-steele-trump-russia-dossier-arrested.html>>. [navštívené 10. novembra 2021].

Metaforický jazyk v práve¹

Tomáš Gábriš

Úvod

Azda v každom modernom jazyku právna terminológia vykazuje oproti bežnej reči viaceré špecifiká. Tieto osobitosti vyjadrovania nezriedka vedú až k tomu, že právny jazyk (jazyk právnych noriem a predpisov, jazyk práva) a právnický jazyk (jazyk právnej vedy a praxe, jazyk právnikov)² sa stávajú pre neprávnikov neprirodzenými, prípadne až nezrozumiteľnými. Napriek tomu však aj pre reč používanú v práve platia obdobné princípy a charakteristiky, ako pre všeobecne používaný jazyk (*langue*) a slovný hovorený prejav (*parole*) – a to osobitne aj z pohľadu kognitívnej lingvistiky. V tejto práci sa zameriame práve na kognitívno-lingvistickú analýzu právneho a právnického jazyka z hľadiska všeobecne v jazyku predpokladaného metaforického myslenia zohľadňujúceho skúsenosť vtelenej (stelesnenej) kognície (*embedded cognition*). Pokúsime sa poukázať na to, že jazyk v práve nepredstavuje výnimku a napriek svojej zdanlivej vecnosti, špecifickej terminológii a niekedy aj zaužívaným nespisovným vyjadreniam³ vykazuje spoločné prvky s inými profesijnými a neprofesijnými variantami slovenského (a zrejme aj každého iného) jazyka, a to v tom, že v dôsledku podmienenosti ľudského kognitívneho aparátu skúsenosťou telesnosti aj jazyk práva a právnikov bohato využíva konceptuálne metafory.

Kognitívna lingvistika a metaforické myslenie

Metafora je vo filozofii jazyka tradične populárnou témou.⁴ V oblasti kognitívnej lingvistiky záujem o túto problematiku oživil osobitne najmä kognitívny vedec George Lakoff. Ten je totiž spolu s M. Johnsonom autorom knižnej publikácie zdôrazňujúcej v jazyku prítomnosť telesnej skúsenosti, a to práve v podobe zaužívaných

¹ Táto práca bola bol podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-17-005 s názvom Ústava liberálno-demokratického štátu a radikalizácia politickej kultúry.

² Porovnaj VALOVÁ, Katarína. Právny jazyk. In *Právny obzor*, 2000, roč. 83, č. 1, s. 63; tiež PINZ, Jan. Obrana právniho, resp. právnického jazyka v právni teorii a v právni praxi. In BUBELOVÁ, Kamila – FRÝDEK, Miroslav (eds.). *Polemiky a spory v právni vědě*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, Právnická fakulta, 2010, s. 125 a nasl.

³ KLUKNAVSKÁ, Andrea. Jazyk a právo. In *Aktuálne otázky teórie práva*. Bratislava : Wolters Kluwer, 2018, s. 253 a nasl.

⁴ BLACK, Max. *Models and Metaphors*. Ithaca : Cornell University Press, 1962; BLACK, Max. More about metaphor. In ORTONY, Andrew (ed.). *Metaphor and Thought*. Cambridge : Cambridge University Press, 1979; CAZEAUX, Clive. *Metaphor and Continental Philosophy: From Kant to Derrida*. New York : Routledge, 2007, 232 p.; DAVIDSON, Donald. *What metaphors mean*. In: *Inquiries into Truth and Interpretation*. Oxford : Oxford University Press, 1984, 320 p.

konceptuálnych metafor. Ide o knihu *Metaphors we live by* (1980),⁵ ktorá celá poukazuje na prítomnosť inak neuvedomelých prejavov telesnej podmienenosti nášho jazyka, ako keď sa napríklad v jazykovom vyjadrení sumy „zvyšujú“, teda rastú smerom nahor, prípadne keď niektoré stavy vnímame ako nádoby, v ktorých sa možno nachádzať (napr. „v nebezpečenstve“) alebo ako zahrievané tekutiny, ktoré môžu vzkypieť (napr. hnev), či ako cesty, ktorými sa možno uberať („kam smeruje náš vzťah?“).

Tieto metafory sú pritom samozrejme inými prípadmi metafor, než sú jednorozové umelecké metafory, aké nachádzame najmä v literárnych dielach. Každodenné jazykové (konceptuálne) metafory sú na rozdiel od prípadov umeleckých metafor všeobecne akceptovanou a zaužívanou súčasťou bežného spôsobu vyjadrovania, a to i mimo umeleckého diskurzu. Sú konvenčnými metaforami, ktoré sú dokonca spoločné viacerým jazykom, ak aj nie väčšine jazykov, a to osobitne prinajmenšom v rámci toho istého kultúrneho okruhu. Súvisí to pritom práve s obdobnou telesnou a kultúrnou skúsenosťou ľudských jedincov, ktorá sa prejavuje aj v jazyku, ktorý v skutočnom svete nepracuje iba so striktné logickými formuláciami, ale naopak do veľkej miery odráža aj psychologickú, resp. kognitívnu stránku ľudskej bytosti.⁶

Podobne ako jazyk pritom ani myslenie (prípadný mentálny jazyk, mentálnosť) nefunguje striktné logicky a nerobí si starosti s dodržiavaním princípu sporu ani princípu totožnosti. Naopak, spája si určité predstavy (reprezentácie) podľa ich zdánlivej príbuznosti. Z toho vychádza tzv. prototypová teória, podľa ktorej si v mysli vytvárame prototypové kategorizácie, ktorým niektoré prvky (a pojmy) reálneho sveta zodpovedajú viac a jednoznačnejšie, než iné. Napríklad ako ovocie každému skôr napadne jablko než figa, a podobne ako vtáka každý skôr vyhodnotí vrabca alebo lastovičku než sliepku.⁷ Obdobne zrejme na mentálnej úrovni funguje aj prepájanie rôznych konceptuálnych domén (dôležitých pre fungovanie metafor – viac nižšie), z ktorých niektoré majú k sebe bližšie než iné – napríklad pomerne často v rôznych jazykoch funguje blízkosť medzi matematikou, konkrétne „rastom čísel“ a telesnou skúsenosťou s rastom či „zvyšovaním“; podobne existuje blízkosť a mentálne prepojenie medzi vlastnosťami/stavmi a nádobami/priestormi, ktoré sa naplňujú, či sa do nich vstupuje.⁸ Niektoré domény teda zrejme mentálne pomerne úzko súvisia, podobne ako užšie súvisia lastovička s vrabcom alebo jablko s hruškou (aspoň v našich zemepisných šírkach).

⁵ V českom preklade: LAKOFF, Georg – JOHNSON, Mark. *Metafory, ktorými žijeme*. Brno: Host, 2002.

⁶ Pozri MIKUŠIAK, Marek. *Filozofia jazyka medzi logikou a psychológiou*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2018, 208 s.

⁷ Tamže, s. 78 a nasl.

⁸ Porovnaj CROFT, William – CRUSE, D. Alan. *Cognitive Linguistics*. New York : Cambridge University Press, 2004, s. 194-204.

Lakoff a Johnson pritom hovoria o dvoch druhoch domén, rozhodujúcich pre vysvetlenie metafory – o cieľovej a zdrojovej doméne. Keď napríklad konštatujú, že čas je priestor (napr. „vstúpili sme do 21. storočia“), láska je cesta⁹ či dopravný prostriedok alebo pohybujúci sa objekt („kam sa náš vzťah uberať?“, „vzťah je v slepej uličke“), prvý objekt je objektom z cieľovej domény, a ten druhý, ktorého vlastnosti sa pripisujú nášmu objektu, pochádza z tzv. zdrojovej domény. Medzi dvoma doménami pritom musí byť nutne mentálne spojenie – ontologický a/alebo epistemologický súvis – zrejmy a prejavovaný pripodobnením rovnakých alebo obdobných vlastností a prejavov zvolených objektov z dvoch dotknutých domén, ktoré zdieľajú rovnaký alebo podobný prejav a dopad na ľudí (napríklad vrenie tekutiny a zlosti, s podobnými dôsledkami). Vzťah medzi doménami je však pritom asymetrický – jedna z domén je cieľová, druhá zdrojová; opačný smer prenášania vlastností tu nefunguje.

Pritom tiež platí, že zdrojová doména môže svojimi vlastnosťami ovplyvňovať myslenie o objekte z cieľovej domény nielen v jednom aspekte alebo vlastnosti (to je tzv. jednoduchá, primárna metafora), ale tiež vo väčšom rozsahu, keď sa znaky objektu zo zdrojovej domény konzekventne uplatnia aj na objekt v cieľovej doméne – napríklad ak je argument budova, možno ho budovať, postaviť na určitých základoch, vyvrátiť, zrútiť, argumenty sa môžu zosypať, argumentácia sa môže rozpadnúť a podobne) – v tom prípade už ide o tzv. komplexné metafory.¹⁰

Myšlienka dvoch domén pritom nie je originálnou myšlienkou G. Lakoffa. S touto predstavou pracoval už Max Black, ktorý ako prvý v polovici 20. storočia znovuoživil záujem o metaforu v podmienkach filozofického myslenia. Black však pritom hovoril, že pri metafore dochádza k určitému spĺývaniu, resp. vzájomnej interakcii domén a obrazov, ktoré sa za jazykovými prostriedkami skrývajú – za jedným slovom alebo frázou máme predstavu a súhrn dvoch rôznych vecí.¹¹ Lakoff však prišiel namiesto spĺývania s asymetrickosťou domén a s uvedomením si faktu, že metafora nie je (iba) produktom jazyka, ale je v skutočnosti dôležitým príznakom spôsobu rozmýšľania, charakteristikou ľudského myslenia, ovplyvneného telesnou skúsenosťou.¹²

Metafora medzi jazykovedou, kognitívnou lingvistikou, históriou a právom

Metafora bola historicky primárne predmetom záujmu jazykovedy, resp. literárnej vedy a umenovedy. Považovala a považuje sa za osobitný štylistický

⁹ Porovnaj BEDNÁRIKOVÁ, Mária. *Úvod do kognitívnej lingvistiky*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2013, s. 44-45.

¹⁰ PROCHÁSKA, Lukáš. *Metaforické myslenie a úloha metafory v explanácii povahy mysle človeka*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, 2015, s. 76.

¹¹ AYOUB, Emily. Black & Davidson on Metaphor, In *Macalester Journal of Philosophy*, 2007, roč. 16, č. 1, čl. 6, s. 56.

¹² PROCHÁSKA, ref. 10, s. 41.

umelecký jazykový prostriedok patriaci medzi tzv. trópy, spočívajúci v tom, že ide o obrazné pomenovanie založené na prenášaní významu slova. Typickou môže byť Shakespearova pasáž o Júlii-slnku, prípadne zo slovenskej tvorby o človeku-milióna.

Metafora sa pritom líši od príbuzného tropického prostriedku, metonýmie. Metonýmia je síce tiež obrazné pomenovanie, je však založené na prenášaní pomenovania javov na základe vnútornej väzby (vnútornej podobnosti) medzi nimi. O metonýmiu tak napríklad ide, ak sa namiesto pomenovania ľudí použije výraz označujúci priestor (divadlo tleska, dedina mlčí). Od metonýmie je pre laika ešte ťažšie odlíšiť synekdochu – zámenu pomenovania časti, za pomenovanie celku, napríklad „neprišla ani noha“. Pri metonýmii aj synekdoche však chýba základný znak metafory, ktorý Lakoff aj Black vyjadrujú prítomnosťou dvoch rôznych konceptuálnych domén a prenosu významu objektu (slova) z jednej domény do druhej.

Metaforu však môže byť práve v dôsledku jej charakterizovania dvoma doménami pomerne komplikované odlíšiť od prirovnania – ak napríklad „Ján bojoval ako lev“, ide tu tiež akoby o dve domény, kde sa porovnávajú dve veci alebo dva javy na základe podobnosti alebo spoločných znakov. Na rozdiel od metafory tu však nejde o prenesenie významu slova, iba o porovnanie dvoch objektov za použitia slova „ako“; pri metafore sa naopak priamo hovorí o A ako o B, bez prirovnania slovom „ako“, za súčasného prenesenia znakov a charakteristiky jedného objektu na druhý. Okrem toho sa napokon pri prirovnaní porovnáva zásadne iba určitá konkrétna vlastnosť (chrabrosť, sila a bojovnosť leva), nedochádza tu k splývaniu objektov domén, ale iba k porovnaniu oddelených domén.¹³

Uvedené rozlišovanie rôznych druhov trópov pritom nie je iba samoúčelným jazykovedným cvičením. Jeho rozlíšenie nám umožňuje presnejšie charakterizovať a vymedziť metaforu oproti ostatným druhom trópov, aby sme vhodnejšie dokázali vystihnúť špecifiká tu skúmaného metaforického spôsobu myslenia, príznačného práve pre fungovanie ľudského kognitívneho aparátu, ovplyvneného skúsenosťou telesnosti.

Idea používania štylistických trópov na vysvetľovanie javov v iných disciplínach pritom tiež nie je žiadnou novinkou kognitívnych vedcov ako je Lakoff. Stretáme sa s ňou totiž aj v iných vedách, a to tiež v súvislosti s výskumom vplyvu subjektívnych ľudských skúseností na vnímanie okolitého sveta. Tak sa o niečo podobné pokúsil na prelome 60. a 70. rokov 20. storočia teoretik historiografie, Hayden White, označovaný práve v tejto súvislosti za „narativistu“, a to preto, že zdôrazňoval nutnú prácu historikov s jazykom a príbehom, naráciou.¹⁴ H. White¹⁵ tak sformuloval svoju teóriu o štyroch tzv. trópoch historikov (metafora, metonýmia,

¹³ Tamže, s. 211-221.

¹⁴ Pozri ZELENÁK, Eugen. Narativistický pohľad na históriu. In *Forum Historiae*, 2007, roč. 1, č. 1, s. 63-72; ŠUCH, Juraj. *Narativny konstruktivizmus Haydena Whita a Franka Ankersmita*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta, 2010, 234 s.

¹⁵ WHITE, Hayden. *Tropika diskurzu*. Praha: Karolinum, 2010, 368 s.; WHITE, Hayden. *Metahistorie*. Brno: Host, 2011, 450 s.

synekdocha a irónia), čo sú akési apriórne štruktúry, cez ktoré historik spracúva predmet svojho záujmu pri svojej historiografickej narácii. Dominantný tróp totiž podľa Whitea dodá historikovi konkrétnu optiku, čo ovplyvní výslednú podobu jeho podania minulosti. White tak vlastne potvrdzuje, že historiografia nie je prísne naviazaná iba na používané pramene – z tých sa totiž nevyvodzuje konkrétny historiografický štýl, ako metahistorický základ diela. Historiografický štýl „metafory“ pritom vo svojej podstate nie je iba štýlom jazykovým, ale vzhľadom na poznatky kognitívnej vedy dnes už môžeme Whitea doplniť v tom, že je tiež základným druhom a znakom abstraktného myslenia, ktoré u historika nutne a nevyhnutne ovplyvňuje interpretáciu historických udalostí zachytených v prameňoch.

Na základe uvedenej možnosti inšpirácie metaforou v historiografii, s následným doplnením historiografickej teórie o aktuálne kognitívnovedné poznatky máme za to, že obdobne je možné skúmať aj potenciálny význam metafor a metaforického myslenia i v iných disciplínach. V tejto práci sme si pritom vytýčili cieľ zamerať sa na právo a právnu vedu a ich spojenie s metaforou. Právny jazyk totiž síce nie je básnickým jazykom, ba dokonca ani len vzdialene umeleckým jazykom, aký sa často používa (a u čitateľov je obzvlášť cenený) v historiografii, ba naopak, právnický jazyk je vnímaný priam ako opak krásneho jazyka; napriek tomu však obsahuje množstvo metafor a príkladov na metaforické myslenie. Takýmto „paradoxným“ kontrastom medzi vecnosťou a metaforickosťou však pritom podľa nášho náhľadu možno ešte výraznejšie podporiť ústrednú ideu kognitívnych lingvistov, podľa ktorých je metaforický jazyk prejavom osobitného metaforického myslenia ako kognitívne podmieneného abstraktného myslenia prejavujúceho sa ako na úrovni mentálčiny, tak aj na úrovni bežného (napríklad slovenského, vrátane právneho a právnického) jazyka. Zároveň však potenciálne môžeme výskumom metaforického myslenia v práve obohatiť aj právnu náuku o závery kognitívnej vedy, osobitne kognitívnej lingvistiky, keďže právo samo nevyhnutne pracuje s jazykom ako svojím primárnym vyjadrovacím prostriedkom.

Na druhej strane, vylúčiť nemožno ani obohatenie kognitívnej lingvistiky a jej teórie metafor a metaforického myslenia aj niektorými koncepciami právnej teórie a právnej vedy. Máme tu na mysli osobitne prepojenie medzi metaforou a fikciou. Metafory sa totiž zásadne spájajú s fikciou, nepravdou – aplikujú vlastnosti objektov jednej domény na objekty druhej domény, hoci s vedomím, že „splývanie“ domén je iba fiktívne: láska totiž zjavne nie je cesta, zlosť nie je vriaca tekutina, a ani stavy nie sú nádoby či priestory.¹⁶ Fikcie ako zjavné a vedomé nepravdy pritom veľmi dobre pozná aj právo a podrobne ich rozpracúva právna veda.

Odhliadnuc od toho, že celé právo sa z hľadiska metodológie vied môže považovať za nereálne, fiktívne a právna veda môže platiť za vedu skúmajúcu nereálne

¹⁶ PROCHÁSKA, ref. 10, s. 9.

entity, konštrukty, a teda „fikcie“ (mágiu),¹⁷ právnici pracujú aj s osobitnou kategóriou tzv. „právných fikcií“, vo viacerých aspektoch nie nepodobnou metaforám – najmä v akceptovaní nepravdivého stavu. Tak ako sme pritom v jazykovede odlišovali fikcie od iných štylistických trópov, aj v práve je právna fikcia problematikou odlišnou od tzv. prezumpcií, právnych domnienok. V porovnaní s právnou fikciou, ktorá finguje zjavne a vedome neexistujúcu právnú skutočnosť, právna domnienka (prezumpcia) naopak predpokladá právnú skutočnosť, o ktorej nie je isté, či nastala alebo nenastala (príkladom je domnienka otcovstva, ktorá svedčí manželovi matky dieťaťa). Pri nevyvrátiteľných domnienkach sa pritom tieto často stotožňujú s fikciami, hoci v zmysle naznačeného rozdelenia by malo ísť o fikciu iba v prípade, ak je isté, že táto predpokladá nepravdivú, či neexistujúcu skutočnosť.

Známy utilitaristický filozof a právnik Jeremy Bentham fikcie v práve ostro odmietal ako „lži“, pričom za fikciu považoval napríklad aj teóriu spoločenskej zmluvy.¹⁸ Recentní a súčasní právni teoretici, z ktorých možno uviesť najmä klasického predstaviteľa škandinávského právneho realizmu Alfa Rossa,¹⁹ ale tiež napr. juhoafrického teoretika Pierrea Oliviera,²⁰ tiež rozlišujú viaceré druhy, kategórie právnych fikcií. Olivier tak napríklad rozlišuje:²¹

a) praktické právne fikcie (legislatívne, vyskytujúce sa v texte právnych predpisov, alebo súdne, ktoré sa využívajú napríklad pri výklade zmlúv, keď súd môže fingovať to, že zmluva obsahuje výslovne nevyjadrené podmienky²²) a

b) dogmatické právne fikcie, ktoré súvisia najmä s teoretickým členením právneho poriadku na právne odvetvia a s vnútorným členením jednotlivých odvetví.

Podobne pritom člení C. Sarra aj metafory v práve – na doktrínálne a systematické.²³ Takéto delenie však nie je jediným spoločným prvkom metafor a fikcií. Právny teoretik L. Fuller tak v porovnaní s M. Blackom, ktorý pri metaforách rozlišoval zaniknuté, skryté a aktívne metafory,²⁴ v podobnom duchu tvrdí, že aj mnohé právne termíny sú vlastne „mŕtve fikcie“, ktoré sa stali súčasťou právnej terminológie bez toho, aby sme si uvedomovali ich pôvodnú povahu fikcií. Ako príklad tu uvádza pojem „posledná vôľa“ (v platnom práve Slovenskej republiky ide o už

¹⁷ K realizmu a antirealizmu v metodológii vied pozri SCHMIDT, Martin – TALIGA, Miloš. *Filozofia prírodných vied*. Bratislava: Aleph, 2013.

¹⁸ Porovnaj OGDEN, Charles Kay. *Bentham's Theory of Fictions*. New York: Harcourt, Brace and Company, 1932, s. 141 a nasl.

¹⁹ ROSS, Alf. *Ficciones jurídicas*. In MENDONÇA, Daniel – SCHMILL, Ulises (eds.). *Ficciones jurídicas: Kelsen, Fuller, Ross*. Mexico: Fontamara, 2003, s. 105 a nasl.

²⁰ Pozri OLIVIER, Pierre Johannes Jeremia. *Legal fictions in practice and legal science*. Rotterdam: Rotterdam University Press, 1975, 176 s.

²¹ Tamže, s. 87.

²² Tamže, s. 127-130.

²³ SARRA, Claudio. *Lo scudo di Dionisio*. Milano: Franco Angeli, 2010, s. 160.

²⁴ PROCHÁSKA, ref. 10, s. 10.

nepoužívaný pojem).²⁵ Na práve uvedenom príklade pritom môžeme vhodne demonštrovať aj už naznačenú blízkosť fikcie a jazykových štylistických trópov v právnom jazyku a myslení – keď závet označujeme ako poslednú vôľu, je to fikcia, nakoľko vieme, že uvedená osoba nepochybne mala vlastnú vôľu aj po spísaní závetu (ak naposledy nevydýchla pri jeho podpisovaní), ale zároveň ide aj o metonýmiiu, nakoľko vieme, že spísaný dokument má určité vnútorné znaky spoločné s „vôľou“. V tomto kontexte je pritom vhodné spomenúť aj výčitku adresovanú i Lakoffovi (a Johnsonovi), že sám nerozlišuje presne medzi metaforou a metonýmiiou – a pod prípad metaforického myslenia by sme preto v Lakoffovom duchu teoreticky mohli zahrnúť aj prípad mŕtvej fikcie „poslednej vôle“ na označenie závetu.

Ak sme však hovorili o tom, že potenciálne sa aj kognitívna lingvistika a jej náuka o metaforách môže inšpirovať niektorými teóriami o právnej fikcii, je načase ponúknuť konkrétny príklad. Podstata právnej fikcie sa totiž v teórii práva vysvetľuje dvoma rozdielnymi spôsobmi, pričom spor medzi nimi spočíva v tom, či právne fikcie skutočne obsahujú element fiktívnosti, teda vedomej nepravdy, alebo nie.²⁶ Prvým prístupom je pritom ten, ktorý má pôvod ešte u stredovekých glosátorov a postglosátorov a možno ho stotožniť s Bartolovou (Bartolus de Saxoferrato) definíciou: „*Právna fikcia znamená na právne účely považovať za pravdivé napriek istote radšej niečo možné, čo ale nie je pravdivé.*“²⁷ Tento prístup teda akceptuje, že fikcie znamenajú fingovanie neexistujúceho, nepravdivého stavu.

Druhým prístupom je ten, ktorý v 19. a 20. storočí storočia priniesla nemecká právna veda v osobách Demelia, Sturma, Höldera, Eggensa a Essera.²⁸ Tento názorový prúd odmieta, že by fikcie skutočne pracovali s fiktívnymi, vedome nepravdivými skutočnosťami. Naopak, právne fikcie pokladá za právne normy, ktoré upravované vzťahy pripodobňujú iným osobitne upraveným právnym vzťahom, aby sa na ne mohli aplikovať dôsledky predpokladané pre druhé uvedené právne vzťahy a situácie. Ide teda o prístup podobný prirovnaniu, či analógii, alebo – dobovým slovníkom – ide o prejav tzv. ekvalizácie, nemecky *Gleichstellung*.

Pokus o zjednotenie týchto dvoch protikladných pohľadov na fikciu (nie nepodobných sporu Blacka a Lakoffa o vzťahu medzi konceptuálnymi doménami v metaforickom myslení) nedávno ponúkol Giuliano Bacigalupo, ktorý pritom vychádza zo staršej práce nemeckého filozofa Hansa Vaihingera (*Philosophie des Als Ob*²⁹).

²⁵ FULLER, L. L.: Qué es una ficción jurídica? In MENDONÇA, Daniel – SCHMILL, Ulises (eds.). *Ficciones jurídicas*: Kelsen, Fuller, Ross. Mexico : Fontamara, 2003, s. 62.

²⁶ BACIGALUPO, Giuliano. *Legal Fictions, Assumptions and Comparisons*. In ARMGARDT, Matthias – CANIVEZ, Patrice – CHASSAGNARD-PINET, Sandrine (eds.). *Past and Present Interactions in Legal Reasoning and Logic*. Cham : Springer, 2015, s. 169-170.

²⁷ “Fictio est in re certa eius quod est possibile contra veritatem pro veritate a iure facta assumptio”. Tamže, s. 172.

²⁸ Tamže.

²⁹ VAIHINGER, Hans. *Philosophie des Als Ob*. System der theoretischen, praktischen und religiösen Fiktionen der Menschheit auf Grund eines idealistischen Positivismus. Mit einem Anhang über Kant und Nietzsche. Leipzig : Felix Meiner, 1911, 804 s.

Práve kľúčový výraz „*als ob*“, „ako keby“ pritom podľa Bacigalupa vhodne vysvetľuje kombináciu porovnania („ako“), čo je prístup nemeckej právnej vedy 19. a 20. storočia, a zároveň podmieneného fingovania (keby), čo je starší prístup Bartola de Saxoferrato. Podľa Bacigalupa sú teda v právnej fikcii dnes prítomné svojím spôsobom obe zložky a obe vysvetlenia právnej fikcie tak majú svoju pravdu. Fikcia je teda zároveň vedomým akceptovaním nepravdivého, ako aj analogickou (prirovnávajúcou) aplikáciou právnej úpravy vytvorenej pre iné situácie. Podobné riešenie pritom zrejme môžeme akceptovať aj pre redefinovanie konceptuálnej metafory v kognitívnych vedách – ide o vedomú nepravdu, pri ktorej sa dôsledky predpokladané pre jednu doménu vzťahujú na inú doménu.

Do istej miery podobný prístup v tejto súvislosti načrtol L. Procháška, keď vo svojej práci vyvinul test za účelom identifikovania „skutočných“ konceptuálnych metafor. Jeho test spočíva v tom, že konceptuálnou metaforou je iba „presun senzo-motorických skúseností z jednej domény do druhej“, ³⁰ pričom zároveň sa vyžaduje, aby bol kontextuálny význam posunutý oproti základnému významu jazykového vyjadrenia (termínu, slova), t.j. aby došlo k zmene pojmového rozsahu a obsahu oproti doslovnému významu. ³¹ Ide tu teda tiež akoby o nesúlad s pravdou (pôvodným významom), za presunu z jednej domény do druhej.

Metaforický jazyk v práve v slovenských podmienkach

Po predstavení základných teoretických východísk konceptuálnej metafory a metaforického myslenia teraz prejdeme k praktickej časti našej práce, a to k snahe preukázať existenciu metaforického myslenia aj v takom „neumeleckom“ jazyku, akým je jazyk v práve, a prípadne tiež prispieť k objasneniu právnoteoretického problému jazykových prostriedkov v práve, s využitím poznatkov kognitívnej lingvistiky.

Na úvod však pritom treba podotknúť, že v právnej teórii sa už niekoľko desaťročí rozlišuje medzi jazykom právnym a právnickým, a to v závislosti od toho, či ide o jazyk právnych (právne záväzných) textov (vtedy ide o právny jazyk) alebo o jazyk právnikov, či už právnický slang, alebo texty učebníc, článkov, monografií a komentárov k zákonom (vtedy ide o právnický jazyk). Toto členenie sa však nepokladá za najšťastnejšie, a to jednak pokiaľ ide o jeho reálnu výpovednú hodnotu, ale tiež pokiaľ ide o niektoré sporné kategórie textov a jazyka, ako sú napríklad súdne rozhodnutia – ktoré sú právne záväznými len pre strany sporu, či účastníkov konania.

³⁰ PROCHÁSKA, ref. 10, s. 63.

³¹ Tamže, s. 96. Tu však pritom narážame aj na iný právny problém, ktorým je problém interpretácie jazyka a jazykových výrazov v práve, ale ten na tomto mieste necháme bokom. Pozri NEŠTINA, Marek. Sémantické a pragmatické otázky jazyka právnych predpisov. In *Filozofia*, 2012, roč. 67, č. 9, s. 718 a nasl.

V tejto práci ponúkame analýzu metaforickosti všetkých troch naznačených kategórií textov a jazyka v práve – právneho jazyka (jazyka normatívnych právnych textov, osobitne zákonov), právnického jazyka (jazyka právnikov, osobitne v právnických článkoch), a jazyka orgánov aplikácie práva (v rozhodnutiach súdov).

Vo všetkých troch kategóriách si zvolíme jeden konkrétny príklad textu, v ktorom sa pokúsime identifikovať metaforické prvky myslenia a jazyka v práve. Na záver porovnáme, do akej miery je metafora v jazyku využívaná v jednotlivých druhoch textov v práve a či medzi druhmi textov možno rozlíšiť väčší alebo menší príklon k formalizovanejšiemu jazyku.

Právny jazyk a metaforické myslenie

V rámci kategórie „právneho jazyka“ sme si zvolili pomerne nedávny predpis – zákon č. 160/2015 Z. z. Civilný sporový poriadok v znení neskorších predpisov. Samozrejme, vzhľadom na jeho rozsiahlosť sme ho tu nemohli spracovať v celom rozsahu. Zvolili sme iba niektoré najvýraznejšie prípady formulácií dokladajúcich metaforické myslenie:

§ 1 „Civilný sporový poriadok upravuje postup súdu, strán sporu“

- civilný sporový poriadok je teda autorita, ktorá niečo upravuje (dáva poriadok),

- súd sa hýbe, postupuje na lineárnej osi, súdny proces je teda cesta,

- spor je objekt, ktorý má strany,

§ 3 „súkromnoprávne spory a iné súkromnoprávne veci“

- spor je vec,

§ 6 ods. 2 „podaná žaloba“ ... „o zastavení konania“

- žaloba je predmet, ktorý sa dá držať a podávať,

- konanie je pohybujúci sa predmet,

§ 7 ods. 1 „Súd na námietku žalovaného neprihliadne“

- súd má oči, je vidiaci,

- námietka je objekt, na ktorý sa hľadí,

§ 9 „vec nepatrí do právomoci súdu“

- vec patrí, je vlastníctvom, pod kontrolou,

- právomoc je priestor, do ktorého môže niečo patriť, spadať,

§ 44 ods. 1 „Na okresnom súde koná a rozhoduje sudca.“

- súd je miesto, na ktorom sa možno nachádzať,

§ 75 ods. 1 „Na strane žalobcu alebo žalovaného môže vystupovať viac subjektov.“

- na strane sa vystupuje ako na pódium, resp. na pódii v určitej roli, strana je rola,

§ 86 „vedie spor“

- spor je vec (zvíra), ktorú môže ten, kto ju ovláda, viesť,

§ 119 „Lehota neplynie tomu, kto stratil procesnú subjektivitu“

- lehota plynie ako rieka, je prúdom,

- procesná subjektivita je vlastníctvo, možno ju stratiť ako majetok,

§ 474 „Tento zákon nadobúda účinnosť 1. júla 2016.“

- zákon je živý, môže nadobúdať a strácať ako človek.

V uvedených príkladoch tak možno vskutku identifikovať početné metafory právneho jazyka a doklady metaforického myslenia vyskytujúce sa v analyzovanom právnom texte najmä v zmysle zhmotňovania abstraktných entít – ich pripodobňovania veciam, cestám, nádobám, pohybujúcim sa a plynúcim objektom, ba dokonca pripodobňovania živým bytostiam – zvieratám, alebo dokonca v podobe personifikácie, či metonymie (napr. keď sa hovorí o súde namiesto „sudcu“).

Právnický jazyk a metaforické myslenie

Pre priblíženie metaforického myslenia v „právnickom“ texte sme si zvolili stručný analytický príspevok advokáta Jána Maceja.³² V ňom sme identifikovali nasledujúce prípady metaforického vyjadrovania a myslenia:

„bola do nášho právneho poriadku zavedená novelou“ – právny poriadok je priestor, miestnosť,

„ustanovenie § 251 Civilného sporového poriadku ... za trovy konania považuje“ – právny predpis je osoba,

„paušálna náhrada nákladov kryje len interné a administratívne náklady“ – náhrada je pokrývka,

³² MACEJ, Ján. Predžalobná výzva a paušálna náhrada nákladov spojených s vymáhaním pohľadávky. Dostupné na internete: <<https://www.epravo.sk/top/clanky/predzalobna-vyzva-a-pausalna-nahrada-nakladov-s-vymahanim-pohladavky-4231.html>>. [navštívené dňa 28.05.2019].

„nákladov spojených s uplatnením pohľadávky“ – inštitúty sa spájajú, reťazia, nadväzujú, sú prepojené, sú príslušenstvom,

„dodržiavania zmluvných záväzkov“ – záväzok je lano, záväzok drží

„názor následne smeroval“ – názor je pohybujúci sa alebo nasmerovaný objekt,

„Súdny dvor poukázal na to“ – súd je človek, má ruku a ukazuje prstom (metonýmia, personifikácia),

„Smernica nerozlišuje“ – smernica je živý tvor – vie rozlišovať; smernica je tu skratkou pre označenie kolektívneho legislatívneho orgánu (personifikácia),

„aby v tomto smere nedochádzalo“ – právne úkony sú cesty, ktoré majú smer,

„V slovenskom právnom prostredí“ – právny poriadok SR je osobitný priestor, okolie,

„náklady však možno zahrnúť pod príslušenstvo pohľadávky“ – náklady sa môžu skryť pod príslušenstvo, ležia pod príslušenstvom,

„v rámci príslušenstva pohľadávky“ – príslušenstvo je ohraničený priestor s rámcom (hranicami); pohľadávka má príslušenstvo, vybavenie,

„náklady ... uplatňovať len v primeranej výške“ – náklady sú vertikálne usporiadané, smerom nahor rastú,

„prevyšuje sumu 40 EUR“ – suma má vertikálnu podobu, môže ju prevýšiť niekto alebo niečo iné,

„V opačnom prípade sa vystavuje riziku“ – prípady sú priestorovo orientované, môžu byť opačne orientované; riziko je vec padajúca zhora, možno sa mu vystaviť,

„súdom zamietnutý ako neprimeraný“ – súd koná ako človek (metonýmia, personifikácia), uplatňovaný nárok možno merať, pomeriavať, má veľkosť alebo dĺžku.

Aj v právnickom texte sme teda úspešne identifikovali množinu podobných metafor ako vo vyššie analyzovanom právnom texte – o ceste a priestore. Časté sú tiež personifikácie predpisov a inštitúcií. Možno vzhľadom na osobitnú povahu textu (o peňažných náhradách) sa tu však tiež objavujú metafory naznačujúce na

spojené veci (príslušenstvo), zakrývanie, ležanie pod, prevyšovanie, a iné priestorové relácie.

Jazyk aplikácie práva a metaforické myslenie

Ako poslednú, tretiu kategóriu textov, priblížime príklad z aplikačnej praxe – text súdneho rozhodnutia. Taliansky autor Claudio Sarra, ktorý nás v tejto oblasti inšpiroval, našiel množstvo príkladov na metaforu v súdnych rozhodnutiach najvyšších súdnych autorít Talianska. Napríklad súdny spor je podľa talianskych súdov bojovým poľom: argumenty protistrán sa navzájom porážajú; právne inštitúty sú objekty v pohybe: pohybujú sa na rôznych úrovniach; princípy sú jasné svetlo: prežarujú právny poriadok; subjektívne práva sú merateľné objekty: sú pomeriavané a vážené,³³ a pod.

O podobnú analýzu sme sa pokúsili aj my, a to najprv na úrovni rozhodnutí okresných a krajských súdov. Tu sme však museli konštatovať, že tieto rozhodnutia sú zväčša formulované veľmi striedmo a technicky. Až v rozhodnutiach Ústavného súdu, prípadne podobne ako v prípade C. Sarra v jeho texte, v rozsiahlejších rozhodnutiach Najvyššieho súdu, je možné identifikovať viac metaforických prvkov.

Za účelom analýzy metaforického jazyka a myslenia v práve tu preto priblížime nález Ústavného súdu Slovenskej republiky III. ÚS 5/2018-28,³⁴ v ktorom sme našli nasledujúce relevantné prvky metafor:

„namietané porušenie svojho základného práva na súdnu ochranu“ – právo je krehké, možno ho porušiť,

„trovy právneho zastúpenia“ – právne zastúpenie (advokát) je živý tvor, treba ho kŕmiť, veľa stroví (personifikácia),

„rozsudkom súdu prvej inštalácie“ – sústava súdov je rebrík, inštaláciami súdu sa vystupuje ako po rebríku,

„strana žalovaného bola zaviazaná“ – rozsudok je lano, zväzuje,

„napadnutým konaním a napadnutým uznesením krajského súdu“ – obrátenie sa na súd je boj, bitka, odvolanie je napadnutie,

„uplatňovať prostriedky procesného útoku a prostriedky procesnej obrany“ – argumentovanie pred súdom je súboj,

³³ SARRA, ref. 23, s. 173 a nasl.

³⁴ Dostupné na internete: <https://www.ustavnsud.sk/ussr-intranet-portlet/download/b0fdb322-b60d-4577-8a82-e52a8895f081/Rozhodnutie%20-%20N%C3%A1lez%20III.%20%C3%9AS%205_2018.pdf>. [navštívené dňa 28.05.2019].

„primerané finančné zadostučinenie“ – platba je fyzické uspokojenie,

„základných princípov“ – princípy sú základmi stavby,

„bol naplnený princíp“ – princípy sú nádoby,

„vychádza síce z princípu“ – princíp je nádoba, miestnosť, priestor,

„naplnenia legitímnych očakávaní“ – očakávania sú nádoby,

„K ďalším výhradám sťažovateľky“ – výhrady sú polia, ktoré sa vytyčujú, vyhradzujú,

„že ustanovenia ... v celej šírke“ – ustanovenie je priestor, je široké,

„Opačný záver“ – záver je vec, ktorá má dva konce,

„na základe dôvery“ – dôvera je základ, fundament stavby,

„vady, ktorými trpelo konanie“ – konanie je živé, trpí, má vady, je postihnuté,

„vady žaloby“ – žaloba je živá, môže byť postihnutá,

„neustálil tak predmet konania“ – predmet je pohyblivý, kolíše sa, osciluje,

„skutkový stav“ – skutok je pohybujúca sa vec, ktorú možno zachytiť, znehybniť do podoby stavu za účelom jeho posúdenia,

„predmet konania je žalobou riadne vymedzený“ – predmet konania je vec alebo priestor, ktorým sú určené medze, hranice, okraje,

„nedostatok nemožno pominúť“ – nedostatok je miesto na ceste,

„zvýšenú ochranu strany sporu“ – ochrana je vertikálne orientovaná vec,

„odvolanie žalobkyne bolo podané“ – odvolanie je vec, ktorú možno držať v ruke a podať,

„súhlas s upustením od ústneho pojednávania“ – pojednávanie je vec, ktorá sa nemusí držať, môže sa púšťať z ruky,

„Civilný sporový poriadok dáva odvolaciemu súdu nástroje“ – právna úprava je nástroj, náradie,

„ovplyvnil dĺžku konania“ – konanie je cesta, meria sa dĺžkovými mierami, je dlhé,

„konanie sa vedie“ – konanie je vedené ako dopravný prostriedok (zvíra) po ceste,

„odpoveď na všetky otázky nastolené účastníkom konania“ – otázky sa kladú na stôl,

„zachádzali do všetkých detailov“ – detaily sú zákutia,

„skutkový a právny základ rozhodnutia“ – rozhodnutie je stavba, buduje sa od základov,

„rozdeľuje ochranu ústavnosti medzi všeobecné súdy a ústavný súd“ – ochrana je deliteľná vec,

„súdy sú primárne zodpovedné“ – súdy sú ľudia, nesú zodpovednosť, možno ich trestať,

„nezávisle a nestranne vo veci konať“ – nestrannosť znamená nestáť ani na jednej strane, nezávislosť znamená ani nevisieť na žiadnej strane, nielen nestáť, sú to priestorové umiestnenia,

„zlučiteľnosti účinkov takejto interpretácie a aplikácie s ústavou“ – interpretácia je chemická látka, chemicky sa zlučuje,

„možno vyvodiť z doterajšej konštantnej judikatúry“ – judikatúra je nehybná, stála, a je to priestor, z ktorého možno niečo vyvádzať,

„či sa náležité posúdenie jej veci odrazilo v jasnom a zrozumiteľnom zodpovedaní... otázok“ – zodpovedanie je zrkadlo, posúdenie sa odráža ako v zrkadle,

„doplniť dokazovanie“ – dokazovanie je čiastočne naplnená nádoba,

„zistením závažného procesného excusu“ – proces je cesta, z ktorej možno vybočiť,

„súd sústredil svoju pozornosť“ – pozornosť je roztrúsená, možno ju zhrnúť do jedného bodu,

„vybočujú z rámca ústavne konformného výkladu“ – výklad je cesta, z ktorej možno vybočiť,

„príkazu obsiahnutého v § 390 CSP“ – paragraf je nádoba,

„príkazu vyplývajúceho z § 390 CSP“ – paragraf je nádoba, priestor, z ktorého niečo vychádza, vyteká,

„dovŕšenie ochrany porušených práv“ – ochrana je kopa, ktorá sa vrší,

„vyššieho stupňa ochrany“ – ochrana je rebrík, po ktorom sa stúpa vyššie,

„sa riadil úvahou“ – úvaha určuje smer, je vodcom.

Uvedený bohatý výpočet metafor v náleze Ústavného súdu potvrdzuje, že aj súdne texty, texty súdnych rozhodnutí, obzvlášť v prípade vyšších súdnych inšancií, sú do veľkej miery, a zrejme najviac z posudzovaných druhov dokumentov, ovplyvnené metaforickým jazykom a myslením. Osobitne na týchto inštanciách sa totiž predpokladá podiel erudovaných a právnickým spôsobom vyjadrovania podkutých autorov, ktorí formulujú svoje texty právne reprezentatívnym spôsobom, ktorý však zároveň vzhľadom na svoj účel presvedčivosti rozhodnutia a odôvodnenia má usilovať aj o zrozumiteľnosť a „názornosť“ – a to práve aj v kognitívnom zmysle stelesnenej názornosti. Zrejme práve preto tu nachádzame metafory cesty, nádob, priestoru, vytyčovania polí, vystupovania po rebríku (schodoch), či vedenia (zvierat, ľudí).

Je teda bez pochyb zrejmé, že aj v právnom a právnickom jazyku ako druhu „bežného“ jazyka je neodškriepiteľne prítomná telesná podmienenosť ľudského spôsobu vyjadrovania a myslenia, ktorá môže vhodne napĺňať účel práva – zrozumiteľnosť a názornosť pre adresátov práva, ktorí nemusia byť expertmi na niekedy preferovaný formalizovaný jazyk logiky v práve.

Záver

Napriek predpokladanej striedmosti a strohosti jazyka používaného právnu praxou, ktorá sa skutočne prejavuje vo formuláciách súdnych rozhodnutí nižších inšancií, sme v samotnom texte právnych predpisov, ako aj v právnických odborných textoch a v rozhodnutiach najvyšších súdnych autorít Slovenskej republiky (Ústavný súd) identifikovali veľké množstvo prípadov a dokladov metaforického

myslenia v práve. Ak sa pritom tento druh myslenia vyskytuje aj v takto profesionalizovanom jazyku (ktorý je však ešte stále bežným, obvyčajným jazykom, a nie formalizovaným jazykom logických zápisov), je zjavné, že metaforické myslenie je skutočne hlboko zakorenené v kognitívnej výbave človeka – ako na úrovni jeho vyjadrovania, tak aj samotného myslenia.

Identifikovali sme pritom nasledujúce základné druhy metafor – prirovnávanie vzťahov a reálií v práve k budovám, cestám, či nádobám a priestorom, ľuďom, priestorovým reláciám a orientáciám, ale prípadne aj k roľníckym a chovateľským prácam – čo sú všetko napospol príznaky stelesnenej, či vtelenej kognície, pracujúcej so zmyslovými vnemami prirodzeného aj umelého (ľudsky vytváraného) životného prostredia. Tento spôsob myslenia pritom zjavne nie je iba historicky ovplyvňujúcim dobový vznik jazyka a jeho výrazových prostriedkov – ovplyvňuje stále, aj v súčasnosti, tvorbu novej terminológie a nového odborného jazyka, ako je to aj v prípade slovenskej právnej terminológie a spôsobu vyjadrovania v slovenskom právnom a právnickom jazyku, ktorý bol do roku 1918 v podstate neexistujúcim a aj v súčasnosti sa stále vzhľadom na meniacu sa právnu úpravu a zahraničné vplyvy vyvíja.

Antický príbeh bezroznosti práva

Pavel Holländer

V priebehu roka 2020, súc covidovou epidémiou odsúdení na domáce väzenie, sme si s prof. Klimkom opakovane telefonicky dodávali optimizmus a obaja sa tešili na stretnutie. Tie sa vždy vyznačovali dvomi momentami: intenzitou, nabitosťou hovoru, a veselosťou, nabitosťou smiechom prýštiacim z dobromyseľnej irónie komentovaného. K nášmu stretnutiu však už nedošlo... Dnes sme – ja a rovnako i ostatní priatelia, známi, kolegovia – odsúdení zameniť dialóg na monológ – spomienku.

Tá moja obsahuje tri dejstvá. Prvým je zoznámenie študenta s učiteľom, rešpekt k vzdelanosti a dôstojnosti pedagóga vždy spojenými s empatiou, slušnosťou a priateľskosťou bez ohľadu na generačný rozdiel. Druhým je spoločné pôsobenie na právnickej fakulte v Bratislave, pôsobenie na katedrách, ktoré si boli blízke odborne i ľudsky, pôsobenie ktoré založilo priateľský vzťah. K jeho obsahu patrili i nekonečné debaty na najrôznejšie témy – vždy na ne bol dostatok času! Zavŕšením tohto dejstva sú roky 1989 až 1992, spoločné pôsobenie vo vedení fakulty vo funkcii jej prodekanov, spoločné úsilie (s Petrom Blahom, Jozefom Moravčíkom, Vladimírom Matheronom, Petrom Kresákom, a ďalšími) naštartovať nové smerovanie fakulty. Ďalších dvadsať rokov môjho pôsobenia za riekou Moravou prinieslo redukcii intenzity kontaktov, nie však intenzity radosti z hoc nepravidelných stretnutí. Až roky 2013 až 2016 prinášajú ďalšie dejstvo, tri tie najpríjemnejšie roky spoločného pôsobenia na právnickej fakulte Paneurópskej vysokej školy.

Vzdelanosť, rozhlád, noblesa, empatia, zároveň mimoriadny zmysel pre humor, radosť zo života, schopnosť vnímať v ňom tie najtragickejšie i najkomickejšie momenty. Ako ma to nemohlo priťahovať, nemotivovať k radosti z každého stretnutia?

Naše rozhovory sa nevyhýbali nijakej téme – z ich vejára dnes vyberám tému našich odborností – právnych dejín a právnej teórie. Spomínam si, ako mnou s nadšením predkladané všeobecné úvahy – s priateľským úsmevom – Jozef Klimko obvykle konfrontoval s protirečiacimi historickými faktmi... Tento priateľský úsmev ma vedie i k výbere témy do pocty prof. Klimkovi, témy, v ktorej sa pokúšam prepojiť historické a teoretické – je ňou antický príbeh bezroznosti práva.

Kvôli tomu, aby som v ďalšom rozprávaní tohto príbehu pojem bezroznosti v práve nepoužíval vo význame „čiernej skrinky“ – zavediem aspoň to najzákladnejšie vymedzenie jeho obsahu: Kolízia, konflikt, či spor medzi normami sa vynára v situácii, ak na rovnakú skutkovú podstatu možno aplikovať rozdielne právne normy, ktoré si navzájom odporujú.

Hans Kelsen normatívny spor vo svojom „klasickom“ vymedzení definuje takto: „Konflikt medzi dvoma normami nastáva, keď to, čo jedna norma stanovuje

ako povinné, je nezlučiteľné s tým, čo stanovuje druhá, ako povinné, a preto dodržanie alebo použitie jednej normy nutne alebo aspoň pravdepodobne má za následok porušenie inej.³⁵ Konfliktom noriem (normatívnym sporom) možno teda rozumieť rozpor dispozícií dvoch právnych noriem, t. j. situáciu, keď za splnenia subsumpčných podmienok dvoch právnych noriem správanie ich adresátov zároveň je a nie je prikázané, je teda regulované dispozíciami týchto noriem sporne.

Túto kolíziu (konflikt, spor) je nevyhnutné odstrániť kolíznym pravidlom.³⁶ V opačnom prípade právno-normatívny systém stráca rozumný zmysel – namiesto znižovania miery spoločenskej entropie spoločenskú entropiu zvyšuje...

Pochopenie normatívneho sporu a prijatie maximy bezrozpornosti správača európsku kultúru od antiky.

Aristoteles rozlišoval viacero alternatív normatívneho sporu. Prvý predstavoval rozpor medzi zákonom a obyčajom či zásadou slušnosti: „Najprv budeme hovoriť o zákonoch, ako ich má rečník používať, keď radí alebo odrádza, keď je žalobcom a keď je obhajcom. Je zrejmé, že ak je písaný zákon v protiklade k veci, ktorú hájime, musíme sa v reči odvolávať na všeobecný zákon a na zásady slušnosti, ktoré skôr zodpovedajú spravodlivosti. Môžeme tiež povedať, že takýto spôsob je súdom podľa „najlepšieho vedomia a svedomia“, lebo nemusíme doslovne uplatniť písaný zákon.“³⁷

Ďalší predstavoval rozpor medzi pozitívnym a prirodzeným právom. Aténčania si dobre uvedomovali poslanstvo Sofoklovej hry *Antigona*³⁸ (poprvýkrát uvedenej v roku 442 pred n.l.), dôkazom čoho je aj pasáž z Aristotelovej *Rétoriky* (napísanej o jedno storočie neskôr). Aristoteles poukazuje na možnosť v súdnej reči argumentovať „nepísaným zákonom“, pretože tento „trvá stále a nikdy sa nemení“, a odkazuje pritom na Sofokla: „Túto myšlienku obsahujú aj Sofoklove verše v *Antigone*,

³⁵ Kelsen po formulovaní pojmu normatívny konflikt (spor) následne pokračuje jeho klasifikáciou: „Konflikt môže byť jednostranný alebo dvojstranný. Je obojstranný, keď dodržiavanie alebo použitie každej z oboch noriem nutne, alebo možno, znamená porušenie druhej normy; je jednostranný, keď nasledovanie alebo použitie jednej z oboch noriem involvuje nutne, alebo možno, porušenie druhej normy. Konflikt môže byť úplný alebo čiastočný. Je úplný, keď jedna norma prikazuje určité správanie, ktoré práve druhá norma zakazuje (prikazuje opomenutie správania). Je čiastočný, keď obsah jednej normy je len čiastočne odlišný od obsahu druhej normy.“ KELSEN, Hans. *Všeobecná teória norem*. Brno, 2000, s. 136.

³⁶ RÖHL, Klaus Friedrich – RÖHL, Hans Christian. *Allgemeine Rechtslehre. Ein Lehrbuch*. 3. Auflage. Köln, 2008, s. 154, 156.

³⁷ ARISTOTELES. *Poetika. Rétorika. Politika*. Bratislava: Tatran, 1980, s. 98.

³⁸ SOFOKLES. *Antigona*. Preložil L. FELDEK, Bratislava: Vydavateľstvo spolku slovenských spisovateľov, 2016, s. 27: „KREÓN: ‚A ty vrav! / O mojom príkaze si vedela či nie?‘/ANTIGONA: ‚Vedela som. Veď si ho vydal verejne!‘/KREÓN: ‚Predsa si sa ho ovážila porušiť?‘/ANTIGONA: ‚Nebol to Diov príkaz. Nenariadila / nám ani spoločníčka bohov v podsvetí / Díké nič podobné. Nuž som si vravela, / že taký príkaz, voľa smrteľníka, / nemá moc, aby rušil nenapísané / a neochvejné božie zákony. Veď tie / sú večné, nie sú dnešné ani včerajšie, / a platili už pred pravekom praveku. / Nechcem ich hriešne porušiť, a preto sa / nebojím tvojich hrozieb.“

ktorá sa háji, že pochovala Polynejkovu mŕtvolu a porušila Kreonov zákaz, nie však nepísaný zákon: Ten nežije len včera lebo dnes, je večný ...³⁹

Tretím, Aristotelom rozlišovaným typom normatívneho sporu je rozpor medzi dikciou a intenciou právnej normy: „Rečník môže ďalej uviesť, že právo je čosi pravdivé a prospešné, a nie voľačo zdanlivé, nestotožňuje sa s písaným zákonom, lebo písaný zákon neuplatňuje, čo je absolútne spravodlivé.“⁴⁰

Štvrtým typom je rozpor jedného zákona s iným zákonom, prípadne vnútorný rozpor v jednom a tom istom zákone, teda situácia navzájom si odporujúcich právnych noriem: „Rečník musí dbať na to, či príslušný zákon nie je v rozpore s iným zákonom alebo sám so sebou, či neobsahuje nariadenia, ktoré sú protichodné.“⁴¹

Piaty predstavuje prípad rozporných interpretácií tej istej právnej normy: „V prípade, ak duch zákona nie je jednoznačný, treba skúmať, ktorá z dvoch vecí prevažuje.“⁴²

Konečne, posledný z Aristotelom formulovaných typov normatívneho rozporu je prípad judikovania contra legem, alebo inak vyjadrené, rozpor medzi všeobecnou normou a individuálnym rozhodnutím v konkrétnej veci, v Alexyho či Weinbergerovej terminológii, rozpor medzi všeobecnou a individuálnou normou: „Ak sa písaný zákon priaznivo vyslovuje o veci, ktorú podporuje, vtedy rečník musí povedať, že sudcovská prisaha ‚súdiť podľa najlepšieho vedomia a svedomia‘ nie je proti zákonu, ale preto, aby sa neprevinil krivou prisahou, keby azda nepochopil ducha zákona.“⁴³

Najstarší, v úplnosti zachovaný výklad rétoriky v latinčine nesie názov *Rhetorica ad Herennium*. Spoločne s Aristotelovou Rétorikou a spiskom Marca Tullia Cicera *De inventione* (O vyhľadávaní látky) tvoria súbor troch rétorických diel – odkazov – antiky, ktorých význam pretrval dodnes. Autora prvého z nich nepoznáme – po stáročia bol za neho považovaný Marcus Tullius Cicero, táto úvaha je však už opustená. Dielo pochádza približne z osemdesiatych rokov 1. storočia pr. n. l., zaujímavosťou je, že svojej nesmiernej popularite v stredoveku a v renesancii vďačí za autorstvo v tej dobe pripisované Cicerovi a skutočnosti, že bolo opakovane vydávané spoločne s Cicerovými textami.⁴⁴

Rozsiahle časti Rétoriky pre Herennia sú venované právu, v tom rámci sa Rétorika osobitne venuje i problematike normatívneho sporu. Rozlišuje jeho šesť druhov: spor medzi doslovným znením a zámerom normy (*scriptum et sententia*),

³⁹ ARISTOTELES. *Rétorika*. Martin: Thetis, 2009, s. 91.

⁴⁰ Tamže, s. 99.

⁴¹ Tamže, s. 99.

⁴² Tamže, s. 99.

⁴³ Tamže, s. 99.

⁴⁴ Podrobne pozri: GOLLA, Georg. *Sprachliche Beobachtungen zum auctor ad Herennium*. Breslau: Franckes Verlag, 1935; HAFNER, Anton. *Untersuchungen zur Überlieferungsgeschichte der Rhetorik ad Herennium*. Bern: Peter Lang International Academic Publishers, 1989, 379 s.

rozporné zákony (*contrariae leges*), dvojznačnosť (*ambiguum*), definíciu (*definitio*), spochybnenie príslušnosti (*translatio*) a úsudok, či zdôvodnenie (*ratiocinatio*).⁴⁵

Podľa prvého z nich (*scriptum et sententia*) „z doslovného znenia a zámeru vzniká sporná otázka, keď sa zdá, že zámer autora textu a doslovné znenie textu sa ocitajú v spore“. Takýto normatívny rozpor Rétorika ilustruje príkladom zákona, podľa ktorého v prípade opustenia lode jej posádkou počas búrky sa loď a jej náklad stávajú majetkom tých, ktorí na nej zotrvali napriek búrke. Spor vznikol v dôsledku toho, že počas búrky na lodi zostal len jediný člen jej posádky kvôli chorobe znemožňujúcej mu loď opustiť, avšak loď vďaka šťastnej náhode prečkala búrku a morský prúd ju neporušenú zanesol do prístavu, takže loď a jej náklad pripadli do vlastníctva chorého člena posádky, ktorý ju v búrke nemohol opustiť. Pôvodný majiteľ lodi žalobou požadoval vydať loď i náklad do svojho vlastníctva.⁴⁶ Je zrejmé, že účelom uvedeného zákona bolo motivovať členov posádok obchodných lodí k ich záchrane ako aj k záchrane ich nákladu v situáciách nebezpečných morských búrok. Rovnako je zrejmé, že v danej kauze dôvodom námorníka zotrvať na lodi nebol tento motív, ale neschopnosť opustiť loď kvôli závažnej chorobe...

Rozpor medzi dikciou a intenciou zákona sprevádza európsku právnu kultúru od antiky dodnes. Opäť len na ilustráciu tohto javu uvádzam príklad z rozhodovacej praxe Ústavného súdu Českej republiky, konkrétne kauzou Kavčí skála (nález sp. zn. III. ÚS 258/03). V tejto veci bola rozsudkom krajského súdu zamietnutá žaloba sťažovateľky na vylúčenie presne označenej bytovej jednotky a podielu na spoločných priestoroch domu a pozemkoch v Říčanech pri Prahe zo súpisu konkurznej podstaty úpadcu Bytového družstva Kavčí skála Říčany (tzv. exindačná žaloba). Svoje rozhodnutie súd I. stupňa odôvodnil právnym záverom, podľa ktorého sťažovateľka a úpadca uzavretím zmluvy o prevode vlastníctva bytu urobili neúčinný právny úkon v zmysle § 15 ods. 1 písm. c) zákona o konkurze a vyrovnaní, keďže ním bol prevedený bezplatne majetok dlžníka na inú osobu, a preto v predmetnej veci nie sú naplnené podmienky vylúčenia veci zo súpisu konkurznej podstaty úpadcu. S uvedenou argumentáciou sa odvolací súd v potvrdzujúcom rozhodnutí stotožnil.

Ústavný súd v kasačnom rozhodnutí odkázal úvodom na ustanovenie § 23 ods. 2 a § 24 ods. 1 zákona o vlastníctve bytov, podľa ktorých za splnenie zákonom presne stanovených podmienok členovi družstva, ktorý je nájomcom bytu, vzniklo právo na bezplatný prevod bytu z vlastníctva družstva. Následne postúpil k interpretácii ustanovenia § 15 ods. 1 písm. c) zákona o konkurze a vyrovnaní. Podľa uvedeného zákonného ustanovenia ak bol vyhlásený konkurz, sú voči veriteľom neúčinné právne úkony dlžníka, vykonané v posledných šiestich mesiacoch pred podaním návrhu na vyhlásenie konkurzu alebo po podaní tohto návrhu do vyhlásenia konkurzu, ktorými prevádza veci, práva a iné majetkové hodnoty zo svojho majetku na iné osoby bezplatne.

⁴⁵ HIRSCH, Thierry (prekl.). *Rhetorica ad Herenium*. Stuttgart, 2019, s. 35.

⁴⁶ Tamže, s. 35.

Súd konštatoval, že „zmyslom tohto zákonného ustanovenia je zakotvením inštitútu odporovateľnosti a neúčinnosti právneho úkonu brániť prevodom majetku dlžníka na tretiu osobu na úkor veriteľov v prípade pochybnosti o jeho dobrej viere. O takýto prípad ale u bezplatného prevodu bytovej jednotky podľa § 23 ods. 2 a § 24 ods. 1 zákona o vlastníctve bytov nejde. V danom prípade totiž bezplatnosť prevodu nie je daná prejavom slobodnej vôle dlžníka, ale je daná ex lege.“ Zo všeobecného pohľadu ku svojej argumentácii uviedol kľúčové tézy: „K otázke napätia medzi doslovným a účelovým výkladom sa Ústavný súd vyslovil v rade nálezov, príp. stanovísk (pozri stanovisko sp. zn. Pl. ÚS-st-1/96, nález sp. zn. Pl. ÚS 33/97). Východiskovú tézu v tejto súvislosti sformuloval pritom v náleze sp. zn. Pl. ÚS 33/97. Konštatoval, že neudržateľným momentom používania práva je jeho aplikácia vychádzajúca iba z jazykového výkladu; jazykový výklad predstavuje len prvotné priblíženie sa k aplikovanej právnej norme, je východiskom pre objasnenie a ujasnenie si jej zmyslu a účelu (k čomu slúži aj rad ďalších postupov, ako logický a systematický výklad, výklad e ratione legis atď.). V náleze sp. zn. Pl. ÚS 21/96 potom už v kontexte podobnom posudzovanej veci uviedol: ‚Súd nie je absolútne viazaný doslovným znením zákonného ustanovenia, ale sa od neho smie a musí odchýliť v prípade, keď to vyžaduje zo závažných dôvodov účel zákona, história jeho vzniku, systematická súvislosť alebo niektorý z princípov, ktoré majú svoj základ v právnom poriadku súladným s ústavou ako významovým celkom. Je nutné sa pritom vyvarovať ľubovôle; rozhodnutie súdu sa musí zakladať na racionálnej argumentácii.‘ Aplikácia ustanovenia § 15 ods. 1 písm. c) zákona o konkurze a vyrovnaní je teda v predmetnej veci v rozpore s jeho účelom a zmyslom a ako takú je nutné ju odmietnuť.“

Druhý z vytypovaných normatívnych sporov (*contrariae leges*) Rétorika charakterizuje tým, že tento spor vzniká vtedy, ak „určitý zákon niečo predpisuje alebo dovoľuje a iný zákon to isté zakazuje“. Rétorika opäť pripája aj ilustratívny príklad: Je ním rozpor vytvorený dvomi zákonnými úpravami. Prvá obsahovala zákaz každému, kto vykorisťovateľským spôsobom vykonával správu v provinciách, právo vystúpiť s prejavom v ľudovom zhromaždení. V Ríme existoval štátny úrad, ktorého úlohou bolo vykonávať veštby. Skladal sa z augurov, medzi ktorých patrili veštcí, ktorí predpovedali budúcnosť tým, že vo vtáčích zvukoch a vtáčom lete nachádzali prejav vôle bohov a svoje veštby predkladali ľudovým zhromaždeniam. Druhý z zákonov obsahoval normu, podľa ktorej auguri, vykladači vtáčích zvukov a vtáčieho letu, mali oprávnenie určiť svojho nástupcu. Normatívny spor vznikol v konkrétnom prípade tým, že jeden z augurov bol provinčným správcom, ktorý sa dopustil zneužitia svojej funkcie, pričom určil svojho nástupcu – augura, disponujúceho oprávnením vystúpiť v ľudovom zhromaždení.⁴⁷

Ďalší z druhov normatívnych sporov, vyplývajúci z dvojznačnosti (*ambiguum*), vzniká podľa Rétoriky vtedy, ak „skutkové vymedzenie, na ktoré sa viažu

⁴⁷ Tamže, s. 35-37.

práva a povinnosti, obsiahnuté v texte, má len jeden význam, text ale má dva alebo viacero významov“. Opäť uvádza príklad: je ním závet, ktorý stanovil: „Môj syn, ako dedič má dať mojej manželke strieborné nádoby vo váhe 30 libier podľa voľby.“ Spor je daný dvojznačnosťou textu, otázkou, či má ísť o voľbu synovu (dediča) alebo manželky poručiteľa.⁴⁸

Štvrtý možný rozpor (definitio) vzniká vtedy, ak „je sporné, ktorým pojmom treba označiť určitý skutok“. Príkladom tohto druhu sporu, popísaným v Rétorike, je historická udalosť, ktorá sa odohrala v rímskom Senáte. Predmetom jeho rokovania bol návrh zákona o obilí, predložený okolo roku 100 pr.n.l., ktorého autorom bol tribún Lucius Saturninus. Návrh zamýšľal zákonom stanoviť mimoriadne vysokú výkupnú cenu pšenice. Podľa presvedčenia jedného zo senátorov (Quintus Caepio) táto cena mohla ohroziť štátne financie. Z tohto dôvodu, v snahe prekaziť hlasovanie, Caepio prevrhol hlasovaciu urnu a zhodil ju na zem. Následne bol kvôli tomu Caepio obvinený z porušenia štátnej zvrchovanosti. Definičný spor, ktorý kvôli tomu vznikol, bol založený protikladnými interpretáciami pojmu „štátna zvrchovanosť“.⁴⁹

O spochybnenie príslušnosti (translatio) ide podľa Rétoriky v prípadoch sporu o žalobné právo (aktívnu legitimáciu) u jednotlivých deliktov (napr. krádeže a sprenevery verejného majetku – žalobné oprávnenie u týchto deliktov totiž prináležalo rôznym subjektom).⁵⁰

Konečne, šiesty druh normatívneho sporu, úsudok, či zdôvodnenie (ratiocinatio), vzniká vtedy, ak sa žalobný nárok neopiera o konkrétny príslušný zákon, ale o z neho vyvedené dôsledky (napr. formou analógie), pričom toto vyvedenie je sporné.⁵¹

Z troch slávnych antických rétorík, Rétoriky pre Herénna, Aristotelovej Rétoriky a spisku Marca Tullia Cicera De inventione (O vyhľadávaní látky), nesmieme opomenúť ani poslednú z nich. Cicero uvedené druhy normatívnej rozpornosti rozpornosti dopĺňa o ďalší, nazvime ho poddruh contrariae leges, a to spor špeciálnej a všeobecnej právnej úpravy: „Potom je tiež správne zvážiť, ktoré právo zahŕňa celú triedu predmetov, na ktoré sa vzťahuje, a ktoré zahŕňa iba časť otázok; ktoré sa dajú všeobecne aplikovať na mnoho tried otázok a ktoré sa javia ako rámcované tak, aby sa vzťahovali na nejaký špeciálny predmet. Zdá sa, že to, čo bolo vypracované s ohľadom na konkrétne rozdelenie predmetu, alebo z nejakého zvláštného dôvodu, sa blíži k predmetu diskusie a že má bezprostrednejšiu súvislosť s touto žalobou.“⁵²

⁴⁸ Tamže, s. 37.

⁴⁹ Tamže, s. 37-39.

⁵⁰ Tamže, s. 39.

⁵¹ Tamže, s. 39-41.

⁵² CICERO. *De inventione*. In CICERO. *De inventione. De optimo genere oratorum. Topica. With an English translation by H.M. Hubbell*. London, Cambridge, 1949, s. 314: „2.146 deinde, utra lex de genere omni, utra de parte quadam; utra communiter in plures, utra in aliquam certam rem scripta videtur; nam quae in partem aliquam et quae in certam quandam rem scripta est, propius ad causam accedere videtur et ad iudicium magis pertinere“.

Ruský romanista Alexander A. Petrov opodstatnene pripomína, že „je zrejme, že rímski právnici, mierne povedané, neboli naklonení abstraktnému teoretizovaniu, zvlášť v oblasti všeobecnej náuky o výklade a aplikácii práva“, k čomu dodáva, že v antickom Ríme sa „s kolíznymi pravidlami možno skôr oboznámiť v analýze jednotlivých rétorických postupov“.⁵³

Avšak, napriek dominancii rétoriky v tejto oblasti, problematiku bezrozpornosti v práve reflektujú i dobové historické diela a rímsko-právne pramene, a reflektuje ju aj odborná spisba vedy rímskeho práva 19. až 21. storočia.

Ilustráciou zmienky o problematike bezrozpornosti v práve v oblasti historických diel antiky, nachádzajúcej sa v jednom z najvýznamnejších diel antiky, v preslávnených dejinách Ríma Od založenia mesta (Ab urbe condita) Tita Livia (59 pr. n. l.-17 n. l.), je súdna reč Publia Sempronia obviňujúceho Appia Claudia.

Publius Sempronius Sophus, život ktorého spadá do prelomu 4. a 3. st. pr. n. l., bol vo svojej dobe významný rímsky politik a právnik. Pomenovanie Sophus si získal uznaním jeho právnych znalostí a úrovne jeho súdnych rečí. V rímskej republike zastával funkcie konzula, cenzora i tribúna ľudu.⁵⁴ V roku 310. pr. n. l. sa cenzor Appius Claudius Crassus odmietol vzdať svojej funkcie napriek tomu, že uplynulo jeho 18 mesačné funkčné obdobie. Pripomeniem, že právomocou cenzora bolo na základe sčítania ľudu vykonať odhad majetku občanov a podľa jeho výsledku ich rozdeliť do piatich majetkových tried. Šlo o rozhodovanie s významným dopadom na štruktúru ľudových zhromaždení ako aj na štátne financie. Vráťme sa ale k prejavu Publia Sempronia tak, ako ho vo svojich dejinách Ríma zapísal Titus Livius: Potom, čo prečítal Lex Aemilii, zákon, ktorý obmedzil dobu funkcie cenzora na 18 mesiacov a ocenil ušľachtilý zámer autora zákona Mamercusa Aemilia Mamercina, pokračoval kritikou Appiovoho konania, pričom sa odvolal na Zákon dvanástich tabúl (Lex duodecim tabularum, polovica 5. st. pr. n. l.), konkrétne na v ňom zakotvenú zásadu lex posterior derogat legi priori: „Jakpak to je, Appie Claudie, keď už sto rokov uplynulo od doby diktátora Mamerka Aemilia a bylo tolik censorů, vznešených a statečných, to nikdo z nich nečetl zákony dvanácti desek? To nikdo nevěděl, že je právem to, co lidový sněm přikáže jako ustanovení ze všech posledních? Ale věru všichni to věděli, a proto poslechlí spíše zákona Aemiliova než onoho starého, podle něhož původně byli censorové zvoleni, protože tento zákon lidový sněm nařídil jako poslední a protože, jsou-li dva zákony sobě odporující, vždycky ten nový zrušuje starý.“⁵⁵

Titus Livius sa zmieňuje o zásade lex posteriori derogat legi priori i v ďalšej historickej súvislosti: V roku 355 pr. n. l., v priebehu viacročnej krízy spôsobenej politických súperením plebejcov a patricijov spojenej so suspendovaním „rímskej

⁵³ PETROV, Alexander Alexandrovič. *Lex specialis i lex posterior v Digestach Justiniana*. Vestník Omského universiteta. Seria „Pravo“, 2020, T. 17, No. 1, s. 40.

⁵⁴ Pozri podrobnejšie MÜNZER, Friedrich. *Sempronius 85*). In *Paulus Realencyclopädie der classischen Altertumwissenschaft* (RE). Band II A, 2, Stuttgart 1923, s. 1437 a nasl.

⁵⁵ TITUS LIVIUS. *Dějiny*. II-III. Praha: Svoboda, 1972, s. 371-372.

ústavy“ a s vládou dvoch diktátorov (tzv. „medzivládco“), jeden z nich, Marcus Fabius Ambustus, sa postavil proti voľbe oboch konzulov z radov patricijov.⁵⁶ Argumentoval pritom Zákonmi Licinia a Sextia (Leges Licinae Sextiae), navrhovateľmi ktorých boli v roku 367 pr. n. l. ľudoví tribúnu Gaius Licinius Stolo a Lucius Sextius Lateranus. Podľa týchto zákonov, zakotvujúcich kľúčové princípy rímskej republiky, na čele štátu stáli dvaja konzuli, z ktorých jeden mohol byť z radov plebejcov.⁵⁷ Titus Livius politickú krízu v roku 355 pr. n. l. zachytil týmito slovami: „Za úradovanie druhého mezikráľa (Marca Fabia Ambusta – pozn. P.H.) vznikol spor, pretože boli za konsuly volení dva patricijové. Kým tribunové zakročovali, mezikráľ Fabius tvrdil, že v zákone dvanásť desk je ustanovení, aby platilo za zarúčené právo to, čo národ nakoniec nařídí (In XII tabulis legem esse, ut quodcumque postremum populus iussisset, id ius ratumque esset.); takovým zákonom národa prý je hlasovanie. Kým svým zákrokom tribunové neporadili nič iného, než že voľby odložili, boli zvolení dva patricijští konsulové Gaius Sulpicius Peticus potŕetí a Marcus Valerius Publicola a téhož dne nastúpili na úrad.“⁵⁸

Nemôže to byť ináč, zmienke Tita Livia o zásade *legi posteriori derogat legi priori* zakotvenej v Zákone dvanástich tabúl venovala pozornosť i veda rímskeho práva. Leopold Heyrovský tak urobil nasledujúcim konštatovaním: „Povždy platila a bola také potvrdená zákonom XII tabúl zásada, že novější lex odníma platnosť staršímu zákonu ľudovému, stanoví-li přímo jeho zrušení, nebo odporuje-li jemu svým obsahem. Podrobněji slulo abrogare, vyřklo-li se přímo, že se zrušuje starší zákon celý, derogare, zrušoval-li se starší zákon pouze zčásti, obrogare pak, měnil-li se zákon nepřímou novými, s ním se nesnášejícími předpisy, a subrogare, byla-li přičiněna k zákonu nová ustanovení.“⁵⁹ Detailnú rímsko-právnu klasifikáciu jednotlivých alternatív zrušenia zákonných ustanovení Heyrovský čerpá z fragmentov Ulpianovho⁶⁰ diela.⁶¹

⁵⁶ MÜNZER, Friedrich. *Fabius 44*. In *Paulus Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* (RE). Band II A, 2, Stuttgart 1923, s. 1753–1756.

⁵⁷ BLEICKEN, J. *Die Verfassung der Römischen Republik. Grundlagen und Entwicklung*. 7., völlig überarbeitete und erweiterte Auflage. Paderborn u. a. 1995, s. 105 a nasl.

⁵⁸ TITUS LIVIUS, ref. 21, s. 210.

⁵⁹ HEYROVSKÝ, L. *Dějiny a systém soukromého práva římského*. 4. vyd., Praha: Nakladatelství J. Otto, 1910, s. 29.

⁶⁰ Domitius Ulpianus (170–228 n.l.), rímsky právnik, mal zásadný vplyv na celé obdobie neskorého cisárstva, významným spôsobom ovplyvnil i *Corpus iuris civilis*; toto základné dielo európskej právnej kultúry sa skladá približne z jednej tretiny z ním napísaných textov. Podrobnejšie k Ulpianovmu významu pozri: WIEACKER, Franz. *Römische Rechtsgeschichte*. München: C. H. Beck, 2006, s. 130–138; LIEBS, Detlef. Domitius Ulpianus. In SALLMANN, Klaus (Hrsg.). *Die Literatur des Umbruchs. Von der römischen zur christlichen Literatur, 117 bis 284 n. Chr.* München: C. H. Beck, 1997, s. 175–187.

⁶¹ HEYROVSKÝ, ref. 25, s. 29: „Lex aut rogatur, id est fertur, aut abrogatur, id est prior lex tollitur, aut derogatur, id est pars, primae legis tollitur, aut subrogatur, id est adicitur aliquid primae legi, aut obrogatur, id est mutatur aliquid ex prima lege. Ulp. Fragm. 3. cf. L. 102 D. de V. S. 50, 16; Festus s.v. abrogare, derogare, exrogare, obrogare.“

Postúpme ale k ďalšiemu z prameňov rímskeho práva, a to k tomu z nich, ktorý Západnej civilizácii sprostredkoval odkaz jeho dejinnej geniality, k jeho Justinianovej kodifikácii, konkrétne potom k jej najvýznamnejšej súčasťi, Digestám. Tie obsahujú niekoľko pasáží reflektujúcich problematiku bezrozpornosti, a to v podobe dvoch pravidiel jej riešenia v dvoch situáciách patriacich do oblasti *contrariae leges*: v prípade konfliktu špeciálnej a všeobecnej a v prípade konfliktu neskoršej a skoršej právnej úpravy.

Ulpianus v treťom titule prvého zväzku Digest hovorí (text ponechávam v znení jeho českého prekladu a v jeho latinskom origináli) - D.1.5.24: „24. Ulpianus ve 27. knihe K Sabinovi Zákon přírody je takový, že jen, kdo se narodí mimo právoplatné manželství, následuje postavení matky, pokus zvláštní zákon nezavedl něco jiného. (24. Ulpianus libro vicensimo septimo Ad Sabinum Lex naturae haec est, ut qui nascitur sine legitimo matrimonio matrem sequatur, nisi lex specialis alius inducit.)“⁶² Rovnakú zásadu obsahuje i téza, ktorú sformuloval Papiniánus⁶³ - Dig. 50.17.80: „Papinianus 33 quaest. Vo všetkých oblastiach práva to, čo je všeobecné, je derogované tým, čo je špecifické (generi per speciem derogatur), a bolo stanovené, že čokoľvek, čo je ekvivalentné so špecifickým, sa považuje za to najdôležitejšie. (In toto iure generi per speciem derogatur et illud potissimum habetur, quod ad speciem directum est.)“⁶⁴

Theo Mayer-Maly (1931-2007), vynikajúci rakúsky romanista, právny historik a právny filozof, sa k Papiniánom sformulovanej zásade vracia nasledujúcou úvahou: „Ak uvažujeme o tomto texte izolovane, zdá sa byť predovšetkým manifestáciou prednosti *lex specialis* pred *legi generali*. Mohol by znamenať, že spomedzi rôznych právnych argumentov je vždy silnejší ten, ktorý je špecifickejší. Avšak, slovo *directum* (rovnaký, ekvivalentný, totožný), nás núti byť opatrný. Nielen špecifickejší argument, ale aj postoj sudcu viedol k tomu, že jeho rozsudok odsunul všeobecný predpis stranou. V knihe 33 svojich quaestiones sa Papinian venuje problému Augustových manželských zákonov. Tieto zahŕňali tresty a pravdepodobne nasledujúci text z druhej knihy Papinianových definitiones je venovaný rovnakej téme.

Toto sú Papiniánove slová (2 def. D.48.19.41) Papinianus 2 def. „Zdá sa, že sankcia tých zákonov, ktorá na konci (textu) ukladá určitý trest tým, ktorí nedodržiavajú požiadavky zákona, sa neuplatňuje na tie prípady, pre ktoré je (odkaz na)

⁶² BLAHO, Peter et al. *Digesta seu Pandectae. Digesta neboli Pandekty. Tomus I. Liber I-XV. Svazek I. Kniha I-XV. Fragmenta selecta. Vybrané časti.* Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2015, s. 168-169.

⁶³ Aemilius Papinianus (okolo 142, 146 – 212), rímsky právnik a politik, jeho texty tvoria súčasť prameňov *Corpus iuris civilis*. Napriek tomu, že jeho dielo nebolo také rozsiahle, ako dielo Ulpianovo, nadobudlo významný vplyv i ohlas (pozri HAUSMANINGER, Herbert – SELB, Walter. *Römisches Privatrecht*. 9. Aufl., Wien, 2001, s. 46).

⁶⁴ Citované podľa MAYER-MALY, Theo. *Partes iuris*. In CAIRNS, John – ROBINSON, Olivia (eds.). *Critical Studies in Ancient Law, Comparative Law and Legal History. Essays in Honour of Alan Watson*. Oxford: Bloomsbury Publishing, 2001, s. 104.

trest osobitne pridaný do (textu) samotného zákona. (Koniec koncov) je nepochybné, že v akomkoľvek inom zákone špeciálne (ustanovenie) ruší všeobecné (ustanovenie) a je úplne nepravdepodobné, že by určitý konkrétny delikt mal byť potrestaný podľa toho istého zákona na základe rôzneho výmeru.⁶⁵

Tresty za nedodržanie zákona sa sprísnili. To neplatilo vo zvláštnych prípadoch (species), v ktorých samotný zákon ustanovuje trest. Prevažovať mala špeciálna aplikácia sankcie obsiahnutej v zákone. Svojím stanoviskom sa Papinian priblížil k problémom súbehu trestných činov a kumulácie trestných činov. Veta sa začína slovami nec ambigitur (nie pochyb); tým sa rozšíri pohľad z daného prípadu na všetky oblasti práva. Je možné, že zovšeobecňujúca časť D.49.19.41 sa dostala do Papinianových definícií post-papiánskym prevodom z knihy 33 questiones. Tvrdí, že vo všetkých oblastiach práva má špeciálny predpis má prednosť pred všeobecným. Zároveň sa odvoláva na jednotu, ak nie právneho poriadku, prinajmenšom v rámci jedného zákona: nebolo pravdepodobné, že by zákon stanovil rôzne tresty v rôznych ustanoveniach za jedno a to isté správanie.⁶⁶

Theo Mayer-Maly pri interpretácii dvoch Papinánom formulovaných pasáží Digest formuluje mimoriadne zaujímavú výkladovú hypotézu: domnieva sa, že Papinián v nich nastoľuje otázku hľadísk vymedzenia kategórií špeciality a všeobecnosti (v niektorých prípadoch relatívnosti tohto vymedzenia). Dodajme, že táto otázka práve v súčasnosti nadobúda stále väčšiu dôležitosť – k tomu predbežnému konštatovaniu sa však podrobnejšie vrátim v ďalších úvahách.

Po náryse v Digestách obsiahnutých textov venovaných zásade lex specialis derogat legi generalis, postupme k zásade druhej, lex posterior derogat legi generalis.

V prvom z nasledujúcich výňatkov z Digest Paulus⁶⁷ formuluje uvedenú zásadu týmito slovami – D.1.3.28: „28. PAULUS v 5. knize K zákonu Iulia a Papia Avšak k pozdějším zákonům se vztahují také dřívější, jestliže s nimi nejsou v rozporu, a to je potvrzeno mnoha důkazy. (28. Paulus libro V ad legem Iuliam et Papiam Sed et posteriores leges ad priores pertinent, nisi cintrarie sind, idque multis argumentis probatur.)“⁶⁸ Modestinus⁶⁹ volí odlišnú formuláciu – D.1.4.4.4: 4. Modestinus ve 2.

⁶⁵ „Sanctio legum, quae novissime certam poenam irrogat his, qui praeceptis legis non obtemperaverint, ad eas species pertinere non videtur, quibus ipsa lege poena specialiter addita est. nec ambigitur in cetero omni iure speciem generi derogare, nec sane verisimile est delictum unum eadem lege variis aestimationibus coerceri.“

⁶⁶ MAYER-MALÝ, ref. 30, s. 104-105.

⁶⁷ Iulius Paulus (prelom 2. a 3. st. n. l.), rímsky právnik, jeho spisy mali i s odstupom niekoľkých storočí mimoriadnu autoritu – cisári Theodosius II. a Valentinian III. ho zaradili v roku 424 n. l. do Citačného zákona (*lex citationum*), podľa ktorého patrili medzi päť právnikov (Gaius, Papinian, Ulpian, Modestinus, Paulus), ktorých stanoviská boli pre štátnych úradníkov a sudcov záväzná. Podrobnejšie pozri: LIEBS, Detlef. Iulius Paulus. In SALLMANN, K (Hrsg.). *Die Literatur des Umbruchs. Von der römischen zur christlichen Literatur, 117 bis 284 n. Chr.* München: C. H. Beck, 1997, s. 150–175.

⁶⁸ BLAHO, ref. 28, s. 158-159.

⁶⁹ Herennius Modestinus (nar. okolo r. 185 n. l.), rímsky právnik, patrili medzi päť právnikov (Gaius, Papinian, Ulpian, Modestinus, Paulus), ktorých stanoviská boli podľa Citačného zákona (*lex*

knize Výjimek Pozdější zákony mají větší sílu než ty dřívější. (4. Modestinus libro secundo excusationum μεταγενέστεραι διατάξεις ισχυρότεραι τῶν πρὸ αὐτῶν εἰσίν).⁷⁰ Závěrečné slovo k tejto téme prenechajme opäť Paulusovi - Digesta. 1.3.26: „26. PAULUS ve 4. knize Otázek Není nic nového, že dřívější zákony jsou začleňovány do pozdějších.“⁷¹ V poznámke k tomu textu autori českého vydania Digest dodávajú: „Táto veta môže mať tiež ten význam, že staršie zákony sú vysvetľované skrze novšie. (Non est novum, ut priores leges ad posteriores trahantur).“⁷² Inými slovami vyjadrené, zásada lex posteriori derogat legi priori platí nielen vo význame bezprostredne derogatívnom, ale aj ak interpretačný nástroj dvoch platných platných noriem.

Justiniánova kodifikácia reaguje i na možné konflikty medzi obyčajovým a zákonným právom: „Povšechné výroky, priznávajúci právu obyčejovému oproti zákonu moc zrušujúci, jakož i rozhodnutí, s nimi se srovnávající, byly přejaty do Justinianovy kompilace. V této jest ovšem též Konstantinův reskript, podle něhož právo obyčejové nemá míti té moci, aby překonalo zákon. Tím však mělo být řečeno jen, že obyčejové právo partikulární nemá síly derogacní oproti všeobecnému zákonu říšskému.“⁷³

Pozornému čitateľovi neunikla skutočnosť, že listujúc Digestami neobjavujeme v nich reflexiu vzťahu právnych noriem vyššieho a nižšieho stupňa právnej sily, neobjavujeme v ňom zásadu lex superior derogat legi inferiori. Nie je to opomenutím či prehliadnutím, Digesta túto zásadu neobsahujú. O objasňujúcu hypotézu sa pokúsil vo svojej štúdii Alexander A. Petrov: „Odhliadnuc od existencie mocenskej hierarchie v dôsledku osobitosti štruktúry a prameňov rímskeho práva sotva v ňom možno odhaliť pevnú hierarchicky usporiadanú ‚pyramídu noriem‘. Z mnohých dôvodov to bolo podmienené existenciou viacerých vrstiev rímskeho práva: povedľa práva platného v celom impériu existoval aj konglomerát relatívne autonómnych lokálnych právnych systémov spojených s právom impéria vzťahmi koordinácie a nie subordinácie. Navyiac, imperátorské právne akty nikdy nemali vo vzťahu k tradícii povahu svojvoľe. Právnicki, ktorí ich formulovali, zosúladovali text so súčasťami právneho systému a s formami práva.“⁷⁴

V závere tohto náčrtu vnímania bezrozpornosti v práve v dobe antiky nemožno obísť ani reflexiu tejto problematiky v súčasnej vede rímskeho práva:

citationum) vydaného v roku 424 n. l. cisármi Theodosiom II. a Valentinianom III., pre štátnych úradníkov a sudcov záväzná. Podrobnejšie pozri: LIEBS, Detlef. Herennius Modestinus. In SALLMANN, Klaus (Hrsg.). *Die Literatur des Umbruchs. Von der römischen zur christlichen Literatur, 117 bis 284 n. Chr.* München: C. H. Beck, 1997, s. 195-201.

⁷⁰ BLAHO, ref. 28, s. 162-163.

⁷¹ Tamže, s. 157.

⁷² Tamže, s. 157.

⁷³ HEYROVSKÝ, ref. 25, s. 61.

⁷⁴ PETROV, ref. 19, s. 44.

Stephan Meder, nemecký civilista a právny historik pôsobiaci na univerzite v Hannoveri, nad rámec uvedených klasifikácií možných druhov normatívnych rozporov v práve uvádza i ďalšiu, rozpor medzi *ius naturale* a *ius gentium*, t. j. rozpor medzi normatívnymi súbormi v pluralistickom právnom systéme: „Existujú ale prípady, v ktorých sa *ius naturale* a *ius gentium* dostávajú do konfliktu. Príkladom je otroctvo. Otroctvo bolo uznávané u všetkých antických národov. Bolo preto inštitútom, ktorý prináležal *ius gentium*. Súčasne bolo ale nesporné, že podľa prirodzeného práva musia byť aj otroci slobodní. Kvôli tomu antika nepostavila na rovnakú úroveň *ius naturale* a *ius gentium*. Rozdiel možno ukázať na tom, že klasické právo pojem *persona* vzťahlo zásadne na neslobodných a tak zabránilo, aby sa inštitút otroctva dostal do rozporu s ideou prirodzenej slobody.“⁷⁵

Pokúsme sa sumarizovať antické vnímanie normatívneho sporu a jeho kategorizáciu: Antika rozlišovala v prvom rade spor medzi jednotlivými právno-normatívnymi systémami (v situácii plurality právno-normatívnych systémov), pričom mohlo ísť o spor medzi stanoveným právom (zákonom) a obyčajovým právom (v tom rámci i dobrými mravmi) či prirodzeným právom, mohlo ísť o rozpor medzi *ius gentium* a *ius naturale*. Ďalej poznala spor vo vnútri jedného z pluralitných právno-normatívnych systémov, napríklad spor medzi dvomi zákonmi, alebo spor medzi ustanoveniami jedného konkrétneho prameňa práva, napríklad medzi ustanoveniami konkrétneho zákona (*contrariae leges*). V tom rámci antické myslenie osobitne reflektovalo spor medzi špeciálnou a všeobecnou, a neskoršou a skoršou právnou úpravou. Rozlišovalo ďalej spor medzi dikciou a intenciou právnej normy (*scriptum et sententia*), ako aj spor v prípade protikladných interpretačných alternatív normy, a to ako v situácii výkladu *stricto sensu* (*definitio* i *translatio*), tak i v situácii výkladu *largo sensu* (*rationcinatio*), či spor v prípade protikladných interpretácií skutkových zistení (*ambiguum*).

Celá takto načrtnutá štruktúra vypovedá o mimoriadne vysokej kultúrnej úrovni právneho i rétorického poznania doby antiky. Vypovedá však i o ďalších dvoch skutočnostiach: prvou je zložitá štruktúra prameňov práva vnímaná súčasníkmi s vysokou mierou racionality, a druhou potom vyspelosť celej sféry aplikácie práva, jej schopnosť s mimoriadnym pochopením účelov práva zvládnuť kolízie komplikovaného právneho systému.

V závere svojho pokusu o potýkanie sa právnej histórie a právnej teórie pokúsím sa o formulovanie z neho plynúcej tézy: Zdá sa, že Hartovský rozvinutý systém práva,⁷⁶ a takým systémom rímske právo bez akýchkoľvek pochybností bolo,

⁷⁵ MEDER, Stephan. *Rechtsgeschichte. Eine Einführung*. 5. Aufl., Köln-Weimar-Wien, 2014, s. 68. Pozri zhodne VOGGENSPERGER, René. *Der Begriff des „ius naturale“ im römischen Recht*. Basel: Helbing und Lichtenhahn, 1952, s.17.

⁷⁶ Hart rozlišuje na jednej strane normy správania a na strane druhej normy poznávacie, meniace a rozhodovacie (ako metanormy k normám správania). Poznávacie pravidlá „identifikujú“ pravidlá správania jednak „tým, že odkazujú na určitý text či zoznam“ a jednak „odkazujú aj na niektoré charakteristické vlastnosti, ktoré sú primárnym pravidlám vlastné“. Meniace pravidlá zahŕňajú

charakterizujú určité podstatné znaky: prvým je vysoká miera jeho emancipácie od ostatných spoločenských normatívnych systémov (nábožensko-morálneho, kmeňového apod.), ďalším je jeho štrukturovanie, a to nielen na normy správania a na metanormy, ale aj z hľadiska právneho pluralizmu (*ius gentium*, *ius civile*, *ius naturale*) ako aj z hľadiska právnych odvetví;⁷⁷ nutným sprievodným znakom takejto zložitej štruktúry právneho systému sú jeho neúplnosť a rozpornosť. Túto skutočnosť si uvedomovali aj redaktori Digest – určite nebolo náhodou, že do nich zaradili aj túto Juliánovu⁷⁸ tézu: D.1.3.10 - „10. Iulianus v 59. knize Digest Ani zákony ani usnesení senátu nemohou byť napsány tak, aby zahrnovaly všechny případy, které se mohou kdykoli přihodit, ale postačí, že obsahují to, co se stává obvykle. (Iulianus libro LVIII Digestorum Neque leges neque senatus consulta ita scribi possunt, ut omnes casus qui quandoque incidenter comprehendatur, sed sufficit ea quae plerumque accidunt contineri.)“⁷⁹

Tento paradox zrodený antikou nás sprevádza do dnešných dní: ideálom práva, jeho nevyhnutným esenciálnym znakom je úsilie o bezrozpornosť a úplnosť, zároveň ale vnútorné rozpory a medzery sú jeho nutným sprievodným znakom. S právom je to rovnaké ako s našimi životmi – oboje je naplnené protirečeniami ...

zmocňovacie normy a kompetenčné normy oprávňujúce prijímať a rušiť právne normy. Napokon posledné sú rozhodovacie pravidlá, ku ktorým patria pojmy „sudca, súd, súdne právomoci a rozsudky“. HART, Herbert Lionel Adolphus. *Pojem práva*. Praha: Prostor, 2004, s. 102-105.

⁷⁷ K pojmom *ius civile*, *ius gentium*, *ius naturale*, ako aj k prameňom rímskeho práva podrobne pozri HEYROVSKÝ, ref. 25, s. 114 a nasl.; 21 a nasl.

⁷⁸ Lucius Octavius Cornelius Publius Salvius Iulianus Aemilianus (nar. okolo r. 108 n. l.), rímsky politik a právnik, bol priateľom cisára (a filozofa) Marka Aurélia, jeho dielo vyniká vecnosťou a presvedčivosťou, je považovaný za najvýznamnejšieho rímskeho právnika a jedného z najvýznamnejších právníkov všetkých čias. Pozri podrobnejšie: LIEBS, Detlef. L. Octavius Cornelius P. Salvius Iulianus Aemilianus. In SALLMANN, Klaus (Hrsg.). *Die Literatur des Umbruchs. Von der römischen zur christlichen Literatur, 117 bis 284 n. Chr.* München: C. H. Beck, 1997, s. 101-105.

⁷⁹ BLAHO, ref. 28, s. 154-155.

K sudcovskej tvorbe práva

Jarmila Chovancová

„Rozum je ako svetlo a žiara života.“

Cicero

„Dnes i zajtra-opatrne vyberajme sudcov, ktorí budú súdiť v mene ľudu.“

Ch. S. Montesquieu

Abstrakt: Cieľom príspevku je poukázať na dôležitosť filozofie pre sudcovské rozhodovanie, ktoré pomáha sudcovi uvedomiť si postavenie práva v spoločnosti a jeho úlohu. Samozrejme sudcov testujú ich rozhodnutia. Práve otázka ako rozhodovať je predmetom rôznych diskusií

Kľúčové slová: právo, filozofia, spoločenská zmena, demokracia, sloboda, zodpovednosť, ľudské práva, sudca

Ako konštatoval Norbert Bobio,¹ žijeme v dobe ľudských práv. Naša doba je jednoznačne dobou práv, ktoré sú ideou našich čias, ale i jedinou politickou ideou a zároveň i morálnou ideou univerzálneho prejavu.

Univerzálny rozmer ľudských práv je neodňateľný od človeka, je atribútom ľudskej existencie.

Základným prvkom modernej demokracie je skutočná ochrana všeobecnoprávných ľudských práv, bez nich by sme ani nemohli hovoriť o demokracii.

Nemôžeme síce hovoriť o absolútosti ľudských práv, pretože rozsah práv jednotlivca limitujú práva iných, ako aj potreby spoločnosti. V každom právnom systéme nájdeme klauzuly na vyváženie práv jednotlivca voči spoločnosti. Ľudské práva sú prirodzenými právami, ktoré predchádzajú štát a nemali by sa obetovať na oltár štátu.

Základnou črtou demokracie je, že rozsah a obmedzenia ľudských práv sa odvodzujú zo spoločného zdroja. Ale i tieto obmedzenia majú samozrejme svoje obmedzenia a primeranú vyváženosť, o ktorú sa majú starať a chrániť sudcovia.

Alfou a omegou zo základných ľudských práv je dôstojnosť, ktorá predstavuje prameň, z ktorého sú odvodené ostatné ľudské práva.

Ľudská dôstojnosť predpokladá, že sú zaručené minimálne podmienky tak fyzickej, ako aj duševnej existencie.

Právo na ľudskú dôstojnosť sa nemôže porušovať bez primeraného (spravodlivého) procesu. Cestičky spravodlivosti nám ukazujú na potrebu dobrej filozofie, aj dnes platí Fichteho názor: „aký človek – taká filozofia“. Je preto dôležité, aby aj sudca mal dobrú filozofiu a pochopil dôležitosť filozofického diskurzu.

Čo môže poskytnúť filozofický diskurz právu, konkrétne napríklad sudcovi?

¹ BOBIO, Norberto. The Age of Rights. Cameron: Allan, 1996, 192 s.

Filozofický diskurz pomáha sudcovi pri hľadaní pravdy, ako aj pochopiť obmedzenie ľudskej mysle a zložitosti ľudského spolunažívania.

Veľmi pekne to vyjadruje Aharon Barak² v sudcovskej filozofii, keď hovorí: „Pomocou dobrej filozofie sudca lepšie pochopí úlohu práva v spoločnosti a úlohu sudcu v rámci práva. Nikto nemôže dokázať veľa iba pomocou dobrej filozofie, bez nej sa však nemôže dokázať nič“.

Aharon Barak si veľmi jasne uvedomuje pri štúdiu práva dôležitosť štúdia aj iných vedných disciplín, ako napríklad ekonómie, sociológie, politológie.

Uvedomuje si, že každá z týchto vedných disciplín obsahuje kúsok pravdy.

Ľudská skúsenosť sa však nedá vtesnať do jednej právnej teórie.

Jasne o tom svedčia aj slová E. Pattersona³, ktorý konštatoval „môj eklekticismus v právnej teórii sa zakladá čiastočne na viere v toleranciu, čiastočne na viere v pluralizmus a čiastočne na zotrvačnosti zvyku“.

Skúmanie všetkých teórií, ktorým prisudzujeme primeraný význam je podľa viacerých teoretikov predpokladom, pochopiť právo, ale i úlohu sudcu. Môžeme konštatovať, že právo je prostriedkom, prostredníctvom ktorého uskutočňujeme spoločenské ciele. Keďže neexistuje jednotné stanovisko ohľadne obsahu spoločenského cieľa, je preto potrebné hľadať vyváženosť medzi rôznymi teóriami. A našou úlohou je zaujať stanovisko k týmto otázkam, pretože je potrebné nájsť vyváženosť medzi nimi, ktoré im pomôžu ako nástroj na realizáciu súdnej úlohy. Skutočnú podobu práva môžeme podľa právnych teoretikov / Holmes, Cardozo/zistiť len na rozhodnutiach súdov. Právo je jednoducho, to, čo robia sudcovia. Evidentne prevažuje tendencia chápať právo ako určitý nástroj, ktorý je používaný so zameraním na individuálne alebo spoločenské ciele. Samozrejme, že v živote práva pre sudcu zohrávajú dôležitú úlohu aj určité pravidlá, ktoré usmerňujú vôľu sudcov pri rozhodovaní. V tomto smere však dôležitú úlohu zohráva aj to ako samotné pravidlá chápu sudcovia. Podobná situácia je aj so sudcovskou intuíciou. Sudca pri svojom rozhodovaní prijíma najskôr akceptovateľné intuitívne rozhodnutie a až následne sa pokúša odôvodniť rozhodnutia v právnej terminológii, na základe právnych pravidiel, alebo právnych doktrín.

V právnej teórii sa stretávame s dvomi typmi právneho myslenia. Ten prvý typ je charakterizovaný a stojí na požiadavke výkladu práva ako koherentného systému / *aw as integrity*- R. Dworkin/ ide o systematické právne myslenie a na strane druhej ide o skepticizmus k takémuto právnomu mysleniu. Pre tento druhý typ je charakteristický postoj, že je možné dospieť k viacerým názorom a riešeniam /Cardozo/.

Súčasný stav nám ukazuje, že medzi akademikmi zaoberajúcimi sa filozofiou práva a množstvom sudcov sa vytvorila medzera, ktorá sa stále rozširuje.

² BARAK, Aharon. Sudca v demokracii. Bratislava : Kalligram, 2016, s. 170.

³ PATTERSON, Edwin. Jurisprudence Men and Ideals of Law. Chicago, 1953, s. 556.

Je potrebné, aby sme tomu zabránili. a snažili sa o jej zúženie, pretože sudcovia potrebujú teóriu práva a teórie práva potrebujú sudcov.

Sudca pri svojom rozhodovaní je vystavený voľbe riešenia súdneho sporu, a má k dispozícii uváženie a musí sa snažiť o optimálne riešenie. Ako ho nájde? V tomto smere dôležitú úlohu zohráva sudcovská filozofia, ktorú má každý sudca. Ide o systém nezáväzných úvah, ktorými sa riadi pri svojom uvážení, ktorá je podrobená verejnej kritike.

Aharon Barak však zdôrazňuje potrebu rozlišovať medzi sudcovskou filozofiou a právnou politikou.⁴

Sudcovská filozofia predstavuje systém úvah, ktorý sudca uplatňuje vo svojom uvážení pri riešení ťažkých prípadoch.

Právna politika predstavuje princípy, spoločenské ciele a štandardy, ktoré sú obsiahnuté v norme, ktorá je použitá napríklad v ochrane ľudskej dôstojnosti.

Kým právna politika sa mení od prípadu k prípadu, sudcovská filozofia je všadeprítomnou filozofiou, ktorú sudca využíva pri výbere medzi právnymi alternatívami.

Sudcovská filozofia je úzko prepojená s osobnou skúsenosťou sudcu, kde má svoje miesto vzdelanie a osobnostné vlastnosti.

Každý sudca má konkrétnu životnú skúsenosť, ktorá má vplyv na postoj k životu, a tým aj na jeho postoj k právu.

Ako som uviedla, sudcova osobná skúsenosť má vplyv na oblasť jeho sudcovského uváženia, ale v rámci rozsahu rozumnosti. Je to evidentné najmä v prípadoch, v ktorých má právny problém viac ako jedno právne riešenie. Profesor Paul Freund⁵ konštatuje, že „najdôležitejšia vec na sudcovi je jeho filozofia, a ak je pre neho nebezpečné mať nejakú, je to v každom prípade menej nebezpečné, ako sebaklam, že nemá žiadnu“.

V jadre sudcovskej filozofie je vlastne zakódovaný postoj sudcu k jeho vlastnej sudcovskej úlohe.

Jeho postoj k sudcovskej úlohe totiž vplýva na spôsob akým vykladá zákon, a na spôsob, akým je ochotný rozvíjať právo.

I spomínané dva prístupy sú predmetom častých sporov. A aj naďalej budú ešte predmetom mnohých diskusií, kde sa bude hľadať odpoveď na otázku ako čo najsprávnejšie rozhodovať súdne spory.

Hľadanie jednej správnej odpovede /R.Dworkin/ je podrobované veľkej kritike a právnici odborníci často o nej polemizujú.

Druhá koncepcia / Cardozo/, ktorá je poznačená skepticizmom k hľadaniu jednej správnej odpovede si získava väčšiu podporu, pretože sudca je ovplyvňovaný právnymi i mimoprávnymi faktormi, ktoré pôsobia na sudcu pri súdnom rozhodovaní.

⁴ BARAK, ref. 2, s. 171.

⁵ FREUND, Paul. Social Justice and the Law. New York, 1962, s. 93.

Milý pán profesor Klimko,

Vo svojej práci ste bol vždy veľkým profesionálom. Ako človek ste bol príjemný, ľudský, vtipný, ústretový, charizmatický. Každý, kto mal možnosť sa s Vami stretnúť a rozprávať, odchádzal s pocitom, že sa stretol s úžasným človekom. Vďaka Vám.

S úctou

Jarmila Chovancová

Statika a dynamika práva střední Evropy

Miloš Večeřa

Prof. JUDr. Jozefa Klimka, DrSc. jsem měl možnost osobně poznat za mého pedagogického působení v letech 2005 – 2018 na Právnické fakultě Bratislavské vysoké školy práva (později Panevropské vysoké školy), kde prof. Klimko působil od roku 2008 ve funkci rektora a později vedoucího Ústavu teorie a dějin státu a práva do roku 2017, kdy se vrátil na Právnickou fakultu Univerzity Komenského na jeho dřívější pracoviště Katedru právních dějin a komparatistiky. Za našeho společného působení na Panevropské vysoké škole jsem se s prof. Klimkem často setkával při příležitostech různých odborných a pedagogických porad, při obhajobách kvalifikačních prací, při habilitačních a profesorských řízeních a při různých společenských akcích. I po jeho přechodu na Univerzitu Komenského jsem měl po roce 2017 možnost se s ním potkávat na Právnické fakultě Univerzity Komenského při habilitačních a profesorských kvalifikačních řízeních, kde jsem vystupoval jako oponent nebo člen komise.

U prof. Klimka jsem vždy obdivoval jeho vstřícnost, srdečnost a kultivovaný slovní projev, jeho společenský takt spojený někdy až obřadnou pečlivostí. Byl vždy zábavným a pozorným společníkem, který dokázal vytvořit příjemnou pohodovou atmosféru. Při odborných rozpravách dokázal vždy velmi přesně vystihnout základní linii problému a formulovat podstatné otázky k tématu rozpravy. Ke studentům vždy přistupoval laskavě a s porozuměním. Byl pro mne i mladší vyučující kolegy vzorem náročného a zároveň objektivního vysokoškolského pedagoga. Ve své vzpomínce na osobnost prof. Klimka bych se chtěl krátce zastavit u společenských proměn, jichž jsme byli svědky v posledních třiceti letech, a které se nutně promítly i v právu.

Úvod

Od 80. let. minulého století se vědecký diskurz stále více zaměřuje na kvantitativní a kvalitativní dynamiku změn, k nimž dochází v moderních společnostech. Tyto změny, které se týkají všech oblastí života společnosti, bývají souhrnně charakterizovány jako etapa přechodu od moderní (industriální) společnosti k pozdně moderní (postindustriální, postmoderní) společnosti a mají zčásti i globální rozměr. V zemích střední a východní Evropy byly tyto změny nastartovány v zásadě až s pádem nedemokratických totalitních politických režimů a nalézají nepřehlédnutelně svůj výraz i v oblasti práva.

1. Specifičnost politické, ekonomické a právní změny střední a východní Evropy

Možnost širší socio-kulturní změny v zemích střední a východní Evropy byla umožněna zásadní politicko-ekonomickou sociální změnou, která tyto země otevřela světu a umožnila jejich integraci do evropských i širších politických, ekonomických a dalších struktur. Probíhající širokou sociální změnu postkomunistických zemí můžeme konceptuálně rozdělit do třech etap, které charakterizují i její průběh a důsledky:

1. **Tranzice** (přechod) - vyjadřuje přechod od autoritativního a totalitářského politického systému k systému demokratickému. Je vyjádřením revoluční změny, které předcházelo dlouhé období evoluční.
2. **Transformace** - představuje etapu přetváření politických a ekonomických forem a restrukturalizaci jejich obsahu podle vzoru západních demokracií s nezbytností vytvoření nových institucí. Transformace zahrnuje i transformaci právního systému. Jde o nesnadnou etapu, která s sebou nutně nese řadu chyb a nedostatků, neboť nebylo možno udělat za minulým obdobím tlustou čáru a očekávat, že lidé budou na nové podněty reagovat bez ohledu na dosavadní životní zkušenosti. Jak v tomto směru poznamenává Peter Berger a Thomas Luckmann, minulost je při resocializaci na probíhající transformaci často nově interpretována tak, aby byla minulá zkušenost uvedena do souladu se současnou realitou. Je zde přítomen i sklon zpětně promítat do minulosti prvky, jež tehdy nebyly subjektivní zkušenosti dostupné.¹ V zájmu zachování normativní a hodnotové integrity jedince jsou minulé děje reinterpretovány tak, že jedinec považuje nové definice minulosti za stejně reálné, jako byly ty minulé. Tento problém reinterpretace se projevuje i při transformačním otevírání se světu v procesu internacionalizace práva v podobě evropeizace a globalizace práva.
3. Poslední třetí fáze postkomunistické sociální změny bývá charakterizována jako určitě **vystřízlivění a kritické nahlížení** na obě předchozí etapy z hlediska (ne)naplnění očekávání. Je zde často poukazováno zejména na nesoulad cílů s faktickým dosaženým stavem a na přetrvávající nedostatky. Tato deziluze zpochybňuje smysl dosažené sociální změny a nalézá kladné stránky „starých pořádků“, byť bez ochoty se do těchto pořádků vrátit.

Období tranzice a transformace s sebou nutně nese i tlak na dynamiku práva, které se zde dostává do rozporné situace. Právo v zásadě směřuje k zachování společenského stavu a tím současně i k zachování sebe sama.² Funkcí (hodnotou) práva je udržovat ve společnosti řád a podporovat stabilitu a (právní) jistotu. Má proto tendenci ke konzervování stavu a udržování *statu quo*. Historie však ukázala a ukazuje, že se právo vývojovým změnám nemůže ubránit. Změna právního řádu, ke které v postkomunistických zemích nutně dochází, byla nesena provázáním

¹ BERGER, Peter Ludwig – LUCKMANN, Thomas. *Sociální konstrukce reality*. Brno: CDK, 1999, s. 144 a nasl.

² KNAPP, Viktor. *Teorie práva*. Praha: C. H. Beck, 1995, s. 34.

formální kontinuity s hodnotovou diskontinuitou. Vývoj společnosti a práva v sobě nesl střet stability a dynamiky práva, tendenci k zachování stávajících právních předpisů a zároveň projev nestability právní úpravy a judikatury.

Z hlediska českých realit je v tomto směru kriticky hodnocena nestabilita zákonů a judikatury v podmínkách společenské transformace po roce 1989, která byla jen zčásti objektivně odůvodnitelná složitostí společenských procesů a nutností přizpůsobit právo a právní vědomí společnosti v relativně krátké době demokratickým standardům a požadavkům evropského práva. Kritické vystřízlivění z transformační změny ve třetí etapě přechodu od totalitního systému k demokratickému politickému systému se promítá v trvajících kritických stanoviscích veřejnosti ke změnám právního řádu a činnosti právních institucí.

Právně sociologické výzkumy v České a Slovenské republice dokládají trvalý skeptický pohled veřejnosti na právo. Z výzkumu *Analýza přístupu veřejnosti k regulaci v ČR*, který realizovala v roce 2007 česká výzkumná agentura SC&C³ vyplynulo, že Češi jsou s právním systémem spíše nespokojeni. V Česku to představuje 51 % zcela nebo spíše nespokojených, spokojených pak je pouze 8 % respondentů. Zákony jako spravedlivé vnímá pouze 13 % české populace, 45 % respondentů je považuje za nespravedlivé. Právnímu systému v ČR plně důvěřuje pouze 14 % populace a pouze 10 % respondentů si myslí, že zákony měří každému stejným metrem. Naproti tomu 65 % respondentů uvádí, že domoci se svých práv je v ČR složité a stejné procento uvedlo, že právní předpisy jsou matoucí. Za spravedlivé považuje právní regulaci pouze 12 % občanů České republiky, avšak za nespravedlivé téměř polovina dotázaných (46 %). K podobným výsledkům dospěl reprezentativní právně sociologický výzkum Katedry teorie práva Právnické fakulty Trnavské univerzity, realizovaný v rámci výzkumného projektu Vega.⁴

Právní zakotvení formálně demokratických institucí nicméně významně legitimizovalo nové demokratické uspořádání veřejné moci. Položilo základ pro standardní fungování demokratického právního státu a demokratického právního řádu v postkomunistických zemích. V probíhajících společenských změnách právo sehrávalo významnou roli jako nástroj sociální regulace a sociální změny.

³ Viz závěrečná zpráva z výzkumu provedeného pro Ministerstvo vnitra ČR výzkumnou agenturou Survey, Consulting & Care. *Analýza přístupu veřejnosti k regulaci v ČR* [online]. Dostupné na internetu: <<https://www.mvcr.cz/clanek/analyza-pristupu-verejnosti-k-regulaci-v-ceske-republice.aspx>>. [cit. 2021-08-02].

⁴ Výzkumný projekt „Prameny práva: Soustava, funkce a vztahy pramenů slovenského práva, evropského práva a mezinárodního práva“. Viz PRUSÁK, Jozef et al. Sociologicko-právní výzkum pramenů práva a justifikace soudních rozhodnutí. In *Acta Universitatis Tyrnaviensis: Iuridica*. Ročenka Právnické fakulty Trnavské univerzity v Trnavě. Trnava: Právnická fakulta TU, 2008, s. 5-140.

2. Právo jako nástroj sociální regulace a sociální změny

Existence sociálních forem života lidí předpokládá existenci určité regulace lidského chování a sociálních vztahů ve snaze vyloučit nebo omezit některé způsoby chování a prosadit určitý sociální pořádek (řád). Společnost a sociální život v sobě zahrnují zároveň i určitý prvek organizovanosti, který v moderní a zejména pozdně moderní společnosti znamená i tendence k prosazování určité společenské změny.

2. 1. Právo jako nástroj sociální regulace

Společnost se reprodukuje za předpokladu, že lidé respektují existenci určitého sociálního řádu a svým každodenním jednáním tak společnost vytvářejí. Sociální život společnosti je regulován normami dvojího charakteru. Sociálními normami, které vznikají spontánně a vytvářejí „měkký“ sociální tlak na jednání jedince, a právními normami, jejichž tvrdý sociální tlak je vytvářen sankcemi a institucemi.⁵ Podíl těchto dvou typů sociálních norem je v různých společnostech rozdílný a souvisí s dynamikou sociálního života. „Měkké“ sociální normy jsou projevem spontánního sociálního života a relativně spontánně uplatňují i svůj tlak na chování jedince. Oproti tomu u právních norem je jejich zrod důsledkem formálního institucionálního aktu veřejné moci, která také vymáhá jejich dodržování.

Z řady normativních systémů (právních, morálních, zvykových, náboženských, politických a dalších sociálních norem) se právo postupně stalo jedním z nejvýznamnějších prostředků stabilizace společenských vztahů. Požadavky kladené na právo a očekávání spojená s jeho působením vyplývají z potřeby zajistit a reprodukovat existující společenské vztahy a snižovat míru společenské entropie.⁶

Sociální normy nejsou nikdy přesnými návody činnosti, spíše vymezují určité hranice, meze jednání. Jde o pravidla, schémata chování, které mají nadindividuální charakter, procházejí procesem objektivace a existují a platí „objektivně“, ve skupinovém (společenském) vědomí nezávisle na individuálních projevech jednotlivých sociálních subjektů. Vzhledem k jejich relativní časové a obsahové stabilitě umožňuje existence norem předvídatelnost sociálního jednání a formování sociálních rolí. Pro danou situaci ovšem neexistuje jeden jediný vzorec chování, jedno jediné řešení této situace. Jednající má v rámci rozhodovacího procesu možnost volby z celé řady variant jednání. Sociální normy jsou tak základem organizace smysluplného jednání sociálních subjektů v sociální interakci.

⁵ SAK, Peter – KOLEŠÁROVÁ, Karolína. *Faktory ovlivňující dynamiku sociálních jevů, právních norem a kriminality ve vztahu ke společnosti*. [online]. Insoma, 2020 Dostupné na internete: <http://www.insoma.cz/Factory_ovliv%C5%88uj%C3%ADc%C3%AD_dynamiku_Sak.pdf>. [cit. 2021-08-02].

⁶ Srov. PŘIBÁŇ, Jiří. *Sociologie práva: Systémově teoretický přístup k modernímu právu*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1996, s. 135.

Právo je především nástrojem sociální kontroly, ale i prostředkem sociální integrace společnosti. Regulativní a organizující funkce práva je třeba vnímat nejen z pohledu závazných právních norem, ale i jako faktické právní jednání a faktické právní vztahy. Právo se nevyčerpává výčtem pravidel nebo principů, ani soupisem činností státních úředníků a jejich pravomocemi nad našimi životy, jak zdůrazňuje Ronald Dworkin v jeho *Ríši práva*.⁷ Život práva je významně určován právním vědomím jako psychickým projevem práva a spočívá ve faktu, že právní vědomí tvoří zprostředkující článek mezi objektivním právem a právním chováním a jednáním.⁸ Podle rakouského romanisty a zakladatele evropské sociologie práva Eugena Ehrlicha tvoří základ studia práva faktické právní vztahy, právní listiny, právní smlouvy a právní jednání realizující se ve společnosti.⁹ Ehrlich pro tyto faktické právní vztahy užil ve své průkopnické práci *Základy sociologie práva* (1913) pojmu „živé právo“ (*lebendes recht, living law*). Toto živé právo odráží faktické působení práva na sociální realitu a vyjadřuje tak efektivnost působení práva.

Právo se v tomto smyslu stává jen jednou z mnoha sociálních struktur, které vznikají a proměňují se v závislosti na proměně a vývoji společnosti.¹⁰ Luhmann v tomto směru chápe právo jako sociální systém, kdy právo a společnost musí být nahlíženy a zkoumány ve vztahu vzájemné závislosti.¹¹ Právní teorii je tedy třeba chápat jako součást teorie společnosti.¹²

2.2 Právo jako nástroj sociální změny

Sociální změnu můžeme charakterizovat jako transformaci prvků kultury a sociálních institucí v čase.¹³ Základem sociální změny je obecně adaptace na změnu podmínek. Sociální změna je výsledkem působení řady faktorů a sociální vědci zejména v posledních dvou stoletích usilují o vytvoření obecné teorie, která by dokázala univerzalisticky vyložit příčiny a průběh sociální změny. Anthony Giddens¹⁴ vhodně shrnul podněty přispívající k sociálním změnám do třech hlavních kategorií. Mezi hlavní činitele sociální změny zařadil fyzikální prostředí, politickou organizaci a kulturní faktory. Fyzikální prostředí v sobě zahrnuje nejen environmentální podmínky života v širokém slova smyslu, ale i materiální podmínky výrobních systémů a vlivy

⁷ DWORKIN, Ronald. *Law 's Empire*. Oxford: Hart Publishing, 1998, s. 413.

⁸ Viz k tomu podrobně VEČEŘA, Miloš – URBANOVÁ, Martina. *Sociologie práva*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2011, s. 222 a nasl.

⁹ EHRLICH, Eugen. *Fundamental Principles of Sociology of Law*. New Jersey: Transaction Publishers, 2002, s. 497.

¹⁰ PŘIBÁŇ, ref. 6, s. 129-131.

¹¹ LUHMANN, Niklas. *A Sociological Theory of Law*. London and Boston: Routledge and Kegan Paul, 1985, s. 7.

¹² GALLIGAN, Denis James. *Law in Modern Society*. Oxford: Oxford University Press, 2007, s. 26.

¹³ GRANA, Sheryl J. – OLLENBURGER, Jane C. – NICHOLAS, Mark. *The Social Context of Law*. New Jersey: Prentice Hall, 2002, s. 157.

¹⁴ GIDDENS, Anthony. *Sociologie*. Praha: Argo, 1999, s. 33.

hospodářské. Politická organizace a politické rozhodování podporuje a směřuje sociální změnu dnes daleko více než v dřívějších obdobích, a to z vnějšku i z vnitřku. Mezi kulturní faktory patří zejména rozvoj vědy a techniky, způsoby komunikace a způsoby myšlení a citění zahrnující i sociální ideály. Z hlediska našich úvah patří mezi kulturní faktory sociální změny významné i právo, jehož role v kontextu pozdně moderní společnosti a právního státu narůstá.

Sociální změna nepostupuje stejným tempem. Zrychluje a zpomaluje. Existují poměrně statická období a období rychlých změn. Některé sociální změny jsou postupné, evoluční, jiné dramaticky rychlé nebo revoluční. V dnešním světě probíhají rychleji než ve dřívějších tradičních společnostech. Některá zavedená sociální pravidla nicméně určují směr chování s velkou setrvačností a mohou dlouhodobě určovat očekávané chování. Po staletí se považovalo za samozřejmé, že ženy byly v domácnosti a neměly právo zastávat úřad, rasová segregace byla považována za naprosto normální apod. Tyto vyjeté linie spočívající na zavedeném způsobu myšlení a sociálních normách pak nepřímo skrytě udržovaly a udržují např. genderovou nebo etnickou nerovnost a brání tak prosazení právních změn. Právem prosazovaná změna není proto plynulá, neboť zavedená myšlenková schémata není vždy snadné překonat.¹⁵

Vztah příčin a následků mezi právem a sociální změnou je často obtížné identifikovat, protože schopnost zákona vyvolat změnu je pravděpodobnostní, podmíněná a následná. I když může být dosaženo některých sociálních změn, jejich efektivnost a časový horizont ovlivňují i další faktory. Právo odráží existující společenské podmínky, jeho role při prosazování sociální změny je však komplikována faktem, že ekonomické, ideologické, politické a právní prvky na sebe vzájemně působí, prolínají se a jednotlivé prvky se dají jen velmi obtížně identifikovat. Samostatnou roli hrají faktory duchovní povahy, jako jsou morálka a hodnoty společnosti. V některých otázkách je třeba dosáhnout určité společenské shody, zejména u otázek, které nejsou až tak zásadního charakteru. K dosažení sociální změny by mělo být dosaženo její společenské podpory, což je ale nesnadné u morálně citlivých otázek jako jsou např. stejnopohlavní manželství, euthanasie, surrogátní (náhradní) mateřství nebo dekriminlizace marihuany.

Zákony mohou klást normativní požadavky pouze na chování, nikoliv na hodnoty, morálku a postoje. Mění tedy s určitou pravděpodobností vnější chování, které ale návazně následují změny postojů, hodnot a morálky. Vnější projevy v chování se pak do určité míry promítají i do osobních názorů a preferencí. Příkladem jsou například zákony prosazující rovnost Afroameričanů ve Spojených státech, kterou bílé obyvatelstvo po mnoho generací nebylo ochotno přijmout. Takovým mezníkem v oblasti občanských práv a pracovního práva se v USA stal Zákon o občanských právech (*Civil Rights Act*), přijatý v roce 1964, který zakázal diskriminaci na základě

¹⁵ FRIEDMAN, Lawrence M. – HAYDEN, Grant M. *American Law – An Introduction*. New York: Oxford University Press, 2017, s. 265.

rasy, barvy pleti, náboženství, pohlaví nebo národní příslušnosti. Zákon vyžadoval změnu způsobu chování a postupně změnil také postoje většinové společnosti. Zákon tak může za určitých podmínek změnit hodnoty a morální postoje společnosti.

Právo působí na makro-, mezo- a mikrostrukturu společnosti a jen nesnadno lze postihnout důsledky vlivu změn právního systému na společnost v celém rozsahu. V sociální praxi bývá právo napadáno za to, že nesehrává důležitou úlohu při prosazování sociální změny nebo za to, že přináší více škody než společenského prospěchu. Ukazuje se, že „nejúspěšnější“ změny prostřednictvím práva spočívaly buď na dezintegraci sociálních skupin nebo na jejich striktní kontrole. To, že se změna prosadí silnou sociální kontrolou je zřejmé, nakonec i dnes v době koronavirové pandemie. V případě dezintegrace může dojít k situaci, kdy jedinci ztrácejí pocit sounáležitosti se skupinou, sociálně závazný pocit vzájemnosti s ostatními a nabývají pocit jakési anomie. V tomto období se daří prosazování různých ideologií vedoucích k sociálním změnám a k opětovnému sjednocení. Urychlovači (akcelerátory) těchto změn mohou být hospodářská krize, ekonomické problémy, válka a podobně. Dezintegrovaná byla např. šlechta před Velkou francouzskou revolucí, která ztratila vliv na panovníka a i na lid. Byla osamocena a nestavěla se na stranu ani krále ani lidu, navíc se izolovala od bohatých a vzdělaných nešlechticů. Ztratila vědomí stavovské příslušnosti, ubýval jí majetek a ztrácela se její moc.

Právní vědci se po řadu desetiletí snaží vysvětlit vztah mezi právní a sociální změnou v kontextu vývoje právních institucí. V jejich úvahách se setkáme jak s pohledem na právo jako na nezávislou, tak i na závislou proměnnou, právo jako příčinu nebo jako následek sociální změny. Zdůrazňovali přitom shodně vzájemnou závislost práva a ostatních sociálních systémů. Jejich pohledy se ale často kategoricky rozcházel. Britský právní filosof a reformátor Jeremy Bentham očekával, že v procesu industrializace a urbanizace sehraje právní reformy významnou roli a musí proto rychle reagovat na nové sociální potřeby a restrukturalizovat společnost.¹⁶ Doporučoval proto vůdcům francouzské revoluce provedení právních reforem, protože věřil, že Francie v dané fázi ekonomického rozvoje k řešení společných problémů takové právní reformy potřebuje. Paradoxně pak revoluce nevypukla v době, kdy bylo společenské zlo nejhorší, nýbrž v okamžiku, kdy začínala reforma. Naproti tomu německý právník a představitel historickoprávní školy Friedrich Carl von Savigny zastával názor, že právní změna může vycházet pouze z právní tradice dané země, z právních zvyklostí, které jsou základem kodifikace pouze národní, nikoliv univerzální podoby.¹⁷

Na podporu Benthamových názorů lze uvést řadu příkladů, kdy právní změna znamenala zásadní sociální změnu. Lze zmínit různé dekrety, které v 17. a 18. století změnily sociální situaci velkého počtu osob, např. zrušení omezení

¹⁶ RÁZKOVÁ, Renata. *Dějiny právní filozofie*. Brno: Masarykova univerzita, 1997, s. 183-185.

¹⁷ BRÖSTL, Alexander. *Frontisterion alebo bůdky pre vzletné myšlienky*. Bratislava: Kalligram, 2009, s. 190-191.

svobody pohybu nebo zrušení poddanství a robotní povinnosti.¹⁸ Z novější doby lze uvést „právníkou dvouletku“, jak je nazýváno období let 1948–1950, kdy došlo ke kodifikaci všech základních odvětví práva v Československu s cílem přepracovat celý stávající právní řád. Nové socialistické právo mělo sloužit lidu a vyjadřovat vůli dělnické třídy, posílit ochranu proti nepřátelům socialismu a vytvořit novou koncepci socialistického vlastnictví. Během právníké dvouletky byly přijaty kodifikace občanského, trestního, rodinného a správního práva trestního (především přestupkového práva).

Na vztah právní a sociální změny tak mohou existovat dva zásadně rozdílné pohledy:

1. právo je určováno právním a morálním cítěním a smyslem pro spravedlnost obyvatelstva daného území a bude ovlivňovat jejich chování, pokud právo bude v souladu s převažujícími sociálními normami;
2. právo je nástrojem k prosazování naprogramovaných sociálních změn. To platí ale zejména pro hospodářsky rozvinuté industrializované země, méně pak pro tradiční agrární společnosti.

Projevuje se zde tak současně konzervativní aspekt práva a na druhé straně inovativní působení práva na sociální realitu.¹⁹ Pozitivní role práva bývá často spojována s rozšířením sociálních práv v 60. a 70. letech 20. století s rozvojem sociálního státu.

Podle významného amerického právníka a zakladatele americké sociologie práva Roscoe Pounda je úkolem práva zachovávat společenskou rovnováhu, právo je nástrojem sociálního inženýrství a právník je sociální inženýr.²⁰ Inženýrský charakter práva spočívá podle Pounda v tom, že legislativní rozhodnutí a právní konstrukce mohou být (obrazně řečeno) technickými a inženýrskými prostředky k vyvolání specifických společenských vztahů.

Takto chápané sociální inženýrství je vlastně zvláštním druhem právní politiky, kdy je právními nástroji usilováno o realizaci určitých cílů ve veřejném zájmu. Za projekt sociálního inženýrství je často považován sociální stát s jeho sociálním zákonodárstvím vedeným snahou o zmírnění sociálních rizik a snížení sociální nerovnosti. Typickým příkladem sociálního inženýrství jsou rovněž programy pozitivního postupu, označované jako afirmativní nebo vyrovnávací akce, které mají právními prostředky kompenzovat sociální, kulturní, informační, motivační, jazykové a další bariéry a vytvořit tak pro znevýhodněné skupiny podmínky k faktickému prosazení rovnosti šancí (rovnosti příležitosti). S pojetím práva jako sociálního inženýrství koresponduje taktéž proces europeizace práva, který sleduje prosazení

¹⁸ Lze připomenout z období Rakouské monarchie Patent Josefa II. o zrušení nevolnictví (1781), který se týkal především zrušení omezení svobody pohybu, nebo zrušení poddanství a robotní povinnosti v Rakouském císařství patentem císaře Ferdinanda I v roce 1848.

¹⁹ COTTERRELL, Roger. *The Sociology of Law*. London: Butterworths, 1992, s. 44 a nasl.

²⁰ VIZ POUND, Roscoe. *An Introduction to the Philosophy of Law*. New Haven: Yale University Press, 1922, 318 s.

změny vnitrostátního práva k dosažení cílů přesahujících národní zájmy členských států.²¹

Užití práva k prosazení sociální změny s sebou nese výhody i nevýhody. K výhodám patří zejména fakt, že právní nástroje sociální změny legitimizují prováděnou sociální změnu. Právo je vnímáno jako autorita a řád a právo poskytuje i možnost vynucení právně politických cílů legálními sankcemi. Nežádoucími důsledky užití práva k prosazení sociální změny může být fakt, že případy odmítání prováděných změn poškozují celkovou autoritu práva a jeho efektivitu do budoucna.²²

Evolucionistický přístup v právu zdůrazňuje význam evolučního vývoje při prosazování změn právními nástroji a mechanismus evoluční selekce je vztažen v plném rozsahu i na sám právní systém. Právo tak podstatným způsobem určuje, zda daná společnost a její model organizace uspějí v historickém vývoji.²³ Vedle změn právních norem jsou důležité i změny právní oblasti jako takové, které zahrnují např. změny v počtu právníků, organizaci nebo stylu práce právníků nebo změny právní doktríny. Tyto změny v právní oblasti mohou být někdy významnější než změna práva samotného.²⁴ Sociální změny mohou být vedle legislativních nástrojů vyvolávány i přelomovými nebo silně medializovanými soudními rozhodnutími. Na druhou stranu judikatura sama reflektuje společenské změny, dokonce se někdy na společenské změny odvolává a tím je do určité míry i legitimizuje. Lze dovodit i zpětnou vazbu judiciálních rozhodnutí pro další vývoj práva a právních vztahů.

Rozsah sociální změny realizované právními nástroji odvisí od společensko-politických poměrů, zejména od zásadních společenských a politických změn, tak jak byly zaznamenány v zemích střední a východní Evropy s pádem totalitního politického systému. Významnou roli ve změnách zprostředkovaných právem hraje oblast rozšiřování ochrany základních práv a svobod, rozvoj sociálního státu, ale i potřeba právně upravit nové jevy ve společnosti (např. v oblasti medicíny nebo nových druhů trestné činnosti).

3. Dynamika práva na přelomu 20. a 21. století

Současné západní společnosti, včetně zemí střední a východní Evropy, charakterizuje stále méně homogenní a monolitní sociální struktura, naopak se vyznačují narůstající diferenciací, růzností a antagonismy. Důsledkem rostoucí etnické, národnostní, kulturní a náboženské plurality sociální struktury společnosti je

²¹ Viz např. práce TWINING, William Lawrence. *Globalisation and Legal Theory*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.; VEČEŘA, Miloš – MACHALOVÁ, Tatiana. *Evropeizace práva v právně teoretickém kontextu: výklad základních pojmů*. Brno: Masarykova univerzita, 2010, 227 s.

²² GRANA – OLLENBURGER – NICHOLAS, ref. 13, s. 158-159.

²³ ŠMIHULA, Daniel. *Evolúcia práva*. Bratislava: Epos, 2013, s. 258.

²⁴ GALLANTER, Marc. Conceptualizing Legal Change and Its Effects. In *The Journal of Law Economics, and Organization*. 1987, roč. 3, č. 2, s. 236.

postupující ideová rozrůzněnost hodnotových a normativních řádů, idejí, sociálních projektů, životních stylů, kulturních preferencí a věr ve společnosti.

Absenci širšího hodnotového a normativního konsensu pozdně moderní společnosti má šanci v omezené míře substituovat pouze obecně závazný právní řád. Právo tak umožňuje konec konců porozumět podstatě společnosti, jejímu životu a změnám. Britský právní sociolog Roger Cotterrell v tomto smyslu mluví o společnosti jako o právním společenství (*law's community*).²⁵ Je to právě právní společenství, které dokáže ideově a sociálně pluralitní společnost integrovat v jeden, byť nesourodý celek. Regulativní, integrativní a inovativní funkce práva se tak v pozdně moderní společnosti stává existentní nezbytností. V tomto kontextu se jeví podstatnou otázkou nakolik právo je a bude nadále schopno tuto stále obtížnější integrující sociální funkci plnit, nakolik může reagovat na sociální změny, korigovat je a iniciovat, a přitom se oprostit od politických, ekonomických a dalších mocenských vlivů.

Cotterrell²⁶ si v tomto směru položil otázku do jaké míry se právo osamostatnilo od svých společenských a kulturních kořenů a zdrojů a zda tak může nezávisle působit na společenské vztahy a ovlivňovat sociální změny v západních společnostech na konci 20. století a na začátku 21. století. Konstatuje, že celkové ideové klima společností se od dob Friedricha Savignioho a Williama Sumnera změnilo. Na dnešní právo se nelze dívat pouze jako na aspekt společnosti, ale stále více jako na nástroj veřejné moci. Právo svoji efektivnost dnes odvozuje nejen od shody s normativními systémy hodnotově, ideově a kulturně pluralitní společnosti, ale stále více od politické moci reprezentované nejen státem, ale i dalšími aktéry.

Právo pozdně moderní společnosti je právní vědou reflektováno konceptem právního pluralismu, který vystihuje posun práva k pluralitě jeho pramenů a ústup národního státu z pozic výlučného právotvůrce. Právní řád státu nabývá podoby multicentrického právního řádu s dominujícím postavením mezinárodního a evropského práva. Koncept právního multicentrismu klade vedle národních právních institucí důraz na podíl nadnárodních oficiálních institucí jako tvůrců závazných právních pravidel nebo orgánů aplikujících právo. Zdůrazňuje tedy nejen pluralitu oficiálních pramenů práva, ale i pluralitu center interpretace a aplikace práva, a je tak doktrinální odpovědí na postupující integrační procesy.

S procesem globalizace se v pluralitní společnosti navíc prosazují spontánně se formující kvaziprávní systémy globálního charakteru (např. *lex mercatoria*, *ius humanitis*) a vystupují konkurující kvaziprávní systémy minoritních náboženských, kulturních a etnických menšin (např. islámské právo). Vztah paralelně působících právních systémů přitom nemusí být ústavními dokumenty přesně vymezen a aktuální řešení je ponecháno judiciálnímu rozhodování, politickým rozhodnutím nebo spontánnímu průběhu. Ještě závažnější jsou situace označované jako konflikt práva,

²⁵ COTTERRELL, Roger. *Law's Community. Legal Theory in Sociological Perspective*. Oxford: Oxford University Press, 2005, s. 19-22.

²⁶ COTTERRELL, ref. 19, s. 46.

kdy paralelní kvaziprávní systémy existují bez vzájemného uznání a akceptace státní moci a dostávají se s oficiálním právem státu do střetu. Fakt odlišných právních prostorů a konec chápání práva jako objektivní reality pak znamená, že význam práva nespočívá na příkazu jedné nezpochybnitelné autority, ale odvisí od výsledku diskurzivního procesu. Realita práva je sociálně konstruována pod vlivem neautoritativnějších aktérů podílejících se na společenském diskurzu. Účastníci diskurzu přitom mají odlišnou sílu a schopnosti přispět k výsledku diskurzu. Helen Stacy v této souvislosti upozorňuje, že postmodernistické odmítnutí ideje pravdy a reality s sebou nese odmítnutí práva jako privilegovaného typu diskurzu.²⁷

Postmodernita přináší kumulaci velkého množství změn do relativně krátkých časových období. Postmoderní interpretace sociálního světa zpochybňující jeho racionalitu narušila představu sociální změny jako výsledku racionálního procesu. Poznání je nazíráno – a vnímáno jako (kon)textové, omezené a relativní.²⁸ Tyto tendence jsou patrné i v právu, kdy postmoderní nazírání může vést až k dojmu, že každý má svoji pravdu a jen těžko se určuje či pravda je „lepší“ a či „horší“.²⁹

Závěr

Právo v pozdně moderní společnosti bývá spojováno s pojmem dekonstrukce práva, kterou se obvykle rozumí odhalení skrytých organizačních principů nebo metafyzických předpokladů práva. Ve svém důsledku ale dekonstrukce práva na druhé straně znamená i určitou ztrátu symbolické hodnoty práva.³⁰ Projevem dekonstrukce systému práva je ztráta systémovosti práva a rezignace na právo spjatá často s cynismem právní praxe. Právní systém ztrácí mnoho ze své obsahové a částečně i formální jednoty a je zahlcován legislativní nadprodukcí. Postmoderní dekonstrukce práva se váže na postupující dekonstrukci státu.³¹

Postmoderní situace staví právu limity jeho fungování ve společnosti a právním státu. Důvodem je zejména:

- Oslabování národního státu zvnějšku (procesy evropeizace a globalizace) i z vnitřku (tendence privatizace, segmentace a deregulace veřejné moci).
- Dosažení společenského konsensu je v silně pluralizované společnosti nesnadné, právo se stává prostředkem politického boje.
- Projevuje se rezignace na roli státu a práva jako reprezentantů veřejného zájmu.
- Vláda práva v právním státu je často chápána čistě formalisticky, tedy nikoliv jako vláda omezená právem, ale jako čistá moc státu vynucovat právo.

²⁷ STACY, Helen M. *Postmodernism and Law*. Burlington: Ashgate Publishing Company, 2004, s. 178.

²⁸ LYON, David. *Ježíš v Disneylandu: náboženství v postmoderní době*. Praha: Mladá fronta, 2002, s. 16.

²⁹ HARRINGTON, Austin et al. *Moderní sociální teorie: Základní témata a myšlenkové proudy*. Praha: Portál, 2006, s. 418.

³⁰ EDGEWORTH, Brendan. *Law, Modernity, Postmodernity: Legal Change in the Contracting State*. Hampshire: Ashgate, 2003, s. 223.

³¹ Viz k tomu HOLLÄNDER, Pavel. Soumrak moderního státu. In *Právník*, 2013, roč. 152, č. 1, s. 1-28.

U postkomunistických států je navíc recepce opatření vyplývajících z mezinárodního a evropského práva limitována přetrvávající specificky odlišnou společenskou a právní realitou těchto států a přetrvávají právně formalistické přístupy v oblasti legislativy, soudního rozhodování a právní vědy.

Články a štúdie z rímskeho práva

Predmet vojenského pekúlia podľa klasického a justiniánskeho rímskeho práva

Róbert Brtko

V prameňoch rímskeho práva klasického a justiniánskeho obdobia sa stretávame s osobitým právnym inštitútom – tzv. táborovým alebo vojenským pekúliom (lat. *peculium castrense*) – ktoré predstavovalo oddelený majetok nadobudnutý majetkovoprávne nesvojprávnym potomkom (*alieni iuris*) v súvislosti s jeho službou vo vojsku („*in castris*“ – vo vojenskom tábore). Od doby Oktaviána Augusta bolo takýmto mužom najskôr priznané privilegium s uvedeným majetkom právne disponovať len pre prípad smrti, postupom času aj medzi živými (*inter vivos*).¹ V prípade, že vojak o tom, čo nadobudol počas vojenskej služby, testament nezriadil, tak táborové pekúlium pripadlo hlavne rodiny z titulu otcovskej moci nad synom.

Príspevok je zameraný na problematiku predmetu táborového pekúlia, ktorý sa v období klasického práva postupne rozširoval. V druhej časti príspevku pozornosť sústredíme na interpolované texty justiniánskej kodifikácie a prostredníctvom interpolačnej metódy poukážeme na skutočnosť, že justiniánski kompilátori šiesteho storočia texty klasických rímskych právnikov upravili tým spôsobom, aby vojakovi, ktorý bol pod otcovskou mocou a ktorý nastupoval na vojenskú službu do armády, mohli darovať hnutelný majetok nielen jeho príbuzní a priatelia, ale aby súčasťou táborového pekúlia mohlo byť aj dedičstvo po manželke a spolubojovníkovi, s ktorým bol slúžiaci vojak v príbuzenskom vzťahu.

Približne do roku 200 n. l., t. j. do obdobia panovania cisárov Septimia Severa (193 – 211) a Antonina Caracalla (211 – 217) objektom vojenského pekúlia boli len tie veci, ktoré vojak (ako *filii familias* a teda ako osoba *alieni iuris*) nadobudol vo vojenskom tábore počas výkonu jeho vojenskej služby v armáde.² Vyplýva to z nasledovných prameňov.

„Nie každému je však dovolené zriadiť testament. Najprv totiž tí, ktorí sú podriadení právu iného, nie sú oprávnení zriadiť testament. Ide to tak ďaleko, že tí,

¹ Keďže išlo o osoby, ktoré neboli v postavení otcov rodín, nešlo v ich prípade o skutočné dedičské právo v rímskom slova zmysle, ale *de facto* len o určenie sukcesora k ich majetku. Pozri k tomu SALÁK, Pavel. Návrat vojenského testamentu. In *Právnik*, 2017, roč. 156, č. 4, s. 288-289; SALÁK, Pavel. *Testamentum militis jako inspirační zdroj moderního dědického práva*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, Právnická fakulta, 2016, s. 79-89; MASTRANGELO, Luigi. *Il peculium quasi castrense. Privilegio dei palatini in età tardo antica*. Dostupné na internete: <<http://local.droit.ulg.ac.be/sa/rida/file/2005/Mastrangelo2.pdf>>.

² Podľa názorov Heinricha Fittinga a Emilia Albertaria k rozšíreniu predmetu táborového pekúlia došlo v období vládnutia cisára Septimia Severa (193 - 211) alebo až na začiatku panovania Antonína Caracalla v r. 211; porovnaj FITTING, Heinrich. *Das castrense peculium in seiner geschichtlichen Entwicklung und heutigen gemeinrechtlichen Geltung*, Halle, 1871, s. 36; ALBERTARIO, Emilio. *Studi di diritto romano* 1. Milano: Giuffrè, s. 159.

ktorým to hlava rodiny dovolila, napriek tomu nemôžu účinne zriadiť testament okrem tých, ktorých sme vyrátali predtým, a to predovšetkým pod otcovskou mocou sa nachádzajúci vojaci, ktorým je podľa cisárskych konštitúcií dovolené o tom, čo nadobudnú počas vojenskej služby, zriadiť testament. Toto právo bolo spočiatku udeľené silou autority božského cisára Augusta,³ ako aj cisára Nervu,⁴ ale aj znamenitého cisára Trajána⁵ len aktívnym vojakom. Neskôr to dovolil božský Hadrián⁶ aj z vojenskej služby prepusteným, to znamená veteránom. Títo, keď zriadili testament o táborovom pekúliu, pripadlo toto pekúlium na toho, kto bol ustanovený za dediča. Ak napriek tomu zomreli bez testamentu, nezanechajúc deti ani bratov, pripadlo pekúlium podľa všeobecného práva hlave ich rodiny. Pritom rozoznávame nasledujúce: čo vojak nachádzajúci sa pod otcovskou mocou nadobudol počas vojenskej služby, nemôže vziať ani otec, ani to nemôžu predať veritelia otca alebo si na to robiť nárok, ale to patrí po smrti otca vojakovi a jeho bratom spoločne. Skôr je to, čo vojak nadobudol vo vojenskej službe, samozrejme jeho, hoci podľa civilného práva pekúlium všetkých tých, ktorí sú podriadení otcovskej moci svojho otca, patrí do majetku otca podobne ako pekúlium otroka do majetku jeho vlastníka, prirodzene, okrem toho, čo nositelia moci na základe cisárskych, a najmä našich konštitúcií z rozličných dôvodov nemôžu nadobudnúť (...)“ (Inst. 2, 12).⁷

„Syn pod otcovskou mocou (filius familiae) nemôže zriadiť testament, lebo nemá nič, na základe čoho by tak mohol urobiť, ale božský Augustus ustanovil, že vojak filius familias ohľadne toho pekúlia, ktoré nadobudol v tábore (vo vojenskej službe), testament zriadiť môže“ (Tituli ex corpore Ulpiani 20, 10).⁸

³ Augustus, rímsky cisár v r. 27 pred n. l. - 14 n. l.

⁴ Marcus Cocceius Nerva, rímsky cisár v r. 96 – 98 n. l.

⁵ Marcus Ulpius Traianus, rímsky cisár v r. 98 – 117 n. l.

⁶ Publius Aelius Hadrianus, rímsky cisár v r. 117 - 138 n. l.

⁷ „Non tamen omnibus licet facere testamentum. statim enim hi qui alieno iuri subiecti sunt testamenti faciendi ius non habent, adeo quidem ut, quamvis parentes eis permiserint, nihilo magis iure testari possint: exceptis his quos antea enumeravimus, et praecipue militibus qui in potestate parentum sunt, quibus de eo quod in castris adquisierint permissum est ex constitutionibus principum testamentum facere. quod quidem initio tantum militantibus datum est tam ex auctoritate divi Augusti quam Nervae nec non optimi imperatoris Traiani; postea vero subscriptione divi Hadriani etiam dimissis militia, id est veteranis, concessum est. itaque si quidem fecerint de castrensi peculio testamentum, pertinebit hoc ad eum quem heredem reliquerint: si vero intestati decesserint, nullis liberis vel fratribus superstitis, ad parentes eorum iure communi pertinebit. ex hoc intellegere possumus, quod in castris adquisierit miles qui in potestate patris est, neque ipsum patrem adimere posse neque patris creditores id vendere vel aliter inquietare neque, patre mortuo, cum fratribus esse commune, sed scilicet proprium eius esse id quod in castris adquisierit, quamquam iure civili omnium qui in potestate parentum sunt peculia perinde in bonis parentum computantur acsi servorum peculia in bonis dominorum numerantur: exceptis videlicet his quae ex sacris constitutionibus, et praecipue nostris, propter diversas causas non acquiruntur (...)“.

⁸ „Filius familiae testamentum facere non potest, quoniam nihil suum habet, ut testari de eo possit. Sed divus Augustus (Marcus) constituit, ut filius familiae miles de eo peculio, quod in castris adquisivit, testamentum facere possit“.

„Ak syn pod otcovskou mocou, ktorý je vojakom, nezriadil závet o nakladaní s majetkom, ktorý nadobudol v tábore, pozrime sa, či bude patriť jeho matke (...)“ (Pomp. D. 38, 17, 10).⁹

„Ale ani otec nie je povinný strpieť žalobu z pekúlia na zaplatenie dlhov jeho syna, ktoré vznikli na základe pekúlia, ktoré syn nadobudol počas vojenskej služby“ (Maecenas D. 49, 17, 18, 5).¹⁰

„Otcovi toho, ktorého pri emancipácii sám prepustil, je daná bonorum possessio proti testamentu s výnimkou tých vecí, ktoré nadobudol v tábore, pretože s nimi (vojak) má právo voľne disponovať (v poslednej vôli)“ (Marcell. D. 29, 1, 29, 3).¹¹

„Ak by sa naskytla otázka týkajúca sa majetkového vkladu (collatio) emancipovaného syna v prospech jeho bratov, definitívne sa ujasnilo, že čokoľvek, čo syn nadobudol v tábore, má právo si ponechať; a cisár po konzultácii rozhodol, že výdavky, ktoré vznikli vojakovi, by sa mali nielen rozdeliť medzi prostriedky splatné z pozostalosti, ale mali by sa tiež pomerne odpočítať od peňazí tvoriacich časť táborového pekúlia“ (Papin. D. 36, 1, 56).¹²

„Vyrzáť môže hlava rodiny. Aj syn pod otcovskou mocou môže vydržať [a obzvlášť] vojak môže vydržať, čo nadobudol vo vojenskom tábore“ (Paul. D. 41, 3, 4, 1).¹³

„Patrón nemá právo na majetok svojho prepustenca, ktorý nadobudol v tábore“ (Ulp. D. 38, 2, 3, 6).¹⁴

Právnicki Pomponius, Marcellus a Maecenas pôsobili v období do roku 200 n. l., teda ešte v čase pred rozšírením predmetu táborového pekúlia, čo odzrkadľujú aj ich texty.

Pokiaľ ide o text Justiniánskych inštitúcií (Inst. 2, 12), právní romanisti sa zhodujú v názore, že justiniánski kompilátori sa pri tvorbe tohto prameňa, ktorý vstúpil do platnosti v roku 529, do značnej miery inšpirovali Gaiovou učebnicou

⁹ „Si filius familias miles non sit testatus de his, quae in castris adquisierit, an ea ad matrem pertineant, videndum est“.

¹⁰ „Sed nec cogendus est pater aes alienum, quod filius peculii nomine, quod in castris adquisiit, fecisse dicetur, de peculio actionem pati (...)“.

¹¹ „Patri eius, qui in emancipatione ipse manumissor exstisset, contra tabulas testamenti dandam bonorum possessionem partis debitae placet exceptis his rebus, quas in castris adquisisset, quarum liberam testamenti factionem habet“.

¹² „(...) cum enim de conferendis bonis fratribus ab emancipato filio quaereretur, praecipuum autem, quod in castris fuerat adquisitum militi, relinquere placeret, consultus imperator sumptus, quos miles fecerat, non ex eo tantummodo patrimonio, quod munus collationis pati debuit, sed pro rata etiam castrensis pecuniae decedere oportere constituit (...)“.

¹³ „Usucapere potest scilicet pater familias. Filius familias [et maxime] miles in castris adquisitum usucapiet“.

¹⁴ „Patronus contra ea bona liberti omnino non admittitur, quae in castris sunt quaesita“.

práva¹⁵ napísanou okolo r. 160 n. l., a to aj napriek tomu, že Gaiova učebnica sa problematikou táborového pekúlia podrobnejšie nezaobrá.¹⁶

Rovnako aj ďalší citovaný prameň Ulpianových regúl 20, 10 - známy pod názvom *Tituli ex corpore Ulpiani* a zostavený neznámym autorom v období po r. 320¹⁷ - je textovo veľmi blízky Gaiovým spisom. Tento rukopis, ako väčšina poklasických prameňov, vznikol zozbieraním dôležitých častí z kníh a učebníc klasických autorov, v tomto prípade spisov Gaia a Ulpiana.

Papiniánov fragment (D. 36, 1, 56) je prevzatý z jeho 37 kníh otázok (*Quaestionum libri XXXVII*), teda zo spisu zostaveného pravdepodobne v období medzi rokmi 193 - 198.¹⁸

Paulov fragment (D. 41, 3, 4, 1) je zas prevzatý z jeho Kníh k prérorskému ediktu (*Libri ad edictum*), ktoré dokončil pred rokom 195.¹⁹

A nakoniec Ulpianov text (D. 38, 2, 3, 6) prevzatý z 41. knihy jeho komentárov k ediktu (t. j. veľmi rozsiahleho diela pozostávajúceho až z 81 kníh a definitívne dokončeného až v období medzi rokmi 211 - 217 za vlády cisára Caracalla) možno pravdepodobne datovať do skoršieho obdobia. Podľa Mommsena a Albertaria prvá verzia tohto veľkého diela musela byť zostavená ešte pred smrťou cisára Septimia Severa.²⁰

Na základe chronologického posúdenia vzniku citovaných fragmentov (a za predpokladu, že v zmysle štúdií Mommsena a Albertaria Ulpianov fragment pochádza z obdobia pred r. 200 n. l.) možno dôjsť k záveru, že predmetom táborového pekúlia do obdobia panovania cisárov Septimia Severa alebo Antonina Caracalla boli len veci, ktoré vojak ako *filius familias* nadobudol počas jeho vojenskej služby v tábore. Justinianska kodifikácia však obsahuje aj ďalšie právne texty, podľa ktorých objektom táborového pekúlia mohli byť aj veci, ktoré rodičia alebo manželka alebo príbuzní darovali synovi v čase jeho nástupu do vojenskej služby. Pokúsime sa však dokázať, že tieto texty možno datovať do neskoršieho obdobia, t. j. v čase po roku 200 n. l. Ide o nasledovné pramene.

¹⁵ Gaius pôsobil za cisárov Antonina Pia (138 - 161) a Marca Aurelia (161 - 180).

¹⁶ Tézu možno vyvodíť na základe rovnakých alebo podobných slovných spojení použitých v oboch prameňoch. Napr.: „*non tamen omnibus licet facere testamentum*“ (Inst. 2, 12) - „*non tamen cuiusque volenti manumittere licet*“ (Gai Inst. 1, 36); „*statim enim hi qui alieno (...)*“ (Inst. 2, 12) - „*statim enim ex lege (...)*“ (Gai Inst. 1, 29); „*exceptis (...) militibus qui in potestate parentum sunt*“ (Inst. 2, 12) - „*exceptis militibus, quibus (...)*“ (Gai Inst. 2, 114); „*subscriptione divi Hadriani*“ (Inst. 2, 12) - „*subscriptione divi sacratissimi Hadriani*“ (Gai Inst. 1, 94); „*ex hoc intellegere possumus*“ (Inst. 2, 12) - „*unde intellegimus nihil aliud secundum nostrorum praeceptorum*“ (Gai Inst. 2, 220) a iné.

¹⁷ Porovnaj SOMMER, Otakar. *Prameny soukromého práva římského*. Bratislava: Právnická fakulta UK v Bratislave, 1928, s. 80.

¹⁸ Porovnaj FITTING, Heinrich Hermann. *Alter und Folge der Schriften römischer Juristen von Hadrian bis Alexander*. Osnabrück: O. Zeller, 1965, s. 74; KRUEGER, Paul. *Geschichte der Quellen und Litteratur des Römischen Rechts*. München - Leipzig: Duncker & Humblot, 1912, s. 198.

¹⁹ Porovnaj FITTING, ref. 18, s. 85.

²⁰ ALBERTARIO, Emilio. *Studi di diritto romano 1*. Milano: Giuffrè, 1933, s. 162.

„Vojak by mal mať najmä nárok na všetky veci, ktoré si so súhlasom svojho otca vzal so sebou do tábora“ (Tertullianus D. 49, 17, 4).²¹

„Na základe toho, že pokiaľ matka daruje synovi, ktorý je podriadený otcovskej moci, nebude mať darovanie žiadne dôsledky, lebo nadobudne otec. Pokiaľ však niečo darovala synovi pri odchode do tábora, má sa za to, že je platné, lebo nadobúda syn a spadá to do táborového pekúlia (...)“ (Ulp. D. 24, 1, 3, 4).²²

„Je však jasné, že ak mi predložíš prípad, že manželka svojmu manželovi pri odchode do vojenského tábora darovala otrokov, aby ich prepustil na slobodu a urobil ich schopných vojenskej služby, tak možno povedať, že prepustiac ich na slobodu z vlastnej vôle a bez súhlasu otca im dal slobodu“ (Ulp. 49, 17, 6).²³

„Ak žena zanechá manželovmu synovi vojakovi peniaze na kúpu vecí vhodných na vojenskú službu, čokoľvek za ne syn-vojak kúpi, bude patriť do táborového pekúlia“ (Ulp. D. 49, 17, 3).²⁴

„Táborové pekúlium obsahuje to, čo dostal do daru muž, slúžiaci vo vojsku od rodičov alebo (ostatných) príbuzných alebo to, čo dotýčný filius familias nadobudol sám počas služby vo vojsku (...)“ (Macer D. 49, 17, 11).²⁵

„Táborové pekúlium je majetok nadobudnutý v tábore alebo ktorý dostane vojak pri odchode do armády“ (Pauli Sententiae 3, 4).²⁶

Imperator Alexander Severus:

„Pokiaľ si synom pod otcovskou mocou a tvoj otec ti daroval hnutelné veci alebo veci samy sa pohybujuce (res se moventes), ktoré môžu patriť do táborového pekúlia, tieto veci ako súčasť táborového pekúlia ti stále patria a nevlastníš ich s tvojimi bratmi“ (C.J. 3, 36, 4).²⁷

Imperator Alexander Severus:

„Ak si tvoj syn, kým bol pod tvojou mocou, zaslúžil byť deportovaný na ostrov, nebude ti odňaté jeho pekúlium, ktoré nadobudol v tábore a ani to, čo si mu

²¹ „Miles praecipua habere debet, quae tulit secum in castra concedente patre“.

²² „Secundum haec si mater filio, qui in patris potestate esset, donet, nullius momenti erit donatio, quia patri quaeritur: sed si in castra eunti filio dedit, videtur valere, quia filio quaeritur et est castrensis peculii (...)“.

²³ „Plane si mihi proponas ad castra eunti marito uxorem servos donasse, ut manumittat et habiles ad militiam libertos habeat, potest dici sua voluntate sine patris permissu manumittentem ad libertatem perducere“.

²⁴ „Si mulier filio viri militi ad castrenses vel militares forte res comparandas reliquerit pecuniam, utique castrense peculio ea quae comparantur adnumerari incipiunt“.

²⁵ „Castrense peculium est, quod a parentibus vel cognatis in militia agenti donatum est vel quod ipse filius familias in militia adquisiit (...)“.

²⁶ „Castrense enim peculium est quod in castris acquiritur vel quod proficiscenti ad militiam datur“.

²⁷ „Si filius familias fuisti et res mobiles vel se moventes, quae castrensis peculii esse possunt, donatae tibi a patre sunt, eas quoque in cetero peculio castrensi non communes cum fratribus tuis habes“.

daroval pri jeho odchode do vojska“ * alex. a. iuliano * <a 226 pp. lili id. Sept. Alexandro ii et Marcello cons. > (C.J. 9, 49, 3).²⁸

Imperator Alexander Severus:

„Do táborového pekúlia sa započítavajú tie hnutelné veci, ktoré synovi pri odchode do vojska daroval jeho otec alebo matka, prípadne iní príbuzní či priatelia“ <a 223 pp. id. nov. maximo ii et aeliano cons. > (C.J. 12, 36, 1, 1).²⁹

Všetky pramene predstavené v tejto časti príspevku možno datovať až do obdobia po roku 198 n. l. Reskripty zachované v Kódexe cisára Justiniána sú od cisára Alexandra Severa (225 - 235), pričom u dvoch z nich vieme aj rok ich vydania. Text Paulových „Sentencií“ (odhliadnuc od skutočnosti, že ide o skompilovaný výber právnych spisov rôznych klasických autorov pochádzajúc z doby vlády cisára Diokleciána /284 - 305/) obsahuje mnohé prvky, ktoré ho nepochybne radia do neskoršej doby, t. j. do obdobia po roku 206.³⁰ Rovnako aj Tertuliánov text, hoci presný dátum jeho vzniku nám nie je známy, možno s istotou datovať do obdobia po roku 198, nie však do doby po cisárovi Caracalovi.³¹ Dva citované fragmenty neskoroklasického právnika Ulpiána sú prevzaté z jeho rozsiahleho komentára „*Ad Massurium Sabinum*“, t. j. z diela napísaného v čase medzi rokmi 211 a 217. Tretí Ulpiánov fragment zas pochádza z jeho kníh „*Ad legem Iuliam et Papiam*“, teda z diela napísaného v období cisára Caracalla.³² Nakoniec fragment právnika Emilia Macra (lat. Aemilius Macer) prevzatý z jeho diela *De re militari* bol napísaný až po smrti cisára Caracalla (+217).³³

Na základe chronologického usporiadania prameňov možno dôjsť k nasledovnému čiastkovému záveru. Približne do roku 200 n. l. predmetom vojenského pekúlia mohli byť len tie veci, ktoré vojak nadobudol počas jeho vojenskej služby v tábore, ako napr. žold alebo vojnová korisť. Od uvedenej doby došlo k rozšíreniu táborového pekúlia, to znamená, do neho mohli patriť aj darované veci zo strany rodičov, manželky, či iných príbuzných, ktoré vojak prijal v čase jeho odchodu do armády. Domnievame sa, že k rozšíreniu vojenského pekúlia došlo prostredníctvom konštitúcií cisára Septimia Severa (193 - 211) a cisára Antonína Caracalla (211 - 217), a to na základe ich priaznivých postojov voči vojakom.³⁴

²⁸ „Si filius tuus, cum esset in tua potestate, in insulam deportari meruit, peculium eius nec quod in castris adquisivit vel quod ei militaturo donasti auferri tibi debet“.

²⁹ „Peculio autem castrensi cedunt res mobiles, quae eunti in militiam a patre vel a matre aliisve propinquis vel amicis donatae sunt, item quae in castris per occasionem militiae quaeruntur“.

³⁰ Porovnaj FITTING, ref. 18, s. 95.

³¹ Porovnaj FITTING, ref. 18, s. 78-79.

³² Porovnaj FITTING, ref. 18, s. 117.

³³ Porovnaj Enciclopedia on line TRECCANI. Dostupné na internete: <https://www.treccani.it/enciclopedia/emilio-macro_res-97c89d74-86d7-11dc-9a1b-0016357eee51/>.

³⁴ Ohľadom toho pozri napr. D. 49, 16, 9 alebo D. 49, 18, 5.

„Milites prohibentur praedia comparare in his provinciis, in quibus militant, praeterquam si paterna eorum fiscus distrahat: nam hanc speciem severus et antoninus remiserunt. sed et stipendiis impletis emere permittuntur. fisco autem vindicatur praedium illicite comparatum, si delatus

V nasledujúcej časti príspevku sa budeme venovať analýze prameňov, ktoré sa zaoberajú darmi vojaka v súvislosti s jeho nástupom na vojenskú službu. Domnievame sa, že v klasickom období rímskeho práva mohli tieto dary pochádzať len od príbuzných dotyčného vojaka, t. j. rodičov, manželky a ostatných príbuzných osôb (*cognatus* alebo *propinquus*). Avšak v poklasickom a justiniánskom období mohli na uvedený účel darovať aj osoby, ktoré s vojakom neboli v príbuzenskom zväzku.

Za pôvodné (neinterpolované) možno považovať tie texty, ktoré sa týkali darov zo strany rodičov alebo manželky alebo príbuzných a ktoré sme už predstavili. Konkrétne ide o D. 24, 1, 3, 4; D. 49, 17, 4; D. 49, 17, 6; C.J. 9, 49, 3; C.J. 3, 36, 4. Vzhľadom na to, že v týchto textoch právnici alebo cisári riešili konkrétne právne otázky a svoju pozornosť primárne neupriamovali na predmet vojenského pekúlia, podrobnejšie sa zameriame len na tri pramene vymedzujúce predmet tohto právneho inštitútu.

Macer D. 49, 17, 11: Táborové pekúlium obsahuje to, čo dostal do daru muž, slúžiaci vo vojsku od rodičov alebo (ostatných) príbuzných alebo to, čo dotyčný filius familias nadobudol sám počas služby vo vojsku (...). Castrense peculium est, quod a parentibus vel cognatis in militia agenti donatum est vel quod ipse filius familias in militia adquisiit (...).	C.J. 12, 36, 1, 1 (reskript cisára Alexandra Severa z r. 223): Do táborového pekúlia sa započítavajú tie hnutelné veci, ktoré synovi pri odchode do vojska daroval jeho otec alebo matka, prípadne iní príbuzní [či priatelia]. Peculio autem castrensi cedunt res mobiles, quae eunti in militiam a patre vel a matre aliisve propinquis [vel amicis] donatae sunt, item quae in castris per occasionem militiae quaeruntur.	Pauli Sententiae 3, 4: Táborové pekúlium je majetok nadobudnutý v tábore alebo ktorý dostane vojak pri odchode do armády. Castrense enim peculium est quod in castris adquiretur vel quod proficiscenti ad militiam datur.

fuerit. sed et si nondum delata causa stipendia impleta sint vel missio contigerit, delationi locus non est. Milites si heredes extiterint, possidere ibi praedia non prohibentur“ (Marcianus D. 49, 16, 9).

„Veteranos divus magnus antoninus cum patre suo rescripsit a navium fabrica excusari. Sed et ab exactione tributorum habent immunitatem, hoc est ne exactores tributorum constituentur“ (D. 49, 18, 5).

Z uvedeného porovnania vyplýva, že podľa textu rímskeho právnika Emilia Macra³⁵ do táborového pekúlia - okrem vecí, ktoré vojak nadobudol sám počas jeho služby v armáde - mohli patriť aj dary jeho príbuzných (*parentes a cognati*). Text reskriptu cisára Alexandra Severa z r. 223, ktorý nám zachoval Kódex cisára Justiniána, rozšíril predmet vojenského pekúlia o veci, ktoré vojakovi darovali jeho priatelia. Text Paulovych Sentencií objekt táborového pekúlia vymedzil neurčito, a to na veci, ktoré vojak nadobudol v tábore alebo ktoré dostal pri odchode do armády.

Fragment Emilia Macra - prevzatý z jeho diela *De re militari* napísaného po smrti cisára Caracalla (r. +217) - je súdobý s reskriptom cisára Alexandra Severa (r. 223). Napriek tomu z dikcie odpovede cisára Severa priamo nevyplýva, že by zaviedol novú úpravu, prostredníctvom ktorej by rozšíril predmet vojenského pekúlia, ale z dikcie reskriptu skôr vyplýva, že cisár len jednoducho pripomínal právnu úpravu platnú v tom čase. Preto sa domnievame, že ak by cisár v reskripte chcel reformovať dovtedy platné normy, tak by žiadateľovi odpovedal viac menej takto: „do táborového pekúlia sa nezapočítavajú len tie veci, ktoré synovi pri odchode do vojska daroval jeho otec alebo matka alebo iní príbuzní, ale aj tie, ktoré mu darovali priatelia“ - (*peculio autem castrensi cedunt non solum quae a patre vel a matre aliisque propinquis sed etiam quae ab amicis in militiam eunti danata sunt*).³⁶

Ak vychádzame z hypotézy, podľa ktorej cieľom cisárského reskriptu nebolo zaviesť novú úpravu, ale utvrdiť žiadateľa v dodržiavaní dovtedy platnej normatívy, tak je teda nemožné, aby dva súdobé právne texty neboli v súlade, t. j., aby Macrovo fragment hovoril len o daroch rodičov a príbuzných, kým reskript cisára aj o daroch priateľov. Preto sa domnievame, že slovné spojenie „*vel amicis*“ (alebo priateľov) bolo do cisárského reskriptu vložené justiniánskymi kompilátormi až v 6. storočí.³⁷

V nasledovnej časti príspevku našu pozornosť upriamime na tri klasické texty, ktoré uvedení justiniánski právnici upravili za účelom rozšírenia predmetu vojenského pekúlia, pretože sa domnievame, že už v poklasickom období rímskeho práva mohli vojakovi nastupujúcemu na vojenskú službu darovať majetok aj priatelia. Inak povedané, predpokladáme, že byzantskí právnici len nadviazali na poklasickú právnu úpravu, podľa ktorej predmet táborového pekúlia mohol byť rozšírený aj o dedičstvo po spolubojovníkovi alebo - ako uvidíme neskôr - po manželke dotyčného vojaka. Oporou pre našu tézu bude text právnika Claudia Tryphonina, ktorý nám zachoval Digesta v 49. knihe a ktorého originalitu spochybnil okrem iných aj Pietro Bonfante³⁸:

³⁵ Rímsky právnik pôsobiaci za cisárov Antonina Caracalla (211 - 217) a Alexandra Severa (222 - 235).

³⁶ Ohľadom eventuálnej rekonštrukcie reskriptu porovnaj ALBERTARIO, ref. 21, s. 166.

³⁷ Interpoláciu pripúšťa aj známy taliansky romanista Bonfante; porovnaj BONFANTE, Pietro. *Corso di diritto romano I. Diritto di famiglia*. Milano: Giuffrè, 1963, s. 104.

³⁸ BONFANTE, ref. 37, s. 105; porovnaj LEVY, Ernestus - RABEL, Ernestus. *Index interpolationum*. Tom. III. Weimar: Hermann Böhlau Hachfolger, 1935, s. 568.

„Náš Scaevola je na pochybách, pokiaľ ide o dedičstvo, ktoré vojakovi zanechal jeden z jeho príbuzných (agnátov) spolubojovníkov [a to z toho dôvodu, že ak ho poznal a bol s ním v kontakte skôr, ako vstúpil do armády a mohol ho určiť za svojho dediča a tiež by to možno neurobil, keby vojenská služba nezvýšila jeho náklonnosť k nemu, tak máme za to, že ak by bol testament zriadený ešte pred tým, ako vojaci slúžili spoločne v armáde, také dedičstvo by netvorilo súčasť táborového pekúlia, ale ak by bol testament zriadený dodatočne, mal by prevládať opačný názor] (Tryph. D. 49, 17, 19).³⁹

Rovnako za interpolovaný možno považovať aj reskript cisára Gordiana:

„Keďže uvádzaš, že si bol ustanovený za dediča tvojim bratom a spolubojovníkom, ktorý s tebou slúžil v tom istom tábore, je rozumné si myslieť, aby jeho majetok ~~ne~~bol zahrnutý [skôr] do tvojho táborového pekúlia, [než] aby patrila tvojmu otcovi, pod mocou ktorého si podriadený. [Pretože je potrebné veriť, že ná-maha pri presunoch a vzájomná vojenská spolupatričnosť a útrapy značne prispeli k zvýšeniu bratskej náklonnosti a blízkosti]“ (C.J. 12, 36 [37], 4).⁴⁰

Podľa Albertaria pôvodné znenie cisárského reskriptu bolo formulované takto:

„Cum adlegas te a fratre tuo eodemque commilitone in isdem castris institutum heredem, successionem eius non castrensi peculio tuo sed patri cuius in potestate es per te quaesitam videri, rationis est“.

Interpolované texty majú spoločné nielen to, že boli kompilátormi upravené rovnakým spôsobom, ale aj to, že odôvodnenia nachádzajúce sa v hranatých zátvorkách sú z obsahovej stránky podobné a menia pôvodné (klasické) rozhodnutia. Domnievame sa, že motívom týchto zmien zameraných na rozšírenie možností zväčšenia pekúlia bola skutočnosť, že nová doba poznačená vplyvom kresťanstva dávala dôraz nielen na „*ratio sanguinis*“, ale hlavne na „*caritas*“. Z Interpoláčného indexu vyplýva, že justiniánski právnici upravili aj ďalší fragment týkajúci sa rozšírenia predmetu táborového pekúlia.

Interpoláčny index v prvom zväzku uvádza interpolačné znamienka, s ktorými štandardne pracuje právna romanistika. Najdôležitejšie z nich sú hranatá a špicatá zátvorka. Prvá zátvorka ohraničuje slová, ktoré boli do pôvodného textu vložené. Druhá zátvorka zas hypoteticky označuje slová, ktoré v dôsledku interpolácie boli z pôvodného textu odstránené; porovnaj LEVY, Ernestus - RA-BEL, Ernestus. *Index interpolationum*. Tom. I. Weimar: Hermann Böhlau Hachfolger, 1929, s. 1.

³⁹ „De hereditate ab agnato commilitone data scaevola noster dubitabat, quia potuit et ante notus et amicus dare, [potuit et non dare, nisi commilitum caritate auxisset. nobis ita videtur, si ante commilitum factum sit testamentum, non esse peculii castrensis eam hereditatem, si postea, contra]“.

⁴⁰ „Cum adlegas te a fratre tuo eodemque commilitone in isdem castris institutum heredem, successionem eius [potius ex] castrensi peculio tuo [quam] patri cuius in potestate es per te quaesitam videri, rationis est. [Etenim peregrinationis labor sociatus commiliti eius et obeundorum munerum consortium adfectioni fraternae nonnihilum addidisse, quin immo vice mutua cariores invicem sibi reddidisse credendum est]“.

Ohľadne interpolácie reskriptu a jeho pôvodného znenia porovnaj ALBERTARIO, ref. 20, s. 169.

„Filius familias, ktorého za dediča ustanovil spolubojovník, [alebo ten,] ktorého poznal v čase služby v armáde, sa môže stať jeho dedičom z vlastnej vôle bez prikazu otca“ (Ulp. D. 49, 17, 5).⁴¹

Predstavili sme tri klasické právne texty, ktoré v dôsledku ich úpravy v 6. stor. n. l. rozšírili predmet vojenského pekúlia, a to až do takej miery, že do neho mohlo patriť aj dedičstvo po spolubojovníkovi, ktorý s vojakom spoločne slúžil v armáde na základe ich priateľského zväzku (*caritas*). Okrem toho, do táborového pekúlia mohlo patriť aj dedičstvo po manželke vojaka, ako na to upozorňuje nasledujúci interpolovaný fragment.

„Odpovedal som, že dané alebo sľúbené veno synovi pod otcovskou mocou nebude súčasťou táborového pekúlia. [Nezdá sa, že by toto rozhodnutie bolo v rozpore s tým, čo bolo ustanovené v časoch cisára Hadriána, že syn rodiny, ktorý je vojakom, môže byť dedičom svojej manželky a že takéto dedičstvo bude súčasťou jeho vojenského pekúlia, pretože dedičstvo sa nadobúda na základe prichádzajúceho práva (*adventitium iure*), pričom veno je neoddeliteľné od manželstva a poskytuje sa na úhradu manželských bremien a v prospech spoločných detí patriacich do rodiny ich starého otca]“ (Papin. D. 49, 17, 16).⁴²

Na abnormálnosť uvedeného nariadenia, podľa ktorého súčasťou táborového pekúlia mohlo byť aj dedičstvo po manželke vojaka, upozornili už viacerí právnici romanisti ako Fitting, Bonfante, Albertario, či Beseler. Z Interpoláčného indexu vyplýva, že text nachádzajúci sa v hranatých zátvorkách nie je pôvodný.⁴³ Naznačujú to viaceré indície. Napr. „*divi Hadriani temporibus placuit*“ namiesto „*Hadrianus rescriptit*“ alebo použitie výrazu „*adventicio iure*“. Vskutku výraz „*adventicium ius*“ nachádzame v Kódexe cisára Justiniána (C.J. 3, 28, 36, 1b)⁴⁴ v jednej konštitúcii z roku 531. Slovo „*adventicius*“ klasickí právnici nepoužívali a výrazy „*adventicia dos*“, „*adventicium lucrum*“ alebo „*adventiciae probationes*“ sú poklasické. Uvedené skutočnosti nás teda privádzajú k záveru, že nie cisári a právna veda klasického obdobia, ale až justiniánski alebo poklasickí právnici prekročili hranice logicky vymedzeného predmetu táborového pekúlia, keď dovolili, aby jeho súčasťou mohlo byť aj uvedené dedičstvo.

⁴¹ „Miles filius familias a commilitone, [vel ab eo,] quem per militiam cognovit, heres institutus et citra iussum patris suo arbitrio recte pro herede geret“; porovnaj LEVY - RABEL, ref. 38, s. 566.

⁴² „Dotem filio familias datam vel promissam in peculio castrensi non esse respondi. [nec ea res contraria videbitur ei, quod divi hadriani temporibus filium familias militem uxori heredem extitisse placuit et hereditatem in castrense peculium habuisse. nam hereditas adventicio iure quaeritur, dos autem matrimonio cohaerens oneribus eius ac liberis communibus, qui sunt in avi familia, confertur]“.

⁴³ LEVY - RABEL, ref. 38, s. 567.

⁴⁴ „Repletionem autem fieri ex ipsa substantia patris, non si quid ex aliis causis filius lucratus est vel ex substitutione vel ex iure adcrendi, puta usus fructus: humanitatis etenim gratia sancimus ea quidem omnia quasi iure adventicio eum lucrari, repletionem autem ex rebus substantiae fieri“.

<a 531 d. k. sept. constantinopoli post consulatum lampadii et orestae vv. cc.>.

Na záver nášho príspevku venovaného pamiatke pána profesora právnych dejín Jozefa Klimka sa pokúsime synteticky predstaviť výsledky analýz uvedených rímskoprávných textov, z ktorých viaceré boli upravené justiniánskymi kompilátormi za účelom ich prispôsobenia potrebám novej doby, v ktorej kresťanstvo značne ovládlo verejný a súkromný život obyvateľov Východorímskej ríše.

Predmetom táborového pekúlia približne do roku 200 n. l. mohli byť len tie veci, ktoré vojak (*filius familias*) nadobudol vo vojenskom tábore počas výkonu jeho vojenskej služby v armáde. V neskoršom období, pravdepodobne na základe konštitúcií cisára Septimia Severa a cisára Antonina Caracalla a ich priaznivému postoju voči vojakom, sa predmet vojenského pekúlia rozšíril, t. j. jeho súčasťou mohli byť aj tie hnuteľné veci, ktoré vojakovi pod otcovskou mocou v čase je nástupu na vojenskú službu darovali jeho príbuzní (*parentes, cognati*) alebo aj manželka (*uxor*). Pripomíname, že mohlo ísť len o hnuteľné veci a nie o „*praedia*“, teda nie o „*res immobiles*“ povedané terminológiou poklasického a justiniánskeho práva. Domnievame sa, že k väčšiemu rozšíreniu vojenského pekúlia v klasickom období už nedošlo.

Avšak v poklasickom a justiniánskom období počet osôb, ktoré mohli obdarovať vojaka pod otcovskou mocou slúžiaceho vo vojsku sa rozšíril aj o okruh jeho priateľov, ktorí s ním nemuseli byť v príbuzenskom zväzku. Taktiež sa domnievame, že len v uvedenom období súčasťou táborového pekúlia mohlo byť aj dedičstvo po manželke a spolubojovníkovi, s ktorým bol slúžiaci vojak v príbuzenskom vzťahu. To znamená, k postupnému rozšíreniu predmetu vojenského pekúlia došlo nielen v období klasického práva, ale aj v neskoršom období, ako to vyplýva z Interpoláčného indexu, ktorý bol zostavený na základe štúdií uznávaných právnych romanistov.

Rímske právo v provinciách – kúpna zmluva v papyrusoch

P. Yadin 21 a 22

Valéria Terézia Dancíaková

Abstrakt: Význam objavov z jaskýň pri Mŕtvom mori býva často skloňovaný vo vzťahu k teológii. Tu sa však chceme zamerať na ich význam pre oblasť rímskeho práva. Papyrasy P. Yadin 21, 22 a 23 zachytávajú totiž texty, ktorých obsah je predmetom diskusií bádateľov po mnoho desaťročí. Najmä v prípade papyrusov P. Yadin 21 a 22 obsahujúcich právny úkon charakterizovaný stranami tohto úkonu ako kúpa a predaj, nie je stále zhoda v odpovedi na otázku, aký druh právneho úkonu je v skutočnosti na papyrusoch zachytený. Je tento právny úkon odrazom rímskeho *ius civile*, alebo zachytáva výlučne miestnu prax? P. Yadin 23 nám v tomto smere môže napomôcť v snahe riešiť túto komplikovanú otázku, keďže obsahuje predvolanie jednej zo strán a týka sa predmetu spomínaného právneho úkonu.

Kľúčové slová: P. Yadin 21, P. Yadin 22, P. Yadin 23, kúpna zmluva, nájom, stipulácia, bona fide, predvolanie

Abstract: The significance of the findings in the caves near the Dead Sea is often mentioned in relation to theology. Here we want to focus on its significance concerning the area of Roman law. The papyri P. Yadin 21, 22, and 23 contain texts, whose content has been the center of scholarly discussion for decades. Especially in the case of P. Yadin 21 and 22 containing legal action characterized by the parties as sale, there is no consensus on the question of what type of legal action is contained in the papyri. Does the legal act reflect Roman *ius civile*, or is it solely based on local tradition? P. Yadin 23 can help us in our effort to find an answer to this problem, as it captures the summons addressed to one of the parties concerning the object of the above-mentioned legal act.

Key words: P. Yadin 21, P. Yadin 22, P. Yadin 23, sale, hire, stipulation, bona fide, summons

V dnešnej dobe sa stále viac razí v spoločnosti názor, že štúdium dejín nepatrí medzi najdôležitejšie činnosti pri formovaní mladého človeka, a dôležitejšie je vyznať sa v IT sektore, v ekonomike, venovať sa tzv. exaktným vedám, ktoré zabezpečujú technický, či medicínsky pokrok našej spoločnosti. Súčasná doba však ukazuje, ako dôležité je poznať dejiny, nielen, aby sme vedeli, čo sa stalo v minulosti, ale aby sme sa z nich poučili do budúcnosti. Tu sa vynára výrok veľkého rímskeho rétora Cicera: *Historia magistra vitae*. Rovnako dobre potrebu poznania dejín vystihol aj Winston Churchill, keď povedal, že „národ, ktorý zabúda na svoju minulosť, nemá budúcnosť“.

Skúmanie rímskeho práva má v oblasti dejín obzvlášť významné postavenie, pretože ak si pozrieme súčasné právne poriadky rôznych štátov, ktoré sú reprezentanti tzv. západnej civilizácie, kam sa radíme aj my, zistíme, že mnohé oblasti právnej regulácie sme prebrali od Rimanov takmer bez zmeny.

Rímsky právny poriadok predstavuje komplexný systém právnych noriem, ktoré boli nie vždy aplikovateľné na rovnaký okruh osôb. Táto skutočnosť vyplývala z princípu personality v rímskom práve. Popri delení rímskeho práva na verejné (*ius publicum*) a súkromné (*ius privatum*), je obzvlášť významné delenie *ius privatum* na právo občianske (*ius civile*), cudzinecké (*ius gentium*), prirodzené (*ius naturale*)

a napokon na cudzie národné práva. Princíp personality spôsobil, že rímske *ius civile* bolo aplikovateľné len na rímskych občanov, čo by samo o sebe malo paralyzujúci účinok vo vzťahu k rozvíjaniu obchodu, keďže vylučovalo cudzincov z možnosti domáhať sa svojich práv pred súdmi a právne úkony tvorené podľa *ius civile* boli v zásade rezervované len rímskym občanom. Nepružnosť *ius civile* vyriešilo vytvoreniu úradu cudzineckého pretora, ktorý v rámci svojej činnosti rozhodoval v súlade s *ius gentium* a zároveň vytváral svoje vlastné pretorské právo (*ius honorarium*). Toto právo sa aplikovalo jednak na pôde mesta Rím v prípade, že došlo k stretu záujmov medzi cudzincami navzájom, ale aj medzi cudzincami a rímskymi občanmi. Rovnako sa *ius gentium* v prípade stretu záujmov rôznych cudzincov¹ a cudzincov s občanmi aplikovalo v provinciách prostredníctvom vedúcich rímskych úradníkov dosadených do konkrétnej provincie v pozícii jej správcov.

Obyvatelia Rímskej ríše, ktorí neboli rímskymi občanmi vďaka aplikácii princípu personality spravovali svoje záležitosti právom svojej obce², miesta, odkiaľ pochádzali, respektíve ktorého príslušníkmi boli, teda išlo o cudzie národné práva. V zásade Rimania nechávali v dobytých územiach v platnosti právny poriadok, ktorý bol danému územiu a jeho obyvateľstvu vlastný, a to aj v prípade takých území, ktoré sa vzdali až v boji, avšak s hrozbou, že im toto ich právo mohlo byť kedykoľvek odňaté.³

Obyvateľstvo provincií a rôznych pripojených území v zásade nemalo dôvod oboznamovať sa s obsahom rímskeho *ius civile*, keďže jednak právne úkony, ktoré by podľa neho vykonali by neboli platné⁴ a rovnako by sa nevedeli domáhať ochrany svojich práv podľa *ius civile*. Smerodajné bolo pre nich právo svojho domovského územia, ktoré obývali.

Práve v tomto ohľade je významný nález uskutočnený na brehu mŕtveho mora známy pod názvom Babatha archív alebo archív Babathy. Nález sa podaril začiatkom šesťdesiatych rokov dvadsiateho storočia v jaskyni zvanej Nahal Hever, ktorá obsahovala artefakty z Bar Kochbovho povstania⁵, z rokov 132 – 136 n.l., ako posledného ozbrojeného konfliktu medzi židovským obyvateľstvom a Rímskou ríšou. Archív samotný obsahuje 35 dokumentov v troch jazykoch, a to

¹ Samozrejme ak išlo o cudzincov, kde obe strany sporu pochádzali z danej obce, ich záležitosti sa spravovali miestnym právom a spory rozhodovali miestne inštanície zriadené podľa ich domáceho právneho poriadku a zvyku, pričom rímski úradníci zasahovali v zásade len ako odvolacia inštančia, alebo vo veciach, nad ktorými miestne autority nemali jurisdikciu.

² REBRO, Karol – BLAHO, Peter. *Rímske právo*. 4. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2019, s. 134

³ REBRO – BLAHO, ref. 2, s. 58

⁴ Neboli by platné podľa *ius civile*, keďže v zásade sa vyžaduje, aby účastníci takýchto právnych úkonov boli rímskymi občanmi a plnenia z týchto úkonov by sa teda nemohli domáhať pred rímskymi súdmi podľa *ius civile*, ale len podľa *ius gentium*. To nevylučuje, že nemohli použiť *ius civile* ako predlohu pre uzatváranie zmlúv, ktoré by sa však posudzovali na základe domáceho práva.

⁵ OUDSHOORN, Jacobine G. *The Relationship between Roman and Local Law in the Babatha and Salome Komaise Archives: General Analysis and Three Case Studies on Law of Succession, Guardianship and Marriage*. Leiden: Brill, 2007, s. 5

v nabatejskom, aramejskom a gréckom. Dokumenty patrili žene menom Babatha, dcére Šimona a jej rodine a zaoberajú sa záležitosťami spojenými s majetkom a žalobami, či už voči nej, alebo ktoré ona smerovala voči iným.⁶ Uvedené dokumenty sa skúmajú najmä vzhľadom na ich možný vzťah k rímskemu *ius civile*.

V práci sa chceme zamerať na obsah troch dokumentov písaných koiné gréčtinou⁷ a to dvoch zmlúv, ktoré sa týkajú rovnakej veci, avšak jedna je napísaná z perspektívy predajcu a druhá z perspektívy kupujúceho. Ide o fragmenty textov nachádzajúce sa v papyrusoch P. Yadin 1 21 a P. Yadin 1 22, pričom tretím dokumentom je predvolanie pred rímskeho úradníka adresované jednému z účastníkov oboch zmlúv, Babathe.

P. Yadin 21 a P. Yadin 22

Samotné zmluvy sú datované do roku 130 nášho letopočtu, pričom deň je určený ako 3 dni pred septembrovými idami⁸ (πρὸ τριῶν εἰδῶν Σεπτεμβρίων), ktoré v mesiacoch s menej ako 31 dňami pripadli na 13 deň mesiaca, teda oba dokumenty sú datované na 11. septembra 130 nášho letopočtu⁹. Rok vzniku dokumentov vieme zistiť z úvodnej informácie, a to že dokumenty vznikli v štrnástom roku vlády cisára Hadriána spolu s uvedením mien aktuálne slúžiacich konzulov¹⁰. Zaujímavosťou je aj zmienka, ktorá odkazuje na pomerne nedávne pripojenie provincie Arabia Petraea v roku 106 nášho letopočtu, keďže text oboch papyrusov zmieňuje že ide o novú provinciu (κατὰ τὸν ἀριθμὸν τῆς **νέας ἐπαρχίας** Ἀραβίας).¹¹ V oboch papyrusoch v úvode nachádzame aj identifikáciu miesta, kde sa zmluva uzatvorila, ktorým je mesto Maoza v obvode Zoorón (ἐν Μαωζα περιμέτρῳ Ζοορων) v provincii *Arabia Petraea*, ako aj oboch zmluvných strán, ktorými sú muž menom Šimon syn Ježiša, syn Annáša (Σίμων Ἰησοῦου Ἀνανίου) a Babatha dcéra Šimonova (Βαβαθα

⁶ YADIN, Yigael. Expedition D. The Cave of the Letters. In *Israel Exploration Journal*, 1962, roč.12, č. ¾, s. 235.

⁷ Forma gréčtiny obsahujúca mnohé cudzie jazykové prvky (najmä semitské) používaná ako univerzálny jazyk vo východnej časti Rímskej ríše (mimo Grécka) pod vplyvom výbojov Alexandra Veľkého.

⁸ Ide o deň kedy začína v mesiaci spln.

⁹ TM 23501, TM 23502 a TM 23503 inak označované ako papyrussy P. Yadin 21, 22 a 23. Grécke papyrussy sú spracované v diele YADIN, Yigael et al. *The Documents from the Bar Kokhba Period in the Cave of Letters. Greek Papyri*. Jerusalem: Israel Exploration Society, Hebrew University of Jerusalem, Shrine of the Book, 1989, 164 p.

¹⁰ ἔτους τεσσαρεσκαδεκάτου Αὐτοκράτορος Τραιανοῦ Ἀδριανοῦ Καίσαρος Σεβαστοῦ, ἐπὶ ὑπάτων Μάρκου Φλαυίου Ἄπρου καὶ Κοεῖντου Φαβίου Κατυλλίνου (V štrnástom roku samovládca Traiána Hadriána Cézara/Cisára vznešeného, za konzulov Marka Flavia Apra a Quinta Fobia Katulina).

¹¹ Lewis zmieňuje diskusiu, či nejde o názov provincie *Nova Arabia*, avšak tento názov popiera, keďže ako uvádza, slovo νέας sa vzťahuje na slovo ἐπαρχίας. LEWIS, Naphtali. *The World of P. Yadin*. In *The Bulletin of the American Society of Papyrologists*, 1991, roč. 28, č. 1-2, s. 35-41.

Σίμωνος), pričom dokumenty rovnako zdôrazňujú, že obaja bývajú (οικοῦντες)¹² v meste Maóza, čo má samozrejme dôsledky pre jurisdikciu súdnych orgánov v prípade sporu, ako aj pre prípadný výber práva, ktoré by v sa spore medzi oboma účastníkmi použilo.

Oba dokumenty sa vo všeobecnosti charakterizujú ako kúpa/predaj, pričom papyrus P. Yadin 21 predstavuje časť zmluvy, ktorá obsahuje kúpu a následne papyrus P. Yadin 22 obsahuje predaj toho istého predmetu zmluvy. Hoci kúpa je dvojstranným právnym úkonom, v každom z dokumentov nachádzame jednostranné vyhlásenie v tom zmysle, že každý obsahuje záväzky len jednej zo strán voči tej druhej.¹³ Predmetom zmluvy sú plody datľových paliem, ktoré sa však v čase uzavretia zmluvy ešte nachádzajú neoddelené na datľových palmách. Táto charakterizácia vychádza aj zo samotných textov, v ktorých slovo ἡγορακέναι¹⁴ v P. Yadin 21 a slovo πεπρακέναι¹⁵ v P. Yadin 22 odkazujú práve na kúpu¹⁶ a predaj¹⁷.

Oba zmluvné dokumenty obsahujú viacero zaujímavých ustanovení, ktoré pomáhajú osvetliť okolnosti ich vzniku, ale aj životnú situáciu Babathy, ktorá oba dokumenty uchovala. Prvá významná informácia je zmienka o zosnulom manželovi Babathy Júdovi (Ιούδου Χθουσίωνος ἀνδρός σου ὑπογενομένου), a to vzhľadom na možnosť ženy samostatne disponovať s majetkom. Z hľadiska rímskeho práva totiž žena potrebovala pre platnosť právnych úkonov, aby tieto boli autorizované poručníkom, ktorý jej bol ustanovený, keďže sama nemala plnú spôsobilosť na právne úkony. V tomto ohľade je významné použitie slova ἐπίτροπος (v texte διὰ ἐπιτρόπου αὐτῆς teda „prostredníctvom jej poručníka“ v P. Yadin 22¹⁸, ktoré odkazuje na ustanoveného zástupcu, kedy je potrebné osobe ustanoviť opatrovníka alebo

¹² Ide o participium prézenta aktívneho v nominatíve plurálu maskulina od slova οἰκέω s významom „bývať, mať bydlisko, sídliť“ alebo „žiť“. PANCZOVÁ, Helena. 2012. *Grécko-slovenský slovník. Od Homéra po kresťanských autorov*. Bratislava: Lingea, 2012, s. 876.

¹³ OUDSHOORN, ref. 5, s. 168.

¹⁴ V tomto prípade ide konkrétne o infinitív perfekta aktívneho od slova ἡγοράζω, ktorý s viaže na sloveso ὁμολογῶ v indikative prézenta aktívneho v prvej osobe singuláru, použité predtým vo vete. Doslova by sme toto slovo mohli preložiť ako „kúpil som a mám kúpené“, keďže perfektum označuje udalosť, ktorá nastala v minulosti ale jej účinky trvajú do súčasnosti.

¹⁵ Rovnako ako slovo ἡγορακέναι, aj slovo πεπρακέναι predstavuje infinitív perfekta aktívneho, v tomto prípade od slova πέρνιμι a rovnako sa viaže na pred ním použité sloveso ὁμολογῶ v indikative prézenta aktívneho v prvej osobe singuláru.

¹⁶ Sloveso ἡγοράζω vo svojom základnom významne znamená prechádzať sa po námestí, ktoré sa označovalo slovom ἡγορά, keďže sa však na takýchto námestiach konali aj predajné aktivity v podobe trhov, toto sloveso má zároveň význam „kupovať“ alebo „získavať (kúpu)“. PANCZOVÁ, ref. 12, s. 69.

¹⁷ Slovo πέρνιμι ktorého význam je predávať, a to v prvom rade vo vzťahu k vyvážaniu, prevážaniu a predaju otrokov, ale vo význame „predávať“ sa využíva aj vo vzťahu k akémukoľvek inému tovaru. PANCZOVÁ, ref. 12, s. 992.

¹⁸ Poručník nad Babathou sa spomína v tu rozoberaných textoch len v dokumente P. Yadin 22, ktorý obsahuje záväzky Babathy voči Šimonovi.

poručníka, pričom Panczová toto slovo prekladá pojmom poručník.¹⁹ V oboch textoch je uvedené, že tieto sady Babatha drží „ako protihodnotu voči svojmu venu a dlhu“ (ὡς κατέχεις, ὡς λέγεις, ἀντὶ τῆς σῆς προικὸς καὶ ὀφειλῆς). Čo sa vena týka označeného slovom προικὸς, Babatha zjavne do manželstva vniesla veno určitej hodnoty, po smrti manžela jej táto hodnota zatiaľ nebola vrátená a uvedené sady majú byť náhradou v tomto smere. Zmienky o vene nachádzame v P. Yadin 10 (aramejský text).²⁰ Pokiaľ ide o dlh, jeho základ nachádzame v papyruse P. Yadin 17, ktorý obsahuje pôžičku od Babathy v sume 300 denárov jej manželovi Júdovi, aby mohol dcére z prvého manželstva zaplatiť veno, na čo poukazuje obsah papyrusu P. Yadin 18 a práve táto skutočnosť je označená v papyrusech P. Yadin 21 a 22 slovom ὀφειλῆς, teda dlh.²¹ Je potrebné zdôrazniť najmä skutočnosť, že Šimon vie o tom, že Babatha nedisponuje s uvedenými sadmi a plodmi na stromoch v nich ako so svojim vlastníctvom, a preto je v zmluvách uvedené, že sady drží ako protihodnotu za svoje veno a dlh.²² Pritom v tomto prípade nejde o neistotu na strane Šimona, či môže so sadmi disponovať, ale o štandardné ustanovenie a skutočnosť, že Babatha sa jednoducho chopila držby sadov bola akceptovaná kupujúcim /árendátorom Šimonom. Naproti tomu legitímny dedič Bésas vidí jej držbu ako nelegitímnu, čo napadol aj v predvolaní zachytenom v P. Yadin 23.²³

Práve použitie slov kúpa a predaj na označenie právneho úkonu obsiahnutého v oboch dokumentoch vzbudzuje medzi bádateľmi búrlivú diskusiu o charaktere dokumentov ako takých, teda či skutočne ide o kúpu a predaj, ako aj o miere vplyvu rímskeho *ius civile* na právny úkon. Rímske *ius civile* v zásade vyžadovalo v prípade kúpnej zmluvy (*emptio – venditio*) výmenu tovaru za peniaze, nie výmenu tovaru za tovar. Situácia sa však v prípade právneho úkonu v P. Yadin 21 a P. Yadin 22 komplikuje ešte aj o tú skutočnosť, že tu nielen absentuje vyjadrenie sumy v peniazoch, ktorá by sa mala za datle zaplatiť, ale kupujúci, ako sa zdá, za spomínané datle zaplatí svojou prácou. Texty totiž obsahujú dohodu, podľa ktorej Šimon kupuje od Babathy datle z troch sadov (Perora, Nikarchos a Molchaios), pričom v období sušenia je povinný Babathe odovzdať presné určené množstvo datlí. Šimon si má datle v čase, keď dozrejú (čo bude v nasledujúcich mesiacoch) teda sám pozbierať a následne má Babathe odovzdať z týchto datlí podiel určený zmluvou, konkrétne 42

¹⁹ PANCZOVÁ, ref. 12, s. 526.

²⁰ Podľa rímskeho práva v prípade, že manželstvo skončilo, či už rozvodom alebo smrťou manžela, manželka mala právo využiť žalobu na vrátenie vena. GRUBBS, Judith E. *Women and the Law in the Roman Empire*. London: Routledge, 2002, s. 96.

²¹ Tento názor podporuje aj OUDSHOORN, ref. 5, s. 174.

²² CHIUSI, Tiziana. J. Legal Interactions in the Archive of Babatha: P. Yadin 21 and 22. In CZAJKOWSKI, Kimberley et al. (eds.). *Law in the Roman Provinces*. Oxford: Oxford University Press, 2020, s. 110 – 111.

²³ CZAJKOWSKI, Kimberley. *Localized Law: The Babatha and Salome Komaise Archives*. Oxford: Oxford University Press, 2017, s. 58. Tejto skutočnosti sa venujeme ďalej v texte v časti P. Yadin 23.

talentov datlí zvaných patétés (πατητής) a potom z ďalších dvoch druhov (καὶ **συροῦ** καὶ **νααρου**) dve kory a 5 satov (κόρους δύο σάτα πέντε).

Zmluvy obsahujú aj ustanovenie, ktoré špecifikuje, že samotné váženie bude v súlade s mierami a váhami, ktoré sa aplikovali v Maóze (στάνων σοι αὐτὰ ἐν τῇ οἰκίᾳ σου **ζυγῶ** Μαωζας ὁμοίως μετρῶν σοι ἐν τῇ οἰκίᾳ σου **μέτρῳ** Μαωζας), čo vychádza aj zo skutočnosti že miera váhy jeden talent nebola štandardizovaná v celej Rímskej ríši, ale skutočná váha sa mohla odlišovať v závislosti od oblasti.²⁴ Toto zmluvné ustanovenie teda napomáha presne špecifikovať, aké množstvo datlí má byť v čase sušenia Babathe dodané. Práve z toho dôvodu, že Babatha neprijíma ako protihodnotu peniaze, ale dostáva podiel z pozbieraných datlí, viacerí bádatelia²⁵ zastávajú názor, že v skutočnosti ide o nájom. Okrem už uvedenej skutočnosti sa opierajú aj o ustanovenie, podľa ktorého si Šimon môže zvyšné datle ponechať ako protihodnotu za svoju námahu a výdavky spojené so zberom (λήψομαι εἰς ἑμαυτὸν **ἀντὶ τῶν ἐμῶν κόπων καὶ ἀναλωμάτων** – doslova vezmem si pre seba **naproti mojej námahe a výdavkom**).

Právny úkon v oboch dokumentoch charakterizovaný ako kúpa a predaj je rovnako doplnený aj o ustanovenia, ktoré poskytujú obom stranám náhradu v prípade, že jedna strana nesplní zmluvne určený záväzok. Podľa P. Yadin 1 21 je Šimon povinný v čase sušenia dodať stanovené množstvo datlí a v prípade, že ich nedodá, je povinný Babathe za každý dohodnutý talent datlí zvaných patétés zaplatiť 2 denáre a za ostatné má zaplatiť druhom platidla, ktoré je označené slovom μέλαναν (čierny) v hodnote jeden, a to buď z vlastného majetku (ἐκ τε ἐμοῦ καὶ ἐκ τῶν ὑπαρχόντων μου), alebo od svojho ručiteľa (ἢ παρὰ τοῦ ἐγγύου μου). Na druhej strane Babatha mala povinnosť podľa P. Yadin 22 zaručiť Šimonovi, že tretie strany

²⁴ Jeden talent sa rovnal váhe medzi 26 – 38 kg. SHERWOOD, Andrew N. et al. *Greek and Roman Technology. A Sourcebook of Translated Greek and Roman Texts*. New York: Routledge, 2020, p. 8. Podľa Oxford Biblical Studies Online, jeden talent, ktorý sa spomína v biblických novozmluvných textoch vážil 34,3 kg. Okrem toho talent samotný sa delil na ťažký talent, ktorý vážil do 60 kg, 58,68 kg podľa kráľovského štandardu urského kráľa Shluighiho, alebo podľa 59,82 kg Shalmanesera V., a potom ľahký talent ktorý mal už medzi 26 – 38 kg, pričom v prípade oblastní, ktoré obývalo židovské obyvateľstvo by to bolo okolo 30 kg (presnejšie pravdepodobne 28,53kg v prípade váhy, ktorá sa spomína v 1kr 18:14). SCOTT, Robert B. Y. *Weights and Measures of the Bible*. In *The Biblical Archeologist*, 1959, roč. 22, č. 2, s. 21-40. Broshi však talent v dokumentoch z Archívu Babathy identifikuje ako nabatejský talent a odhaduje na 24 kg, a teda že sa približuje k atickému talentu, ktorý mal 25, 86 kg. BROSHI, Magen. *Agriculture and Economy in Roman Palestine: Seven Notes on the Babatha Archive*. In *Israel Exploration Journal*, 1992, roč. 42, č. 3-4, s. 235. Ako vidíme váha, ktorú reprezentovala jednotka označovaná talent sa výrazne odlišovala vzhľadom na oblasť, v ktorej sa používala a mohlo ísť o váhu v rozpätí 24 až 38 kg, prípadne až do 60 kg, ak vezmeme do úvahy aj existenciu tzv. „ťažkého“ talentu.

²⁵ Pozri RADZYNER, Amihai. P. Yadin 21-22: Sale or Lease? In KATZOFF, Ranon et al. *Law in the Documents of the Judean Desert*. Leiden: Brill, 2005; KATZOFF, Ranon. “P. Yadin 21” and Rabbinic Law on Widow’s Rights. In *The Jewish Quarterly Review*, 2007, roč. 97, č. 4, s. 545-575; BROSHI, ref. 24, s. 230-240; OUDSHOORN, ref. 5, s. 5; ISAAC, Benjamin. The Babatha Archive. A Review Article. In *Israel Exploration Journal*, 1992, roč. 42, č. 1-2, s. 62-75.

si nevzniesú nároky, na datle, ktoré sú predmetom zmluvy a nezabránia mu v ich zbere (ἐμοῦ καθαροποιούσης σοι τοὺς προγεγραμμένους κήπους ἀπὸ παντὸς ἀντιποιουμένου).²⁶ V prípade, že Babatha nedokáže obrániť nároky kupujúceho voči tretím osobám (ἐὰν δέ τις σοι ἀντιποιήσῃ τοῦ ἀγοράσματος καὶ μὴ σταθεῖσα κυριοποιήσω σοι καθὼς προέγγραπται²⁷), bola povinná Šimonovi zaplatiť dvadsať strieborných denárov, pričom zaujímavé je, že v ustanovení sa opäť uvádza, že tieto majú byť zaplatené za jeho námahu a výdavky (ἔσομαί σοι ὀφείλουσα ἀντὶ τῶν σὼν κόπων καὶ ἀναλωμάτων ἀργυρίου δηνάρια εἴκοσι²⁸), rovnako ako to bolo v prípade ponechania si zvyšku úrody.

Ustanovenia o akýchsi zmluvných pokutách pre nesplnenie záväzku sa vzťahujú na poslednú vetu oboch textov, kde nachádzame jednak slovo πίστεως,²⁹ ktoré by bolo možné významovo spájať s rímskym *bona fide*³⁰, teda dobromyseľnosťou, a potom slová, ktoré naznačujú, že právny úkon obsahuje stipuláciu (ἐπηρωτημένης καὶ ἀνωμολογημένης).

Stipulácia predstavovala verbálny a abstraktný právny úkon *stricti iuris*, ktorým sa zakladali jednostranné právne úkony a spočívala vo jednoduchej výmene otázky a odpovede.³¹ Najranejšia forma bola zrejme *sponsio* v rámci ktorej sa položila otázka a na ňu bola daná odpoveď použitím slova *spondere*, neskôr však táto prísna forma ustúpila a stipulácia mohla vzniknúť aj s použitím iných slov, za podmienky, že boli splnené ostatné formálne požiadavky, a teda polozenie otázky a odpoveď, ktorá bezprostredne nasleduje otázku, pričom odpoveď musela korešpondovať s položenou otázkou. Podmienkou bola aj osobná prítomnosť a strán. Využitie svedkov nebolo síce podmienkou, ale všeobecná obozretnosť mohla viesť k ich zapojeniu do právneho úkonu alebo k písomnému zachyteniu obsahu stipulácie. Stipulácia sa pritom mohla využiť z rôznych dôvodov, medzi ktoré patrila aj skutočnosť, že právny úkon strán nezapadal do žiadnej z kategórií pomenovaných kontraktov, okrem toho aj pre jej prísnejšie právne dôsledky,³² či z dôvodu lepšieho vyjadrenia subsidiárnych podmienok obligáčného vzťahu.³³ Splnenie formy predpísanej pre stipuláciu v prípade papyrusov P. Yadin 21 a 22 môžeme nájsť v závere oboch

²⁶ Doslova sa v texte píše, že Babatha mu má vyčistiť spomenuté sady od každého, kto by mohol mať protinárok (ἀντιποιουμένου).

²⁷ Doslova ktokoľvek by si však nárokoval, to čo si kúpil a mne sa nepodarí potvrdiť (nárok) tak ako je predpísané (zmluvou).

²⁸ V texte sa spomína doslova, že Babatha mu bude dlžiť (ἔσομαί σοι ὀφείλουσα) dvadsať strieborných denárov

²⁹ Ide o genitív singuláru slova πίστις, ktoré je možné preložiť ako viera, dôvera, istota, overenie, záruka, či sľub, ako uvádza PANCZOVÁ, ref. 12, s. 1001.

³⁰ V takom zmysle ho vníma Chiusi. Pozri CHIUSI, ref. 22.

³¹ REBRO – BLAHO, ref. 2, s. 305-306.

³² To vychádzalo zo skutočnosti, že išlo o právny úkon *stricti iuris*, teda nebolo možné prihladať na *bona fide*.

³³ BARRY, Nicholas. *An Introduction to Roman Law*. Oxford: Oxford University Press, 2008, s. 193-194.

dokumentov, kde sa uvádza, že otázka bola položená a bola na ňu daná odpoveď (πίστεως ἐπηρωτημένης καὶ ἀνθωμολογημένης).

Hoci uvedené dokumenty ako také prezentujú vzťah medzi oboma účastníkmi ako kúpu a predaj, mnohí bádatelia zastávajú názor, že v tomto prípade ide skôr o nájom³⁴. Niektorí tvrdia, že by mohlo ísť o nájom samotných sádov, čomu však odporuje charakter kontraktov, keďže sú uzavreté prakticky v tesnej časovej blízkosti k samotnému zberu úrody, teda súčasťou kontraktu nie je celoročná starostlivosť o tieto sady, ktorá sa takýmto druhom nájmu v zásade spájala, pričom, ako sme už uvideli ide tu len o jednorazový zber úrody. Ako možnosť by sme snáď mohli zväziť nájom vo forme nájmu práce, teda, že Babatha najala Šimona, aby jej pozbieral úrodu.

Z hľadiska posudzovania uvedeného právneho úkonu ako kúpnej zmluvy je potrebné vziať do úvahy podstatné prvky kúpnej zmluvy. Kúpnu zmluvu je možné definovať ako „*vzájomne zaväzujúci kontrakt, ktorým sa predávajúci (venditor) zaväzoval odovzdať vec do držby a pokojného užívania kupujúcemu (emptor) a kupujúci sa zaväzoval zaplatiť predávajúcemu v peniazoch dohodnutú kúpnu cenu (pretium)*“³⁵.

Pre vznik kúpnej zmluvy v rímskom práve bolo teda kľúčové, aby sa strany dohodli na predmete kúpy a cene a práve tu narážame na problém vo vzťahu k právnemu úkonu zachytenému v P. Yadin 21 a 22. Už predmet samotný je vymedzený pomerne komplikovane a dovolíme si tvrdiť, že nie úplne precízne. Predmet zmluvy však nakoniec vymedziť vieme, a to tak, že ide o úrodu datlí z troch sádov, ktoré má Babatha v držbe a to Perora, Nikarchos a Molchaios. V dobe, kedy zmluva vzniká už je možné vidieť aj plody na stromoch, keďže tie dozrievajú v nasledujúcich mesiacoch, takže je možné zrejme aj odhadnúť množstvo týchto plodov. Od celej tejto úrody je potom nutné odrátať podiel, ktorý má dostať Babatha. Vzhľadom na skutočnosť, že predmet kúpy síce už je na stromoch viditeľný, ale ešte nie je možné si ho odniesť a je potrebné čakať nejakú dobu kým dozrie, kúpu by sme mohli špecifikovať ako kúpu budúcej veci (*emptio rei speratae*), na čo ukazuje aj skutočnosť, že pokiaľ sa niečo stane a plody nebude možné pozbierať, tratiť bude predajca, keďže nedostane dohodnutú kúpnu cenu.³⁶ Pokiaľ ide však o množstvo, ktoré si má Šimon ponechať, vymedzenie predmetu pre nás ako bádateľov už také jasné nie je. Je zjavné, že Šimon aj Babatha v tej dobe vedeli odhadnúť koľko datlí z úrody pripadne Šimonovi, avšak my sme odkázaní len na dohady. Broshi upozorňuje, že v dnešnej dobe si vlastníci v oblasti Deir el-Balah ponechávajú polovicu, až dve tretiny úrody, čo však podľa nebo nie je nepravdepodobné v druhom storočí v provincii *Arabia Petraea* vzhľadom

³⁴ Pozri RADZYNER, ref. 25; ISAAC, ref. 25, s. 62-75.

³⁵ REBRO – BLAHO, ref. 2, s. 308.

³⁶ BARRY, ref. 33, s. 173-174. Pozri tiež CHIUSI, ref. 22, s. 103-104.

na vysoké zdanenie zo strany Rimanov.³⁷ Katzoff odhaduje, že v tomto prípade si Babatha ponechala asi 85% úrody a len 15% išlo Šimonovi.³⁸

A tu narážame na problém, ktorým je kúpna cena. Cena sa totiž mala v zásade vyjadriť v peniazoch, pričom však v P. Yadin 21 a 22 takéto určenie ceny úplne chýba a zdá sa, že zmluva dokonca implikuje, že cenou za spomínané datle je práca Šimona, ktorý má plody pozbierať a následne Babathe dodať zmluvou určené množstvo datlí. Ak zhodnotíme prítomnosť konsenzu, ten je nepochybne vyjadrený, ako to ukazuje existencia nie jedného, ale dvoch dokumentov týkajúcich sa právneho úkonu medzi Šimonom a Babathou.

Charakter právneho úkonu obsiahnutého v papyrusoch P. Yadin 21 a 22 pripomína kontroverziu medzi dvoma rímsko-právnymi školami ohľadom charakteru kúpnej zmluvy vo vzťahu k cene, a to, či je možné za kúpnu zmluvu považovať kontrakt, pri ktorom nedochádza k výmene peňazí za tovar, ale k výmene tovarov. Podľa prokuliánov nebolo možné výmenu subsumovať pod kúpnu zmluvu a tvrdili, že pri kúpnej zmluve musí dôjsť k výmene tovaru za peniaze, pričom sabiniáni zastávali názor, že „*výmenná zmluva je najstarším druhom kúpy*“³⁹ a prikláňali sa skôr k zdôrazňovaniu vôle kontrahendov.⁴⁰ Proculus a Sabinus obaja žili v prvom storočí nášho letopočtu a skutočnosť, že v prvom storočí prebiehala debata ohľadom charakteru kúpnej zmluvy vzhľadom na cenu, ukazuje, že názor, podľa ktorého je pri kúpe nutné zaplatiť za tovar peniazmi ešte nebol ustálený. Významnejšie však je, že táto kontroverzia sa spomína aj v Gaiových inštitúciách, ktoré predstavujú učebnicu napísanú v polovici druhého storočia.⁴¹ Zmienka o kontroverzii medzi prokuliánmi a sabiniánmi vo vzťahu k cene vyjadrenej v peniazoch ako významnému prvku kúpnej zmluvy v Gai Inst. 3, 140 – 141 poukazuje na skutočnosť, že ešte v polovici druhého storočia táto otázka nebola jednoznačne vyriešená. Je teda nepravdepodobné, že by obyvatelia v provincii *Arabia Petraea* mali túto otázku už jednoznačne vyriešenú a dovolíme si tvrdiť, že s najväčšou pravdepodobnosťou ani nereflektovali diskusie rímskych juristov. Rovnako aj duPlessis upozorňuje, že táto kontroverzia nebola definitívne vyriešená pravdepodobne až do obdobia neskej klasiky.⁴²

Obe strany v dokumentoch zachytávajúcej právny úkon nepochybne vyjadrili svoju vôľu, že tento právny úkon má byť považovaný za kúpu a každá zo strán má z hľadiska použitých výrazov jasne definované postavenie. V P. Yadin 21 je Šimon nepochybne označený ako kupujúci, a to slovami *ὁμολογῶ ἡγορακεῖναι*, pričom

³⁷ BROSHI, ref. 24, s. 234.

³⁸ KATZOFF, ref. 25, s. 553.

³⁹ BRTKO, Róbert. *Kontroverzie medzi prokuliánmi a sabiniánmi*. Levoča: MTM Levoča, 2020, s. 62. Kontroverziu samotnú nachádzame zachytenú v Digestách napríklad v D. 18.1.1, D. 19.4.1.1.

⁴⁰ Tamtiež, s. 63.

⁴¹ IBBETSON, D. 3 Sources of the Law From the Republic to the Dominate. In JOHNSTON, D. (ed.). *The Cambridge Companion To Roman Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015, s. 29.

⁴² duPLESSIS, Paul. J. *Borkowski's Textbook on Roman Law. 6th ed.* Oxford: Oxford University Press, 2020, s. 269.

slovo ἀγοράζω, ako koreň slova ἡγορακεῖναι sa požíva výlučne pre označenie kúpy. Šimon teda potvrdzuje v dokumente P. Yadin 21, že od Babathy uvedené datle kúpil. Následne v papyruse P. Yadin 22 Babatha potvrdzuje, že datle z uvedených sádov Šimonovi predala, a to slovami ὁμολογῶ πεπρακεῖναι, pričom zas slovo πιπρασκω, ako koreň slova πεπρακεῖναι, odkazuje na predaj. Obe strany sa teda jednoznačne definujú ako kupujúci (Šimon) a predávajúca (Babatha). Námetka prokulianov ohľadom výmenného obchodu (*permutatio*), že v takom prípade nie je jasné, ktorá strana je v pozícii kupujúceho a ktorá v pozícii predávajúceho,⁴³ teda v toto prípade nie je na mieste, keďže strany samé si v uvedenej zmluve túto pozíciu definovali, okrem toho dochádza jednoznačne aj k prevodu vlastníctva na kupujúceho a to prostredníctvom percepcie v zmluve vymedzených plodov.

Problém však nastáva ak sa zameriame na protihodnotu za tieto datle. Ani jeden z dokumentov zachytávajúci právny úkon medzi Šimonom a Babathou prácu v podobe zberu datlí vôbec nespomína, hoci je táto práca zjavne nevyhnutná pre získanie plodov. Proti názoru, že ide o nájom sa vymedzuje Chiusi, keďže dokumenty nespomínajú, obrábanie zeme ako zväzok a nárok nájomníka, ani prevod držby pozemkov (sádov) na zmluvne určené obdobie a ani dohodu o nájme. Okrem toho argumentuje, že kauza zmluvy je tu zjavná (teda predaj a kúpa).⁴⁴ Ak by sme chceli zvažovať nájom, ako uvádza Barry, vo vzťahu ku kúpe, ako nájom by sme mohli klasifikovať prípad, kedy predávajúci jednoducho ponúka nejakú svoju službu alebo užívanie veci.⁴⁵ Z právneho úkonu v papyrusoch však vyplýva, že Šimon je v pozícii kupujúceho a nie predávajúceho, teda on nie je ten čo nič ponúka Babathe, ale on sám má záujem na plodoch, ktoré rastú v sadoch v Babathinej držbe. Plody nedostáva za svoju prácu, ale on vykoná určitú činnosť, aby plody ako také vôbec získal a to nielen do držby, ale do vlastníctva, keďže práve fyzické pôsobenie na plody podľa rímskeho práva viedlo k nadobudnutiu vlastníckeho práva k nim osobe inej než vlastníkovi pozemku, kde sa plodonosná vec nachádzala a požiadavka, aby predávajúci uzatvoril stipuláciu, ktorou sa mala kompenzovať prípadná strata kupujúceho⁴⁶ sa stala bežnou praxou.⁴⁷ Chiusi upozorňuje, že vysoká zmluvná pokuta na strane Šimona v porovnaní s pokutou Babathy je práve znakom, že ide o kúpu.⁴⁸

Vo vzťahu k otázke nájmu je potrebné spomenúť Radzynera, ktorý upozorňuje na podobnosť medzi zmluvou v P. Yadin 21 a 22 a zmluvami známymi pod vplyvom helénskeho práva ako καρπωνεῖα, kde sa v prípade predaja plodov pred ich

⁴³ D.18.1.1.1.

⁴⁴ CHIUSI, ref. 18, s. 107-108. Pozri tiež LEWIS, Naphtali. The Babatha Archive: A response. In *Israel Exploration Journal*, 1994, roč. 44, č. 3-4, s. 243-246.

⁴⁵ BARRY, ref. 33, s. 172.

⁴⁶ Zákony dvanásť tabúl v šiestej tabuli odseku 2, hovoria dokonca o dvojnásobku ceny v prípade, že predajca zaprel vadu predmetu kúpy (neskôr *stipulatio duplae*).

⁴⁷ duPLESSIS, ref. 42, s. 273.

⁴⁸ CHIUSI, ref. 18, s. 109.

zberom kombinovali prvky kúpy a nájmu.⁴⁹ Oudshoorn súhlasí s Radzynerom, že právny úkon zachytený v P. Yadin 21 a 22 pripomína egyptskú zmluvu καρπωνεία, ako aj nájomnú zmluvu známu z tanaitickej literatúry, čo poukazuje na orientálny pôvod kontraktu.⁵⁰ Tu je možné sa odvolať aj na P. Oxy IV 728 z roku 142 nášho letopočtu, ku ktorému Taubenschlag píše, že išlo o kombináciu predaja (kúpy) a nájmu pričom však, v tomto prípade kupujúci mal zaplatiť cenu za plody, ktoré si mal sám pozbierať.⁵¹ Opäť teda ide o výmenu tovaru za určitú sumu v peniazoch, čo nerieši problém právneho úkonu medzi Šimonom a Babathou. Radzyner sa vo svojej argumentácii, že ide o nájom, teda o platbu za prácu, opiera aj o slovné spojenie ἄντι τῶν ἐμῶν κόπων καὶ ἀναλωμάτων, teda, že zvyšok úrody si môže nechať ako protihodnotu za svoju námahu a výdavky, pričom Šimon mal podľa neho tretinu až polovicu úrody.⁵²

Paralelu pritom nachádza aj v tanaitickej literatúre, pričom však upozorňuje na jej neskorší pôvod. Táto literatúra však obsahuje staršiu tradíciu a zachytáva v mnohých ohľadoch aj prax predošlých období. Paralelnými textami, ktoré obsahujú rovnaké ustanovenia sú aramejské a hebrejské texty z rovnakého obdobia zachytené v papyrusoch P. Yadin 42 – 46 a P. Mur. 24, kde je tiež ako platba uvedené určité množstvo produktu, ktorý je potom odvážený za prítomnosti vlastníkov podľa štandardnej mierky.⁵³ Rovnako aj Katzoff uvádza, že skutočným zámerom Babathy je najať Šimona, aby pozbieral datle.⁵⁴ Cohen argumentuje, že v danej oblasti v druhom storočí nebolo zvykom predávať ešte neobraté ovocie samostatne len za účelom žatvy alebo zberu, a preto, keďže neboli zvyknutí predávať neobraté ovocie za peniaze, predali ho za prácu prostredníctvom nájomnej zmluvy.⁵⁵ S Radzynerom súhlasí aj Oudshoorn, ktorý P. Yadin 21 a 22 prirovnáva k obsahu P. Yadin 6, kde sa nachádza podobné usporiadanie vzájomných vzťahov a týka sa budúcej práce a odmeny.⁵⁶

Súhlasíme s názormi, že právny úkon zachytený v papyrusoch P. Yadin 21 a 22 odráža miestnu tradíciu, avšak dovoľme si nesúhlasiť s argumentom, že by išlo o nájom, a to najmä v tom ohľade, že by Šimon Babathe predával svoju prácu,⁵⁷ keďže strany sa jednoznačne vymedzili ako kupujúci (Šimon) a predávajúca (Babatha).

⁴⁹ RADZYNER, ref. 25, s. 148-152. Pozri tiež PRINGSHEIM, Fritz. *The Greek Law of Sale*. Weimar: Hermann Böhlau, 1950; CZAJKOWSKI, ref. 23, s. 53.

⁵⁰ OUDSHOORN, ref. 5, s. 173-174.

⁵¹ TAUBENSCHLAG, Raphael. *The Law of Greco-Roman Egypt in the Light of the Papyri*, 332 B.C.–A.D. 640. New York: Herald Square Press, 1944, s. 340.

⁵² RADZYNER, ref. 25, s. 151-152. Pozri však BROSHI, ref. 24, podľa ktorého je tak vysoký podiel nepravdepodobný.

⁵³ RADZYNER, ref. 25, s. 152-160.

⁵⁴ KATZOFF, ref. 25, s. 552.

⁵⁵ COHEN, Boaz. *Ususfructus in Jewish and Roman Law*. In COHEN, Boaz. *Jewish and Roman Law*. New York: Jewish Theological Seminary of America, 1966, s. 573.

⁵⁶ OUDSHOORN, ref. 5, s. 171-172.

⁵⁷ Pozri RADZYNER, ref. 25, s. 160.

Rovnako aj Katzoff uvádza, že nejde v tomto prípade o árendu alebo nájom, keďže tieto sú všeobecne uzatvárané na celý rok alebo niekoľko rokov, pričom nájomník je povinný vykonávať celý rad poľnohospodárskych úkonov a sú pomenované ako nájom pôdy.⁵⁸ Uvedená práca je skôr len vedľajšou skutočnosťou, keďže inak nie je možné ovocie získať, než tak, že ho niekto oberie a práca samotná sa nespomína ani v jednom dokumente okrem frázy *ávτὶ τῶν ἐμῶν κόπων καὶ ἀναλωμάτων*. Okrem toho samotná skutočnosť, že Šimon by mal sám oberať plody uvedené v zmluve, tiež môže byť odkazom na rímske právo v zmysle ktorého nevlastník plodonosnej veci nadobúdal k plodom vlastníctvo zberom (*perceptio*). Uvedené zmluvy môžeme podľa nášho názoru rovnako zaradiť do kategórie výmenného obchodu, ako pozostatky staršej praxe, ktorá navyše nebola definitívne odstránená ani v rímskej ríši, ako napovedá stav kontroverzie medzi sabiniánmi a prokuliánmi v tomto období. Ďalšou zaujímavosťou v tomto kontexte je vymedzenie datlí v oboch zmluvách, kde v prípade Šimona sú datle špecifikované nielen ich druhom, ale aj sadmi, v ktorých rastú, teda sady Perora, Nikarchos a Molchaioš v držbe Babathy. Na druhej strane však datle, ktoré má dostať Babatha sú v oboch dokumentoch vyšpecifikované len druhom a množstvom, ale nie je uvedené, či majú byť z tých istých sádov. Tým sa nám ponúka možnosť, že Šimon nemusel plniť datľami z jej sádov, ale ak aj on sám nejaké sady vlastnil, kde mal tieto druhy datlí, alebo aspoň niektoré z nich, mohol by plniť aj týmito.

Katzoff nachádza riešenie zvláštného charakteru zmluvy vo vplyve rabínskej jurisprudencie, napriek tomu, že viacerí bádatelia dospeli k názoru, že vplyv rabína sa v tejto dobe nedostal za hranice jeho kotérie. Podľa neho v tomto prípade je nájom práce na zber datlí zamaskovaný ako kúpa a dôvod vidí v skutočnosti že v oblasti, v ktorej strany právneho úkonu žili neboli k dispozícii židovské súdy, a tak s prípadným sporom by museli predstúpiť pred rímskeho úradníka. Babatha podľa židovskej tradície môže držať ako protihodnotu za veno pozemky, nie hnuteľné veci. Katzoff vidí zmluvu v P. Yadin 21 a 22 ako riešenie tohto problému, a teda, že Babatha predá plody, ktoré sú ešte na stromoch a následne datle, ktoré dostane od kupujúceho sa stávajú už jej vlastníctvom a môže s nimi voľne disponovať.⁵⁹ Takéto riešenie nakoniec zodpovedá aj spôsobu nadobúdania vlastníctva v rímskom práve, keďže držiteľ musí plody osobne pozbierať na to, aby k nim nadobudol vlastníctvo, čo znamená, že bez fyzickej aktivity v podobe zberu sú vlastníckmi plodov dediči jej zosnulého manžela, keďže ona má len držbu. Babatha teda podľa Katzoffa zastiera právny úkon nájmu kúpou, čo je podľa neho možné v židovskej tradícii, avšak takéto konanie by neobstálo v rímskom práve a predvolanie zachytené v P. Yadin 23 je práve reakciou na toto zastieranie.⁶⁰ V rímskom práve takéto konanie označené ako *fraus legis facta* nachádzame opísané napríklad v D. 1.3.29 (*Contra legem facit, qui id facit quod*

⁵⁸ KATZOFF, ref. 25, s. 554.

⁵⁹ KATZOFF, ref. 25, s. 565.

⁶⁰ KATZOFF, ref. 25, s. 566-573.

lex prohibet, in fraudem vero, qui salvis verbis legis sententiam eius circumvenit.), alebo u Ulpiana v D. 1.3.30 (***Fraus enim legi fit, ubi quod fieri noluit, fieri autem non vetuit, id fit: et quod distat hryton apo dianoias, hoc distat fraus ab eo, quod contra legem fit***), pričom však je potrebné upozorniť, že nešlo o rozpracovanú doktrínu.⁶¹ V oboch prípadoch sa hovorí o obchádzaní zákona, keď niekto vykoná niečo, čo zákon síce vyslovene nezakazuje, avšak takéto konanie ide proti jeho zmyslu. Tu je potrebné vyzdvihnúť skutočnosť, že obaja právnici žili v neskoršom období a vrchol ich činnosti bol v treťom storočí, takmer 100 rokov po vzniku papyrusov P. Yadin 21 a 22, ako aj 23, preto sme toho názoru, že nie je možné nijakým spôsobom preukázať, že koncept obchádzania zákona už bol v období Babathy pevnou súčasťou rímskej jurisprudencie do takej miery, aby ho aplikovala aj miestna administratíva v provincii *Arabia Petrea*.

V súlade s konceptom kúpnej zmluvy v rímskom práve je nakoniec aj samotná stipulácia obsiahnutá v Babathinej strane kontraktu, a to, že je povinná zaručiť Šimonovi ochranu pred nárokmi tretích strán, teda nerušené užívanie predmetu kúpy, v tomto prípade dokonca nadobudnutie vlastníctva k predmetu kúpy, teda plodom, prostredníctvom percepcie. Záujem Babathy, a teda skutočnosť že v rámci právneho úkonu jej nejde o prácu, ale o podiel z datlí, ktoré má od Šimona dostať je vidieť aj na jej pozícii ako predávajúcej, keďže v zmysle *emptio rei speratae*, ak nastane situácia, ktorá zabráni Šimonovi plody pozbierať, ona nedostane svoj podiel a teda zisk, ktorý z právneho úkonu mala mať v podobe špecifikovaného množstva datlí, ktoré by nepochybne bolo možné oceniť aj v peniazoch.

V tomto kontexte je potrebné spomenúť aj fragment D. 19.1.6.1, kde sa spomína, že ide kúpnu zmluvu aj vtedy ak je uvedená jednak cena (v peniazoch), ale k cene je ako platba pripojené aj vykonanie určitej práce. Rímske právo, teda samotné tiež poznalo túto kombináciu, i keď v tomto prípade sa vyžadovalo uhradenie časti hodnoty v peniazoch. Ak sa však na kontrakt pozrieme z pozície sabiniánov, je možné, že by uznali ako kúpu aj zmluvu medzi Babathy a Šimonom, keďže cenou za datle je odovzdanie presne určeného množstva datlí, ktoré v sebe implicitne zahŕňa aj prácu, avšak zmluva samotná nie je na vykonanie tejto práce zameraná.

Možným riešením problému právneho úkonu, ktorý nachádzame zachytený v papyrusoch P. Yadin 21 a 22 by mohla byť práve stipulácia, ktorá ako píše predchádzala kúpnej zmluve, a to v tom zmysle, že každá zo strán stipulovala svoju stranu plnenia druhej strane.⁶² Toto by vysvetľovalo aj existenciu dvoch separátnych dokumentov na ten istý právny úkon, a teda, že stipulácia Šimona voči Babathe je zachytená v P. Yadin 21 označenom ako kúpa a stipulácia Babathy voči Šimonovi je zachytená v P. Yadin 22 označenom ako predaj. Skutočnosť, že je právny úkon zachytený na dvoch dokumentoch vysvetľuje Chiusi práve jeho charakterom ako *emptio*

⁶¹ BERGER, Adolf. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Philadelphia: The American Philosophical Society, 1953, s. 477.

⁶² JOHNSTON, D. *Roman Law in Context*. Cambridge: Cambridge University Press: 2004, s. 80-81.

venditio, a teda že predaj je na jednom dokumente zatiaľ čo kúpa na druhom.⁶³ Dovolíme si však tvrdiť, že dôvodom pre toto rozdelenie je práve stipulácia, ktorá je v dokumente prítomná minimálne vo forme doplnkových záruk (zmluvná pokuta pre nesplnenie záväzku dodať datle u Šimona a pokuta pre nesplnenie záväzku, ochrániť kupujúceho voči nárokom tretích osôb v u Babathy).

Nakoniec chceme upozorniť aj na prípadnú zmienku o dobromyseľnosti, ktorá by vzhľadom na charakter kúpnej zmluvy ako kontraktu *bona fide* podľa rímskeho práva, by mohla poukazovať na to, že skutočne ide v prípade dokumentov P. Yadin 21 a 22 o kúpnu zmluvu. Na druhej strane však gramatická analýza slova πίστις (v tvare πίστεως) ukazuje, že hoci sú dokumenty z archívu Babathy, ktoré dobromyseľnosť spomínajú, toto slovo v kontexte papyrusov P. Yadin 21 a 22 nie je možné vykladať ako narážku na rímske *bona fide*, ale viaže sa na stipuláciu, na ktorú odkazujú oba texty vo svojom závere.

Slovo πίστις ako také je možné použiť vo význame dobromyseľnosť (latinské *bona fide*)⁶⁴ avšak tak ako v latinčine, ako i v prípade gréckeho ekvivalentu ide o dvojslovný výraz, a pred samotné slovo πίστις sa vkladalo slovo καλός, a teda grécky výraz pre dobromyseľnosť nebol len πίστις samotné, ale slovné spojenie καλῇ πίστις (doslova „dobrá viera“).⁶⁵ V iných dokumentoch z archívu Babathy je skutočne možné nájsť aj výraz dobromyseľnosť, ako je to nepochybne v P. Yadin 16, 28, 29 a 30, kde je výslovne uvedené slovné spojenie καλῇ πίστις a text ktorý nasleduje neobsahuje nič o položení otázky a následnej odpovedi.⁶⁶ Texty P. Yadin 17, 18 a 20 už tak jednoznačné nie sú. Síce obsahujú obe slová (πιστεῖ ἐπρωτήθη καὶ ἀνωμολογήθη ταῦτα οὕτως καλῶς γείνεσθαι), ale gramatická analýza ukazuje, že sa k sebe nevzťahujú, keďže v prípade slova πιστεῖ ide o feminínne substantívum v datíve singuláru a v prípade slova καλῶς ide o adverbium spôsobu, ktoré sa viaže na predošlé adverbium οὕτως (takto). Dovolíme si tvrdiť, že v papyrusoch P. Yadin 21 a 22 slovo πιστεως vôbec neodkazuje na latinské *bona fide*, keďže toto slovo sa viaže práve na slová ἐπρωτημένης καὶ ἀνωμολογημένης, ktoré sú obe participiá mediálneho perfekta feminína v genitíve singuláru, rovnako ako je slovo πιστεως feminínium v genitíve singuláru. Tento gramatický tvar sa nazýva absolútny genitív a jeho dôsledkom je, že uvedené slovesá majú byť prekladané aktívne a substantívum v genitíve sa má preložiť nominatívom. Slovo πίστις je pritom možné prekladať aj ako slávnostný sľub⁶⁷, čím by sme mohli túto frázu preložiť slovami „Otázka o (slávnostnom) sľube bola položená a bola na ňu daná odpoveď“, čo odkazuje na prax

⁶³ CHIUSI, ref. 18, s. 105.

⁶⁴ Pozri CHIUSI, ref. 18, s. 101.

⁶⁵ LIDDELL, Henry G., SCOTT., Robert. *A Greek-English Lexicon*. Oxford: Clarendon Press, 1996, s. 1408.

⁶⁶ καλῇ πίστει v P. Yadin 16; ἐκ καλῆς πίστεως v P. Yadin 28, 29 a 30.

⁶⁷ PANCZOVÁ, ref. 12, s. 1001.

v rámci stipulácie v rímskom práve. V rovnakom kontexte je slovo πίστις nasledované slovesami vo význame pýtať sa a odpovedať (ἐπηρωτήθη καὶ ἀνθωμολογήθη⁶⁸) v papyrusech P. Yadin 17, 18 a 20. Právny úkon zachytený v P. Yadin 21 a 22 teda neobsahuje odkaz na *bona fide*, ale ide o frázu, ktorá poukazuje na použitie stipulácie.⁶⁹ Oudshoorn, tiež poukazuje na skutočnosť, že texty P. Yadin 21 a 22 skutočne obsahujú stipulácia a dôvodom podľa neho je, že pri písaní dokumentov, strany už mali na mysli kontext rímskeho súdneho systému.⁷⁰

Papyrus P. Yadin 23

Vo vzťahu k archívu Babathy ako celku, ale aj vo vzťahu ku kúpnej zmluve obsiahnutej v papyrusech P. Yadin 21 a 22, je významný aj dokument obsahujúci predvolanie adresovaný Babathe, ktorý sa nachádza na papyruse P. Yadin 23. Toto predvolanie totiž obsahuje viacero zmienok, ktoré môžu naznačovať vplyv rímskeho *ius civile* na miestne obyvateľstvo v provincii *Arabia Petraea*. Prvým významným prvkom v dokumente je už skutočnosť, že strana domáhajúca sa ochrany svojich práv sa rozhodla obrátiť sa s problémom na rímskych úradníkov, než, aby sa ochrany domáhala u miestnej autority. V súlade so židovskou tradíciou a v tomto kontexte Chiusi zdôrazňuje aj použitie slova βία, ⁷¹ ktoré sa prekladá ako sila, alebo dokonca násilie⁷² a v kontexte predvolanie by mohlo ísť o snahu vytvoriť paralelu s prétorským prostriedkom ochrany *interdictum unde vi*, ktorý smeroval proti násilnému odňatiu držby.⁷³ V tomto prípade však ťažko možno hovoriť o násilnom odňatí držby v zmysle požitia skutočného násillia, keďže Babatha predmetné sady v držbe už mala po zosnulom manželovi.

Na použitie slova βία upozorňuje aj Katzoff, a to v spojitosti so spôsobom, akým si Babatha zabezpečila možnosť disponovať s plodmi datlí v sadoch, ktoré držala po svojom manželovi. Ako píše, podľa jeho mienky, malo ísť o snahu získať hodnotu vena a dlhu,⁷⁴ pričom násilie tu Katzoff spája práve so snahou obísť zákon (čo by nakoniec nenašlo u rímskeho úradníka podporu), o čom sme sa zmienili už vyššie, a toto tvrdenie podporuje aj dvoma fragmentami z Digest⁷⁵, a to D. 4.2.13 (*Tu vim putas esse solum, si homines vulnerentur ? Vis est et tunc, quotiens quis id, quod debere sibi putat, non per iudicem reposcit.*) a rovnako v D. 48.7.7, podľa ktorých násilie

⁶⁸ Doslova „prísť k dohode“ v tomto prípade.

⁶⁹ Pozri OUDSHOORN, ref. 5, s. 151.

⁷⁰ OUDSHOORN, ref. 5, s. 174.

⁷¹ CHIUSI, ref. 18, s. 103.

⁷² PANCZOVÁ, ref. 10, s. 278.

⁷³ REBRO, BLAHO, ref. 2, s. 198.

⁷⁴ Katzoff tento dlh spája s alimentami, avšak ako sme už písali ide o dlh, ktorý vyplýva z P. Yadin 16 a odkazuje na pôžičku Babathy jej manželovi na zabezpečenie vena pre jeho dcéru z prvého manželstva. KATZOFF, ref. 21.

⁷⁵ KATZOFF, ref. 25, s. 567-568.

nie je vykonané len v prípadoch, kedy je niekto zranený ale aj v prípadoch, keď si niekto nárokuje vec, ktorá sa mu dlží iným spôsobom než prostredníctvom sudcu (teda svojpomocne). Problémom by tu teda bolo, že Babatha sa snažila získať hodnotu svojho vena a dlhu svojpomocne a nie prostredníctvom súdneho procesu. Otázne však je, či by bolo základom pre rozhodnutie proti nej *fraus legis facta*. Do- volíme si tvrdiť, že problémom by mohla byť svojpomoc,⁷⁶ avšak aj toto je otázne.

Podľa židovskej tradície vdova získavala držbu nad majetkom zosnulého manžela ako zaistenie jej nároku na vrátenie vena, táto držba sa však týkala len nehnuteľných vecí a nevzťahovala sa na hnuťelné, pričom dedičia sa stávali vlastníckmi okamihom smrti poručiťela, nie až vstupom do dedičstva.⁷⁷ Nárok na majetok manžela má pritom Babatha aj na základe P. Yadin 17, spísaný jej manželom, podľa ktorého v prípade jeho smrti, až do momentu, kým ju dedičia nevyplatia z jej vena, má nárok žiť a byť zabezpečená z jeho majetku, podľa židovského práva.⁷⁸ Rivlin je toho názoru, že v prípade predvolania v P. Yadin 23, držba sadov, mohla byť napadnutá z toho dôvodu, že sady ako také nikdy oprávnené nepatrili ani jej manželovi.⁷⁹

V texte je však možné nájsť ďalšiu indíciu, ktorá by mohla naznačovať, že dokumenty skutočne sú ovplyvnené rímskym právom, a to použitie slova ἀντιστράτης v texte predvolania. Ako uvádza Panczová, v koiné gréčtine sa slovo používalo na označenie nepriateľského vojvodu, avšak v rímskom období sa toto slovo používalo na označenie zástupcu veliteľa, proprétora, správcu provincie, či prokonzula.⁸⁰ V oblasti, kde dokumenty vznikali sa využívala práve koiné gréčtina. V kontexte predvolania však význam slova ἀντιστράτης, aké malo v koiné gréčtine nedáva zmysel, keďže zrejme by sa poškodený neobracal so svojím sporom na veliteľa vojsk na nepriateľskom území. Preto je toto slovo potrebné prekladať vo význame aké získalo pod vplyvom rímskej nadvlády, a to ako proprétor, správca provincie, alebo prokonzul, keďže práve toto by boli osoby, v ktorých jurisdikcii by bolo riešenie takého sporu. Nakoniec aj mená rímskych úradníkov spomenutých v texte predvolania, takúto interpretáciu podporujú.

Ako sme už spomínali vyššie v provinciách zásadne platil v prvom rade domáci právny poriadok, avšak nebolo vylúčené, že spory medzi stranami domácich komunit boli ponechané na riešenie rímskemu úradníkovi poverenému správou provincie a v takom prípade bol spor štruktúrovaný podľa vzoru rímskeho práva, hoci

⁷⁶ Callistratus, ktorému sa však uvedené výroky v Digestách pripisujú tiež žil až koncom druhého storočia.

⁷⁷ KATZOFF, ref. 25, s. 557-565; Pozri tiež RIVLIN, Yosef. Gift and Inheritance Law in the Judean Desert Documents, In KATZOFF, R., SCHAPS, D. *Law in the Documents of the Judean Desert*. Leiden: Brill, 2005, s. 165-183.

⁷⁸ LEWIS, Naphtali. The Complete Babatha: More Questions than Answers. In *Scripta Classica Israelica*, 2003, roč. 22, s. 190.

⁷⁹ RIVLIN, ref. 77, s. 170.

⁸⁰ PANCZOVÁ, ref. 12, s. 177. Pozri tiež LIDDELL, SCOTT, ref. 65, s. 163.

právo ako také nebolo rímske.⁸¹ Práve táto prax je zrejme odrazená v obsahu P. Yadin 23 a skutočnosti, že obyvateľstvo provincie *Arabia Petraea* sa so svojimi spormi, ktoré by tak do určitej miery boli riadené rímskym *ius civile*, obracalo na rímsku správu, nasvedčuje aj obsah papyrusov P. Yadin 28 – 30.⁸² hoci nikto zo zainteresovaných nebol rímskym občanom, Babatha zjavne verila, že rímsky proces, tak ako je zachytený v zmienených dokumentoch bol relevantný pre jej prípad a jej očakávaním bolo, že rímsky miestodržiteľ použije štruktúru rímskeho civilného práva ako základ pre rozhodnutie v ne-rímskom, cudzineckom kontexte.⁸³ Rovnaké očakávanie mal zrejme aj Bésas v prípade textu zachyteného v papyruse P. Yadin 23 s odvolávkou na násilie, ktoré je tak odkazom na *interdictum unde vi*.

Záver

Ako sme mohli vidieť medzi bádateľmi je naďalej aktuálna pomerne zanieštená debata o tom, či v prípade právneho úkonu obsiahnutom v papyrusoch P. Yadin 21 a 22 ide o kúpnu zmluvu podľa rímskeho práva, o nájom (taktiež podľa rímskeho práva), alebo ide o zvláštnu formu zmluvy, ktorá v sebe zmiešava prvky kúpy a árendy, prípadne nájmu, vzhľadom na miestnu prax.⁸⁴ Na druhej strane však rímske počítanie času, viaceré výrazy použité v textoch (slovo *πιστεως*, ale aj vymedzenie vzťahu ako kúpa a predaj), a to predovšetkým v P. Yadin 23 (zmienka o násilí a termín *ἀντιστράτης*), ukazujú na vplyv rímskej administratívy v provincii. Je možné teda subsumovať právny úkon v P. Yadin 21 a 22 pod niektorý typ obligácie podľa rímskeho práva? Splnenie podmienok pre *emptio venditio* podľa rímskeho práva ako aj *locatio conductio operarum* je prinajmenšom diskutabilné, lebo obsah dokumentov striktné nezapadá ani pod jeden zmluvný typ. Dovolíme si však tvrdiť, že je nesporné, že v textoch nachádzame zmienku o *stipulácii*.

Právny úkon aj podľa Oudshoorna môže obsahovať vplyv rímskeho práva, aj keď by nešlo o *emptio venditio*, ale, ako to naznačuje v texte, skôr o už spomínanú *stipuláciu*.⁸⁵ Vo vzťahu k otázke, či v P. Yadin 21 a 22 ide o kúpnu zmluvu, alebo nájom navrhujeme nasledovné riešenie: bezprostredný kontext papyrusov naznačuje, že v prípade sporu by sa strany museli obrátiť na rímskych úradníkov, keďže zrejme nemali k dispozícii *synedrium*, ako súdny orgán pre židovské obyvateľstvo, alebo jednoducho nechceli túto možnosť využiť. Takémuto postupu nasvedčuje aj obsah papyrusu P. Yadin 23, kde sa žalobca jednoznačne obracia na rímsku správu v provincii. Je otázne, do akej miery bola rímska administratíva oboznámená

⁸¹ RICHARDSON, J. 4 Roman Law In the Provinces. In JOHNSTON, D. (ed.). *The Cambridge Companion To Roman Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015, s. 52.

⁸² Ide tu o použitie *actio tutelae*. OUDSHOORN, ref. 5, s. 330-336.

⁸³ RICHARDSON, ref. 76, s. 53.

⁸⁴ Na miestnu prax spomínanú v niektorých z dokumentov Archívu Babathy sa odvolávajú aj RADZYNER, ref. 21 a OUDSHOORN, ref. 5.

⁸⁵ OUDSHOORN, ref. 5, s. 180-181.

s miestnym právnym poriadkom, nehovoriac o práve ktoré vyplývalo zo židovskej tradície. Právny úkon v papyrusoch P. Yadin 21 a 22 prezentuje strany tohto úkonu ako kupujúceho a predávajúceho, avšak chýbajúca kúpna cena a skutočnosť, že Babatha za datle zo sádov, ktoré drží, dostane od kupujúceho Šimona ako platbu za predmet kúpy naspäť datle, ktoré sa minimálne druhovo zhodujú s tými, ktoré sa nachádzajú v sadoch opísaných v dokumentoch, pôsobí prinajmenšom zvláštne a skutočne bráni tomu, aby sme sa jednoznačne priklonili ku kúpnej zmluve. Čo však môžeme v dokumentoch z rímskeho práva nájsť, je stipulácia vyjadrená na samom konci každého z papyrusov slovami *πίστεως ἐπηρωτημένης καὶ ἄνωμολογημένης*. Prikláňame sa k názoru, že právny úkon skutočne obsahuje prvky, ktoré odrážajú miestnu tradíciu, či už ide o tradíciu priamo židovskú neskôr zachytenú v tanaitickej literatúre, alebo ide o prax prebratú z Egypta v podobe *καρπωνεία*. Pre potreby prípadného súdneho sporu pred rímskymi súdnymi orgánmi, bola však miestna tradícia zachytená v dvoch separátnych dokumentoch vo forme rímskeho *stipulatio* ako jednostranného právneho úkonu, kde jedna strana sľubuje druhej strane niečo plniť, bez protiplnenia tejto druhej strany, čomu napovedá aj formulácia dokumentov, kde jeden je písaný z perspektívy Šimona, ako kupujúceho, ktorý v prípade, že nedodá sľúbené množstvo má zaplatiť zmluvnú pokutu, a druhý je písaný z pozície Babathy, ktorá má zas zaplatiť zmluvnú pokutu, v prípade, že Šimon nenadobudne vlastníctvo k plodom špecifikovaným v dokumentoch (respektíve, ak by si na plody robili nárok tretie osoby). Dokonca si dovoľíme tvrdiť, že strany mali skutočný záujem práve na uvedených stipuláciách, keďže v prípade, že by pôvodná transakcia prebehla v poriadku, uvedené subsidiárne povinnosti by nevznikli. Toto riešenie môžeme podporiť aj skutočnosťou, že stipulácia ako právny úkon *stricti iuris* bola najpružnejším druhom obligácie, keďže umožňovala upraviť prakticky akýkoľvek vzťah medzi stranami, teda aj také, ktoré obsahom nezapadli do žiadnej z vymedzených kategórií a poskytovala právnu ochranu v podobe žalôb⁸⁶.

Okrem iného, skutočnosti, že právne akty zachytené v P. Yadin 21, 22 a 23 mohli byť ovplyvnené rímskym právom nasvedčuje aj označenie pisára, ktorý spomínané dokumenty zachytil na papyruse, a to *librarios*. Podľa Lewisa, pisári v dokumentoch, ktorí sa takto označujú boli pisármi rímskej armády, ktorá v provincii sídlila.⁸⁷ S týmto nesúhlasí, Isaac, podľa ktorého títo *librarii*, patrili ku konkrétnej vojenskej jednotke a nešlo o dočasne najatých pisárov, avšak použitie tohto termínu nasvedčuje tomu, že išlo o pisárov, ktorí boli súčasťou miestnej administratívy⁸⁸, takže skutočne mohlo ísť o snahu napasovať uvedené dokumenty do takej formy, aby v prípade potreby, strany mali k dispozícii žalobu.

⁸⁶ Vo formulovom procese to boli *condictio certae pecuniae/ certae rei*, či *actio ex stipulatu*.

⁸⁷ YADIN et al. *Documents from the Bar Kokhba Period in the Cave of Letters: Greek Papyri*, s. 64.

⁸⁸ ISAAC, ref. 25, s. 73-74.

Mimoriadne vydržanie – vývojové aspekty a miera relevancie pre moderné slovenské právo

Ján Ivančík

Abstrakt: Pri stave, v ktorom sa aj po desaťročiach samostatnosti nachádza slovenské pozemkové právo, vynára sa otázka, či nie je pri rekodifikácii civilného práva hmotného žiaduce uviesť do účinnosti inštitút mimoriadneho vydržania. Ide o právny prostriedok na zosúladenie právneho a faktického stavu pri naozaj dlhodobom užívaní veci, pri ktorom však absentuje odvodenie držby od riadneho nadobúdacieho titulu. Ako sa snažíme poukázať v príspevku, prípady obdobnej aplikačnej praxe nie sú v našich podmienkach zďaleka ojedinelé. Príspevok preto poukazuje na rímskoprávne východiská, z ktorých mimoriadne vydržanie ideovo vychádza a zameriava sa na posúdenie relevantnosti mimoriadneho vydržania pre súčasné slovenské právo.

Abstract: Slovak land law is even after decades of independence in very bad shape. With respect to the upcoming recodification of substantive civil law, there arises a question, whether it is not desirable to incorporate extraordinary prescription into the Slovak law. This institute serves for unification of legal and factual state, in cases where there is a long term use of a property, however the possession is not based on *iustus titulus*. As pointed out in this paper, such cases are not unique in the application practice. The article therefore describes origins of extraordinary prescription in Roman law, historical connotations and aims to the possible relevance of this institute for the contemporary Slovak legal system.

Kľúčové slová: mimoriadne vydržanie, rímske právo, držba, usucapio, praescriptio longissimi temporis

Keywords: extraordinary prescription, Roman law, possession, usucapio, praescriptio longissimi temporis

Úvod

Slovenské právo má s mimoriadnym vydržaním iba limitované historické skúsenosti. S nadobudnutím účinnosti nového českého občianskeho zákonníka ale došlo k jeho opätovnému etablovaniu v právnom poriadku, ktorý je pre Slovenskú republiku z viacerých hľadísk veľmi blízky.¹ Do popredia sa preto, pochopiteľne, dostáva otázka, či by pri budúcej rekodifikácii mal aj slovenský zákonodarca zvažovať zavedenie mimoriadneho vydržania ako prostriedku na zosúladenia právneho a desaťročia trvajúceho faktického stavu, hoci založeného na vadnom titule.

V tejto súvislosti je vhodné hlbšie poukázať aj na historický vývoj mimoriadneho vydržania, ktorý siaha až do rímskeho práva. Práve cez jeho objavenie a inkorporáciu do rakúskeho práva sa neskôr dostal do československého právneho prostredia.

V tomto krátkom príspevku sa preto budeme venovať jednak súvislostiam a myšlienkovým východiskám mimoriadneho vydržania v rímskom práve, jeho

¹ Treba skonštatovať, že aj v prípade českej rekodifikácie sa pôvodne s mimoriadnym vydržaním nepočítalo, avšak do finálnej verzie paragrafového znenia sa dostalo vďaka podnetom z prostredia právnej teórie i praxe.

historickému prieniku do československého práva a následne sa budeme snažiť poukázať na súčasný význam skúmaného inštitútu v modernom práve. Naša analýza bude vychádzať najmä z rozhodovacej praxe najvyšších súdnych autorít v Českej a Slovenskej republike, a to za obdobie od nadobudnutia účinnosti zákona č. 89/2012 Sb., resp. za obdobie tomuto okamihu bezprostredne predchádzajúce. Cieľom príspevku je jednak poukázať na účel mimoriadneho vydržania v historických súvislostiach a tiež posúdiť potenciálnu aktuálnosť, využiteľnosť a zmysluplnosť tohto právneho konštruktu pre súčasné slovenské právo.

Korene mimoriadneho vydržania v rímskom práve

Aj keď mimoriadne vydržanie (*praescriptio longissimi temporis*) nepatrí medzi inštitúty klasického rímskeho práva, jeho legislatívne a myšlienkové východiská majú dlhú tradíciu. Pre zamedzenie nesystematického prístupu je pred rozborom účelu zavedenia tohto inštitútu do rímskeho právneho poriadku nevyhnutné aspoň čiastočne poukázať na nadväzujúce právne konštrukty držby (*possessio*) a riadneho vydržania (to ako civilného, t.j. *usucapio*, tak aj honorárneho - *praescriptio longi temporis*).

Ako je známe, vydržanie je jedným zo spôsobov nadobudnutia vlastníckeho práva, a to na základe nepretržitej držby, po dobu stanovenú zákonom.² V rímsko-právnych reáliách sa však vyvíjalo simultánne v dvoch od seba nezávislých rovinách. V oboch prípadoch išlo o prejav ochrany dlhodobého užívania veci, založeného na právne nedokonalom nadobudnutí, ktorá sa potenciálne dostávala aj do kontradikcie s ochranou skutočného, avšak nedbalého vlastníka. Rozdielnosť ale vyplývala jednak zo systému práva, z ktorého inštitúty pramenili (t.j. civilného alebo honorárneho) a tiež z procesných následkov, ktoré vyvolávali. Zároveň treba skonštatovať, že vydržanie v rímskom práve prešlo dlhodobým vývojom, v rámci ktorého sa ustálili jednak vydržacie podmienky a napokon prišlo k pojmovému zjednoteniu.

V systéme *ius civile* sa vydržanie objavuje už v predklasickej dobe, pričom jeho terminologické vymedzenie sa z archaického *usus auctoritas* neskôr transformuje na *usucapio*.³ Pre jeho využitie sa pritom pôvodne vyžadovali čisto objektívne podmienky, a to nerušená držba a kvalifikované uplynutie času.⁴ Týmto spôsobom

² BARTOŠEK, Milan. *Encyklopedie římského práva*. Praha: Panorama, 1981, s. 391. Na tomto mieste sa ako vhodné javí poukázať na skutočnosť, že v československej romanistike dlhodobu panuje nejednoznačnosť v tom, či ide o originárny alebo derivatívny spôsob nadobudnutia vlastníctva. Pre viac pozri BĚLOVSKÝ, Petr. *Usucapio*. Praha: Auditorium, 2018, s. 27.

³ Pre odlišenie vydržania podľa *ius civile* a *ius honorarium* je terminologicky zaujímavé poukázať na význam slov, z ktorých sa *usucapio* skladá - teda na *usus* (užívať) a *capere* (získať). Pre viac pozri: CAPANDOVÁ, P.: Inštitút vydržania v rímskom práve a v občianskom zákonníku ČSR z roku 1950. In *Europeanization of the national law, the Lisbon treaty and some other legal issues*. Brno: Masarykova univerzita, 2008, s. 989.

⁴ SOMMER, Otakar. *Učebnice soukromého práva římského, díl II, právo majetkové*. Praha: Tiskem "Práce", 1935, s. 222.

teda bolo možné validovať nedostatky nadobúdacieho titulu a nadobudnúť vec do kviritského vlastníctva.⁵ Určité veci však boli z vydržania vylúčené, pričom rozsah vecí vynatých z možnosti vydržania sa v priebehu času signifikantne modifikoval. Od dávnych čias to boli najmä veci nadobudnuté krádežou (*res furtivae*),⁶ zo svojej podstaty tiež *res extra commercium*,⁷ neskôr tiež veci vzaté do držby násilím (*res vi possessae*)⁸ a provinčné pozemky.⁹ Uvedené obmedzenia ale nemožno vnímať vyčerpávajúco.¹⁰ V závere predklasického obdobia a najmä v klasickej dobe sa podmienky vydržania rozširujú o dobrú vieru (*bona fides*) a tiež spravodlivý nadobúdací dôvod, resp. titul (*iusta causa/ iustus titulus*).¹¹

Naplnením podmienok vydržania (*usucapio*) sa teda rímsky občan stával kviritským vlastníkom veci, čo ho oprávňovalo k použitiu všetkých prostriedkov ochrany takto získaného vlastníctva.¹² Uvedené platí nielen pre prípad, že vec nadobúda prostredníctvom *usucapio* do vlastníctva bonitárny vlastník, ale aj v pre prípad dobromyseľného nadobudnutia od nevlastníka. Vydržaním preto zaniká predchádzajúci vlastnícky vzťah, avšak nie *iure in re aliena*.¹³

Odlíšný koncept vydržania sa formoval prostredníctvom honorárneho práva. V období cisárstva sa totiž *usucapio* preukazuje ako nepružné a pre aplikačnú prax nedostatočné. Za hlavný nedostatok možno považovať využitie tohto inštitútu výlučne pre italské pozemky a jeho naviazanosť na *ius civile*. Ako pre provinčné pozemky, tak aj pre peregrínov bol preto daný inštitút nevyužiteľný. Vplyvom právotvornej činnosti cisárov a miestodržiteľov v provinciách preto dochádza ku kreácii *exceptio*, resp. *praescriptio longi temporis*, príp. *longae possessionis*,¹⁴ a to už koncom druhého stor. po Kr.¹⁵

⁵ Tamtiež.

⁶ Tento zákaz obsahuje už zákon XII. tabúl, viď. Gai. Inst. 2,45.

⁷ Gai. Inst. 2,48.

⁸ Obmedzenie vydržania zavedené *lex Iulia et Plautia*, viď. Gai. Inst. 2,45.

⁹ Gai. Inst. 2,26.

¹⁰ Nemožnosť vydržania sa vzťahovala napr. aj na mancipačné veci ženy, ktorá bola v poručníctve agnátov, ak ich so súhlasom poručníka nepreviedla sama alebo slobodné osoby. Porovnaj s: Gai. Inst. 2,47 a 2,48

¹¹ DOSTALÍK, Petr. Otázka dobrých mravů a dobré víry v římském právu obligacním a věcném. In *Constans et perpetua voluntas. Pocta Petrovi Blahovi k 75. narozeninám*. Trnava: Trnavská Univerzita v Trnave. Právnická fakulta, 2014, s. 108.

K jednotlivým typovým odlišnostiam "poddruhov" *usucapio* a ich kvalifikácii pozri bližšie: BERGER, Adolf. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Philadelphia: American Philosophical Society, 1991. s. 752-753.

¹² K procesným náležitostiam ochrany dobromyseľnej držby a vydržanej veci pozri: ŠURKALA, Ján. *Formulae Ficticiae v římskom procesnom práve*. In BRTKO, Róbert et al. *Procesné prostriedky a inštitúty rímskeho a kánonického práva*. Praha: Leges, 2017, s. 152.

¹³ HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a systém soukromého práva římského*. šesté vydání. Bratislava: Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, 1927, s. 239

¹⁴ BONFANTE, Pietro. *Institute římského práva*. Brno: Nákladem Čs. Akademického spolku Právník, 1932, s. 307.

¹⁵ SOMMER, ref. 4, s. 226.

Na rozdiel od *usucapio* nebolo predmetom *praescriptio longi temporis* získanie kviritského vlastníctva k veci, ale poskytnutie námietky proti žalobe vlastníka, resp. záložného veriteľa pre dlhodobého a dobromyseľného držiteľa, ktorý vec užíval *iusto titulo*.¹⁶ Neskôr bola držiteľovi priznaná aj žaloba na vydanie veci (*actio in rem*), čím sa z držiteľa stal vlastník, pochopiteľne, nie však kviritský.¹⁷

Justiniánskymi reformami dochádza k zjednoteniu inštitútov *usucapio* a *longi temporis praescriptio* do tzv. riadneho vydržania. K nim je v 6. storočí po Kr. doplnené aj mimoriadne vydržanie (*longissimi temporis praescriptio*),¹⁸ ktoré myšlienkovovo vyvieralo z *praescriptionis longi temporis*.

Základy mimoriadneho vydržania nachádzame už v konštitúciách cisára Konštantína I. a následne Theodosia II, podľa ktorých bolo možné vydržať aj veci inak z vydržania vylúčené, a to za predpokladu, že doba dobromyseľnej držby dosiahla 40 rokov (podľa regulácie Konštantína I.), resp. 30 rokov (za Theodosia II.).¹⁹ Týmto spôsobom bolo do rímskeho práva zavedené *praescriptio triginta vel quadraginta annorum*, pričom jeho konštrukcia bola založená na námietke poskytnutej proti premlčanej reinvindikačnej žalobe. Priama ochrana prostredníctvom *actio in rem* bola vylúčená.²⁰

Z už uvedeného je zrejmé, že mimoriadne vydržanie je úzko späté s premlčaním žalôb, ktoré sa do rímskeho právneho poriadku dostáva pod helénskym vplyvom v prvej polovici 5. storočia.²¹ Vydržacia a premlčacia lehota spolu splyvajú a účinok mimoriadneho vydržania preto nastáva zároveň s uplynutím premlčacej lehoty.

Za Justiniána dochádza k transformácii vyššie uvedeného právneho konštruktú na *longissimi temporis praescriptio*, a to priznaním *actio in rem* na vydanie veci aj v prípade, ak *bona fide* osoba, v prospech ktorej svedčí mimoriadne vydržanie prišla o držbu. Justinián priznáva možnosť žaloby aj voči pôvodnému vlastníkovi pozemku. Týmto spôsobom sa mimoriadne vydržanie stáva inštitútom, na základe ktorého je možné nadobudnúť vlastnícke právo, nie iba ochranu vo forme námietky.²²

¹⁶ HEYROVSKÝ, ref. 13.

¹⁷ Porovnaj s: SOMMER, ref. 4, s. 227.

¹⁸ Cod. Ius. 7,39.

¹⁹ BĚLOVSKÝ, ref. 2, s. 43.

²⁰ Tamtiež.

²¹ SOMMER, Otakar. *Učebnice soukromého práva římského. Díl. I. Obecné nauky*. Praha: Nákladem spolku čsl. právníku "VŠEHRD", 1946, s. 52.

²² Cod. Ius. 7,39,8: "Si quis emptiois vel donationis vel alterius cuiuscumque contractus titulo rem aliquam bona fide per decem vel viginti annos possederit et longi temporis exceptionem contra dominos eius vel creditores hypothecam eius praetendentes sibi adquisierit posteaque fortuito casu possessionem eius rei perdidit, posse eum etiam actionem ad vindicandam eandem rem habere sancimus. Hoc enim et veteres leges, si quis eas recte inspexerit, sanciebant.

1. Quod si quis eam rem desierit possidere, cuius dominus vel is qui suppositam eam habebat exceptione triginta vel quadraginta annorum expulsus est, praedictum auxilium non indiscrete, sed cum moderata divisione ei praestare censemus, ut, si quidem bona fide ab initio eam rem tenuit, similis possit uti praesidio, sin vero mala fide eam adeptus est, indignus eo videatur, ita tamen, ut

Od riadneho vydržania odlišuje *longissimi temporis praescriptio* najmä možnosť vydržania bez potreby preukázania existencie zákonného titulu (*istus titulus*). Ďalším podstatným diferenciačným znakom je dĺžka vydržacích lehôt. Podľa justiniánskej kodifikácie ide pri mimoriadnom vydržaní o uplynutie 30 rokov, proti kostolom a náboženským nadáciám 40 rokov.²³ Mimoriadnym vydržaním taktiež pričádza do úvahy nadobudnutie vlastníctva v širšom rozsahu, než je to pri vydržaní riadnom.²⁴

Práve širšiu uplatniteľnosť mimoriadneho vydržania možno považovať za jeden z rozhodujúcich dôvodov, pre ktorý bol skúmaný inštitút vôbec zavedený do rímskeho právneho poriadku. Za účelom ochrany vlastníkov totiž bolo spravodlivé, aby sa *usucapio* nevzťahovalo na niektoré kategórie vecí (napr. veci kradnuté, t.j. *res furtivae* alebo veci nadobudnuté násilím, t.j. *res vi possessae*). Tieto sú označované ako *res inhabiles*.²⁵ Pokiaľ však tieto veci boli dlhodobo užívané dobromyseľnou osobou, dostávala sa do popredia aj otázka ochrany *bona fide* držiteľov a tiež potreba zabezpečenia predvídateľnosti právnych vzťahov. Tieto aspekty boli kompenzované naozaj dlhou vydržacou dobou v trvaní už zmienených 30, resp. 40 rokov.

Pri nedostatku dobrej viery (*mala fide*) bola aplikácia mimoriadneho vydržania vylúčená. Ak sa pôvodný vlastník domáhal vydania veci, bol nedobromyseľný držiteľ povinný mu ju vydať, a to aj v prípade, ak by inej osobe predtým prislúchali práva vyplývajúce z *longissimi temporis praescriptio*.²⁶ Uvedená zákonná ochrana sa tiež netýkala držiteľov, ktorí svoju držbu získali násilím.²⁷

Uplatniteľnosť mimoriadneho vydržania v súčasnom práve

Mimoriadne vydržanie má isté historické konotácie aj v slovenských reáliách. Nemožno ale hovoriť o dlhodorej tradícii. V stredovekom uhorskom práve nedochádzalo k dôslednému rozlišovaniu medzi držbou a vlastníctvom,²⁸ preto je aj

novus possessor, si quidem ipse rei dominus ab initio fuit vel suppositam eam habebat et memoratae exceptionis necessitate expulsus est, commodum detentionis sibi adquiret.”

²³ CUMIN, Patrick. *Manual of civil law or Examination in the Institutes of Justinian: Translation of and commentary on that work with an introduction on the history of the Roman law*. London: V&R Stevens and G.S. Norton Law Booksellers and Publishers, 1854, s. 364-365.

²⁴ Poukázať možno napríklad na *res furtivae* užívané dobromyseľným nadobúdateľom, dotálny majetok počas trvania manželstva alebo majetok poručenčov a maloletých počas trvania poručníctva. Pre viac pozri: SHERMAN, Charles P. *Acquisitive Prescription. Its Existing World-Wide Uniformity*. In: *The Yale law Journal*, 1911, roč. 21, č. 2, s. 150.

²⁵ SOHM, Rudolph. *The Institutes of Roman law* (preložené zo štvrtého vydania v nemeckom jazyku: LEDLIE, James Crawford). Oxford: The Clarendon Press, 1892, s.r., s. 242.

²⁶ Cod. Ius. 7,39,8, pozri obdobne ref. 21.

²⁷ Cod. Ius. 7,39,8,2: “Sed haec super illis detentoribus censemus, qui sine violentia eandem rem nanci sunt. Nam si quis violenter eam abstulit, omnimodo licebit priori possessori sine ulla distinctione eam vindicare”

²⁸ MĽKVY, Matej. Rímskoprávna tradícia pri držbe a jej ochrane na území Slovenska. In LETKOVÁ, Alexandra (ed). *Právne tradície strednej a východnej Európy: Zborník z konferencie V. česko-*

uplatniteľnosť vydržania marginalizovaná. Ani v neskoršom období nie je vydržanie zavedené na báze rímskoprávneho odkazu, nakoľko v Uhorsku nebolo pre riadne vydržanie nevyhnutné preukázanie právneho dôvodu (*iustus titulus*), ale postačovalo uplynutie vydržacej doby (pri nehnuteľnostiach 32 rokov) s pretrvávajúcou dobrou vierou.²⁹ Vzhľadom na dlhú vydržaciú dobu tak malo uhorské vydržanie bližšie k mimoriadnemu vydržaniu, než k riadnemu.

Mimoriadne vydržanie bolo inkorporované do rakúskeho civilného kódexu z roku 1811 (ABGB), čo malo nepochybný význam aj pre česko-slovenské právne prostredie. V českých zemiach totiž ABGB platil až do odstránenia dualizmu v roku 1950, naproti tomu na území Slovenska bolo základným prameňom súkromného práva uhorské obyčajové právo.

Vplyv rímskeho práva na úpravu mimoriadneho vydržania v ABGB je zreteľný, a to nielen v koncepcii inštitútu, ale aj v stanovení vydržacích lehôt. ABGB v §1477 upravilo mimoriadne vydržanie nasledovne: „Kto opiera vydržanie o dobu tridsaťročnú alebo štyridsaťročnú, nepotrebuje udať riadny právny dôvod. Voči nemu preukázanie nepoctivosti držby však vylučuje vydržanie aj v tejto dlhšej dobe.“ Štyridsaťročná vydržacia doba sa uplatňovala v prípade vydržania voči fisku (t.j. správcom statkov štátnych, obecných, cirkevných a iných dovolených telies).³⁰

Prijatím tzv. stredného občianskeho zákonníka z roku 1950 sa mimoriadne vydržanie vytráca z československého právneho prostredia. Uvedené môžeme vnímať aj ako dôsledok odstraňovania rímskoprávneho dedičstva v dôsledku budovania nového, socialistického práva.³¹ V občianskom zákonníku z roku 1964 už absentuje úprava vydržania v absolútnej miere a k jeho zavedeniu do slovenského právneho poriadku nedošlo ani po roku 1989.

Vzhľadom na súčasný stav pozemkového vlastníctva na Slovensku, doposiaľ nevyriešenú otázku pravej materiálnej publicity katastra nehnuteľností, a teda aj miery, v akej má mať prednosť zásada *nemo plus iuris ad alium transferre potest quam ipse habet* pred ochranou dobrej viery nadobúdateľa sa otázka potenciálneho využitia mimoriadneho vydržania v našom právnom poriadku javí ako relevantná. Pre úplnosť je potrebné skonštatovať, že na rozdiel od rímskoprávnej úpravy, moderné slovenské právo nevylučuje vydržanie ukradnutej veci. Samozrejme, v prípade, ak ide o oprávneného držiteľa, teda osobu, ktorá drží vec v dobrej viere, že jej patrí. Za

slovenské právnohistorické stretnutie doktorandov a postdoktorandov konanej dňa 30. 6. 2017 v Bratislave. 1. vyd. Bratislava: Wolters kluwer SR s. r. o., 2017, s. 37.

²⁹ Porovnaj s bodom 38 nálezu Ústavného súdu Slovenskej republiky sp. zn. II. ÚS 484/2015 zo 14. novembra 2018.

³⁰ Viď § 1472 ABGB.

³¹ Túto skutočnosť neskrýte komentoval aj popredný socialistický politický funkcionár Zdeněk Fierlinger, keď konštatoval: „Socialistický právni řád neuznává v oblasti hospodářské nic soukromého. Vše je veřejnoprávní. Nemůže být tedy jako dříve základem občanského práva právo římské, opírající se o soukromé vlastnictví výrobních prostředků.“ FIERLINGER, Z. Za socialistický právní řád. In: Právník. 1950, r. 90, č. 4, s. 428.

predpokladu ponechania súčasnej koncepcie vydržania preto mimoriadne vydržanie nemá za cieľ sanovať nedostatky titulu odvodeného od krádeže veci.

V tomto smere môže slovenský zákonodarca opäť čerpať z predstihu, ktorý pri rekodifikácii civilného hmotného práva prenechal Českej republike. Tá sa pri prijatí nového občanského zákoníku rozhodla pre inkorporovanie mimoriadneho vydržania. Ešte pred hlbšou analýzou českej úpravy sa však žiada dodať, že mimoriadne vydržanie je dlhodobo známe aj celom rade ďalších kontinentálnych právnych poriadkov. Okrem už zmieneného Rakúska ide napríklad o Nemecko, Francúzsko, Taliansko alebo Španielsko.³²

Dôvodová správa k zákonu č. 89/2012 Sb medzi dôvody zavedenia skúmaného právneho konštruktu uvádza: „Vzhľadom k tomu, že nejsou řídké případy, kdy určitá osoba má věc u sebe, ale není s to jmenovat, od koho ji nabyla, a že nejsou vyloučeny ani situace, kdy určitá osoba získá do své moci věc s úmyslem nabýt k ní vlastnické právo, ale převodcem je neoprávněný držitel, navrhuje se obnovit institut mimořádného vydržení, který v platném právu citelně chybí. S pomocí mimořádného vydržení lze poskytnout ochranu faktickým stavům, jejichž základ je sice pochybný nebo sporný, ale kde tvrzené nebo domnělé vlastnictví trvá značně dlouhou dobu.“ Ilustratívne pritom vymenúva praktické situácie, pri ktorých dochádza k možnosti využitia mimoriadneho vydržania, menovite stav, keď osoba drží hnuiteľnú vec, ale nedokáže určiť nadobúdaci titul proti tomu, kto ho popiera, situáciu, kedy došlo k prevodu pozemku chybne uvedenou väčšou výmerou alebo prevod pozemku so zle označeným parcelným číslom (nadobúdateľ bona fide drží inú vec, než k akej mu náleží titul). Český zákonodarca zároveň explicitne uvádza, že cieľom právnej úpravy je najmä sanovanie stavov vzniknutých v období 1948 – 1989 a v 90. rokoch minulého storočia.

Nový český občanský zákoník v §1095 mimoriadne vydržanie vymedzuje nasledovne: „Uplyne-li doba dvojnásobně dlouhá, než jaké by bylo jinak zapotřebí, vydrží držitel vlastnické právo, i když neprokáže právní důvod, na kterém se jeho držba zakládá. To neplatí, pokud se mu prokáže nepoctivý úmysl.“ V konflikte ochrany práv skutočného vlastníka a dobrej viery nadobúdateľa sa preto zákonodarca prikláňa na stranu bona fide a tiež ochrany právnej istoty.

Praktickú využiteľnosť staronový inštitút v českom práve potvrdil už aj v pribúdajúcich rozhodnutiach najvyšších súdnych autorít. Aj kazuisticky sa tak potvrdzuje, že prípady, pri ktorých desiatky rokov trvajúci faktický stav nie je konformný s právnym stavom, nie sú ojedinelé. V Česku v nadväznosti na rekodifikáciu civilného práva tak došlo aj k výraznej zmene v rozhodovacej praxi, a to v prospech menej formalistického prístupu k vydržaniu. Tento fakt hodnotí časť odbornej verejnosti

³² SCHERMAN, ref. 24, s. 155.

ako „vítazstvo pragmatického prístupu ku splneniu podmienok vydržania nad právnym formalizmom.“³³

Vhodným iníciačným momentom na odlišenie riadneho a mimoriadneho vydržanie je záver, ku ktorému dospel Najvyšší súd ČR v rozhodnutí sp. zn. 22 Cdo 826/2013 z 29. apríla 2015, a síce, že „dobrou víru „vzhľadom ke všetkým okolnostiam“ nelze potom dovozovať ani ze skutočností, že žalobca užíval predmetné nemovitosti po dobu 40 let, platil za predmetné nemovitosti daně a používal predmetné nemovitosti k zajištění úvěrů, neboť nemohou překlenout absenci právního titulu, jak vyžaduje výše uvedená judikatura. Tyto skutečnosti by mohly svědčit toliko ve prospěch mimořádného vydržení...“³⁴ Platí teda, že zatiaľ čo pri riadnom vydržaní je vždy potrebné hodnotiť *iustus titulus*, pri mimoriadnom vydržaní táto povinnosť odpadá, avšak otázka oprávnenosti držby je naďalej relevantná.

Český najvyšší súd totiž vo svojej ustálenej rozhodovacej praxi taktiež poukazuje na skutočnosť, že samotná dlhodobosť držby spojená s jej nerušeným výkonom zväčša poukazuje na dobromyseľnosť, avšak z mimoriadneho vydržania sú napriek tomu vylúčené prípady držby s preukázaným nepoctivým úmyslom.³⁵ Vychádza pritom z premisy, že za normálnych okolností by v priebehu doby presahujúcej tridsať rokov starostlivý vlastník pristúpil k riešeniu veci.

V prípade, ak by sa mimoriadne vydržanie *de lege ferenda* dostalo do slovenského právneho poriadku, vyvstáva tiež zaujímavá otázka, ako pristupovať k prípadom, pri ktorých podmienky mimoriadneho vydržania splnené sú, avšak k podaniu žaloby dôjde pred nadobudnutím novely umožňujúcej mimoriadne vydržanie.³⁶

Obdobným prípadom sa zaoberal Najvyšší súd ČR v rozhodnutí sp. zn. 22 Cdo 1335/2016 z 21. septembra 2016. Žalobkyňa, obec, sa v tomto prípade dovoľovala vypratania časti pozemku a určenia vlastníckeho práva k nemu napriek 70 rokov trvajúcej držbe. V časti rozhodnutia, ktoré je pre náš pohľad zásadné, sa žalobkyňa

³³ PETR, Bohuslav. Významný posun v judikatuře o vydržení zejména jako důsledek existence mimořádného vydržení v novém občanském zákoníku. In *Právní rozhledy*. roč. 28, č. 13-14, 2020, s. 501.

³⁴ Zaujímavým porovnaním je záver Ústavného súdu SR, ku ktorému dospel v rozhodnutí sp. zn. II. ÚS 484/2015 zo 14. novembra 2018, keď konštatoval, že: „Ďalej považuje ústavný súd za podstatné zdôrazniť, že pri ústavne konformnom výklade dobromyseľnosti držby treba skúmať, či držiteľ mohol byť objektívne presvedčený o tom, že držanú vec poctivým spôsobom nadobudol. Nemôže byť teda rozhodujúce, že pritom nesplnil zákonné podmienky. Za poctivý spôsob nadobudnutia veci treba považovať také nadobudnutie, ktoré je v súlade s dobrými mravmi. Spravidla je preto rozhodujúce, že držiteľ za držanú vec zaplatil dohodnutú sumu, prípadne poskytol iné dohodnuté plnenie, alebo preukázateľne išlo o dar ako bezodplatné plnenie.“ Slovenský ústavný súd sa tak prikláňa k pragmatickejšiemu výkladu oprávnenej držby, za účelom jej širšej miery aplikovateľnosti. Ako použijeme nižšie, tento trend je citeľný aj z ostatnej rozhodovacej praxe v Českej republike.

³⁵ Pozri napr. rozsudok Najvyššieho súdu ČR zo dňa 28. 11. 2012, sp. zn. 22 Cdo 2520/2011 alebo novšie rozhodnutie zo dňa 24. marca 2020, sp. zn. 22 Cdo 1082/2019.

³⁶ Pre úplnosť treba skonštatovať aj fakt, že v zmysle § 3066 českého Občanského zákoníka sa mimoriadne vydržanie môže aplikovať iba v prípade, ak uplynula doba minimálne dvoch rokov (pri hnutelných veciach), resp. piatich rokov (pri veciach nehnuteľných) držby od účinnosti tohto zákona. Porovnaj aj s rozsudkom Najvyššieho súdu ČR sp. zn. 22 Cdo 1734/2015 z 31. januára 2017.

odvolávala na skutočnosť, že držba žalovanej vychádza z vadného titulu, nakoľko nedošlo k intabulácii nadobúdacej zmluvy z roku 1939. Držba preto bola založená na právnom omyle, ktorý nie je ospravedlniteľný, keďže v danom čase právny poriadok intabuláciu vyžadoval na riadne nadobudnutie vlastníckeho práva k nehnuteľnosti.

Najvyšší súd ČR ale v danom prípade poukázal na potrebu ochrany dobromyseľnej držby, trvajúcej sedem desaťročí, a to aj na základe základných zásad, na ktorých je budované súkromné právo. NSČR okrem iného konštatoval aj nasledovné: *„Odvolací súd (implicitne) pripustil, že držba žalovanej 1) bola spôsobená k tzv. mimořádnému vydržení (§ 1477 OZO), nicméně k tomu nedošlo nejen proto, že podle odvolacího soudu její dobrá víra měla být narušena v roce 2011 podáním žaloby, ale zejména proto, že občanský zákoník č. 141/1950 Sb. a na něj navazující občanský zákoník č. 40/1964 Sb. tuto možnost neznaly. Je ovšem zjevné, že úprava neumožňující uvést dlouhodobou - v dané věci trvající více než 70 let - držbu vykonávanou „nikoliv v nepoctivém úmyslu“ - do souladu se stavem právním, neodpovídá tradičním principům soukromého práva, které byly vyjádřeny v obecném občanském zákoníku a nyní v § 1095 nového občanského zákoníku, a není v souladu s funkcí vydržení. To samo o sobě sice neznamená, že by i v době od 1. 1. 1951 do 1. 1. 2014 bylo mimořádné vydržení možné, při komplexním posouzení věci je však třeba tuto okolnost brát do úvahy.“*

K odlišným záverom dospel Najvyšší súd ČR v skoršom rozhodnutí, keď sa vo svojej rozhodovacej praxi zaoberal otázkou možného vydržania v prípade, ak došlo k prevodu národného majetku mimo obvyklé hospodárenie, a to na neštátnu socialistickú organizáciu, bez existencie riadnej hospodárskej zmluvy podľa §349 zákona č. 109/1964 Sb. Hospodársky zákoník. Najvyšší súd dospel k záveru, že ak sa držba zakladá na takom omyle, ktorému sa pri normálnej opatrnosti dá vyhnúť, nemôže ísť o omyl ospravedlniteľný, a preto ani držba nemôže byť považovaná za oprávnenú. Súd ďalej poukázal na skutočnosť, že aj keď držba trvala po dobu 40 rokov, do úvahy neprichádza riadne vydržanie, ale iba mimoriadne vydržanie. Keďže spor bol iniciovaný pred účinnosťou nového občianskeho zákonníka, inštitút mimoriadneho vydržania sa uplatniť nemohol.³⁷

Aj na základe ilustrovaných prípadov vyplýva potreba individuálneho hodnotenia skutkových okolností. Okrem samotnej dĺžky držby je nepochybne potrebné skúmať aj charakter držiacej osoby a tiež to, aké následky neposkytnutie ochrany dlhotrvajúceho vzťahu so sebou prinesú. Jedným z takýchto aspektov je aj skutočnosť, či súčasná protistrana v súdnom spore v minulosti domnelé vlastníctvo neuznávala ako riadne.³⁸ Takýto prístup, vychádzajúci zo základných princípov, na

³⁷ Pre viac pozri rozsudok Najvyššieho súdu ČR sp. zn. 22 Cdo 826/2013 z 29. apríla 2015. Porovnaj tiež s rozhodnutím Najvyššieho súdu ČR sp. zn. 22 Cdo 3202/2018 z 30. októbra 2018.

³⁸ Porovnaj s rozhodnutím Najvyššieho súdu ČR sp. zn. 22 Cdo 1335/2016 z 21. septembra 2016, v ktorom súd uviedol: „Konečně nelze přehlédnout, že i obec Káraný vlastnícké právo žalované 1) již v roce 1939 uznávala a že v letech 1939 – 1942 bylo provedeno oplocení, které nebylo po celá desetiletí zpochybněno.“

ktorých je budované súkromné právo sa javí ako racionálny aj z ohľadom na predchádzanie neprímeranému formalizmu.³⁹

Vymedzením dobromyseľnej držby, nevyhnutnej pre nadobudnutie vlastníctva prostredníctvom mimoriadneho vydržania, sa zaoberal aj český ústavný súd. V prípade osoby, ktorá užívala byt po dobu jedenásť rokov, odvodzujúc svoj titul od zosnulej babičky dospel súd k záveru, že „*při posuzování toho, zda je držitel se zřetelem ke všem okolnostem v dobré víře, že mu věc patří, se vycházelo ze zachování běžné opatrnosti, kterou lze - s přihlédnutím k okolnostem konkrétního případu - po každém subjektu požadovat. Šlo tedy o to, zda držitel mohl mít během vydržecí doby důvodné pochybnosti, že mu věc nebo právo nepatří.*“⁴⁰ V prejednávacom prípade podľa názoru ústavného súdu rozhodlo okrem iného aj to, že sťažovateľka už počas trvania užívania bytu nebola schopná preukázať správcovi bytového domu užívací titul k bytu, zároveň však nebola schopná riadne uviesť ani to, od koho ho odvodzuje (zosnulej babičky sťažovateľky bol totiž ešte v roku 1988 uložený trest prepadnutia majetku). Ústavný súd preto na dôvazok konštatoval, že do úvahy by neprichádzalo ani mimoriadne vydržanie, pretože sťažovateľke „*muselo být z okolností celé věci zřejmé, že vykonává právo jí nenáležící, a proto by se v jejím případě jednalo o nepoctivou držbu. Mimořádné vydržení podle § 1095 citovaného zákona však právě nepoctivý úmysl brání.*“⁴¹

Aj na základe tohto krátkeho prehľadu súdnych rozhodnutí, v ktorých sa české, ale aj tuzemské súdy zaoberali otázkou ochrany dlhotrvajúcej držby na základe nedostatku *iustus titulus* máme za preukázané, že mimoriadne vydržanie má svoje miesto aj v moderných právnych poriadkoch. Ide síce o inštitút, ktorý je potrebné vnímať vskutku ako „mimoriadny“, a to v tom zmysle slova, že jeho využitie nie je „na dennej báze“. Na druhej strane sa však stále vyskytujú prípady, kedy je pri absencii mimoriadneho vydržania potrebné kreovať pomerne komplikovaný koncept judikatúry, aby nedochádzalo k nespravodlivým záverom.

Zároveň sa nám nejaví ako vhodné riešenie umožniť riadne vydržanie aj v prípadoch, kedy držba vyplýva z očividne neospravedlniteľného právneho omylu.⁴² Mimoriadne vydržanie so svojimi desiatky rokov trvajúcimi vydržacími lehotami je preto potenciálne vhodný nástroj, ktorý neprímeraným spôsobom nezasahuje do nedotknuteľnosti vlastníckeho práva, no na druhej strane neposkytuje ochranu nedbalým - v intenciách rímskoprávnej zásady *vigilantibus iura scripta sunt*. V prípade zavedenia skúmaného inštitútu do právneho poriadku potom, samozrejme, zostáva na judikatúre, aby postupom času vymedzila najmä okolnosti oprávnenej

³⁹ Naznačená myšlienková línia sa nám javí ako vhodné argumentačné posilnenie aj v prípadoch s obdobným skutkovým základom, ktoré sú prejednávané v Slovenskej republike. Viď napr. rozhodovanie pred Ústavným súdom SR vo veci sp. zn. II. ÚS 484/2015 zo 14. novembra 2018.

⁴⁰ Bod 8 rozhodnutia Ústavného súdu ČR sp. zn. II.ÚS 2142/14 zo dňa 23.09.2014.

⁴¹ Tamtiež, bod 11.

⁴² Pokiaľ však právny poriadok neobsahuje inú možnosť nápravy, je pochopiteľné a vhodné, ak sa súdna prax vydá cestou pragmatického riešenia.

a neoprávnenej držby.⁴³ Ako vhodné riešenie *de lege ferenda* sa nám zároveň javí aj možnosť exaktnejšieho rozlišovania medzi jednotlivými druhmi držby. Inšpiráciou v tomto smere môže byť rakúska úprava, ktorá odlišuje držbu riadnu, poctivú a pravú (§1461 až 1464 ABGB). Týmto spôsobom sa dá predchádzať aj významným výkladovým komplikáciám.

Záver

Mimoriadne vydržanie môžeme hodnotiť ako inštitút poklasického rímskeho práva, ktorý mal v československých právnych reáliách doposiaľ väčšiu mieru etablovania skôr u našich západných susedov. Je to tak najmä s ohľadom na recepciu rakúskeho práva (výrazne ovplyvnenú rímskoprávnym elementom), zatiaľ čo uhorské obyčajové právo platné u nás tento právny koncept nepoznalo.

Aj v rímskom práve dochádza k jeho kreovaniu pomerne neskoro, a to najmä za účelom odstránenia situácií, keď dlhodobý faktický stav, založený na *bona fide* nedokázalo právo ochrániť pre formálne nedostatky brániace použitiu zavedených vydržacích inštitútov.

Ako sme sa snažili poukázať aj v tomto krátkom príspevku, v slovenských podmienkach si je možné predstaviť potenciálnu budúcu uplatniteľnosť mimoriadneho vydržania. Z nášho pohľadu je to tak najmä pre rozdrobenosť pozemkového vlastníctva, neprehľadné vlastnícke štruktúry a zďaleka nie ojedinelé situácie, kedy dobromyseľná držba trvá aj niekoľko desaťročí, avšak na základe neplatného nadobúdacieho titulu. Toto všetko možno hodnotiť najmä ako rezíduá autoritatívnych režimov, ktoré na našom území panovali v druhej polovici minulého storočia, ale tiež ide o dedičstvo nedokonalkej evidencie nehnuteľností v predchádzajúcom období. Pre úplnosť je však potrebné skonštatovať, že mimoriadne vydržanie má dlhodobú tradíciu aj v krajinách, kde mnohé z uvedených právnych komplikácií nenastali.

⁴³ Vychádzať pritom, samozrejme, treba z predpokladu, že oprávnenosť držby preukazuje osoba, ktorá sa jej dovoľáva. Porovnaj s rozsudkom Najvyššieho súdu ČR sp. zn. 22 Cdo 1037/2010 z 22. augusta 2011.

Označení pro tresty v římském právu

Michal Skřejpek

Úvod

V textech dochovaných z doby antického Říma, v nichž se hovoří o soukromém i veřejném soudním řízení, se velmi často setkáváme se slovy, která v obou typech procesů označují trest v tom nejširším významu. Nejsou to samozřejmě pouze texty právní povahy, ale také neprávnícké. Srovnáním obou druhů textů se pokusme ukázat, zda pojetí jednotlivých označení pro trest ve starověku mělo stejnou povahu, nebo zda se lišily.

Analyzovány samozřejmě nebudou všechna místa, kde se označení pro trest objevuje, a to jak v právních textech, tak samozřejmě také v neprávníckých. Z právních textů se bude jednat především o ty, kde se nachází vymezení (definice) jednotlivých označení pro trest. Zde se nabízí především 16. titul 50. knihy Digest nazvaný *De verborum significatione*. Z neprávníckých textů pak byla zvolena homogenní skupina dochovaných etymologických příruček: *De lingua latina* M. Terentia Varrona, Festova *De verborum significatu* a *Etymologiae* Isidora ze Sevilly.

Jako označení pro trest, v tom nejširším slova smyslu, můžeme v textech nalézt mnoho slov, přičemž všechna samozřejmě v tomto příspěvku analyzovat nelze, proto bude pozornost soustředěna pouze na čtyři snad nejběžnější: *multa*, *poena*, *supplicium* a *animadversio*.

Podívejme se nejdříve na termín ***multa***. Ze tří uvedených encyklopedických příruček ho nalezneme u dvou, Varrona a u Festa.

Varro říká:

Multa [a] pecunia, quae a magistratu dicta, ut exigi posset ob peccatum; quod singulae dicuntur, appellatae eae multae, et quod olim unum dicebant multae: itaque cum <in> dolium aut culleum vinum addunt rustici, prima urna addita dicunt etiam nunc.¹

(Pokuta jsou peníze, které mají být z úředního nařízení vymáhány za nějaký zlý skutek; přestože jsou ukládány jednotlivě, nazývají se mnohé, protože dříve se jedno nazývalo mnohé: a tak když rolníci lijí do sudu nebo měchu víno, říkají tomu po prvním přidáném džbánu i dnes mnoho.)

U Festa najdeme slovo *multa* na více místech:

Multam Osce dici putant poenam.²

¹ Varro de l. l. 5, 177.

² *Multa*, Lindsay, s. 127 - *Pauli Excerpta*.

(Domnívají se, že Oskové říkají trestu pokuta)

Multam Osce dici putant poenam quidam. M. Varro ait poenam esse, sed pecuniariam, de qua subtiliter in lib. I. Quaestionum Epist. Refert.³

(Někteří se domnívají, že Oskové říkají trestu pokuta. M. Varro říká, že je trestem. Ale peněžním, o čemž jemně zpravuje v 1. knize Otázek v Dopisech.)

Ovibus duabus multabantur apud antiquos minoribus delictis, ut in maiori-bus ambubutus (bubus; XXX bubus); nec hunc ultra numerum excedebat multatio, quae postea quam aere signato uti civitas coepit, pecoraque mul<ta>ticia incuria corrumpabantur, unde etiam peculatus crimen usurpari coeptum est, facta est aestimatio pecoralis multae et boves centenis assibus, ovis denis aestimatae. Inde suprema multa, id est maxima, appellatur tria milia aeris. Item vicesis minoribus delictis. Ovibus duabus,⁴

(Dvěma ovci byly předky trestány méně závažné protiprávní činy, jako závažnější třiceti kusy dobytka; nad tento počet se nepokutovalo, když později začala obec užívat raženou měď a dobytek používaný k pokutám byl nedbalostí poško-zován, odtud také začal být užíván crimen peculatus, pokuty za činy byly oceňovány dobyt-kem, volí po stovkách assů, ovce po desítkách. Odtud nejvyšší pokuta, to je největší, je označována jako tři tisíce assů. Dále dvacet za menší protiprávní činy.) Kromě toho je u Festa slovo *multa* zmíněno také u hesla *peculatus*.⁵

Z uvedených textů vyplývá nejen to, že termín *multa* má svůj původ ve slově „mnohý“ (jak nejen správně konstatuje, ale také vysvětluje Varro), ale také další zá-jímavé skutečnosti. Festus klade rovnítko mezi *multa* a *poena*, ovšem s tím, že *multa* spočívá v uložení peněžitého trestu. Můžeme proto říci, že ve Festově pojetí je *multa* konkrétním druhem trestu. Slovo *poena* je tak obecným označením pro trest a zahrnuje tedy také pokuty, a to jak v soukromém, tak i ve veřejném právu. Především se jedná o pokuty ukládané za spáchání deliktů, jak o tom svědčí Festovo pojednání o zákonu XII desek (8, 4).⁶

Někdy se pak pokuta přímo označuje jako *poena*, přičemž jako příklad můžeme uvést texty Cicerona a Gaia:⁷

Cum ex XII tabulis satis esset ea praestari, quae essent lingua nuncupata, quae qui infitatus esset, dupli poenam subiret, a iuris consultis etiam reticentiae poena est constituta.⁸

³ Lindsay, s. 126 a 128 - *Fragmenta ex apografi*.

⁴ Lindsay, s. 220 - *Fragmenta ex apografi*.

⁵ Lindsay, s. 232 a pak ještě na dvou místech: 398,8; 420, 12.

⁶ Viz Lindsay, s. 508.

⁷ Také D. 44, 6, 3 (*Gai. 6 ad l. XII tab.*).

⁸ Cic de off. 3, 16.

(Zatímco podle zákona XII desek postačovalo splnit to, co bylo výslovně řečeno, a pokud to někdo zapřel, propadl trestu na dvojnásobek, byl právníky zaveden také trest za zamlčení.)

Concepti et oblati (furti) poena ex lege XII tabularum tripli est.⁹

(Za ukrývanou a podstrčenou /krádež/ je podle zákona XII desek trestem trojnásobek.)

Kromě toho u Festa v hesle *Ovibus duabus* se nepřímě hovoří o *lex Iulia Papiria de multarum aestimatione* navržené konsuly L. Iuliem Iulem a C. Papiriem Crassem v roce 430 př. n. l.¹⁰, která znamenala konec placení pokut v naturáliích.

Pokud se týká samotného pojetí slova *multa* (ve starší podobě *molta*¹¹) je běžně vysvětlováno jako peněžitá pokuta, případně pokuta ukládaná v dobytku, proto jsou také používána synonyma *poena pecuniaria* nebo *poena nummaria* (peněžitý trest).

Multae se objevují jak ve veřejném právu, tak i v soukromém. V rámci *ius publicum* ji mohli ukládat římsí magistráti na základě *ius coercionis*, toto oprávnění se nazývalo *ius multae* (také *multae*¹²) *dicendae*. Jednalo se typicky například o *multa funeraria* nebo *multa sepulchralis*, které byly ukládány v případě narušování průběhu pohřbu nebo pohřebního místa.

Jako trest se pokuty samozřejmě objevují také v „normálním“ trestním procesu, kdy byly nejčastěji používány v procesech vedených na *comitia tributa*.¹³ Pokuty mohl ukládat také pontifex maximus, který takto mohl v některých případech trestat římské kněze.

Výše pokut¹⁴ se pohybovaly od 10 assů (*multa minima*) až po 3020 assů (*multa maxima/suprema*), pokud byla úředníkem uložena vyšší pokuty, podléhala od *lex Aternia Tarpeia et Menenia Sestia*¹⁵ z let 464 až 462 př. n. l. provokaci. Koncem republiky pak pokuty dosahovaly až poloviny majetku provinilce.

S termínem *multa* se setkáváme rovněž v římském soukromém právu. Jsou to nejen známé *multae praetoriae*, ale také např. *multa testamentaria*, která byla zůstavitelem včleněna do závěti jako trest za její nesplnění. Zapomenout nelze ani na *multa poenitentialis*, tedy částku dohodnutou pro případ odstoupení od smlouvy.

⁹ Gai. 3, 191.

¹⁰ Cic. *de rep* 2, 35, 60; Liv. 4, 30. Pozri viac ROTONDI, Giovanni. *Leges publicae populi Romani*. Milano: Società editrice libraria, 1912, s. 211 a nasl.

¹¹ PRAŽÁK, Josef M. – NOVOTNÝ, František – SEDLÁČEK, Josef. *Latinsko-český slovník*. 5. vyd., Praha: Česká grafická unie, 1929, s. 811.

¹² *Dizionario giuridico romano*. Napoli: Edizioni Simone, 2003, s. 343.

¹³ KASER, Max. *Storia del diritto romano*. Milano: Cisalpino - Goliardica, 1977, s. 127.

¹⁴ K výši ukládaných pokut např. SKŘEJPEK, Michal. *Multa sanxit civium*. In *Právněhistorické studie*, 2003, roč. 36, s. 13–20.

¹⁵ ROTONDI, ref. 10, s. 200–201.

Pravdou však je, že kromě praetorských pokut, se ostatní k procesnímu právu nevztahují.

Pokud se týká termínu **poena**¹⁶, ten se vyskytuje u všech tří autorů etymologických děl. Připomeňme jen, že slovo *poena* je přejímka z řeckého slova ποινή, které má stejný význam jako v latině¹⁷.

Varro k tomu říká:

Poena a poeniendo, aut quod post pecatum sequitur.¹⁸

(Trest je nazván podle trestání, anebo podle toho, že přichází po zlém skutku.¹⁹)

Ve Festovi se s tímto slovem setkáme dokonce na čtyřech místech:

Poenas pendere in eo propriae dicitur, qui ob delictum pecuniam solvit, quia penso aere utebenatur.²⁰ (Správně se říká, že se pokuta ukládá těm, kteří zaplatili peníze za protiprávní čin, neboť byla užívána váha mědi.) Viginti quinque poenae in XII (8, 4) significat viginti quinque asses.²¹ (Trest dvaceti pěti znamená v zákoně dvacíti desek (8, 4) dvacet pět assů.)

Navíc u Festově nalezneme slovo *poena* také u hesla *peculatus*, a to ve spojení *poena gravissima*.²²

Isidor ze Sevilly pak vlastně pouze opakuje předchozí vysvětlení, navíc však uvádí druhy trestů:

Poena dicitur, quod puniat. Et autem epithetum nomen et sine adiectione non habet plenum sensum: adicis poena carceris, poena exilii, poena mortis et inplens sensum.²³

(Trestu se říká „poena“, protože trestá. Je to podstatné jméno, které nezbytně vyžaduje přívlastek, protože bez něho nemá plný smysl; jestliže k němu přidáme přívlastek, jako je trest vězení, trest vyhnanství, trest smrti, teprve tehdy se naplní význam slova.).

Slovo *poena* má v latině více významů: náhrada za spáchaný zločin, odplata, pokuta, trest, ale také trápení nebo utrpení, dokonce existoval Poena – personifikovaný bůh trestu.²⁴ *Poena* je především označením pro veřejný trest, a to jak ve zcela obecné poloze, tak i ve specifických spojeních, jako např. *poena capitis/capitalis* (což

¹⁶ K pojetí trestu v římském právu např. druhá kapitola „La funzione della pena“ GIOFFREDI, Carlo. *I principi del diritto penale romano*. Torino: Giappichelli, 1970, s. 41 a nasl.

¹⁷ Trestat (*poenire, punire*) je pak odvozeno od *poena* (trest).

¹⁸ Varro, de l. l. V 177.

¹⁹ Překlad slova *pecatum* jako přečin L. Pultrové v její dvojazyčné edici Varronova díla, víc PULTROVÁ, Lucie. *Marcus Terentius Varro, De lingua latina V – VII*. Praha: Univerzita Karlova Filozofická fakulta, 2015, 394 s. nevystihuje zcela v této souvislosti jeho obsah, nabízí se spíše použití termínu „zlý skutek“, nebo dokonce „zločin“.

²⁰ Lindsay, s. 279 = s. 278.

²¹ Lindsay, s. 508.

²² Lindsay, s. 268.

²³ Isid., etym. V, 27, 2.

²⁴ PRAŽÁK – NOVOTNÝ – SEDLÁČEK, ref. 11, s. 949.

je souhrnné označení pro trest smrti). V tomto významu se používal také název *poena sanguinis* nebo *poena mortis*.

S poněkud zvláštním případem použití sousloví *poena capitis* se setkáme u Aula Gellia, který takto označuje způsob usmrčení insolventního dlužníka:

Erat autem ius interea paciscendi, ac nisi pacti forent, habebantur in vinculis dies sexaginta. Inter eos dies trinis nundinis continuis ad praetorem in comitium producebantur, quantaque pecuniae iudicati essent, praedicabatur. Tertiis autem nundinis capite poenas dabant, aut trans Tiberim peregre venum ibant.²⁵

(Bylo však právem dovoleno, aby se v té době dohodli, pokud se nedohodli, byli drženi v poutech 60 dnů. Během této doby byli po tři po sobě následující trhově dny předváděni před praetora na shromaždiště lidu a bylo vyhlašováno, k jaké částce byli odsouzeni. Při třetím trhovém dnu byli trestáni na hrdle, nebo prodáváni za Tiberu do ciziny.)

Termín *poena* je rovněž používán při označení jednotlivých typů hrdelních trestů – *poena metalli*, *poena cullei*, *poena exilii*, jak uvádí Isidor. Specifickým označením pokuty ukládané za trest je pak *poena temere litigantium* (pokuta za svévolné vedení soudního sporu).

Připomeňme ještě jednou, že v rámci soukromého procesu se tak označují pokuty ukládané za spáchání deliktů a odtud také název *actiones poenales*, stejně jako *poena existimationis*, což vlastně není trest jako takový, ale důsledek odsouzení za úmyslné spáchaný delikt mající za následek infamii.

Poena, stejně jako *multa*, se objevuje také mimo procesní řízení. Může být totiž také trestem, či spíše pokutou, dohodnutou mezi smluvními stranami a zřízenou buď formálním slibem (*stipulatio poenae*) nebo i neformální dohodou. Jiným případem pak je například *poena nomine relictum legatum*. Jedná se o technické označení odkazu, který má být trestem za chování odkazovníka, přičemž je takovýto odkaz samozřejmě neplatný.

Se dvěma dalšími označeními pro trest (*supplicium* a *animadversum*) se již u etymologů nesetkáme.

Třetím zkoumaným termínem je pak **supplicium**, který má v římském právu jednoznačný význam a objevuje se výlučně v oblasti trestního práva jako označení trestu smrti. Doprovázeno je většinou adjektivem, zejména *supplicium summum*, *supplicium supremum*, *supplicium ultimum*. Jindy tento přídomek označuje způsob výkonu trestu smrti – *supplicium servile* pro ukřižování, *supplicium more maiorum* pro *poena cullei*, nebo *supplicium fustuarium* (ve vojenském právu umlácení holemi). Nezapomínejme ale, že slovo *supplicium* má také ještě jeden význam, a to „pokorná prosba“ či „modlitba“.²⁶

²⁵ Gell. NA XX 1, 46–47.

²⁶ PRAŽÁK – NOVOTNÝ – SEDLÁČEK, ref. 11, s. 1178.

Zvláštní povahu pak má termín **animadversio**, který má význam „obrátit pozornost“, „obrátit mysl“.²⁷ V expresivní poloze pak toto slovo obecně znamená trestat, a to ve všech podobách. Může tedy označovat trest nikoli v pravém slova smyslu, ale třeba cenzorskou důtku (*animadversio censoria* je jiné označení pro *nota censoria*)²⁸, potrestání otcem rodiny, nebo represi ze strany úředníka, stejně jako trest smrti. Známý římský právník Ulpianus říká:

Animadveri gladio oportet, non securi.²⁹
(Trest smrti je třeba vykonat mečem a nikoli sekerou.)

Zajímavé srovnání ohledně výkladu termínu *multa* i *poena* nabízí pohled římských právníků vrcholného období. Do šestnáctého titulu padesáté knihy Digest, nazvané *De verborum significatione*, jsou totiž zařazeny dva fragmenty pocházející od klasických římských právníků Ulpiana a Labeona, které se zkoumané problematiky týkají.

Paulus napsal:

Inter "multam" autem et "poenam" multum interest, cum poena generale sit nomen omnium delictorum coercitio, multa specialis peccati, cuius animadversio hodie pecuniaria est: poena autem non tantum pecuniaria, verum capitis et existimationis irrogari solet. Et multa quidem ex arbitrio eius venit, qui multam dicit: poena non irrogatur, nisi quae quaque lege vel quo alio iure specialiter huic delicto imposita est: quin immo multa ibi dicitur, ubi specialis poena non est imposita. Item multam is dicere potest, cui iudicatio data est: magistratus solos et praesides provinciarum posse multam dicere mandatis permissum est. Poenam autem unusquisque inrogare potest, cui huius criminis sive delicti executio competit.³⁰

(Je velký rozdíl mezi "pokutou" a "trestem", zatímco je trest obecným označením pro potrestání všech protiprávních činů, pokuta je trestem za zvláštní provinění, která jsou dnes postihována peněžním trestem: trest však nemusí být jen peněžitý, ale může být hrdelní nebo spočívá ve snížení dobré pověsti. A pokuta přichází z rozhodnutí toho, kdo pokutu uděluje: trest není ukládán, jestliže není za protiprávní jednání stanoven nějakým zákonem nebo nějakým jiným právem: ba právě spíše pokuta je tak zvána, kdy není uložen zvláštní trest. A tak je možné zvát pokutou, když je vynesena rozsudek: pouze úředníci a správci provincií mohou uložit pokutu na základě zmocnění. Každý, komu přísluší trestání trestných činů nebo protiprávních jednání může uložit trest.)

²⁷ Tamtéž, s. 81.

²⁸ GUARINO, Antonio. *Storia del diritto romano*. 12. vyd., Napoli: Jovene, 1998, s. 242.

²⁹ D. 48, 19, 8, 1 (*Ulp. 9 de off. proc.*).

³⁰ D. 50, 16, 131, 1 (*Ulp. 3. ad leg. iul. et pap.*).

V souvislosti s tímto Paulovým textem je třeba připomenout, že Iulius Paulus zde mimo napsal: *poena non irrogatur, nisi quae quaque lege vel quo alio iure specialiter huic delicto imposita est*, což je někdy interpretováno jako počátek jednoho ze základních principů současného trestního práva *nulla poena sine lege*. Paulus zde však nehovoří o trestných činech, ale o deliktech. Ve skutečnosti uvedený princip pochází od Anselma von Feuerbacha, otce *Codex Iuris Bavarici criminalis*, a původně zněl takto: *nulla poena sine crimine, nullum crimen sine poena legali*.³¹

M. Antistius Labeo ke zkoumanému problému dodává:

Si qua poena est, multa est: si qua multa est, poena est. PAULUS: utrumque eorum falsum est. Namque harum rerum dissimilitudo ex hoc quoque apparet, quod de poena provocatio non est: simul atque enim victus quis est eius malefici, cuius poena est statuta, statim ea debetur. At multae provocatio est, nec ante debetur, quam aut non est provocatum aut provocator victus est: nec aliter quam si is dixit, cui dicere licet. Ex hoc quoque earum rerum dissimilitudo apparere poterit, quia poenae certae singulorum peccatorum sunt, multae contra, quia eius iudicis potestas est, quantam dicat, nisi cum lege est constitutum quantam dicat.³²

(Trest je pokutou; pokuta je trestem. PAULUS: oboje je špatně. Rozdílnost mezi těmito dvěma věcmi se totiž odvozuje od toho, že proti trestu není odvolání, a tak když je někdo odsouzen za zločin, a je za něho uložen trest, musí být hned vykonán. Avšak z pokuty je možné se odvolat, a nemusí být zaplácena, dokud buď není podáno odvolání, nebo dokud odvolání není zamítnuto, ani tehdy nemusí být zaplácena, jestliže není uložena tím, kdo je k tomu oprávněn. Rozdíl mezi oběma může také vycházet z toho, že jsou pevné tresty za jednotlivé zločiny, ale u pokut tomu tak není, neboť je v pravomoci soudců, kolik stanoví, jestliže není v zákoně řečeno kolik.)

Větší komentář k oběma uvedeným fragmentům z Digest snad ani potřebný. Snad jen jedna poznámka, a to že v poslední větě Labeonova textu se evidentně hovoří o urážce na cti. Jak je patrné právní pojetí zcela se zcela liší od pohledu tří encyklopedistů.

Pokusíme-li se stručně zastavit u používání obou uvedených označení pro trest, pak je možné konstatovat, že pro období archaického práva se pro případy označované později jako obligace z deliktů běžně používá označení *poena privata*. Toto označení má často velmi úzké spojení se soukromou odvetou (*talio*), jak přesvědčivě ukázal Mario Talamanca ve své studii „Delitti e pena privata nelle XII tavole“.³³ Můžeme snad dokonce říci, že se jedná o trest ve vlastním slova smyslu.

³¹ K tomu VASSALLI, Giuliano. Nullum crimen sine lege. In AZARA, Antonio – EULA, Ernesto. *Novissimo digesto italiano. N - Ora, Vol. 11*, Torino: UTET, 1976, s. 493 a nasl.; SANZ MORÁN, Ángel J. Paul Johann Anselm Feuerbach (1755-1933). In DOMINGO, Rafael (ed.). *Juristas universales 2. Juristas modernos*. Madrid: Marcial Pons, 2004, s. 886-891.

³² D. 50, 16, 244 (Labeo 4. pit. a paul. epit.)

³³ TALAMANCA, Mario. Delitti e pena privata nelle XII Tavole. In COLOGNESI, Luigi Capogrossi – CURSI, Floriana M. *Forme e responsabilità in età decemvirale*. Napoli: Jovene, 2008, s. 41-100.

Toto označení pro případy postihu deliktů se užívalo zcela běžně i později, i když se tehdy vždy jednalo o pokuty – peněžitě tresty – kdy by se více hodilo označení *multae*. O čemž svědčí například následující Gaiův fragment:

Quod a quoquo poenae nomine exactum est, id eidem restituere nemo cogitur.³⁴

(Kdo na někom vysoudil něco jako pokutu, nemusí mu to vracet.)

Čtyři uvedená označení pro trest samozřejmě nebyla jediná, která se v době antického Říma používala. Kromě nich se jedná zejména termín *vindicare*, který však nespadá do oblasti trestního práva a zajímavý je zejména proto, že popisuje funkci tohoto označení, je to jakýsi trest plnící funkci náhrady.³⁵ Dalším je *plectere* ve významu „zasáhnout“ nebo „dopadnout“ na někoho. Konečně se jedná také o *luere*, „pykat“ či lépe „zaplatit vysokou cenu“, dodejme za svůj skutek.

Kromě toho je slovo trest někdy v textech vynecháno a používalo se buď přímo názvu trestu bez dalšího (např. *ad metalla*). Často se užívalo také opisů, v archaickém právu zejména *sacer esto* nebo také *necari iussit*³⁶. Mnoho příkladů na to nabízejí tzv. královské zákony i zákon XII desek. Za všechny alespoň dvě normy:

Si parentem puer verberit, ast olle plorassit, puer divis parentum sacer esto.³⁷

(Pokud syn uhodí otce, a jestliže nařiká, ať je zasvěcen rodinným bohům.)

Patronus si clienti fraudem fecerit, sacer esto.³⁸

(Jestliže patron obelstí klienta, budiž zasvěcen.)

Někdy se setkáváme také s jiným opisem, a to *procuratio* ve spojení se slovem *prodigi*, zejména v souvislosti s otcovraždou, kdy se ovšem spíše jedná o eliminaci zrůdy, která zabila blízkého příbuzného než o potrestání pachatele.³⁹

Závěrem lze konstatovat následující. Jak je zřejmé, mezi římským soukromým a trestním procesem existovalo mnoho shod, mezi které patří také pojmenování institutů spojených se závěrem procesního řízení. Snahou tohoto textu bylo na několika příkladech vztahujících se k označení pro trest poukázat na skutečnost, že neexistují ani tak odlišnosti v pojetí označování trestu v právních a neprávních

³⁴ D. 50, 17, 46 (Gaius 10 ad ed. prov.).

³⁵ GIOFFREDI, ref. 16, s. 45.

³⁶ Sallust. Cat. 39.

³⁷ Lindsay, s. 260 -*Festus, Plorare*.

³⁸ 8, 21.

³⁹ Vice CANTARELLA, Eva. I supplizi capitali. Origine e funzioni delle pene di morte in Grecia e a Roma. 2. vyd., Milano: Feltrinelli, 2007, s. 230.

textech, jako spíše ve formulačním vyjádření jejich podstaty, kdy právnické texty jsou již svou povahou a určením daleko přesnější.

Chápanie verejného a súkromného práva podľa rímskych právnikov

Vladimír Vrana

Všeobecná charakteristika

Častokrát sa právnikom pochádzajúcim zo západnej (najmä z Francúzska, Nemecka) a strednej Európy stáva, že od svojich kolegov, ktorých *domicil* je zasa vo Veľkej Británii alebo škandinávskych krajinách, neustále počúvajú tú istú tézu: „...naše právo nie je založené na rímskom práve, jednotlivé právne inštitúty majú originálny, špecifický anglosaský alebo škandinávsky pôvod“. No ak s nimi začnete detailnejšie rozoberať konkrétne, jednotlivé právne inštitúty predovšetkým súkromného práva, zrazu, hoci možno nechtiac, začínajú postupne uznávať za neodmysliteľnú súčasť aj ich domáceho práva, ktorou bolo (a je) nesporne rímske právo.

V justičnej praxi sa síce sporadicky - v tejto geografickej oblasti (Britské ostrovy a severná Európa) - „ozvú“ odborné právnické hlasy odvolávajúce sa a poukazujúce na zásadný význam rímskeho práva aj pre rozvoj anglosaského práva, znejúce však iba ako „hlas volajúceho na púšti“. Tento príspevok má za cieľ podporiť uvedené názory na dôležitosť rímskeho práva pre celú Európu, USA a zvýrazniť význam rozdelenia rímskeho práva, uskutočneného práve rímskymi právnikmi, pre novodobé právne poriadky jednotlivých krajín prevažnej väčšiny civilizovaného sveta.

Rozdelenie práva na verejné a súkromné právo je v súčasnom období základným kameňom moderných občianskoprávných systémov práva. Uvedené dve odvetvia práva majú oddelené súdnictvo, relatívne odlišných právnikov, rozličnú právnu kultúru. Vlastné rozdelenie práva na dve odvetvia má svoj dávny pôvod v práve samotnom. Pre právnikov pôsobiaceho vo Veľkej Británii (presnejšie v Anglicku) je však toto rozdelenie v podstate nie až tak archaickou záležitosťou.

Až do 20. storočia totiž, bolo anglické právo považované za akoby „jedno tkanivo“¹, s tými istými právnymi pravidlami týkajúcimi sa úpravy záujmov štátu aj jednotlivcov - iba ak by zákon *ad hoc* výnimočne stanovil výnimku. Príčinou tohto stavu bola skutočnosť, že právo jednotlivca sa zakladalo resp. záviselo na absencii uvedeného oddeleného zaobchádzania voči štátu a jednotlivcovi, pričom veľmi ostrý protiklad existoval medzi anglickým *common law* a kontinentálnym občianskym právom.

Naznačený právny stav už v novodobom anglickom práve tak zreteľne neexistuje, ale napriek tomu úplné presadenie jasného rozdelenia práva do dvoch

¹ K tomu pozri: ANKUM, Hans. *La noción de „ius publicum“ en Derecho romano*, Annario de Historia del Derecho español, 1983, Madrid, s. 523-526.

odvetví sa ešte jednoznačne nepresadilo – na čo „dopláca“ ten-ktorý anglický právnik – konkrétne na systém, ktorému v zásade chýba presné stanovenie hranice medzi súkromným a verejným právom. Dichotómia práva je teda príznačnejšia predovšetkým pre systém kontinentálneho práva. Môžeme sa dokonca stretnúť s ojedinelým názorom, že v angloamerickom práve uvedené rozlíšenie neexistuje. S týmto tvrdením sa nedá úplne súhlasiť, pretože napriek skutočnosti, že teória angloamerického práva chápe rozdiel medzi súkromným a verejným právom inak než teória práva kontinentálneho, nemožno jednoznačne tvrdiť, že by s týmto delením „nepracovala“ odborne vôbec. Angloamerickej jurisprudencii sú nepochybne známe pojmy *public law* a *civil law*, resp. *private law*, ale chápu sa čiastočne v inom zmysle ako v kontinentálnom práve. *Civil law* slúži na označenie systému kontinentálneho práva, na druhej strane pod *private law* treba rozumieť všeobecné občianske právo. Termín *public law* je zase chápaný skôr ako spoločný názov pre ústavné a správne právo - nie ako všeobecný pojem, pod ktorý hierarchicky podriaďujeme najmä ústavné (v minulosti označované ako štátne) a správne právo.

Okrem vyššie uvedenej „záujmovej teórie“ sa v modernom európskom práve na zdôvodnenie rozdielnosti verejného práva od práva súkromného uplatňujú rovnako aj subordinačná teória a teória subjektov. Subordinačná teória, niekedy označovaná aj ako mocenská teória vysvetľuje dualizmus práva tým spôsobom, že verejné právo vyjadruje právnu nadradenosť verejnej moci voči ostatným subjektom práva a právo súkromné zodpovedá postaveniu a vzťahom na základe rovnosti subjektov. Z hľadiska subordinačnej teórie je preto bazálne, podstatné posúdenie skutočnosti, či sa konkrétny právny vzťah zakladá na rovnosti (*coordinatio*) alebo nadriadenosti a podriadenosti (*subordinatio*).

V tejto súvislosti spomenieme ešte aj tzv. organickú teóriu, popisovanú aj ako tzv. teóriu subjektov, ktorá diferencuje právne vzťahy na verejnoprávne a súkromnoprávne v závislosti od skutočnosti, či jeden zo subjektov predmetného vzťahu disponuje nariaďovacou právomocou a do daného vzťahu vstúpil pri výkone uvedenej právomoci. Táto teória je na rozdiel od dvoch vyššie uvedených relatívne vhodne zdôvodňujúca dôvody rozlíšenie verejného práva od práva súkromného. Z tohto pohľadu je regulovaný právny vzťah verejnoprávny vtedy, keď naznačený subjekt inému jednostranne niečo nariaďuje, prikazuje.

Striktné oddeľovanie súkromného práva a verejného práva je možné skoro výlučne iba v teoreticko-právnej rovine. V bežnej každodennej praxi nepochybne nájdeme množstvo príkladov kedy normy súkromného práva obsahujú verejnoprávne predpisy a *vice versa* - hoci o niečo menšom počte. Je teda očividné, že postupne dochádzalo k nevyhnutnému stieraniu diferenciácií medzi právom verejným a súkromným. Dôkazom uvedenej skutočnosti bolo aj to, že rovnako aj „klasické“

súkromnoprávne inštitúty ako napríklad zmluva, náhrada škody, bezdôvodné obohatenie a niektoré ďalšie majú sčasti aj verejnoprávny charakter².

Rímske súkromné právo, predovšetkým klasické právo, zostalo nepochybne dlho inšpiratívnym motívom a relevantným zdrojom aj v neskorších fázach vývoja rímskeho resp. byzantského štátu, či neskôr rovnako v stredovekej a novovekej spoločnosti – v Európe až do grandióznych súkromno-právnych kodifikácií v priebehu 19. storočia (Code Civil, ABGB, neskôr BGB, ZGB) zatiaľ čo naopak, rímske verejné právo, bolo krok za krokom zväčša „dávané na druhú koľaj“ možno trochu paradoxne, už počas pôsobenia konštantinopolských právnikov v justiniánskej dobe; rovnako je potrebné si uvedomiť, že rímske verejné právo upravovalo aj mnohé iné otázky ako iba tie, ktoré v súčasnosti považujeme skôr za verejnoprávne – svojimi normami okrem iného upravovalo totiž aj viaceré religiózne záležitosti, ktoré by sme už v dnešnom modernom práve asi za súčasť verejného práva vôbec nepovažovali.

Historické rozdelenie práva do dvoch odvetví sa opiera o veľmi známy text Ulpianových Inštitúcií - D 1,1,1,2: *„Huius studii duae sunt positiones publicum et privatum. Publicum ius est quod ad statum rei Romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem; sunt enim quaedam publice utilia, quaedam privatim; publicum ius in sacris in sacerdotibus in magistratibus consistit; privatum ius tripertitum est: collectum etenim ex naturalibus praeceptis aut gentium aut civilibus.“*

Ulpianovo chápanie predstavuje tzv. záujmovú teóriu, v zmysle ktorej je pre odlišenie toho, čo ide o právo verejné alebo súkromné rozhodujúce, koho záujem je chránený (záujem štátu alebo záujem jednotlivca), je využívaná a uplatňovaná aj dnes. Je však potrebné poukázať na to, že záujmová teória má v súčasnom práve určité nedostatky. Právo za každých okolností chráni štát a spoločnosť, pretože zabezpečuje verejný poriadok a „zabraňuje vojne všetkých proti všetkým“. Existujú tiež prípady, kedy súkromnoprávna norma nepochybne chráni aj záujem štátu. Takúto povahu majú napríklad normy rodinného práva. Z hľadiska systematiky je rodinné právo súkromnoprávnym odvetvím, avšak na ochrane rodiny má eminentný záujem aj štát.

Text je obsahovo jasný, ale bez akejkoľvek zmienky alebo odkazu na charakteristiku verejného práva v justiniánskych Inštitúciách 1,4. Podľa Ulpiana verejné právo je právom aplikovateľným na rímske obyvateľstvo ako celok, založené na všeobecnom verejnom záujme a týkajúce sa náboženských obradov, kňazov a rímskych magistrátov. Odvolanie sa na *sacra* pripomína konštatovanie iného rímskeho právnika - Gaia, o tom, že „*sacrum*“ je pojem výlučne používaný v súvislosti s „...*quod ex auctoritate populi Romani consecratum est*.“³

Sacra boli zriadené z moci ľudu ako celku, čím sa rozumeli predovšetkým úrady kňazov a magistrátov, pričom slúžili väčšmi štátnym záujmom ako záujmom

² ADAMOVIÁ, Karolína. Zamyšlení nad právom veřejným a soukromým, In *Právnik*, č. 12, 1994, s. 1083-1087.

³ Gai *Inst.* 2,5.

jednotlivcov. Súkromné právo je naopak odvodené z prirodzeného práva, z *ius gentium* alebo *ius civile*. Naznačené Ulpianovo rozdelenie sa zreteľne odlišovalo od dovtedajších právnických zvyklostí aplikovaných predovšetkým v klasickom práve a určite tiež povšimnutiahodný spôsob jeho inovácie a samotné dôvody pre neho.

Pred právnickou praxou *praefecta praetorio*, Domitia Ulpiana, rímski právnici v zásade nerozdeľovali právo na verejné a súkromné odvetvie. Hoci uvedené výrazy „*ius publicum*“ a „*ius privatum*“ sa aj pred Ulpianom zriedkavo kde-tu vyskytovali⁴, zdá sa nám predsa len veľmi paradoxné, ako poznáme rímske právo, že prevažná časť textov sa vzťahovala na *ius publicum*, než na *ius privatum*⁵. Vlastne, odhliadnuc od Ulpiana D 1,1,1,2, výraz „súkromné právo“ môžeme nájsť iba v piatich právnických textoch rímskych právnikov⁶. V podstate termín „súkromné právo“ v modernom slova zmysle vystihoval v rímskom práve výraz *ius civile*.

K dichotómii rímskeho práva sa vyjadril aj Ulpianov kolega, *praefectus praetorio* počas panovania cisára sýrskej dynastie Septimia Severa, Aemilius Papinianus: „*Ius publicum privatorum pactis mutari non potest*“⁷. V tejto súvislosti nemecký právny romanista Max Kaser doplnil, že rímski právnici si boli veľmi dobre vedomí toho, že chránenie oprávnených interesov jednotlivca bolo častokrát aj v principiálnom záujme rímskeho impéria. A podobne, prospech jednotlivcov, rímskych občanov, mohol prispievať *vice versa* k *utilitas omnium res publica*. Papinián⁸ uvádza prípad z oblasti dedičského práva, v ktorom rímske (verejné) právo priznávalo právnu ochranu prostredníctvom žaloby sestre, pokiaľ jej súrodenec konal *in fraudem legis* vo vzťahu normám verejného práva v súvislosti s dedením - a to práve argumentujúc vyššie uvedeným princípom. Ďalší právnik Sextus Pomponius, pôsobiaci za Marka Aurélia dôvodil, že testamentárnymi dispozíciami súkromných osôb nemožno vylúčiť platnosť noriem *ius publicum* vzťahujúcich sa na oblasť dedičského práva.

Je obvyklé pre konkrétny odborný termín, že zo začiatku má zvyčajne širší význam, ale postupne, používajúc sa častejšie v praxi, nadobúda čím ďalej tým viac užšiu interpretáciu. Výraz *lex publica* bol od vzniku rímskej republiky skoro vždy chápaný ako zákon ustanovený a prijatý ľudovým zhromaždením. *Lex publica* mohla byť interpretovaná aj ako akýkoľvek formálny akt adresovaný národu verejným spôsobom, či už pred komíciami alebo na inom mieste. Takýto význam mala aj fráza „*secundum legem publicam*“ formou slov použitých *familiae emptor* adresovaných osobe testátora v mancipačnom testamente - *testamentum per aes et libram*⁹. Avšak uvedený výraz sa nevzťahoval k *lex XII tabularum*, ale k verejnej formulácii testátora.

V podobnom duchu bol interpretovaný aj termín *ius publicum* počas obdobia republiky a principátu. Vždy bol síce zdôrazňovaný verejný charakter právneho aktu,

⁴ Niektorí právní romanisti uvádzajú ako príklad aj spisy rímskeho právnika Gaia.

⁵ Hoci v Digestách (celkovo 50 kníh) je verejnému právu venovaná iba 47. a 48. kniha.

⁶ Pozri D 4,5,6; D 8,1,14,1; D 28,1,3; D 39,1,5,19; D 43,12,4.

⁷ D 2,14,38.

⁸ D 35,2,15,1.

⁹ Pozri k tomu Gai *Inst.* 2,104; 3,174.

ale pravý význam tohto termínu sa nachádzal niekde inde. Pokúsime sa to na nasledujúcich stránkach vysvetliť.

Ius publicum pred Ulpianom

Z neprávnickej literatúry tento výraz používal predovšetkým Cicero, a to vo viacerých významoch, z čoho možno usudzovať, že sa nejednalo o právnickou praxou ustálený *terminus technicus*. Vo svojom diele *Partitiones Oratorie*, 130, Cicero rozdeľuje právo do kategórií založených nie na podstate, ale na pôvode a forme. Najprv odlišuje ľudské právo od božského práva, pričom právo delí na písané a nepísané a následne písané na verejné a súkromné: „...*scriptorum autem privatum aliud est, publicum aliud: publicum lex senatusconsultum foedus; privatum tabulae pactum conventum stipulatio*.“

Z toho môžeme usudzovať, že pre Ciceróna bola rozhodujúca právna pozícia jednotlivca, spravujúca sa podľa verejných nariadení – zákonov, alebo súkromných dokumentov, resp. prehlásení strán dokazujúcich napr. uzavretie písomnej zmluvy. Uvedený Cicerónov text by mohol podporovať tvrdenie o tom, že *ius publicum* bolo právom pochádzajúcim od štátnej moci. Ak ale tomu tak bolo, znamenalo by to, že uvedený fakt by bol opačným protipólom právneho úkonu odvodeného zo súkromného záujmu, čo však úplne kategoricky splnené nebolo.

Obe odvetvia práva majú odlišné právne „zázemia“, súc jedno druhému protikladom. Cicero naznačené fakty vysvetľuje na prípade obete deliktu. Poškodený má k dispozícii civilnú žalobu na náhradu za spôsobenú škodu alebo trestnú žalobu: „...*civibus sunt ereptae pecuniae, civili fere actione et privato iure repetuntur*“¹⁰. Teda poškodený náhradu škody získal síce prostredníctvom civilnej žaloby, ale podľa ustanovení súkromného práva. Uvedená žaloba bola určite (aj) vo verejnom záujme, ale v porovnaní s trestnou žalobou predsa len patrila skôr k súkromnému právu. Cicero má zreteľne tendenciu spájať súkromné žaloby s *ius civile* - „...*nam in rerum privatarum causis atque iudiciis depromenda saepe oratio est ex iure civili*“¹¹. Prirodzene, ak sa Cicero zaoberá podstatou obsahu práva, za *ius publicum* považuje všetko vzťahujúce sa na organizáciu *res publica* a jej inštitúcií, ale nestanovuje pritom žiadne hranice.

Počas obdobia krízy republikánskeho zriadenia v Ríme a na začiatku princípu, výraz *publicum privatumque ius* sa nevzťahoval na dve oddelené odvetvia práva, ale na právo ako celok - zo súkromného a verejného aspektu. Aj v tejto súvislosti píše Livius o Zákone 12 tabúl ako o „...*fons omni publici privatique iuris*“, spojenie, ktoré novodobí právní romanisti považujú za *hendiadys*. Podobne Pomponius¹² píše

¹⁰ Pozri: *div.in Caec.*18.

¹¹ *De orat.* 1,201.

¹² *D* 1,2,2,46.

v súvislosti s právníkom Tuberónom „...*doctissimus habitus est iuris publici et privati*“ a Aulus Gellius¹³ nazýva Ateia Capitóna „...*publici privatique iuris peritissimus*“.

Ak by sme úmyselne nebrali do úvahy skutočnosť, že právne pravidlo slúži verejnému prospechu, a teda je založené na *utilitas publica*, v takomto prípade ho rímski právnici zjednodušene označili za *ius publicum*. Existuje domnienka, že zákonné normy týkajúce sa záujmov štátu, ako také záujmu všetkých občanov, boli častokrát ešte prvotne spojené so súkromnými záujmami. V niektorých prípadoch svoju právnu pozíciu „majú v rukách“ jednotlivci. Môžu nezávisle uskutočňovať vlastné *ius*, t.j. odvodzujú svoj status od *ius privatum*.

Naopak, v iných prípadoch súkromné osoby nemohli zmeniť svoju právnu pozíciu (alebo svojej rodiny), pretože ju fixovali právne normy berúce primárne zreteľ na verejný záujem. Takéto právo riadilo ich právny status, či už ho jednotlivci chceli alebo nie, a ak tento aspekt zvýrazníme, ide o právo označované ako *ius publicum*. Napríklad poručníctvo bolo v rímskom práve právnym inštitútom zreteľne odzrkadľujúcim súkromný záujem než verejný, napriek tomu Papinián ako dôvody *excusatio tutoris* uvádza tie, ktoré sú poskytnuté jednotlivcovi *iure publico*¹⁴. To znamená iba to, že bolo vo verejnom záujme ospravedlniť určité fyzické osoby z povinnosti zastávať funkciu poručníkov a ani *pater familias* nemohol ovplyvniť daný *status quo*.

Je teda ďalej logické, že ani *pater familias* následne tieto osoby nemohol vo svojom testamente, ktorým ich určil za poručníkov vlastným deťom, zbaviť zodpovednosti zastávať tento úrad: „...*nemo enim ius publicum remittere potest huiusmodi cautionibus nec mutare formam antiquitus constitutam*“¹⁵. Podobne, bolo vo verejnom záujme, aby manželkino veno požívalo právnu ochranu¹⁶, a tak - „...*functio dotis pacto mutari non potest, quia privata conventio iuri publico nihil derogat*“. Rovnaké konštatovanie uvádza aj Gaius, keď konštatuje, že *usucapio* sa zaviedlo *bono publica*, aby vlastníctvo k majetku mohlo byť väčšmi určitejšie a právne istejšie¹⁷.

Paulus v súvislosti s týmto zreteľom k *usucapio* referuje (hoci text môže byť interpolovaný justiniánskymi kompilátormi), že ten, kto je nútený k stipulácii *de damno infecto*, nadobudne vlastnícke právo prostredníctvom *usucapio*, ak vykoná nevyhnutne potrebné práce na stavbe, hoci z hľadiska *ius civile* nebolo formálne všetko splnené, na základe *publico iure id consecutus sit* - t.j. na základe zákona vo verejnom záujme¹⁸.

Text, ktorý nám najviac (do čias pôsobenia právnika Ulpiána) objasní rozdelenie práva do dvoch odlišných sfér pochádza od právnika Paula D 14,5,5,2. Ide o účinky *capitis deminutio minima* osoby zastávajúcej nejaký verejný úrad v Ríme,

¹³ Noctes Atticae 10,20,2.

¹⁴ D 26,2,29.

¹⁵ Pozri Ulp. D 26,7,5,7.

¹⁶ D 24,3,1.

¹⁷ Pozri D 41,3,1,

¹⁸ Pozri k tomu D 39,2,18,1.

pričom právnik konštatuje, že právny status tejto osoby nebude mať vplyv na zmenu jeho právneho postavenia v jeho rodine: „...*de ea capitis deminutione, quae salus civitate accidit, per quam publica iura non interverti constat; nam manere magistratum vel senatorem vel iudicem certum est*“.

Je príznačné, že Paulus v tejto súvislosti hovorí nie o záležitosti týkajúcej sa *ius publicum*, ale používa plurál - *iura publica*. Môžeme to chápať ako „jeho subjektívne zákonné práva“. Predpokladáme, že právnik úmyselne použil na uvedenú situáciu všeobecnejšie pomenovanie, prostredníctvom „rôznych právnych situácií závisiacich od konkrétnej funkcie rímskeho úradníka“. Je len zrejmé, že naznačené posúdenie má bližší vzťah k verejnému právu.

Ulpianovo chápanie *ius publicum*

Ulpian používa termín *ius publicum* vo všeobecnom zmysle a spôsobom ako jeho predchodcovia - „právneho statusu so zreteľom na verejný záujem“. Môžeme to ukázať na viacerých textoch, v ktorých sa ustáleným spôsobom zmieňuje o *ius publicum*, ktoré nemôže byť menené súkromnými dohodami, napr. D 50,17,45,1: „...*privatorum conventio iuri publico non derogat*“. V D 39,1,1,16 právnik roztrieduje rôzne *causae*, na ktoré „...*operis novi nuntiatio*“ sa aplikuje - „...*nuntiatio fit aut iuris nostri conservandi causa aut damni depellendi aut publici iuris tuendi gratia*“.

Už Labeo robil rozdiel - ktorý akceptoval aj Ulpian - medzi *nuntiatio ex re familiari* a *ex re publica*¹⁹, pričom z uvedeného je zrejmé, že táto kvalifikácia bola dobre známa pre rímskych právnikov už pred Ulpianom. Podľa všetkého proti takémuto rozdeleniu práva nenamietal nič ani Ulpian a v zásade nebolo ani múdre zriecť sa dovtedajšej praxe. V Ulpianových inštitúciách však nájdeme aj nový prvok. Jeho rozdelenie práva medzi *ius publicum* a *ius privatum* zreteľne odlíšilo dve oddelené oblasti práva – jedného, založeného na verejnom záujme (t.j. týkajúceho sa *sacra*, kňazov a úradníkov) a druhého - opierajúceho sa o záujmy jednotlivcov.

Ulpian predstavuje tieto dve kategórie akoby navzájom vylučujúce sa. Jeho názor, že verejné právo sa opiera o verejný záujem vychádza z dovtedajších právnych zvyklostí - napr. súkromný majetok a dedenie patrilo relatívne medzi *ius publicum*. Na druhej strane ale sa podľa neho verejné právo vzťahuje (iba?) na verejné úrady a rímskych úradníkov. Aj keby sa jednalo len o ilustráciu, a nie presný výpočet právnych skutočností upravených verejným právom, Ulpian predkladá oveľa striktniejšie chápanie medzi verejným a súkromným právom ako bolo tomu dovtedy zvykom.

Ak hovorí o súkromnom práve, nevypočítava konkrétne skutočnosti, ale namiesto nich poskytuje jeho pramene - *ius naturale*, *ius gentium* a *ius civile*. Dôsledkom toho je, že súkromné právo je kategóriou zahŕňajúcou všetko obsiahnuté v *ius civile* - s výnimkou tých skutočností, ktoré sa priamo dotýkajú štátu. Keďže uvedené

¹⁹ Pozri k tomu D 2,14,7,14.

konštatovania sa nachádzajú v Ulpiánových Inštitúciách - teda akejsi učebnici práva - ich publikovanie mohlo znamenať buď akúsi smernicu pre študentov práva v štáte, alebo právno-politické stanovisko proti zásahom imperiálnej štátnej moci do oblasti súkromného práva.

Vo všeobecnosti rímski cisári počas prvých dvoch storočí za principátu v podstate nemenili a nezasahovali do súkromného práva (t.j. do *ius civile*). V súlade s dovtedajšími zvykmi iba „konzultovali“ právne prípady, s ktorými sa na nich obracali jednotlivci, s odbornou vzdelaným prefektom prétoriánov, a to vydaním reskriptu zachovávajúcím dovtedajšiu súdnu prax a zvyklosti.

Od Hadriána sa však situácia mení. Rozhodnutia cisárov nielen že sa stávajú akýmsi protipólom rímskej jurisprudencie, ale dokonca ju začínajú nahrádzať. Marcus Aurelius a Septimius Severus začínajú oveľa razantnejšie vstupovať svojimi rozhodnutiami na pôdu *ius civile*, pričom krehkú hranicu medzi oboma odvetviami práva posúvajú jednoznačne hlboko do poľa súkromného práva. Naproti tomu cisár Caracalla zachováva a rešpektuje (hoci už nie tak silnú) rímsku jurisprudenciu.

Ulpián zastával s vysokou pravdepodobnosťou funkciu právnika, ktorý stál na čele cisárskej kancelárie označovanej *a libelli*, za cisárov Severa a Caracalla – počas prvej dekády 3. storočia a aj po smrti resp. zavraždení Caracallovho spoluvládcu Getu v r.211. A práve vtedy, s veľkou pravdepodobnosťou, boli vydané Ulpiánove Inštitúcie medzi r.213-214 - ihneď po promulgovaní *constitutio Antoniniana*, známeho Caracallovho ediktu, udeľujúceho rímske občianstvo všetkým právne slobodným obyvateľom rímskej ríše. Hoci niektorí dejepisci (napr. Dio Cassius) ako hlavný dôvod vydania ediktu uvádzajú cisárovu snahu zvýšiť príjem z dedičských daní odvádzaných štátnej pokladnici, iní v tom videli naopak iba čisto prázdne štátnické gesto, ktorým cisár iba „ďakoval“, že na tróne zostal sám – komu ale?

Zo všetkého je zrejmy teda veľmi dôležitý historický moment napísania Ulpiánových Inštitúcií - jednak pre formovanie vzťahu štát a náboženstvo a jednak vzťahu štát *versus* občan resp. jednotlivec. Všetci rímski občania (pôvodní aj noví) potrebovali mať záruku, že právu, ktorému „podriadili“ svoje (nielen) vlastnícke práva, majetky a uzatváranie obchodných kontraktov, nebude neoprávneným a rušivým spôsobom zasahovať do ich súkromnej sféry. Práve preto Ulpián rozširoval ideu, že cisár (štátna moc) sa má primárne starať o štátne záležitosti a náboženstvo.

Caracalla túto ideu prijal a stal sa (iba) arbitrom záležitostí týkajúcich sa štátu. Keďže aj pred Ulpiánom dochádzalo k zásahom štátnej moci do súkromnej sféry jednotlivcov, Ulpián chcel vedome, úmyselne jasným spôsobom takýto postup z hľadiska rímskeho práva zreteľným modusom obmedziť. Pritom ale v žiadnom prípade mu nešlo o akési znehodnotenie alebo dehonestáciu verejného práva, pretože sám mu venoval aj podstatnú časť svojich prác. Sám napísal pojednania o úrade konzula (3 knihy), prokonzula (10 kníh), kurulského edila (2 knihy), kvestora (2 knihy), *curator reipublicae* (1 kniha), mestského prefekta (1 kniha), *consulares* (1 kniha), *praefectus vigillum* (1 kniha) a sudcov (10 kníh).

Prevažná väčšina uvedených kníh bola napísaná po promulgácii *constitutio Antoniniana* s cieľom stanoviť zreteľné a jasné právomoci a kompetencie štátnych úradníkov²⁰. V tomto ohľade píše Ulpian o *ius publicum* – D 4,7,10,13,1: „...is qui iure publico utitur non videtur iniuriae faciendae causa hoc facere; iuris enim executio non habet iniuriam“. Túto myšlienku vysvetľuje v ďalšom odstavci. Ak je niekto uväznený, pretože nesplnil prétorov príkaz resp. nariadenie, nemôže (sám) žalovať z *iniuriae*, lebo prétor bol (v tom čase) vykonávateľom funkcie pochádzajúcej z verejného práva, pričom súkromná osoba sa mohla dopustiť *iniuria* aj na súdnom pojednávaní, ale nie sám prétor – „...quae iure potestatis a magistratu fiunt, ad iniuriarum actionem non pertinent“.

V Digestách nachádzame aj ďalšie dva post-Ulpianovske texty, nadväzujúce na jeho rozdelenie práva. Hermogenián D 36,1,14 tvrdí: „...nam quod ad ius publicum attinet non sequitur ius potestatis“. Ide o potvrdenie Ulpianovho názoru, že *filius familias*, ktorý je rímskym magistrátom môže donútiť svojho otca, v právomoci ktorého sa nachádza, aby prijal dedičstvo. *Patria potestas* nemala teda žiadny vplyv na vykonávanie verejného úradu.

Konštitúcia cisára Konštantína (r.321) C 9,51,13,2c uvádza: právomoc *pater familias* spravovať rodinný majetok je porovnateľná s právomocou rímskych magistrátov spravovať majetok štátu – „...ei gubernacula rerum tradenda sunt, cuius ad imitationem publici iuris provisa custodia est“. Tieto dva úryvky zjavne dokazujú, že Ulpianova snaha o striktné vymedzenie a rozdelenie rímskeho práva nebola márna.

Koniec-koncov je zrejmé, že Ulpian má veľkú zásluhu na zachovaní súkromnej sféry jednotlivca (nielen) v rímskom práve a nezasahovaní štátnej moci do nej. V praxi sa táto skutočnosť prejavila tak, že sa naznačili jasné hranice pre štátnu moc zverenej a pôsobiacej predovšetkým v oblasti *utilitas publica*, zatiaľ čo súkromné právo zostalo v kompetencii rímskej právnej jurisprudencie. Sám Ulpian nazýval týchto právnikov ako „kňazov“, ktorých hlavnou úlohou bolo nájdenie spravodlivej filozofie. Tak ako kňazi štátneho náboženstva sa starajú a zveľaďujú štátne alebo verejné záujmy, tak „kňazi“ civilného (súkromného) práva majú na starosti záujmy súkromných osôb alebo jednotlivcov.

²⁰ Prevažná väčšina Ulpianových diel bola venovaná *ad edictum a ad Sabinum*.

Články a štúdie zo starších dejín

Vztah právních obyčejů a psaného práva na příkladu Markrabského horenského práva na Moravě

Jiří L. Bílý

Jestliže zkoumáme právo středověku a raného novověku, máme vždy pocit určité neúplnosti. Jako odvrácená strana Měsíce masa norem obyčejového práva není přímo zkoumatelná a často poznáváme obyčej pouze z právní aplikace. Právní obyčej je prožité vědomí, co je v rámci společnosti spravedlivé, často se používá termín pravda (nebo pravý) a co je nespravedlivé křivda (křivé). Právní obyčej se opírá o zkušenost společnosti při řešení jednotlivých společenských konfliktů a je založen na obecném povědomí o správnosti tohoto jednání. Právní obyčej se odlišuje tím, že je vynucován právní sankcí. Právní obyčej je těžko uchopelný a proměnlivý, neboť se v myslích lidí mění v místě a čase. V tom smyslu připomíná právní obyčej létajícího motýla a jakmile je zpisemněn, tak už je to motýl přišpendlený ve vitrině badatele. Už jej nemůžeme nikdy plně poznat.

Zpísemněné právní obyčeje je složitější proces než často si badatelé představují. V triviálních představách existuje obyčejové právní pravidlo, které se pouze napíše na papír. Při zkoumání Markrabského horenského řádu vzniklého v letech 1379 - 1402 jsme zjistili, že zpisemnění právních obyčejů je složitější. Moravský markrabě Jošt Lucemburský (vládl 1375 - 1411) vydal nařízení pro horníky, respektive vinohradníky v židlochovických vinohradních horách. Hlavním cílem markraběte nebylo rušit živé právní obyčeje, ale je doplňovat, interpretovat, případně novelizovat. Právem panovníka bylo dozírat na zemský mír, respektive obyčejového práva a pouze ve výjimečných případech ho opravovat. Takto můžeme rekonstruovat imanentně přítomné obyčejové pravidlo a vlastní legislativní práci panovníka. Uveďme příklady: rekonstruovaným obyčejovým pravidlem se horenský soud scházel dvakrát ročně v pevných termínech a doplnění panovníka byla sankce za nedostavení se k soudu. Rekonstruovaným obyčejovým pravidlem bylo, že hormistr provádí odevzdávku vinohradu novému držiteli, nechá ho zapsat do horenské knihy a vybírá poplatek. Legislativní činnost markraběte doplňuje ustanovení v případě, že hormistr není přítomen v obci a dává právo hornímu přísežnému provést tyto úkony s tím, že poplatek náleží hormistrovi. Rekonstruovaným obyčejovým pravidlem je stanovení mezd pracovníkům ve vinohradech a legislativní činnost reaguje na nešvar vinařů, respektive vincourů vyhlásování návrhu výše mzdy. Nechtěli bychom říci, že takovou strukturu má každé ustanovení. Někdy se jedná pouze o nařízení panovníka jako proklamace vrchní moci nad židlochovickými horami. Markrabský horenský řád zahrnuje i ustanovení, které mají původ v usnesení shromáždění horníků. Dále jsou zde zahrnuty i soudní judikáty. Předpokládáme, že existovala soudní registra, do kterých se zapisovaly rozsudky vrchního horenského soudu, které byly vodítkem pro řešení

dalších případů. Taková nedochovaná soudní kniha se pravděpodobně uchovávala na brněnském hradu Špilberku a ve Falkenštejně v dolnorakouské Vinné čtvrti, (Weinviertel). Takovým ustanovením je stanovení práva vinaře vzít si vinohradní kůl jako oporu chůze a sankcionování, pokud by si jich vzal více. Deklaruje právní ochranu zatlučeného vinohradního kůlu, což se považovalo za naplnění skutkové podstaty krádeže.

Můžeme konstatovat, že obyčejové právo je pouze opravováno, doplňováno a měněno psaným právem. V tomto případě se jedná o živé právní obyčeje, který každý horník nosil ve své mysli. To neznamená, že v Markrabském horenském řádu nejsou na jeho konci zapsány právní obyčeje. Ptáme se, jaký byl důvod k tomu, že některé právní obyčeje byly zpisemněné. Zřejmě hlavním důvodem bylo, že právní obyčej vycházel z užívání, prostě se ztrácelo povědomí o jeho užívání a proto byl petrifikován v písemné podobě. Tedy tento akt jako by znamenal ukončení živého obyčeje a zůstává zde jen v podobě psaného právního pravidla. Velkoněmčický horenský řád při stanovení zákazu nedělní práce ve vinohradech se výslovně odvolává, že tento obyčej vychází z užívání a je zde nutno potvrdit zapsání do horenského řádu.

Závěrem konstatujeme, že transformace právních obyčejů nebyl mechanickým projevem vývoje právní kultury, některé obyčeje můžeme poznat jenom skrze psané právo. Zpisemnění právních obyčejů je snahou uchovat právní obyčej pro budoucnost.

Použitá literatura:

BÍLÝ, Jiří L. *Ius Montium. Právo vinohradních hor v kontextu střední Evropy, část I.* Ostrava: Kád Publishing, 2020, s. 123 – 126.

„Historický odkaz Veľkej Moravy“. Niekoľko drobných poznámok ku kľúčovej téme slovenských dejín¹

Miroslav Lysý

Abstrakt: Príspevok je zamyslením sa nad významom „Veľkej“ Moravy pre súčasnú právnu historiografiu a venuje sa spôsobu interpretácie prameňov z obdobia najstarších slovenských právnych dejín. Je stručným zhrnutím najdôležitejších smerov bádania a pokusu o stanovenie nových výskumných interpretačných prostriedkov. Tie by mali byť založené na interpretácii prameňov z hľadiska zámeru a ideového sveta jeho autora.

Kľúčové slová: „Veľká“ Morava, interpretácia prameňov, pramene práva, integrácia

Abstract: The paper reflects the meaning of „Great“ Moravia for contemporary legal historiography and is concerned with methods of interpretation of sources from the period of the oldest Slovak legal history. It is a brief conclusion of the most important directions of research and an attempt for setting a new research interpretation methods. These should be based on the interpretation of sources in light of the aims and ideological world of its author.

Keywords: „Great“ Moravia, interpretation of sources, sources of law, integration

Úvodom

Profesor Jozef Klimko sa stal v roku 2014 oponentom v rámci môjho habilitačného konania. Hoci sa on sám venoval viac neskorším dejinám, jeho pripomienky k mojej monografii *Moravania, Mojmírovci a Franská ríša* som pokladal a pokladám stále za zásadné.² Keďže s niektorými mojimi interpretáciami a termínmi nesúhlasil,³ veľmi často sa v mojej prítomnosti v rámci verejných konferenčných vystúpení či prednášok k téme Veľkej Moravy vracal. Bolo to, ako bolo u neho zvykom, s jeho typickým šarmom, ktorý som vnímal ako jemné podpichovanie, ktorý smeroval skôr k precizovaniu stanovísk, než by bol prejavom generačne podmieneného neporozumenia. Práve z tohto dôvodu by som veľmi rád chcel tento príspevok venovať práve tejto téme. O to viac, že sčasti sú jeho obsahom niektoré tézy mojej inauguračnej prednášky pred Vedeckou radou Univerzity Komenského, ktorá odznela 1. marca 2021. Na tejto prednáške ma už profesor Klimko, žiaľ, nemohol sprevádzať.

¹ Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-18-0199.

² Medzi ne patrí napríklad aj pochybnosť o správnosti použitia výrazu súkromné vlastníctvo pre dejiny 9. storočia na našom území.

³ Hoci sa Jozef Klimko špecializoval na moderné dejiny, jeho odbornej pozornosti predsa len neúšla ani problematika dejín Slovenska vo včasnom a vrcholnom stredoveku. Tak sa čiastočne prekrýval predmet nášho spoločného záujmu v jeho monografii k vývoju hraníc Slovenska, kde sa venoval aj otázkam etnicity, ako aj vzťahu územia a obyvateľstva, či výkonu verejnej (štátnej) moci. KLIMKO, Jozef. *Vývoj Slovenska a utváranie jeho hraníc*. Bratislava: Obzor, 1980, s. 13 – 38.

„Veľká“ Morava s Cyrilom a Metodom na ceste do Ústavy Slovenskej republiky

V názve tohto príspevku sa nachádza odkaz na preambulu Ústavy Slovenskej republiky z roku 1992.⁴ Úryvok ukazuje, že pre slovenského ústavodarcu bola pri schvaľovaní ústavy Veľká Morava definičným bodom slovenských dejín.⁵ Nebolo to prvýkrát, kedy sa v texte preambuly objavil tento útvar. Aj prehlásenie Ústavy 9. mája odkazuje na to, že „bratské slovanské národy“ Čechov a Slovákov žili už pred tisíc rokmi v spoločnom štáte a spoločne prijali z východu (sic!) kresťanstvo.⁶ Interpretácia „Veľkej“ Moravy ako prvého štátu „čechoslovákov“ je napokon staršieho dátá. Rátať s ňou môžeme prinajmenšom v tvorbe popredného historika a profesora československých dejín na Univerzite Komenského Václava Chaloupeckého.⁷ Proti tejto predstave sa formovala antitéza, ktorej podstatou je stotožnenie „Veľkej“ Moravy s historickým Slovenskom či so slovenským národom. Táto sa formulovala už v ovzduší prvorepublikového odmietania Chaloupeckého. Jeho kritikmi sa stali tak členovia vtedajšej Matice Slovenskej, ako aj samotní Chaloupeckého žiaci, ako je

⁴ Ústava Slovenskej republiky 460/1992, Preambula.

⁵ Komparatívne aspekty preambúl zhrnul GÁBRIŠ, Tomáš. *Právo a dejiny. Právnohistorická propedeutika*. Kraków: Spolok Slovákov v Poľsku – Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2012, s. 62 – 63.

⁶ Ústavný zákon č. 150/1948. Ústava Československej republiky, Prohlášení. Ústavodarca pravdepodobne narážal na cyrilo-metodskú misiu, ktorá však svojou podstatou nebola primárne christianizačná. Moravia v skutočnosti prijala krst z Bavorska a budovanie vlastnej cirkevnej organizácie bolo politickým rozhodnutím, ktoré Moravia prijala po vzore Chorvátov. Porovnaj HAVLÍK, Lubomír. *E. Morava v 9. a 10. storočí. K problematike politického postavení, sociálnej a vládnej štruktúry a organizácie*. Praha: Academia, 1978, s. 26. STEINHÜBEL, Ján. Moravia, Chorváti a Bulhari v plánoch pápežskej kúrie (860 – 880). In *Bratia, ktorí menili svet – Konštantín a Metod: príspevky z konferencie*. Eds. Branislav PANIS – Matej RUTTKAY – Vladimír TURČAN. Bratislava: Slovenské národné múzeum, 2012, s. 158 – 161. Napriek tomu, že ústavodarca vo svojom prehlásení z roku 1948 očividne konštruoval dejiny „bratských národov“ Čechov a Slovákov podľa svojich potrieb, na konci dňa tento príklad ukazuje na význam Veľkej Moravy pre potreby historicko-ideologických konštrukcií.

⁷ Príkladom z jeho tvorby: CHALOUPECKÝ, Václav. *Staré Slovensko (=Spisy Filosofické fakulty Univerzity Komenského v Bratislave III)*. Bratislava: Filosofická fakulta Univerzity Komenského, 1923, s. 216 – 217. CHALOUPECKÝ, Václav. Sv. Svorád. In *Průdy*, 1922, roč. 6, č. 9 – 10, s. 544 – 553. K pochopeniu Chaloupeckého českoslovakizmu a jeho zasadneniu do dobového politického a spoločenského kontextu porovnaj: DUCHÁČEK, Československá národ jako ideál a touha. In *Historické fikce a mystifikace v české kultuře 19. století: sborník příspěvků z 33. ročníku symposia k problematice 19. století: Plzeň, 21.–23. února 2013*. Eds. Martin Hrdina – Kateřina Piorecká. Praha: Academia, 2014, s. 201. JIROUŠEK, Bohumil. Václav Chaloupecký jako dědic Josefa Kalouska a Josefa Pekaře. In *Václav Chaloupecký a generace roku 1914: otázky české a slovenské historiografie v éře první republiky*. Eds. Milan Ducháček – Jitka Bílková. Liberec; Praha; Turnov: Technická univerzita v Liberci, Ústav dějin Univerzity Karlovy a Archiv Univerzity Karlovy; Pekařova společnost Českého ráje, 2018, s. 26 – 37.

Hoci boli československistického zamerania aj ďalší profesori Univerzity Komenského, stal sa Chaloupecký azda z nich najznámejších.

napokon aj vidieť na príklade Františka Hrušovského.⁸ Je napokon charakteristické, že práve Hrušovský sa dal do služieb ľudáckeho režimu (1938 – 1945) a zároveň bol autorom syntézy slovenských dejín, v ktorej mala slovakizovaná „Veľká“ Morava svoje miesto.⁹

Práve aj v týchto súvislostiach treba vnímať zaradenie „Veľkej“ Moravy do preambuly Ústavy Slovenskej republiky z roku 1992. Zaujímavé je, že sa v nej nekonkretizuje žiaden iný útvar slovenských dejín, hoci z hľadiska časového bolo mojmirovské obdobie len krátkou epizódou. Ak neskoršie etapy slovenských dejín ústavodarca pomenoval ako obdobia „zápasov o národné bytie a vlastnú štátnosť“, dejiny 9. storočia sa ocitajú v krátkom texte preambuly hneď dvakrát. Jednak pripomienkou cyrilo-metodského duchovného dedičstva, tiež ale však aj spomenutím „historického odkazu Veľkej Moravy“.¹⁰

To všetko samo o sebe ukazuje nielen na význam mojmirovského obdobia pre slovenské (či československé) dejiny. Súčasne je táto formulácia zaujímavá aj inak. Slovenský ústavodarca totiž nenapísal, čo je obsahom historického odkazu „Veľkej“ Moravy. Hoci by sa na prvý pohľad mohlo zdať, že sa na obsahu tohto historického odkazu dokážeme bez ďalšieho ako spoločnosť zhodnúť, skutočnosť je omnoho zložitejšia. Ukazuje to napríklad veľmi bežné interpretovanie cyrilo-metodského „odkazu“ ako akejsi kristianizačnej misie, ako snahy priblížiť kresťanskú vieru „pospolitému ľudu“. Táto interpretácia je však veľmi vzdialená historickej skutočnosti.¹¹ Nezostáva nám preto nič iné, než pokúšať sa hľadať obsah „historického odkazu Veľkej Moravy“ sami, čo je nepochybne aj lepšie riešenie, ako keby mal byť tento odkaz priamo kanonizovaný v texte právneho predpisu.

Tri oblasti právo-historickej analýzy k dejinám 9. storočia

Zhrnúť bádanie o „Veľkej“ Morave nie je jednoduché, keďže napriek obmedzenému množstvu písomných prameňov sa na toto obdobie dejín koncentrovalo veľké množstvo autorov, a to nielen zo strednej Európy. Ak z predmetu skúmania vynecháme pramene archeologické, ktoré ako jediné môžu podstatne zmeniť interpretácie o dejinách 9. storočia, a nebudeme ani venovať zvýšenú pozornosť skúmaniu náboženstva, dejín osídlenia alebo kultúry, potom nám zostávajú najmä tzv.

⁸ K tomu podrobnejšie HUDEK, Adam. Historik František Hrušovský: žiak Václava Chaloupeckého ako tvorca ľudáckej koncepcie slovenských dejín. In *Václav Chaloupecký a generace roku 1914*, s. 117 – 129.

⁹ HRUŠOVSKÝ, František. *Slovenské dejiny*. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská, 1939, s. 32 – 55.

¹⁰ O zložitostiach výkladu preambuly svedčí aj komentár k ústave: GIBA, Marián. Preambula. In *Ústava Slovenskej republiky: komentár: zväzok 1 (Základné princípy a ľudské práva)*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2021, s. 1 – 8. Porovnaj tiež TURČAN, Martin. Prirodzenoprávne východiská Ústavy SR. In *Historia et theoria iuris*, 2009, roč. 1, č. 1, s. 19 – 28.

¹¹ Zo slovenských autorov sa cieľom misie venoval napríklad MARSINA, Richard. *Metodov boj*. Bratislava: Vydavateľstvo spolku slovenských spisovateľov, 2005², s. 35 – 50.

politické dejiny. Tie môžeme prepojiť s dejinami práva na našom území a v podstate sa nám bádanie rozdelí na tri relatívne samostatné, no predsa vzájomne súvisiace okruhy problémov. Tým prvým je rozbor tohto útvaru ako útvaru politického a analýza jeho vnútornej štruktúry, s dôrazom na štruktúru mocensko-politickú.¹² V tomto prípade je na prvom mieste dôraz na postavenie panovníka uprostred „veľkomoravského štátu“,¹³ ďalších hodnostárov a „úradov“ (tento výraz sa vyskytuje v časti odbornej literatúry). Druhou oblasťou sú vonkajšie vzťahy „Veľkej“ Moravy, teda najmä vzťahy s Franskou ríšou, pápežstvom, Byzanciou, či susednými celkami mimo Franskej ríše.¹⁴ Treťou oblasťou je rozbor práva „Veľkej“ Moravy.¹⁵

Aká je bilancia tohto bádania? Platí, že v doterajšej literatúre sú orgány „Veľkej“ Moravy popísané staticky. Dôraz je na výpočte týchto orgánov a určení ich „právomocí“. Metodicky sa tento výsledok dosahuje najmä za pomoci lingvistických metód a pomocou analógie s inými politickými útvarmi v strednej Európe včasného stredoveku.¹⁶

Pri zahraničných vzťahoch platí snaha uchopiť „Veľkú“ Moravu ako suverénny štát, čo však neplatí z hľadiska dobovej terminológie i praxe. Vzťahy sú tak

¹² GRAUS, František. Ríše veľkomoravská, její postavení v současné Evropě a vnitřní struktura. In *Konferencia o Velké Morave a Byzantské misii*. Brno – Nitra 1. – 4. X. 1963 (referáty). Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied v Nitre, 1963, s. 5 – 74. HAVLÍK, Morava v 9. a 10. století, s. 42 – 85. SOKOLOVSKÝ, Leon. *Přehled dějin veřejné správy na území Slovenska. I. část (Od počátků do roku 1526)*. Bratislava: Metodické centrum mesta Bratislavy, 1995, s. 12 – 14. TŘEŠTÍK, Dušan. *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530 – 935)*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997, s. 287 – 296. Tento výpočet literatúry je samozrejme demonštratívny.

¹³ Tento, najmä v právnej histórii frekventovane používaný pojem je samozrejme možné podrobiť dôkladnejšiemu rozboru a kritike nielen z hľadiska historiografického, ale aj z pohľadu dobových prameňov. Porovnaj LYSÝ, Miroslav. „Veľkomoravský štát“. In *Quid leges sine moribus? (Metamorfózy vývoja štátu a práva v dejinách)*. Kraków: Spolok Slovákov v Poľsku, 2014, s. 253 – 271.

¹⁴ Téma vzťahov „Veľkej“ Moravy a Franskej ríše sa venovala veľká väčšina autorov, ktorí čo i len letmo spomenuli naše dejiny 9. storočia, keďže ide o tému skutočne zásadnú. Podrobnejšie sa potom problému venoval napríklad Zdeněk Fiala, ktorý sa síce zameriaval na česko-rišské vzťahy, neopomenul však ani vzťahy moravsko-rišske: FIALA, Vztah českého státu k Německé říši do počátku 13. století. (podle kritiky pramenů). In *Sborník Historický*, 1959, roč. 6, s. 23 – 95. HAVLÍK, Lubomír. Velká Morava a Franská říše. In *Historické studie*, 1963, roč. 8, s. 129 – 180. TŘEŠTÍK, Vznik Velké Moravy, s. 149 – 152.

¹⁵ Okrem starších prác Vladimíra Procházku spomeňme najmä dve najnovšie slovenské monografie: GÁBRIS, Tomáš – JÁGER, Róbert. *Najstaršie právo na Slovensku? Pokus o rekonštrukciu predcyrilometodského práva*. Bratislava: Wolters, 2016. JÁGER, Róbert. *Nomokánon. Právnohistorická analýza a transkript*. Banská Bystrica: Belianum, 2017. Z množstva ďalších štúdií by sme radi odcitovali prácu československého komercionalistu Karla Kizlinka, ktorý spracoval na veľmi dobrej úrovni jednu z najdôležitejších otázok súvisiacich s právom „Veľkej“ Moravy, a tým bola otázka jeho platnosti v kontraste s domácim obyčajovým právom. KIZLINK, Karel. Právo Velké Moravy. In *Právnícké studie*, 1969, roč. 17, č. 3, s. 433 – 490.

¹⁶ Tu ako azda najznámejší príklad spomeňme predpokladaných „dvorských úradníkov“, akými mali byť pohárnik, stolník, či dverník. Porovnaj SOKOLOVSKÝ, ref. 4, s. 14. Treba tiež uviesť, že úvahy o tom, že už na „Veľkej“ Morave „museli“ existovať úradnícke pojmy, ktoré prevzala neskôr maďarčina, nájdeme už u CHALOUPECKÝ, *Staré Slovensko*, s. 215 – 217. Ten to, pravda, interpretoval ako vplyv českého jazyka na maďarčine.

apriórne chápané ako „medzištátne“, čo však odzrkadľuje viac pozadie bádateľov 19. a 20. storočia, nie už však realitu včasného stredoveku.

V tretej oblasti platí, že veľkomoravské právo je skúmané najmä prostredníctvom veľkomoravských juridik. Tie sú síce solidne zachované, avšak z metodického hľadiska predstavuje problém to, že s veľkou pravdepodobnosťou nezachycujú dobové obyčajové právo.

Aké sú preto nové možnosti skúmania „Veľkej“ Moravy v právnej historiografii? Domnievame sa, že koncentrácia záujmu sa musí presunúť na pramene neprávnické, naračné, a to najmä na letopisy, kroniky a hagiografické texty.¹⁷ Dôvodov je viacero. Jednak to súvisí s tým, že výskum právnych dejín sa od analýzy noriem presúva skôr k analýze aplikačnej praxe, teda viac sa skúma aj proces aplikovania práva a menej juridiká, v ktorých (najmä v tých starších) dominuje hmotné právo. Ďalší dôvod súvisí s tým, že dnes prevažuje Kizlinkova skepsa o uplatniteľnosti noriem moravských juridik¹⁸ medzi právnymi historikmi. V rámci pomerne obmedzeného množstva písomných prameňov je preto možné rozšíriť výskum jedine skúmaním neprávnických prameňov práva. Tie však, bohužiaľ, referujú o iných oblastiach spoločenských (či skôr dobovo „politických“) noriem. Vieme na ich základe poznať lepšie vnútornú štruktúru orgánov na Veľkej Morave a potom zahraničné vzťahy (teda najmä vzťahy s Východofranskou ríšou), hovoriace najmä o rôznej množine záväzkov obyvateľov Veľkej Moravy voči Východofranskej ríši a jej vládcom.

Aj tieto pramene samozrejme boli v minulosti skúmané. Zhrňujúco je možné skonštatovať, že existovali dve základné východiská, ako sa tieto pramene interpretovali. Ten prvý spôsob spočíval v tom, že prijímali bez väčších výhrad tvrdenia o závislosti Moravanov a brali ich ako hodnoverný historický fakt.¹⁹ Druhý spôsob čítania týchto prameňov bol presne opačný: podľa tejto optiky franským prameňom nemôžeme veriť, lebo boli zaujaté, autori vlastne klamali, či v lepšom prípade zavádzali.²⁰ Hoci obidva tieto prístupy dospeli k opačným záverom, jednu vec mali spoločnú: usilovali sa mapovať „objektívnu realitu“, teda prísť na to, „ako to bolo naozaj“.

Aj v tomto bode sa dá povedať, že je bádanie vyčerpané, pretože z hľadiska elementárnej logiky môžeme dospieť k záveru, že prameň buď dôveryhodný je alebo dôveryhodný nie je. Chtiac-nechtiac sme sa tak dostali do slepej uličky, pretože historická veda nevie mnohé výskumné otázky zodpovedať dostatočne presvedčivo a podať najmä kľúčový vedecký dôkaz. Z toho vyplýva, že najdôležitejším posunom v bádanií nie je klásť si otázku, „ako to bolo v skutočnosti“, resp. kto má historickú „pravdu“, či „Veľká“ Morava alebo Východofranská ríša. Spôsob riešenia analýzy

¹⁷ S nimi napokon výdatne pracovali aj GÁBRIŠ – JÁGER, ref. 9, *passim*.

¹⁸ Porovnaj poznámku pod čiarou č. 6.

¹⁹ Napr. NOVOTNÝ, Václav. *České dějiny. Dílu I. část I. Od nejstarších dob do smrti knížete Oldřicha*. Praha: Nákladem Jana Laichtera na Královských Vinohradech, 1912, s. 389.

²⁰ FIALA, Vztah českého státu k Německé říši do počátku 13. století, s. 23 – 95. HAVLÍK, Velká Morava a Franská říše, s. 129 – 180.

týchto vzťahov chcem preto ilustrovať na jednom už dávnejšie publikovanom príklade.²¹

K roku 846 napísal autor Fuldských letopisoch pomerne strohú správu o tom, že východofranský kráľ musel vojensky urobiť poriadok u Moravanov, ktorí sa „snažili odtrhnúť“. Ak sa staršie bádanie snažilo zistiť, ako to bolo „naozaj“, východiskom mohla byť buď dôvera v tento prameň, alebo jeho odmietnutie. Posunúť sa v tejto otázke je preto možné len tak, že nebudeme skúmať, aký bol „objektívny stav“. Dôležitejšie bolo pokúsiť sa na celý problém pozrieť z hľadiska referenčného rámca pozorovateľa z Východofranskej ríše (autora prameňa) a z hľadiska pozorovateľa na mojmirovskej Morave.

Zaujímavou otázkou je preto v skutočnosti toto: prečo si autor Fuldských letopisov myslel, že sa Moravania chcú „odtrhnúť“? Na zodpovedanie tejto otázky sme porovnali podobné príklady z tohto prameňa (hľadali sme výraz *defectionem molientes* v texte letopisu na iných miestach). Vyzerá to tak, že „snahy o odtrhnutie“ boli obvyklé u rôznych politických útvarov, najmä u polabských Slovanov (Obodriti, Srbi). Vo všetkých prípadoch išlo o spoločenstvá, ktoré museli platiť tribút alebo mali inú formu záväzku voči ríši.

Mali teda aj Moravania podobný záväzok? Zdá sa, že áno. Z neskorších prameňov sa dozvedáme, že Moravania mali prijať z Bavorska krst (a to v roku 831) a podľa tézy bavorskej cirkvi to znamená, že Moravania sú takto povinní byť podriadení (asi navždy) tak v cirkevných ako aj vo svetských záležitostiach. Podľa referenčného rámca franského pozorovateľa tak tieto záväzky existovali a ríša ich mala právo vymáhať.

Záver

Ak by sme sa snažili vyjadriť v zjednodušenej schéme akési ústavné vzťahy obdobia 9. storočia, je bez pochyb potrebné inkorporovať do nich nielen vnútorné veľkomoravské pomery, ale aj vzťahy s ríšou. Je totiž viac ako zrejmé, že sa Mojmirovci a Moravania počas 9. storočia postupne do ríše integrovali. Táto integrácia zostala ale z dôvodu pádu mojmirovského panstva niekedy na začiatku 10. storočia nedokončená. Znaky tejto integrácie sú však zrejmé: Moravania mali povinnosť odovzdávať tribút (máme doklad v podobe platby tribútu), hoci sa neplatilo v peniazoch. Mojmirovskí panovníci boli zase zaviazaní prisahami vernosti (doložené u Rastislava i Svätopluka).

Ak sa na tieto záväzky pozrieme z referenčného rámca Moravanov, tak je zrejmé, že uskutočňovali kroky smerujúce k tomu, aby sa aspoň časti týchto záväzkov zbavili. To bolo napokon aj zmyslom cyrilo-metodskej misie, smerujúcej k tomu

²¹ LYSÝ, Miroslav. Mojmirovská Morava na hraniciach s impériom. In *Forum historiae*, 2014, roč. 8, č. 2, s. 103 – 106. V článku sú taktiež odkazy na jednotlivé pramene a ich interpretácie v sekundárnej literatúre.

hlavnému cieľu: ním bolo vybudovanie samostatnej cirkevnej správy na Morave. Iba tak mohli prekryť bavorské právne nároky, vyplývajúce z krstu Moravanov v roku 831. Je nanajvýš pozoruhodné, že sa Moravia rozhodli v 9. storočí pohybovať pomerne sebavedomo v politickom a právnom priestore vtedajšej Európy. Komplikované vzťahy s Franskou ríšou tak riešili nielen vojenskými, ale aj právnymi prostriedkami a je nepochybné, že v mnohom boli aj Moravia úspešní.

Práve tu podľa nášho názoru leží to, čo by sme mali vnímať ako historický odkaz „Veľkej“ Moravy, odzrkadľujúci sa v dnešnej ústave. Pokus o vybudovanie vyššej cirkevnej organizácie, o ktorý sa pokúsili moravskí Mojmírovci od 60. rokov 9. storočia, je nielen veľmi pozoruhodným príbehom, na konci ktorého bolo – ako pôvodne určite nezamýšľaný dôsledok – písmo a cirkevný jazyk pre Slovanov. Spory s bavorskou cirkvou sa v prvom rade mali riešiť prostredníctvom práva, na čo poukazuje aj spôsob, ako sa ukončilo konanie proti Metodovi po jeho príchode do Panónie. Týmto spôsobom sa vlastne Moravia integrovali do vtedajšieho latinského sveta, v ktorom sa pre tlmenie bavorského (či širšie, franského) tlaku rozhodli nadväzovať vzťahy s Rímom a neváhali sa ani obrátiť do Konštantínopola. Tento politický pragmatizmus nedokázal zabezpečiť Mojmírovcom trvalú politickú existenciu, stal sa však návodom, ktorý neskôr zopakovali stredoeurópske monarchie Arpádovcov, Piastovcov a Přemyslovcov. Návodom, ktorý je ozajstným odkazom „Veľkej“ Moravy.

Pápežská diplomacia v rímskom impériu a jej súčasná charakteristika¹

Matúš Nemec

Úvod

Podľa kánonického práva (kán. 362 CIC 1983)² má Rímsky veľkňaz vrodené a nezávislé právo vymenúvať a vyslať svojich legátov tak do partikulárnych cirkví v rozličných národoch alebo krajinách, ako aj súčasne do štátov a k verejným predstaviteľom a takisto ich prekladať a odvolávať, a to pri zachovaní noriem medzinárodného práva, týkajúceho sa vysielania a odvolávania legátov, ustanovených pri štátoch. Legačné právo sa teda premieta:

do vnútrocirkevnej oblasti – tu je hlavnou úlohou pápežských vyslancov upevňovať jednotu partikulárnych cirkví s Apoštolským stolcom; v tomto rámci je úlohou pápežských vyslancov informovať Svätý stolec, pomáhať miestnym biskupom a sprostredkovať návrhy nových kandidátov na miesta biskupov.

do oblasti medzinárodného práva verejného – v ktorej pápežský vyslanec (*nuncius, internuncius* alebo *pronuncius*)³ plní osobitnú úlohu – napomáha a rozvíja vzťahy medzi Apoštolským stolcom a autoritami štátu (v tomto smere sa podieľa najmä na príprave konkordátov a iných medzinárodných zmlúv a na ich realizácii)⁴.

Úrad legáta má rýdzo ľudskú (cirkevnú) povahu. Legáti reprezentujú osobu Rímskeho veľkňaza pri partikulárnych cirkvách a pri jednotlivých štátoch (vtedy sa označujú názvami, uvedenými vo Viedenskom dohovore o diplomatických vzťahoch⁵). Ich prácu koordinuje Štátny sekretariát. Sídlo pápežského legáta je vyňaté spod riadiacej moci teritoriálne príslušného diecézneho biskupa, s výnimkou uzavierania manželstiev. Do úradu legáta môže byť ustanovený aj laik, ak jeho úlohou je zastupovanie Apoštolského stolca na medzinárodných konferenciách a pri medzinárodných organizáciách⁶.

Apoštolský Stolec zastupuje aj ten, koho pápež vyslal ako *delegáta* (je hlavou alebo členom pápežskej misie pri medzinárodných organizáciách, ktorých členom je

¹ Príspevok je výstupom grantu APVV (č. APVV-17-0022) s názvom: Rímsko-kánonické vplyvy na slovenské verejné právo.

² Porovnaj aj *Sollicitudo Omnium Ecclesiarum* (apoštolský list pápeža Pavla VI. z roku 1969 o úlohách legátov Rímskeho veľkňaza), článok III.

³ Natrvalo, ale len s doplnkovou funkciou, ich môže zastupovať *regent* alebo *charge d'affaires* – porovnaj *Sollicitudo Omnium Ecclesiarum*, čl. I, ods. 3.

⁴ Kán. 365 CIC 1983 (porovnaj aj kán. 267 §1, bod 1 CIC 1917).

⁵ Článok 14, ods. 1 Viedenského dohovoru o diplomatických stykoch.

⁶ *Sollicitudo omnium Ecclesiarum*, článok II, ods. 1; HRDINA, Antonín Ignác. *Kánonické právo*. Praha: Eurolex Bohemia, 2002, s. 233.

aj Apoštolská stolica a má hlasovacie právo) alebo pozorovateľov na medzinárodné konferencie a zhromaždenia (je hlavou pápežskej misie pri medzinárodných organizáciách, ktorých členom Apoštolská stolica nie je a nemá hlasovacie právo). Úrad pápežského legáta nezaniká uprázdnením Apoštolského stolca, ak v pápežskej listine nebolo ustanovené niečo iné⁷. V prípade, ak legát (pápežský vyslanec) dovŕši vek 75 rokov, jeho pôsobenie v úrade sa končí, ak pápež nerozhodne inak⁸.

Lateránske dohody

Lateránske dohody, uzavreté v roku 1929, vytvorili predpoklady na opätovný vznik, resp. obnovenie pápežského (cirkevného) štátu⁹. Ten bol v roku 1870 anexiou jeho dovtedajšieho územia zlikvidovaný *de facto* a jednostranne bol *de iure* zrušený¹⁰ talianskym garančným zákonom z 13. mája 1871¹¹. Apoštolský stolec po prijatí uvedeného zákona vykazoval znaky zvláštneho medzinárodného postavenia, ktoré sa prejavovalo najmä pokračujúcim udržiavaním diplomatických vzťahov (so štyrmi štátmi na úrovni veľvyslanca – Rakúsko-Uhorsko, Francúzsko, Španielsko a Portugalsko) a uzavieraním konkordátov, keďže medzinárodnoprávna subjektivita nie je viazaná na existenciu výlučne teritoriálnej suverenity (napriek tomu, že aj po roku 1870 si Apoštolský stolec zachoval faktickú suverenitu nad časťou územia, ktoré sa stalo po prijatí Lateránskych dohôd teritoriálnym substrátom Vatikánskeho mestského štátu). Okrem toho, aj po roku 1870 ostala Apoštolskému stolcu zachovaná personálna, resp. duchovná suverenita, reprezentovaná osobou pápeža. Ten stál síce nie na čele štátu, ale na čele katolíckej cirkvi - celosvetového spoločenstva veriacich¹². Od tejto okolnosti – duchovnej autority pápeža ako hlavy spoločenstva veriacich katolíckej cirkvi na celom svete - sa odvodzuje nielen to, že medzinárodné spoločenstvo priznáva Svätému stolcu nadobudnutie medzinárodnoprávnej

⁷ Kán. 367 CIC 1983; *Sollicitudo Omnium Ecclesiarum*, čl. III, ods. 2.

⁸ Pápež to uskutočňuje osobitnou doložkou vo svojom liste, ktorým legáta vymenoval, v znení: „*ad beneplacitum nostrum*“ (podľa nášho dobrozdania; s osobitnou priazňou), alebo „*durante meo munere*“ (počas trvania môjho úradu).

⁹ Porovnaj preambulu politickej dohody medzi Talianskom a Svätým stolcom z roku 1929.

¹⁰ Spojenie „zrušenie cirkevného štátu“ nevyjadruje úplne to, čo nasledovalo po prijatí garančného zákona v medzinárodných vzťahoch a v medzinárodnoprávnom postavení Apoštolského stolca. Neznamenalo to totiž úplný zánik jeho pozície ako účastníka medzinárodnoprávnych vzťahov, keďže minimálne jeden znak medzinárodnoprávnej subjektivity, ktorým boli oficiálne diplomatické vzťahy Svätého stolca, ostal zachovaný. Porovnaj HALAS, František Xaver. *Fenomén Vatikán*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2004, s. 292.

¹¹ Garančný zákon z roku 1871 zbavil pápeža vlastníckych práv k rozsiahlemu územiu v strednej Itálii, vrátane Ríma a v dôsledku toho mu nepriznal ani teritoriálnu suverenitu do budúcnosti, ale podľa článku 5 tohto zákona len právo užívať apoštolské paláce so všetkými budovami a záhradami a vilu v Castel Gandolfo s príslušenstvom; porovnaj KUČERA, Bohumil. *Svätý Stolec a Vatikánský štát z hľadiska práva mezinárodního*. In *Časopis pro právní a státní vědu*, 1939, roč. 22, č. 7-8, s. 374.

¹² Tamtiež, s. 375; KRIŠTŮFEK, František Xaver. *Papež - suverén a garanční zákon italský ze dne 13. května 1871*. In *Časopis katolického duchovenstva*, 1908, č. 1, s. 2.

subjektivity originárnym spôsobom, ale aj trvanie tejto subjektivity po roku 1870. Legačné právo – aktívne aj pasívne – ako jedného zo znakov medzinárodnoprávnej subjektivity, ostalo Svätému stolcu nedotknuté, rešpektoval ho dokonca aj taliansky garančný zákon (článok 11). Navyše sa po likvidácii pápežského štátu v diplomatickej praxi naďalej rešpektovala už skôr existujúca obyčajová prax, zavedená po viedenskom kongrese (1815), že každý štát sa môže rozhodnúť, či pápežskému vyslancovi v hodnosti nuncia poskytne prednostné postavenie v diplomatickom zbore (Doyen du Corps Diplomatique)¹³. Tento úzus sa uplatňoval a stále uplatňuje najmä v praxi tradičných katolíckych štátov (Rakúsko-Uhorsko, Španielsko, Portugalsko) ale aj iných štátov, v ktorých má katolícka cirkev významné postavenie.¹⁴

Konflikt medzi pápežom a talianskou vládou, ktorý vznikol zabratím územia dovtedajšieho pápežského štátu, označovaným ako „rímska otázka“, ukončilo uzavretie už spomínaných Lateránskych dohôd (konkrétne jej časti, označenej ako „politická dohoda“) v roku 1929. Ustanovenie článku 12 politickej dohody potvrdilo aktívne a pasívne legačné právo Svätého stolca podľa všeobecných noriem medzinárodného práva. Vyslanci zahraničných vlád, akreditovaní pri Svätom stolci, mohli do budúcnosti naďalej využívať, v rámci talianskeho kráľovstva, všetky prerogatívy a imunity využívané diplomatickými osobami podľa medzinárodného práva a ich sídlo mohlo ostať v rámci talianskeho teritória, využívajúc zároveň imunity prináležiace im podľa medzinárodného práva, a to aj v tom prípade ak ich štát nemá diplomatické styky s Talianskom¹⁵. Lateránske dohody súčasne vychádzajú z predpokladu neprerušenej suverenity Apoštolského stolca v medzinárodných vzťahoch, ktorú Taliansko uznáva ako prirodzený atribút Apoštolského stolca v súlade s jeho tradíciou a potrebou pôsobenia vo svete (článok 2). Týmto ustanovením politickej dohody bola obojstranne uznaná koncepcia duchovnej suverenity, ktorá nevyžaduje ako dôkaz existenciu pozitívnoprávnej normy, ale ktorá je v medzinárodných vzťahoch normou obyčajového práva ako prameň medzinárodného práva verejného¹⁶. V záujme garantovania tejto suverenity Svätého stolca v medzinárodných vzťahoch a jeho úplnej nezávislosti bol na základe Lateránskych dohôd, osobitne na základe článku 3 politickej dohody, ktorým sa Taliansko vzdáva vlastníctva majetku, jednostranne uzurpovaného garančným zákonom v roku 1871 a o ktorom hovorí článok 3 politickej

¹³ Záverečný akt kongresu vo Viedni (1815), článok 118, protokol 17 (úprava prednosti diplomatických zástupcov).

¹⁴ Nuncius sa stal doyenom diplomatického zboru aj po nadviazaní diplomatických vzťahov Apoštolského stolca s Československom po skončení 1. svetovej vojny a takisto aj po roku 1990. V Slovenskej republike v rokoch 1939-45 nebol diplomatický zástupca Apoštolského stolca doyenom diplomatického zboru, keďže nebol v hodnosti nuncia. V súčasnosti pravidlá diplomatického protokolu Slovenskej republiky obsahujú nasledovnú charakteristiku: „*Doyen diplomatického zboru v Slovenskej republike je pápežský nuncius a vždy stojí na prvom mieste medzi diplomatickými zástupcami*“. Pozri Pravidlá diplomatického protokolu v Slovenskej republike, 2007, s. 17. Dostupné na internete: <<http://www.mod.gov.sk/data/files/860.pdf>>. [cit. 2021-10-29].

¹⁵ Článok 12 politickej dohody.

¹⁶ KUČERA, ref. 10, s. 381.

zmluvy,¹⁷ vytvorený nový právny stav Svätého stolca z hľadiska medzinárodnoprávného, ktorý nastal po výmene ratifikačných listín. Išlo o vznik nového štátu – Città del Vaticano – s bližšie vymedzeným určitým územím podľa mapy, ktorá je ako Príloha 1 neoddeliteľnou časťou politickej dohody¹⁸.

Začiatky reprezentácie rímskeho biskupa v Ríme (predchodcovia pápežských legátov)

Ak nebudeme prihliadať na výlučne vnútrocirkevné vzťahy medzi miestnymi cirkvami v 1. storočí po Kristovi (napr. v Korinte, v Antiochii, v Alexandrii¹⁹), v ktorých predstavení týchto obcí využívali na udržiavanie vzájomných vzťahov poslov, tak potom môžeme konštatovať, že prví reprezentanti Rímskeho veľkňaza začali pôsobiť až po vydaní Milánskeho ediktu (313). Toto zastupovanie však malo predovšetkým cirkevný a nie diplomatický (medzinárodný) charakter. Úlohy, ktoré reprezentanti rímskeho biskupa plnili, boli predovšetkým zastupovanie pápeža na konciloch a udržanie náboženskej jednoty s cirkvou na Východe. Diplomaciou, t.j. politickými vzťahmi, sa v tomto období reprezentanti rímskeho biskupa nezaoberali, keďže Rímska ríša bola vtedy ešte jednotná.

Pre poznanie dejín reprezentácie rímskeho biskupa, resp. pápeža, sú významné ustanovenia koncilu v Sardike (dnešnej Sofii), ktorý sa konal v roku 343. Koncil upravil legačné právo rímskeho biskupa ako existujúce a už v minulosti fakticky vykonávané (čiže s účinkami *ex tunc*) a svedectvo o tom podávajú niektoré kánony tohto koncilu²⁰. Od pontifikátu pápeža Leva I. Veľkého nadobudla pápežská reprezentácia tieto podoby: dočasní legáti, misijní legáti, apoštolskí vikári a apokrizári.

¹⁷ Článok 3 Lateránskych dohôd, prvá veta (politická dohoda): „Taliansko uznáva plné vlastníctvo, výlučnú vládu a suverénnu autoritu a jurisdikciu Svätej stolice nad Vatikánom, ako je v súčasnosti, spolu so všetkými jej prednostnými právami a oprávneniami, vytvárajúc takto Vatikánske mesto v záujme osobitných cieľov a s ohľadom na podmienky, spomínané na inom mieste.“ Tamtiež, s. 383.

¹⁸ Článok 3 politickej dohody, druhá veta.

¹⁹ Prvým dokladom o posolstve, ktoré adresoval rímsky biskup inej cirkvi v tom čase, je list Klementa I. Rímskeho, ktorý ho poslal prostredníctvom delegácie, pozostávajúcej troch poslov (Claudius Ephebus, Valerius Bito, Fortunatus) okolo roku 95 cirkevnej obci v Korinte, v ktorej došlo k odporu voči tamojším cirkevným predstaveným; k listu porovnaj SUŠIL, František. *Spisy sv. otcův apoštolských*. Praha: Nákladem dědictví sv. Prokopa, 1874, s. 19-50.

²⁰ Porovnaj napr. kánon 5 koncilu, podľa ktorého: ... ak niekto žiada, aby jeho kauza bola vypočutá znovu a z jeho žiadosti sa javí rímskemu biskupovi vhodné, aby poslal presbyterov a latere suo, ...; porovnaj HESS, Hamilton. *The Early Development of Canon Law and the Council of Serdica*. Oxford University Press, 2002, s. 216-217.

Dočasní legáti

Dočasní legáti boli reprezentanti rímskeho biskupa, ktorých on posielal ako svojich zástupcov najmä na koncily, na ktorých ho zastupovali, prípadne na splnenie inej, presne určenej úlohy;

Misijní legáti

Osobitnú kategóriu legátov rímskeho biskupa predstavovali misijní legáti, s cieľom vybudovať cirkevné inštitúcie v regiónoch, v ktorých ešte neboli vybudované žiadne vnútrocirkevné štruktúry²¹. Keďže mali širokú právomoc a vykonávali práva, vyhradené pápežovi, ale aj kompetencie, ktoré patrili sídelným biskupom, predovšetkým vo veciach súdnych. Uvedená konkurencia kompetencií misijných legátov a sídelných biskupov viedla ku konfliktom medzi nimi. Tento problém odstránil až Tridentský koncil, ktorý ustanovil, že v prvej inštancii títo legáti (ale aj nunciovia a legáti a latere) nemôžu v súdnych veciach rozhodovať, okrem prípadu, ak príslušný sídelný biskup túto svoju právomoc zanedbal. Ak by legáti rozhodovali v rozpore s uvedeným zákazom, ich rozhodnutia sú nulitné²².

Apoštolskí vikári

Apoštolskí vikári predstavovali od konca 4. storočia stabilnú podobu reprezentácie rímskeho biskupa v niektorých oblastiach, napr. v Ilýriu²³. V Ilýriu pápež Damasus ustanovil biskupa v meste Solún za svojho vikára pre cirkevné záležitosti v prefektúre *Illyricum orientale* – táto funkcia bola spojená s úradom solúnskeho biskupa a v dôsledku toho prechádzala na nástupcov biskupa v tomto biskupskom sídle; vo vzdialenejších územiach, v ktorých ešte neboli vybudované pevné vnútrocirkevné štruktúry, resp. inštitúcie, vymenúvali rímski biskupi za apoštolských vikárov aj miestnych sídelných biskupov, avšak s účinkami len *ad personam*²⁴. V kompetencii

²¹ Napr. misijný legát pápeža Sirícia v Škótsku vo 4. storočí, sv. Augustín ako misijný legát pápeža Gregora I. Veľkého v Anglicku v 6. storočí, sv. Bonifác v 8. storočí v Nemecku; aj sv. Metoda ustanovil pápež Hadrián v Panónii a na Morave tým spôsobom, že sa stal apoštolským legátom-arcibiskupom v Sirmii. Pozri ŠŤTOR, František. Význam a poslanie pápežskej reprezentácie pri štátoch, In *Duchovný pastier*, č. 1/1995, Trnava: Spolok sv. Vojtecha, s. 27.

²² Tridentský koncil, sessia 24, hlava 20; porovnaj RITTNER, Edward. *Cirkevní právo katolícké. Díl I.* Praha: Právnická jednota, 1887, s. 185.

²³ Ilýrium patrilo po reorganizácii Rímskej ríše od roku 395 pod jurisdikciu cisára východorímskej ríše. Boli to dve cisárske diecézy - Macedónia a Dácia, patriace do prefektúry *Illyricum východné* (*praefectura praetorio per Illyricum orientale*), cirkevnoprávne však naďalej ostalo toto územie pod jurisdikciou rímskeho biskupa (patriarchu Západu).

²⁴ ŠŤTOR, ref. 20, s. 27; arcibiskupské sídla v niektorých významných mestách boli vo vrcholnom stredoveku spojené s titulom apoštolského vikára natrvalo a arcibiskupi v týchto sídlach sa označovali ako *legati nati* (v prenesenom zmysle: „tu narodení legáti“). Od 12. storočia pápeži vymenúvali svojich reprezentantov (zväčša kardinálov) do hodnosti legáta s pomenovaním *legatus a latere*

apoštolských vikárov bolo pôvodne rozhodovať apelácie voči rozhodnutiam, resp. rozsudkom miestnych cirkevných autorít.

Apokrizári

Pojem *apokrizár*²⁵ pôvodne označoval osoby, ktoré mali rôzne poslanie. V sekulárnom prostredí to boli najmä poslovia a vojenski sudcovia. Avšak, ako to už bolo v antike obvyklé, mnohé názvy, ktoré v Ríme označovali inštitúcie svetskej povahy, boli prevzaté aj do terminológie náboženskej, resp. cirkevnej (napr. diecéza). Podľa svedectva Svätého Písma využívali aj jednotlivé miestne cirkvi (ako je uvedené vyššie) poslov na vzájomnú komunikáciu a posilňovanie vo viere²⁶. Ich poslaním však nebolo len doručovať listy v zmysle akejsi "kuriérskej" služby, ale aj vystupovať v mene toho, kto ich poslal a v tomto zmysle bolo ich úlohou aj odovzdávať určité posolstvo²⁷. V období panovania cisára Justiniana I. (527-565), ktorý dočasne pričlenil niektoré oblasti Itálie k Východorímskej ríši, začalo sa obdobie bližších kontaktov rímskeho biskupa a Konštantinopolu, prípadne s exarchom v Ravenne. Takisto už skôr posielali svojich vyslancov (poslov) jednotliví biskupi k metropolitovi a metropolit k patriarchovi²⁸, pričom ich zastupovanie malo povahu trvalú alebo prechodnú. Prvým stálym legátom v Konštantinopoli však bol Julianus, biskup z gréckeho ostrova Chios, ktorého poslal na túto misiu pápež Lev I. (rímskym biskupom bol v rokoch 440 – 461). Julianus však nebol legátom-apokrizárom, pretože nemal kompetenciu vo všetkých cirkevných veciach, ale jeho úlohou bolo len eliminovať opätovný vzrast odsúdených bludných náuk konštantinopolského arcibiskupa Nestoria a presbytera Eutychia z prvej polovice 5. storočia. Až od čias cisára Justiniana I. je možné hovoriť o reálne stabilnej forme pápežskej reprezentácie²⁹ a o skutočne stálych apokrizároch, ktorí trvalo a všeobecným spôsobom zastupovali v cirkevných aj

(prvý raz sa toto pomenovanie objavilo v kánonoch koncilu v Sardike), ktorí mali postavenie ako pápežovo "druhé ja", resp. "na mieste pápeža" (*alter ego*). V dôsledku toho osobe v tejto pozícii prináležali v medzinárodných vzťahoch pocty ako samému pápežovi. Ako reprezentant pápeža plnil *legatus a latere* presne vymedzenú úlohu a v tejto oblasti mal pápežskú moc v úplnom rozsahu (*plenitudo potestatis*).

²⁵ Z gréčtiny ἀποκριεσθαι (*apokrisiarioi*), *apocrisiari*; pojem vznikol spojením slov *apó* (=vyslanec) a *krínein* (=rozhodnúť, rozsúdiť, odpovedať); v latinčine: *responsales* (=odpovedajúci); v staršej literatúre sa uvádza aj pojem „apokriziári“.

²⁶ Skutky apoštolov 15,22-30.

²⁷ Takto napríklad apoštolí poslali poslov Júdu a Silasa do Antiochie, v ktorej nastali nezhody ohľadne toho, čo majú kresťania, obrátení z pohanstva, zachovávať zo židovského zákona. Obsahom posolstva bolo, aby sa „...zdržovali mäsa obetovaného modlám, krvi, udusených zvierat a smilstva. ...“ (porovnaj *Skutky apoštolov* 15,29).

²⁸ ŠÚTOR, ref. 20, s. 26.

²⁹ Napriek uvedenému konštatovaniu je treba povedať, že prvým riadnym legátom-apokrizárom rímskeho biskupa v Konštantinopole bol diakon Pelagius, ktorého do tejto úlohy vymenoval pápež Agapet I. (535-535). Pelagius pokračoval ako neskorší pápež Pelagius II. a zaviedol obyčajovú prax vysielania apokrizárov do Konštantinopolu.

politických záležitostiach rímskeho biskupa na dvore východorímskeho cisára³⁰. Záznamy o tom môžeme nájsť v prameňoch rímskeho práva, konkrétne v Novelách cisára Justiniana, vydaných v prvej polovici 6. storočia³¹. Justinian rešpektoval primát rímskeho biskupa v rámci existujúcich patriarchátov³². Aj keď svojich apokrizárov mali pri cisárskom dvore aj iní patriarchovia³³, apokrizár rímskeho biskupa, v súlade s ustanoveniami cisára Justiniana, mal významnejšie postavenie, práve na základe vyššie spomínaného Justinianovho nariadenia o prvenstve rímskeho biskupa, patriarchu Západu, medzi ostatnými patriarchami.

Pôsobnosť apokrizárov rímskeho biskupa na cisárskom dvore v Konštantinopole³⁴ spočívala v dvoch oblastiach. Prvou oblasťou bola ich činnosť vo vzťahoch, ktoré môžeme podľa modernej terminológie označiť ako medzinárodné, t.j. vystupovanie v mene rímskeho biskupa v politických vzťahoch s Byzantskou ríšou a jej predstaviteľmi. Druhou náplňou ich činnosti bola aktivita vnútrocirkevná, resp. náboženská – sledovali stav cirkevných obcí na Východe a udržiavali vzťahy s predstaviteľmi týchto cirkví. Okrem toho udržiavali vzťahy s duchovenstvom týchto cirkví a zastupovali rímskeho biskupa na cirkevných snemoch, konaných v Byzancii³⁵.

Apokrizári na cisárskom dvore v Konštantinopole nemali vo všeobecnosti rozhodovaciu právomoc ohľadne cirkevných záležitostí na východe, ak nešlo o zastupovanie rímskeho biskupa na všeobecných konciloch. V ich kompetencii inak boli

³⁰ Už v období cisára Konštantína Veľkého posielali pápeži svojich legátov do Konštantinopolu, ich misia však nemala trvalú povahu a ich úlohou nebolo dohliadať (*speculatio*) na všetky záležitosti, ale len na vybrané, ako napríklad legáti pápeža Silvestra na Nicejskom koncile v roku 325, ktorými boli biskup Hosius z Cordoby a rímski kňazi Vitus a Vincentius, uvádzaní v koncilových dokumentoch hneď po Hosiovi, cisárskom radcovi (porovnaj KRIŠTÚFEK, František Xaver. Papežští legáti. In *Časopis katolického duchovenstva*, č. 1/1910, Praha: Tiskem a nákladem Knížecí arcibiskupské knihtiskárny, 1910, s. 12; prvým stálym legátom v Konštantinopole však bol Julianus, biskup z gréckeho ostrova Chios, ktorého poslal na túto misiu Lev I. (rímskym biskupom bol v rokoch 440–461). Julianus však nebol legátom-apokrizárom, pretože nemal kompetenciu vo všetkých cirkevných veciach, ale jeho úloha bola obmedzená na eliminovanie vtedajších bludných náuk vo vnútri Cirkvi, ktoré v prvej polovici 5. storočia šíрили konštantinopolský arcibiskup Nestorius a konštantinopolský presbyter-archimandrita Eutychius.

³¹ Novella Justiniani 25, caput 1 (rok 535); novella 123, caput 25, 36, 42 (rok 546).

³² Novella Justiniani 131, caput 2 (rok 545): Ideoque sancimus secundum earum definitiones sanctissimum senioris Romae papam primum esse omnium sacerdotum, beatissimum autem archiepiscopum Constantinopoleos Novae Romae secundum habere locum post sanctam apostolicam sedem senioris Romae, aliis autem omnibus sedibus praeponatur. [Preklad: Preto, v súlade s týmito závermi (koncilov), nariaďujeme, že najsvätejší otec starého Ríma bude mať prvé miesto medzi kňazmi, ale blahoslavený arcibiskup Konštantinopolu, nového Ríma, má (druhé) miesto po svätom apoštolskom stolci starého Ríma, ktorý predchádza všetky iné stolce (sídla).]

³³ Porovnaj Novella Justiniani 123, caput 25.

³⁴ Svojich apokrizárov v Konštantinopole, ako je už skôr uvedené na inom mieste, mali ale nielen rímski biskupi (rímski patriarchovia), ale aj iní patriarchovia a exarchovia ako najvyšší hierarchovia v systéme vtedajšej Cirkvi; biskupi a metropolití však museli svoje záležitosti na cisárskom dvore vybavovať prostredníctvom apokrizára, ktorého vyslal do Konštantinopolu ich predstavený, t.j. príslušný patriarcha alebo exarcha. Pozri KRIŠTÚFEK, ref. 29, s. 12–13.

³⁵ ŠUTOR, ref. 20, s. 26.

len tieto úlohy: *monendi* (upozorňovať), *referendi* (informovať), *invigilandi* (dohliadať) a *interpellandi* (pýtať sa)³⁶.

V 7. storočí viedol teologický spor ohľadne monotheizmu k situácii, v ktorej úrad apokrizára strácal na význame v dôsledku konfliktu medzi Rímom a Konštantinopolom³⁷. Viacerí východní cisári totiž presadzovali monotheizmus ako oficiálnu doktrínu Byzancie, napr. cisár Herakleios (Heraclius), ktorý tak ustanovil v edikte Ekthesis (*Εκθεσις*) v roku 638. V dôsledku toho sa vzťahy s Rímom zhoršili a niektorí apokrizári boli poslaní do vyhnanstva³⁸. Po odsúdení monotheizmu na treťom Konštantinopolskom koncile (rok 681) a normalizácii vzťahov medzi Rímom a Konštantinopolom pápeži obnovili prax vysielania apokrizárov na cisársky dvor, ale definitívny koniec pre zastupovanie rímskeho biskupa v Konštantinopole apokrizármi znamená hnutie ikonoklazmu na Východe. Od obnovenia cisárstva na západe (rok 800) posielali tam pápeži legátov-apokrizárov v hodnosti arcikaplánov, ale od 9. storočia už neboli zástupcami pápeža, ale len radcami cisára vo veciach cirkevných.³⁹

³⁶ KRIŠTŮFEK, ref. 29, s. 14.

³⁷ Ďalším dôvodom zániku obyčaje posilať apokrizára na cisársky dvor v Konštantinopole bola strata politického významu Byzancie v tom období a začiatok orientácie západnej cirkvi na Franskú ríšu; porovnaj RITTNER, ref. 21, s. 184.

³⁸ KRIŠTŮFEK, ref. 29, s. 13.

³⁹ Tamtiež, s. 15.

Vplyvy avignonského pápežstva na vývoj teórií vzťahu cisárstva a pápežstva¹

Vojtech Vladár

Abstrakt: Avignonské pápežstvo je poväčšine považované za relatívne krátkodobý fenomén, ktorý znamenal významnejšie vplyvy maximálne na inštitút pápežstva, a to predovšetkým v zmysle istého prelúdia k Veľkej západnej schizme. Obvykle sa však zabúda na to, že toto obdobie významne predznamenovalo neskorší vývoj nielen v cirkevnom živote, ale taktiež v ďalšom nastavení fungovania celej spoločnosti, ktorá bola do toho času postavená na ideáloch doktríny dvoch mečov uplatňovanej pápežstvom i cisárstvom. Avignonskí pápeži sa totiž museli vysporiadať nielen s úpadkom univerzálnej moci, ale aj nutnosťou získať si nových ochrancov v osobách francúzskych kráľov, čo zo strany cisárstva viedlo k preformulovaniu, respektíve novému konštituovaniu teórií jeho vzťahu k pápežstvu. Hlavným cieľom článku je stručne poukázať na predchádzajúci vývoj, ako aj najdôležitejšie zmeny, ktoré sa presadili za čias avignonského pápežstva a napokon viedli k definitívnemu odmietnutiu univerzalistických tendencií v stredovekej spoločnosti.

Kľúčové slová: pápežstvo a cisárstvo, teória dvoch mečov, boj o investitúru, pápežská teokracia, avignonské pápežstvo, francúzski králi a cisárstvo, kurfirsti, nové teórie vzťahu cisárstva a pápežstva

Abstract: Avignon papacy is typically considered to be relatively short-time phenomenon that influenced the institution of papacy at the most, especially in the sense of certain prelude to the Great Western Schism. It is usually neglected this period adumbrated later development not only in the Church life, but also in the next functioning of human society as a whole, grounded until then on the ideals of the doctrine of two swords applied by papacy and empire. Avignon popes had to namely settle with the fall of the universal power, as well as with the necessity to acquire the new protectors in the persons of the French kings and on that base the empire had to reformulate, respectively constitute anew theories on its relationship to the papacy. The main goal of the article is to point out the antecedent development, as well as the most important changes of the times of Avignon papacy that led to the definitive rejection of the universalistic tendencies in the medieval society.

Keywords: papacy and empire, theory of two swords, investiture controversy, papal theocracy, Avignon papacy, French kings and empire, prince electors, new doctrines on the relationship between empire and papacy

Úvod

Ako je všeobecne známe, obdobie avignonského pápežstva trvalo v cirkevných dejinách v rozmedzí rokov 1309 až 1377. Počas neho sa pápeži, ktorým sa v predchádzajúcom období podarilo presadiť nielen zásadu, že svetské autority sa nesmú miešať do vnútorných cirkevných záležitostí, ale tiež principiálnu nadradenosť nad predstaviteľmi svetskej moci, museli podriaďiť Francúzsku, ako vtedajšiemu najsilnejšiemu národnému štátu. Tamojší králi sa totiž necítili byť viazaní ani voči pápežstvu, ani cisárstvu a ich sebavedomie tak možno v konečnom dôsledku

¹ Príspevok venujem vzácnjej pamiatke pána profesora Jozefa Klimka, jedného z posledných klasikov a veľkých európskych profesorov. Bolo mi veľkou ctou byť aspoň chvíľu vo Vašej blízkosti a učiť sa od Vás. *Requiesce in pace, professore!*

označiť za najdôležitejší prvok, ktorý porazil stredoveké univerzalistické koncepcie a zničil stredovekú jednotu rodiny západných národov. Úpadok pápežstva ako inštitúcie začal práve v súvislosti s úpadkom cisárskej moci, keďže k tradičnému poslaníu cisárstva patrilo, popri službe celému kresťanstvu, pomáhať aj pápežom pri plnení ich univerzálnych duchovných úloh. Aj z toho dôvodu museli, v snahe o získanie nových ochrancov, francúzskych kráľov protežovať a priamo či nepriamo im napomáhať k dosiahnutiu statusu, ktorým do toho času disponovali výlučne rímsko-nemeckí cisári. Na tomto pozadí začalo postupne dochádzať k prevracaniu stáročia uplatňovaného tradičného poriadku vystavaného na doktríne dvoch mečov presadzujúcej jednotnú societu s dvomi hlavami na jej čele – pápežom a cisárom. Od tých čias zároveň začali obvyklé úlohy cisárstva preberať národní kráľi, a to najskôr francúzski a potom španielski. Celkom prirodzene, v samotnej rímsko-nemeckej Ríši využili oslabovanie sekulárneho univerzalistického prvku predovšetkým kniežatá, disponujúce právom voliť nemeckého kráľa, ktorý mal potom na základe platnej voľby právo nárokovať si cisársku korunu. Na pozadí sporov medzi pápežstvom a cisárstvom navyše došlo k sformulovaniu nových teórií o vzťahu medzi oboma mocnosťami, ktoré možno označiť za hlavný dôvod definitívneho úpadku univerzalistických tendencií v stredovekej spoločnosti a jasné prelúdium blížiaceho sa novoveku.

Starovek a raný stredovek

O začiatkoch vzťahov pápežstva a cisárstva možno prirodzene hovoriť už od čias cisára Konštantína I. Veľkého (306–337), o ktorého vláde sa mnohí historici vyjadrujú ako o začiatku cirkevného stredoveku. Ten síce na jednej strane prostredníctvom slávneho Milánskeho ediktu (*Edictum Mediolanense*, r. 313) uznal kresťanstvo za dovolené náboženstvo (*religio licita*) a Katolícku cirkev za štátom dovolený spolok (*collegium licitum*), na strane druhej však začal ingerovať do vnútorných cirkevných záležitostí, považujúc samého seba za „biskupa vonkajších cirkevných záležitostí“ (*ἐπίσκοπος των ἐκτός, episcopus ab extra*).² Už cisár Konštantín I. tak svojimi relatívne miernymi zásahmi do cirkevných vecí predznamenal budúce vzťahy rímskeho štátu ku Katolíckej cirkvi a položil základy štátneho cirkevnictva, ktoré sa postupne rozvinulo do nábožensko-politického systému východného césaropapizmu. I nástupcovia Konštantína I. Veľkého pokračovali v uvedenej politike, prostredníctvom ktorej prevzali prakticky úplnú kontrolu nad Cirkvou. Časté presadzovanie heréz na úkor ortodoxie z ich strany však zároveň viedlo k zhoršovaniu vzťahov s rímskymi

² Eusebios, Vita Const. 4,24. Ako hlava štátu si totiž Konštantín I. od začiatku veľmi dobre uvedomoval potenciálne využitie sily kresťanstva a cirkevnej hierarchie v prospech Ríše. Z toho dôvodu si vzťah kresťanstva k rímskemu štátu predstavoval úplne v zmysle antického názoru na pomer štátu a náboženstva, čoho dôkazom bol neskorší vývoj. Podobne ako predtým pohanské rímske náboženstvo sa tak malo kresťanstvo stať súčasťou verejnej správy, teda akousi mravnou políciou štátu. Porovnaj NEMEC, Matúš. *Štát, cirkev a právo v Rímskej ríši v prvých štyroch storočiach po Kristovi*. Bratislava: Iura edition, 2005, s. 47.

biskupmi.³ Tým totiž, kto rozhodoval o tom, kto je a kto nie je ortodoxný, bol výlučne štát reprezentovaný cisárom, čo na kresťanskom Východe pretrvalo až do zániku Byzantskej ríše (r. 1453). Vzťahy medzi cirkevnou a svetskou mocou totiž vychádzali z myšlienky splynutia štátu s náboženstvom (konceptia monizmu) a neskôr silne rozvinutej idey symfónie mocí, na základe ktorých sa náboženstvo a politika prekrývali. Cirkev a štát splývali a táto teologicko-náboženská atmosféra prenikala všetkými oblasťami verejného i súkromného života.⁴

Práve na základe uvedených štátnych zásahov do vnútorných cirkevných záležitostí a snáh o začlenenie Cirkvi do štátu začalo na kresťanskom Západe dochádzať k rozvíjaniu myšlienok dualizmu, podľa ktorých síce Cirkev pri presadzovaní kresťanských ideálov spolupracuje so štátom a poskytuje mu morálnu podporu, avšak zároveň si uchováva nezávislosť. V týchto súvislostiach by sme mohli spomenúť najmä rímskeho biskupa Geláza I. (492–496), ktorý sformuloval v roku 494 v liste východnému cisárovi Anastáziovi I. (491–518) tzv. náuku o dvoch mociach (*formula*

³ Ako príklad možno spomenúť predovšetkým Konštantínovho syna, cisára Konštantia II. (337–361), ktorý cielenie presadzoval herézu arianizmus. Jediným kritériom, podľa ktorého sa totiž cisár v otázkach viery rozhodoval, bolo dosiahnutie, respektíve zachovanie jednoty Ríše, ktoré principiálne prevládalo nad názormi teológov. O jeho vzťahu k Cirkvi a presadzovaní césaropapizmu do všetkých dôsledkov snáh najlepšie vypovedá výrok, ktorý predniesol v roku 355 na synode v Miláne: „Čo chce cisár, to platí ako cirkevný zákon“. Athanasios, Hist. Arian. ad Mon. 33. Arianizmus tak bol na kresťanskom Východe s menšími prestávkami preferovaný po dobu takmer päťdesiat rokov, oficiálne od celorišskej vlády Konštantia II. až do konca vlády cisára Valenta (364–378). Definitívny koniec uprednostňovania ariánov, a zároveň aj pôsobenia pohanských kultov v Ríši, predstavovalo na Východe až panovanie cisára Teodózia I. Veľkého a na Západe vláda cisára Graciána (375–383). Teodózius I. sa preslávil najmä vydaním ediktu *De fide catholica (Cunctos populos)*, k čomu došlo v roku 380 v spolupráci so západným cisárom Graciánom a formálne tiež spolucisárom Valentinianom II. (375–392), ktorým priamo nariadil všetkým poddaným, aby prijali kresťanské náboženstvo v rímskej ortodoxnej forme. Porovnaj Cod. Theod. 16,1,2 a Cod. Iust. 1,1,1. Bližšie k tejto problematike pozri BUŠEK, Vratislav. *Učebnice dejín práva cirkevného I.* Praha: Všeherd, 1946, s. 125 a MORDEL, Štefan. *Patrológia*. Spišské Podhradie: Nadácia Kňazského seminára biskupa Jána Vojtašáka, 2004, s. 246.

⁴ Cisár, vnímajúc sám seba ako Božieho námestníka, si v byzantskom systéme osoboval neobmedzené panstvo nielen v oblasti svetskej, ale aj náboženskej (teokracia) a jeho slovo sa stalo najvyšším cirkevným zákonom. Štátne zákony upravovali vstup do duchovného stavu, štát dohliadal na správu cirkevného majetku a stanovil tiež sídelnú povinnosť biskupov. Cirkevné zákony pritom cisár ustanovoval buď priamo, alebo prostredníctvom zvolanej synody, ktorej závery potom potvrdil ako štátny zákon. Na celom kresťanskom Východe bol okrem toho považovaný za poslednú a najvyššiu cirkevnú súdnu inštitúciu. Cisár navyše pravidelne pristupoval k potvrdzovaniu volieb biskupov najvýznamnejších stolcov v Ríši, čo platilo predovšetkým pre osoby konštantínopolského a rímskeho biskupa. Porovnaj VLČEK, Eduard – SCHELLE, Karel. *Právní dějiny 3. Státy střední a východní Evropy*. Brno: Masarykova univerzita, 1998, s. 15. Presadeniu césaropapistického systému na kresťanskom Východe pritom napomohla nielen starostlivosť štátu o Cirkev, ale aj neexistencia jednotlivej inštitúcie, ktorá sa neskôr objavila v osobe pápeža ako uznanej hlavy celej Katolíckej cirkvi. Z pohľadu Východu bol totiž rímsky biskup považovaný len za jedného z patriarchov (patriarcha Západu) a aj napriek viacerým autoritatívnym jurisdikčným zásahom do záležitostí partikulárnych cirkví zostával jeho primát zásadne vo vieroučnej rovine. Porovnaj HRDINA, Antonín Ignác. *Kanonické právo*. Praha: Eurolex Bohemia, 2002, s. 27.

Gelasiana).⁵ Podľa nej je duchovná moc na svetskej moci nezávislá, keďže každá z nich je príslušná len pre svoju oblasť pôsobenia. V konečnom dôsledku má však duchovná moc čestnú prednosť, keďže kňazi „... budú musieť Pánovi na Božom súde vydať účty i za pozemských kráľov“⁶. Takýmto spôsobom zároveň definoval koncepciu dualizmu, na ktorej sa od toho času vyvíjal kresťanský Západ. Postupné chladnutie vzájomných vzťahov medzi pápežmi reprezentujúcimi Západ a byzantskými cisármi a potreba zabezpečenia ochrancu Cirkvi napokon viedla pápežstvo k vedeniu vlastnej politiky, na Východe celkom nezávislej. V polovici 8. storočia sa tak rímski biskupi pri vonkajšom nebezpečenstve konkrétne obrátili na predstaviteľov Franskej ríše, predstavujúcej v tom čase najsilnejšiu západnú politickú entitu. Najvýznamnejšiu spoluprácu rozvinuli predovšetkým s panovníkmi Karovskej dynastie, pomenovanej neskôr po jej najvýznamnejšom predstaviteľovi, Karolovi Veľkom (768/800–814).⁷ Predovšetkým vďaka nej napokon vznikol i tzv. cirkevný alebo pápežský štát (*Patrimonium*, respektíve *Patrimonia sancti Petri*), ktorý sa ako „Petrovo dedičstvo“ udržal vo veľkosti približne dnešného Švajčiarska bez väčších zmien až do novoveku.⁸

Conditio sine qua non pre možné nastavenie ďalších vzťahov medzi pápežstvom a cisárstvom predstavovalo oficiálne obnovenie titulu západného cisára, k čomu sa odhodlal pápež Lev III. (795–816). Ten mal konkrétne dňa 25. decembra 800 počas polnočnej Svätej Omše podľa niektorých prameňov nič netušiacemu Karolovi Veľkému položiť na hlavu korunu rímskeho cisára a prehlásiť ho za „cisára Bohom korunovaného“, udeľujúc mu zároveň starorímske tituly *imperator* a *augustus*. Práve týmto aktom malo dôjsť k obnoveniu západného cisárstva (*renovatio Romani imperii*) s franskou cisárskou rodinou na čele. Podľa iných historikov ním dokonca došlo k preneseniu rímskeho cisárstva (*translatio imperii ad Francos*) z Východu na Západ, keďže v tom čase sedela na byzantskom tróne Západom neuznávaná žena

⁵ Porovnaj FRANZEN, August. *Malé dejiny cirkve*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006, s. 89.

⁶ Porovnaj Ep. 12,2. Bližšie k tejto problematike pozri NEMEC, Matúš. Teória dvoch mečov – významný prameň vzťahu cirkvi a svetskej moci v stredoveku. In *Acta Universitatis Tyrnaviensis – Iuridica: ročenka Právnickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave* 2010. 7. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, spoločné pracovisko Trnavskej univerzity v Trnave a VEDY, vydavateľstva Slovenskej akadémie vied, 2010, s. 191 a nasl.

⁷ V roku 751 podľa neoverenej legendy so súhlasom pápeža Zachariáša (741–752) zvrhol majordóm Pipin III. Krátky (751–768) posledného merovejovského kráľa Childericha III. (743–751), nazývaného „Bojazlivým“, a sám sa ujal vlády. Porovnaj BUŠEK, ref. 3, s. 136. Pápež Štefan II. (752–757) mal potom s novým franským kráľom uzavrieť v Quierzy dohodu (*Promissio carissiaca*) o ochrane rímskej Cirkvi a jej práv a odovzdaní pápežstvu území rímskeho kniežatstva a ravennského exarchátu, ktoré mali byť v budúcnosti odobraté Longobardom. Predovšetkým tento akt sa mal stať hlavnou príčinou politickej roztržky medzi pápežstvom a byzantským cisárstvom, ktorému bol Rím dovtedy aspoň formálne podriadený. Porovnaj SAMSOUR, Josef. *Cirkevní dějiny obecné*. Praha: Nakladatelství V. Kotrba, 1907, s. 374–376.

⁸ Porovnaj KUMOR, Boleslav. *Cirkevní dějiny 2. Raný křesťanský středověk*. Levoča: Polypress, 2001, s. 46.

Irena (780–803), ktorá si robila nároky na cisársky titul.⁹ Celá táto udalosť svedčila predovšetkým o veľkej mravnej autorite pápežov, vyčerpanosti Byzantskej ríše a faktickej sile franských kráľov.¹⁰ Práve cisárska korunovácia navyše znamenala jasné a definitívne zrieknutie sa Konštantinopolu a uznanie najvyššej politickej autority franských kráľov. I keď toto cisárstvo, neskôr nazývané ako „Svätá rímska ríša“ (*Sacrum imperium Romanum*), nebolo ani národné, ani celosvetové, malo všeobecný charakter a vo svojich hraniciach zjednocovalo takmer celý kresťanský Západ. Od toho času tak existovali dve navzájom sa uznávajúce cisárstva – jedno na Západe a druhé na Východe. Obnovením cisárstva na Západe si zároveň pápeži vybojovali právo, že oni sú tými, kto udeľuje cisársku korunu. Aj z toho dôvodu začalo pápežstvo stúpať na význame a otvorilo si cestu k budúcim požiadavkám na svetovládu, a to nielen v univerzálnej Cirkvi. Na pozadí týchto udalostí vznikol pevný zväzok medzi pápežstvom a cisárstvom ako nosných stĺpov stredovekej Európy, na ktorých dostalo kráľovstvo Božie podobu politickej skutočnosti.¹¹

I keď nástupcovi Karola Veľkého, cisárovi Ľudovítovi I. Pobožnému (813/814–840) sa podarilo zveľadiť Ríšu, a to či už z hľadiska územného rozsahu, alebo kultúry, z hľadiska vzťahov medzi Cirkvou a štátom sa vďaka jeho politike začalo ťažisko moci pozvoľne presúvať v prospech Cirkvi. K tomu prispela tiež skutočnosť, že po Ľudovítovej cisárskej korunovácií vykonanej na Karolovo prianie bez

⁹ Porovnaj FRANZEN, ref. 5, s. 125.

¹⁰ Porovnaj BUŠEK, ref. 3, s. 136–137.

¹¹ Porovnaj MALÝ, Radomír. *Církevní dějiny*. Olomouc: Matice cyrilometodějská, 2001, s. 78–79. Organizovaný pokus cisárstva a Cirkvi o vytvorenie kresťanskej civilizácie našiel hlboký odraz predovšetkým v tzv. karolínskej renesancii, teda v snahách o povznesenie umenia a vzdelanosti podľa vzoru rímskej civilizácie, ktoré sa okrem iného prejavili i v rozsiahlom zakladaní kapitulných, kláštorných, ale i farských škôl. Karolínskemu kléru sa zároveň podarilo v praxi presadiť čistú latinčinu, ktorá sa od toho času stala v celej západnej Európe jazykom učencov. Podobne pomer Cirkvi k štátu bol najjasnejšie stanovený za Karola Veľkého, ktorý sa zároveň dodnes kvôli rozsiahlym zásahom do vnútorných záležitostí franskej cirkvi považuje za predstaviteľa vrcholného západného césaropapizmu, v miernejšej forme presadzovaného už od čias merovejovských panovníkov. Ako nadšený priaznivec sv. Augustína († 430) si totiž predstavoval kresťanskú spoločnosť riadenú dvomi hlavami: cisárom a pápežom. Porovnaj FRANZEN, ref. 5, s. 119. Církevný Otec Augustín bol totiž presvedčený, že moc duchovná a svetská môžu spolupracovať k uskutočneniu Božej ríše na Zemi a ku konečnému cieľu ľudstva, ktorým bola večná spása a blaženosť všetkých ľudí. Práve Augustínovo dielo *De civitate Dei*, dokončené ešte v roku 422, sa stalo v rôznych interpretáciách pre stredoveké chápanie filozofie dejín štátu určujúcim. Postupné presadzovanie pápežského primátu prinieslo svoje ovocie a v tomto období bol už pápež považovaný za uznanú duchovnú hlavu univerzálnej Cirkvi. Politický systém Západu sa zároveň od toho času začal opierať o nové základy, pričom prednosť dostávali zásadne veci duchovné. Tieto idey našli svoje vonkajšie vyjadrenie najmä vo výraznej klerikalizácii a sakralizácii stredovekého spoločenského života a neskôr tiež v snahách o vytvorenie teokratickej kresťanskej republiky (*res publica Christiana*) s pápežstvom na čele. Kresťanské princípy tak začali čoraz viac prenikať celou ľudskou spoločnosťou i životom jednotlivca a kresťanským duchom boli naplnené nielen veda a umenie, ale i hospodárstvo, ekonomika a štát. Z právneho hľadiska sa táto skutočnosť prejavila napríklad na štátnych súdoch, keď bola do procesného práva zavedená cirkevná prisaha a rozsudky boli vydávané v mene Svätej Trojice. Aj všetky ostatné verejné a súkromné dokumenty sa začínali slovami *In nomine Dei*. Porovnaj KUMOR, ref. 8, s. 9–10 a 73.

príčinenia duchovenstva (r. 813) sa ten nechal v roku 816 z vlastnej iniciatívy znovu korunovať pápežom Štefanom IV. (816–817), čo malo do budúcnosti predznamenať podmienenosť získania cisárskeho úradu pápežskou korunováciou.¹² I po rozpade Karlovej ríše a rozdelení cisárstva v roku 843 vo Verdune (*Viridunum*) na tri časti zostávali vzťahy medzi pápežstvom a cisárstvom stabilizované, pričom tým, kto sa stal formálnym nástupcom a nositeľom titulu západného cisára bol vládca Itálie a strednej časti Ríše (*Francia media*). Ten disponoval hodnosťou, ktorá mu síce pridávala na prestíži, avšak nezvyšovala jeho moc voči panovníkom Západofranskej ríše (približne dnešné Francúzsko) a Východofranskej ríše (približne dnešné Nemecko).¹³ Jediný vážnejší zásah do predmetných vzťahov sa uskutočnil ešte za prvého vládcu bývalej strednej časti Ríše a nositeľa cisárskeho titulu, Lothara I. (817/840–855), ktorý v roku 824 vydal *Constitutio Lothari* (*Constitutio Romana*), regulujúcu pápežské voľby po celé nasledovné storočia.¹⁴ Na druhej strane však bolo pápežovi pre zmiernenie recipročne oficiálne rezervované právo korunovácie a pomazania nového cisára. Silnejšie postavenie pápežstva sa neskôr prejavilo najmä v roku 875, keď Karol II. Lysý (843/875–877) musel uznať, že cisársku korunu prijal viac z milosti pápežskej (*per Apostolicae Sedis privilegium*), ako z milosti Božej (*Dei gratia*). Uvedená situácia pretrvala až do zániku cisárstva v roku 899 za panovania Arnulfa Korutánskeho (887/896–899), keď sa cisárska hodnosť dostala do rúk italských veľmožov a stala sa už len symbolom bez akéhokoľvek obsahu a sily.¹⁵

Karlovskú dynastiu sa v cisárskom úrade podarilo úspešne nahradiť až východofranským kráľom Saskej (Otovskej) dynastie (919–1024), a najmä ich prvému cisárovi – Otovi I. Veľkému (936/962–973), ktorý sa po posilnení svojej pozície zároveň stal novým ochrancom západného kresťanstva.¹⁶ Predovšetkým v jeho osobe tak na kresťanskom Západe opätovne silne ožila myšlienka imperializmu rímskych cisárov (*renovatio et restitutio imperii Romani*), ktorá sa opierala o teóriu, že rímske cisárstvo v skutočnosti nikdy nezaniklo, ale len prešlo na nemeckých kráľov. Keďže uznanými udeľovateľmi cisárskej koruny boli pápeži, podriadenie pápežstva sa

¹² Vo vzťahu k univerzálnej Cirkvi a pápežovi presadzoval navyše Ľudovít I. Pobožný zásadu úzkej spolupráce duchovnej a svetskej moci. Voči pápežovi preto urobil viacero ústupkov a zaručil tiež autonómiu cirkevného štátu v oblasti spravodlivosti. Porovnaj FRANZEN, ref. 5, s. 127.

¹³ Porovnaj KUMOR, ref. 8, s. 89.

¹⁴ Na jej základe disponoval cisár právom potvrdzovania každého pápeža v úrade po jeho voľbe a zároveň sa stal najvyššou súdnou inštanciou v civilných záležitostiach cirkevného štátu. V roku 845 bola táto konštitúcia Lotharom I. doplnená, pričom od tohto času bolo k pápežskej voľbe možné pristúpiť iba po získaní predchádzajúceho súhlasu cisára alebo jeho splnomocnencov (*missi domini*). Aj samotná voľba sa mala uskutočniť len v ich prítomnosti a do ich rúk tiež novozvolený pápež skladal pred ujatím sa úradu prisahu vernosti cisárovi. Právo voliť pápeža síce naďalej patrilo, v súlade s tradíciou a ustanoveniami starovekých rímskych biskupov, rímskemu duchovenstvu a ľudu, avšak od roku 845 k voľbe dochádzalo vždy za spoluúčasti cisára, čo neskôr viedlo k presadeniu sa zvyku cisárskeho potvrdzovania pápeža v úrade ihneď po jeho zvolení. Porovnaj BUŠEK, ref. 3, s. 139.

¹⁵ Porovnaj FRANZEN, ref. 5, s. 128.

¹⁶ Porovnaj SAMSOUR, ref. 7, s. 355–356.

zároveň stalo prioritou každého silného panovníka usilujúceho sa o získanie titulu cisára.¹⁷ I keď tak na jednej strane v *Privilegium (Pactum) Ottonianum* z roku 962 prisľúbil, že bude vyvyšovať svätú Rímsku cirkev a jej vládcu podľa svojich možností (...*sanctam ecclesiam Romanam et rectorem ipsius exaltabo secundum meum posse*), zároveň reštauroval spomenutú konštitúciu Lothara I., na základe ktorej mal nový pápež skladať ešte pred intronizáciou prísahu vernosti cisárovi (prípadne jeho poslovi), pričom cisár sa stal vo svetských kauzách cirkevného štátu najvyššou apelačnou inštanciou. Otova korunovácia v roku 962 v Ríme spolu s manželkou Adelheid (*consors imperii*, † 999) sa skutočne javila ako nadviazanie na tradície západného impéria. Cisárstvo, ktoré sa obnovilo a fakticky prenieslo z Frankov na Nemcov, zostalo od toho času stabilne spojené s nemeckou kráľovskou hodnosťou a s istými peripetiami pretrvalo až do roku 1806.¹⁸ Od jeho čias sa však presadilo i krajne negatívne vnímané nepísané pravidlo bežného zosadzovania nehodných pápežov a voľba pápežských kandidátov určených cisárom.¹⁹

Z obdobia úpadku súvisiaceho s pretrvávajúcim *status quo*, vyšlo pápežstvo napokon oveľa silnejšie než kedykoľvek predtým a pápeži, ako uznani udeľovatelia cisárskej koruny, sa viac nechceli len tak poddať cisárskej nadvláde a začali sebavedome hájiť záujmy cirkevného štátu a práva všeobecnej Cirkvi. Práve v priebehu takýchto konfliktov kontinuálne dochádzalo k vyjasňovaniu zásadných otázok o pomere Cirkvi a štátu. Cisár a pápež sa však hnali do stále vážnejších konfliktov, keďže vlastný úrad sa zdal zvládnuteľným iba za predpokladu závislosti toho druhého. Pápežstvo sa muselo brániť najmä kvôli cézaropapistickej politike, rozhodne presadzovanej a uplatňovanej i nástupcami prvého rímsko-nemeckého cisára.²⁰ Po cisárskom

¹⁷ Ešte pred samotnou cisárskou korunováciou sa Otovi I. podarilo aspoň na čas vytrhnúť pápežstvo z rímskych konfliktov a pripomenúť mu jeho univerzálnu kresťanskú a spoločenskú úlohu. Porovnaj KUMOR, ref. 8, s. 107.

¹⁸ Takýmto spôsobom vznikla, ako sa od konca 12. storočia často uvádzalo, „Svätá rímska ríša“, ku ktorej sa od polovice 15. storočia navyše pridával doplnok „národa nemeckého“ (*Sacrum Romanum imperium nationis Germanicae*). Porovnaj DOLINSKÝ, Juraj. *Dejiny Cirkvi. Druhý diel. Stredovek*. Bratislava: Dobrá kniha, 1997, s. 57.

¹⁹ Závislosť Cirkvi od cisárstva mala i pozitívne stránky, a to nielen vo vzťahu k partikulárnej nemeckej cirkvi, ale taktiež k Cirkvi univerzálnej. V Nemecku mala totiž cirkev po cisárovej úspešnej eliminácii vonkajších nepriateľských vpádov možnosť vytvárať jednotnú nábožensko-politickú kultúru, čo sa prejavilo predovšetkým v kláštoroch, v ktorých začalo po období úpadku opätovne prekvitať kresťanské umenie a kultúra (otovská renesancia). Práve cirkev totiž predstavovala zdroj a základ cézaropapistického nábožensko-politického poňatia obnovenéj Ríše, v ktorom sa kresťanstvo a politicky zjednotený Západ prakticky úplne prekrývali. Podľa byzantských vzorov navyše cisár sám seba považoval za Kristovho vikára (*vicarius Christi*) a prostredníka medzi ľudom a kľérom. Jeho svätenie a pomazanie boli podľa názorov niektorých hodnostárov dokonca zaraďované k sviatostiam, s určitostí minimálne k sväteninám (pri korunováci bol cisár odedý do kňazského rúcha a prijatý za člena svätopeterskej kapituly), čo opätovne len prispievalo k prehlbovaniu sakrálneho charakteru celej monarchie. Tieto idey napokon dosiahli vrchol za cisárov Ota III. (983/996–1002), Henricha II. (1002–1024) a Henricha III. Porovnaj KELLER, Hagen. *Otoni. Jindřich I. Ptáčník, Ota I., II., III., Jindřich II.* Praha: Vyšehrad, 2004, s. 82–83 a 88.

²⁰ Po jeho smrti posledného potomka saského kniežacieho rodu Henricha II. Bavorského (1002/1014–1024) prešla vláda na nový rod franských sálskych cisárov (1024–1125). Aj tito sa

pokuse o získanie práva dezignovať (*designatio*) nového pápeža a získanie práva prednostnej voľby (*principatum electionis*) tak v roku 1059 pápež Mikuláš II. (1059–1061) reagoval bulou *In nomine Domini*, v súlade s ktorou sa mala stať voľba pápeža výlučným právom zboru kardinálov (*cardinales*), čo neskôr potvrdil aj Tretí lateránsky koncil (r. 1179).²¹ Až týmto cirkevnoprávnym opatrením sa pápežstvu podarilo pozbaviť cisára a rímske šľachtické rodiny akéhokoľvek vplyvu na pápežské voľby. Cisárovi bola pri voľbe zaistená len ... *salvo debito honore et reverentia*, avšak nijaké ustanovujúce právo alebo právo veta. Tieto normy sa ale v praxi ujali až neskôr, v súvislosti s víťazstvom Cirkvi nad svetskou mocou v boji o investitúru (*controversia de investitura*) a úspešným presadením postulátov gregoriánskej reformy (*reforma gregoriana*).²² V rámci tohto boja prebehol najostrejší konflikt s cisárstvom za čias pontifikátu pápeža Gregora VII. (1073–1085), ktorý cisárovi výslovne uprel akékoľvek práva zasahovať do vnútorných záležitostí Cirkvi.²³

Vrcholný a neskorý stredovek

I napriek nedobrému koncu pápeža Gregora VII., skončil samotný boj o investitúru pre Cirkev viac než dobre, čo našlo svoje formálne odzrkadlenie v známom

správi k Cirkvi v duchu západného césaropapizmu, proti čomu sa stavali nielen miestne cirkevné authority, ale v duchu prebúdajúcej sa gregoriánskej reformy i samotné pápežstvo. Porovnaj SU-CHÁNEK, Drahomír. *Imperium et sacerdotium. Ríšská cirkev na prelomu prvého a druhého tisícletí*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2011, s. 14 a 27 a nasl.

²¹ Porovnaj ŘÍČAN, Rudolf – MOLNÁR, Amedeo. *Dvanáct století církevních dějin*. Praha: Kalich, 2008, s. 271.

²² Gregoriánsku reformu ale nemožno spájať výlučne s bojom za celkové obmedzovanie laických praviek v duchovných záležitostiach Cirkvi (osobitne najmä vo vzťahu k laickej investitúre). V skutočnosti totiž išlo o reformné hnutie, ktoré si za cieľ kladlo oveľa širšie ciele a usilovalo sa predovšetkým o obnovu cirkevného a náboženského života v tom najširšom zmysle slova. Porovnaj KADLEC, Jaroslav. *Církevní dějiny. I. Církevní starověk*. Praha: Česká katolická Charita, 1983, s. 191.

²³ Svoje nároky voči svetskej moci vyjadril predovšetkým vo svojom súkromnom spise *Dictatus (Gregorii) papae*, zapísanom do registra jeho listov (*Registrum Gregorii*) v roku 1075, v ktorom, vychádzajúc najmä z myšlienok sv. Augustína a pápežov Gregora I. Veľkého (590–604) a Mikuláša I. (858–867), vo forme 27 článkov jasne definoval univerzalistické požiadavky pápežstva. V tomto dokumente sa okrem iného hovorilo o tom, že kým cirkevná moc sa podobá svetlu slnka, svetská moc svetli ako mesiac, ktorý je iba odleskom slnečného svetla; pápež je najvyššou hlavou kresťanstva, a preto disponuje právom zosadiť cisára (... *quod illi liceat imperatores deponere*) a zbaviť poddaných prisahy vernosti voči nemu (... *quod a fidelitate iniquorum subiectos potest absolvere*); len pápežovi sú vyhradené všetky najdôležitejšie celocirkevné záležitosti (*causae maiores*); nijaký koncil nemôže byť uznaný za všeobecný bez súhlasu pápeža; Rímska cirkev je neomylná; riadne ustanovený pápež nemôže byť nikým súdený (*Prima sedes a nemine iudicatur*); a bez vypočutia synod môže dosadzovať a zosadzovať biskupov. Cisár bol v duchu Gregorových myšlienok navyše celkom otvorene označený len za laika, čo do budúcnosti najvýraznejším spôsobom prispelo k postupnej desakralizácii cisárskej hodnosti. Keďže pápežovým spoločenským ideálom bolo zjednotené kresťanstvo, nad ktorým malo skrze rímskeho veľkňaza vládnuť Božie právo aj nad každým predstaviteľom svetskej moci, vrátane cisára, tento pápež je dodnes považovaný za zakladateľa pápežských svetovládnych (teokratických) snáh. Porovnaj SCHATZ, Klaus. *Dějiny papežského primátu*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2001, s. 186–187.

Wormskom konkordáte (*Vormatiae concordatus*, r. 1122), ktorý sa považuje za faktické víťazstvo Cirkvi nad cisárstvom a vo všeobecnosti tiež koniec svetských zásahov do cirkevných záležitostí v zmysle dovtedy ostro uplatňovaného nábožensko-politického systému západného césaropapizmu.²⁴ V súvislosti s ním sa zároveň upevnilo ústredné postavenie pápeža v Cirkvi i svetskej spoločnosti a od toho času nastúpila éra relatívnej slobody Cirkvi a nezávislej pápežskej moci, ktorá predznamenovala vrcholné obdobie stredovekého pápežstva druhej polovice 12. a prvej polovice 13. storočia. Myšlienky Gregora VII., vychádzajúce z ponímania pápeža ako hlavy celého sveta (*caput totius orbis*), od tohto času rezonovali po celý zvyšok stredoveku a určovali ďalší smer vzájomného pomeru medzi Cirkvou a štátom.²⁵ Na pozadí uvedeného vývoja predstavovalo obdobie vrcholného stredoveku etapu najvyššej politickej slávy pápežstva, ktoré zároveň v najvýznamnejšej miere prispelo k procesu zjednocovania a zblížovania západných národov.²⁶ Dôležitú úlohu pri týchto procesoch však predsa len zohrala aj znovuoobnovená dôstojnosť cisárstva (najmä za vlády Fridricha I. Barbarossu, 1152/1155–1190), čo obdobne zodpovedalo interpretovaným myšlienkam Božieho štátu. Pomer cisára a pápeža pritom zásadne nepredstavoval vzťah nadriadenosti a podriadenosti, keďže obaja boli formálne nezávislí a navzájom si skladali vždy len sľub vernosti, nikdy nie vazalskú prisahu. Pred korunovaním preto budúci cisár zložil sľub ochrany a vernosti Cirkvi (*fidelitas*), čo predstavovalo pravú a vlastnú korunovačnú prisahu, kým pápež recipročne cisárovi skladal sľub vernosti a istoty. I napriek viacerým snahám o prezentovanie opaku, cisárova prisaha teda v skutočnosti nikdy nemala povahu prisahy vazala voči svojmu pánovi (*homagium*). O pretrvávajúcom sakrálnom charaktere cisárskej hodnosti v tomto období vypovedá aj už spomenutá skutočnosť, že cisár bol pri korunovácii prijatý za člena svätopeterskej kapituly a odetý do kňazského rúcha ako subdiakon.²⁷

²⁴ Za víťazstvo v boji o investitúru mohol pápež ďakovať predovšetkým práci kánonistov, a to najmä biskupovi Ivovi zo Chartres (1090–1115), ktorý bol známy svojimi názormi ohľadom spoluúčinkovania oboch mocí (*le monde bien gouverné*). Porovnaj WIEL, Constant Van de. *History of Canon Law*. Louvain: Peeters Press, 1991, s. 98 a BEDOUELLE, Guy. *História Cirkvi*. Prešov: Petra, 2005, s. 74–75.

²⁵ V súvislosti s týmito tendenciami začal pápež od 11. storočia nosiť na neliturgických slávnostiach ako symbol svojej hierarchickej moci zvláštnu vysokú pokrývku hlavy, tzv. tiaru (*tiara*), ktorá predstavovala vládu (*regnum*). Od toho času sa aj pápežský dvor vo svojej štruktúre čoraz viac podobal svetskému dvoru panovníka a od konca 11. storočia sa v pápežských dokumentoch začal pravidelne objavovať popri označení „posvätný lateránsky palác“ (*sacrum palatium Lateranense*) aj pojem „Rímska kúria“ (*curia Romana*). Porovnaj ŠPIRKO, Josef. *Cirkevné dejiny II*. Turčiansky Svätý Martin: Neografia, 1943, s. 428 a MÜCSKA, Vincent. *Uhorsko a cirkevné reformy 10. a 11. storočia*. Bratislava: Stimul, 2004, s. 26.

²⁶ Pod pápežskou ochranou sa v tomto čase nachádzali rehoľníci, obyvatelia jednotlivých štátov, vrátane učiteľstva a žiacka stredovekého školstva. Formujúci sa vzťah Cirkvi a štátu tak našiel na dlhý čas konečné riešenie, a to v prospech Cirkvi. Porovnaj KUMOR, Boleslav. *Cirkevné dejiny 3. Zlaté obdobie kresťanského stredoveku*. Levoča: Polypress, 2001, s. 13 a nasl.

²⁷ Podobne i korunovácie národných kráľov ostatných kresťanských krajín sa stávali sakrálnym slávnostným aktom cirkevnej liturgie, ktorá vo viacerých ohľadoch napodobňovala rituál biskupského svätenia. Národní králi tak v období stredoveku tvorili spolu s posväteným cisárom akúsi

Pápežská teokracia

Ani po uzavretí Wormského konkordátu ale neboli vzájomné vzťahy medzi Cirkvou a štátom jasne usporiadané a dosiahnutie konečného riešenia sa zdalo byť vo viacerých ohľadoch v nedohľadne. Kým pápežstvo predkladalo čoraz väčšie nároky v politickej oblasti, cisárstvo si naďalej uzurpovalo viaceré právomoci v oblasti duchovnej a proti koncepcii „univerzálneho pápežstva“ dôrazne stavalo program „univerzálneho cisárstva“.²⁸ Po období prevahy štátu nad Cirkvou a cisárstva nad pápežstvom v období Karlovcov a Otovcov tak prišlo obdobie superiority pápežstva nad cisárstvom, pripravené rehoľnými reformnými centrami a v univerzálnej rovine realizované gregoriánskou reformou pápežského Ríma. Na základe dosiahnutých úspechov si Cirkev, ktorá sa musela po stáročia úzkostlivo brániť proti svetským vplyvom, začala čoraz viac uvedomovať svoju nadradenosť a vznešenejšie postavenie oproti moci svetskej. Táto skutočnosť sa prejavila predovšetkým v sformulovaní teologicko-filozofického myšlienkového základu, ktorý používal k vystihnútiu ich vzájomného pomeru prirovnania ako: slnko a mesiac, nebo a zem, zlato a olovo, či duša a telo.²⁹ Najmä na tomto pozadí sa začali čoraz výraznejšie presadzovať pápežské hierokratické myšlienky, ktoré deklarovali zásadnú nadradenosť Cirkvi nad štátom a napokon i pápežstva nad cisárstvom. Okrem aktivít pápežov a kánovnístov k ich rozvinutiu a presadeniu vo svetskej spoločnosti napomáhalo i obnovenie centralistických zásad v štátnej správe, návrat k systému plateného úradníctva, rozvoj cisárského imperializmu a vo viacerých ohľadoch tiež recepcia rímskeho justiniánskeho práva (*ius Romanum Iustinianum*).³⁰

V tomto čase sa na pozadí kánonickoprávnej teórie o plnosti pápežskej moci (*plenitudo potestatis*) uplatňovanej od čias gregoriánskej reformy aj v časných záležitostiach vyššie naznačené tendencie začali prejavovať aj v ponímaní cisárského úradu ako pápežského léna, ktoré je pápežovi podriadené prisahou vernosti.³¹ Pápeži

pomyselnú politickú hierarchiu podobnú posvätné hierarchii biskupov na čele s pápežom. Porovnaj RAPP, Francis. *Církev a náboženský život západu na sklonku stredoveku*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1996, s. 9, s. 21–22 a 47.

²⁸ Keďže každá zo strán sa snažila opierať svoje nároky o normy spoľahlivého právneho systému, dochádzalo k rozsiahlemu rozvoju právnických štúdií, ktorých strediskom sa stala najmä Bolonská univerzita (*Universitas Bononiensis*). Na rozdiel od tamojších kánovnístov, bolonskí legisti považovali v súlade s modelmi rímskeho a karolínskeho cisárstva za jediný a výlučný prameň každého práva cisársku moc. Ich postojmi však v konečnom dôsledku nebolo ohrozené len postavenie pápežstva ako nezávislej hlavy celého kresťanstva, ale i samotné zriadenie Cirkvi ako právne dokonalejšie spoločnosti (*societas iuridice perfecta*). Aj preto sa pápeži snažili o vymedzenie hraníc vplyvov svetskej moci na vnútorné cirkevné záležitosti a posilnenie svojho medzinárodného postavenia, hľadajúc oporu predovšetkým v rozvíjajúcom a stále sa zdokonaľujúcom kánonickom práve. Porovnaj BUŠEK, ref. 3, s. 79.

²⁹ Porovnaj FRANZEN, ref. 5, s. 166–167.

³⁰ Porovnaj BUŠEK, Vratislav. *Učebnice dějin práva církevního II*. Praha: Věšhrd, 1946, s. 115–121.

³¹ Porovnaj KUMOR, ref. 26, s. 20.

si tak začali predstavovať cisára ako svojho úradníka (vazala), voči ktorému sú ostatní králi v pomere podvazalov.³² Táto skutočnosť sa navonok nepriamo prejavila i v úspešnom zväčšovaní teritória cirkevného štátu a ochrane, ktorú Svätá stolica poskytovala viacerým o to žiadajúcim štátom.³³ Kým cisári sa tak na začiatku tohto obdobia fakticky uspokojovali s panovaním v Nemecku a Itálii, deliac sa o vládu vo veľkej miere s mocnými vazalmi v osobách tamojších kniežat, pápeži prinajmenšom teoreticky rozširovali svoju jurisdikciu na celý kresťanský svet.³⁴ V súvislosti s týmto vývojom a pozíciou získanou po zorganizovaní križiackych výprav sa pápežstvo stávalo skutočným centrom jednoty Európy a hlavou celého kresťanského západného sveta. Aj už spomenutá skutočnosť, že pápežský dvor sa stále viac podobal dvoru svetského panovníka, veľa napovedá o tom, že pápeži tohto obdobia chápali svoj úrad absolutisticky a že ich pontifikátmi začala etapa tzv. monarchického pápežstva, označovaná tiež pojmom „papocézarizmus“ (*papacaesarismus*).³⁵ Myšlienky Gregora VII. presadzujúceho duchovnú vládu pápeža nad celým svetom sa tak presadili v praxi najmä za pontifikátov slávnych pápežov – kánonistov 12. a 13. storočia.³⁶ Tí si v dôsledku uplatňovania teórie o priamej, respektíve nepriamej moci (*potestas directa seu indirecta*) nad svetskou mocou osobovali vo vzťahu k svetským panovníkom i viaceré trestnoprávne oprávnenia, ktoré spočívali predovšetkým v možnosti ich exkomunikácie, zosadenia, zbavenia poddaných záväzku vernosti voči nim a v určitých

³² Porovnaj FRÖHLICH, Roland. *Dva tisíce let dějin církve*. Praha: Vyšehrad, 2008, s. 88-90.

³³ Národní králi tímto aktom nestrácali svoju suverenitu, avšak fakticky uznali svoju lénnu závislosť od Apoštolskej stolice, ktorá v snahe o udržanie politickej rovnováhy síl v Európe začala reálne konkurovať cisárstvu. Porovnaj KADLEC, Jaroslav. *Církevní dějiny. II. Raný středověk*. Praha: Česká katolická Charita, 1983, s. 114.

³⁴ Porovnaj BUŠEK, ref. 3, s. 148-149.

³⁵ Porovnaj ŠPIRKO, ref. 25, s. 428.

³⁶ Z nich možno spomenúť najmä Alexandra III. (1159–1181), Inocenta III. (1198–1216), Gregora IX. (1227–1241), Inocenta IV. (1243–1254), Klementa IV. (1265–1268) a sčasti tiež Bonifáča VIII. (1294–1303). Keďže rozväzovacia a zaväzovacia právomoc pápeža, o ktorú sa výslovne opierala teória Gregora VII., sa v zásade týkala iba duchovnej moci a nebola celkom vhodnou k formálnemu obhájeniu a presadeniu svetovládnych pápežských nárokov, v období vrcholného stredoveku sa hľadali k ich podpore stále nové podklady a dôkazy. Cirkev sa tak nie raz úspešne dovoľovala reálnych, niekedy i domnelých historických skutočností, pomocou ktorých sa snažila potvrdiť výnimčnosť svojho postavenia na Zemi, a to nielen v duchovnej, ale i svetskej oblasti. Nástupcovia Gregora VII. tak nie raz podporovali svoje argumenty odkazmi na falzifikáty ako Konštantínova donácia (*Donatio Constantini*), či Pseudo-izidoriánske dekretálie (*Collectio pseudo-Isidoriana*), pričom aj spomenutá pravá zmluva vernosti z Quierzy z roku 754 bola interpretovaná v zmysle lénneho poddanstva cisára voči pápežovi. Okrem toho bolo poukazované na prenesenie cisárstva pápežom z Východu na Západ v roku 800 so zdôraznením pápežovho práva pomazať a korunovať cisára, ktoré bolo obdobne interpretované v duchu pápežskej lénnej zvrchovanosti. Keďže už od čias gregoriánskej reformy začalo dochádzať k desakralizácii cisárskej hodnosti, na základe čoho bol cisár vnímaný iba ako laik, presadil sa tiež názor, že minimálne v prípade hriechu je aj on podriadený súdu cirkevnej hierarchie, tak, ako každý iný veriaci. Práve na podklade vyššie uvedených argumentov si Cirkev vyhradila všeobecne poňaté právo rozhodovať i v časných záležitostiach, pokiaľ sa tie čo i len okrajovo dotýkali jej dobra alebo duchovného blaha a spásy duší (*ratione peccati, non ratione domini*). Porovnaj PENNINGTON, Kenneth – SOMERVILLE, Robert (eds.). *Law, Church, and Society*. Philadelphia: University of Pennsylvania, 1977, s. 58-59.

prípadoch i vyhlasovania štátnych zákonov za neplatné. I keď teda stredovekí pápeži vo všeobecnosti uznávali zvrchovanosť cisára i ďalších panovníkov v rýdzo svetských záležitostiach, v konečnom dôsledku ich takýmto postupom netrestali len ako veriacich kresťanov, ale aj ako svetských vládcov.³⁷

Avignonské pápežstvo a spory s Ríšou

Historická etapa pápežských teokratických požiadaviek voči svetskej moci sa chýli ku koncu približne v polovici 13. storočia, keď muselo pápežstvo postupne začať ustupovať pred silnejúcimi štátmi, ktoré si stále viac začali uvedomovať národnú identitu a presadzovať nezávislosť voči univerzalistickým inštitúciám, teda pápežstvu i cisárstvu. Príkladom tohto vývoja bol konflikt pápeža Bonifáča VIII. s francúzskym kráľom Filipom IV. Pekným (1285–1314), ktorý skončil víťazstvom svetského panovníka.³⁸ Ďalší nástupcovia museli od toho času Francúzsku neustále ustupovať, čo sa prejavilo už za pápeža Klementa V. (1305–1314), ktorý napríklad musel zrušiť účinky Bonifáčovej buly *Unam Sanctam* voči Francúzsku (breve *Meruit*, r. 1306), zrušiť bulu *Clericis laicos* (r. 1296), ktorá pod hrozbou exkomunikácie zakazovala, aby klerici odovzdávali laikom dary a poplatky akéhokoľvek druhu bez dovoľenia Svätej stolice, a povolil tiež desatiny z cirkevných majetkov na päť rokov v prospech francúzskeho kráľa.³⁹ V snahe zabrániť procesu proti Bonifáčovi VIII. bol napokon donútený aj k zrušeniu templárskeho rádu na Viennskom koncile (r. 1312).⁴⁰ Francúzskemu kráľovstvu sa v tomto čase začalo úspešne dariť s elimináciou prvého univerzalistického elementu a ani cisár, ako hlavný predstaviteľ svetskej moci, napokon nebol schopný výraznejšie sa postaviť jeho rozpínavosti. Po viacerých nešťastných krokoch cisára Fridricha II. (1212/1220–1250) a páde rodu Hohenštaufovcov (r. 1268) totiž došlo k výraznému oslabeniu cisárskej moci, pričom od toho času sa

³⁷ Z pohľadu historických udalostí však nebol často cirkevnoprávnym trestom postihnutý iba samotný panovník, ale spolu s ním i jeho poddaní, k čomu dochádzalo najmä v prípade použitia teritoriálneho interdiktu. Čo totiž predstavovala exkomunikácia pre jednotlivca, tým bol interdikť pre celý národ a po tom, čo vstúpil do platnosti, samotní poddaní obyčajne vyvíjali na svojich vládcov nátlak, aby sa kajali alebo abdikovali. Porovnaj KUMOR, ref. 26, s. 145–146.

³⁸ Porovnaj DOLINSKÝ, Juraj. *Dejiny Cirkvi. Tretí diel. Obdobie reforiem*. Bratislava: Dobrá kniha, 1995, s. 7. Pápež v rámci neho v roku 1302 publikoval známu bulu *Unam Sanctam*, v ktorej okrem iného deklaroval nadradené postavenie duchovnej moci voči každej svetskej moci a najmä svoju myšlienku: *Porro subesse Romano Pontifici omni humanae creaturae declaramus dicimus, definimus et pronunciamus omnino esse de necessitate salutis*. Každému bolo v tomto prípade celkom jasné, že tu nejde len o podriadenie sa pápežovi výlučne vo veciach duchovných, ale rovnako i vo veciach svetských. Čo sa týka jej dogmatického charakteru, má ho len natoľko, nakoľko je slávnostným opisanim pápežského primátu v náboženskom význame. Porovnaj BUŠEK, ref. 3, s. 153 a ŘÍČAN – MOLNÁR, ref. 21, s. 332–333 a FRANZEN, ref. 5, s. 171.

³⁹ Porovnaj KUMOR, Boleslav. *Cirkevné dejiny 4. Jeseň cirkevného stredoveku*. Levoča: Polypress, 2002, s. 16.

⁴⁰ K tomuto kroku došlo administratívnou cestou aj napriek nesúhlasu väčšiny prelátov zhromaždených na tomto ekumenickom koncile. Blížšie k tejto problematike pozri BARBER, Malcolm. *Proces s templári*. Praha: Argo, 2008, 396 s.

idea rímskeho cisárstva a s ním spojeným imperializmom rímskych cisárov (*renovatio et restitutio imperii Romani*) stali už len titulom.⁴¹ Po interregne, trvajúcom v rokoch 1256 až 1273, ktoré ďalej prehlbovalo rozbitie jednotnej Ríše, bol napokon za nemeckého kráľa zvolený prvý z rodu Habsburgovcov, Rudolf I. Habsburský (1273–1291). Napriek viacerým odvážnym predsavzatiam o veľkolepej obnove Ríše, bol napokon donútený venovať sa výlučne vnútorným problémom Nemecka.⁴² Najmä z týchto dôvodov nebolo možné výraznejšie obmedzovať národný partikularizmus, na základe čoho sa nacionálne prebudené a jednotné Francúzsko stalo skutočne dominantnou mocnosťou Európy.⁴³

Uvedomujúc si svoju pozíciu, začali aj francúzski králi uvažovať stále viac univerzalisticky, čo sa spočiatku prejavovalo v snahách o ovládnutie pápežstva a neskôr tiež v pokusoch o získanie cisárskej hodnosti.⁴⁴ Prvá skutočnosť sa spočiatku ukázala najmä v prijímaní viacerých Francúzov do kardinálskeho kolégia, v dôsledku čoho sa nasledujúcimi pápežmi stávali Francúzi.⁴⁵ I keď spomenutý pápež Klement

⁴¹ Za Fridricha II. sa Ríša rozpadla na celý rad samostatných teritórií, na čele ktorých stáli ríšske kniežatá ako skutoční páni. Cisár totiž postúpil v prospech duchovných (*Confoederatio cum principibus ecclesiasticis*, r. 1220) i svetských kniežat (*Statutum in favorem principum*, r. 1232) viaceré dôležité kráľovské práva, vrátane právomoci vykonávania hrdelných súdov a razenia minci. Z pohľadu európskej politiky sa práve on zriekol ríšskej univerzality voči kráľom Francúzska i Anglicka a po zrušení viacerých charakteristických prvkov feudálneho systému zaviedol novú absolutisticko-úradnícku správu Ríše. Samotná koncepcia Svätej rímskej ríše národa nemeckého sa týmito procesmi enormne vnútorne oslabil a úrad cisára tým značne stratil na svojom výnimočnom postavení. Porovnaj ŠPIRKO, ref. 25, s. 253.

⁴² Porovnaj RAPP, Francis. *Svätá ríša rímska národa nemeckého (od Oty Veľikého po Karla V.)*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2007, s. 191.

⁴³ Francúzsko sa skonsolidovalo do silnej kresťanskej monarchie už za panovania kráľa Ľudovíta IX. Svätého (1226–1270). Z európskeho hľadiska išlo v tomto čase navyše o jednoznačne obyvateľstvom najpočetnejší štát so 14 miliónmi obyvateľov, kým Nemecko malo 8, Španielsko 5, Itália 6 a Anglicko 2 milióny obyvateľov. Porovnaj JUDÁK, Viliam. *Dejiny mojej Cirkvi. II. diel*. Trnava: Spoločnosť sv. Vojtecha, 2004, s. 75.

⁴⁴ Evidentne sa tieto snahy prejavili najmä pri cisárskej voľbe po smrti Maximiliána I. (1493–1519) v roku 1519. Francúzsky kráľ František I. (1515–1547) chcel totiž nadobudnutím cisárskej koruny získať prevahu nad Nemeckom a stať sa tak najsilnejším európskym monarchom. Napriek proklamovanej podpore pápeža Leva X. (1513–1521) bol napokon z dôvodu udržania národnej prestíže nemeckými kurfirstami za cisára zvolený španielsky kráľ Karol V. Habsburský (1516/1519–1556). Opätovné nadobudnutie dominantného postavenia v Európe sa napokon Francúzsku podarilo až po, predovšetkým na náboženských základoch vedenej, Tridsaťročnej vojne (1618–1648). Porovnaj ŠPIRKO, Josef. *Cirkevné dejiny III*. Turčiansky Svätý Martin: Neografia, 1943, s. 134–135, 141 a 161.

⁴⁵ Porovnaj FRANZEN, ref. 5, s. 171. Na ilustráciu možno uviesť, že zo 134 kardinálov menovaných v rokoch 1316 až 1378 malo až 113 francúzsky pôvod. Porovnaj JUDÁK, ref. 43, s. 78. O postupnom presúvaní ťažiska pápežskej politiky na francúzsku stranu však hovorilo tiež povolanie Karola I. z Anjou (1266–1282) pápežom Urbanom IV. (1261–1264) v roku 1263 na trón sicílskeho kráľa, pričom k jeho korunovácii došlo v roku 1266. Ten istý pápež zároveň vymenoval do kardinálskeho kolégia šiestich nových francúzskych kardinálov. Porovnaj ŠPIRKO, ref. 25, s. 358–359 a 361. O veľkej miere francúzskeho vplyvu hovorilo tiež zvolanie všeobecného koncilu do Lyonu v roku 1274 (Druhý lyonský koncil) pápežom Gregorom X. (1271–1276). Porovnaj ŘÍČAN – MOLNÁR, ref. 21, s. 366.

V. pochádzal z Bordeaux, ktoré v tom čase nepatrilo francúzskej korune, keďže bolo od roku 1303 spravované Angličanmi, napriek tomu po svojej voľbe nepovažoval za nevyhnutné prísť do Ríma, nechal sa intronizovať v Lyone a vo Francúzsku napokon aj zostal.⁴⁶ V roku 1309 zriadil svoju rezidenciu v Avignone, v ktorej zostali i jeho šiesti nástupcovia (všetci pôvodom Francúzi) až do roku 1377. Klement V., podobne ako jeho následníci ospravedlňoval pobyt v Avignone, označovaný za „dočasný“, tvrdením, že pred návratom kúrie do Ríma je potrebné obnoviť na italskom polostrove poriadok.⁴⁷ Najmä v Ríme totiž dochádzalo k neustálym nepokojom, podnecovaným ustavičnými konfliktami medzi prívržencami rodín Orsini a Colonna.⁴⁸ Kým Rím bol, ako pôvodné a tradičné sídlo pápežov považovaný za symbol Petrovho nástupníctva a prvenstva v celej Cirkvi a z pohľadu západného univerzalizmu za symbol *imperium Romanum*, Avignon bol prakticky úplne pod mocenskou kontrolou francúzskych kráľov.⁴⁹ Pápeži sa tak postupne stávali nástrojmi ich nacionálnej politiky a nič na tom nemenili ani skutočnosti, že mesto bolo lénom nemeckej Ríše, ktoré patrilo Neapolskému kráľovstvu, či kúpa tohto teritória aj s okolím pápežom Klementom VI. (1342–1352) v roku 1348.⁵⁰ Tento mimorímsky pobyt, označovaný s vedomou narážkou na babylonské zajatie Izraela v rokoch 586 až 538 pred Kr., aj ako „avignonský“, či „babylonský exil“, pripravil pápežstvo o morálne i materiálne sily a v súvislosti so slabnúcou pozíciou cirkevného štátu výrazne prispel k úpadku jeho politického významu.⁵¹

I keď avignonských pápežov nemožno označiť výlučne za osoby nehodné, profrancúzska politika a hromadenie bohatstva v ich rukách viedlo k ďalekosiahlym dôsledkom, ktoré predznamenal na dlhý čas nábožensko-politický vývoj v Európe, a to či už z hľadiska vzťahu pápežskej kúrie k cisárstvu, národným kráľom, respektíve jednotlivým partikulárnym cirkvám.⁵² Predovšetkým spor medzi pápežom,

⁴⁶ Porovnaj ŠPIRKO, ref. 44, s. 12 a 13.

⁴⁷ Porovnaj RAPP, ref. 42, s. 206.

⁴⁸ Porovnaj ŠMÁLIK, Štefan. *Boží ľud na cestách. Cirkev v 49 pokoleniach*. Bratislava: Lúč, 1997, s. 386 a 397.

⁴⁹ Porovnaj SCHELLE, Karel et al. *Právní dějiny*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007, s. 310.

⁵⁰ Tento majetok napokon zostal v rukách pápežov až do Veľkej francúzskej revolúcie (r. 1789). Porovnaj ŠPIRKO, ref. 44, s. 20. Avignon bol totiž zo všetkých strán obklopený územím francúzskeho kráľovstva a uzavretý voči okolitému svetu. Teritoriálnej a s ňou spojenej politickej nezávislosti, ktorú pápeži úspešne bránili v bojoch proti cisárom z rodu Hohenštaufovcov, sa tak napokon dobrovoľne vzdali v prospech francúzskej koruny. Porovnaj FRANZEN, ref. 5, s. 172.

⁵¹ Porovnaj KUMOR, ref. 39, s. 24; FRÖHLICH, ref. 32, s. 113 a JUDÁK, ref. 43, s. 78. Na druhej strane však kontinuálne narastala autorita kardinálskeho kolégia, čo sa navonok prejavilo najmä v podobe prvej volebnej kapitulácie v roku 1352. Porovnaj MALÝ, ref. 11, s. 146.

⁵² Práve oni sa totiž viackrát pričínili o zloženie zbraní v prebiehajúcej Storočnej vojne (v skutočnosti ešte dlhšej) medzi Francúzskom a Anglickom (1337–1453), opätovne začali misijnú akciu na Ďalekom východe, v Číne a Indii a vrátili sa i k otázke zjednotenia pravoslávneho Východu s katolíckym Západom. Veľké zásluhy mali i na rozvoji kresťanskej kultúry, a to najmä vďaka výdatnej podpore univerzitných štúdií. Porovnaj TOMKINS, Stephen. *Stručné dějiny křesťanství*. Praha: Volvox globator, 2009, s. 173.

vynikajúcim právnikom a diplomatom, Jánom XXII. (1316–1334) a cisárom Ľudvítom IV. Bavorským (1314–1347), počas ktorého sa pápežstvo opätovne pokúsilo v plnom rozsahu uplatniť teórie o lénnej zvrchovanosti nad cisárstvom, sa napokon obrátil proti nemu.⁵³ V Nemecku totiž došlo po smrti cisára Henricha VII. Luxemburského (1312–1313) k dvojitej voľbe, keďže proti väčšinou voliteľov zvolenému kniežatu Ľudovítovi Bavorskému postavila habsburská strana protikráľa Fridricha Krásneho (1314–1330). Obaja kandidáti sa obrátili na pápeža Jána XXII. o potvrdenie voľby. Keďže prvý z nich ešte pred potvrdením vymenoval cisárskeho vikára pre Itáliu, pápež sa postavil rozhodne na stranu Fridricha Krásneho.⁵⁴ Ľudovít však dosiahol v roku 1322 jednoznačné vojenské víťazstvo nad habsburským kandidátom a stal sa skutočným pánom cisárstva, v nadväznosti na čo prevzal nielen vládu v Nemecku, ale v roku 1323 za pomoci vojenskej sily aj v Itálii.⁵⁵ Z toho dôvodu ho pápež napriek silnému odporu viacerých kardinálov predvolal pred svoj súd s úmyslom zbaviť ho kráľovského i cisárskeho úradu. Na základe Ľudovítovho odmietnutia dostaviť sa a spísania troch otvorených listov proti Apoštolskej stolici z rokov 1323 a 1324 ho pápež v roku 1324 exkomunikoval a poddaných zbavil prísahy vernosti voči nemu. Samotný cisár sa po uložení exkomunikácie odvolal na všeobecný koncil, spochybnil pápežskú voľbu a obvinil ho z rušenia cirkevného poriadku a herézy.⁵⁶ Keď pápež uložil cirkevný interdikť krajinám, v ktorých cisár vládol, ten odpovedal zosadením pápeža na zhromaždení rímskeho ľudu z dôvodu herézy a na jeho miesto dosadil protipápeža. Túžiac po cisárskej korune, na základe plánu vypracovaného jeho radcami napokon prijal v roku 1328 železnú cisársku korunu z rúk laického prefekta mesta Rím, čím fakticky prevrátil naruby celý tradičný poriadok.⁵⁷

Autoritatívna politika Svätej stolice vyvolala veľa nepriateľstva najmä po spomenutom uložení interdiktu na územie Ríše, ktorý platil viac ako dvadsať rokov a priniesol ťažké následky a zneváženie reputácie Cirkvi. Aj z tohto dôvodu neprekvapuje, že väčšina duchovenstva, kniežat a miest sa napokon postavila na stranu cisára.⁵⁸ Za pontifikátu Jánovho nástupcu, pápeža Benedikta XII. (1334–1342), ktorý obdobne odmietal z dôvodu razenia profrancúzskej politiky zmierenie s cisárom, nemeckí kurfirsti v roku 1338 rozhodne zamietli pápežské požiadavky uznesením snemu z Rhensu nad Rýnom, prehlasujúc, že väčšinou kurfirstov zvolený nemecký kráľ nepotrebuje nijaké pápežské schválenie alebo potvrdenie a hneď po voľbe

⁵³ Porovnaj FRANZEN, ref. 5, s. 172–173.

⁵⁴ Porovnaj SAMSOOR, ref. 7, s. 638–639.

⁵⁵ Porovnaj KUMOR, ref. 39, s. 39.

⁵⁶ Konkrétne išlo o obvinenie súvisiace so známou františkánskou kontroverziou o chudobe. Práve apelácia na ekumenický snem predstavovala zárodok konciliárnej teórie, ktorá bola permanentne pertraktovaná na prestížnych univerzitách a cirkevných synodách najmä počas celého 15. storočia. Porovnaj MALÝ, ref. 11, s. 144.

⁵⁷ Porovnaj RÁČEK, Blažej. *Cirkevní dějiny*. Praha: Vyšehrad, 1940, s. 261.

⁵⁸ Porovnaj RAPP, ref. 42, s. 207.

je oprávnený k správe cisárskych majetkov a práv.⁵⁹ Až do toho času sa totiž vyžadovala jednohlasná voľba, ktorá bežne končila dvojitou voľbou a pápežovým právom rozhodnúť o vhodnom kandidátovi. Ešte ostrejšie proti pápežstvu vystúpil samotný cisár Ľudovít IV. Bavorský, ktorý sa neobrátil jedine proti pápežovi, ale zaútočil na pápežstvo ako inštitúciu. V manifeste *Fidem catholicam* z roku 1338 prezentoval, že cisár zastáva rovnako vysoké postavenie ako pápež, za svoj úrad vďačí výlučne voliteľom a pápežské schválenie nie je potrebné k jeho výkonu. Napokon proklamoval, že pravý koncil zastupujúci všeobecnú Cirkev stojí vyššie ako zhromaždenie, ktoré zvoláva a rozpúšťa pápež podľa svojej ľubovôle.⁶⁰ V mene cisára v tom istom roku vyhlásili na sneme vo Frankfurte nad Mohanom nemeckí volitelia dekrét *Licet iuris*, ktorý rozšíril rozhodnutia z Rhensu v intenciách spomenutého manifestu aj na osobu cisára, prehlasujúc, že jeho moc pochádza výlučne a bezprostredne od Boha a že kurfirstami zvolený kráľ je oprávnený nosiť ihneď po voľbe titul i moc kráľa a cisára rímskeho. Pápežovi bola priznaná len formalita cisárskej korunovácie. V tomto prípade tak kurfirsti nevystupovali proti panovníkovi, ale spoločne a jednotne vystúpili na obranu záujmov Ríše, za ktorej predstaviteľov sa vyhlasovali. Tieto uznesenia mali pre Nemecko enormný význam a predurčovali víťazstvo národného zriadenia štátu, ktoré bolo celkom nezávislé od pápežstva.⁶¹

Napriek tomu, že kurfirsti napokon z politických dôvodov Ľudovíta IV. Bavorského predsa len zosadili a za nového nemeckého kráľa zvolili Karola IV. Luxemburského (1346/1355–1378), od Ľudovítovho panovania sa začalo vážne pochybovať o pápežovom korunovačnom práve.⁶² Spor medzi Jánom XXII. a Ľudovítom IV. Bavorským sa preslávil predovšetkým novými náhľadmi na postavenie pápežstva k univerzálnej Cirkvi, partikulárnym „národným“ cirkvám a voči moci štátnej, ktoré sformulovali cisárovi prívrženci. Kým obhajcovia pápežstva naďalej opakovali známe argumenty na podporu svetovládnych pápežských snáh, štátna moc opierala svoje názory najmä o myšlienky parížskeho filozofa a hosťa na bavorskom dvore, Marsília z Padovy († 1343), a oxfordského profesora a cisárskeho dvorného teológa, františkána Viliama Ockhama († 1349).⁶³ Až do toho času bola totiž svetská moc proti

⁵⁹ Porovnaj SUCHÁNEK, Drahomír – DRŠKA, Václav. *Církevní dějiny. Antika a středověk*. Praha: Grada, 2013, s. 338.

⁶⁰ Bližšie k tejto problematike pozri BECKER, Hans-Jürgen. Das Mandat „Fidem catholicam“ Ludwigs des Bayern von 1338. In GRUNDMANN, Herbert – SCHALLER, Hans Martin (eds.). *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters. Band 26*. Köln – Wien: Böhlau Verlag, 1970, s. 454–512.

⁶¹ Porovnaj SAMSOUR, ref. 7, s. 641.

⁶² V súvislosti s touto udalosťou zároveň výrazne stúpila moc kurfirstov, ktorá bola už dlhšiu dobu podporovaná samotným cisárstvom, čo prispievalo k partikularizmu svetskej moci a zväčšujúcim sa trhlinám v nemeckom kráľovstve. Najmä obmedzením ich počtu bol značne posilnený volebný charakter panovníckej moci v Ríši. Keďže kurfirsti považovali svoje voličské právo za neodňateľné, začali si navyše nárokovat právomoc zosadiť kráľa, ktorý vzišiel z ich voľby. Na tomto pozadí sa postupom času začalo prísne rozlišovať medzi Ríšou a cisárom, teda štátom a osobou toho, komu bola zverená najvyššia moc v ňom. Porovnaj RAPP, ref. 42, s. 208–209.

⁶³ Porovnaj FRANZEN, ref. 5, s. 172–173.

cirkevným nárokom v zásadnej nevýhode, a to z dôvodu uznávania princípu o pôvode všetkej moci od Boha a duchovnom vodcovstve Cirkvi. Marsilius z Padovy však v diele *Defensor pacis* z roku 1324 tento princíp opustil, prehlasujúc myšlienku, že pôvod všetkej moci je v samotnom ľuďu. Štátu tým umožnil upierať cirkevné nároky zasahovať do výsostne svetských záležitostí, keďže zodpovedným za ne mal byť iba panovník, a to výlučne a priamo ľuďu.⁶⁴ Podľa jeho myšlienok mala byť Cirkev nemajetná, účinkovať len na rýdzo duchovnom poli a, upierajúc jej akúkoľvek právnickú i legislatívnu autoritu, vo všetkom sa mala podriať štátu a jeho zákonom. Pápeža obdobne nepovažoval za skutočného nástupcu apoštola Petra a pápežský primát prezentoval iba ako čestné prvenstvo bez jurisdikčných oprávnení.⁶⁵ Podobným spôsobom aplikoval vyššie uvedené zásady na cirkevnú hierarchiu nominalista Viliam Ockham, a to predovšetkým v diele *Dialogus inter magistrum et discipulum de imperatorum et pontificum potestate* z rokov 1338 až 1343. V ňom prehlásil, že pápežovi patrí plnosť moci len v duchovných záležitostiach a že nad pápeža a biskupov je ešte postavený všeobecný snem, ako zhromaždenie všetkých veriacich s Kristom ako hlavou. Poslednou inštanciou však v otázkach viery pre Ockhama nebol všeobecný koncil, ale Sväté Písmo a rozum (náznačky novodobého náboženského individualizmu). Obdobne ako Marsilius z Padovy popieral i Ockham nevyhnutnosť inštitútu pápežského primátu v Cirkvi a jeho odvoditeľnosť od Krista, hlásajúc systém nezávislej cezaropapisticky vedenej štátnej cirkvi, ktorej najvyšším zákonom má byť blaho Cirkvi ako celku. Keďže svetská moc panovníka podľa neho pochádzala výlučne od ľudu, nebolo možné hovoriť o nadradenosti duchovnej moci nad mocou svetskou.⁶⁶

Záver

Aj nasledujúcemu cisárovi, Karolovi IV. Luxemburskému (1346/1355–1378) v zmysle zaužívanej stredovekej univerzálnej koncepcie záležalo na návrate pápežov

⁶⁴ Porovnaj KUMOR, ref. 39, s. 84.

⁶⁵ Porovnaj SUCHÁNEK – DRŠKA, ref. 59, s. 337. Aj moc Cirkvi podľa neho pramenila výlučne v cirkevnej komunite (*congregatio fidelium*) s ekumenickým koncilom ako najvyššou inštanciou, ktorého zvolanie prináležalo taktiež civilnej autorite, pričom právom hlasovať na ňom disponovali aj laici. I samotnú náboženskú vieru pritom Marsilius považoval len za vec svedomia a nie donútenia. Najmä na základe myšlienok tohto filozofa boli položené základy moderného princípu demokracie, principiálne vystavané na teórii spoločenskej zmluvy. Porovnaj RÁČEK, ref. 57, s. 261.

⁶⁶ Porovnaj SAMSOUR, ref. 7, s. 729. Navyše podľa myšlienok oboch osobností, keďže Cirkev je spoločenstvom všetkých veriacich v Krista, neexistuje ani prednosť kňazstva pred laikmi a najvyššia moc v nej patrí obdobne jedine ľuďu. Na ich idey nadviazali aj ďalší učenci, ktorí sa obdobne snažili o podporu nezávislosti štátnej moci vo vlastnej oblasti pôsobenia. Napriek tomu, že pápeži dotknuté vety z uvedených spisov zavrhlí ako heretické, postupne sa otvárala cesta k sformulovaniu konciliaristických teórií, ktoré sa prejavili nielen v ich domáhaní sa svetskou mocou, ale neskôr i v cirkevnej praxi. Najmä na základe týchto diel sa v tomto čase začala rozvíjať doktrína o štáte a Cirkvi, ktorá priniesla úplný rozchod s tradičným myslením stredoveku a v tom čase stále platným cirkevným zriadením, isté prelúdiu raného humanizmu, ale tiež budúcej protestantskej reformácie. Porovnaj MALÝ, ref. 11, s. 144.

z Avignonu do Ríma, ktorý odjakživa predstavoval tradičné a jediné pravé pápežské sídlo. Celkom prirodzene, v jeho snahách bolo možné badať i politické motívy, keďže týmto postojom sa zároveň snažil pozbaviť pápežstvo francúzskeho vplyvu. V snahe zabrániť ďalším zmätkom pri cisárskej voľbe navyše v roku 1356 v Norimbergu vydal tzv. Cisársky zákonník (*Kaiserliches Rechtsbuch*), od 15. storočia bežne nazývaný ako „Zlatá bula“ (*Omne regnum*), v ktorom konkretizoval spôsob jej priebehu. Podľa neho k platnosti voľby postačovala namiesto pôvodne vyžadovanej jednohlasnej voľby už len jednoduchá väčšina hlasov kurfirstov (štyri svetské kniežatá a traja arcibiskupi).⁶⁷ Keďže v tomto dokumente nebolo nijakej zmienky o pápežskej aprobácii a konfirmácii, práve tento dokument možno označiť za mílnik stojaci na konci búrlivých vzťahov medzi duchovnou mocou a Ríšou. I keď sa potom Karol IV. návrhom zákonníka *Codex Carolinus* (*Maiestas Carolina*, r. 1350) pokúsil aj o obmedzenie právomocí vysokej aristokracie, kurfirsti už boli v tom čase oficiálnymi spolupodielníkmi na cisárskej moci, s ktorými bol cisár povinný aspoň raz do roka prejednať záležitosti Ríše.⁶⁸ Práve oni navyše disponovali takými rozsiahlymi výsadami, že ich územia pripomínali takmer suverénne štáty. Cisár, profitujúci predovšetkým z cisárskych miest, bol od toho času vnímaný ako hlava („prezident“) útvaru, ktorý možno nazvať vo viacerých ohľadoch „federáciou“.⁶⁹ Aj z celospoločenského hľadiska sa v polovici 14. storočia v Nemecku navyše vytvorili stavy (*Stände*), pričom hlavnú úlohu mali do budúcnosti zohrávať hlavne kniežatá, mestá a nižšia šľachta (najmä rytierstvo). Predovšetkým na pozadí tohto vývoja začali bohatnúce mestá vytvárať osobitné enklávy, v ktorých sa uplatňovalo mestské právo a mestská mentalita.⁷⁰ Z cirkevného hľadiska avignonské zajatie so sebou prinieslo značný úpadok univerzalistickej prestíže pápežstva, nárast autority kardinálskeho kolégia a urýchlenie procesu formovania autonómnych národných cirkví, ktoré boli prakticky nezávislé na pápežstve.⁷¹

K výraznejšej rivalite medzi mocou duchovnou a svetskou začalo opätovne dochádzať až na konci obdobia stredoveku. Ako sme už naznačili, v dlhodobom zápase dvoch veľmocí začalo ako prvé upadať cisárstvo, ktoré sa samo vzdalo viacerých výsad v prospech lokálnych vládcov (kniežat), čo ešte viac prispievalo k prehlbovaniu partikularizmu neskorého stredoveku. Najmä vo víre politických bojov a snáh o udržanie dosiahnutého postavenia pokleslo aj pápežstvo, a všetko smerovalo i k definitívnemu zániku cirkevného univerzalizmu.

⁶⁷ Porovnaj RAPP, ref. 42, s. 215.

⁶⁸ Porovnaj FRANZEN, ref. 5, s. 351.

⁶⁹ Porovnaj KUMOR, ref. 39, s. 40–41.

⁷⁰ Koncom 14. storočia však bol politický vzostup ríšskych miest zastavený a z dôvodu stále dominantnejšieho postavenia kniežat nemal ich vplyv ani do budúcnosti nejakým výraznejším rást. Porovnaj BOSSY, John. *Křesťanství na Západě, 1400–1700*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, 2008, s. 63.

⁷¹ Porovnaj MALÝ, ref. 11, s. 146–147.

K tomuto úpadku prispeli, okrem samotného avignonského pápežstva, i udalosti Veľkej západnej schizmy (1378–1417) a renesanční pápeži – kniežatá, ktorí uprednostňovali politické ambície na úkor plnenia duchovných úloh.⁷² Kultúrna jednota Západu sa tak začala trieštiť, uvoľniac priestor národným štátom, vystavaným na moci národných kráľov a presadzovaní ich osobných záujmov. V oblasti duchovného života bol dovtedy prevládajúci objektívizmus nahradený hľadiskami subjektívnymi, pričom laici sa čoraz viac angažovali aj v politike a kultúre. Proti privilégiám rytierstva a kléru boli navyše postavené demokratické idey, ktoré obdobne zažili vznik a vzostup práve v tomto období.⁷³ Z pohľadu teológie sa pod vplyvom arabsko-hispánskej filozofie zviditeľnili panteistické tendencie a dokonalá harmónia medzi rozumom a vierou, vytvorená Tomášom Akvinským († 1274), bola nahradená primátom vôle Jána Dunska Scota († 1308) (voluntarizmus) a neskôr i filozofiou nominalizmu – ockhamizmu (*via moderna*).⁷⁴ Práve tieto smery neskôr poskytli filozofické základy pre teologické novinky Martina Luthera († 1546), s ktorými historici odjakživa spájajú začiatky novoveku. Stredovek, charakteristický úzkym spojením Cirkvi so štátom a jednotou celého ľudstva v náboženstve (*ecclesia universalis*), tak musel ustúpiť myšlienkam, ktoré sa začali objavovať v časoch renesancie a humanizmu, a novým pohľadom na život človeka i spoločnosti. Kým predchádzajúca doba sa prejavovala najmä rozdelením moci medzi pápežstvo a cisárstvo, novovek bol postavený predovšetkým na samostatných národných štátoch, ktoré sa už dlhšiu dobu pozvoľne formovali a popierali myšlienky svetového impéria hlásané v tomto období Španielskom a Habsburgovcami.⁷⁵

I napriek uvedenému však nemožno povedať, že by činnosť a funkcie cisárstva boli úplne vyčerpané. Aj keď cisára Maximiliána I. Habsburského možno označiť za osobu spájajúcu v sebe stredovek a modernú dobu, stredoveká cisárska idea dominovala ešte vo svete Karola V. Habsburského, ktorý sa stal nástupcom španielskych katolíckych kráľov a vládol Ríši, „nad ktorou slnko nezapadalo“, a jeho syna Filipa II. Španielskeho (1556–1598). Posledná korunovácia a pomazanie Karola V. v Bologni za cisára Svätej rímskej ríše v roku 1530 pápežom Klementom VII. (1523–1534), však predstavovala skôr výnimku potvrdzujúcu pravidlo.⁷⁶ Jeho predchodca, cisár Maximilián I., totiž o pápežskú korunováciu vôbec nepožiadala a ostatní Karolovi nástupcovia ho v tomto kroku nasledovali. Neskorší cisári sa tak honosili už iba titulom zvolený rímsky cisár (*electus Romanorum imperator*), čím fakticky došlo k potvrdeniu a definitívnemu akceptovaniu niekdajšieho rozhodnutia cisára Karola IV. Luxemburského. Na druhej strane, k obmedzeniu cisárskej moci prispela aj uplatňovaná ríšska ústava, ktorá z cisára prakticky robila už len predsedu asociácie kniežat

⁷² Porovnaj RÁČEK, ref. 57, s. 268–269.

⁷³ Porovnaj KUMOR, ref. 39, s. 6.

⁷⁴ Porovnaj FRANZEN, ref. 5, s. 165.

⁷⁵ Porovnaj SAMSOOR, ref. 7, s. 785.

⁷⁶ Porovnaj RAPP, ref. 42, s. 268.

a v konečnom dôsledku oslabovala centrálnu moc, nepriamo podporujúc odstredivé tendencie štátov a teritoriálnych kniežatstiev.⁷⁷

Ako sa teda v Anglicku, Francúzsku a Španielsku v priebehu 14. a 15. storočia postupne rozvíjal národnostný režim centralizovanej na úradníckej hierarchii vybudovanej vlády v štáte i partikulárnych cirkvách, i v Nemecku sa presadzovala podobná organizácia, avšak s tým rozdielom, že pre frakcionizmus mnohých, takmer autonómnych teritórií, nevykonával túto moc predstavený centrálny autority cisára, ale jednotlivé kniežatá a slobodné cisárske mestá (ríšske stavy). Postupná reforma tak do hĺbky zmenila podobu Ríše, hoci stále ešte bez toho, aby úplne zahladila rysy sakrálnej a feudálnej monarchie a urobila z nej štát založený na dôslednom dodržiavaní právnych zásad. Aj samotné chápanie života a sveta zostávalo na dlhý čas teocentrické a objektívne a podriaďovalo sa transcendentálnemu poriadku, ktorý pramenil v Bohu.⁷⁸

⁷⁷ Porovnaj SAMSOUR, ref. 7, s. 659 a nasl.

⁷⁸ Porovnaj RÁČEK, ref. 57, s. 323 a nasl.

Koncepcia *ius gentium* Francisca de Vitoriu*

Peter Vyšný

Abstrakt: Príspevok stručne približuje koncepciu *ius gentium* Francisca de Vitoriu. Vitoria nazeral na *ius gentium* ako na globálne sa uplatňujúci medzinárodnoprávny poriadok sčasti totožný s prírodným právom a sčasti odvodený z toho práva národmi sveta, ktoré sa (pomyselne) dohodli na jeho rešpektovaní vo svojich vzájomných vzťahoch – preto Vitoria hovorí o *ius gentium* aj ako o *ius inter gentes*. Centrálnym princípom Vitoriovho *ius gentium* bolo právo všetkých krajín sveta, ako aj ich obyvateľov mať navzájom partnerské a solidárne vzťahy a mierovo spolu komunikovať (*ius naturalis societatis et communicationis*), ktorého porušenie jednou krajinou vo vzťahu k druhej krajine spôsobuje ujmu nielen druhej krajine, ale (pomyselne) celému medzinárodnému spoločenstvu, zloženému z rovnoprávných národov sveta, ktorých spoločnou autoritou a v ktorých mene a záujme potom druhá krajina bude viesť spravodlivú vojnu proti prvej krajine s cieľom dosiahnuť nápravu ujmy.

Kľúčové slová: Francisco de Vitoria, koncepcia, prirodzené právo, *ius gentium*, *ius inter gentes*, medzinárodné spoločenstvo, *ius naturalis societatis et communicationis*, spravodlivá vojna

Abstract: The article briefly introduces the concept of *ius gentium* by Francisco de Vitoria. Vitoria viewed *ius gentium* as a globally applicable international legal order, partly identical to natural law and partly derived from that law by the nations of the world, which (imaginary) agreed to respect it in their mutual relations - that is why Vitoria speaks of *ius gentium* as *ius inter gentes*. The central principle of Vitoria's *ius gentium* was the right of all countries of the world, as well as their inhabitants, to have partnerships and solidarity with each other and to communicate peacefully (*ius naturalis societatis et communicationis*). Violation of this principle by one country caused harm (imaginary) to the whole international community, composed of equal nations of the world, whose common authority and in whose name and interest the second country will then wage a just war against the first country in order to obtain redress.

Keywords: Francisco de Vitoria, conception, natural law, *ius gentium*, *ius inter gentes*, international community, *ius naturalis societatis et communicationis*, just war

Úvod

Jednou z oblastí, na ktoré sa zameriavali bádanie a publikačné aktivity profesora Jozefa Klimku, boli právne dejiny medzinárodných vzťahov. V nadväznosti na túto oblasť vedeckého záujmu pána profesora rozhodol som sa prispieť do zborníka zostaveného na jeho počesť a pamiatku príspevkom z medzinárodnoprávnej histórie. V príspevku v krátkosti približujem koncepciu *ius gentium*, t. j. práva národov, určitého predchodcu moderného medzinárodného práva, ktorú vytvoril španielsky dominikán a všestranný učenec Francisco de Vitoria (1483/1486 – 1546).

Vitoria je nestorom komplexnej teologicko-filozofickej školy, známej ako druhá alebo aj ako španielska scholastika, ktorá sa podľa svojho pôvodného centra,

* Tento príspevok bol vytvorený v rámci riešenia grantového projektu VEGA č. 1/0202/22 „Teória spravodlivej vojny učencov Salamanskej školy a ich odkaz v moderných teóriách spravodlivej vojny a modernom vojnovom práve“.

univerzity v španielskom meste Salamanca, často nazýva aj *Salamanskou školou*,¹ hoci jej neskorší, jezuitskí predstavitelia, napr. Luis de Molina (1535 – 1600) či Francisco Suárez (1548 – 1617), boli spáti najmä s univerzitou v portugalskom meste Coimbra. Vitoria sa v teologicko-filozofickom kontexte zaoberal okrem iného aj rôznymi otázkami štátu a práva, pričom vytvoril určitú politicko-právnu teóriu, ktorej súčasťou bola aj koncepcia *ius gentium*.

Vitoriova koncepcia *ius gentium*

Podstatným (hoci nie jediným) prameňom poznania Vitoriovej koncepcie *ius gentium* sú jeho Prvá prednáška o nedávno objavených Indiánoch (*Relectio prior de Indis recenter inventis*) a jeho Druhá prednáška o Indiánoch, alebo o práve Španielov viesť vojnu proti barbarom (*De Indis relectio posterior, sive de iure belli hispanorum in barbaros*). Uvedené prednášky boli zostavené okolo roku 1539; súhrnne sa označujú ako Prednášky o Indiánoch (*Relectiones de Indis*). Prvá prednáška sa zameriava na spravodlivé (legitímne) a nespravodlivé (nelegitímne) tituly španielskej conquisty Ameriky, pričom tiež vymedzuje základné vzájomné práva a povinnosti španielskych kolonizátorov a nimi kolonizovaných amerických Indiánov, ktoré sa podľa Vitoriu mali uplatňovať v čase, keď medzi kolonizátormi a Indiánmi panoval mier. Druhá prednáška obsahuje určitú teóriu spravodlivej vojny, ktorá má univerzálny charakter, keďže Vitoria ju vzťahoval nielen na vojny Španielov, resp. kresťanov, vedené proti Indiánom a iným, povedané dobovým jazykom, barbarom (rozumej: proti nekresťanom, pohanom), ale aj na vojny, ktoré spolu vedú kresťanské krajiny.²

Východiskom Vitoriovej koncepcie *ius gentium* bolo dobové chápanie funkcie tohto práva, ktorou bola regulácia vzájomných vzťahov medzi kresťanskými krajinami, ako aj medzi kresťanskými a nekresťanskými krajinami. Táto regulácia pritom podľa dobového chápania spočívala v stanovení určitých rovnakých vzájomných práv a povinností všetkých krajín sveta. Nerešpektovanie týchto práv a povinností jednou krajinou vo vzťahu k druhej krajine pre druhú krajinu zakladá spravodlivý dôvod (*iusta causa*) na vedenie spravodlivej vojny (*bellum iustum*) proti prvej krajine, ktorej legitímnym cieľom je dosiahnuť primeranú nápravu ujmy (*iniuria*), spôsobenej prvou krajinou druhej krajine nerešpektovaním uvedených práv a povinností.³

¹ Systematický prehľad extenzívnych recentných výskumov Salamanskej školy podali RAMÍREZ SANTOS, Celia A. – EGÍO GARCÍA, José L. *Conceptos, autores, instituciones. Revisión crítica de la investigación reciente sobre la Escuela de Salamanca (2008-19) y bibliografía multidisciplinar*. Madrid: Dykinson, 2020, 340 s.

² Porovnaj VITORIA, Francisco de. *Relecciones del Estado, de los indios, y del derecho de la guerra*. Segunda edición. México: Porrúa, 1985, *passim*.

³ BROWN SCOTT, James. *The Catholic Conception of International Law*. Francisco de Vitoria, founder of the modern law of nations. Francisco Suárez, founder of the modern philosophy of law in general and in particular of the law of nations. A critical examination and a justified appreciation. Washington: Georgetown University Press, 1934. Reprint Clark, New Jersey: The Lawbook Exchange, Ltd., 2008, s. 16.

Takpovediac „spoločným menovateľom“ rovnakých vzájomných práv a povinností krajín sveta, tvoriacich obsah *ius gentium*, bolo pre Vitoriu tzv. *ius naturalis societatis et communicationis*. Pod *ius naturalis societatis et communicationis* Vitoria rozumel právo každej krajiny sveta a jej obyvateľov mať partnerský a solidárny vzťah a mierovo komunikovať so všetkými ostatnými krajinami sveta a ich obyvateľmi. Toto právo podľa Vitoriu konkrétne zahŕňalo: právo cestovať na a cez územie cudzej krajiny, zdržiavať sa na jej území, ako aj sa na ňom natrvalo usadiť – výkon tohto práva však nesmel spôsobiť žiadnu ujmu obyvateľom cudzej krajiny; právo obchodovať s obyvateľmi cudzích krajín; a právo dostať v určitých situáciách potrebnú pomoc od obyvateľov cudzej krajiny (v čase pobytu na jej území).⁴ *Ius naturalis societatis et communicationis* bolo pritom pre Vitoriu kogentným prirodzeným právom, ktoré za žiadnych okolností nemohlo byť (ani dočasne) obmedzené či zrušené, keďže od jeho riadneho a sústavného uplatňovania závisela mierová (= optimálna) koexistencia národov sveta.⁵ Základ tohto práva Vitoria videl napr. vo všeľudskom zákaze bez spravodlivého dôvodu zle zaobchádzať s cudzincami, pocestnými či hosťami, či v nutnosti uskutočňovať obchod medzi krajinami, keďže je prirodzené obstarávať si v zahraničí obchodom zdroje či výrobky nedostupné vo vlastnej krajine.⁶

Vo Vitoriových časoch (t. j. na začiatku raného novoveku), podobne ako predtým v stredoveku, *ius gentium* bolo iba v obmedzenej miere predobrazom moderného medzinárodného práva, keďže nebolo ani systematickou, ani komplexnou a ani univerzálnu pôsobnosť majúcou právnu reguláciu dobových medzinárodných vzťahov, ktoré boli vzťahmi nielen medzi celými štátmi, ale, keďže model štátu s vnútornou i vonkajšou suverenitou sa ešte nepresadil, aj medzi rôznymi vnútroštátnymi subjektmi (mestami, feudálnymi panstvami a i.), a ktoré sa neriadili jednotnými právnymi pravidlami.⁷ Popritom bola podstata *ius gentium* konceptualizovaná skôr len vo filozofickej rovine, bez zásadnejšieho významu pre dobovú realitu medzinárodných vzťahov. Napríklad sv. Tomáš Akvinský tematizoval *ius gentium* ako určité závery (*conclusiones*) o tom, ako sa ľudia majú správať, ktoré ľudia odvodili z primárnych pravidiel prirodzeného práva a ktoré mali v podstate všeobecnú, t. j. všeľudskú, celosvetovú platnosť, resp. neboli charakteristické pre právo iba niektorého štátu. Akvinského *ius gentium* tak bolo ľudmi uskutočnenou, racionálnou konkretizáciou (resp. rozvinutím) primárnych prirodzeno-právnych pravidiel vo vzťahu k správaniu sa ľudí v určitých špeciálnejších všeľudských, resp. celosvetovo, naprieč politickými, kultúrnymi, náboženskými či etnickými hranicami sa vyskytujúcich situáciách spoločenského života. Z toho tiež vyplýva, že *ius gentium* bolo právom na

⁴ VITORIA, ref. 2, s. 60 a nasl.

⁵ THUMFART, Johannes. Die Begründung der globalpolitischen Philosophie. Francisco de Vitorias Vorlesung über die Entdeckung Amerikas im ideengeschichtlichen Kontext. Berlin: Kulturverlag Kadmos, 2012, s. 243 a nasl.

⁶ VITORIA, ref. 2, s. 60 a nasl.

⁷ LESAFFER, Randall. *European Legal History. A cultural and political perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010, s. 317.

pomedzí prirodzeného a pozitívneho ľudského práva, resp. bolo súčasťou oboch týchto práv.⁸ Na toto chápanie *ius gentium* nadviazal aj Vitoria.

Vitoria o *ius gentium* hovorí, že „...je prirodzeným právom alebo vychádza z prirodzeného práva...“, ⁹ čím *ius gentium* dáva do úzkej súvislosti s prirodzeným právom (*ius naturale*), ale v úplnom rozsahu ho s ním nestotožňuje. Prirodzené právo a *ius gentium* sa totiž obsahovo prelínali, ale dobovo formálne rozlišovali: kým za predmet prirodzeného práva bolo považované prirodzene (biologicky, psychologicky) dané, avšak ľudským rozumom usmernené správanie sa v najzákladnejších životných situáciách spoločných celému ľudstvu (napr. rodenie a výchova detí), za predmet *ius gentium* boli považované racionálne, a tak aj prirodzene správne vzorce správania sa v určitých špeciálnejších medziľudských vzťahoch (napr. týkajúcich sa majetku) a životných situáciách (napr. vo vojne).¹⁰

Vitoria priznával prirodzenému právu centrálnu pozíciu medzi systémami práva. Ľudská podstata je univerzálna, a preto aj prirodzené právo je univerzálne (všeľudské, celosvetové). Toto právo tak predstavuje bázu umožňujúcu regulovať vzťahy medzi ľuďmi, ktorí patria k odlišným svetovým kultúram, náboženstvám, politickým a právnym systémom a pod. Hoci prirodzené právo pôsobí globálne, teda aj mimo kresťanskej časti sveta, nie je podľa Vitoriu úplne sekularizované, a preto platí to, čo hlásali stredovekí teológovia, a to že ľudská prirodzenosť (podstata), ktorej jadrom je racionalita, je dielom kresťanského Boha, v dôsledku čoho iba kresťania, a konkrétne iba cirkev, môže hlbšie a presnejšie spoznať obsah prirodzeného práva, resp. autoritatívne sformulovať jeho normy.¹¹

Vitoriovo vyššie citované vymedzenie *ius gentium* možno chápať tak, že Vitoria vlastne hovorí o dvoch *ius gentium* – prvé *ius gentium* je totožné s prirodzeným právom, druhé *ius gentium* je zase ľudským právom a vyjadruje (Vitoriovými slovami) „*consensus maioris partis totius orbis*“, t. j. je výsledkom (pomyselného) zjednotenia sa (dohody) väčšej časti ľudstva na obsahu tohto práva, pričom platí, že ľudské *ius gentium* musí byť v súlade s prirodzeným *ius gentium*, resp. s prirodzeným právom vôbec.¹² Z toho tiež vyplýva, že *ius gentium* pôsobí rovnako ako prirodzené právo na celom svete, alebo aspoň v jeho značnej časti obývanej racionálnymi a civilizovanými ľuďmi, a teda zaväzuje tak kresťanov, ako aj príslušníkov rôznych nekresťanských kultúr. Preto Vitoria mohol tvrdiť, že porušenie *ius gentium* tak kresťanmi, ako aj nekresťanmi, resp. ktoroukoľvek krajinou sveta, zakladá spravodlivý dôvod na vedenie spravodlivej vojny proti nej.

⁸ Sancti Thomae Aquinatis Summa Theologiae, I-II, q. 95, a.4co. [online]. Dostupné na internete: <<http://summa.op.cz/sth.php?&Q=10>> [cit. 2021-10-10].

⁹ VITORIA, ref. 2, s. 60.

¹⁰ SCATTOLLA, Merio. Models in the History of Natural Law. *Ius Commune. Zeitschrift für Europäische Rechtsgeschichte*, 2001, Bd. XXVIII, s. 129 – 133.

¹¹ LESAFFER, ref. 7, s. 318.

¹² LESAFFER, ref. 7, s. 318.

Podľa Vitoriu vládcovia majú vládnu moc nad svojimi poddanými a zároveň aj určitú moc nad poddanými iných vládcov – vládcovia konkrétne môžu vojensky zakročiť proti cudzím poddaným, aby ich potrestali za zlo, ktoré spôsobili štátom zakročujúcich vládcov (to aj preto, že cudzích poddaných nepotrestali ich vlastní vládcovia) a aby im účinne zabránili znovu páchať zlo štátom zakročujúcich vládcov. Vládcovia, ktorí vedú spravodlivé vojny, sú totiž sudcami svojich nepriateľov, a majú právo nielen bojovať s nimi s cieľom zastaviť ich útoky a definitívne ich poraziť, ale aj právo prísne ich potrestať, keďže nepriatelia štátom týchto vládcov nespravodlivo spôsobili ujmy, škody a náklady a zároveň im ublížili na cti.¹³

Svoju moc nad cudzími poddanými, t. j. svoje právo viesť spravodlivú vojnu a po jej skončení (po dosiahnutí víťazstva) potrestať porazeného nepriateľa, vládca vo Vitoriovom chápaní realizuje: po prvé, v súlade s prirodzeným právom; po druhé, na základe *ius gentium* ; a po tretie, „*totius orbis auctoritate*“, ako aj „*ex fine et bono totius orbis*“, t. j. autoritou (z vôle), v záujme a pre dobro celého sveta (*totus orbis*), pod ktorým Vitoria zhruba rozumel entitu moderne nazývanú medzinárodným spoločenstvom či ľudstvom.¹⁴ Z uvedeného vyplýva, že Vitoria na vedenie spravodlivej vojny nazerá ako na záležitosť, ktorá sa týka nielen konkrétneho štátu, ktorý vedie spravodlivú vojnu, a jeho konkrétneho nepriateľa, ale celého ľudstva (teda všetkých krajín sveta), keďže ujmu, pre ktorú konkrétna krajina vedie spravodlivú vojnu, (pomyseľne) utrpelo celé ľudstvo, keďže spravodlivá vojna je adekvátnym a legitímnym prostriedkom nápravy tejto ujmy, a keďže výsledok spravodlivej vojny – náprava ujmy a obnovenie mieru je prospešný pre celé ľudstvo. Z toho ďalej vyplýva, že právo viesť spravodlivú vojnu patrí podľa Vitoriu celému svetu, a nie jednotlivým krajinám sveta, ktorým však celý svet toto právo v prípade potreby deleguje, čím ich zároveň autorizuje uskutočniť spravodlivú vojnu, a to spôsobom zodpovedajúcim pravidlám začatia, vedenia a ukončenia tohto druhu vojny, obsiahnutým v *ius gentium*, (pomyseľne) vytvorenom spoločne všetkými krajinami sveta (na báze prirodzeného práva), a tak aj (pomyseľne) odrážajúcim ich spoločnú vôľu.¹⁵

Vitoriovo vymedzenie *ius gentium* ako celosvetovo, alebo aspoň v značnej časti sveta, pôsobiaceho práva súvisí aj s jeho významnou inováciou rímskej, a to konkrétne Gaiovej definície *ius gentium*. Antický právnik Gaius vymedzil *ius gentium* takto: „Všetky národy, ktoré sa spravujú zákonom a obyčajou, žijú sčasti podľa svojho vlastného práva, sčasti podľa práva spoločného všetkým ľuďom. Lebo čo si každý národ pre seba ako právo ustanovil, to je jeho vlastné právo a nazýva sa *ius civile* (civilné/občianske právo)... čo prirodzený rozum ustanovil pre vzťahy medzi všetkými ľuďmi (pre všetkých

¹³ VITORIA, ref. 2, s. 84.

¹⁴ Blížšie pozri WAGNER, Andreas. Francisco de Vitoria and Alberico Gentili on the Legal Character of the Global Commonwealth. In *Oxford Journal of Legal Studies*. 2011, Vol. 31, No. 3, s. 565-582.

¹⁵ Blížšie pozri WAGNER, Andreas. Zum Verhältnis von Völkerrecht und Rechtsbegriff bei Francisco de Vitoria. In BUNGE, Kirstin – SPINDLER, Anselm – WAGNER, Andreas (Hrsg.). *Die Normativität des Rechts bei Francisco de Vitoria*. Stuttgart-Bad Cannstatt: frommann-holzboog Verlag, 2011, s. 255-286.

ľudí), na to všetci [všetci ľudia, resp. všetky národy] rovnako dbajú, a to sa nazýva *ius gentium* (právom medzi národmi).“¹⁶ Vitoria Gaiovu definíciu *ius gentium* zmenil tak, že formuláciu „to, čo prirodzený rozum stanovil pre vzťahy medzi všetkými ľuďmi (...inter omnes homines)“ nahradil formuláciou „to, čo prirodzený rozum stanovil pre vzťahy medzi všetkými národmi (...inter omnes gentes)“.¹⁷ Ako vidieť, Vitoria chápal *ius gentium* ako právo regulujúce vzťahy medzi celými národmi (resp. štátmi), čím sa priblížil k základnému chápaniu moderného medzinárodného práva. Na druhej strane sa možno domnievať, že Vitoriov dôraz na nevyhnutnosť obsahového súladu medzi prirodzeným právom a ľudským *ius gentium*, t. j. *ius inter gentes*, neodkazuje priamo, alebo neodkazuje len, na prax uzatvárania medzinárodných zmlúv ako na reálny spôsob vzniku *ius inter gentes*, o to viac, že ten takýto súlad zaručovať nemusel, ale skôr na akúsi hypotetickú dohodu ľudí/národov sveta o obsahu *ius inter gentes*. Táto dohoda by nebola skutočnosťou, ktorá by obsah *ius inter gentes* konštituovala (tak ako medzinárodná zmluva), keďže ten je odvodený z objektívne existujúceho prirodzeného práva, ale vyjadrením vzájomného súhlasu ľudí/národov sveta s už existujúcim (s už predtým ľuďmi/národmi sveta z prirodzeného práva odvodeným) obsahom *ius inter gentes*, čo by korešpondovalo aj s Vitoriovou požiadavkou všeobecného súhlasu racionálnych a civilizovaných ľudí s normami prirodzeného práva ako dôkazom ich objektívnej existencie.¹⁸ Pritom prirodzené právo, resp. jeho racionálne (ľuďmi uskutočnené) konkretizácie, teda aj *ius gentium*, resp. *ius inter gentes*, vo Vitoriovom chápaní neboli úplne nemenné, t. j. pravidlá prirodzeného práva, a tak aj ich deriváty je možné do určitej miery meniť, dopĺňať, ba aj uberať¹⁹, a preto sa obsah *ius inter gentes* môže časom vyvíjať, resp. rozširovať, v súvislosti s čím sa (v pomyslenej rovine) opakovane obnovuje vzájomný súhlas ľudí/národov sveta s rozvíjajúcim sa obsahom *ius inter gentes*.

V pomyslenej rovine teda ľudia/národy sveta vyjadrujú svoj vzájomný súhlas s obsahom *ius inter gentes*, ako aj s jeho postupnými zmenami, k čomu pristupuje dôležitý moment – vzájomným súhlasom, t. j. dohodou sa podľa prirodzeno-právneho princípu *pacta sunt servanda* stáva obsah dohody, t. j. *ius inter gentes* pre ľudí/národy záväzným. V tejto súvislosti možno citovať Vitoriov ďalší názor na *ius gentium*: „...*ius gentium* má nielen silu [záväznosť] vyplývajúcu z dohody a dohovoru ľudí, ale aj silu skutočného zákona. Totiž svet ako celok (totus orbis), ktorý je istým spôsobom jedinou republikou [medzinárodným spoločenstvom], má právomoc vydávať spravodlivé a pre všetkých vhodné (potrebné, užitočné) zákony, ktorými sú zákony *ius gentium*. Z toho vyplýva, že tí, čo porušujú zákony *ius gentium*, či už mierové alebo vojnové, páchajú, ak ide o závažné porušenia, povedzme nedotknuteľnosti vyslancov, smrteľný hriech.

¹⁶ Gai. D 1, 1, 9.

¹⁷ VITORIA, ref. 2, s. 60.

¹⁸ ŠEJVL, Michal. Koncepcie prirodzeného práva u Francisca de Vitoria. In ČERNÁ, Jana a et al. *Španělsko a Nový svět v době vlády Habsburků*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni; Epocha, 2011, s. 51-52.

¹⁹ Tamtiež, s. 52 – 54.

A žiadny národ [štát] nemôže tvrdiť, že sa naň *ius gentium* nevzťahuje, lebo toto právo je ustanovené autoritou celého sveta.“²⁰ Na základe uvedeného možno konštatovať, že Vitoria nielen priblížil *ius gentium* ku koncepcii moderného medzinárodného práva, ale mu aj prepožičal kogentný charakter. K modernému medzinárodnému právu sa Vitoria priblížil aj: dvojakosťou subjektov svojho *ius inter gentes*, ktorými boli nielen národy (resp. štáty), ale aj jednotlivci;²¹ tým, že medzi národmi i medzi jednotlivcami panovala v jeho chápaní právna rovnosť;²² svojou koncepciou medzinárodného spoločenstva (*totus orbis*), ktoré nebolo stoickou *civitas maxima* (amorfným kozmopolitizmom, abstraktným celosvetovým štátom), ale realistickejšou formou koexistencie samostatných a samosprávnych národov (štátov) sveta, európskych, ako aj mimoeurópskych, resp. nekresťanských, záväzne sa spravujúcich v ich vzájomných vzťahoch osobitným, nimi (v súlade s prirodzeným právom) rozvíjaným a globálne pôsobiacim právom.²³

Vitoriovo *ius gentium*, resp. *ius inter gentes*, bolo tvorené rozvíjaním a dopĺňaním prirodzeného práva rovnoprávnymi subjektmi medzinárodného spoločenstva. Išlo teda o medzinárodnoprávny poriadok pochádzajúci „zdola“, od ľudí, ktorí sú (podľa Vitoriu) zdrojom moci, vrátane moci tvoriť právo, ktorú prostredníctvom svojich reprezentantov – vládcov vykonávajú nielen vo vnútri svojich štátoch, ale aj na medzinárodnej úrovni. Vitoriov medzinárodnoprávny poriadok teda nebol poriadkom oktrojovaným „zhora“ nadštátnou autoritou, či už cisárom, alebo pápežom, obsahovo totožným s vôľou iba tejto autority.

Záver

Vitoria na *ius gentium* nazeral ako na určitý globálne sa uplatňujúci, t. j. všetky alebo aspoň väčšinu krajín sveta zaväzujúci medzinárodnoprávny poriadok, ktorý je (obsahovo) sčasti totožný s objektívne existujúcim prirodzeným právom a sčasti z tohto práva odvodený, a tak aj s ním (obsahovo) harmonizovaný. Potenciálne celosvetovú záväznosť *ius gentium* však Vitoria nezaložil iba na jeho všeludskom základe – prirodzenom práve, ale aj na tom, že jeho obsahu prepožičal kogentný charakter – podľa Vitoriu normy *ius gentium* spoločne odvodili národy sveta z prirodzeného práva, pomyselne sa dohodnúc na ich rešpektovaní, a to konkrétne v ich vzájomných vzťahoch – odtiaľ aj Vitoriova inovatívna alternácia pojmu *ius gentium* pojmom *ius inter gentes*.

²⁰ VITORIA, ref. 3, s. 19.

²¹ GÓMEZ ROBLEDO, Antonio. *Fundadores del derecho internacional*. Vitoria, Gentili, Suárez, Grocio. México: Universidad Nacional Autónoma de México, Instituto de Investigaciones Jurídicas, 1989, s. 15.

²² Tamtiež, s. 16.

²³ GÓMEZ ROBLEDO, Antonio. Introducción. In VITORIA, Francisco de. *Relecciones del Estado, de los indios, y del derecho de la guerra*. Segunda edición. México: Editorial Porrúa, 1985, s. 44-48.

Inovatívnym je aj Vitoriovo chápanie medzinárodného spoločenstva (*totus orbis*), tvoreného subjektmi, t. j. národmi (štátmi), ako i jednotlivcami, ktorí sú si navzájom právne rovní, ktorí nie sú podriadení žiadnej globálnej nadnárodnej autorite a ktorí sú viazaní nimi vytváraným *ius inter gentes* s kogentným charakterom. Centrálnym princípom Vitoriovho *ius gentium*, resp. *ius inter gentes* je *ius naturalis societatis et communicationis* patriace každej krajine sveta, ktorého porušenie jednou krajinou vo vzťahu druhej krajine spôsobuje ujmu nielen druhej krajine, ale (pomyseľne) celému medzinárodnému spoločenstvu, t. j. všetkým národom sveta, ktorých spoločnou autoritou a v ktorých mene a záujme potom druhá krajina bude viesť spravodlivú vojnu proti prvej krajine s cieľom dosiahnuť nápravu ujmy.

Články a štúdie z moderných dejín

Notárstvo na Slovensku po vzniku Československej republiky – personálne zloženie

Martina Gajdošová

Abstrakt: Príspevok je zameraný na personálne obsadenie a obsadzovanie verejnonotárskeho úradu na Slovensku v období tesne po vzniku Československa v roku 1918 do roku 1926. Prináša čiastočný pohľad na personálne obsadenie verejnonotárskeho úradu na Slovensku, a to predovšetkým v obvode súdnej tabule Bratislava. Teda ide o príspevok do rekonštrukcie zoznamov verejných notárov pôsobiacich na Slovensku z počiatočného obdobia Československa. Poskytuje tiež pohľad, z ktorého je zrejme vzájomný prestup medzi dvoma slobodnými právnickými povolaniami, advokáciou a notárstvom.

Abstract: The paper focuses on the staff composition and staffing of public notary offices in Slovakia in the period immediately after the establishment of Czechoslovakia in 1918 to 1926. It provides a partial view of the staffing of public notary offices in Slovakia, especially in the district of the Bratislava Judicial Court. Thus, it is a contribution to the reconstruction of the lists of public notaries operating in Slovakia from the initial period of Czechoslovakia. It also provides a perspective that shows the interplay between the two legal professions, advocacy and notary.

Kľúčové slová: notár, verejný notár, správny výbor spojených verejnonotárskeho komôr pre Slovensko v Bratislave

Key words: notary, public notary, Administrative Committee of the Joint Notary Chambers of Slovakia in Bratislava

Profesor Jozef Klimko bol môj nezabudnuteľný učiteľ právnych dejín a neskôr vzácný kolega, s ktorým som sa pravidelne stretávala na vedeckých konferenciách, na zasadnutiach vedeckej rady, na obhajobách dizertačných a habilitačných prác a na inauguračných konaniach. Je pre mňa ctou svojím príspevkom sa spojiť s tými, ktorí s hlbokou úctou na neho spomínajú. Často sa mi v mysli vybavujú jeho duchaplné slová, rozvážne i vtipné prejavy a celkový dojem jeho pokojného a elegantného vystupovania. Som rada, že som mohla spoznať a byť v kontakte s týmto mimoriadne vzdelaným, múdрым, rozhladeným a hlboko ľudským človekom, ktorý dlhé desaťročia spolutvoril naše univerzitné prostredie.

Úvod

História notárstva na Slovensku, ako starobylého slobodného právnického povolania, sa v posledných desaťročiach stáva čoraz prebádanejšou oblasťou poznania.¹ Budovanie Československej republiky od konca roka 1918 je opísané

¹ Táto práca bola podporená Vedeckou a grantovou agentúrou Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky a Slovenskej akadémie vied na základe Zmluvy VEGA č. 1/0089/21 s názvom Záujmová korporácia ako subjekt a objekt výkonu verejnej správy. Z prác venovaných histórii notárstva na území Slovenska i Československa možno spomenúť: MIKL, Marián. *Notárstvo na Slovensku 1874 – 1993*. Bratislava: Notárska komora Slovenskej republiky, 2012, 213 s.; MIKL, Marián. *Cestou k slobodnému notárstvu. Kapitoly z dejín notárstva po roku 1993*.

v mnohých prácach. Tento príspevok je zameraný na personálne obsadenie a obsadzovanie verejnonotárskeho úradu na Slovensku v tomto období, čo dosiaľ nie je spracovanou oblasťou. Počtom ide o nie veľkú komunitu príslušníkov jedného zo slobočných právnických povolání, z prvorepublikového obdobia ich možno počítať na desiatky.²

Mnoho súčasných autorov sa inšpirovalo krátkym a výstižným hodnotením verejného notárstva od autora – notára F. X. Solomona – *Päťdesiatročné jubileum verejného notárstva na Slovensku*, uverejneného v Českom práve v roku 1925. Zaujímavá ohľadom personálneho zloženia notárstva je pasáž, z ktorej je zrejmé, že notárstvo bolo po vzniku Československa nanovo prebudované, a to väčšinou z radov advokátov. Po vzniku republiky len 6 % zo starých verejných notárov zostalo vo svojom pôsobisku, do ktorého boli doživotne menovaní. „10 % ver. notárskeho sboru preložením našlo svoje ďalšie zaistenie existencie, kým 84 % čiastočne pozbavené úradu, čiastočne pre nepriaznivé preloženie bolo nútené zrieknuť sa svojho postavenia. (...) 80 % ver.

Notárska komora Slovenskej republiky, P+M, s.r.o., 2018; MIKL, Marián. *140. jubileum verejného notárstva na Slovensku*. Notárska komora SR, Michal Riabic, s.r.o., 2015; VALOVÁ, Katarína et al. *Notársky poriadok: komentár*. Bratislava : C. H. Beck, 2016, 816 s.; ŠVECOVÁ, Adriana. *Inštitúcia hodnoverných miest ako kvázi verejných notárov v stredoveku*. In *Acta Universitatis Tyrnaviensis, Iuridica*. Trnava: Právnická fakulta Trnavskej univerzity, 2005, s. 169-181; ŠVECOVÁ, Adriana. Osobitné miesto hodnoverných miest v systéme verejných orgánov Uhorského kráľovstva v 13. a počiatkom 14. storočia. In *Naděje právní vědy*. Plzeň : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006, s. 517-528; SISKOVÍČ, Štefan – SISKOVÍČOVÁ, Katarína. Vývoj pojmu notár a jeho agenda na našom území v stredoveku, In *Ars Notaria*, 2013, roč. 17, č. 2, s. 5-10; MOSNÝ, Peter – LACLA-VÍKOVÁ, Miriam. *Dějiny státu a práva na území Slovenska 1*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2015, 134 s.; GÁBRIŠ, Tomáš. Východiská, význam a dosah uhorského zákonného článku XXXV/1874 o kráľovských verejných notároch. In *Ars Notaria*, roč. 20, č. 2, 2016, s. 4-10; BALÍK, Stanislav et al. *Dějiny notářství v českých zemích*, Notárska komora České republiky ve spolupráci s Národní galerií, Praha, 2014, 184 s.; ŠVECOVÁ, Adriana. Krátka právnohistorická skica najstaršej uhorskej notárskej praxe. In *Almanach*. Kraków: Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2019, s. 449-466; ŠVECOVÁ, Adriana. Povolanie notár v meniacich sa spoločenských pomeroch pred a po prelomovom osmičkovom roku 1918. In *Európa a mimoeurópsky svet: Kontakty, konfrontácie a konflikty*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, spoločné pracovisko Trnavskej univerzity a Vedy, vydavateľstva Slovenskej akadémie vied, 2019, s. 190-209; GAJDOŠOVÁ, Martina. Nová organizácia notárstva na Slovensku po vzniku Československej republiky. In *Ars Notaria*, 2019, roč. 22, č. 2, s. 4-10; ŠVECOVÁ, Adriana – GÁBRIŠ, Tomáš. *Dějiny státu, správy a súdnictva na Slovensku*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2009, 256 s.; VALOVÁ, Katarína – GÁBRIŠ, Tomáš. Advokáti a notári - koncepčné rozdiely dvoch právnických profesií. In *Ars Notaria*, 2020, č. 4; SVÁK, Ján. Notár v právnom štáte. In *Ars Notaria*, 2013, roč. 17, č. 3, s. 28-31; BRTKO, Róbert et al. *Notárstvo a iné právnické profesie v historickom vývoji*. Praha: Leges, 2017, 224 s.; GÁBRIŠ, Tomáš. Samostatná verejnonotárska profesia alebo zlúčenie s advokáciou? Uhorské polemiky pred rokom 1918. In *Ars Notaria*, 2018, roč. 22, č. 4; GÁBRIŠ, Tomáš – VALOVÁ, Katarína. *Advokácia a notárstvo v ústavnom štáte. Vzťah dvoch právnických profesií na Slovensku*. Bratislava : Wolters Kluwer (v tlači).

² Aj v súčasnosti patrí k nevelmi početnému zboru – na Slovensku v Notárskej komore Slovenskej republiky je v zozname zapísaných cez 300 notárov. (Napríklad v porovnaní s advokáciou, Slovenská advokátska komora združuje vyše 5600 advokátov a 2500 advokátskych koncipientov.)

notárov na Slovensku menovaných bolo advokátom, iba 2 námestníci boli menovaní z ver. notárov po prevrate.“³

Premena v zložení notárskeho stavu na Slovensku po vzniku Československa súvisela s budovaním nových štruktúr republiky. Švecová toto prelomové obdobie hodnotí: „[S]lobodné notárske povolanie verejných notárov sa nijak neotriaslo v základoch (ak nespomenieme nevyhnutnú personálnu výmenu za novej štátnosti lojálnych notárov), naopak po prirodzenej nacionalizácii formou zvrchu diktovanej čechoslovakizácie sa konsolidácia pomerov prejavila v stavovskej inštitúcii notárskej komory rýchlo a bezkonfliktne.“⁴ Čo sa týka podrobností počtu verejnonotárskych obvodov a ich obsadenie verejnými notármi, možno uviesť údaj, ktorý publikovala Švecová: „Štatisticky na Slovensku počas prvej republiky pôsobilo 61 verejných notárov“⁵. Chronologicky prvý úplný zoznam verejných notárov na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi podľa *staníc* uverejnil Mikl a ide o zoznam podľa stavu vo februári 1938⁶. Zo zoznamu vyplýva, že na Slovensku bolo 76 verejnonotárskych staníc, pričom k danému dátumu boli dve z nich uprázdnené a substituované notármi z inej *stanice*, v Podkarpatskej Rusi bolo 10 verejnonotárskych staníc, z toho tri boli uprázdnené a substituované verejnonotárskymi námestníkmi.

Archívne dokumenty dotýkajúce sa pôsobenia verejných notárov v období prvej polovice 20. storočia nemajú jeden spracovaný archívny fond, niet kompletných matrik či zoznamov notárov (okrem už spomínaného z roku 1938). Jednotliviny je možné dohľadať predovšetkým v Slovenskom národnom archíve v archívnych dokumentoch rezortu spravodlivosti na Slovensku a v Československu a v dokumentoch jednotlivých vrcholových súdov, či archívnych dokumentoch Národného archívu v Prahe vo fonde ministerstva spravodlivosti, akokoľvek, vedia ponúknuť isté poznanie.

Tento príspevok prináša čiastočný pohľad na personálne obsadenie verejnonotárskych úradov na Slovensku, a to predovšetkým v obvode súdnej tabule Bratislava, v časovom rozpätí od vzniku Československa, čiže k októbru 1918 - do roku 1926. Teda ide o príspevok do rekonštrukcie zoznamov verejných notárov pôsobiacich na Slovensku z počiatočného obdobia Československa. Prináša tiež pohľad, z ktorého je zrejмый vzájomný prestup medzi dvoma slobodnými právnickými povolaniami, advokáciou a notárstvom.

³ František X. SOLOMON, verejný notár, Šamorín. Päťdesiatročné jubileum verejného notárstva na Slovensku. In *České právo, časopis Spolku notářů československých*, október 1925, ročník VII., č. 5, Praha, s. 37

⁴ ŠVECOVÁ, Povolanie, ref. 1, s. 208

⁵ Slovník veřejního práva, heslo notářství, s. 960, In Tamtiež, s. 200.

⁶ K 24.2.1938 a k 23.2.1938; MIKL, 140. jubileum, ref. 1, s. 57 - 60

Krátko k základnej právnej úprave notárstva

Notárske komory boli na území Uhorska zriadené v roku 1875, vedno s advokátskymi komorami. Právnu úpravou bol pre na zákonný článok XXXV/1874 o kráľovských verejných notároch, zvaný tiež notársky poriadok. Na Slovensku po vzniku Československa v roku 1918 existovali dve verejno-notárske komory, a to v Bratislave a v Košiciach. *Verejní notári pôsobiaci na Podkarpatskej Rusi (Berehovo, Chust, Iršava, Mukačevo, Rachovo, Selvuš, Tačovo, Užhorod, Volové) patrili pôvodne k Notárskej komore v Sátoraljaujhély. Vybavovanie agendy prevzalo Prezídium vrchného súdu v Košiciach a výnosom ministerstva spravodlivosti č. 35030/34-3 z 7.7.1934 boli podriadení Správnemu výboru spojených verejnonotárskych komôr v Bratislave.*⁷

V roku 1920 nadobudol účinnosť zákon č. 167/1920 Sb. z. a nar. zo dňa 16. marca 1920, o dočasnej úprave činnosti advokátskych a notárskych komôr na Slovensku. V dôsledku zákona sa zlúčili notárske komory v Bratislave a v Košiciach a ich obvody. Ministri spravodlivosti sa zakotvila kompetencia po dohode s ministrom pre zjednotenie zákonodarstva a organizácie správy určiť sídlo zlúčenej notárskej komory a menovať jej správny výbor. Správny výbor zlúčenej notárskej komory sa skladal z predsedu, štyroch členov a dvoch náhradníkov, pričom jeden člen mohol byť ustanovený ako námestník predsedu a členmi výboru mohli byť len členovia komory, teda notári. Postupnosť podľa skúseností bola zakotvená tak, že náhradníci nastupujú za členov výboru, ktorí nemôžu vykonávať úrad, v poradí danom dĺžkou praxe (§ 2). Obmedzenosť samosprávy, obdobne ako aj pri advokátoch, vyplývala zo zákonného ustanovenia, podľa ktorého správny výbor patria všetky práva a povinnosti predtým patriace podľa zákonného článku XXXV/1875 do právomoci valného zhromaždenia komory. To, čo patrilo predsedovi komory, sa už vzťahovalo na predsedu správneho výboru komory, prípadne jeho námestníka. Správny výbor úradoval podľa notárskeho poriadku.

Obmedzenie samosprávy teda vyplývalo najmä z toho, že výkonný orgán komory bol menovaný ministrom spravodlivosti po dohode s ministrom unifikácie a mohol byť takto aj zbavený úradu a nahradený iným notárom. Menovaný správny výbor vykonával aj pôvodné kompetencie valného zhromaždenia notárov. Zákon určoval pre rokovanie správneho výboru notárskej komory pravidlo, že sa uznáša väčšinou hlasov, predseda hlasuje len pri rovnosti hlasov a pre uznášaniaskopnosť bola potrebná prítomnosť najmenej polovice členov (§ 7). Správny výbor notárskej komory mal vykonať likvidáciu majetku a záväzkov zlúčených komôr a uznieť sa na rokovanom poriadku komory, ktorý pre platnosť potreboval ešte schválenie ministrom spravodlivosti a ministra unifikácie (§ 8).

S obmedzením samosprávy súvisel aj status spojenej verejnonotárskej komory a jej správneho výboru. Zákon síce hovoril o notárskej komore a o jeho

⁷ Podrobnejšie k histórii notárstva u nás bližšie pozri tamtiež, s. 9-13.

správnom výbore, Mikl však uvádza: „*Stav, keď na Slovensku neexistovala notárska komora, tu teda de iure trval až do roku 1949, keď bol prijatý celoštátne platný zákon o notárstve, i keď de facto sporadicky dochádzalo k pokusom o jej oživenie – najmä počas vojnového slovenského štátu a po oslobodení.*“⁸

Archívne dokumenty nasvedčujú verzii, že existovala verejnonotárska komora, mala svoje sídlo v Bratislave, mala svoj správny výbor, mala svojich členov, najčastejšie sa označovala zlúčená verejnonotárska komora pre Slovensko. Vyplýva to z archívnych dokumentov z rokov 1920 a nasledujúcich. Čo je však zaujímavé, oficiálny hlavičkový papier „komorových“ záležitostí niesol v záhlaví: „*Správny výbor verejno-notárskych komôr v Bratislave*“, alebo „*OD SPRÁVNEHO VÝBORU SPOJENÝCH VEREJNONOTÁRSKYCH KOMÔR NA SLOVENSKU. BRATISLAVA.*“ Takto sa stretávame s dokumentami z 30-tych rokov 20. storočia. Napokon však aj úradná pečiatka mala v strede okolo štátneho znaku československého v kruhu text: „*Správny výbor spojených ver. notárskych komôr na Slovensku – v Bratislave*“⁹.

Nariadenie vlády ČSR č. 3/1921 z 30.12.1920, ktorým sa vykonáva z. č. 167/1920 Sb. zo dňa 16. marca 1920, o dočasnej úprave činnosti advokátskych a notárskych komôr na Slovensku, určilo, že zlúčená komora notárska má sídlo v Bratislave (§ 1). Dňom účinnosti tohto nariadenia mali dovtedajšie notárske komory v Bratislave a v Košiciach zastaviť svoju činnosť a odovzdať spisy správneho výboru zlúčenej notárskej komory, ktorého menovanie bude vyhlásené v úradných listoch (§ 2). Vládne nariadenie bolo vyhlásené v čiaske č. 1/1921 dňa 7.1.1921 a jeho účinnosť bola určená na desiaty deň po vyhlásení. Menovanie správneho výboru zlúčenej verejnonotárskej komory najmä z radov pôvodom advokátov malo svoje peripetie, ktoré sú opísané na inom mieste¹⁰.

Archívne dokumenty z tohto obdobia uvádzajú aj verejnonotársku komoru, aj jej správny výbor. Napríklad v máji 1920 ministerstvo unifikácie pripravilo koncept listu adresovaný Organizácii súdnictva na Slovensku v Bratislave, kde napísalo návrhy funkcionárov zlúčených advokátskej a notárskej komory na Slovensku, osobitne za každú, pričom zvýraznilo: „*Žádáme o vyjádření o navržených osobách, z nichž pokud jde o komoru notářskou, někteří prý nejsou dosud notáři. Žádáme proto za další vyjádření, kteří nejsou dosud veř. notáři, zdali bylo by lze je notáři jmenovati, v případě kladném aby příslušné návrhy sem byly sděleny.*“¹¹ Ďalším príkladom je list z júna 1920, kedy

⁸ Tamtiež, s. 13; obdobne MIKL, M.: Vývoj inštitúcie notárstva na území dnešného Slovenska v období rokov 1874 až 1993. In BRTKO, ref. 1, s. 141 a nasl.

⁹ Napr. Uzavretie Správneho výboru spojených verejnonotárskych komôr na Slovensku o zaznačení Dr. Arnošta Spieglera ako námestníka verejného notára Dr. Kazimíra Puchlina, č. 185/1925, z 16.11.1925, podpisy: jednatel Dr. Dušek, za predsedu stály člen výboru Dr. Vlad. Pivka; Spis Dr. Kazimíra Puchlina, In: SNA, f. HSB, kr. 168

¹⁰ GAJDOŠOVÁ, ref. 1, s. 4-10.

¹¹ Koncept listu prezídia ministerstva pre zjednotenie zákonodarstva a organizáciu správy v Československej republike, v Prahe, 16.5.1920, č. 1125, č. S. 19649/20, adresovaný Organizaci soudnictví na Slovensku v Bratislavě; In Národní archiv Praha, fond Ministerstvo spravedlnosti, spis Adv. 1, Prozatímní úprava činnosti advok. a notárských komor na Slovensku.

ministerstvo unifikácie ministerstvu spravodlivosti upresňovalo personálne zloženie správneho výboru notárskej komory.¹² List je označený „*Advokátní a notářské komory – sloučené výbory*“ a pre sídlo sa v liste navrhuje: „*Sídlo sloučené notářské komory lze položit poměrně nejvýhodněji do Bratislavy, protože byla již sídlem komory a bude členům správního výboru nejprístupnější*“. K personálnemu zloženiu správneho výboru verejnonotárskej komory sa však uvádza vyjadrenie avizujúce špecifický charakter správneho výboru, ktorý svojím spôsobom „nahrádza“ komoru: „*(...) Mimo to předepsáno tímtož zákonem, aby notářská komora (nyní správní výbor) podala svůj návrh (...)*“. Treba dodať, že v spisoch sa niekedy vyskytuje slovné spojenie *správná komisia* (*správní komise*), niekedy *správný výbor* (*správní výbor*), niekedy tiež *sloučené výbory*. Každopádne však sa pre obe povolania v archívnych dokumentoch operuje s pojmom komora v rovnakom položení – advokátska komora a notárska komora.

Nemožno však vynechať ani tú skutočnosť, že správne výboru verejnonotárskej komory v Bratislave zostali iba obmedzené údaje o notároch. Údaje o notároch mali predovšetkým súdy a verejnonotárska komora nedisponovala všetkými informáciami o notároch. Vyplýva to aj z listu krajského súdu v Banskej Bystrici z roku 1932, keď na účely výkazu verejnonotárskych kaucíí pre vrchný súd v Bratislave žiadal informácie od správneho výboru verejnonotárskej komory v Bratislave. Problematické boli údaje o kauciaciách verejných notárov, ktorí pred rokom 1918 nepatrili do obvodu krajského súdu Banská Bystrica, ale patrili do obvodu bývalých sedrií v Šahách, Zlatých Moravciach a Balášskych Ďarmotách. Správny výbor verejnonotárskej komory súdu vysvetlil¹³: „*Následkom Vášho ct. dožiadania (...) kladiem si za česť Vám sdeliť, že správny výbor spojených verejnonotárskych komôr na Slovensku nie je v stave Vašej žiadosti vyhovieť, lebo spisy, na základe ktorých by bolo možné zistiť žiadané data, sú uložené u vrchného súdu v Bratislave, ktorý tiež prevzal vtedy, keď boli verejnonotárske komory na Slovensku slúčené a vymenovaný bol správny výbor. Správne výboru stojí k dispozícii len kmeňová kniha verejných notárov, ktorá však obsahuje iné data, než boli žiadané.*“

Je preto predmetom ďalšieho bádania interpretovať status verejnonotárskej komory, resp. jej správneho výboru a jeho kompetencie a reálnu agendu v prvorepublikovom období. Akokoľvek, zákon č. 201/1949 Zb. o notárstve - v prechodnom ustanovení (§ 45) určuje: „*Doterajšie notárske sbory (komory) sa zrušujú. Ich práva a záväzky prechádzajú dňom účinnosti tohto zákona na krajské sbory, poprípade na Ústredný sbor; o tom, ktoré práva a záväzky prešli na jednotlivé krajské sbory, poprípade na Ústredný sbor, rozhodne minister spravodlivosti.*“

¹² List z prezidia ministerstva unifikácie ministerstvu spravodlivosti, v Prahe, 17.6.1920, č. 4648/20, Podpis zrejme Dr. Hausmann; In Národní archiv Praha, fond Ministerstvo spravodlivosti, spis Adv. 1, Prozatímní úprava činnosti advok. a notářských komor na Slovensku.

¹³ List verejnonotárskej komory č. 181/1932 z 13.6.1932; In List Prezidia Krajského súdu v Banskej Bystrici z 15.6.1932, adresovaný prezidiu vrchného súdu v Bratislave, k č. Prez. 9892/12/32; In: SNA, f. HSB, k. 174.

Personálne zloženie notárstva na Slovensku k obdobiu vzniku Československa

Keďže dosiaľ niet prístupných kompletných údajov o zoznamoch notárov na Slovensku z počiatočného obdobia po vzniku Československa, k personálnemu zloženiu v notárstve je možné „nazrieť“ prostredníctvom agendy týkajúcej sa verejných notárov, a to cez správu verejnonotárskych kaucii evidovanej súdmi.¹⁴ Práve jeden spor o vydanie verejnonotárskej kaucie bývalého verejného notára Dr. Arpáda Králiku, sa dostal pred zmiešaný rozhodcovský súd v Haagu. To bolo zrejme dôvodom, pre ktorý sa Ministerstvo spravodlivosti v Prahe začalo podrobne zaoberať verejnonotárskymi kauciami. Ministerstvo v roku 1932 zistilo, že nebolo dosiaľ vykonané riadne prevzatie kaucii u niektorých verejných notárov, ktorí boli do úradu ustanovení pred 28.10.1918 a zostali v ňom i po tomto dni. Preto ministerstvo podľa § 10 zák. č. XXXV/1874 požiadalo správny výbor komory, aby preskúmal zloženie kaucii všetkých verejných notárov, o ktorých ide, a aby v tých prípadoch, kde by kaucia nebola zložená v československých príslušných úradoch vo výške určenej podľa § 19, alebo by bola zložená v cenostiach, ktoré nezodpovedajú § 19 ods. 2, zariadil obnovenie kaucie alebo jej doplnenie.¹⁵

Tento spor spôsobil, že ministerstvo spravodlivosti si vyžiadalo dôsledné spracovanie stavu v notárstve na Slovensku práve k obdobiu vzniku Československej republiky, teda k októbru 1918. Minister spravodlivosti v Prahe požiadal prezídium vrchného súdu v Bratislave o podrobné zoznamy¹⁶. Už z predošlých správ z marca 1932 nebolo ministerstvo spokojné s údajmi - „*neposkytují úplného obrazu o otázce, o kterou se zajímá úřad zástupce státu při mezinárodních smíšených rozhodcích soudech vzhledem k žalobě bývalého veřejného notáře v Trnavě Dra Arpáda Králíka proti Československé republice na vyplacení notářské kauce per 4.000 korun, která složena byla v hotovosti*“. Preto ministerstvo požiadalo o nasledovné údaje:

¹⁴ Kaucie verejných notárov sa podľa zák. č. XXXV/1874 skladali u *berného* úradu a ním sa spravovali, a to na *bernom* úrade v sídle príslušného krajského súdu podľa predpisov ministerských nariadení (č. 10539/1880 a 23598/1880). Na krajskom súde sa viedla osobitná evidencia (podľa ministerského nariadenia č. 10539/1880), a to o všetkých evidenciách bez ohľadu na to, či kaucia pozostáva z hotovosti, cenných papierov zložených na *bernom* úrade, alebo keď bola zaistená na pozemky. Zoznam na krajskom súde mal evidenčný charakter, spravovanie depozít vykonával *berný* úrad. In Koncept listu viceprezidenta vrchného súdu zo dňa 24.6.1932 adresovaný ministerstvu spravodlivosti v Prahe, č. Prez. 10430/13270/29 – 12d/32; In: SNA, f. HSB, k. 174.

¹⁵ „V obvodu komory jde o tyto veřejné notáře: Dr. Artur Sterner v Kremnici, Dr. Viktor Dušek v Bratislavě, Dr. Vojtěch Fabuss v Lučenci, Dr. Kazimír Puchlín v Šale, Dr. Barnabáš Bazilides v Komaňárně, Dr. Jan Veselý v Košicích, Dr. Ladislav Roth ve Spišské Sobotě a Dr. Max Friedmann v Šahách.“ List MS v Prahe, č. 40317/32 z 6.9.1932, podpísaný za ministra Křepinský; In SNA. F. HSB, k. 174.

¹⁶ List ministra spravodlivosti adresovaný vrchnému súdu v Bratislave, č. 12.959/32 z 3.5.1932; k č. Prez. 3.983 a 5.908/12d/32; In SNA, f. HSB, spis. č. 13270/12d/29, Verejní notáři, zrušenie a zriadenie miesta, hromadné ustanovenie, kaucie a používanie malého štátneho znaku; k. 174.

1. Zoznam verejných notárov, ktorí boli ustanovení na území Slovenska a Podkarpatskej Rusi pred 28. októbrom 1918, v členení:
 - a) Meno a priezvisko
 - b) Prvé ustanovenie
 - c) Posledné pôsobisko v rokoch 1918 – 1921
 - d) Či dosiaľ pôsobí v československej republike
 - e) Či sa úradu vzdal, zomrel, alebo z iného dôvodu úrad nevykonával
 - f) Kde a kedy bola zložená notárska kaucia a v čom spočívala
 - g) Či bolo žiadané o doplnenie alebo obnovenie jednotlivých kaucii, ak následkom odvlčenia kaucie do Maďarska alebo vzhľadom k ustanoveniu čl. 186 a 188 Trianonskej zmluvy pôvodne zložená kaucia bola znehodnotená
 - h) Poznámka, ako sa postupovalo, ak kaucia mala byť vrátená, lebo sa verejný notár úradu vzdal alebo zomrel alebo z iného dôvodu prestal svoj úrad vykonávať.

Vrchný súd mal aj ministerstvu zaslať správu, akým spôsobom a podľa akých predpisov boli spravované kaucie verejných notárov, najmä pokiaľ išlo o kaucie v hotovosti. Obdobne bol požiadaný aj vrchný súd Košice, vo fonde jeho dochovaných archívnych dokumentoch sa však takýto spis nenachádza. Údaje zosumarizoval vrchný súd cez svoje krajské sudy.

Personálne zloženie notárskych úradov na Slovensku v obvode súdnej tabule (neskôr vrchného súdu) Bratislava pri vzniku Československa v roku 1918

Podľa dochovaných dokumentov vrchného súdu v Bratislave¹⁷ je možné doložiť personálne zloženie notárskeho stavu pred vznikom a po vzniku Československej republiky, ako aj doložiť údaje o pôsobení uvedených notárov z *prevratového obdobia* v čase vytvárania zoznamov, teda v roku 1932. Nie je to komplexný prehľad za Slovensko a Podkarpatskú Rus, týka sa výlučne obvodu vrchného súdu v Bratislave, dokonca ani nezohľadňuje zmeny v obsadení verejnonotárskych úradov (nových verejných notárov). No tento zoznam dopĺňa naše poznanie. Obdobné údaje o verejných notároch vo fonde vrchného súdu Košice za obvod jeho pôsobnosti dochované nie sú.

V nasledovných tabuľkách sú uvedené údaje o personálnom zložení notárskych úradov na Slovensku v obvode vrchného súdu Bratislava, a to v obvodoch krajských súdov so sídlom v Trenčíne, Ružomberku, Komárne, Bratislave, Nitre a Banskej Bystrici (pre tento účel bez údajov o zložení notárskej kaucie 4000 Korún). Zároveň sú pri jednotlivých verejných notároch zapracované údaje o ich prípadnom ďalšom pôsobení v advokácii.

¹⁷ Súdne tabule v Bratislave a v Košiciach sa v dôsledku z. č. 201/1928 Sb. z. a n. o úprave niektorých organizačných otázok v obore súdnictva, premenovali na vrchné sudy.

Zoznam verejných notárov, ktorí boli ustanovení v obvode krajského súdu v Trenčíne pred 28.10.1918 (stav 1932)¹⁸, s doplnenými údajmi o ich pôsobení v advokácii:

Č.	notár	Prvé ustanovenie	Posledné pôsobisko v r. 1918 - 21	Či dosiaľ pôsobí v ČSR (t.j. v r. 1932)	Či sa úradu vzdal, zomrel alebo z iného dôvodu úrad nevykonával
1	Dr. Karol Hits (V r. 1923 sa stal advokátom v Trenčíne, v r. 1929 sa presídlil do Košíc) ¹⁹	1904 Trenčín	Trenčín	„Je snáď advokátom v Košiciach“	Vzdal sa úradu 1921, neprijal preloženie do B. Štiavnice
2	Dr. Béla (Vojtech) Hajdu	1916 Veľká Bytča	Veľká Bytča	Nie	„Zomrel v čas prevratu“
3	Dr. Max Friedmann	1892 Veľká Bytča	Žilina	Neznáme	Neznáme; V r. 1922 preložený do Šiah
4	Dr. Moric Vix (Wix)	1910 Čadca	Čadca	Čadca	Zomrel 18. 12. 1931, dovtedy pôsobil v Čadci
5	Dr. Mor Ring	Žilina	Neznáme, v dobe prevratu už nebol verejným notárom	Nie	Neznáme
6	Dr. Barn Basilides	Pri okresnom súde Nové Mesto n. V., pôsobil v r. 1914-1921	Neznáme, okresný súd v Novom Meste n. V. nepatril v dobe prevratu do obvodu KS Trenčín	Pôsobí ako verejný notár v Komárne	Neznáme

Zoznamu verejných notárov v obvode krajského súdu v Trenčíne vyplýva, že zo šiestich verejných notárov, ktorí pôsobili v tomto obvode k 28.10.1918, naďalej ako verejní notári pôsobili štyria verejní notári, z toho jeden bol preložený v roku 1922 (a v roku 1932 už o ňom niet zmienky, kde pôsobí mimo notárstva). Z nich

¹⁸ Listy Krajského súdu v Trenčíne, z 27.5.1932 a 8.6.1932, adresované vrchnému súdu v Bratislave, k č. Prez. 9892/12/32; súhrnný zoznam vrchného súdu v Bratislave; In SNA, f. HSB, k. 174.

¹⁹ Dr. Karol Hitsch sa stal advokátom v Trenčíne 17.2.1923, v roku 1929 sa presídlil do Košíc; v roku 1939 bol vymazaný, lebo zostal na území, ktoré pripadlo Maďarsku; In Matrika SAK, Matrika advokátov, AK TSM, zv. 1, s. 219, zv. 5, s. 99.

jeden zomrel v období prevratu, jeden zomrel v roku 1931, jeden sa stal advokátom. Vrchný súd Bratislava do súborného zoznamu uviedol len prvých štyroch notárov.

Zoznam verejných notárov, ktorí boli ustanovení v obvode krajského súdu v Ružomberku pred 28.10.1918 (stav 1932)²⁰:

Č.	notár	Prvé ustanovenie	Posledné pôsobisko v r. 1918 - 21	Či dosiaľ pôsobí v ČSR (t.j. v r. 1932)	Či sa úradu vzdal, zomrel alebo z iného dôvodu úrad nevykonával
1	Augustín Divéky	1875 Dolný Kubín	Dolný Kubín	Nie	Zomrel 23.10.1920 v Dolnom Kubíne
2	Dr. Náthán Schlesinger	1900 Ružomberok	Ružomberok	Nie	1922 preložený do Pezinku (6.6.1932: zomrel)
3	Dr. Ján Veselý	1916 preložený do Lipt. Sv. Mikuláša, začal účinkovať v r. 1917	Lipt. Sv. Mikuláš	„snáď pôsobí v Košiciach“	1920 preložený z Lipt. Sv. Mikuláša do Košíc

Zo zoznamu krajského súdu v Ružomberku vyplýva, že v jeho obvode k 28.10.1918 pôsobili traja verejní notári, ktorí aj naďalej zostali v úrade, z toho jeden zomrel v roku 1920, dvaja boli preložení, z toho jeden zomrel v roku 1932. Do advokácie z nich neprešiel nik.

Zoznam verejných notárov, ktorí boli ustanovení v obvode krajského súdu v Komárne pred 28.10.1918 (stav 1932)²¹, s doplnenými údajmi o ich pôsobení v advokácii:

Č.	notár	Prvé ustanovenie	Posledné pôsobisko v r. 1918 - 21	Či dosiaľ pôsobí v ČSR (t.j. v r. 1932)	Či sa úradu vzdal, zomrel alebo z iného dôvodu úrad nevykonával
1	Dr. Ján Tuba	1911 Komárno	Komárno	Nie	Úradu sa vzdal v r. 1921; údajne zomrel v roku 1931 v Paks, Maďarsku, kde bol verejným notárom
2	Dr. Vojtech Kecskeméthy (V roku 1923 sa stal advokátom, zomrel v Starej Ďale v roku 1932) ²²	1911, Stará Ďala	Stará Ďala	Nie	V r. 1922 bol preložený do St. Ľubovne, toto neprijal; V r. 1922 sa vzdal úradu.

²⁰ Listy Krajského súdu v Ružomberku, z 13.5.1932 a z 6.6.1932, adresované vrchnému súdu v Bratislave, k č. Prez. 9892/12/32; In SNA. F. HSB, k. 174.

²¹ Listy Krajského súdu v Komárne, z 28.5.1932 a 13.6.1932, adresované vrchnému súdu v Bratislave, k č. Prez. 9892/12/32; In SNA. F. HSB, k. 174.

²² Dr. Vojtech Kecskeméthy sa stal advokátom 12.1.1923 v Starej Ďali a v roku 1932 zomrel; In Matrika SAK, Matrika advokátov, AK TSM, zv. 1, s. 128.

3	Dr. Alexander Jagasich (Sándor Jagasitz)	Asi 1904	Šahy	Nie	V r. 1920 bol úradu zbavený, presťahoval sa do Maďarska
4	Dr. Alexander Belcsák (V rokoch 1922 – 1926 bol advokátom) ²³	1906 Brezno n. Hronom, v r. 1918 prišiel do Levíc	Levice, a od r. 1920 tiež na miesto ver. notára Jagasicha v Šahách	Nie „Je verejným notárom v maďarskom Komárne“	Úradu zbavený.

Zo zoznamu krajského súdu v Komárne vyplýva, že k 28.10.1918 v jeho ob-
vode pôsobili štyria verejní notári, z toho dvaja boli úradu zbavení a dvaja sa vzdali.
Jeden neskôr pôsobil ako advokát, jeden bol advokátom krátko a vystaňoval sa do
Maďarska, kde pôsobil ako verejný notár. Celkovo sa traja vystaňovali do Maďarska,
z čoho sa dochovalo, že z nich dvaja pôsobili ako verejní notári v Maďarsku.

**Zoznam verejných notárov, ktorí boli ustanovení v obvode krajského
súdu v Bratislave pred 28.10.1918 (stav 1932)²⁴, s doplnenými údajmi o ich pô-
sobení v advokácii:**

Č.	notár	Prvé ustanovenie	Posledné pôsobisko v r. 1918 - 21	Či dosiaľ pôsobí v ČSR (t.j. v r. 1932)	Či sa úradu vzdal, zomrel alebo z iného dôvodu úrad nevykonával
1	Dr. Richard Richter (V rokoch 1924 – 1925 bol advokátom) ²⁵	1899	Bratislava	Nie	Úradu sa vzdal. Vymenovaný verejným notárom v Budapešti
2	Dr. Bartolomej Körössy	1915	Bratislava	Nie	Úradu sa vzdal. Verejný notár v Budapešti
3	Dr. Vendelin Uhrovics (Uhrovič) (V rokoch 1922 – 1939 bol advokátom) ²⁶	1907	Dunajská Streda	Ako advokát v Dunajskej Strede	Pozbavený úradu
4	Dr. Imrich Klsák	1914	Galanta	Nie	Zomrel

²³ Dr. Alexander Belcsák sa stal advokátom v Leviciach 17.6.1922 a v roku 1926 sa vzdal advokát-
stva; In Matrika SAK, Matrika advokátov, AK TSM, zv. 1, s. 409.

²⁴ Listy Krajského súdu v Bratislave, z 29.5.1932 a 13.6.1932, adresované vrchnému súdu v Brati-
slave, k č. Prez. 9892/12/32; In SNA. F. HSB, k. 174.

²⁵ Dr. Richard Richter sa stal advokátom v Bratislave 18.10.1924 a v roku 1925 bol na vlastnú žia-
dosť vymazaný. In Matrika SAK, Matrika advokátov, AK TSM, zv. 3, s. 17.

²⁶ Dr. Vendelin Uhrovič sa stal advokátom v Dunajskej Strede 2.12.1922, zo zoznamu bol vymazaný
v roku 1939 podľa prípisu ministra pravosúdia č. 5326/39; In Matrika SAK, Matrika advokátov,
AK BA, zv. 1, s. 316.

	(V rokoch 1922 – 1925 bol advokátom) ²⁷				
5	Dr. Alexander Rudnay	1906	Malacky	Nie	Zomrel
6	Dr. Viktor Dušek	1910	Pezinok	Verejný notár v Bratislave	Verejný notár v Bratislave
7	Dr. Kazimír Puchlin	1913	Senica	Verejný notár v Šali n. V.	Verejný notár v Šali n. V.
8	Dr. Alojz Zechmeister	1917	Skalica	Nie	Pozbavený úradu. Verejný notár v Maďarsku.
9	Dr. Ludevít Glatz (V rokoch 1923 – 1924 bol advokátom) ²⁸	1887	Šamorín	Nie	Vzdal sa úradu. Verejný notár v Maďarsku
10	Dr. Arpád Králik	1895	Trnava	Nie	Vzdal sa úradu. Verejný notár v Maďarsku
11	Dr. Natan Schlesinger	1906, do Pezinku 1922	Ružomberok	Nie	Zomrel

Zo zoznamu krajského súdu v Bratislave vyplýva, že k 28.10.1918 v tomto obvode pôsobilo 11 verejných notárov, z toho jeden bol evidovaný aj pre krajský súd Ružomberok (Dr. Schlesinger). Z týchto desiatich sa ďalej pôsobili ako verejní notári dvaja, jeden sa stal advokátom. Celkovo z týchto desiatich sa piati stali notármi v Maďarsku. Okrem toho štyria z nich neskôr pôsobili v advokácii.

Zoznam verejných notárov, ktorí boli ustanovení v obvode krajského súdu v Nitre pred 28.10.1918 (stav 1932)²⁹, s doplnenými údajmi o ich pôsobení v advokácii:

Č.	notár	Prvé ustanovenie	Posledné pôsobisko v r. 1918 - 21	Či dosiaľ pôsobí v ČSR (t.j. v r. 1932)	Či sa úradu vzdal, zomrel alebo z iného dôvodu úrad nevykonával
1	Dr. Adalbert Fabuss	1916 Hlohovec	1922 bol preložený do Dolného Kubína	Neznáme	Neznáme
2	Dr. Štefan Beszkid	Sevľuš	Nové Zámky	Nie	1922 zomrel
3	Dr. Gejza Pongrácz	1901 Hlohovec	Nitra	Nie	1922 zbavený úradu

²⁷ Dr. Imrich Klsák sa stal advokátom v Galante 23.9.1922 a v roku 1925 bol vymazaný na vlastnú žiadosť. In Matrika SAK, Matrika advokátov, AK TSM, zv. 1, s. 229.

²⁸ Dr. Ludevít Glatz sa stal advokátom v Šamoríne 12.1.1923 a v roku 1924 bol na vlastnú žiadosť vymazaný. In Matrika SAK, Matrika advokátov, AK TSM, zv. 1, s. 126.

²⁹ Listy Krajského súdu v Nitre z 28.5.1932 a 11.6.1932, adresované vrchnému súdu v Bratislave, k č. Prez. 9892/12/32; In SNA. F. HSB, k. 174.

4	Dr. Achácus Lénárt (V r. 1922 sa stal advokátom) ³⁰	Topoľčany	Topoľčany	Nie	1922 preložený do Moldavy (neznáme)
5	Dr. Ladislav Henney	1918 Šaľa	nie	Nie	1922 zbavený úradu
6	Antonín Lulyák	Prievidza	Prievidza	Nie	1918 zomrel
7	Dr. Alojz Zechmeister	Skalica	Skalica	Nie je známe	Nie je známe
8	Dr. Kazimír Puchlin	1913 Senica	Senica	Áno v Šali	-
9	Dr. Barnabáš Basilides	1914 Nové Mesto n. V.	Nové Mesto n. V.	Áno v Komárne	-

Zoznamu krajského súdu v Nitre vyplýva, že k 28.10.1918 v tomto obvode pôsobilo deväť verejných notárov, z toho jeden bol evidovaný aj v trenčianskom zozname (Dr. Basilides) a jeden aj v bratislavskom zozname (Dr. Puchlin). Z nich dvaja boli zbavení úradu, piati naďalej pôsobili ako verejní notári, jeden zomrel v roku 1918 a jeden v roku 1922. O dvoch neboli súdobé údaje a jeden z nich sa stal advokátom.

Zoznam verejných notárov, ktorí boli ustanovení v obvode krajského súdu v Banskej Bystrici pred 28.10.1918 (stav 1932)³¹, s doplnenými údajmi o ich pôsobení v advokácii:

Č.	Notár	Prvé ustanovenie	Posledné pôsobisko v r. 1918 - 21	Či dosiaľ pôsobí v ČSR (t.j. v r. 1932)	Či sa úradu vzdal, zomrel alebo z iného dôvodu úrad nevykonával
1	Alexander (Sándor) Jesenský	1893, Banská Bystrica	-	Nie	Zomrel, vdova býva v Čachticiach
2	Dr. Aladár Déchy	1914, Kremnica	Od 16.9.1918 Banská Bystrica	Nie	1920 výnosom ministra spravodlivosti suspendovaný, lebo nezložil sľub, vystahoval sa do Maďarska, kde ako verejný notár asi v r. 1925 zomrel
3	Dr. Arnold Amann (Ammann)	1911, Brezno n. Hronom	Turč. Sv. Martin	Nie	Od 14.7.1922 v Prievidzi, kde zomrel
4	Dr. Štefan Csipkay	1890, Zvolen	Zvolen	Nie	1923 preložený do Turny pri Košiciach,

³⁰ Dr. Achácus Lénárt sa stal advokátom v Topoľčanoch 19.8.1922; Matrika SAK, Matrika advokátov, AK TSM, zv. 2, s. 294.

³¹ Listy Krajského súdu v Banskej Bystrici z 30.5.1932 a 14.6.1932 a 15.6.1932, adresované vrchnému súdu v Bratislave, k č. Prez. 9892/12/32; In SNA. F. HSB, k. 174.

					preloženie neprijal, vystaľoval sa do Košíc, kde údajne zomrel
5	Július Pálya	1918, Brezno n. Hronom	Brezno n. Hronom	Nie	Zomrel v r. 1920 v Trnave, kde bol na liečení
6	Elemér Baan (Baán) (V rokoch 1923 – 1925 bol advokátom) ³²	1900, Banská Štiavnica	Banská Štiavnica	Nie	1923 sa vzdal úradu, odsťahoval sa do Maďarska, kde v r. 1929 v Miškovci zomrel
7	Dr. Artur Sterner	1918 Trenčín (ako verejnonotársky námestník) Kremnica	Kremnica	Kremnica	-
8	Dr. Ľudovít Benkő (patril pred prevratom do obvodu sedrie v Balaš. Ďarmotách)	1914 Lučenec	Lučenec	Nie	1922 suspendovaný, odsťahoval sa do Debrecína v Maďarsku
9	Sándor Jagasitz (Dr. Alexander Jagasich), pred prevratom patril do obvodu sedrie v Šahách)	Asi 1904, Šahy	Šahy (obvod KS v Komárne)	Nie	1920 bol úradu zbavený; odsťahoval sa do Maďarska, verejný notár v Tamáši, Maď., jeho zástupcom v čs. republike je dr. František Schütz, koncipista v Bratislave, Riečna ul. 7/I

Zo zoznamu krajského súdu v Banskej Bystrici vyplýva, že k 28.10.1918 v tomto obvode pôsobilo deväť verejných notárov, z toho jeden bol evidovaný aj pre krajský súd Komárno (Dr. Jagasich). Z týchto osem zomrel jeden a ďalej siedmi pôsobili ako verejní notári. Z nich jeden do r. 1920, kedy zomrel, jeden do r. 1922, kedy zomrel a jeden do r. 1923, kedy neprijal preloženie. Z nich dvaja boli zbavení úradu v roku 1920, jeden v roku 1922 a odsťahovali sa do Maďarska, dvaja v roku 1923 ukončili úrad. Jeden bol krátko advokátom a u dvoch sa dochovalo, že pôsobili ako verejní notári v Maďarsku.

Uvedené zoznamy predstavujú personálne zloženie v notárstve ku koncu roka 1918, pričom zohľadňujú obvod vrchného súdu (súdnej tabule) v Bratislave. Nie je to kompletný zoznam verejných notárov pôsobiacich od roku 1918 do času jeho vyhotovenia v roku 1932, pretože nezohľadňoval postupné menovania do úradu po októbri 1918.

Je preto potrebné doplniť aj verejných notárov, ktorí boli postupne do úradu menovaní a stali sa členmi správneho výboru spojených verejnonotárskeho komôr

³² Elemér Baán bol advokátom v Banskej Štiavnici od 13.10.1923, v roku 1925 bol na vlastnú žiadosť vymazaný. Matrika SAK, Matrika advokátov, AK TSM, zv. 2, s. 459.

na Slovensku v Bratislave. V decembri 1920 bol správny výbor spojenej verejnotárskej komory v Bratislave ustálený z nasledovných verejných notárov: predseda Dr. Ján Krno v Bratislave (pôvodne advokát), členovia výboru: Dr. Miloš Šimko v Lipt. Sv. Mikuláši, zároveň podpredseda (s podmienkou, že ak bude Miloš Šimko, vtedy ešte advokát v Hlohovci, menovaný za verejného notára v Lipt. Sv. Mikuláši a menovanie bude schválené ministrom, má byť menovaný do správneho výboru komory), Dr. Viktor Dušek v Pezinku, Dr. Richard Richter (neskôr advokát)³³ v Bratislave. Náhradníci: Dr. Arpád Králik v Trnave a Dr. Ján Veselý v Košiciach.³⁴ V januári 1921 Dr. Arpád Králik, verejný notár v Trnave, oznámil ministrovi spravodlivosti, že nemôže prijať post náhradného člena výboru.³⁵ V júni 1921 bol za náhradného člena správneho výboru verejnotárskej komory vymenovaný Dr. Rudolf Markovič (bývalý advokát)³⁶, verejný notár v Novom Meste nad Váhom.³⁷ V ďalšom období boli predsedami verejnotárskej komory v Bratislave Dr. Jozef Kállay (pôvodne advokát)³⁸ a neskôr Dr. Viktor Dušek, obaja verejní notári v Bratislave. Členmi výboru v ďalšom období boli Dr. Vladimír Pivko, verejný notár v Bratislave, Dr. Štefan Folkmán, verejný notár v Galante, Dr. Jur. Janoška, verejný notár v Trnave.³⁹

Niektoré zmeny v personálnom zložení verejných notárov na Slovensku do roku 1926

Z prvých rokov existencie Československej republiky, do roku 1926, je možné z dochovaných archívnych materiálov uviesť ďalšie údaje v personálnom

³³ Richard Richter bol advokátom v Bratislave od 18.10.1924, v roku 1925 bol na vlastnú žiadosť vymazaný. Matrika SAK, Matrika advokátov, AK TSM, zv. 3, s. 17.

³⁴ Úradný záznam Ministerstva spravodlivosti v Prahe, 24.12.1920, č. 47604/20; In Národní archiv Praha, fond Ministerstvo spravedlnosti, spis Adv. 1, Prozatímní úprava činnosti advok. a notářských komor na Slovensku.

³⁵ List Dr. Králíka ministrovi spravodlivosti, Trnava, 11.1.1921, k č. 47604/1920; In Národní archiv Praha, fond Ministerstvo spravedlnosti, spis Adv. 1, Prozatímní úprava činnosti advok. a notářských komor na Slovensku.

³⁶ Rudolf Markovič pôvodne pôsobil v advokácii, od 1897 ako advokát, v rokoch 1919-1920 bol zvolenskými županom a neskôr verejným notárom. Slovenský biografický slovník, zv. VI., s. 79.

³⁷ Podrobnejšie pozri GAJDOŠOVÁ, ref. 1, s. 4-10.

³⁸ Jozef Kállay bol advokátom v Bratislave (Lipt. Sv. Mikuláši) od 13.11.1907, v roku 1927 bol vymazaný zo zoznamu na vlastnú žiadosť a stal sa notárom. Matrika SAK, Matrika advokátov, AK TSM, zv. 1, s. 434.

³⁹ MIKL, M.: Notárstvo, ref. 1, s. 57.

zložení veřejných notářův na Slovensku. V roku 1922 bol verejný notár Dr. Kazimír Puchlin preložený zo Senice do Šale nad Váhom.⁴⁰

V roku 1922 ministerstvo adresovalo správnomu výboru verejnonotárskej komory v Bratislave⁴¹ úradný výmer, z ktorého je zrejmých šesť pozbavení verejnonotárskych úradov a tri preloženia v rámci celého Slovenska: „Podľa § 1 zákona z 12.8.1921, č. 305 Sb. z. a nar., zbavujem verejných notárov Dr. Imricha Balpatakyho v Prešove, Dr. Mateja Veselenyho v Spišskej Novej Vsi, Dr. Jána Markóa v Rožňave, Dr. Ladislava Rotha v Kežmarku, Dr. Ludevíta Glatza v Šamoríne⁴² a Dr. Kolomana Királyiho v Tornali⁴³, ich úradu, pretože pre neznalosť štátneho jazyka sú nespôsobilí vykonávať úrad československého verejného notára. O tom nech sa všetci uvedení proti potvrdeniu upovedomia a ďalšie potrebné opatrenia ihneď vykonajú. Na uprázdnené miesta v Prešove, Spišskej Novej Vsi, v Rožňave, Kežmarku nech sa vypíše krátkodobý súbeh (budiš vypsán). Podľa § 5 zák. čl. XXXV z r. 1874 zriaďujem nové miesto verejného notára pre súdny okres v Novej Bani so sídlom tamtiež.“

Podľa § 2 zákona z 12.8.1921, č. 305 Sb. z. a nar., prekladám zo služobných dôvodov verejného notára Dr. Imricha Klsáka z Galanty⁴⁴ do Novej Bane, Dr. Eleméra Baána z Banskej Štiavnice⁴⁵ do Kráľovského Chlmca a Dr. Vojtecha Kecskemétyho⁴⁶ zo Starej Ďaly do Starej Ľubovne. Notári títo nech sú o preložení svojom porozumení a ďalšie opatrenia nech sú vykonané. Na uprázdnené miesto v Galante nech sa vypíše krátkodobý súbeh. Minister spravodlivosti, Dr. Dolanský.“

Z uvedených deviatich verejných notárov piati z nich mali skúsenosť výkonu advokácie.

⁴⁰ Na uprázdnené miesto v Senici sa mal vypísať krátkodobý súbeh, pričom žiadosť Dr. Cyrilla Horvátha sa vrátila za účelom doplnenia, či žiada o miesto verejného notára v Senici; MS Praha, list č. 5394/22, z 3.3.1922, adresovaný správnomu výboru zlúčených verejnonotárskych komôr na Slovensku v Bratislave; Verejný notár Dr. Kazimír Puchlin začal úradovať v Šali dňa 17.5.1922. Spis Dr. Kazimíra Puchlina, In SNA, f. HSB, k. 168.

⁴¹ List Ministerstva spravodlivosti v Prahe adresovaný Správnomu výboru zlúčených verejnonotárskych komôr na Slovensku v Bratislave, č. 32780/22 z 16.7.1922; minister spravodlivosti Dr. Dolanský, v.r.; (preklad do slovenčiny M.G.) Spis Dr. Ladislava Rotha, In SNA, f. HSB, k. 168; Pri menách verejných notárov sú nad rámec výmeru jednotlivo doplnené údaje o ich pôsobení v advokácii.

⁴² Dr. Ludevít Glatz bol skôr advokátom v Šamoríne, od 12.1.1920 do 1924 – na vlastnú žiadosť vymazaný; advokátsky diplom získal v roku 1879, In Matrika SAK, Matrika advokátov, AK TSM, zv. 1, s. 126.

⁴³ Dr. Koloman Királyi bol advokátom v Tornali, advokátsky diplom získal v roku 1898, zapísaný do zoznamu advokátov 19.8.1922, vymazaný v roku 1939, lebo zostal na území, ktoré pripadlo Maďarsku; In Matrika SAK, Matrika advokátov, AK TSM, zv. 1, s. 126.

⁴⁴ Dr. Imrich Klsák bol advokátom v Galante, zapísaný 23.9.1922, do roku 1925, kedy bol na vlastnú žiadosť vymazaný, advokátsky diplom získal v roku 1906; In Matrika SAK, Matrika advokátov, AK TSM, zv. 1, s. 229.

⁴⁵ Dr. Elemér Baán bol advokátom v Banskej Štiavnici od 13.10.1923 do roku 1925, kedy odišiel na vlastnú žiadosť z advokácie, advokátsky diplom získal v roku 1877; In Matrika SAK, Matrika advokátov, AK TSM, zv. 2, s. 459.

⁴⁶ Dr. Vojtech Kecskeméthy bol advokátom v Starej Ďali, od 12.1.1923 do smrti, umrel 2.5.1932, advokátsky diplom získal v roku 1906; In Matrika SAK, Matrika advokátov, AK TSM, zv. 1, s. 128.

V roku 1924 sa pôvodne advokát, Dr. Ján Schwarz – pravotár v Pukanci, stal verejným notárom v Banskej Štiavnici, pričom spisy mal prevziať od verejného notára Dr. Artura Sternera v Kremnici.⁴⁷

Z roku 1925 je zachované *komorové* uznesenie, týkajúce sa presunu notárskeho kandidáta, ktorého znenie je vhodné pre priblíženie vtedajšej praxe úradovania opísať doslovne. „*Uzavretie: Správny výbor spojených verejnonotárskych komôr na Slovensku vyhovujúc žiadosti Dra Arnošta Spieglera uzavretím čís. 164/1925 zaznačeného námestníka verejného notára Dra Jána Krnu v Bratislave, vymazuje ho v akosti verejnonotárskeho námestníka Dra Jána Krnu verejného notára v Bratislave. Súčasne nariaďuje sa zaznačiť Dra Arnošta Spieglera dňom 16. novembra 1925 v akosti námestníka Dra Kazimíra Puchlina verejného notára v Šale nad Váhom. Správny výbor spojených verejnonotárskych komôr berie súčasne v známosť zprávu Dra Kazimíra Puchlina verejného notára v Šale nad Váhom, dľa ktorej Dr Arnošt Spiegler uňho dnes započal účinkovanie.*“⁴⁸

V dôsledku zmien súdnych obvodov a plánovaných zmien týchto obvodov, a teda aj zmien obvodov verejných notárov, využil správny výbor verejnonotárskych komôr v roku 1926 príležitosť a predostrel svoje stanovisko Ministerstvu spravodlivosti v Prahe. Poukázal na nežiadúcu konkurenciu obecných a obvodných notárov a navrhol zriadenie nových verejnonotárskych obvodov.⁴⁹ Z priložených výkazov je možné zostaviť zoznam verejných notárov pôsobiacich podľa jednotlivých súdnych obvodov v roku 1926, a to za obvod súdnej tabule v Bratislave. Pri notároch sú doplnené údaje o ich pôsobení v advokácii.

Personálne zloženie notárov v roku 1926 v obvode súdnej tabule (vrchného súdu) v Bratislave⁵⁰

⁴⁷ Na základe výnosu ministra spravodlivosti zo dňa 14.6.1924, č. 15011/24; Spis Dr. Jána Schwarza, In: SNA, f. HSB, k. 168.

⁴⁸ Správny výbor spojených verejnonotárskych komôr na Slovensku, č. 185/1925, z 16.11.1925, podpisy: jednatel' Dr. Dušek, za predsedu stály člen výboru Dr. Vlad. Pivka; O tom sa upovedomujú: Súdna tabuľa v Bratislave, Sedria v Bratislave, Sedria v Nitre, Okresný súd v Bratislave, Okresný súd v Šali nad Váhom, Sirotský úrad I. stolice v Bratislave, Berný úrad v Bratislave, Dr. Spiegler, Dr. Puchlin, Dr. Krno; Spis Dr. Kazimíra Puchlina, In SNA, f. HSB, k. 168.

⁴⁹ Správny výbor komory navrhol ministrovi spravodlivosti zriadenie nových verejnonotárskych obvodov: A/ V obvode súdnej tabule v Bratislave: Modrý Kameň (sedria v Banskej Bystrici), Námestovo (sedria v Ružomberku), Bánovce (sedria v Trenčíne), Piešťany (sedria v Trenčíne); B/ V obvode súdnej tabule v Košiciach: Veľké Kapušany (sedria v Košiciach), Vranov (sedria v Košiciach, *verejný notariát je už sriadený*), Vyšný Svidník – Gíraltovcie (sedria v Prešove), Tornaľa – Veledín (sedria v Rimavskej Sobotie). Správny výbor súčasne navrhol eventúálne zrušiť zriadené verejnonotárske stanice: Veľké Topolčany, Nové Zámky, Nitra, Košice III. stanica. In: č. 108/1926, zo dňa 19.9.1926, Stanovisko adresované prezidentovi súdnej tabule v Bratislave, k č. Min. sprav. 28243/1926; odpis správy zaslanej Ministerstvu spravodlivosti v Prahe, za podpredsedu: Dr. Vladimír Pivko, jednatel': Dr. Viktor Dušek, In SNA, f. HSB, k. 26.

⁵⁰ Spracované podľa: Č. 108/1926, zo dňa 19.9.1926, Stanovisko správneho výboru spojených verejnonotárskych komôr v Bratislave adresované prezidentovi súdnej tabule v Bratislave, k č. Min. sprav. 28243/1926; odpis správy zaslanej Ministerstvu spravodlivosti v Prahe, za podpredsedu: Dr. Vladimír Pivko, jednatel': Dr. Viktor Dušek, In SNA, f. HSB, k. 26.

Verejní notáři v obvode – Sedria v Bratislave (1926), s doplnenými údajmi o ich pôsobení v advokácii:

Č.	Verejný notár	sídlo
1	Dr. Ján Krno	Bratislava
2	Dr. Vladimír Pivko	Bratislava
3	Dr. Viktor Dušek	Bratislava
4	Dr. Michal Erdelsky (Erdilsky) (bol advokátom v r. 1914 – 1924) ⁵¹	Dunajská Streda
5	Dr. Štefan Folkman	Galanta
6	Dr. Hugo Mayer	Malacky
7	Dr. Cyrill Horváth, súčasne spravuje aj okres Myjava	Senica
8	Dr. Nathan Schlesinger	Pezinok
9	Dr. František Hladky	Skalica
10	Dr. Frant. X. Šalamon (Salamon) (bol advokátom v r. 1939) ⁵²	Šamorín
11	Dr. Juraj Jánoška	Trnava

Verejní notáři v obvode – Sedria v Banskej Bystrici (1926), s doplnenými údajmi o ich pôsobení v advokácii:

Č.	Verejný notár	sídlo
1	Dr. Ján Vesel (bol advokátom v r. 1896 – 1926) ⁵³	Banská Bystrica
2	Dr. Ján Schwarz, súčasne spravuje súdny okres Krupina (bol advokátom v r. 1919 – 1924) ⁵⁴	Banská Štiavnica
3	Dr. Gustav Kachnič	Brezno
4	Dr. Artur Sterner	Kremnica
5	Substituovano nateraz ... Dr. Gabriela Bargara ver. not. v Leviciach	Nová Baňa
6	Dr. Štefan Hilmer	Lučenec
7	Neobsadený okres	Modrý Kameň
8	Dr. Matúš Duchaj	Turč. Sv. Martin
9	Dr. Ján Medvecký	Zvolen

⁵¹ Dr. Michal Erdelsky bol advokátom od februára 1914 v Novom Meste n. Váhom, v roku 1924 bol vymenovaný verejným notárom. In Matrika SAK, Matrika advokátov, AK TSM, zv. 2, s. 35.

⁵² Dr. František Xaver Salamon sa stal advokátom v Bratislave 13.11.1939; In Matrika SAK, Matrika advokátov, AK BA, zv. 2, s. 391.

⁵³ Dr. Ján Vesel sa stal advokátom vo Zvolene v roku 1896, v roku 1926 bol vymenovaný za verejného notára. In Matrika SAK, Matrika advokátov, AK TSM, zv. 2, s. 403.

⁵⁴ Dr. Ján Schwarz sa stal advokátom v Pukanci 22.11.1919 a v roku 1924 bol na vlastnú žiadosť vymazaný, lebo sa stal verejným notárom v Banskej Štiavnici. In Matrika SAK, Matrika advokátov, AK TSM, zv. 2, s. 153.

Verejní notáři v obvodě – Sedria v Komárne (1926):

Č.	Verejný notár	sídlo
1	Dr. Basilides Barna II. miesto neobsadené	Komárno
2	Dr. Maximilián Friedmann	Šahy
3	Dr. Gabriel Bargar	Levice
4	Dr. Jozef Koptár	Parkáň
5	Dr. Pavel Malovec	Stará Ďala
6	Novoutvorený okres	Želiezovce

Verejní notáři v obvodě – Sedria v Nitre (1926), s doplnenými údajmi o ich pôsobení v advokácii:

Č.	Verejný notár	sídlo
1	Dr. Mikuláš Brežný	Nitra
2	Dr. Štefan Hojo (bol advokátom v r. 1911 – 1923 a 1939 – 1947) ⁵⁵	Hlohovec
3	Dr. Gašpar Ďurčanský	Nové Zámky
4	Dr. Arnold Amann	Prievidza
5	Dr. Kazimír Puchlin	Šala n. Váhom
6	Dr. Juľo Brezný	Topoľčany
7	Dr. Jozef Karas, súčasne spravuje aj okres Vráble (Dr. Jozef Karas je evidovaný medzi advokátmi v rokoch 1924 – 1939) ⁵⁶	Zlaté Moravce

Verejní notáři v obvodě – Sedria v Ružomberku (1926), s doplnenými údajmi o ich pôsobení v advokácii:

Č.	Verejný notár	sídlo
1	Dr. Jozef Sonderlich (bol advokátom v rokoch 1919 – 1923) ⁵⁷	Ružomberok
2	Dr. Adalbert Fabusz, súčasne spravuje aj okres Námestovo a Trstená	Dolný Kubín

⁵⁵ Dr. Štefan Hojo sa stal advokátom v Námestove 16.1.1911 a v roku 1923 bol vymazaný na vlastnú žiadosť. Advokátom potom ešte bol v Hlohovci 5.12.1939; vymazaný na vlastnú žiadosť 29.1.1947. In Matrika SAK, Matrika advokátov, AK BA, zv. 2, s. 392, zv. 3, s. 118, Matrika advokátov, AK TSM, zv. 1, s. 493.

⁵⁶ Dr. Jozef Karas sa stal advokátom v Turčianskom Sv. Martine 20.12.1924, v roku 1925 sa presídlil na Myjavu, vymazaný 20.10.1939 podľa vl. nar. č. 176/1939 Sl. z.; In Matrika SAK, Matrika advokátov, AK BA zv. 1, s. 445, AK TSM zv. 3, s. 45; zatiaľ nemožno vylúčiť, že ide o menovca.

⁵⁷ Dr. Jozef Sonderlich bol advokátom v Ružomberku, od 5.11.1919 do roku 1923, kedy bol vymazaný na vlastnú žiadosť, lebo sa stal verejným notárom. Advokátsky diplom získal v roku 1913; In Matrika SAK, Matrika advokátov, AK TSM, zv. 2, s. 199.

3	Dr. Koloman Štefkovič, súčasne spravuje aj okres Hrádok (bol advokátom v rokoch 1923 – 1924) ⁵⁸	Lipt. Sv. Mikuláš

Verejní notári v obvode – Sedria v Trenčíne (1926), s doplnenými údajmi o ich pôsobení v advokácii:

Č.	Verejný notár	sídlo
1	Stanica nezaplnená, súčasne spravuje aj okres Bánovce a Ilava	Trenčín
2	Dr. Moric Vix	Čadca
3	Dr. Rudolf Markovič (bol advokátom) ⁵⁹	Nové Mesto n. V.
4	Novoutvorený okres	Piešťany
5	Dr. Ján Sucháň, súčasne spravuje aj okres Považská Bystrica, ďalej spravuje okres Puchov	Veľká Bytča
6	Dr. Ján Brežný	Žilina

Záver

Štatistika z roku 1910 dokladá, že v celom Uhorsku pôsobilo 300 kráľovských notárov, z toho jeden Slovák,⁶⁰ pričom nie je možné uviesť z toho počet

⁵⁸ Dr. Koloman Štefkovič sa stal advokátom 17.2.1923 v Ružomberku, v roku 1924 bol vymenovaný verejným notárom v Lipt. Sv. Mikuláši; In Matrika SAK, Matrika advokátov, AK TSM, zv. 1, s. 218

⁵⁹ Dr. Rudolf Markovič bol zrejme advokátom v Novom Meste n. Váhom v rokoch 1920 a 1921, lebo je záznam advokátskeho koncipienta Dr. Alexandra Sonnenfelda, že bol u neho na praxi v Novom Meste n. V. od 26.5.1920 do 1.11.1921; In Matrika SAK, Matrika advokátskych kandidátov, AK TSM, zv. 1, s. 50; V matrike advokátov nie je o ňom záznam. Slovenský biografický slovník, zv. IV., na s. 79 uvádza, že Rudolf Markovič od roku 1895 pôsobil ako advokátsky koncipient v Senici, Martina a Malackách, od roku 1897 ako advokát, v rokoch 1919 – 1920 bol zvolenským županom a neskôr verejným notárom.

⁶⁰ „V roku 1910 bolo v Uhorsku 300 kráľovských notárov, z toho jeden Slovák. Sudcov bolo 2646, z toho 30 Nemcov, 1 Slovák, 41 Rumunov, 1 Rus, 6 Srbov, 7 inej národnosti a ostatní Maďari. Advokátov bolo 6743, z toho 136 Nemcov, 92 Slovákov, 370 Rumunov, 4 Rusi, 8 Chorvátov, 103 Srbov, 20 inej národnosti, ostatní Maďari. Advokátskych kandidátov bolo 4364, z toho 114 Nemcov, 43 Slovákov, 308 Rumunov, 3 Chorváti, 60 Srbov, 14 inej národnosti, ostatní Maďari. V Právnom obzore sa k tomu v roku 1918 uvádza, že „v pomere k počtu obyvateľstva mala byť aspoň 1/10 čiastka týchto povolání Slovákov, tedy aspoň 260 sudcov, 670 advokátov, 30 kráľ. notárov, 440 praktikantov. Dľa štatistiky ich je ale: 1 sudca, 1 kráľ. notár, 92 advokátov a 43 právnych praktikantov. Nehovoríme, že je tomu aj v skutočnosti tak, veď je počet slovenských renegátov, bohužiaľ, veľký. Ale smutné faktum zostáva, že sme si nevychovali dostatočný počet národne smýšľajúceho právneho dorostu – o mnoho menej ako Rumuni, Nemci a Srbi uhorskí. Hlavnou príčinou tohto nedostatku u nás je, že nám zatvorením 3 slovenských gymnázií podťali strom, na ktorom sa národná inteligencia rodí. Len v druhom rade príjde do ohľadu, že nebolo postarano o dostatočnú podporu svojskej mládeže vysokoškolskej.“ Štatistika uverejnená v Právnom obzore č. 4 z roku 1918; In OVEČKOVÁ, Oľga – VOZÁR, Jozef et al. 100 rokov časopisu Právny obzor. Bratislava: VEDA, 2017, s. 71.

kráľovských notárov, ktorý by zodpovedal dnešnému územiu Slovenska, či prípadne aj Podkarpatskej Rusi.

Zo spisov súdnej tabule (neskôr vrchného súdu) v Bratislave vyplýva, že ku vzniku Československa (k 28.10.1918) v obvode súdnej tabule Bratislava pôsobilo 36 verejných notárov. V rokoch 1918-1921 z týchto verejných notárov v Československu v úrade pôsobilo 34, od roku 1922 v dôsledku zbavenia úradu, vzdania sa úradu alebo úmrtia už len 12 a po roku 1923 tu pôsobilo iba 8 týchto verejných notárov z *čias prevratu*. Z uvedených 36 verejných notárov deviati neskôr pôsobili v advokácii. Z uvedeného spisu je tiež zrejmé, že tesne po vzniku Československa šlo o obdobie vytvárania podstatne nového personálneho zloženia verejných notárov na Slovensku, pretože *predprevratové* zloženie verejných notárov sa výrazne redukovalo.

Zo spisu správneho výboru verejnonotárskej komory vyplýva, že v roku 1926 pôsobilo v obvode vrchného súdu (súdnej tabule) v Bratislave celkom 37 verejných notárov, z toho deviati mali vo svojej profesijnej kariére aj skúsenosť advokácie. Z týchto deviatich prípadov šlo o sedem prípadov, keď pôvodne advokát bol vymenovaný verejným notárom, jeden prípad, keď verejný notár po výmaze sa stal advokátom a jeden prípad, keď verejný notár bol pôvodne advokátom a neskôr sa aj k advokácii vrátil.

Dotvorenie personálneho zloženia notárstva na Slovensku po vzniku Československa, aj v chronologickom rozložení, bude predmetom ďalšieho bádania, najmä s ohľadom na dosiaľ *otvorenú* oblasť územného obvodu súdnej tabule (neskôr vrchného súdu) Košice. Tak bude aj možné zohľadniť celkový pomer prestupovania z advokácie do notárstva a naopak.

Umelá inteligencia v kontexte dejín našej spoločnosti

Zoltán Gyurász

Abstrakt: Príspevok pojednáva o dopadoch umelej inteligencie na našu spoločnosť prostredníctvom historických míľnikov, prvkov umenia a filozofických myšlienok spojených s touto témou. V rámci príspevku sme sa zamerali hlavne na najdôležitejšie okamihy, ktoré pomohli a ovplyvnili výskum umelej inteligencie tak ako sa nám táto technológia javí dnes. Následne v tomto obraze sme reflektovali prvky spoločnosti ako sú umenie alebo filozofické myšlienky, ktoré môžu zrkadliť dopad tejto novej technológie na našu spoločnosť a ako smerovanie spoločnosti vplyva na vývin a výskum v oblasti umelej inteligencie. Prepojenie a synergia týchto dvoch svetov je integrálnou súčasťou ako našich dejín tak našej budúcnosti.

Abstract: The article discusses the impact of artificial intelligence on our society through historical milestones, elements of art and philosophical ideas related to this topic. In the article, we focused mainly on the most important moments that influenced the research of artificial intelligence to form the picture of this technology as it seems today. Subsequently, in this image, we reflected elements of our society such as art or philosophy that may reflect the impact of this new technology on our society and also how the direction of our society affects the development and research of artificial intelligence. This interconnection and synergy of these two worlds is an integral part of both our history and our future.

Kľúčové slová: Umelá inteligencia – história – spoločnosť- filozofia

Key words: Artificial intelligence – history – society - philosophy

Úvod

Zakaždým, keď vedci odhalili novú fyzikálnu silu, zmenilo to smerovanie našej civilizácie. Keď Newton objavil zákony pohybu a gravitácie položil základy veku strojov a priemyselnej revolúcie. Vysvetlenie elektriny a magnetizmu od Michaela Faradaya a Jamesa Clarka Maxwella vydláždilo cestu pre osvetlenie našich miest a poskytlo nám výkonné elektrické motory. Keď Erwin Schrödinger a Werner Heisenberg odhalili tajomstvá kvantovej teórie, dali nám dnešnú high-tech revolúciu s internetom, superpočítačmi a všetkými úžasnými technológiami sveta, v ktorom dnes žijeme.¹

Výskum umelej inteligencie je však pomerne mladá disciplína výskumu, ktorá v sebe zahŕňa teoretické poznatky z viacerých oblastí vedy a to vrátane

¹ Porovnaj KAKU, Michio. *The God Equation, The Quest for a Theory of Everything*, Penguin Books Ltd., 2021, 240 p.

matematiky, logiky, počítačových vied, neurobiológie, sociálnych vied², filozofie³ a koniec koncov aj práva.⁴

² Pri skúmaní spoločenských vplyvov umelej inteligencie môžeme diela rozdeliť do dvoch odlišných oblastí. Za prvé, ľudská perspektíva, ktorej analýza zahŕňa preskúmanie vplyvov umelej inteligencie na spoločnosť a človeka ako takého. Tu možno spomenúť výskumy Jona Kofasa, ktorý skúmal vplyv umelej inteligencie na „Cybergeneráciu“, skupinu ľudí, pre ktorých sú videohry, telefóny a počítače novou realitou. Podľa Kofasa umelá inteligencia vplyva na spoločnosť tým, že oslabením kultúry sa vytvorí svet, v ktorom bude transhumanizmus normou. Pozri bližšie KOFAS, Jon. *Artificial Intelligence: Socioeconomic, Political And Ethical Dimensions*. In *Counter Currents*, 2017, Dostupné na internete: <<http://www.countercurrents.org/2017/04/22/artificial-intelligence-socioeconomic-political-and-ethical-dimensions>>. Druhá oblasť zahŕňa otázku potreby etických obmedzení pri implementácii zariadení umelej inteligencie. V tejto oblasti Nick Bostrom pozri bližšie BOSTROM, Nick. *Ethical Issues in Advanced Artificial Intelligence*, In SMIT et al. *Cognitive, Emotive and Ethical Aspects of Decision Making in Humans and in Artificial Intelligence*, Institute of Advanced Studies in Systems Research and Cybernetics, 2003, s. 12-17. Spomenúť taktiež môžeme výskum už spomenutého SMIT et al, z roku 2003 keď skúmali, či implementácia umelej inteligencie je hrozbou pre ľudskú dôstojnosť. Jeho základným argumentom je, že dôstojnosť sa neobmedzuje iba na súčasný stav ľudstva, ale aj na post-ľudskú dôstojnosť. Pozri bližšie Institute of Advanced Studies in Systems Research and Cybernetics, 2003. Dostupné na internete: <<https://nickbostrom.com/ethics/ai.html>>.

³ Pri spracovaní filozofických aspektov umelej inteligencie, môžeme primárne vychádzať z diel Georga Lugera, pre ktorého je Aristoteles prirodzeným východiskom pri skúmaní filozofických základov umelej inteligencie, keďže jeho diela tvoria základ modernej vedy. Luger považuje empirické a racionálne filozofické tradície za najvýznamnejšie smery pre vývoj umelej inteligencie, keďže tieto vplyvy zohrávali významnú úlohu pri rozvoji štruktúr programov a algoritmov. Pozri bližšie LUGER, George Fletcher – STUBBLEFIELD, William A. *Artificial Intelligence. Structures and Strategies for Complex Problem Solving*. Addison Wesley Longman, Inc., 1997, 851 s. Taktiež nemožno opomenúť Aarona Slomana, ktorý skúmal interakciu filozofie a umelej inteligencie prostredníctvom intuície a nelogického uvažovania. Pozri bližšie SLOMAN, Aaron. *Interactions between philosophy and artificial intelligence: The role of intuition and non-logical reasoning in intelligence*. In *Artificial Intelligence*, 1971, Vol. 2, No. 3-4, p. 209-225. Z domácej literatúry môžeme spomenúť zaujímavý výskum Alžbety Krausovej o existencii slobodnej vôle pri systémoch umelej inteligencie pozri bližšie KRAUSOVÁ, Alžběta – HAZAN, Hananel. *Creating Free Will in Artificial Intelligence*. In ROMPORTL, Jan et al. (eds.). *Beyond AI: Artificial Golem Intelligence. Proceedings of the International Conference Beyond AI 2013*. Pilsen, Czech Republic, November 12-14, 2013, s. 96-109. Dostupné na internete: <https://www.researchgate.net/publication/278468286_Creating_Free_Will_in_Artificial_Intelligence>.

⁴ Právne aspekty umelej inteligencie sa stali nosnou časťou výskumov až začiatkom posledného desaťročia. Najdiskutovanejšími témami sa stali právna subjektivita, zodpovednosť, transparentnosť, ochrana (osobných) údajov a možnosť regulácie týchto zariadení. Podľa Benjamina Allgrova pre zodpovedanie otázky možnosti udelenia právnej subjektivity zariadeniam umelej inteligencie, je potrebné vykonať hlbokú filozofickú a právnu analýzu dopadov takehoto úkonu na samotné právo, ale aj na našu spoločnosť. Zdôrazňuje taktiež, že je dôležité brať do úvahy ich vzťah k prostrediu, v ktorom pôsobia, morálku, ekonomiku, politickú scénu, historické rozdiely v etických názoroch, ako aj národné tradície pozri bližšie ALLGROVE, Benjamin. *Legal personality for artificial intellects: Pragmatic Solution or Science Fiction?*, Magdalen College, University of Oxford, 2004, 111 p. Dostupné na internete: <https://www.researchgate.net/publication/256068871_Legal_Personality_for_Artificial_Intellects_Pragmatic_Solution_or_Science_Fiction>. Európsky parlament navrhoval alternatívu k tejto otázke, vytvorením štvrtej skupiny „subjektov“, kde okrem fyzických, právnických osôb a vecí by sa mala zaviesť aj samostatná skupina pre systémy umelej inteligencie. Pozri bližšie Report with recommendations to the Commission on Civil Law

Historicky vieme, že začiatky výskumov boli zahájené v tieni druhej svetovej vojny, úzko súviseli s vývojom v oblasti výpočtovej techniky, a prvotnou myšlienkou týchto výskumov bola delegácia čoraz zložitejších úloh na počítače, úloh, ktoré predtým mohol vykonať iba človek. Realizácia potenciálu umelej inteligencie prináša so sebou značný vplyv, na ekonomickú i na spoločenskú stránku našich životov. Avšak táto automatizácia ešte zostáva ďaleko od ľudskej inteligencie. Konečný cieľ výskumov v oblasti umelej inteligencie je vytvorenie takzvanej „silnej umelej inteligencie“ ktorá je schopná kontextualizovať veľmi odlišné špecializované problémy úplne autonómny spôsobom.

Od roku 2010 výskum umelej inteligencie zaznamenala nový rozkvet, a to hlavne vďaka značnému zlepšeniu výpočtovej sily počítačov a najmä prístupu k obrovskému množstvu dát. Digitálna revolúcia z konca 20. storočia nám priniesla informácie na dosah ruky, umožnila nám robiť rýchle rozhodnutia, sľubovala lepšie kvalitatívnejšie výsledky a vyššiu efektivitu v každom možnom sektore našich životov, od nášho súkromného života až po verejný sektor.

Kontext dejín: od prvých krokov po nový rozkvet

Historicky naša cesta začína v druhej polovici dvadsiateho storočia, ktorá bolo výrazne poznačená technologickým vývojom, ktorého bola druhá svetová vojna akceleratorom. Začiatkom roku 1950 John Von Neumann a Alan Turing, aj keď ešte nevytvorili stroj so všeobecnými intelektuálnymi schopnosťami, boli však zakladateľmi technológie, ktorá za tým stojí. Turing a Neumann formalizovali architektúru počítačov ako ich poznáme dnes a preukázali, že vytvorili univerzálny stroj schopný vykonávať naprogramované úkony.⁵ Turing vo svojom slávnom článku „Computing

Rules on Robotics 2017. Dostupné na: <https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2017-0005_EN.html>. Otázka zodpovednosti týchto zariadení sa stala najaktuálnejšou zo všetkých momentálne riešených právnych aspektov. Profesor filozofie Andreas Matthias pozri bližšie MATTHIAS, Andreas. The responsibility gap: Ascribing responsibility for the actions of learning automata. In *Ethics and Information Technology*, 2004, Vol. 6, p. 175-183, ktorý pri tejto téme zdôrazňuje, že zodpovednosť týkajúca sa strojov je opisateľná ako podmienená kontrola, čo znamená, že osoba, ktorá vykonáva kontrolu nad strojom, preberá zodpovednosť. Avšak pri zariadeniach umelej inteligencie vzniká takzvaná „medzera v zodpovednosti“, keďže tieto zariadenia fungujú oveľa komplexnejšie ako iné stroje, z čoho vyplýva, že bude potrebné zvážiť komplexnejšie scenáre zodpovednosti. Tieto skutočnosti viedli k nahromadeniu otázok medzi odborníkmi akými sú Matthias, Cole, Ramsey alebo Chagal. Pri domácej literatúre sa pri téme právnych aspektov umelej inteligencie môžeme oprieť o diela Radima Polčáka. Pozri bližšie POLČÁK, Radim. Odpovednosť umelých inteligencií a informační útvary bez právnej osobnosti. In *Bulletin advokacie*, 2018, č. 11, Česká advokátní komora, s. 23-30; ako aj uskutočnená prednáška POLČÁK, R. Odpovednosť umelých inteligencií a budúcnosť priemyslu 4.0. In *Docuride*, 2018 a Bohumila Štědróna. Pozri bližšie ŠTĚDRON, Bohumil et al. *Právo a umělá inteligence*. Aleš Čeněk, 2020. 208 s.

⁵ MUHLENBEIN, Heinz. Artificial Intelligence and Neural Networks The Legacy of Alan Turing and John von Neumann. In *Computing*, 2006, Vol. 5, No. 3, p. 10-20. Dostupné na internete:

Machinery and Intelligence“⁶ v roku 1950 prvýkrát položil otázku možnej existencie inteligencie strojov. Dôležitou súčasťou článku je aj vymedzenie a opis takzvanej „hry imitácie“⁷, ktorá by mala slúžiť na určenie či je stroj skutočne inteligentný, alebo je iba naprogramovaný, aby sa zdal byť inteligentný.

Turing však tieto stroje ešte nenazýval umelou inteligenciou, samotný termín „umelá inteligencia“ sa pripisuje Johnovi McCarthymu, ktorý vo svojom návrhu⁸ spolu s Minskym, Rochesterom a Shannonom definovali zariadenia na báze umelej inteligencie ako: „konštrukciu počítačových programov, ktoré sa venujú úlohám, ktoré v súčasnosti uspokojivejšie vykonávajú ľudia.“⁹ Anekdoticke stojí za zmienku aj veľký úspech, za ktorý sa považuje konferencia v roku 1956 na Dartmouth College, ktorá sa generálne považuje za oficiálne zrodenie novej oblasti.

Zatiaľ čo technológia zostávala fascinujúca, popularita technológií poklesla začiatkom 60. rokov keď prvé kroky pri skúmaní umelej inteligencie odhalili nespočetne veľa prekážok.¹⁰ Najväčším problémom bol nedostatok výpočtovej sily, počítače jednoducho nedokázali uložiť dostatok informácií alebo ich spracovať dostatočne rýchlo. Hans Moravec, vtedajší doktorand McCarthyho, uviedol, že „počítače boli stále miliónkrát príliš slabé na to, aby vykazovali inteligenciu“. S ubúdajúcim trpezlivosťou sa zmenšovalo aj financovanie a výskum sa desať rokov pomaly rozvíjal.¹¹

Bolo to s príchodom prvých mikroprocesorov na konci roku 1970, keď sa oblasť výskumu umelej inteligencie opäť rozbehla a vstúpila do zlatého veku takzvaných expertných systémov. Programovanie týchto strojov si však vyžadovalo veľa úsilia, pričom vývoj a údržba sa tak stali mimoriadne problematickými.¹² Prelomovým úspechom sa stal v máji 1997 expertný systém IBM s názvom „Deep Blue“, keď

<https://www.researchgate.net/publication/228579170_Artificial_Intelligence_and_Neural_Networks_The_Legacy_of_Alan_Turing_and_John_von_Neumann>.

⁶ TURING, Alan Mathison. Computing Machinery and Intelligence. In SHIEBER, Stuart M. *The Turing Test, Verbal Behavior as the Hallmark of Intelligence*. The MIT Press, London, 2004, p. 67-96. Dostupné na internete: <https://books.google.sk/books?id=CEMYUU_HFMAC&printsec=frontcover&hl=sk#v=onepage&q&f=false>.

⁷ Porovnaj napr. PICCININI, Gualtiero. Turing's Rules for the Imitation Game. In *Minds and Machines*, 2000, Vol. 10, No. 4, p. 573-582. Dostupné na internete: <https://www.researchgate.net/publication/251383110_Turing%27s_Rules_for_the_Imitation_Game>.

⁸ Znenie návrhu. Proposal for the Dartmouth Summer Research Project on Artificial Intelligence, 1956. Dostupné na internete: <<http://www-formal.stanford.edu/jmc/history/dartmouth/dartmouth.html>>.

⁹ PRESS, Gil. Artificial Intelligence (AI) Defined, 2017. Dostupné na internete: <<https://www.forbes.com/sites/gilpress/2017/08/27/artificial-intelligence-ai-defined/#73c36ee77661>>.

¹⁰ BUCHANAN, Bruce G. A (very) Brief History of Artificial Intelligence. In *AI Magazine*, 2005, Vol. 26, No. 4, p. 53-60. Dostupné na internete: <[https://www.semanticscholar.org/paper/A-\(Very\)-Brief-History-of-Artificial-Intelligence/Buchanan/ee18ba4d21582eab23108ab24bf213ce9d52aa71#citing-papers](https://www.semanticscholar.org/paper/A-(Very)-Brief-History-of-Artificial-Intelligence/Buchanan/ee18ba4d21582eab23108ab24bf213ce9d52aa71#citing-papers)>.

¹¹ Tamtiež.

¹² Council of Europe: History of Artificial Intelligence, 2020. Dostupné na internete: <<https://www.coe.int/en/web/artificial-intelligence/history-of-ai>>.

v šachovej partii porazil šachového veľmajstra Garryho Kasparova.¹³ Tento medializovaný zápas bol prvýkrát prehrou úradujúceho majstra sveta v šachu s počítačom a poslužil ako obrovský krok k umelo inteligentnému rozhodovaciemu programu. Zdalo sa, že neexistuje problém, ktorý by stroje nezvládli. Porážka človeka zostala v histórii veľmi symbolická, treba však spomenúť, že Deep Blue v skutočnosti sa dokázal navigovať iba vo veľmi plytkých vodách obmedzeného obvodu,¹⁴ ktorý bol extrémne vzdialený od schopnosti modelovať zložitosť sveta¹⁵.

Nový rozkvet vo výskumu v oblasti umelej inteligencie okolo roku 2010 vysvetľujú dva faktory. V prvom rade prístup k obrovskému množstvu dát. Potom objav veľmi vysokej efektívnosti procesorov počítačovej grafickej karty na urýchlenie výpočtu algoritmov učenia. Výpočtový výkon týchto kariet umožnil značný pokrok pri obmedzených finančných nákladoch.¹⁶ Najnovší a zároveň najdôležitejší posun v aplikácii umelej inteligencie bol zaznamenaný posunom od paradigmy od expertných systémov k induktívnym metódam.¹⁷ Tento posun znamenal, že už nejde o pravidlá kódovania ako pri expertných systémoch, ale o to, aby sa počítače nechali samy nájsť odpovede pomocou korelácie a klasifikácie na základe veľkého množstva údajov. Veľká väčšina výskumných tímov sa cez noc obrátila na túto technológiu, keďže ukázal nesporné výhody.¹⁸

Dnes už cez neurónové siete a kvantové počítanie sa vývoj umelej inteligencie posúva ďalej a ďalej a už iba sa domnievať môžeme čo bude zajtra.¹⁹ Avšak s pravdepodobnosťou hraničiacou sa istoty môžeme povedať, že toto nie je koniec, je to iba jedna z prvých kapitol v histórii vývinu umelej inteligencie na ceste k novému rozkvetu.

¹³ Garry Kasparov, veľmajster v šachu medzi rokmi 1985 až 2000. Pre mnohých najlepších šachových hráčov histórie. Pozri viac Kasparov vs. Deep Blue. The Match That Changed History. Dostupné na internete: <<https://www.chess.com/article/view/deep-blue-kasparov-chess>>.

¹⁴ Pravidlá šachovej hry.

¹⁵ ANYOHA, Rockwell. The History of Artificial Intelligence. Blog. Special Edition on Artificial Intelligence, 2017. Dostupné na internete: <<http://sitn.hms.harvard.edu/flash/2017/history-artificial-intelligence/>>.

¹⁶ JÁNOŠÍK, Juraj. Bude mať UI raz aj vedomie? In *PC Revue*, 2019. Dostupné na internete: <<https://www.pcrevue.sk/a/Bude-mat-UI-raz-aj-vedomie--Juraj-Janosik--ESET>>.

¹⁷ Pozri viac MANTARAS, Ramon Lopez de – ARMENGOL, Eva. Machine learning from examples: Inductive and Lazy methods, In *Data & Knowledge Engineering*, Vol. 25, No. 1-2, 1998, p. 99-123.

¹⁸ Council of Europe: History of Artificial Intelligence, 2020. Dostupné na internete: <<https://www.coe.int/en/web/artificial-intelligence/history-of-ai>>.

¹⁹ BAIDU, By. These five AI developments will shape 2021 and beyond, In MIT Technology Review, 2021. Dostupné na internete: <<https://www.technologyreview.com/2021/01/14/1016122/these-five-ai-developments-will-shape-2021-and-beyond/>>.

Kontext spoločnosti: Umenie

Výskum umelej inteligencie počas ostatných rokov nezískal záujem iba matematikov, biológov, filozofov alebo právnikov. Táto téma veľmi silno rezonuje aj v spoločnosti medzi širokou verejnosťou.

Túto skutočnosť potvrdzuje, množstvo aj úspešnosť nespočetne veľa literárnych diel a filmov o tejto téme. Aj keď nemôžeme zabudnúť na literárne diela ako „R.U.R“ od Karela Čapeka, ktorá ako prvá spopularizovala pojem robot, alebo na majstrovské dielo „Victor Frankenstein“ od Marry Shally, ktorá predbehla „stvorením“ inteligencie Turinga o viac ako storočie.

Avšak možno ešte väčšej popularite ako literárne diela sa tešia filmy s témou umelej inteligencie. História filmového umenia a téma umelej inteligencie je taktiež veľmi hlboko prepojená. Divákov ako aj tvorcov filmov, už odnepamäti fascinuje myšlienka technologického pokroku a všetkých možností, čo taká budúcnosť zo sebou môže prináša. Vyobrazenie umelej inteligencie vo filme sa neustále vyvíja, od roku 1927 kedy po prvý krát Fritz Lang vo svojom diele *Metropolis*, predstavil stroj s umelou inteligenciou, až po súčasné filmy ako *Avengers: Age of Ultron*. Niečo, čo začalo, ako fantastická predstava niečoho prakticky nemysliteľného, sa pre mnohých z nás už pomaly stalo každodennou realitou.

Z pohľadu práva sú dôležité tieto filmy²⁰, keďže v sebe skrývajú množstvo právnych, etických ale aj filozofických otázok, ktoré aj keď dnes sú iba právnou teóriou, možno už o pár rokov sa stanú každodennou praxou pre nás všetkých.

²⁰ Začínajúc hneď od začiatku, epos z roku 1927 s názvom „Metropolis“ od Fritza Langa, bol prvým svojho druhu, tento sci-fi film dal divákovi možnosť nahliadnuť do veľmi pokročilých strojov. Tento film zmenilo kolektívne vnímanie budúcnosti v tom čase a taktiež inšpiroval a sformoval postoj ľudí k myšlienke vytvorenia umelej inteligencie. Ďalšou dôležitou zastávkou je rok 1982 s filmom Ridleyho Scotta s názvom „Blade Runner“ film prichádza s myšlienkou ďalšej evolúcie ľudskej rasy pomocou umelej inteligencie. Taktiež po prvý krát máme možnosť sa stretnúť s otázkou: „ako ľudské má byť robot pred tým, ako bude mať rovnaké práva ako človek?“ Prvým filmom, ktorý sa stal naozaj populárnym s témou technologickej singularity bol film Jamesa Camerona s názvom „Terminátor“. Film je varovným príbehom, čo by sa mohlo stať ak by sa technológia prevzala nadvládu na ľuďmi. Prielom milénia sa stal podstatným pre tvorbu filmov s témou umelej inteligencie, boli totiž predstavené dva veľmi významné filmy, „A.I Umelá Inteligencia“ a „Matrix“. Film Matrix sa od tej doby stal možno najkomickejšou z filmov, ktoré sa zaoberajú námetom technickej singularity. Ďalším dôležitým filmom už v dvadsiatom prvom storočí, je film „Ja, robot“, v ktorom sa stretávame s vyobrazením jednak softvérovej podoby superinteligencie v podobe V.I.K.I ako aj v podobe inteligentnej robotiky SONNY. Film sa zaoberá otázkou dôležitosti Asimových troch zákonov robotiky. Z pohľadu práva sú tieto zákony robotiky veľmi dôležité, keďže majú slúžiť najmä na to aby robot nemohol ublížiť človeku. Zatiaľ posledným, ale možno aj najvýznamnejším nárastom záujmu o tematiku umelej inteligencie vo filmovom umení znamenala rozkvet komiksového sveta Marvel na plátna filmov. Množstvo charakterov Stana Lee by sme tu mohli spomenúť, najznámejšími však ostávajú osobní asistenti Iron Mana so skratkami J.A.R.V.I.S alebo F.R.I.D.A.Y. Za dôležitú pokladáme spomenúť aj televízny seriál s názvom „Humans“. Humans je vyobrazením postoja spoločnosti k strojom s umelou inteligenciou.

Kontext filozofie: „*Cogito, ergo sum*“

Pred príchodom výpočtových technológií, algoritmov, inteligentných strojov a myšlienok spojených s nimi, teoretizovali o povahe mysle iba filozofovia. Chceme veriť, že dnes už snáď nikto z nás neverí tomu, že inteligencia by mala závisieť od niečoho nevysvetliteľného alebo nadprirodzeného. Moderný postoj k tejto problematike je skôr materialistický, prinajmenšom v tom užšom slova zmysle, ktorý predpokladá, že hmota,²¹ vhodne vybraná a usporiadaná, bude pre existenciu inteligencie dostatočná.

Tieto myšlienky sa stali v ostatných rokoch opäť veľmi populárnou, a to najmä kvôli nárastu popularity tém, týkajúcich sa umelej inteligencie. Otázky s priliadnutím na umelú inteligenciu sa však už nesústreďujú primárne na možnosť existencie mysle bez fyzickej hmoty. Dnes sa tieto úvahy posúvajú smerom k otázkam, či môžeme umelú inteligenciu považovať skutočne za mysliaci stroj, a ak nie, či budeme môcť niekedy také niečo skutočne vytvoriť. Dodnes však pretrváva značná nejasnosť v tom, ako objektívne skúmať myseľ a s tým spojené fenomény.²² A keďže zatiaľ empirický výskum nedokázal jednoznačne odpovedať na všetky naše otázky týkajúcej sa tejto problematiky, je potrebné uznať, že prinajmenšom čiastočne tieto otázky spadajú do oblasti filozofie, a to aj napriek tomu, že otázky filozofie sa zameriavajú skôr na to, čo je možné alebo potrebné na rozdiel od toho, čo je preukázateľné.²³

S ohľadom na vyššie uvedené, nebude asi prekvapením ak naša cesta nás povedie k oblasti filozofie, ktorá sa zaoberá podstatou mysle, mentálnych schopností, vedomia a vzťahu týchto javov k fyzickému telu človeka. Ide o oblasť, ktorá sa nazýva Filozofia mysle. Filozofia mysle je oblasť vedy, ktorá sa zaoberá aj hlbšími otázkami o povahe vecí, akými sú povaha myslenia, pocity, vnímanie a vedomie.²⁴ Ústredným problémom filozofie mysle je problematika vzťahu mysle k telu, s výzvou vysvetliť, ako údajne nehmotná myseľ môže ovplyvniť hmotné telo.²⁵ Tradičné otázky filozofie mysle sa zameriavajú najmä na štyri hlavné javy, ktoré sú:²⁶ vedomie, racionalita,

²¹ V tomto prípade ide o hmotu, v tom najširšom ponímaní. Jednotlivé teórie sa líšia v čom vnímajú základ inteligencie, avšak vždy pôjde o preukázateľnú fyzickú hmotu.

²² LEEFMANN, Jon – HILDT, Elisabeth. Introduction. In LEEFMANN, Jon – HILDT, Elisabeth (eds). *The Human Sciences after the Decade of the Brain*, Academic Press, 2017, p. 11-16. Dostupné na internete: <<https://www.sciencedirect.com/topics/neuroscience/philosophy-of-mind>>.

²³ Prípad empirického výskumu.

²⁴ FLORIDI, Luciano. *The Blackwell Guide to the Philosophy of Computing and Information*. John Wiley & Sons. 1st edition, 2003, 388 p.

²⁵ Tamtiež. Existujú však aj takí (najmä Ludwig Wittgenstein a jeho nasledovníci), ktorí tento problém odmietajú ako iluzórny, ktorý vznikol čisto preto, že mentálny a biologický slovník je nekompatibilný, a takéto problémy vznikajú, ak sa slovná zásoba používa v nesprávnych kontextoch.

²⁶ REY, Georges. *Philosophy Of Mind And Empirical Psychology*. In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2017. Dostupné na internete: <<https://www.britannica.com/topic/philosophy-of-mind#ref283940>>.

intencionalita a slobodná vôľa. Z pohľadu našej tematiky bude najdôležitejšie miesto zastávať otázka vedomia.²⁷

Veríme, že väčšina z nás keď počuje pojem „vedomie“ napadne otec modernej filozofie René Descartes, kto považoval svoje bezprostredné vedomé myšlienky za základ všetkých ostatných znalostí.²⁸

Jeho pohľad, v ktorom sú myseľ a telo kategoricky oddelené jeden od druhého sa neskôr začal nazývať karteziánizmom,²⁹ Hlavné myšlienkové smery dualizmu telo-myseľ sa kategorizujú na:

- **Dualizmus látky** (alebo karteziánsky dualizmus) - ktorý tvrdí, že myseľ je nezávisle existujúcou látkou – myseľ neexistuje v čase a v priestore, preto materiály ju nemôžu ovplyvniť.³⁰ Existujú tri hlavné typy karteziánskeho dualizmu:
 - i. Interakcionizmus - myseľ dokáže spôsobiť materiálne účinky.³¹
 - ii. Paralelizmus - myseľ môže mať iba mentálne účinky a fyzické príčiny môžu mať iba fyzické účinky.
 - iii. Occasionalizmus - materiálny základ interakcie medzi telom a myslou je nemožný a interakcie by boli v skutočnosti spôsobené zásahom Boha pri každej jednej príležitosti.
- **Dualizmus vlastností** - ktorý tvrdí, že hmota organizovaná vhodným spôsobom t.j. spôsobom, ako sú organizované živé ľudské telá, pôsobí, že sa objavujú duševné vlastnosti. Preto myseľ je iba skupina nezávislých vlastností, ktoré vychádzajú z mozgu.
- **Dualizmus predikátov** - ktorý tvrdí, že na pochopenie sveta je potrebný viac ako jeden predikát, a preto psychologické skúsenosti ako naša myseľ, sa nedajú reprodukovat' z hľadiska fyzických predikátov prírodných jazykov.

Descartesov prístup mal obrovský vplyv až do dvadsiateho storočia, keď vývoj počítačov začal pútať fantáziu tých, ktorí hľadali vedeckejšiu a menej subjektívnu koncepciu podstaty myslenia. Descartes obhajoval formu dualizmu, pre ktorú sú myseľ a telo vzájomne vylučujúcimi sa kategóriami. Tento druh dualizmu je možno

²⁷ Samozrejme, nechceme nejakým spôsobom znižovať dôležitosť ostatných fenoménov v tejto oblasti. Pre komplexnosť daných otázok dávame do pozornosti publikáciu GYURÁSZ, Zoltán. Problematika "telo - myseľ" v 21. storočí (dôležitosť filozofie mysle pre modernú podobu umelej inteligencie). In *Comenius*, 2021, s. 16-26. Dostupné na internete: <https://comeniuscaso-pis.flaw.uniba.sk/wp-content/uploads/2021/04/Comenius_1_2021_fin-3.pdf>.

²⁸ Známe Descartesovo „Cogito, ergo sum“.

²⁹ Pre problematiku pozri bližšie KENNY, Anthony. *The Rise of Modern Philosophy*. Oxford University Press, 2006, s. 40-68.

³⁰ Tento typ dualizmu je odzrkadlený vo väčšine teológií, ktoré tvrdia, že nesmrteľné duše tvoria nezávislú „oblasť“ existencie odlišnú od fyzického sveta.

³¹ Descartes veril, že táto interakcia sa fyzicky vyskytla v epifýze. Pozri bližšie SCHMALTZ, Tad M. Descartes and Malebranche on Mind and Mind-Body Union. In *The Philosophical Review*, Vol. 101, No. 2, 1992, p. 281-325. Dostupné na internete: <[https://www.jstor.org/stable/pdf/2185536.pdf?casa_to-ken=OG4vMung00oAAAAA:_15IYZB8bDRbkpXnoS1XAJFlwnZI6wymCfMte-gdAbBl3pC4ttpb57crRb0n9XAmUe-8IlrTtI4-hT2taEkgPIUO2occm_xmmmk86p33UfNts7-wf7AsV](https://www.jstor.org/stable/pdf/2185536.pdf?casa_to-ken=OG4vMung00oAAAAA:_15IYZB8bDRbkpXnoS1XAJFlwnZI6wymCfMte-gdAbBl3pC4ttpb57crRb0n9XAmUe-8IlrTtI4-hT2taEkgPIUO2occm_xmmmk86p33UfNts7-wf7AsV>)>.

najlepšie zachytané v listoch z mája 1643, ktoré si vymenili Descartes a princezná Alžbeta Falcká.³² V liste sa princezná pýta Descarta na otázku, „ako môže ľudská duša určiť pohyb zvieracích duchov v tele, aby vykonávali vedomé činy.“ Princezná dodáva, že: „Zdá sa, že pohyb vždy prichádza z poháňaného pohybujúceho sa tela – teda závisí od druhu impulzu, ktorý dostáva, čo uvádza telo do pohybu.“ Ďalej princezná dodáva, že: „Prvé dve podmienky zahŕňajú kontakt a tretia zahŕňa to, že pohyb má akési predĺženie, ale existenciu takéhoto predĺženia úplne vylúčite zo svojej predstavy o duši a preto kontakt sa mi zdá nezlučiteľný s tým, že vec (myslel) nie je nehmotná“^{33, 34}.

Taktiež nemôžeme zabúdať, že podľa tohto chápania pre myseľ je charakteristické, že vedomie nemá tvar a nepozostáva z fyzickej hmoty, na rozdiel od mozgu. Je preto možné povedať, že naše telá sú určite v čase a priestore ale naša myseľ nie je.³⁵

V tejto myšlienke pokračoval aj Alan Turing.³⁶ Turing tvrdil že, kombináciou podstaty mysle a konceptu počítačového programu vo forme strojov, by v zásade myseľ mohla mať mnoho fyzických foriem aj v skutočnom svete. Jeho práca tak predstavila to, čo sa stalo známe ako výpočtová koncepcia mysle, ktorá premieňa karteziánske vymedzenie strojov na „bezduché“.³⁷

³² SHAPIRO, Lisa. Elisabeth, Princess of Bohemia, In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2021. Dostupné na internete: <<https://plato.stanford.edu/entries/elisabeth-bohemia/>>.

³³ „I beg you to tell me how the human soul can determine the movement of the animal spirits in the body so as to perform voluntary acts—being as it is merely a conscious substance. For the determination of the movement seems always to come about from the moving body's being propelled—to depend on the kind of impulse it gets from what it sets in motion, or again, on the nature and shape of this latter thing's surface. Now the first two conditions involve contact, and the third involves that the impelling [thing] has extension; but you utterly exclude extension from your notion of soul, and contact seems to me incompatible with a thing's being immaterial“. SCHMALTZ, ref. 31.

³⁴ Pre pochopenie týchto listov potrebujeme vedieť, že keď sa spomína pojem „zvierací duch“, pre Descartesa neboli zvieracími duchmi duchovia v zmysle zjavení, ale súčasť teórie, ktorá tvrdila, že svaly sa pohybovali vzduchom. Pojem „Zviera“ tu tiež neznamená synonymum nejakej šelmy, ale je prídavné meno odvodené od gréckeho slova „anima“ (duša). Porovnaj WESTPHAL, Jonathan. Descartes and the Discovery of the Mind-Body Problem, Dostupné na internete: <<https://thetradit.mitpress.mit.edu/discovery-mind-body-problem/>>.

³⁵ SCHMALTZ, ref. 31: "when a man is considered in himself as a whole, we say of course that he himself is an Ens per se, and not per accidens; because the union, by which a human body and soul³⁵ are joined to each other, is not in itself accidental, but essential, since without it a man is not a man" (AT III 508/K 130).

³⁶ Turingové najdôležitejšie výskumy sa týkali obmedzení dôkazov v matematike, kde navrhoval, aby hranice počítateľnosti matematických problémov, ktorých riešenia bolo možné získať na základe konečných aplikácií logických pravidiel boli rovnaké ako tie, ktoré je možné vyriešiť pomocou špecifického druhu strojov na riešenie problémov. FLORIDI, ref. 24.

³⁷ COPELAND, Jack B (ed.). *The Essential Turing: Seminal Writings in Computing, Logic, Philosophy, Artificial Intelligence, and Artificial Life: Plus The Secrets of Enigma*. Oxford University Press, 2004, 622 p. Dostupné na internete: https://books.google.sk/books?hl=sk&lr=&id=7sE-bjfnVWREC&oi=fnd&pg=PR7&dq=Turing+artificial+intelligence&ots=Ekq7_NMe4y&sig=MGeu4NmDQyPOxEU52CfS9xS6sLE&redir_esc=v#v=one-page&q&f=false

Analogicky, takéto chápanie „inteligencie“ podporuje záver, že vhodné naprogramované a správne fungujúce Turingove stroje by sa mohli kvalifikovať ako veci s vedomím, alebo so slovami Johna McCarthyho, ako „umelá inteligencia.“³⁸

Záver

Téma umelej inteligencie predstavuje zásadný míľnik v kontexte dejín našej spoločnosti. Od právnych, etických, filozofických alebo spoločenských aspektov umelej inteligencie sa už nehovorí iba medzi fanúšikmi sci-fi scenárov. Každodenná prax ukazuje ako táto nová technológia ovplyvnila našu spoločnosť, keď väčšina z nás sa spolieha na inteligentného osobného asistenta pri organizovaní našich priorít, alebo keď algoritmy rozhodujú o tom aké reklamy vidíme na našich sociálnych sieťach.

Samozrejme až čas ukáže v skutočnosti aký hlboký dopad zariadenia na báze umelej inteligencie budú mať na našu spoločnosť. Ak však môžeme vychádzať zo skutočností, ktoré sú nám prezentované prostredníctvom našich dejín, tak môžeme usúdiť, že nás čakajú prinajmenšom veľmi zaujímavé dekády.

³⁸ FLORIDI, ref. 24.

Právo medzinárodného obchodu (medzinárodné obchodné právo) a jeho miesto v československom právnom poriadku¹

Adam Kőszeghy

Abstrakt: Tento príspevok sa venuje sporu nad povahou a postavením práva medzinárodného obchodu (medzinárodného obchodného práva) v československom právnom poriadku po prijatí Občianskeho zákonníka, Hospodárskeho zákonníka a Zákonníka medzinárodného obchodu ako nových právnych predpisov upravujúcich odlišné druhy majetkových vzťahov. Kým pri prvých dvoch predpisoch bolo ich zaradenie v rámci československého právneho poriadku viac menej jasné – patrili do občianskeho, resp. hospodárskeho práva ako samostatných právnych odvetví. Avšak, pri Zákonníku medzinárodného obchodu a vzťahoch v medzinárodnom obchodnom styku tomu tak nebolo, vzhľadom na to, že doktrína sa nevedela zhodnúť na tom „správnom“ zaradení do existujúceho alebo naopak nového právneho odvetvia v československom právnom poriadku.

Kľúčové slová: právo medzinárodného obchodu, vzťahy v medzinárodnom obchodnom styku, právny poriadok, právne odvetvie

Abstract: This paper deals with the dispute over the nature and position of International trade law in the Czechoslovak legal system after the adoption of the Civil Code, the Economic Code and the International Trade Code as new legislation governing different types of property relations. While in the first two regulations, their classification within the Czechoslovak legal system was more or less clear – they belonged to the civil or economic law, both as separate legal branches. However, this was not the case with the International Trade Code and international trade relations, given that the doctrine could not agree on the "correct" classification into the existing or, on the contrary, the new legal branch in the Czechoslovak legal system.

Key words: International trade law, international trade relations, legal system, legal branch

Úvod

V roku 1960 bola prijatá nová československá ústava deklarujúca víťazstvo socializmu a budovanie komunizmu. Vzhľadom na túto skutočnosť sa dovtedajšia súborná úprava majetkových vzťahov začala javiť obsolentne neplniac už svoj účel, a preto bolo rozhodnuté o započatí legislatívnych prác na nových predpisoch upravujúcich tieto vzťahy. V rokoch 1963-1964 bola prijatá triáda nových predpisov upravujúcich majetkové vzťahy, ktoré dovtedy súborne upravoval zákon č. 141/1950 Sb. Občiansky zákonník.² Každý z týchto predpisov upravoval rozdielne druhy majetkových vzťahov – Občiansky zákonník upravoval majetkové vzťahy vznikajúce pri uspokojovaní hmotných a kultúrnych potrieb medzi občanmi navzájom a medzi

¹ Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-18-0199.

² Zákon č. 101/1963 Zb. o právnych vzťahoch v medzinárodnom obchodnom styku (Zákonník medzinárodného obchodu) a zákon č. 40/1964 Zb. Občiansky zákonník vstúpili do účinnosti dňom 1. apríla 1964. Po nich v tesnom závесе vstúpil do účinnosti od 1. júla 1964 posledný predpis, a to zákon č. 109/1964 Zb. Hospodársky zákonník.

občanmi a socialistickými organizáciami; Hospodársky zákonník upravoval majetkové vzťahy medzi socialistickými organizáciami pri hospodárskej činnosti a Zákonník medzinárodného obchodu upravoval majetkové vzťahy vznikajúce v medzinárodnom obchodnom styku.

Prijatie nových predpisov upravujúcich majetkové vzťahy ovplyvnilo taktiež aj doktrínálne poňatie československého právneho poriadku. V prípade Hospodárskeho a Občianskeho zákonníka bol viac menej prijatý záver, že Občiansky zákonník bol kľúčovou normou všeobecného občianskeho práva a Hospodársky zákonník zase kľúčovou normou novokreovaného právneho odvetvia – hospodárskeho práva.³ Jedinou nevyriešenou otázkou preto zostala povaha majetkových vzťahov v medzinárodnom obchodnom styku podľa Zákonníka medzinárodného obchodu a ich doktrínálne zaradenie v rámci československého právneho poriadku.⁴

Pojem práva medzinárodného obchodu

Pre ilustráciu možno spomenúť štyri názorové prúdy, ktoré boli viac či menej relevantné.⁵ Prvá skupina autorov zastávala názor, že síce existoval pojem *právo medzinárodného obchodu*, avšak malo ísť len o nevýznamné interné delenie v rámci medzinárodného práva súkromného, ktoré malo byť práve tým kmeňovým právnym

³ Povaha tzv. hospodárskeho práva bola rovnako početne diskutovaná, avšak po krátkej dobe došlo k všeobecnému konsenzu vo veci existencie tohto právneho odvetvia. Pozri napr. SPIŠIAK, Ján. K otázke hospodárskeho práva. In *Právnik*, 1957, roč. 96, č. 5, s. 426-432; SPIŠIAK, Ján. Hospodársky zákonník – vhodná právna základňa nového ekonomického modelu. In *Právnické štúdie*, 1964, roč. XII, č. 4, s. 709-738; SPIŠIAK, Ján. Hospodárske právo – zákonitý dôsledok diferenciačného procesu práva. In *Právnik*, 1961, roč. 100, č. 9, s. 802-813; LUBY, Štefan. Hospodársky zákonník – riešené a otvorené otázky. In *Právnické štúdie*, 1964, roč. XII, č. 4, s. 633-708; ŠIMOVIČ, M. K základným otázkam Hospodárskeho zákonníka. In *Právnické štúdie*, 1963, roč. XI, č. 3, s. 423-456 a ďalšie.

⁴ Na základe analýzy vedeckej literatúry z obdobia rokov 1960-1990 možno vyčítať zreteľný spor o povahu práva medzinárodného obchodu. V zásade však platilo, že autori používali na súhrnné označenie majetkových vzťahov v medzinárodnom obchodnom styku rôzne pojmy s podobným obsahom ako *právo medzinárodného obchodu*, *medzinárodné obchodné právo* alebo *medzinárodné obchodné právo súkromné*. Predmetom samotných doktrínálnych sporov bolo či v tomto prípade išlo o samostatné právne odvetvie, resp. či povaha týchto majetkových vzťahov nepodmieňovala podradenie pod iné už existujúce právne odvetvie.

⁵ „První skupina názorů vychází v podstatě z předmětu úpravy a zařazuje právní úpravu majetkových vztahů v zahraničním obchodě do práva občanského. Druhá skupina názorů, i když nepopírá výslovně občanskoprávní charakter majetkových vztahů v zahraničním obchodě, kladé důraz na cizí prvek obsažený v těchto vztazích a zařazuje právní úpravu těchto vztahů do mezinárodního práva soukromého, jakožto zvláštního odvětví čs. socialistického práva. Třetí skupina názorů vychází více méně z charakteristiky subjektů (a to zejména pokud jde o zahraničně-obchodní vztahy mezi socialistickými zeměmi) a charakteru jejich činnosti a zařazují majetkové vztahy v zahraničním obchodě do oblasti práva hospodářského. Konečně poslední skupina názorů dochází k závěru, že se tu vytváří, a to nezávisle na právotvorné činnosti státu, jakési transnacionální právo, tvořící samostatné právní odvětví, tzv. mezinárodní právo obchodní.“ Pozri KANDA, A. Zákon o právních vztazích v mezinárodním obchodním styku (zákoník mezinárodního obchodu) a jeho místo v systému československého socialistického práva. In *Právnik*, 1966, roč. 105, č. 2, s. 130.

odvetvím.⁶ Druhá skupina autorov naopak zastávala názor, že *právo medzinárodného obchodu* bolo existujúcim právnym odvetvím, ktoré ale čakalo na konečné vyčlenenie a presadenie sa v československom právnom poriadku, t.j. malo byť len otázkou času, kým sa toto delenie definitívne doktrinálne presadí.⁷ Tretia skupina autorov nesúhlasila vôbec s existenciou *práva medzinárodného obchodu* a zastávala názor, že išlo o občianskoprávne vzťahy, ktoré boli prirodzene súčasťou väčšieho právneho odvetvia – občianskeho práva.⁸ Posledná štvrtá skupina autorov zastávala názor, že tieto vzťahy nemali ani medzinárodnú povahu a nemohlo ísť ani o občianskoprávne vzťahy, a preto tieto vzťahy podradžovali pod odvetvie hospodárskeho práva.⁹ Nešlo však ako klasické vnútroštátne hospodárske právo, ale tieto vzťahy zasadzovali do tzv. medzinárodného hospodárskeho práva.¹⁰

Do tejto diskusie sa ako prvý výraznejšie zapojil Rudolf Bystrický. Vo svojej učebnici sa vyjadril jednoznačne: „Podle současného stavu vývoje nelze právo mezinárodního obchodu považovat za samostatné odvětví práva a právní vědy, ale za účelový souhrn norem patřících do různých odvětví práva, jejichž cílem je upravovat různé vztahy vznikající v mezinárodním obchodním styku.“¹¹ Vyjadril však prognózu, že vzhľadom k dynamike výmenných vzťahov sa má v budúcnosti prehodnocovať aj postavenie týchto noriem z výlučne pedagogickej disciplíny na perspektívne právne odvetvie, čo však už bližšie nespresnil. Vo svojom článku¹² sa venoval argumentácii, prečo nebolo možné začleniť právo medzinárodného obchodu do odvetvia občianskeho práva. Svoju kritiku postavil na argumente, že ani samotní významní civilisti nevedeli zaujať k tejto otázke jednoznačné stanovisko, vzhľadom na to, že v roku 1955 autorský kolektív pod vedením akademika Viktora Knappa a Karola Planka tvrdil, že „s rozvojem kapitalistického trhu vznikala potřeba právní úpravy majetkových vztahů podle potřeb rozvinutého obchodu. Vyvíjelo se nové právní odvětví, tzv. právo obchodní, které se odštěpuje od práva občanského, je kodifikováno v samostatných obchodních zákonících a stává se samostatným odvětvím

⁶ Najvýznamnejšími predstaviteľmi boli Rudolf Bystrický, avšak možno sem zaradiť aj Juraja Cútha, Viera Strážnickú, Pavla Kalenského, Zdenka Kučeru a ďalších. Zo zahraničných napr. Adolf F. Schnitzer.

⁷ Najmä Clive Maximilian Schmitthoff, V. I. Lisovskij a z našich právnych vedcov Josef Rohlík.

⁸ Najmä Viktor Knapp spoločne s Karolom Plankom a z právnych vedcov venujúcich sa medzinárodnému obchodu Lev Kohn.

⁹ Najmä M. Kemper a H. Wiemann.

¹⁰ Právna úprava obsiahnutá v Hospodárskom zákonníku explicitne uvádzala jediný prípad, kedy podniky zahraničného obchodu vystupovali v hospodárskoprávnych vzťahoch, a to v prípade tzv. dodávateľsko-odberateľských vzťahov v zmysle § 389 ods. 1 Hospodárskeho zákonníka. Následne v zmysle § 389 ods. 2 Hospodárskeho zákonníka nebolo možné použiť ustanovenia tohto zákona na vzťahy, ktoré upravoval Zákonník medzinárodného obchodu. Z tohto dôvodu by sa samotné podradenie pod hospodárske právo javilo ako pojmovo nezmyselné. Pozri ČAPEK, K. *Hospodářský zákoník a předpisy souvisící*. Praha: Panorama, 1979, s. 499-500.

¹¹ BYSTRICKÝ, Rudolf et al. *Právo mezinárodního obchodu*. Praha: Svoboda, 1967, s. 14.

¹² BYSTRICKÝ, Rudolf. Zákonník mezinárodního obchodu v systému čs. práva (znovu k otázce práva veřejného a soukromého). In *Právník*, 1966, roč. 105, č. 3, s. 251-262.

buržoazného práva, jakožto právo špecificky upravujúci majetkové vzťahy, vytvárající se v kapitalistickém obchodu a zejména i vzťahy burzovní. Toto zvláštní odvětví práva platilo jen pro určité subjekty (obchodníky) a pro určité právní vzťahy (obchody).“¹³ Z tejto argumentácie jasne vyplývalo, že práve rozdielny obsah a rozdielne subjekty týchto vzťahov tvoria diferenciačnú líniu medzi občianskym a tzv. obchodným právom.

Zmena názoru však prišla onedlho po prijatí triády predpisov upravujúcich majetkové vzťahy. V roku 1965, keď rovnaký kolektív vyjadril diametrálne odlišný postoj spočívajúci v tom, že „sotva možno však pochybovať, že právná úprava týchto vzťahov je súčasťou čs. občianskeho práva.“¹⁴ Prirodzene, táto zmena názoru nepotešila Bystrického, ktorý však reagoval, že síce bolo možné zmeniť názor alebo sa mohli zmeniť aj okolnosti pod vplyvom ktorých sa daný názor vyslovil, avšak na takýto postup musel byť bezpodmienečne dôvod spolu s riadnym odôvodnením, čo sa však podľa neho v tomto prípade nestalo. Vzhľadom na uvedené sa preto vo svojom príspevku ďalej zamýšľal nad otázkou „jak vysvětlit, že naši civilisté vylučovali staré obchodní právo z občianskeho práva, ačkoli upravovalo především obchodní vzťahy uvnitř státu, tudíž vzťahy mezi občany a podniky téhož státu, ale na druhé straně nyní považují mezinárodní obchodní právo, které se zpravidla nepoužije na vzťahy mezi občany a vnitrostátní vzťahy vůbec, za část občianskeho práva?“¹⁵

Kolektív pod vedením Knappa a Planka sa opieral v zásade o jeden kľúčový fakt, prečo by mali byť vzťahy v medzinárodnom obchodnom styku subsumované práve pod občianske právo. Týmto faktom malo byť ustanovenie § 497 Občianskeho zákonníka, ktoré sa nachádzalo pod marginálnou rubrikou „Úprava iných občiansko-právnych vzťahov“ a malo potvrdzovať, že vzťahy vznikajúce v medzinárodnom obchode boli občianskoprávnymi vzťahmi, a preto mali spadať do občianskeho práva. Z rovnakej koncepcie mal nepochybne vychádzať aj čl. 3 Základov občianskeho zákonodarstva ZSSR a zväzových republík.¹⁶

Bystrický sa prirodzene vo svojom článku okamžite zamerl na túto argumentáciu príkladom práve zo sovietskeho právneho poriadku, ktorý v mnohých ohľadoch československá právna veda až nekriticky kopírovala. Podľa Bystrického v prvom rade predmetom skúmania nebolo sovietske, ale československé právo. Napriek tomu však uvedené tvrdenie kolektívu pod vedením Knappa a Planka nebolo aj tak pravdivé, vzhľadom na znenie čl. 2 Základov občianskeho zákonodarstva ZSSR, ktoré vymenúvalo tri druhy vzťahov upravovaných občianskym zákonodarstvom, avšak vzťahy v medzinárodnom obchode v ňom chýbali.¹⁷ Naopak, tieto

¹³ KNAPP, Viktor et al. *Učebnice občianskeho a rodinného práva*. I. svazek. Obecná část – Práva věcná. Praha: Orbis, 1955, s. 17 a 32.

¹⁴ KNAPP, Viktor. *Učebnica československého občianskeho práva*. I. zväzok. Bratislava: Obzor, 1965, s. 27.

¹⁵ BYSTRICKÝ, ref. 11, s. 254.

¹⁶ KNAPP, ref. 13, s. 27.

¹⁷ BYSTRICKÝ, ref. 11, s. 254.

vzťahy upravoval už zmienený čl. 3 Základov občianskeho zákonodarstva ZSSR, podľa ktorého „*vztahy v zahraničnom obchode se řídí zvláštním zákonodárstvím SSSR, upravujícím zahraniční obchod a obecným občanským zákonodárstvím SSSR a svazových republik*“¹⁸

Podľa Bystrického preto nebolo možné vyvodit celkovo záver prezentovaný týmto kolektívom, pretože v prvom rade formálna štruktúra právneho predpisu (nadpis marginálnej rubriky) nemohla rozhodovať o tom či dané vzťahy patria do občianskeho práva, či nie.¹⁹ Ani samotné znenie ustanovenia § 497 Občianskeho zákonníka nenasvedčovalo takejto skutočnosti, keďže len upravovalo, že vzťahy v medzinárodnom obchodnom styku upravoval osobitný zákon. Podľa Bystrického bolo potrebné upriamiť pozornosť aj na § 496 Občianskeho zákonníka, ktoré predstavovalo prípad analógie legis.²⁰

Toto ustanovenie by mohlo evokovať aplikáciu Občianskeho zákonníka, avšak § 3 Zákonníka medzinárodného obchodu vylučoval čo i len podpornú aplikáciu Občianskeho zákonníka.²¹ Z tohto dôvodu sa totiž zdalo, že zaradenie § 497 Občianskeho zákonníka vzhľadom na jeho obsah hneď za analógiu legis nebolo samoúčelné a malo byť vyjadrením výnimky z uplatnenia noriem občianskeho práva na vzťahy vznikajúce v medzinárodnom obchodnom styku. K tomuto názoru sa priklonil aj Erik Singer, pričom vychádzal z toho, že „*zákoník není analogií obchodních zákoníků států, v nichž platí dualismus občanského a obchodního práva. Pro vztahy, upravené zákoníkem mezinárodního obchodu, neplatí totiž podpůrně občanský zákoník, jak je tomu v zemích s právním dualismem. Občanského zákoníku lze použít jen tehdy, když se naň*

¹⁸ Zo znenia tohto článku možno jednoznačne vycítiť subsidiaritu, ktorú používa aj ustanovenie § 496 a § 497 Občianskeho zákonníka, avšak s tým rozdielom, že Zákonník medzinárodného obchodu v § 3 túto subsidiaritu explicitne vylučuje. Nemožno však preto súhlasiť so závermi autor-ského kolektívu pod vedením Knappa a Planka, keďže ich argumentácia má vážne teoretické nedostatky. Ako aj uvádza samotný autor Bystrický v ďalšom texte svojho článku „*je možné konstatovať, že všech socialistických státech dochází k jisté dekomercializaci občanského práva i když to mnozí autoři nechtějí přiznat*.“ Tamtiež, s. 255.

¹⁹ „Podle našeho stanoviska není v socialistické literatuře sporu o tom, že dělicím kritériem mezi jednotlivými odvětvími práva jsou různé druhy společenských vztahů. Nemůže být dělicím kritériem samotná právní technika.“ BYSTRICKÝ, Rudolf. Poznámky k tzv. mezinárodnímu právu obchodnímu. In Časopis pro mezinárodní právo, 1966, roč. X, č. 4, s. 320.

²⁰ Podľa tohto ustanovenia sa občianskoprávne vzťahy mali spravovať, pokiaľ neboli osobitne upravené Občianskym zákonníkom ani iným zákonom, ustanoveniami tohto zákona, ktoré upravovali vzťahy obsahom a účelom im najbližšie.

²¹ Autori doc. Kopáč a Dr. Singer sa dokonca domnievali, že osnova Zákonníka medzinárodného obchodu „sama neřeší výslovně svůj vztah ani k občanskému zákoníku, ani k hospodářskému zákoníku, nýbrž tento vztah vyplývá především z předpisů obou zákoníků. Návrh občanského zákoníku stanoví v § 469 (pozn. autora § 497 Občianskeho zákonníka), že vzťahy vznikajúci v mezinárodnom obchodnom styku upravuje zvláštny zákon; ani tato osnova, ani návrh občanského zákoníku nestanovily podpůrnou použitelnost občanského zákoníku. Hlavním důvodom tohoto řešení byla odlišnost a specifická právních vztahů, jež jsou předmětem obou osnov.“ KOPÁČ, Ludvík – SINGER, Erik. Některé nové koncepce osnovy zákona o právních vztazích v mezinárodním obchodním styku. In Časopis pro mezinárodní právo, 1963, roč. VII, č. 3, s. 235.

ustanovení zákoníku mezinárodního obchodu výslovně odvolává.²² Názorným příkladem by mohlo být napr. o ustanovení § 7 Zákoníku mezinárodního obchodu (posudzovanie právnej subjektivity a spôsobilosti na právne úkony fyzických osôb podľa Občianskeho zákonníka). Netreba však zabudnúť, že v tomto prípade by išlo len o prípustnú aplikáciu zákona v zmysle § 3 Zákoníku mezinárodního obchodu.²³

Argumentom v neprospech zaradenia vzťahov v medzinárodnom obchodnom styku do občianskeho práva bola aj vyššie uvedená skutočnosť, ktorú zákonodarca jasne a výstižne vyjadril v rokoch 1963-1964 rozdelením úpravy majetkových vzťahov z jedného predpisu (Občiansky zákonník z r. 1950) na tri predpisy (OZ z r. 1964, HZ z roku 1964 a ZMO z roku 1963).²⁴ Singer ďalej dodal, že znakom samostatnosti týchto vzťahov od občianskeho práva bol paradoxne aj výskyt typovo zhodných inštitútov v oboch zákoníkoch, pretože „skutečnost, že pro ZMO neplatí podpůrně jiný základní kodex, zejména ne občanský zákoník, si totiž vynutila zařazení i takových právních institutů, jež se sice jen zřídka kdy, ale přece jen v mezinárodním obchodu vyskytují nebo mohou vyskytnout.“²⁵ Mierne odlišné stanovisko predniesol Pavel Kalenský na Londýnskom kolokviu Medzinárodného združenia právnych vied o nových prameňoch práva zahraničného obchodu v roku 1962.²⁶

Bystricky identifikoval ďalšie nedostatky v argumentácii autorského kolektívu pod vedením Knappa a Planka. Podľa nich bolo možné občianskoprávne vzťahy definovať ako „majetkové vzťahy, podmienené využívaním tovarovopeňažnej formy“²⁷,

²² SINGER, Erik. *Právo v zahraničním obchodu*. Druhé, přepracované a rozšířené vydání. Praha: Orbis, 1966, s. 38.

²³ V tomto prípade by totiž nešlo o prípad výlučnej aplikácie zákona na vzťahy v medzinárodnom obchodnom styku v zmysle § 2 Zákona medzinárodného obchodu. Bolo preto možné, aby sa použili normy iného právneho predpisu na vyriešenie otázky obsiahnutej v Zákoníku medzinárodného obchodu, ak na takéto riešenie priamo odkazoval. Uvedené potvrdzuje aj napr. Kopáč vo svojom komentári: „Jestliže si však strany zvolily čs. právo, nemohou vyloučit aplikovatelnost ZMO na vzťahy, jež jsou podle § 2 předmětem jeho úpravy, a to ani tehdy, jestliže by si zvolily OZ, popř. HZ.“ KOPÁČ, Ludvík. *Zákoník mezinárodního obchodu. Komentář*. Praha: Panorama, 1984, s. 30.

²⁴ Tento záver je absolútne logický, pričom sa k nemu prikláňajú aj iní autori ako napríklad ROHLÍK, Josef. *Právní úprava mezinárodních obchodních vztahů a systém čs. práva*. In *Právník*, 1966, roč. 105, č. 6, 524-529.

²⁵ Možno sem zaradiť také právne inštitúty ako napr. vydržanie (§§ 95-99 ZMO), zmluvu o výmene (§§ 424-425 ZMO), zmluvu o pôžičke (§§ 426-430 ZMO), zmluvu o výpožičke (§§ 431-438 ZMO), zmluvu o nájme (§§ 439-453 ZMO), zmluvu o združení (§§ 625-652 ZMO), konanie bez príkazu (§§ 697-702 ZMO) a mnoho ďalších. SINGER, ref. 21, s. 40.

²⁶ Kalenský považoval napriek špecifickosti vzťahov, subjektov a správania subjektov v týchto vzťahoch ZMO za zvláštny zákon v oblasti občianskeho práva, keď uviedol, že „v socialistických státech můžeme pozorovat naproti tomu jistou tendenci k vytváření práva mezinárodního obchodu jakožto práva vytvářeného státem, jak o tom svědčí československá diskuse o potřebě samostatného kodexu zahraničního obchodu, který je ovšem nutno považovat za zvláštní zákon v oblasti občanského práva.“ KALENSKÝ, Pavel. *Některé současné tendence v oblasti právní úpravy zahraničního obchodu*. In *Časopis pro mezinárodní právo*, 1963, roč. VII, č. 1, s. 55. V inom príspevku dodal, že tento zákon „musí mít spojitost i s vnitrostátním občanským právem.“ KALENSKÝ, Pavel. *Kolokvium Mezinárodního sdružení právních věd (AISJ) o nových pramenech práva mezinárodního obchodu (Londýn 1962)*. In *Právník*, 1963, roč. 102, č. 1, s. 73.

²⁷ KNAPP, ref. 13, s. 146.

pričom však následne konštatovali, že „význam koncepcie nového Občianskeho zákonníka je v tom, že ťažisko upravovaných spoločenských vzťahov nevidí v ich tovarovopeňažnej forme, ale práve v sociálnom účele a starostlivosti o uspokojovanie spoločenských potrieb občanov.“²⁸ Nebolo preto vôbec jasné z akého dôvodu trvali autori na zaradení vzťahov v medzinárodnom obchodnom styku pod definíciu občianskoprávných vzťahov. Vzhľadom na uvedené, by bolo dokonca možné eventuálne dospieť extenzívnym výkladom k všeobsažnosti definície občianskoprávných vzťahov. Bola preto na mieste polemika či podobnosť, resp. súvislosť mohla byť dostatočným dôkazom oprávnenosti zaraďovania vzťahov v medzinárodnom obchodnom styku pod definíciu občianskoprávných vzťahov.²⁹ Podľa Bystrického existovalo v zásade jediné racionálne a možné riešenie spočívajúce v bezvýhradnom použití restriktívneho výkladu.³⁰

Podľa Bystrického bolo potrebné pri vzťahoch v medzinárodnom obchodnom styku nazerať najmä na povahu týchto vzťahov, keďže sa v nich vyskytovali zvláštne subjekty (podniky zahraničného obchodu³¹ na jednej strane a zahraničný obchodný partner na druhej strane); ich predmet bol špecifický, keďže mohlo ísť o vývoz tovaru z Československa, ale aj dovoz iného tovaru aj z kapitalistických štátov, a preto správanie subjektov bolo diametrálne odlišné, vzhľadom na medzinárodnosť (medzištátnosť) pri realizácii týchto vzťahov.³² Tieto prvky bolo možné

²⁸ Tamtiež, s. 33.

²⁹ Samotní autori tejto učebnice prispievajú k tejto polemike svojimi protichodným tvrdeniami a prirodzene aj následnými závermi. V rozpore so svojimi predchádzajúcimi tvrdeniami pripustili, že „ekonomické zvláštnosti každej z uvedených kategórií majetkových vzťahov totiž vyžadujú, aby vzťahy rôzneho ekonomického charakteru mali rôznu (a pokiaľ možno veľmi odlišnú) právnu úpravu (porov. napr. právnu úpravu kúpy v obchode, dodávky výrobkov medzi socialistickými organizáciami a kúpne zmluvy v zahraničnom obchode).“ Tamtiež, s. 22.

³⁰ „Pravidlo podľa něhož se některé atypické, popř. smíšené vztahy přiřazují systematicky do toho právního odvětví, které upravuje typické společenské vztahy, s nimiž vztahy atypické či smíšené nejvíce souvisí anebo jimž se nejvíce podobají, sice existuje, ale nelze je zveličovat, ale nutno je naopak v zájmu teorie i praxe vykládat restriktivně. Jinak bychom dospěli k jinému pravidlu, spočívajícímu v tom, že všechno se vším souvisí. Pomocí zbožné peněžních vztahů by konec konců bylo možno dokázat podobnost a souvislost s celou řadou dalších právních odvětví (např. s právem pracovním, zemědělskoduševním atd.).“ BYSTRICKÝ, ref. 11, s. 256.

³¹ V období od roku 1948-1952/1953 bolo možné hovoriť o tzv. výsadných spoločnostiach pre zahraničný obchod vo forme účastinných (akciových) spoločností podľa zákona č. 243/1949 Sb. o účastinných spoločnostiach. Pozri NYKRYN, Jaroslav et al. *Obchodní operace v československém zahraničním obchodu*. Praha: Orbis, 1958, s. 38-43. Po roku 1953 prišlo k zavedeniu právnickej osoby sui generis vo forme podniku zahraničného podniku, pričom „v důsledku vytvoření nového typu podniků pro zahraniční obchod pozbyla u nás forma akciové společnosti prakticky veškerý význam.“ ČAPEK, Karel. Právnické osoby v naší legislativě. In *Právník*, 1954, roč. 93, s. 471.

³² BYSTRICKÝ, ref. 11, s. 257-258. Obdobne sa vyjadril mimo iné aj doc. Kopáč s Dr. Singerom, a to tak že: „při provozování československého zahraničního obchodu vznikají však vztahy, které jsou jednak součástí československé socialistické ekonomiky, jednak součástí ekonomiky státu, s nimiž se mezinárodní obchodní styk uskutečňuje. Podle toho, zda jde o ekonomiku socialistickou či kapitalistickou, vznikají vztahy různého druhu. Ve vztahu k obchodním partnerům z kapitalistických států, kteří jsou nositeli soukromého vlastnictví, jde nepochybně o vztahy, které se kvantitativně liší od vztahů, existujících uvnitř československé socialistické společnosti. Leč ani vztahy vznikající

vyjadriť jednotným pojmom, a to tak, že v týchto vzťahoch sa na rozdiel od klasických vnútroštátnych (napr. občianskoprávných) vzťahov vyskytoval cudzí prvok.

Z tohto dôvodu tvrdil, že rovnako ako kolízne normy (napr. podľa zákona č. 97/1963 Zb. o medzinárodnom práve súkromnom a procesnom) tak aj priame normy (teda normy upravujúce práva a povinnosti v určitých právnych vzťahoch) museli nutne patriť spoločne do medzinárodného práva súkromného,³³ a nie do občianskeho práva.³⁴ S týmto názorom sa stotožnil aj Juraj Cúth a kolektív vo svojej učebnici a zároveň skonštatoval, že: „v právnej vede socialistických štátov prevláda názor, že medzinárodné obchodné právo je súčasťou medzinárodného súkromného práva. Tento názor zastáva aj čs. veda medzinárodného práva.“³⁵

Proti podradeniu vzťahov v medzinárodnom obchodnom styku pod odvetvie občianskeho práva rázne vystúpil aj Erik Singer, pričom poukazoval na znenie časti preambuly Občianskeho zákonníka: „Občiansky zákonník vychádza z jednoty socialistickej ekonomiky a zo súladu záujmov spoločnosti a občanov“) a zásad občianskoprávných vzťahov – konkrétne článok I: „Základom občianskoprávných vzťahov je socialistické spoločenské zriadenie“ a článok VI: Výkon práv a povinností vyplývajúcich z občianskoprávných vzťahov musí byť v súlade s pravidlami socialistického spoluzitia.“ Z uvedeného dedukoval, že nebolo možné pomýšľať na aplikáciu občianskoprávných ustanovení na vzťahy v medzinárodnom obchodnom styku ako tomu bolo za účinnosti predchádzajúceho zákona č. 141/1950 Sb., keďže „pri tomto styku dochádza – z ekonomického hľadiska – k propojení ekonomiky najmenej dvou štátmi; jíž proto tyto vztahy nemohou vycházet z ekonomiky jednoho státu a být jí podřízeny, nehledě

při obchodu s podniky socialistických států nelze ztotožňovat se vztahy, které například vznikají mezi československými organizacemi, jež jsou správci téhož socialistického vlastnictví.“ KOPÁČ – SINGER, ref. 20, s. 230.

³³ Za zástancu tejto teórie bolo možné označiť aj významného švajčiarskeho internacionalistu Adolfa F. Schnitzera podľa ktorého „*mezinárodní právo obchodní je částí mezinárodního práva soukromého, neboť tento vědní obor nezahrnuje pouze normy kolizní, ale i přímé normy, určené pro úpravu vztahů s cizinou.*“ BYSTRICKÝ, ref. 18, s. 319.

³⁴ Tento názor podporuje aj dielo skvelého československého internacionalistu Jana Krčmáře, ktorý sa vo svojom diele Úvod do mezinárodního práva soukromého v roku 1906 vyjadril nasledovne: „*veškeré předpisy, které upravují mezinárodní poměry soukromoprávní, necht' si ony jakýmikoli prostředky tak činí (přímým vytyčením normy materiální nebo nepřímou, odkázáním k cizímu právu), tvoří jedinou větev právní, mezinárodní právo soukromé, ale přesto nelze neseznati, že ony dvě kategorie předpisů mezinárodního práva soukromého – normy materiální a normy hraniční – pokud se týče formace a pokud se týče možnosti je zpracovati, valně se od sebe liší.*“ KRČMÁŘ, Jan. Úvod do mezinárodního práva soukromého. Část I. Propedeutická. Praha: Bursík & Kohout, 1906, s. 103.

³⁵ CÚTH, Juraj et al. *Medzinárodné obchodné právo*. Bratislava: Obzor, 1983, s. 19. Rovnako tak aj Kalenský zastával podobné stanovisko, keďže vo svojom článku uviedol, že medzinárodné právo súkromné sa stáva v súčasnosti určitým, a to relatívne samostatným právnym vyjadrením medzinárodnej spolupráce predovšetkým hospodárskeho charakteru. Ako príklad takejto medzinárodnej spolupráce uvádza „*rozvoj práva mezinárodní kupní smlouvy v letech po druhé světové válce, v němž se, kromě vyjádření podmínek vyplývajících z mezinárodního styku v rámci jednotlivých integračních seskupení, akcentují i prvky univerzálního mezinárodního obchodu.*“ KALENSKÝ, Pavel. K některým soudobým aspektům mezinárodního práva soukromého jako společenského jevu. In *Časopis pro mezinárodní právo*, 1968, roč. XII, č. 2, s. 125.

ani k tomu, že někdy jde o ekonomiku kapitalistickou na straně jedné a socialistickou na straně druhé. Proto nelze také požadovat, aby výkon práv a povinností v mezinárodním obchodu byl v souladu s pravidly socialistického soužití, ale je nutno trvat na tom, aby se řídil zásadami poctivého obchodu.“³⁶

Proti tomuto názoru sa však trvale ohradzoval Knapp, avšak nebolo celkom zrejmé či pochyboval o subsumovaní vzťahov v medzinárodnom obchodnom styku pod medzinárodné právo súkromné, alebo spochybňoval existenciu medzinárodného práva súkromného ako samostatného právneho odvetvia, vzhľadom na skutočnosť, že prevažná časť civilistickej obce trvalo presadzovala názor, že ide stále o súčasť občianskeho práva.³⁷

Ako ďalší sa do diskusie zapojil Antonín Kanda, ktorý sa vo svojom článku zamerlal na zodpovedanie rovnakej otázky – akú právnu povahu mali vzťahy v medzinárodnom obchodnom styku.³⁸ V úvode svojho článku poukázal na to, že podľa neho existovali dve základné cesty ako upraviť otázky právneho režimu zahraničného obchodu, a to: „Jedna cesta je úplné sjednocení určité právní oblasti s tím důsledkem, že tato úprava pohltí i úpravu uvnitř toho kterého státu. To znamená do určité míry i podřízení úpravy vztahů uvnitř státu potřebám právní úpravy mezinárodních vztahů. Druhá cesta je pak omezit úpravu určitých právních vztahů pouze na vztahy, v nichž se vyskytuje cizí prvek.“³⁹ Kanda takmer okamžite vo svojom článku vylúčil, že by vzťahy v medzinárodnom obchodnom styku mali patriť do odvetvia hospodárskeho práva (ak vôbec existovalo) a podobne kritický bol aj k existencii odvetvia medzinárodného obchodného práva. Síce pripustil, že existovala tendencia diferenciačných snáh, avšak podľa neho tieto snahy stále neznamenali vytvorenie nového právneho odvetvia, ale iba istú špecializáciu od občianskeho a obchodného práva napr. v prípade aj kapitalistických štátov. Posledným úlohou malo byť podľa Kandu vyriešiť či dané vzťahy spadali do medzinárodného práva súkromného alebo do občianskeho práva.

Podľa Kandu však bolo vôbec otázne či možno považovať medzinárodné právo súkromné za samostatné právne odvetvie, a preto navrhoval prijať možné stanovisko, že medzinárodné právo súkromné bolo súčasťou občianskeho práva a jeho normy teda boli normami občianskoprávnymi. Podľa Kandu najväčším argumentom zástancov teórie, že vzťahy v medzinárodnom obchodnom styku patria do medzinárodného práva súkromného bol práve výskyt cudzieho prvku v týchto vzťahoch

³⁶ SINGER, ref. 21, s. 37.

³⁷ Bystrický zhrnul, že „i když obě právní odvětví operují stejnými pojmy, jejich obsah není často totožný a řešení problémů v oblasti práva občanského a mezinárodního práva soukromého o zdánlivě shodné instituci je nejednou zcela protichůdné. V obou odvětvích jde namnoze o odlišné prameny, odlišné subjekty i objekty, odlišná chování i odlišná řešení.“ BYSTRICKÝ, ref. 11, s. 259.

³⁸ KANDA, ref. 4, s. 128-134.

³⁹ Tamtiež, s. 128. Rovnako pozri aj KANDA, Antonín. Základní principy právní úpravy mezinárodního obchodu (Srovnávací studie k 10. výročí vydání čs. zákoníka mezinárodního obchodu). In *Právník*, 1973, roč. 112, č. 12, 1095-1096; KANDA, Antonín. Základní problémy srovnávání právních systémů různých ekonomických soustav. In *Právníké štúdie*, 1965, roč. XIII, č. 4, s. 713.

s dodatkom, že medzinárodne právo súkromné nepokrývalo iba kolízne normy, ale aj všetky vzťahy medzi subjektmi s cudzím prvkom (najmä Bystrický a Kalenský).⁴⁰ Podľa Kandu však „tato skutečnost nikterak nezdůvodňuje, že tyto normy nenáleží do odvětví práva občanského. To, že určitý vztah obsahuje tzv. cizí prvek, nikterak nemění samu podstatu tohoto vztahu, která je daná jeho ekonomickým charakterem. Cizí prvek nemůže být nikdy základním diferenciativním znakem, jenž je nutno hledat v právem upraveném lidském chování v určitých společenských vztazích. Již letmý pohled na ZMO ukazuje, že nehlédě na obecnou část (§§ 6-69), která vedle některých nedomyšlených formulací nepřináší nijaké zvláštnosti, je zdrcující většina obsahu tohoto zákona věnována ustanovením závazkového práva. Náleží tedy tato právní úprava, v rámci systému práva občanského, do práv relativních.“⁴¹ K zástancom názorovej skupiny zaraďujúcej vzťahy v medzinárodnom obchodnom styku do občianskeho práva možno zaradiť aj Josefa Eliáša a Josefa Glosa, ktorí napriek rozdeleniu majetkových vzťahov do troch kódexov, trvali na neprestajnej príslušnosti týchto vzťahov k občianskemu právu.⁴²

Rovnako tak sa povahou vzťahov v medzinárodnom obchodnom styku zaoberal aj Lev Kohn a dospel k rovnakému stanovisku, a teda, že tieto vzťahy nemohli byť súčasťou medzinárodného práva súkromného, pretože „navrhovaný zákon má být materiální, hmotněprávní úpravou aplikovatelnou tam, kde norma mezinárodního práva soukromého poukazuje na aplikaci čs. hmotného práva v právních vztazích, na které navrhovaná úprava podle čs. práva bude dopadat. Nesmí nás mylit definice mezinárodního

⁴⁰ KALENSKÝ, Pavel. *Trends of Private International Law*. Netherlands: Springer, 1971, s. 234. Vo svojom inom príspevku, však poukazuje aj na podľa neho prirodzený vzťah medzinárodného práva súkromného k novovznikajúcim predpisom, a to, že „nemíníme ani v nejmenším popírat spojitosti, které by měly být podle našeho názoru i v nových legislativních úpravách vyjádřeny mezi mezinárodním soukromým a jeho dvěma základními normami, totiž zákonem o mezinárodním právu soukromém a zákonem o právních vztazích v mezinárodním obchodním styku a novým občanským zákoníkem a které jsou odrazem objektivní skutečnosti, že v mezinárodním právu soukromém jde o občanskoprávní vztahy charakterizované právě existencí mezinárodního prvku, a to bez rozdílu, že jsou řešeny normami kolizními či hmotněprávními.“ Napriek absencii explicitného vyjadrenia, z obsahu jasne vyplývalo, že úpravu vzťahov v medzinárodnom obchode zaraďoval práve pod medzinárodné právo súkromné. Pozri aj KALENSKÝ, Pavel – STEINER, Vilém. K návrhům nových úprav československého odvětvie mezinárodního práva soukromého. In *Právník*, 1963, roč. 102, č. 6, s. 472.

⁴¹ KANDA, ref. 4, s. 132-133. Rovnako tak aj KANDA, A.: *Mezinárodní kupní smlouva*. Praha: Academia, 1988, s. 27-28.

⁴² „I kdybychom tento zákon prohlásili za součást práva občanského, neměnilo by se tím nic na tom, že ve vnitrostátních vztazích jeho ustanovení neplatí. (...) Na základě úvah uvedených v tomto článku dospíváme pak k názoru, že za daného stavu věci by vhodnou formou legislativního řešení úkolů byla jednotná právní úprava základních majetkových vztahů v naší společnosti. Tu je ovšem třeba vyjasnit nedorozumění, které se táhne celou dosavadní diskusí. Jednotná právní úprava základních majetkových vztahů nikterak neznamena, že by celá tato úprava měla být obsažena v jednom jediném zákoně (tj. občanském zákoníku) a že by vedle občanského zákoníka nemohl obstatět hospodářský zákoník (který ostatně v určité podobě máme už od r. 1958) nebo zvláštní úprava majetkových vztahů v zahraničním obchodě. Jde o vzájemný vztah všech těchto norem.“ Napriek absencii jasnej formulácie tohto postoja, na základe týchto čiastkových tvrdení, možno usúdiť, že tieto vzťahy autori považujú za súčasť občianskeho práva. ELIÁŠ, Josef – GLOS, Josef. K nové kodifikaci občanského práva. In *Právník*, 1962, roč. 101, č. 4, s. 311 a 314.

práva soukromého jako vnitrostátního práva s cizím prvkem. Tento cizí prvek v naší úpravě je totiž nikoliv normativní, ale nepřímý. (...) Je nutno trvat na tom, že nový zákon je hmotněprávní, občanskoprávní úpravou. Jinak se dostaneme do často nerozpletitelného kolotoče mezinárodního práva soukromého, kolísáních norem.⁴³

Do diskusie sa zapojil aj Josef Rohlík, ktorý bol zástancom teórie o existencii medzinárodného súkromného práva obchodného. Vo svojom príspevku poukázal na viacero rozdielných prvkov, ktoré podľa jeho názoru dostatočne zdôrazňovali nemožnosť zaradenia vzťahov v medzinárodnom obchodnom styku pod občianske právo. Rohlík sa ešte navyiac domnieval, že „*velice detailní třídění čs. práva povyšuje význam některých odlišností jednotlivých oblastí úpravy právních vztahů na klasifikační kritéria, i když tyto odlišnosti by při méně detailním třídění byly méně významné. Z tohoto důvodu zdá se přinejmenším být možné, považovat zařazení čs. právní úpravy majetkových vztahů v mezinárodním obchodě do čs. práva občanského za neoprávněné.*“⁴⁴ Ďalej vo svojom príspevku reagoval na prezentovaný názor Kandu o možnosti vyriešenia otázky právneho režimu zahraničného obchodu zjednotením tejto právnej oblasti aj z hľadiska vnútroštátneho práva. Podľa Rohlíka by zaiste nemohla takáto právna úprava aj vzhľadom k vnútroštátnej pôsobnosti obsahovať niektoré inštitúty tradičné pre medzinárodný obchodný styk, keďže ich neupravoval ani predchádzajúci súborný právny predpis (zákon č. 141/1950 Sb. Občiansky zákonník).

Oveľa väčším problémom sa podľa neho javila myšlienka, že by sa na túto spoločnú právnu normu uplatňovali rôzne výkladové pravidlá, raz na vnútroštátne vzťahy a raz na vzťahy v medzinárodnom obchodnom styku. Podľa Rohlíka nebola myšlienka medzinárodného súkromného práva obchodného samoúčelná, ale nasvedčoval jej zásadný právny vývoj vo svete,⁴⁵ avšak žiaľ v Československu tento vývoj išiel práve opačným smerom.⁴⁶ Na záver svojho príspevku sa rozhodol Rohlík reagovať na názor kolektívu pod vedením Knappa a Planka o tom, že „zaraďovanie

⁴³ KOHN, Lev. Předmět, místní a časová působnost připravovaného zákona o právních vztazích v mezinárodním obchodním styku. In *Právník*, 1962, roč. 101, č. 5, s. 412.

⁴⁴ ROHLÍK, ref. 23, s. 528.

⁴⁵ Tento vývoj sa netýkal len kapitalistických právnych vedcov, avšak ideálnym príkladom je aj V. I. Lisovskij, ktorý bol zástancom existencie medzinárodného obchodného práva ako tvoriaceho sa odpvetiá, pričom však ďalej upresnil, že „*bude záležet na tom, co se má rozumět pod pojmem právní odvětví – jestliže jde přitom toliko o účelové seskupení určitých norem k určitému cíli (např. pro pedagogické účely), lze s tím souhlasit (...) kdyby se však měly takovéto skupiny norem vydělit do zvláštního odvětví práva a právní vědy, nebylo by to podle našeho názoru správné.*“ BYSTRICKÝ, ref. 18, s. 319. Pozri ďalej aj LIISOVSKIJ, V. I.: Mezinárodní obchodní právo napomáhá rozvoji mezinárodního obchodu. In *Časopis pro mezinárodní právo*, 1966, roč. 10, č. 4, s. 299-310.

⁴⁶ Rohlík ďalej konštatoval, že „čs. zákonodárce upravil vnitrostátní občanskoprávní vztahy tak pronikavě odlišně, jak po stránce obsahové, tak po stránce formální, od dřívější úpravy občanskoprávních vztahů, že lze předpokládat, že od vydání starého občanského zákoníku došlo k pronikavé změně v povaze občanskoprávních vztahů. Stejně tak od r. 1950 došlo k mimořádným změnám v povaze i formách mezinárodních vztahů obchodních, avšak vývoj zde šel zcela opačným směrem. V zemích, kde vnitrostátní komerční vztahy se rozvíjely stejně jako komerční vztahy mezinárodní, je podobná diskuse jistě zbytečná.“ ROHLÍK, ref. 23, s. 528.

majetkových vzťahov v medzinárodnom obchodnom styku do samostatného právneho odvetvia je ojedinelé a nevyvolalo väčšiu odozvu.⁴⁷ Ako zástanca tejto koncepcie naopak poukázal na to, že „není treba počítat čs. zastávce názoru, který nevyvolal větší odezvu, nic méně je snad užitečné upozornit na jednomyslnou rezoluci Valného shromáždění OSN, ve které VS OSN se rozhodlo mj. zařadit na pořad XXI. VS OSN otázku Pokrokového rozvoje práva mezinárodního obchodu.“⁴⁸ Uvedené len podporuje výňatok z referátu, ktorý predniesol V. I. Lisovskij: „Objektivní ekonomické zájmy všech států vyžadují, aby byly co nejdříve odstraněny všechny překhady, které brání normálnímu rozvoji mezinárodního obchodu ve všech směrech, a vyžadují, aby všechny státy zachovávaly normy mezinárodního obchodního práva. Mezinárodní obchodní právo slouží věci posilování a rozvoje mezinárodního obchodu a v důsledku toho i posilování mezinárodního míru.“⁴⁹

Niekde na pomedzí názorových skupín zaraďujúcich vzťahy v medzinárodnom obchodnom styku do medzinárodného práva súkromného a do samostatného novokonštituovaného právneho odvetvia, a to práva medzinárodného obchodu (medzinárodného obchodného práva) stál kolektív pozostávajúci z Juraja Cútha a Viery Strážnickej. Vo svojej vysokoškolskej učebnici sa k tejto otázke postavili priam šalamúnsky a pedagogicky.⁵⁰ Priznali, že k tejto problematike prebehla široká diskusia a v zásade väčšina vedcov vylúčila vznik samostatného odvetvia v podobe práva medzinárodného obchodu. Napriek tomu, že sa priklonili k zadeleniu vzťahov v medzinárodnom obchodnom styku skôr do medzinárodného práva súkromného, vyjadrili však zároveň názor, že súčasný globálny vývoj obchodných vzťahov nevyhnutne smeroval k tomu, že sa toto odvetvie malo čoskoro konštituovať.⁵¹ Dovtedy teda právo medzinárodného obchodu, resp. medzinárodné obchodné právo malo slúžiť iba pedagogická disciplína, nie ako praktické právne odvetvie. Cúth navyiac dodal, že „napríklad podľa Levita a Knappa k vzniku nového právneho odvetvia treba síce vznik

⁴⁷ „Pokiaľ ide o právnú úpravu majetkových vzťahov v zahraničnom obchode, vyskytli sa celkom ojedinelé názory, že tvoria samostatné právne odvetvie, alebo že patria do oblasti hospodárskeho práva. Prvý názor nevyvolal väčšiu odozvu a od druhého sa upustilo.“ KNAPP, ref. 13, s. 27.

⁴⁸ Ďalej uviedol, že „k prijatiu tejto rezolúcie prispel tak objektivný vývoj, ako aj realistické hodnotenie mnohými prominentnými svetovými teoretikmi, ktorí už dnes diskutujú o tzv. public international commercial law, považujúc existenciu private international commercial law za nespornú.“ ROHLÍK, ref. 23, s. 528. Blížišie k unifikáčnym snahám na medzinárodnom poli pozri obdobne STRÁŽNICKÁ, Viera. K otázke unifikácie v oblasti medzinárodného obchodu. In Právny obzor, 1969, roč. 52, č. 2, s. 134-147; BYSTRICKÝ, Rudolf. Za pokrokový rozvoj práva mezinárodního obchodu. In Časopis pro mezinárodní právo, 1966, roč. X, č. 3, s. 168-169.

⁴⁹ LISOVSKIJ, ref. 44, s. 310.

⁵⁰ CÚTH, Juraj – STRÁŽNICKÁ, Viera. *Základy medzinárodného obchodného práva*. Bratislava: Univerzita Komenského, 1982, 203 s.

⁵¹ Obdobne sa vyjadril Cúth aj vo svojom článku: „Podľa nášho názoru, PMO (pozn. autora právo medzinárodného obchodu) je už teraz viac len ako súhrn noriem účelove zatriedených pre potreby medzinárodného obchodu. Pro futuro toto právo nadobudne ešte väčšie rozmery, čo do významu v spoločenstve štátov i čo do skladby inštrumentov potrebných k realizácii zahraničného obchodu. A moderný zahraničný obchod si bude vynucovať aj osobitné právne odvetvie.“ CÚTH, Juraj. K problematike práva medzinárodného obchodu. In Časopis pro mezinárodní právo, 1968, roč. XII, č. 1, s. 13.

určitých nových, zvláštnych, odlišných vzťahov, avšak kvalitatívna odlišnosť týchto nových spoločenských vzťahov musí byť podstatná a ich kvantita musí byť tak závažná, že podnecuje záujem vládnucej triedy k špecifickej a dôkladnej právnej úprave týchto vzťahov. Aplikujú tieto kritéria vzniku právneho odvetvia na medzinárodné obchodné vzťahy, dospeli by sme k záveru, že právo medzinárodného obchodu nie je ešte právnym odvetvím.⁵² Vzápätí však doplnil, že nie je možné jednoznačne povedať v akom stupni vývoja je právo medzinárodného obchodu, pričom však zároveň veril, že v budúcnosti sa rozhodne stane plnoprávnym právnym odvetvím.

K tomuto prístupu sa prikláňal aj Zdeněk Kučera s Ottom Kunzom vo svojej vysokoškolskej učebnici,⁵³ kde konštatovali, že vzťahy v medzinárodnom obchode boli občianskoprávne vzťahy s cudzím prvkom,⁵⁴ avšak nemali len občianskoprávnú povahu. Z tohto dôvodu sa priklonili k tomu, že tieto vzťahy bolo treba podradiť pod medzinárodné právo súkromné, pretože upravovalo vzťahy s cudzím prvkom a nie len kolízne normy ako tvrdili autori zastávajúci názor o zaradení týchto vzťahov výlučne do odvetvia občianskeho práva.⁵⁵ K povahe práva medzinárodného obchodu, resp. medzinárodného práva obchodného sa vyjadrili tak, že „intenzivní společenský zájem na zkoumání i výuce právní úpravy mezinárodních hospodářských vztahů nás vede k tomu, abychom uvedené normy s různých právních odvětví spojovali do předmětu výuky mezinárodní právo obchodní. Netvrdíme, že by normy zahrnované do tohoto předmětu vytvářely zvláštní právní odvětví. Brání tomu různorodá povaha těchto norem, které také v rámci svých právních odvětví mohou být vykládány. Potřeby praxe a studia však vyžadují, aby tyto normy byly vykládány souborně a ve své vzájemné souvislosti z hlediska jejich uplatnění na vztahy vznikající v mezinárodním hospodářském styku.“⁵⁶

K podobnému záveru dospel aj kolektív vedený Stanislavom Stunom, ktorý pri analýze súvisu hospodárskeho práva (ktoré považovali za právne odvetvie) a vzťahov v medzinárodnom obchodnom styku. Spočiatku skonštatovali, že „tyto právní vztahy se řídí buď mezinárodní smlouvou, nebo právem země, na něž v konkrétním

⁵² Tamtiež, s. 13.

⁵³ KUČERA, Zdeněk. – KUNZ, Otto. *Vybrané kapitoly z mezinárodního práva obchodního*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1978, 227 s.

⁵⁴ Kučera uvádza jednoduchú definíciu: „Má-li občanskoprávní vztah v některém svém prvku vztah k zahraničí, označujeme jej za občanskoprávní vztah (poměr) s mezinárodním, popř. zahraničním nebo cizím prvkem.“ Tento zahraničný prvok mohol spočívať v a) subjekte právneho vzťahu, b) skutočnosti právne významnej pre vznik alebo existenciu právneho vzťahu, c) predmete právneho vzťahu alebo d) právnom vzťahu právne súvisiacom alebo právne závislom (akcesorickom) na inom vzťahu. KUČERA, Zdeněk. *Mezinárodní právo soukromé*. 2. přepracované a doplnené vydání. Praha: Panorama, 1980, s. 11.

⁵⁵ Ako uvádza Kučera, medzinárodné právo súkromné upravuje viacero druhov noriem, okrem iného tzv. vecné normy, ktorých „příkladem je československý zákoník mezinárodního obchodu (zákon č. 101/1963 Sb.). (...) věcně proto, že upravují věcně (meritorně) obsah práv a povinností účastníků mezinárodního práva soukromého, protože jsou výlučně určeny pro úpravu občanskoprávních vztahů s mezinárodním prvkem.“ KUČERA, Zdeněk. *Mezinárodní právo soukromé*. Praha: Orbis, 1975, s. 13.

⁵⁶ KUČERA – KUNZ, ref. 52, s. 2.

případě odkazuje kolizní norma mezinárodního práva soukromého. Čs. právní normy, které jsou na tyto vztahy aplikovány (je to především zákon č. 101/1963 Sb., o právních vztazích v mezinárodním obchodním styku), se řadí do odvětví práva občanského.⁵⁷ Pri ďalšom rozbere však bolo možné badať uvedomenie, že táto otázka bola momentálne predmetom širšej vedeckej diskusie, a preto pripustili možnosť zaradenia týchto vzťahov aj do medzinárodného práva súkromného.⁵⁸

Záver

Tento doktrínálny spor sa v zásade nepodarilo výraznejšie vyriešiť k spokojnosti všetkých názorových prúdov, pričom sa ako najvýraznejší presadil názor o zaradení vzťahov v medzinárodnom obchodnom styku do medzinárodného práva súkromného, pričom právo medzinárodného obchodu malo zastávať postavenie len pedagogickej disciplíny. Tento prístup sa aj napriek snahe na medzinárodnej úrovni nanešťastie zachoval v takmer nezmenenej podobe do dnešných dní.⁵⁹ Možno preto len vysloviť želanie a dúfať do budúcnosti, že na medzinárodnej a európskej úrovni dôjde k medzištátnej zhode a konečnému uznaniu práva medzinárodného obchodu za plnoprávne právne odvetvie v každom jednom právnom poriadku.

⁵⁷ STUNA, Stanislav et al. *Hospodářské právo*. Praha: Orbis, 1966, s. 29.

⁵⁸ „Širší teoretickou problematikou právních vztahů v mezinárodním obchodním styku, do níž spadá i zkoumání příslušných mezinárodních dohod (např. dohod uzavřených v rámci RVHP) a srovnávání práva různých států aplikovaného na právní vztahy v mezinárodním obchodním styku, se zabývá specializovaná disciplína práva v zahraničním obchodě (i když v praxi tato specializovaná disciplína existuje, není zatím obecně jako určitá vědecká specializace uznávána; v současné době se vede diskuse o jejím systematickém přirazení buď k právu občanskému, nebo k mezinárodnímu právu soukromému.“ Tamtéž, s. 29.

⁵⁹ „V súčasnosti sa diskusia o jednotnom a autonómnom práve medzinárodného obchodu opäť otvára, a to nielen s poukazom na vytvorenie nových medzinárodných úprav priamo upravujúcich súkromnoprávne vzťahy s cudzím prvkom v medzinárodnom obchode (napríklad už spomínaný Viedenský dohovor o medzinárodnej kúpe tovaru), ale aj vytvorením rôznych neštátnych (vzorov) pravidiel pre medzinárodné obchodné vzťahy a rozhodovanie rozhodcovských orgánov, resp. ich rozhodovanie na základe ekvity, resp. zásad medzinárodného obchodu. Doteraz však ani len naprieč Európou (nieťo ešte na celosvetovej úrovni) neexistuje jednotný pohľad na existenciu, pramene, rozsah alebo predmet úpravy lex mercatoria, význam tohto právneho odvetvia či prípusťnosť jeho použitia pred súdom alebo rozhodcovskými orgánmi.“ Pozri bližšie CSACH, Kristián – GREGOVÁ ŠIRICOVÁ, Ľubica – JUDOVÁ, Elena. Úvod do štúdia medzinárodného práva súkromného a procesného. 2. vydanie. Bratislava: Wolters Kluwer, 2018, s. 33.

Pracovnoprávne vzťahy v Živnostenskom zákone z roku 1924 (s prihliadnutím na vznik a zánik pracovného pomeru)¹

Miriam Laclavíková

Úvod

Pracovné právo platné na území Slovenska a Podkarpatskej Rusi prekonalo v medzivojnovom období pomerne zásadný vývoj² z materiálnej stránky spojený so

¹ Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-18-0443 s názvom Prieniky pracovného práva do iných odvetví súkromného práva (a vice versa).

² Pracovnoprávne vzťahy – a osobitne úprava pracovnej (služobnej) zmluvy – boli na území Slovenska v 20. a 30. rokoch 20. storočia upravené v 3 skupinách právnych noriem:

1. V zákone č. 244/1922 Sb. z. a n. o úprave právnych pomerov medzi zamestnávateľmi a zamestnancami na Slovensku a Podkarpatskej Rusi. Tento zákon platil ako všeobecná právna norma pre všetky pracovnoprávne vzťahy, ktoré neboli upravené živnostenskými zákonmi (uhorským živnostenským zákonom – zák. čl. XVII/1884 a od roku 1924 Živnostenským zákonom pre územie Slovenska a Podkarpatskej Rusi). Subsidiárne platil aj pre pracovnoprávne vzťahy upravené Živnostenským zákonom a pre pracovnoprávne vzťahy upravené v osobitných zákonoch. Pre pracovnoprávne vzťahy upravené v osobitných zákonoch platil vtedy, ak jednotlivé ustanovenia obsiahnuté v osobitných zákonoch boli v neprospech zamestnancov v rozpore s ustanoveniami zákona č. 244/1922 Sb. z. a n..
2. V Živnostenskom zákone pre územie Slovenska a Podkarpatskej Rusi č. 259/1924 Sb. z. a n.
3. V osobitných zákonoch obsahujúcich úpravu pracovnoprávnych vzťahov, a to najmä:
 - Obchodný zákon zák. čl. XXXVII/1875;
 - zák. čl. XIII/1876 o úprave pomeru medzi čelaďou a gazdom, o poľnohospodárskych robotníkoch a nádenníkoch;
 - zák. čl. XVII/1881 konkurzný zákon;
 - zák. čl. II/1898 o úprave právnych pomerov medzi zamestnávateľmi a poľnohospodárskymi robotníkmi;
 - zák. čl. XXI/1898 o úhrade verejných nákladov na verejné ošetrovanie nemocných;
 - zák. čl. XLI/1899 o nádenníkoch a robotníkoch, zamestnaných pri vodných dielach, pri stavbe ciest a železníc;
 - zák. čl. XLII/1899 o úprave právnych pomerov medzi podnikateľom mláťačky a pomocnými robotníkmi (o poľnohospodárskych podnikateľoch a pomocných robotníkoch);
 - zák. čl. XXVII/1900 o úprave právnych pomerov medzi statkárom a hospodárskym úradníkom;
 - zák. čl. XXVIII/1900 o lesných robotníkoch;
 - zák. čl. XXIX/1900 o úprave právnych pomerov medzi pestovateľmi tabaku a tabakovými záhradníkmi;
 - zák. čl. XLV/1907 o úprave právneho pomeru medzi gazdom a poľnohospodárskou čelaďou;
 - všeobecný banský zákon č. 146/1854 r.z. (platný na základe Dočasných súdnych pravidiel Judexkuriálnej konferencie)
 - zák. čl. XIV/1914 o tlačí;
 - zák. čl. XVII/1914 o železničnom služobnom poriadku;
 - zákon č. 91/1918 Sb. z. a n. o 8-hodinovej pracovnej dobe;
 - nariadenie č. 11/1919 Sb., ktorým sa vydávajú vykonávacie predpisy k zákonu o osemhodinovej pracovnej dobe;

snahou o unifikáciu s právom platným v českých krajinách, v Sliezsku a na Morave. Výrazom tejto snahy sa stali obe základné pracovnoprávne normy s platnosťou pre územie Slovenska a Podkarpatskej Rusi – zákon č. 244/1922 Sb. z. a n. o úprave právnych pomerov medzi zamestnávateľmi a zamestnancami na Slovensku a Podkarpatskej Rusi (ďalej len „zákon č. 244/1922 Sb. z. a n.“)³ a zákon č. 259/1924 Sb. z. a n. Živnostenský zákon pre územie Slovenska a Podkarpatskej Rusi (ďalej len „Živnostenský zákon“). Podrobnejšiu pracovnoprávnú úpravu priniesli ustanovenia Živnostenského zákona, ktorý bol *lex specialis* k všeobecnej pracovnoprávnej norme – k zákonu č. 244/1922 Sb. z. a n.. Táto úprava zostala v platnosti až do vzniku účinnosti prvej kodifikácie pracovného práva na našom území – Zákonníka práce⁴. V štúdiu sa pokúsime predstaviť - aj s poukazom na dobovú právnu prax - vznik a zánik pracovnoprávných vzťahov zamestnancov živnostníkov, tzv. živnostenských pomocných pracovníkov, ku ktorým patrili osoby zamestnané ako pomocný personál živnostníka, robotníci v továrňach a učni.⁵

-
- zákon č. 29/1920 Sb. z. a n. o úprave pracovných a mzdových pomerov domáckej práce;
 - zákon č. 420/1919 Sb. o práci detí;
 - nariadenie č. 499/1921 Sb. o úprave pracovného času v lekárnach;
 - zákon č. 34/1922 Sb. z. a n. o nároku obchodných pomocníkov a iných zamestnancov v podobnom postavení na Slovensku a Podkarpatskej Rusi na peňažité požitky v niektorých prípadoch vojenskej povinnosti;
 - zákon č. 137/1924 Sb., ktorým sa vydávajú predpisy o ochrane života a zdravia osôb zamestnaných v živnostiach natieračských, lakovníckych a maliarskych;
 - druhá časť vládneho nariadenia č. 15/1927 Sb. o úprave platových a niektorých služobných pomerov zamestnancov Československých štátnych dráh;
 - vládne nariadenie č. 16/1927 Sb. o úprave služobných a platových pomerov remeselníckych zamestnancov v technickej stavebnej a udržiavacej službe a v automobilovej prevádzke Československej pošty;
 - zákon č. 39/1928 Sb. o ochrane domáceho trhu práce;
 - zákon č. 154/1934 Sb. o pracovnom pomere súkromných úradníkov, obchodných pomocníkov a iných zamestnancov v podobnom postavení (zákon o súkromných zamestnancoch);
 - zákon č. 189/1936 Sb. o pracovnom pomere redaktorov;
 - vládne nariadenie č. 41/1938 Sb., ktorým sa vydávajú všeobecné predpisy na ochranu života a zdravia pomocných robotníkov.

³ Zákon 244/1922 Sb. z. a n. bol chápaný ako snaha preklenúť isté obdobie do uskutočnenia kodifikácie občianskeho práva. Jeho prijatím došlo aj k unifikácii pracovnoprávných predpisov (vo vzťahu k pracovnoprávnym vzťahom, ochrane zamestnanca) s ustanoveniami AGBG (§ 1151 - § 1163 v ich novelizovanom znení). VOJÁČEK, Ladislav – KOLÁRIK, Jozef – GÁBRIS, Tomáš. *Československé právo dejiny (1918 - 1992)*. 2. prepracované vydanie. Bratislava: EUROKÓDEX, s.r.o., 2013, s. 166-167.

Problematickou sa stalo nedomyslenie jeho derogačnej klauzuly, k náprave došlo až o 2 roky neskôr – v zákone č. 217/1924 Sb. z. a n. Blížšie: LACLAVÍKOVÁ, Miriam. Formovanie pracovného práva a práva sociálneho zabezpečenia na našom území začiatkom 20. storočia. In MOSNÝ, Peter et al. *Právnohistorická realita sociálnej doktríny 20. storočia*. Krakow: Spolok Slovákov v Poľsku, 2013, s. 89.

⁴ Zákon č. 65/1965 Zb. Zákonník práce v zmysle § 280 nadobudol účinnosť dňa 1. januára 1966.

⁵ Učňom a ich pracovnoprávnym vzťahom sme sa venovali v štúdiu: LACLAVÍKOVÁ, Miriam – ŠVECOVÁ, Adriana. Právny status učňa a starostlivosť o učňovský dorast na Slovensku v prvej polovici 20. storočia. In VYŠNÝ, Peter – SIKOVIČ, Štefan (eds.) *Iuventutis institutio renovatio mundi est*.

Pracovnoprávne vzťahy živnostenských pomocníkov v úprave Živnostenského zákona (s osobitným zreteľom k vzniku a zániku pracovnoprávných vzťahov)

Úpravu pracovnoprávných vzťahov obsahol Živnostenský zákon v šiestej hlave označenej ako *Živnostenské pomocníctvo*. Genézu vzniku Živnostenského zákona⁶ a jeho unifikačný charakter – spočívajúci v prevzatí a minimálnych úpravách rakúskej právnej úpravy⁷ – nám predstavila aj dôvodová správa k zákonu upozorňujúca na nutnú potrebu prijatia tohto zákona ako hospodárskej požiadavky novej doby a sociálnej požiadavky novej doby – presadenia nových sociálnych istôt zamestnancov⁸. Úplná unifikácia jednoduchým rozšírením textu rakúskeho živnostenského zákona⁹ nebola možná, vzhľadom na množstvo vykonávacích predpisov naviazaných na tento zákon a na úpravy a odchýlky, ktoré si žiadali obchodné zvyklosti a „vžitá prax“ či „zvláštne pomery“ na Slovensku¹⁰. Pracovnoprávne normy rakúskeho

Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, spoločné pracovisko Trnavskej univerzity a Vedy, vydavateľstva Slovenskej akadémie vied, 2019, s. 76-94.

⁶ U hľadiska svojej štruktúry sa Živnostenský zákon členil nasledovne: Hlava I. Všeobecné ustanovenia. Rozdelenie živnosti. - § 1 zákona (Živnosti sa delili na slobodné, remeselné a koncesované); Hlava II. O podmienkach samostatného prevádzkovania živnosti; Hlava III. Živnosti, závody, ktorých potrebujú povolenia (t.z. nebezpečné prevádzky); Hlava IV. O rozsahu a výkone živnostenských práv; Hlava V. Tržný obchod; Hlava VI. Živnostenská pomocníctvo; Hlava VII. Spoločenstvá; Hlava VIII. Priestupky a tresty; Hlava IX. Zvláštne administratívne opatrenia; Hlava X. Úrady a úradné úkony.

⁷ HORKA, Miloslav. Deset let živnostenského zákona pro Slovensko a Podkarpatskou Rus. In *Všehrd*, 16, 1934, s. 97.

⁸ „Od prevratu žiadalo živnostníctvo na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi, aby bola prevedená v republike unifikácia živnostenského zákona tým, že by na území Slovenska a Podkarpatskej Rusi zavedené boli predpisy býv. rakúskeho živnostenského poriadku... Súčasne poukazovalo ministerstvo sociálnej pečlivosti na potrebu zavedenia býv. rakúskeho živnostenského poriadku na území Slovenska a Podkarpatskej Rusi, pokiaľ ide o sociálnu ochranu robotníctva, menovite v predpisoch o živnostenských provodzovniach. Pri poradách konaných o tejto otázke dňoch 23.-24. mája 1921 v Bratislave opakovali zástupcovia slovenského živnostníctva a slovenských obchodných a živnostenských komôr pranie, aby predpisy býv. rakúskeho živnostenského poriadku vo svojej celkovosti rozšírené boli na územie Slovenska a Podkarpatskej Rusi.“ Poslanecká snemovňa N. S. R. Č. 1924. 1. volebné obdobie. 8. zasadanie. Tisk 4412. Vládny návrh. Živnostenský zákon pre územie Slovenska a Podkarpatskej Rusi zo dňa.....1924. Dôvodová správa k osnove živnostenského zákona pre územie Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Dostupné na internete: <https://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t4412_08.htm>. [cit. 2021-10-10].

⁹ Živnostenský poriadok č. 227/1859 r.z. v znení neskorších novelizácií.

¹⁰ „Pri zmenách také prihlíženo bylo k zvláštním poměrům Slovenska a Podkarpatské Rusi a proto dovoluje se na př. o týdenních trzích prodávati výrobky nejen živnostníkům, ale též horským výrobcům. Se zřetelem k těmto zvláštním poměrům také byla dána živnostenskému úřadu druhé stolice pravomoc udíleti koncese pro hostinské a výčepní živnosti, počítajíc k nim i drobný prodej pálených lihových nápojů jakož i přijímati ohlášky nastoupení a provozování živnosti, výroby a obchodu lihovými nápoji a rozhodovati o nich. Ustanovení to má za účel zameziti hofné udílení koncesí výčepních, kteréžto omezení zvláště na Slovensku jest třeba.“ Poslanecká snemovňa N. S. R. Č. 1924. 1. volebné obdobie. 8. zasadanie. Tisk 4773. Zpráva výboru pro obchod, průmysl a živnosti a výboru sociálně-politického o vládním návrhu živnostenského zákona pre územie Slovenska a Podkarpatskej Rusi (tisk 4412). Živnostenský zákon pre územie Slovenska a Podkarpatskej Rusi zo dňa.....1924. Dostupné na internete: <https://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t4773_09.htm#_d_>. [cit. 2021-10-10].

Živnostenského zákona sa sčasti kryli s predchádzajúcou na Slovensku platnou uhorskou úpravou, rozhodne ale boli posunom k zlepšeniu statusu zamestnancov, osobitne učňov.

Pomocných pracovníkov v rámci živnosti¹¹ - tzv. pomocný personál živnostníka, robotníci v továrňach a učni¹² - charakterizovala predvojnová rakúska súdna prax (napr. rozhodnutie viedenského najvyššieho správneho súdu zo dňa 20. septembra 1901 č. 7037 (č. 491 zbierka Budwinski)¹³ požiadavkou pravidelného zamestnávania (napr. pravidelne zamestnávanou nebola osoba na sezónnu, či mimoriadnu výpomoc) na základe námedzného pracovnoprávneho (služobného) vzťahu. Pomocného pracovníka v rámci živnosti charakterizoval vždy vzťah podriadenosti a závislosti voči živnostníkovi, výkon prác súvisiacich s hospodárskym chodom živnosti a to v záujme cudzej živnosti.¹⁴ Pojem „živnostenský pomocný pracovník“ sa nekryl s pojmom robotníka v zmysle predpisov o nemocenskom poistení a ani s pojmom obchodného pomocníka v zmysle Obchodného zákona.

Pracovný (služobný) pomer bol vzhľadom zakladajúcim sa na uzavretej služobnej zmluve.¹⁵ Živnostenský zákon pracovnú (služobnú) zmluvu nedefinoval, a tak sa uplatnil všeobecný predpis – zákon č. 244/1922 Sb. z. a n. Podstatou služobnej (pracovnej) zmluvy bol záväzok konať po „*nejaký čas inému služby*“ pričom pod pojmom „*služba*“ bolo potrebné rozumieť „*aj taký pracovný pomer, pri ktorom sa mzda platí od kusa alebo podľa jednotlivých výkonov*“.¹⁶ Zamestnávateľ, ktorý prijal do pracovného pomeru robotníka (nie učňa) a vedel, že tento robotník bez zákonného dôvodu zrušil svoj predchádzajúci pracovný pomer, ručil solidárne s daným robotníkom za škodu spôsobenú predchádzajúcemu zamestnávateľovi (§ 125 Živnostenského zákona).

Povinnosti živnostenských pomocných pracovníkov a ich zakotvenie v § 112 Živnostenského zákona vyjadrovali pretrvávajúci „paternalistický“ charakter častí noriem pracovného práva so zásadnou požiadavkou zachovania úcty a slušnosti voči svojmu zamestnávateľovi - živnostníkovi. Ďalšími povinnosťami zamestnanca (vyplývajúcimi zo všeobecnej úpravy zákona č. 244/1922 Sb. z. a n.) boli:

¹¹ Medzi živnostenských pomocných pracovníkov nepatrili osoby určené k službám vyššieho druhu v rámci živnosti (pokladníci, mechanici, chemici, účtovníci a pod.). Posúdenie čo patrí medzi tieto vyššie služby sa viazalo na požadovanú vyššiu kvalifikáciu týchto osôb a na skutočnosť ich odlišenia (vzhľadom na charakter práce) od živnostenských pomocníkov.

¹² Na území Slovenska a Podkarpatskej Rusi sa za mladistvých pomocníkov považovali osoby do dovŕšenia 18 roku veku (na území Čiech, Moravy a Sliezska do dovŕšenia 16. roku veku). Práca detí bola upravená osobitným zákonom č. 420/1919 Sb. z. a n., ktorý zakázal detskú prácu pod 12. rok veku (výnimkou bola práca detí v domácnosti a v poľnohospodárstve medzi 10. a 12. rokom veku).

¹³ ROUČEK, František. *Služobné smluvy na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi*. Praha: Nákladom Ministerstva pre sjednotenie zákonov a organizácie správy, 1925, s. 179.

¹⁴ OTTIS, Adolf. *Živnostenské právo v Československé republice*. Praha: Nákladem vlastním, 1938, s. 82.

¹⁵ Pracovná (služobná) zmluva mohla byť uzavretá v písomnej alebo v ústnej forme, dokonca aj konkludentne. FAJNOR, Vladimír – ZÁTURECKÝ, Adolf. *Nástin súkromného práva platného na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi so zreteľom aj na banské právo a na právne predpisy o pozemkovej reforme (s príslušnými časťami čl. všeobecného zákoníka občianskeho, zhotoveného superrevíznou komisiou)*. III. vydanie pôvodného diela. Šamorín: Heuréka, 1998, s. 324.

¹⁶ § 1 zákona č. 244/1922 Sb. z. a n.

- povinnosť osobného výkonu práce (služieb)¹⁷,
- povinnosť konať uloženú a zmluvne dohodnutú prácu/službu¹⁸ najlepšie podľa svojich síl,
- povinnosť dodržiavať (dohodnutú alebo v danom mieste obvyklú) pracovnú dobu,
- povinnosť dobre zaobchádzať s učňami a mladistvými pracovníkmi pracujúcimi pod dozorom daného pomocného pracovníka,
- a povinnosť zachovávať mlčanlivosť vo vzťahu k veciam, ktoré sa zamestnanec dozvedel v rámci výkonu práce/služby.

Zamestnanec mal prácu vykonávať s náležitou svedomitosťou, obozretnosťou a vernosťou, bez zanedbávania svojich povinností¹⁹, pričom v zmysle ustálenej súdnej praxe sa vyžadoval taký rozsah svedomitosti a obozretnosti, ktorý možno zvyčajne predpokladať u zamestnancov danej kategórie (rozhodnutie viedenského najvyššieho správneho súdu zo dňa 17. novembra 1888 č. 8590).²⁰ Pokrokom rozhodne bolo rozlíšenie povinností vykonávaných v rámci zamestnania a „povinností, resp. úloh“, ktorými mohol byť zamestnanec zatažovaný v rámci domácnosti zamestnávateľa – živnostníka. Tieto „domáce práce“ nepatriace k živnosti neboli pomocní živnostenský pracovníci (zamestnanci živnostníka) povinní vykonávať. Zamestnanec zodpovedal za svoje zavinenie pri výkone práce podľa všeobecných ustanovení o náhrade škody.

Povinnosti zamestnávateľa – živnostníka boli stanovené kogentne a patrila k nim:

- povinnosť platiť mzdu;
- starostlivosť o zamestnanca/pomocného pracovníka zahŕňajúca komplex predpisov o bezpečnosti a ochrane zdravia pri práci²¹,
- starostlivosti o zamestnanca ako osobu – o kvalitu jeho bývania (v prípade poskytnutia bytu), o dodržiavanie verejnej mravnosti a pod.²²

¹⁷ § 3 zákona č. 244/1922 Sb. z. a n. (prvá veta) : „Nevyplyvá-li zo služobnej zmluvy alebo z okolností iných, zamestnanec je povinný služby osobne konať, a nárok na ne je neprevoditeľný.“ Zamestnanec bol povinný vykonávať prácu osobne, zastúpenie bolo možné len vtedy, pokiaľ to dovoľovala pracovná (služobná) zmluva, alebo ak s tým zamestnávateľ súhlasil. Postačoval však aj konkludentný súhlas.

¹⁸ § 3 zákona č. 244/1922 Sb. z. a n. (druhá veta) : „V prípade, že o spôsobe a rozsahu služieb nič nebolo umluvené, treba konať služby okolnostiam primerané.“. Spôsob a rozsah práce/služby sa riadil dohodou zmluvných strán – pracovná (služobná) zmluva, pracovný poriadok, kolektívna zmluva.

¹⁹ Povinnosti učňov boli širšie upravené v § 139 Živnostenského zákona: „Učeň povinný voči zamestnávateľovi poslušnosťou, vernosťou a mlčanlivosťou, pilnosťou a slušným chovaním“. Neplnoletý učeň bol vždy podrobený zamestnávateľskej moci označenej ako „otcovská kázeň zamestnávateľa, ktorého ochranu a starostlivosť učeň požíval“.

²⁰ ROUČEK, ref. 13, s. 63.

²¹ V rámci predpisov o bezpečnosti a ochrane zdravia pri práci bol zásadným spôsobom v súdnej praxi riešený problém dostatočného osvetlenia. Zabezpečenie dostatočného a vhodného osvetlenia vo výrobe sa snažili zamestnávatelia prenechávať na zamestnanca (napr. povinnosť priniesť si vlastnú lampu alebo prispievať na zvýšené osvetlenie a pod.). Lampa sa stala (osobitne v určitých typoch živností, napr. maľovanie porcelánu) bežnou pracovnou pomôckou.

²² Povinnosti živnostníkov, ktorí zamestnávali učňov stanovil § 140 Živnostenského zákona širšie. Živnostníci sa mali starať o živnostenské vzdelanie učňa/učňov a nezatažovať ho/ich inými

Vyplácanie mzdy za prácu bolo možné dohodnúť v pracovnej (služobnej) zmluve, inak platila zákonná domnienka, že zmluvnými stranami bolo dohodnuté týždňové vyplácanie mzdy (zvyčajný výplatný termín bol sobota). Mzda sa mala vyplávať v hotovosti a zakázaná bola dohoda o tom, že zamestnanec si musí kupovať predmety bežnej potreby v určených predajniach (najčastejšie v predajniach zamestnávateľa).

K zániku pracovného (služobného) a učebného pomeru podľa dobovej právnej vedy dochádzalo riadne alebo mimoriadne.

Riadne pracovný (služobný) a učebný pomer končil:

- uplynutím doby²³,
- jednostranným odstúpením v skúšobnej dobe,
- dohodou strán²⁴,
- výpoveďou (podanou v dohodnutej alebo zákonom stanovenej lehote).

Mimoriadne pracovný (služobný) a učebný pomer končil:

- právnu skutočnosťou (smrťou zamestnanca),
- zánikom živnosti,
- odňatím práva mať učňa alebo mladistvého pomocníka (zamestnanca),
- rozsudkom súdu,
- vznikom neschopnosti zmluvnej strany plniť dohodnuté záväzky učebného pomeru,
- okamžitým (predčasným) zrušením pracovného pomeru bez podanej výpovede zo zákonných dôvodov.

Ukončenie pracovného (služobného) a učebného pomeru výpoveďou

Výpoveď sa chápala ako jednostranný prejav vôle zamestnanca alebo zamestnávateľa a nevyžadovalo sa, aby druhá zmluvná strana tento prejav vôle akceptovala. Tento prejav vôle však musel byť druhej zmluvnej strane dostatočne oznámený. Forma výpovede nebola stanovená, bolo ju možné podať písomne alebo ústne, „*pred svedkami alebo bez svedkov, v závoде alebo mimo závođu (napr. na ulici), len keď*

prácami a službami (vrátane akceptácie času potrebného na návštevu školy a prípravu do školy). Živnostníci dozerali na správanie učňa/učňov v rámci živnosti ale aj mimo nej („*v dielni i mimo nej*“); vychovávali učňa/učňov „*k pracovitosti a k dobrým mravom*“; boli povinní chrániť učňa/učňov pred zlým správaním zo strany iných robotníkov/učňov, chrániť jeho/ich zdravie a ukladať mu/im práce primerané jeho/ich fyzickej vyspelosti. Súčasne boli povinní „*zdržať sa každého zlého nakladania s učňom*“.

²³ Na úplne iný koncept pracovného pomeru upozorňuje aj prax uzatvárania jednoduchových pracovných zmlúv. „*Robotník prijatý na denný plat, ktorý sa vypláca denne, môže byť každého dňa po skončení práce prepustený bez výpovedi*“, t.j. pracovný pomer skončil uplynutím dojednávanej doby. „*Tu sa uzaviera pracovná zmluva každého dňa pre ten ktorý pracovný deň*“. Rozhodnutie Živnostenského súdu v Brne Cr I 71/23 zo dňa 23. 3. 1923. Citované podľa: ROUČEK, ref. 13, s. 128.

²⁴ Ústna forma prípustná nielen pri vzniku ale aj pri zániku pracovného pomeru vytvárala v praxi aj nadnesene povedané humorné situácie: „*Výrok „Môžete zostať doma a nechodiť“ – nie je ešte prepustením zamestnanca, prehlásil-li zamestnanec na to „to radšej“ a neprišiel do služby. Takto bol zrušený služobný pomer vzájomnou dohodou strán*“. Rozhodnutie živnostenského súdu v Brne Cr I 304/22 zo dňa 21.12.1922. Tamtiež, s. 135.

vôľa osoby, ktorá sa vyjadruje, je zreteľne zjavná a nepripúšťa iné výklady“. ²⁵ Rovnako sa žiadalo, aby jazyk, v ktorom bola výpoveď podaná, bol zamestnancovi zrozumiteľným, a ak táto požiadavka nebola splnená, podaná výpoveď bola neplatná.

Ak nebola výpovedná lehota dohodnutá v pracovnej (služobnej) zmluve, platila v zmysle § 113 Živnostenského zákona 14-dňová zákonná výpovedná lehota. Tí pomocní pracovníci, ktorí boli platení od kusa alebo akordnou mzdou²⁶ (úkolová mzda), museli riadne dokončiť prevzatú prácu (napr. vyhotoviť daný výrobok) a do ukončenia danej práce boli povinní v pracovnom pomere zotrvať.²⁷ Pre obchodných pomocníkov (úprava v zmysle Obchodného zákona – zák. č. XXXVII/1875) platila 6-týždňová výpovedná lehota, pokiaľ nebolo v pracovnej (služobnej) zmluve dohodnuté niečo iné. Úprava odlišila aj kategóriu zamestnancov, ktorí pracovali na dôležitejších pozíciách (a preto nebolo možné ich ľahko nahradiť – účtovníci, skladníci, vedúci obchodných úsekov a pod.). Pri danej kategórii zamestnancov platila 3-mesačná výpovedná lehota. Pre porovnanie úprava výpovednej lehoty obsiahnutá v zákone č. 244/1922 Sb. z. a n. bola pre zamestnanca v istých ohľadoch nepriaznivejšia: „*Jestli při služobnom pomere, ktorého predmetom nie sú služby vyššieho druhu, mzda určená je podľa hodín alebo dňov, podľa kusov alebo jednotlivých výkonov - **kedykoľvek s jedného dňa na nasledujúci deň**; jestli takýto služobný pomer hlavne zaberá zárobkovú činnosť zamestnanca a už tri mesiace trval, alebo jestli mzda je určená podľa týždňov - **najneskoršie prvého všedného dňa na koniec kalendárneho týždňa***“²⁸. Účinok výpovedi v prípade platenia od kusa alebo za jednotlivé výkony v žiadnom páde nenastúpi pred skončením výkonov započatých v čase, keď sa výpoveď stala“ (§ 13 zákona č. 244/1922 Sb. z. a n.). Ak išlo o pracovný (služobný) pomer, ktorého predmetom boli tzv. vyššie služby a tento pracovný pomer bol hlavnou pracovnou činnosťou zamestnanca a trval viac ako 3 mesiace, platila už 4-týždňová výpovedná lehota. Rovnaká výpovedná lehota platila aj v prípade, ak mzda bola určená podľa rokov. Vo všetkých ostatných prípadoch § 15 zákona č. 244/1922 Sb. z. a n. určil minimálnu 2-týždňovú výpovednú lehotu. V právnej praxi sa prioritizovala úprava výpovednej lehoty obsiahnutá v pracovnej (služobnej) zmluve alebo v kolektívnej (hromadnej) zmluve a zákon bol teda reguláciou danou pre prípad, že dohoda o dĺžke výpovednej lehoty (v pracovnej zmluve, v kolektívnej zmluve) nebola. Zmluvná výpovedná lehota ale nesmela byť ale kratšia ako lehota stanovená v zákone.²⁹ Pre obe zmluvné strany musela byť rovnaká, ak by boli dohodnuté dve nerovnako dlhé výpovedné lehoty, platila pre obe strany dlhšia lehota. Tieto ustanovenia sa netýkali učňov. Živnostenský zákon

²⁵ Tamtiež, s. 131.

²⁶ Akord bol druhom úkolovej mzdy, mzda sa vyplácala za splnenie konkrétne dohodnutej pracovnej úlohy.

²⁷ Toto obmedzenie neplatilo pre zamestnávateľa, ktorý (bez ohľadu na pridelenú prácu) mohol po dať zamestnancovi v režime úkolovej mzdy výpoveď kedykoľvek.

²⁸ T.j. ak bola výpoveď podaná v pondelok (t.j. v prvý všedný deň týždňa), pracovný pomer končil v sobotu toho istého týždňa. Ak bola výpoveď podaná napr. v stredu, pracovný pomer končil až v sobotu nasledujúceho týždňa.

²⁹ § 25 zákona č. 244/1922 Sb. z. a n. o donucovacích predpisoch: „Práva zamestnanca, ktoré vyplývajú z ustanovení § 4 odst. 3., §§ 6 - 15, § 17, §§ 19 - 24 nemôžu byť služobnou smluvou ani zrušené ani obmedzené.“

výpoveď zo strany učňa/jeho zákonného zástupcu³⁰ upravil v § 143 a v § 144. V ich zmysle učeň/jeho zákonný zástupca mohol podať výpoveď v prípade, ak zmenil svoje povolanie a prešiel k živnosti podstatne odlišnej, alebo ak ho rodičia potrebovali ako výpomoc v rámci svojho hospodárstva alebo ako pomoc v prípade choroby, a ak učeň pred súdom dokázal, že živnostník sa k nemu dlhodobo správal tvrdo, nespravodlivo a nebolo to zároveň také správanie, pre ktoré by bolo možné okamžité (predčasne) ukončiť učebný pomer.

Okamžité zrušenie pracovného (služobného) a učebného pomeru

Okamžité (predčasné) zrušenie pracovného (služobného) pomeru zo strany zamestnávateľa sa spájalo s taxatívne vymedzenými dôvodmi stanovenými v § 120 Živnostenského zákona. Pri naplnení **týchto dôvodov mohol zamestnávateľ (živnostník) zamestnanca (pomocného pracovníka, nie ale učňa) okamžite prepustiť bez výpovede:**

a) Keď uzavierajúc pracovnú zmluvu, oklamal majiteľa živnosti, predložiť nepravé alebo sfalšované pracovné preukazy alebo vysvedčenia, alebo ho uviedol do omylu o inom pracovnom pomere, ktorým bol pomocný pracovník súčasne viazaný;

b) keď sa ukázalo, že bol neschopný vykonávať dohodnutú prácu³¹;

c) ak stal sa opilcom a opätovne márne bol napomínaný³²;

d) keď sa dopustil krádeže, sprenevery alebo iného trestného činu, ktorý znižuje jeho dôveryhodnosť voči živnostníkovi³³;

e) keď vyzradil obchodné alebo výrobné tajomstvo³⁴ alebo bez povolenia majiteľa živnosti prevádzkoval vedľajšie zamestnanie, ktoré je na škodu jeho službám v rámci živnosti³⁵;

³⁰ Zákomom bola upravená len výpoveď zo strany učňa/jeho zákonného zástupcu.

³¹ V tomto prípade bol zamestnávateľ – živnostník uvedený do omylu, t.j. v čase keď zamestnanca prijímal do pracovného pomeru nevedel, pri zachovaní zvyčajnej obozretnosti, o neschopnosti zamestnanca danú prácu vykonávať (zdravotné hľadisko). Tento dôvod mal byť v zmysle súdnej praxe uplatnený ihneď ako sa zamestnávateľ o ňom (t.j. o neschopnosti zamestnanca vykonávať dohodnutú prácu) dozvedel. Ak bola dohodnutá skúšobná doba, v zásade mala byť táto neschopnosť zistená práve počas jej plynutia.

³² V prípade daného dôvodu bol kladený dôraz na slovo „opätovne“, teda zamestnanec musel byť opätovne napomenutý a svoje konanie napriek tomu opakoval.

³³ V danom ohľade sa porušovala prezumpcia neviny, nakoľko sa nevyžadoval právoplatný rozsudok, postačovalo iba podozrenie z trestného činu, ktoré ale spôsobovalo pochybnosti o dôveryhodnosti zamestnanca. Prípady, ak zamestnanec zamlčal pri nástupe do pracovného pomeru túto dôležitú skutočnosť (ukončené alebo aj prebiehajúce súdne konanie) sa spájala s možnosťou zrušenia pracovného pomeru podľa písm. a). Súdna prax bola jednotná v tom, že tento dôvod okamžitého zrušenia pracovného pomeru nezanikol tým, že trestné oznámenie nebolo podané, nakoľko škoda bola nahradená.

³⁴ Aj pri vyzrazení obchodného alebo výrobného tajomstva stačilo podozrenie – a nastala skutočnosť zníženej dôvery v zamestnanca zo strany zamestnávateľa.

³⁵ Pri vedľajšom zamestnaní právna veda žiadala splnenie troch podmienok:

1. toto konanie sa malo uskutočňovať po nejakú dobu (nestačilo napr. uzavretie jedného obchodu),
2. toto konanie muselo poškodzovať zamestnávateľa,

f) keď prácu neoprávnene zanechal alebo trvale svojich povinností zanedbával alebo ostatných pomocných pracovníkov alebo domáci ľud snažil sa zviest k neposlušnosti, ku sprotiveniu sa voči majiteľovi živnosti, k neporiadnemu životu alebo k nemravným, nezákonným skutkom³⁶;

g) keď sa dopustil hrubej urážky na cti, telesného poškodenia alebo nebezpečného vyhrážania voči majiteľovi živnosti alebo voči jeho domácim ľuďom alebo proti ostatným pomocným pracovníkom³⁷, alebo napriek predbežnej výstrahe neopatrne narábal s ohňom a svetlom.

Okamžité (predčasné) zrušenie učebného pomeru zo strany živnostníka voči učňovi (§ 142 Živnostenského zákona) sa viazalo na skutočnosť neschopnosti učňa vyučiť sa danej živnosti, alebo konanie učňa v zmysle vyššie citovaného § 120 písm. d), e), f), g) Živnostenského zákona (okamžité zrušenie pracovného pomeru zamestnávateľom) alebo skutočnosť, že učen viac ako tri mesiace nemohol pracovať.³⁸

Okamžité (predčasné) zrušenie pracovného (služobného) pomeru zo strany zamestnanca (pomocného pracovníka, nie ale učňa) vymedzil taxatívnym spôsobom § 121 Živnostenského zákona nasledovne: *Pomocník môže prácu opustiť bez výpovede*

a) keď nemohol v práci pokračovať bez zjavej škody na svojom zdraví³⁹;

3. toto konanie sa musela diať bez súhlasu zamestnávateľa – živnostníka (ak sa živnostník o vedľajšej práci dozvedel musel ju zakázať, inak by sa založila domnienka, že vedľajšiu prácu mlčky dovolil, resp. toleroval).

ROUČEK, ref. 13, s. 198-199.

³⁶ Právna veda k tomuto dôvodu radila aj štrajk a pasívnu rezistenciu zamestnanca, navádzanie druhých na štrajk alebo na pasívnu rezistenciu, t.j. neplnenie minimálnych požiadaviek výkonnosti. Zákon č. 309/1921 Sb. z. a n. proti útľaku a na ochranu slobody v zhromaždeniach riešil totiž len trestnoprávnu úroveň štrajku a nie rovinu súkromnoprávných (t.j. pracovnoprávných) vzťahov, t.j. štrajk sa považoval za neoprávnené zanechanie práce.

V rámci tohto dôvodu okamžitého zrušenia pracovného pomeru bol dôraz v rámci súdnej praxe kladený na opakovanie konania aj po napomenutí a teda isté kvalifikované trvanie porušovania povinností vyplývajúcich z pracovnoprávneho vzťahu. „Trvalé zanedbanie povinností môže byť prepúšťacím dôvodom len vtedy, bol-li robotník, ktorý povinnosti svoje zanedbáva, napomínaný a vzdor tomu zanedbával svoje povinnosti. Jestli tedy strážca v nočné službě častěji spal a do služby později chodil než bylo ustanovené, avšak zaměstnavatel mu to nevytýkal a nenapomenul ho, nemůže být z tohto důvodu prepustený (rozhodnutí živnostenského soudu v Brne zo dňa 3. júna 1919, Cr I. 107/19)“. RO- UČEK, ref. 13, s. 203.

³⁷ Pod dané ustanovenie patrilo nielen konanie trestné v zmysle trestnoprávných predpisov (urážka na cti, ublíženie na zdraví a pod.), ale aj konanie zasahujúce do podstaty pracovnoprávneho vzťahu „po ktorom ďalšie trvanie služobného pomeru bolo by nespravodlivým nútením udržiavať takýto pomer ďalej“. Tamtiež, s. 199.

³⁸ V zmysle úpravy platnej v Čechách, na Morave a v Sliezsku to bol prípad neschopnosti pracovať pre chorobu.

³⁹ V tomto prípade sa vyžadovalo, aby bol zamestnávateľ na túto okolnosť vopred upozornený, pričom postačovala len hrozba, t.j. k škode na zdraví ešte nemuselo dôjsť. Judikatúra vylúčila z tohto dôvodu menšie úrazy (náhodné udalosti) a ochorenia, vzniku ktorých sa pri istých druhoch prevádzok nedalo zabrániť ani pri dodržaní všetkých bezpečnostných predpisov.

b) keď sa majiteľ živnosti alebo jeho príslušníci⁴⁰ dopustili zlého zaobchádzania, nebezpečného vyhrážania alebo hrubej urážky na cti proti nemu alebo jeho príslušníkom;

c) keď sa majiteľ živnosti alebo jeho príslušníci snažili zviest pomocného pracovníka alebo jeho príslušníkov k nemravným alebo nezákonným skutkom;

d) keď mu majiteľ živnosti neprávom zadržoval dohodnutú mzdu alebo porušoval iné podstatné podmienky zmluvy⁴¹;

e) keď majiteľ živnosti nemohol alebo sa zdráhal poskytnúť pomocnému pracovníkovi mzdu.

Okamžité (predčasné) ukončenie učebného pomeru zo strany učňa alebo jeho zákonného zástupcu bolo viazané na: a) skutočnosť nemožnosti pracovať a zotrvať v učebnom pomere bez škody na vlastnom zdraví, b) skutočnosť hrubého zanedbávania povinností zamestnávateľom, zvädzanie učňa k nemravným alebo protizákonným činom, zneužitie otcovskej kázne zamestnávateľa, zanedbanie ochrany učňa pred zlým nakladaním zo strany ostatných pracovníkov alebo rodiny zamestnávateľa, c) nemožnosť postarať sa o výživu učňa/učňov (ak bol zamestnávateľ vzatý do väzby) alebo skutočnosť uvalenia väzby na zamestnávateľa na čas dlhší ako jeden mesiac, d) skutočnosť zastavenia výkonu živnosti na základe rozhodnutia súdu, e) presťahovanie sa zamestnávateľa (v danom prípade bolo právo okamžite zrušiť učený pomer limitované časom, muselo totiž k nemu dôjsť najneskôr do 2 mesiacov od presťahovania sa zamestnávateľa).

Živnostenský zákon neriešil formálnu stránku okamžitého zrušenia pracovného pomeru (podobne ako pri pracovnej zmluve postačovala ústna forma). Táto skutočnosť spôsobovala v praxi viaceré problémy, t.j. či k danému právnomu úkonu došlo, či bol dostatočne určitý a zrozumiteľný. Z praxe živnostenských súdov možno uviesť vyjadrenia: „*niet tu pre vás práce, ohliadnite sa inde*“ (ktoré živnostenský súd uznal ako okamžité zrušenie pracovného pomeru) alebo „*hľadte, aby ste si prácu dorobil a potom odišiel*“, „*nepáči-li sa Vám práca, môžete odísť*“, či „*najlepšie by bolo, keby ste odišiel*“ (ktoré živnostenský súd na druhej strane neuznal ako okamžité zrušenie pracovného pomeru).⁴² V továrňach, na stavbách alebo aj v iných živnostenských prevádzkach, v ktorých pracovalo viac ako 20 pomocných pracovníkov boli viaceré práva a povinnosti zamestnancov spresnené alebo inak upravené v pracovných poriadkoch, avšak nesmeli byť v rozpore, resp. nesmeli obchádzať zákonnú úpravu.

⁴⁰ Pod „príslušníkmi“ sa rozumeli rodičia, manžel/manželka, deti a súrodenci.

⁴¹ Porušením podstatných podmienok zmluvy bolo napr. nútenie k nedeľnej práci, nútenie k úplne inému ako k dohodnutému druhu práce, zníženie mzdy a pod.

⁴² Bližšie ROUČEK, ref. 13, s. 211-212.

Záver

Medzivojnové Slovensko prešlo v oblasti živnostenského podnikania⁴³ zmenami spôsobenými najmä premenou trhu a pretrhnutím tradičných väzieb dodávateľsko-odberateľských vzťahov, ale aj kontaktom s iným podnikateľským prostredím.⁴⁴ S tým súvisí, že niektoré druhy živností zaznamenali pokles⁴⁵ (často uvádzaným príkladom je výroba obuvi, ktorá prehrávala konkurenčný boj s firmou Baťa), niektoré na druhej strane zaznamenali nárast (napr. mäsiarske, pekárenské, mliekarenské i konzervárenské živnosti). Špecifikom Slovensko bolo viazanie zamestnancov v rámci poľnohospodárstva a pomerne rozšírená domácka výroba (drevársky sektor, drotárstvo, garbiarstvo a pod.). Drobné živnostenské podnikanie bolo zastúpené najmä v remeselných živnostiach, maloobchode, výčapných živnostiach a v doprave⁴⁶ a na Slovensku v medzivojnovom období zaznamenala táto oblasť istý rozvoj vzhľadom na skutočnosť lokálnej orientácie podnikania.⁴⁷

V rámci Československa pretrvávali značné rozdiely medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou na jednej strane a rozvinutejšími českými krajinami na strane druhej, čo sa osobitne prejavilo pri tzv. továrenskej výrobe⁴⁸. Tento fakt plne dokumentuje sčítanie priemyselných závodov uskutočnené v roku 1926, v zmysle ktorého:

- 65,4 % závodov (62,7 % zamestnancov) pripadalo na Čechy,
- 24,7 % (29 % zamestnancov) pripadalo na Moravu a Sliezsko
- 9,2 % (7,7 % zamestnancov) na Slovensko a

⁴³ Živnosti zaznamenali po roku 1848 rozporuplný rozvoj, v roku 1872 boli zrušené cechy ale nastáva postupný rozvoj továrenskej výroby, hospodárske krízy a postupná koncentrácia kapitálu menia pohľad na živnostenské podnikanie. Modernizácia a priemyselná revolúcia zasiahla najmä veľké priemyselné podniky (továrne): „Kým v prvom období modernizácie pribúdali menšie a stredné podniky, od začiatku 20. storočia sa stavali veľké továrne s 500 a viac zamestnancami. V prvom decéniu 20. storočia sa počet nových moderných tovární takmer zdvojnásobil, zo 69 na 134.“ KÖNYA, Peter et al. *Dejiny Uhorska*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2013, s. 671.

⁴⁴ „Medzi najzávažnejšie (faktory – pozn.) patrili dôsledky menovej odluky, vytvorenie colných bariér a strata trhov, orezanie hospodárstva od finančných a podnikových centrál v zahraničí, narušenie infraštruktúry, najmä železníc a potreba ich prestavby, problémy zjednocovania hospodárskej legislatívy, konkurencia vyspelého hospodárstva českých krajín“. HALLON, Ludovít. Príčiny, priebeh a dôsledky štrukturálnych zmien v hospodárstve medzivojnového Slovenska. In ZEMKO, Milan – BYSTRICKÝ, Valerián (eds.). *Slovensko v Československu (1918 - 1939)*. Bratislava: VEDA, 2004, s. 298.

⁴⁵ V podstate od druhej polovice 19. storočia aj napriek nesporne pomalšiemu rozvoju továrenskej výroby v rámci rakúsko-uhorského súštitia upadali klasické remeslá, ako napr. pláteníctvo, čipkárstvo, olejkárstvo, hrnčiarstvo, pltníctvo, drotárstvo, furmanstvo. RISTOVSKA, Radoslava. Priemysel, remeslo a remeselníci na dolnokrupskom veľkostatku v 2. polovici 19. storočia. In FIALOVÁ, Ivana – TVRDOŇOVÁ, Daniela (eds.). *Remeslo má zlaté dno ... Cechy, živnosti, manufaktúry a továrne v dejinách Slovenska*. Bratislava: Slovenský národný archív, 2014, s. 169.

⁴⁶ PRŮCHA, Václav et al. *Hospodárske a sociální dějiny Československa. 1918 – 1992*. 1. díl. Období 1918 – 1945. Brno: Nakladatelství Doplněk, 2004, s. 129.

⁴⁷ HALLON, ref. 44, s. 317.

⁴⁸ Členenie živností na továrenské a ostatné je spojené s počtom zamestnancov, všetky podniky nad 20 zamestnancov boli továrňami.

- 0,7 % (0,6 % zamestnancov) na Podkarpatskú Rus.⁴⁹

Podľa štatistických údajov z roku 1930 pripadalo na 1000 obyvateľov v českých krajinách, na Morave a v Sliezske 181 priemyselných robotníkov a zriadencov, na Slovensku to bolo len 56.⁵⁰ Podstatne do živnostenského podnikania zasiahli dôsledky prvej svetovej vojny a následne hospodárske krízy, ktoré československé hospodárstvo zasiahli v 20. a na prelome 20. a 30. rokov 20. storočia. Kríza sa prejavila likvidáciou drobných živnostenských prevádzok a prispela aj k postupnej premene hospodárstva reštrukturalizáciou výroby a koncentráciou kapitálu – presunom od drobného živnostenského podnikania k podnikom stredným a väčším.⁵¹ Pri sčítaní živnostenských podnikov v roku 1930 bolo v Československej republike 631 000 živností, v ktorých pracovalo 2 981 000 osôb (v týchto údajoch boli zahrnuté ale aj veľké priemyselné podniky, obchodné domy, banky, poisťovne a pod.). Majiteľov živností (živnostníkov) nezamestnávajúcich žiadnu pracovnú silu bolo 378 000, teda 3/5 z celkového počtu živností.⁵² Základnou samosprávnou jednotkou boli živnostenské spoločenstvá, ktoré aktívne pôsobili aj pri výchove učňovskej mládeže a riešili pracovné a mzdové spory medzi zamestnancami a zamestnávateľmi (ako rozhodcovský súd). Živnostenské spoločenstvá na Slovensku boli od roku 1926 združené vo Zväze živnostenských spoločenstiev so sídlom v Martine, kde bol zriadený Štátny ústav pre zveladenie živností.⁵³ Z hľadiska inštitucionálneho na Slovensku pôsobilo viacero inštitúcií a spolkov ingerujúcich do živnostenského podnikania, napr., spolky Slovenská práca, Živena a i..

Veľkou sociálno-politickou agendou prvej Československej republiky bol boj s rastúcou nezamestnanosťou a veľká finančná záťaž štátu (v dôsledku neúspechu gentského systému vyplácania podpôr v nezamestnanosti). Na území Slovenska sa stretávame s nárastom sociálnych nepokojov, hladovými pochodmi, nedostatočným riešením zlej sociálnej a ekonomickej situácie nádečníkov a ich rodín. Nové sociálne koncepty starostlivosti o dieťa a mládež (v danom ohľade aj koncepty učňovských škôl, učňovských besiedok, internátov, poradní pre nezamestnanú mládež a pod.) boli započaté, ale stretávali sa s nedostatkom verejných finančných zdrojov.

Pracovnoprávne vzťahy a ich úprava na území Slovenska zaznamenali v medzivojnovom období skutočne dynamický posun. V rovine právnej vedy možno pozorovať balans medzi zmluvnou slobodou a rodiačim sa konceptom dôstojnosti človeka v pozícii zamestnanca (najmä s ohľadom na ochranu zdravia a bezpečnosť pri práci). Pracovnoprávne normy sa pomaly stávajú pomedzím verejného

⁴⁹ PRŮCHA, ref. 46, s. 136.

⁵⁰ Tamtiež, s. 376.

⁵¹ „V medzivojnových rokoch sa urýchlil rozvoj väčších živnostenských závodov s počtom 6 až 20 činných osôb, ktoré vo veľkom meradle využívali najmodernejšiu techniku. Podiel živností sledovanej veľkosti na celkovom počte výrobných závodov Slovenska sa v rokoch 1910 – 1930 zvýšil z 2,7 na 6,2 %.“ HALLON, Ľudovít. Príčiny, priebeh a dôsledky štrukturálnych zmien v hospodárstve medzivojnového Slovenska, s. 318.

⁵² PRŮCHA, ref. 46, s. 382.

⁵³ VRABCOVÁ, Eva. Seredskí živnostníci v medzivojnovom období. In FIALOVÁ, Ivana – TVRDOŇOVÁ, Daniela (eds.). *Remeslo má zlaté dno ... Cechy, živnosti, manufaktúry a továrne v dejinách Slovenska*. Bratislava: Slovenský národný archív, 2014, s. 231.

a súkromného práva a verejného a súkromného záujmu⁵⁴, novou trecou plochou politických a sociálnych záujmov, právno-filozofických smerov a konceptov a novou doménou nutne prítiažlivou pre štát a jeho normotvorbu.

Vážený pán profesor,

dovoľte mi poďakovať sa Vám – aspoň takto do neba – za naše stretnutia a Vaše cenné rady. Dovoľte mi poďakovať za úsmevné situácie, úžasné spomienky a príjemné chvíle vo Vašej spoločnosti. Patríte rozhodne k ľuďom, na ktorých sa nezabúda. K ľuďom, ktorí vnášajú do obyčajných dní všedného života nadhľad, noblesu a eleganciu ako vzácnu a zriedkavú esenciu. Esenciu nezabudnuteľnú.

Česť Vašej pamiatke.

⁵⁴ „Niet pochybnosti, že trieda robotníkov a zamestnancov vydobyla si v poválečnom čase celú radu práv, ichž vydobytie by v normálnych časoch pravdepodobne viac desaťročí bolo vyžadované. Aby sa tieto práva kodifikovali, má naše zákonodarstvo nie malú prácu. Náš politický a hospodársky život bol zbudovaný na neobmedzenom súkromnom hospodárstve. Novo vydobyté práva robotníkov a zamestnancov ale sú vlastne obmedzením zásady neobmedzeného súkromného majetku v dost veľkej miere“. HEXNER, Ervín. Pracovná smluva priemyslových zamestnancov na Slovensku. In *Právny obzor*, 5, 1922, s. 139.

Bližšie k chápaniu pracovného práva v prvej ČSR: VOJÁČEK, Ladislav. Pojetí pracovního práva v první ČSR. In DÁVID, Radovan – SEHNÁLEK, David – VALDHANS, Jiří (eds.). *Dny práva 2010, Days od Law, 2010. 4. ročník mezinárodní konference pořádané Právnickou fakultou Masarykovy univerzity. Sborník příspěvků*. Brno: Masarykova Univerzita, 2010, s. 1748-1758.

Všeobecná rozprava XXIII. Valného zhromaždenia OSN k augustovej invázii do Československa

Slavomír Michálek

Rok 1968 bol rokom Československa. Stalo sa na krátko centrom svetového diania i lakmusovým papierom východo-západných vzťahov. Na jeho príbeh môžeme nazerať z viacerých rovin, v žiadnom prípade ho však nemôžeme vnímať ako izolovaný jav bez vonkajších a vnútorných súvislostí. Udal sa predseda v istom čase a priestore, v 60. rokoch 20. storočia, v období otepľovania studenej vojny – veľmocenskej politiky *détente* – keď v Európe i v USA nastupovala nová, po vojne narodená politická generácia, ktorá chcela zlepšiť dovtedajšie fungovanie sveta a jeho hodnoty.¹ Ak akceptujeme názor, že svet na konci 60. rokov minulého storočia v podstate riadili mocenské elity USA a ZSSR, nevyhnutnosť novej politiky uvoľňovania napätia prinášala nádej na bezpečnejšiu budúcnosť. Hoci sa svet nevyhol ďalším konfrontáciám a konfliktom, Moskva a Washington, vedomí si svojej nukleárnej sily a rizika eskalácie globálneho konfliktu, vzájomne akceptovali existujúce geopolitické pomery sveta. Politika *détente*, ktorá fakticky zakonzervovala studenú vojnu, nemala za cieľ zamedziť alebo ukončiť konflikty. Sledovala skôr dodržiavanie veľmocenských bipolárnych pravidiel, medzi ktoré patrili napríklad snaha vyhýbať sa priamym stretom, akceptovanie sféry vplyvu, nezasahovanie do vecí v zone vplyvu protivníka.² V prípade *détente* sa potvrdilo najmä u Moskvy, že striktné oddeľovala veci bipolárne od blokových.

Vyše dvadsať rokov po druhej svetovej vojne bolo Československo ukážkovým modelom vzorného satelita Sovietskeho zväzu. Obrodný proces v spoločnosti, ktorého prvoradým cieľom bola snaha naštartovať nové, slobodnejšie a voľnejšie pomery v krajine, však narazil na jednoznačný nesúhlas Moskvy, ktorý sa nakoniec skončil vojenským zásahom. Jednoducho povedané, z pohľadu Kremľa išlo o postupný proces straty jeho politickej kontroly nad ČSSR, ktorý napokon vyriešil s pomocou silových prostriedkov a tak docielil opätovné nadobudnutie svojej politickej kontroly. Stalo sa tak napriek tomu, že jednou z charakteristických vonkajších, resp. zahraničnopolitických črt československého obrodného procesu bolo zdôrazňovanie nemennosti zahraničnopolitickej orientácie na Moskvu. Potvrdzovali to dokumenty stranického i vládneho establishmentu od začiatku roku 1968. Hlavným pilierom československej zahraničnej politiky zostala naďalej orientácia na ZSSR

¹ Táto práca bola podporená Vedeckou a grantovou agentúrou Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky a Slovenskej akadémie vied na základe Zmluvy VEGA č. 2/0140/18 s názvom Fenomén dôvery a nedôvery v prostredí studenej vojny.

² GADDIS, John Lewis. *Studená vojna*. Bratislava: Slovart, 2016, s. 154.

a socialistické štáty.³ Posun nastal iba v tom, že sa začal zdôrazňovať aktívnejší prístup československej diplomacie v európskych záležitostiach, ako aj právo na rovnoprávnosť vzťahu v rámci krajín socialistického spoločenstva a Kremľa.

Organizácia Spojených národov sa v roku 1945 nezrodila do ľahkej a pokojnej doby. Jej prvoradou úlohou bolo napomáhať medzinárodnej bezpečnosti a pokojnému riešeniu medzinárodných sporov a vytvárať základ i priestor pre mierové spolužitie na celom svete.⁴ Samotný jej vznik do tvoriaceho sa bipolárneho sveta bol výsledkom tvrdých kompromisov bývalých spojencov protihitlerovskej koalície a od začiatku sa potýkala s širokou škálou názorov a pohľadov, počnúc tými že nemá byť superštátom či policajtom svetového poriadku, končiac opačnými o jej bezradnosti, strnulosti a neschopnosti. Treba však podotknúť, že jej účinnosť a efektívnosť stála a padala na ochote členských krajín, v prvom rade dvoch superveľmocí, dodržiavať princípy jej charty.

V krátkej histórii existencie Organizácie spojených národov (OSN) od roku 1945 sa Československo stalo stredobodom jej pozornosti iba dvakrát – v rokoch 1948 a 1968. Zhodou okolností, v dvoch rokoch, ktoré zohrali v modernej histórii Slovákov a Čechov v rámci ich spoločného štátu nepopierateľne významnú úlohu. Roku 1948, po násilnom domácom komunistickom prevrate, a roku 1968, po násilnom vojenskom obsadení vojskami komunistických krajín. Obe udalosti súviseli s tým istým totalitným režimom. A obe boli predmetom rokovaní Bezpečnostnej rady OSN. Ich spoločným menovateľom bolo aj to, že obe vlastne na pôde svetovej organizácie skončili neúspechom v dôsledku použitia veta Sovietskym zväzom. Krajinou, ktorá, v prvom prípade nepriamo a v druhom priamo, obe udalosti spôsobila a koordinovala. Navyše OSN ani v jednom prípade vyriešení československej otázky nepomohla. Ak teda OSN nebola schopná udalosti ovplyvniť v kladnom zmysle, znamenalo to jej neschopnosť či bezvýznamnosť? V každom prípade, aj keď reálne ani v jednom prípade veci nevyriešila, resp. nepomohla vyriešiť v prospech

³ Uvedenú skutočnosť potvrdzovalo napr. schválenie dokumentu *Deklarácia o ohrození mieru v dôsledku rozšírenej americkej agresie vo Vietname*, prijatej na zasadnutí predstaviteľov krajín Varšavskej zmluvy v Sofii 6. – 7. marca 1968. Deklarácia odsúdila barbarské činy amerického imperializmu voči vietnamskému ľudu a požadovala skoncovanie s bombardovaním krajiny a rešpektovanie práva vietnamského ľudu rozhodnúť o svojich záležitostiach.

⁴ Zakladajúca konferencia OSN v San Franciscu sa konala 25. apríla – 26. júna 1945. Trvala 62 dní, zúčastnilo sa na nej 50 krajín, 283 delegátov, 600 poradcov, 1200 čestných hostí a 1500 novinárov. Svetová tlač nazvala San Francisco metropolou budúcnosti ľudstva. Zakladajúcimi štátmi organizácie boli: Argentína, Austrália, Belgicko, Bolívia, Brazília, Bieloruská SSR, Československo, Čile, Čína, Dánsko, Dominikánska republika, Ekvádor, Egypt, Etiópia, Filipínske spoločenstvo, Francúzsko, Grécko, Guatemala, Haiti, Holandsko, Honduras, India, Irán, Irak, Juhoafrická únia, Juhoslavia, Kolumbia, Kostarika, Kuba, Libanon, Libéria, Luxembursko, Kanada, Mexiko, Nikaragua, Nový Zéland, Nórsko, Panama, Paraguaj, Peru, Salvádor, Saudská Arábia, Sýria, Turecko, Ukrajinská SSR, Uruguaj, USA, Veľká Británia, Venezuela a ZSSR. Akt podpisu Charty OSN sa uskutočnil v záverečný deň konferencie 26. júna 1945. Právnu účinnosť nadobudla 24. októbra 1945, keď predstavitelia tridsiatich štátov uložili ratifikačné listiny Charty OSN u vlády USA. Československo odovzdalo ratifikačné listiny americkej vláde 19. októbra 1945.

Československa, nemožno jej uprieť snahu v tom, že upozornila svet na nedemokratický vývoj v malej stredoeurópskej krajine. Je však otázne, či tento výsledok možno hodnotiť ako zanedbateľný, neadekvátny a v podstate takmer nulový. Ak zoberieme do úvahy mechanizmus a právomoci OSN, a uvedomíme si v akých podmienkach sa vlastne po druhej svetovej vojne rodila, nemôžeme ani očakávať jej podstatnejší prínos.

Československá otázka, t. j. komunistický prevrat roku 1948 na pôde OSN, je dnes pomerne známa a dostatočne spracovaná udalosť v odbornej literatúre.⁵ Ide o epizódu, ktorej hlavným aktérom bol československý diplomat a veľvyslanec pri OSN Dr. Ján Papánek. Otázka invázie v auguste 1968 sa na pôdu OSN dostala iným spôsobom. V roku 1948 podnet riešiť situáciu v OSN vzišiel zo strany veľvyslanca Jána Papánka a Západ sa k nemu aktívne pripojil. V roku 1968 podnet nevzišiel z československej strany, ale zo strany západných krajín a Československo sa k nemu na krátku dobu pripojilo.

Aké kroky začali podnikáť na pôde Organizácie Spojených národov v New Yorku zástupcovia jej členských krajín? Najprv, 21. augusta 1968 predstavitelia šiestich členských krajín OSN (stáli zástupcovia Kanady, Dánska, USA, Veľkej Británie, Francúzska a Paraguaja) odovzdali z poverenia svojich vlád predsedovi Bezpečnostnej rady OSN list, v ktorom žiadali vo veci súčasnej vážnej situácie v ČSSR okamžite zvolať Bezpečnostnú radu, aby posúdila dôležitosť tejto otázky. Žiadosť podporil nasledujúci deň aj juhoslovanský zástupca, ktorý prezentoval stanovisko svojej vlády. Ako je známe, juhoslovanská vláda v ňom protestovala proti nezákonnému vstupu ozbrojených síl piatich štátov Varšavskej zmluvy a žiadala okamžité ukončenie okupácie.⁶

Na tento krok reagoval negatívne sovietsky delegát pri OSN v New Yorku Jakov Malik. V písomnej správe uviedol, že Bezpečnostnú radu nič neopravňuje, aby posudzovala túto otázku. Podľa neho bolo známe, že vojská vstúpili na československé územie na základe žiadosti vlády ČSSR, nakoľko pre krajinu a pre jej socialistický poriadok a ústavný systém hrozilo zo strany vonkajšej a vnútornej reakcie nebezpečenstvo. Sovietska vláda iba vyhovelá žiadosti československej vlády v súlade so svojimi zmluvnými záväzkami. Vojenské jednotky budú z územia Československa stiahnuté okamžite, akonáhle bude odstránené ohrozenie jej bezpečnosti. „*Akcia Sovietského zväzu a ostatných socialistických krajín je vedená úsilím o posilnenie mieru a starostou o to, aby základy európskej bezpečnosti neboli podkopané*“, uviedol ďalej Malik v liste, a pokračoval, že „*sovietska vláda využíva túto príležitosť, aby vyzvala všetky štáty prísne zachovávať zásady rešpektovania zvrchovanosti a nezávislosti i neprípustnosti priamej či nepriamej agresie proti iným štátom a národom... ZSSR je rozhodne proti rokovaniu o tejto*

⁵ MICHÁLEK, Slavomír. *San Francisco 1945, vznik Organizácie Spojených národov*. Bratislava: Veda, 2015, s. 158-168.

⁶ VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaroslav (eds.). *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, díl 4, 2. svazek*. Brno: Doplněk, 1996, s. 230.

otázke v Rade bezpečnosti, pretože by to mohlo slúžiť len záujmom niektorých cudzích kruhov, ktoré reprezentujú sily agresie. Udalosti v Československu sú vecou, ktorá sa týka československého ľudu a štátov socialistického spoločenstva, spojených vzájomnými záväzkami.⁷ Z vystúpenia Jakova Malika sa opäť ponúka paralela s rokom 1948, keď proti riešeniu československej otázky na pôde svetovej organizácie ostro vystupoval vtedajší veľvyslanec Sovietskeho zväzu Andrej Gromyko.

Dňa 21. augusta 1968 vstúpila do rozhovorov na pôde OSN aj československá strana, keď s generálnym tajomníkom OSN U Thantom rokoval úradujúci zástupca ČSSR pri OSN Jan Mužík. Oboznámil ho so stanoviskom československého ministerstva zahraničných vecí, v ktorom sa protestovalo proti vstupu vojsk a požadoval sa ich okamžitý odchod. U Thanta zaujímal československý postoj v otázke zvolania rokovania Bezpečnostnej rady, t. j. či sa ho ČSSR zúčastní. Keďže J. Mužík nemal v tomto čase inštrukcie z Prahy ako postupovať, U Thant navrhol, aby sa ČSSR rokovania Bezpečnostnej rady OSN nezúčastnila ani ako pozorovateľ. Následne J. Mužík v depeši žiadal ministerstvo zahraničných vecí o inštrukcie, ako má v danej veci postupovať.⁸

Dňa 22. augusta aktívne vstúpil do hry aj minister zahraničných vecí Jirí Hájek, ktorý spolu s ďalšími členmi vlády, tráviacimi dovolenku v Juhoslávii, vydal v Belehrade oficiálne vyhlásenie k invázii. Okupáciu Československa armádami piatich krajín Varšavskej zmluvy nazval brutálnou agresiou, hrubo porušujúcou zásady medzinárodného práva, *Charty OSN*, ako aj ustanovení Varšavskej zmluvy. Požadoval jej okamžité ukončenie, stiahnutie vojsk a plnú obnovu československej nezávislosti a suverenity. Ešte v ten istý deň, 22. augusta, odcestoval J. Hájek do New Yorku s cieľom vystúpiť verejne na pôde OSN s prejavom.

Rokovanie Bezpečnostnej rady OSN o invázii a situácii v Československu teda pokračovalo 22. augusta, avšak už bez účasti československého zástupcu Jana Mužíka. Za jej zaradenie do programu hlasovali: Alžírsko, Brazília, Kanada, Čína, Dánsko, Etiópia, Francúzsko, India, Pakistan, Paraguaj, Senegal, Veľká Británia a USA. Proti jej zaradeniu do agendy rokovania boli ZSSR a Maďarsko. Koncept rezolúcie, odsudzujúcej vstup vojsk na územie Československa a požadujúcej ich stiahnutie, predstavil v mene Kanady, Brazílie, Francúzska, Paraguaja, Veľkej Británie a USA (Senegal sa pridala neskôr) dánsky delegát. Schôdza sa však opäť odročila a pokračovala vo večerných hodinách, teraz už aj za účasti J. Mužíka, ktorý informoval o situácii v ČSSR. Podľa neho sa po okupácii podstatne zhoršila, Alexander Dubček a ďalší politickí predstavitelia sú internovaní v ZSSR, prezident Svoboda obklúčený na Hrade a osudy ministrov sú nejasné. Mužík vyhlásil, že iba legálne zvolení činitelia sú skutočnými predstaviteľmi ČSSR, a preto všetky akcie okupačných síl v tomto smere sú nezákonné, pričom opätovne žiadal ich odchod. Informoval, že minister

⁷ ČOMAJ, Ján – VEREŠ, Juraj. *Čo nebolo v novinách. August 1968*. Bratislava: Mladé letá, 1990, s. 213.

⁸ VONDOVÁ – NAVRÁTIL, ref. 6, s. 231.

Hájek je na ceste do New Yorku a svoj prejav ukončil slovami: „*Na záver by som rád úplne jasne vyhlásil, že socializmus je jedinou vecou, za ktorou bezvýhradne stojíme, nechceli by sme ho poškodiť viac, než sa už stalo. Idea socializmu je svätá nielen nám, ale aj celému pokrokovému ľudstvu.*“⁹ Nasledovalo hlasovanie o dánskom návrhu rezolúcie. Kým väčšina členov Bezpečnostnej rady hlasovala za návrh, zástupcovia ZSSR a Maďarska boli opätovne proti, India, Pakistan a Alžírsko sa hlasovania zdržali. Sovietске veto znamenalo, že rezolúciu Bezpečnostná rada neprijala a teda nenadobudla platnosť.

Aj nasledujúci deň 23. august 1968 bol v sídle OSN dňom bohatým na udalosti súvisiace s Československom. Na pokračujúcej schôdzi západné delegácie naliehali na Jakova Malika, aby informoval Bezpečnostnú radu o osude internovaných československých politikov. Malik uvedené požiadavky ignoroval a obviňoval západných diplomatov a ich krajiny z imperialistického pokusu o prevrat. Nasledovalo nové hlasovanie za kanadský návrh rezolúcie o ČSSR, ktorú Kanada prezentovala v mene Brazílie, Dánska, Francúzska, Paraguaja, Senegalu, Veľkej Británie a USA. Po hlasovaní, v ktorom Kanada, Čína, Dánsko, Etiópia, Francúzsko, Paraguaj, Senegal, Veľká Británia a USA hlasovali kladne, kým Maďarsko a ZSSR boli znovu proti a Alžírsko, India a Pakistan sa hlasovania zdržali¹⁰, bola aj táto rezolúcia v dôsledku sovietskeho veta (ako jedného zo stálych členov Bezpečnostnej rady OSN) opäť neplatná.

Rokovania v Bezpečnostnej rade OSN pokračovali aj 24. augusta. Z podnetu ZSSR sa riešila požiadavka NDR o prítomnosti jej zástupcu na rokovaní týkajúcej sa Československa. Keďže išlo o procedurálnu, nie podstatnú otázku, východonemecká požiadavka bola zamietnutá. Za prítomnosť východných Nemcov hlasovali opäť iba ZSSR a Maďarsko, Alžírsko, India, Pakistan a Brazília sa zdržali a proti boli Kanada, Čína, Dánsko, Etiópia, Francúzsko, Paraguaj, Senegal, Veľká Británia a USA. Bezpečnostná rada žiadala vypočúť ministra zahraničných vecí ČSSR Jiřího Hájeka.¹¹

Prejav ministra Hájeka 24. augusta 1968 zaznamenali všetky najvýznamnejšie denníky v demokratickom svete, podobne ako pre dvadsiatimi rokmi verejný protest Jána Papánka proti komunistickému prevratu v Československu. Úvodné slová Jiřího Hájeka boli silne emotívne – s pohnutím, smútkom a ľútosťou konštatoval skutočnosť, že predmetom rokovaní Bezpečnostnej rady je tragická udalosť v jeho krajine. Nie je to však vinou československej vlády, naopak, zodpovednosť majú podľa neho tí, čo použili silu a vojensky obsadili ČSSR. Tento akt nemožno ospravedlniť, keďže sa neudial na základe požiadavky československej vlády, prezidenta ani

⁹ *Sedm pražských dnů, 21. - 27. srpen 1968. Dokumentace.* Praha : Historický ústav ČSAV 1968, s. 486. Dostupné na internete: <<http://scriptum.cz/cs/periodika/sedm-prazskych-dnu-21-27-srpen-1968>>. alebo NAČERADSKÝ, Jan. Československá drama a OSN. In *Svědectví*, zima 1969, roč. IX, č. 34-35-36, s. 265.

¹⁰ NAČERADSKÝ, ref. 9, s. 265.

¹¹ Tamže.

iných ústavných orgánov. Nemožno ho ospravedlniť ani obavami o vonkajšiu bezpečnosť krajiny, lebo ČSSR má schopnú armádu pripravenú brániť sa. Minister Hájek požadoval plné obnovenie zvrchovanosti Československa, pričom ocenil postoj Juhoslávie a Rumunska. Jeho emotívny prejav bol popretkávaný silnými výrazmi ako pocit smútku a ľutosti, tragická situácia, urážka, poníženie, sklamanie, neospravedliteľný akt použitia vojenskej sily, okupácia a pod. Presviedčal prítomných, že okupáciu nemožno ospravedlniť ani argumentáciou o údajnom nebezpečenstve kontrarevolúcie. Také argumenty nazval nulitné. Obhajoval československý demokratický proces, pluralitu názorov, ale aj socialistický poriadok a jeho orgány verejnej správy a ľudovej moci, odstránenie byrokratických deformácií, posilnenie „*socialistických a vlasteneckých citov a orientáciu, tak i vedúcu úlohu komunistickej strany, založenú na prirodzenej autorite, vyplývajúcej z iniciatívy, ideí, myšlienok a činov*“.¹² Svoje vystúpenie pred Bezpečnostnou radou pokladal minister za správne, lebo nevystúpiť by podľa neho znamenalo dať za pravdu argumentom ZSSR o kontrarevolúcii a žiadosti, či aspoň súhlasu ČSSR so zásahom. Na druhej strane podľa Hájeka československú neúčast na rokovaníach by mohli využiť západné štáty s antisovietskymi a antisocialistickými argumentmi, od ktorých sa dištancoval, pričom zdôraznil vôľu československého ľudu k socializmu a k záväzkom v socialistickom spoločenstve. Svoj prejav ukončil slovami: „*Rozhodne odmietame, aby naše mená a dnešná situácia v Československu boli používané na útoky na vec socializmu a komunizmu, v ktoré ďalej nechcejneme veriť*“.¹³

Rokovanie v Bezpečnostnej rade OSN po prejave ministra Hájeka bolo prerušené, resp. odročené s tým, že sa zide opäť 26. augusta.

O deň neskôr po Hájekovom prejave, t. j. 25. augusta, prišiel do Úradu stáleho delegáta ČSSR pri OSN telegram z Prahy, v ktorom ministerstvo zahraničných vecí vyzvalo Hájeka, aby nevystupoval v Bezpečnostnej rade, lebo vláda sa rozhodla nezúčastniť ďalšieho rokovania na pôde OSN. Mal tlmočiť vyhlásenie, že „*československá vláda nesúhlasí s prerokovávaním tzv. českej otázky v Bezpečnostnej rade, pretože svoje záležitosti si prerokujeme sami s ostatnými socialistickými krajinami*“.¹⁴

Skutočnosť, že táto posledná inštrukcia z Prahy mala už inú dikciu i obsah ako pôvodné stanoviská, odsudzujúce inváziu, bola pravdepodobne dôsledkom nových udalostí. Rokovania prezidenta Svobodu v Moskve sa chýlili k záveru s nezvratným výsledkom, ktorým bolo akceptovanie sovietskych požiadaviek. Bod č. 11 z Moskovského protokolu obsahoval text, ktorý bol v podstate diktátom: „*V súvislosti s prerokovávaním tzv. otázky o situácii v Československu v Bezpečnostnej rade OSN vedúci predstavitelia KSČ a vlády ČSSR vyhlásili, že československá strana nežiadala*

¹² Text of the Czech Foreign Minister's Address Before the UN Security Council. In *The New York Times*, August 25, 1968, p. 37.

¹³ Tamtiež.

¹⁴ Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR (AMZV ČR), f. GS-T, 1965 – 1969, č. k. 3, telegram československého ministerstva zahraničních věcí z 25. augusta 1968, č.j. 01190/68.

*o prerokovanie tejto otázky v Bezpečnostnej rade. Predstavitelia KSČ informovali, že vláda ČSSR vydala československému predstaviteľovi v New Yorku inštrukciu, aby kategoricky protestoval proti prerokováaniu otázky o situácii v Československu v Bezpečnostnej rade alebo v akomkoľvek inom orgáne OSN a žiadal stiahnutie tohto bodu z programu rokovania.*¹⁵

Po obdržaní spomínaného telegramu minister zahraničia Jiří Hájek požiadal Bezpečnostnú radu o prerušenie diskusie o situácii v ČSSR. Ako dôvod uviedol rokovania v Moskve, ktoré by v prípade pokračovania diskusie o československej otázke v OSN mohli skončiť v neprospech Československa. Nie je ťažké uhádnuť, že minister Hájek konal na základe uvedenej inštrukcie z ústredia ministerstva. Následne odoslal do Prahy telegram, v ktorom uviedol, že odmietanie rokovania v Bezpečnostnej rade OSN vníma z politického i právneho hľadiska za chybné. Kým sa neskončí okupácia, ČSSR by sa nemala vzdávať legálnych prostriedkov. Zdôraznil tiež, že tento legálny postup proti nelegálnej okupácii by mohol doma vyvolať pobúrenie, zmiast svetovú verejnú mienku a posilniť protikomunistickú kampaň.¹⁶

Nesúhlasné stanovisko ministra so svojim rezortom bolo síce chvályhodné, avšak jeho hodnotová váha či dôležitosť ostala len v rovine osobného morálneho postoja.

Ďalší vývoj sa uberal už naznačeným smerom. Dňa 27. augusta úradujúci diplomatický zástupca ČSSR pri OSN Jan Mužík oznámil, že ČSSR sa nezúčastní ďalších rokovaní Bezpečnostnej rady o situácii v Československu a písomným vyhlásením požiadal o stiahnutie prerokovania československej otázky z jej programu.¹⁷ Avšak, invázia do ČSSR sa na pôde OSN objavila znova o mesiac. Najprv vo výročnej správe generálneho tajomníka organizácie U Thanta, potom aj počas všeobecnej rozpravy XXIII. Valného zhromaždenia OSN.

Výročnú správu o činnosti organizácie predložil U Thant 24. septembra 1968. Samozrejme že v nej zmapoval aj iné udalosti roka, vrátane napätia na Strednom Východe či vojny vo Vietname, avšak nosnou bola augustová invázia. Konštatoval, že medzinárodná situácia vo svete sa nezlepšila, naopak, zhoršila sa. Nedávne udalosti v Československu vrhli dlhý tieň a vytvorili pocit znepokojenia a neistoty. Jasne odsúdil uchýlenie sa k sile ako prostriedku na riešenie medzinárodných sporov a udalosti v ČSSR charakterizoval ako ďalšiu vážnu ranu tým koncepciám medzinárodného poriadku a morálky, ktoré vytvárajú základňu celej štruktúry OSN. Zopakoval svoju výzvu, adresovanú ZSSR bezprostredne po zahájení invázie, v ktorej dôrazne vyzval vládu v Moskve, aby použila umiernenosť vo svojich vzťahoch k vláde a ľudu Československa, ktorý ukazovali túžbu upraviť svoju vlastnú cestu bez vonkajšieho zasahovania z ktorejkoľvek strany. Jeho správa bola v podstate pretkaná

¹⁵ BENČÍK, Antonín. *V chapadlech kremelské chobotnice*. Praha: Mladá fronta, 2007, s. 188.

¹⁶ AMZV ČR, f. GS-T, 1965 – 1969, č. k. 3, telegram ministra zahraničných vecí J. Hájeka z New Yorku do Prahy 26. augusta 1968, č. m. 010.293/69, s. 8.

¹⁷ MICHÁLEK, Slavomír. *Rok 1968, postoj USA, Západu a OSN*. Bratislava: Prodama, 2008, s. 99.

výrazmi znepokojenie, rozčarovanie, sklamanie – jedna zo supervelmocí, podporovaná štyrmi spojencami voči malému štátu, ktorý bol v skutočnosti lojálnym členom ich vlastného bloku, použila hrubú silu.

Hoci Prahe OSN poskytla príležitosť, aby predložila svoj prípad svetu na pôde Bezpečnostnej rady, samotná československá vláda požiadala, aby táto otázka ďalej nebola prerokovávaná a aby bola stiahnutá z jej agendy. Vyjadril tiež nádej, že čoskoro cudzie vojská z územia ČSSR odídu. U Thant vo svojom komentári však zašiel ešte ďalej, keď sa neobmedzil len na kritiku ZSSR a keď vlastne svoje slová v správe adresoval aj USA za vietnamský konflikt a za zvyšovanie veľmocenského vyzbrojovania, pričom zodpovednosť za svet majú najmä dve supervelmoci: „*mali by sme sa vyvarovať príliš jasných pokusov využívať udalosti v Československu ako základne pre zintenzívnenie hromadenia zásob nukleárných zbraní. Taký kurz by iba hromadil šialenstvo existujúceho súťaženia v nukleárnom vyzbrojovaní. Jediný dôvod, ktorý by mohol primäť ZSSR a jeho spojencov, ako aj západné mocnosti, aby napadli iných, by bol prevažujúci starch jednej strany z neočakávaného úderu strany druhej. Tento starch je živý a neustále rastie zvyšovaním útočnej vojenskej sily dvoch supervelmocí. Je jasné, že hromadenie obrovskej vojenskej sily, akokoľvek zdôvodňované požiadavkami obrany, sa stáva najvýraznejšou hrozbou svetému mieru...Dve supervelmoci skutočne držia univerzálny kľúč k svetovému mieru.*“¹⁸ U Thantov komentár v podstate potvrdzoval to, že mechanizmus fungovania a efektívnosti OSN bol už pri jej zrode nastavený tak, že môže byť a bude úspešný iba v tom prípade, ak ho budú dodržiavať všetky jej členské štáty.

V samotnej všeobecnej rozprave uvedeného Valného zhromaždenia OSN v dňoch 2. – 25. októbra 1968 vystúpilo zo 125 členských krajín 111 (Rovníková Guinea bola prijatá za 126. členský štát organizácie až po ukončení všeobecnej rozpravy 12. novembra 1968) a vo väčšine prejavov priamo alebo nepriamo rezonovali udalosti v ČSSR. Iba 30 krajín sa československej otázke vyhlo.¹⁹

Prvý sa do rozpravy prihlásil brazílsky minister zahraničných vecí José de Magalhaes Pinto. Argumenty prednesené na ospravedlnenie a schválenie invázie do ČSSR označil za neprijateľné. Nepoprel právo ktoréhokoľvek štátu starať sa o vlastnú bezpečnosť a pripojiť sa ku ktorémukoľvek vojenskému paktu, ktorý považuje za vhodný, primeraný a nutný pre svoje záujmy sebeobrany. Na jednej strane akoby schvaľoval medzinárodný poriadok založený na vojenských paktach, na strane druhej akceptoval tento fakt ako politický realizmus. Pokiaľ zásady všeobecného a úplného odzbrojenia a medzinárodnej kolektívnej bezpečnosti nezvítazia, existencia vojenských zoskupení bude charakterizovať svetovú realitu.²⁰ Prejav brazílskeho

¹⁸ AMZV ČR, f. OMO 1966 – 1970, č. k. 3, výročná správa generálneho tajomníka OSN U Thanta o práci organizácie z 24. septembra 1968, č. m. A/7201/add. 1.

¹⁹ Barma, Ekvador, Gabun, Ghana, Guinea, Irak, Jemen, Jordánsko, Kamerun, Kongo, Kuba, Kuvajt, Lýbia, Malawi, Maurícius, Mexiko, Nigéria, Rwanda, Zjednotená arabská republika, Saudská Arábia, Senegal, Sierra Leone, Somálsko, Stredoafrická republika, Sudán, Sýria, Španielsko, Tunisko, Uganda a Uruguaj.

²⁰ AMZV ČR, f. OMO 1966 – 1970, č. k. 3, José de Magalhaes Pinto, 2. októbra 1968, č. m. A/1677.

ministra sa dá charakterizovať ako pohľad do budúcnosti – nie je možné budovať medzinárodný mier a bezpečnosť na vratkej základni sfér vplyvu alebo na delimitácii sily pozdĺž určitých svojvoľných zemepisných hraníc. A rovnako je nepripustné akceptovať tézu, že pripojenie sa k vojenskému paktu implikuje vzdanie sa vlastnej suverenity, územnej celistvosti a rovnosti pred zákonom.

Nasledujúci deň vystúpili 3. októbra štátny tajomník USA Dean Rusk, po ňom minister zahraničných vecí ZSSR Andrej Gromyko. Americký štátny tajomník Dean Rusk počas Valného zhromaždenia OSN konštatoval, že v srdci Európy obsadili sovietske vojská a jeho spojenci z Varšavskej zmluvy územie spriatelenej krajiny, nezávislý štát, ktorý nikoho neohrozoval. To vyvolalo vlnu rozhorčenia a obáv na celom svete a otriaslo nádejami na lepšie vzťahy medzi Východom a Západom. V srdci Európy obsadili vojská ZSSR a jeho spojenci z Varšavskej zmluvy územie spriatelenej krajiny, nezávislý štát, ktorý nikoho neohrozoval. Moskvu obvinil z výroby antifaktov. Podľa jeho slov nedošlo k žiadnemu pokusu Západu o vyvolanie kontrarevolúcie a ak boli v Československu túžby po troche slobody, potom nevznikli z nejakého západného sprisahania, ale z ľudskej povahy. ČSSR nazval okupovanou krajinou. Pred šiestimi týždňami, uprostred noci a bez varovania, bol malý štát napadnutý obrovskou armádou. Nedošlo podľa neho k pozvaniu, ani k žiadosti aby krajiny Varšavskej zmluvy poskytli Prahe „bratskú“ pomoc a napriek opakovaným sľubom sú okupačné jednotky v krajine. „*Hovorí sa nám*“, pokračoval D. Rusk, že „*stiahnutie týchto jednotiek bude závisieť od „normalizácie” pomerov v Československu: Sovietsky zväz zrejme rozhodne o tom, čo predstavuje „normalizáciu”*“.²¹ Kroky Moskvy, ktoré vyburcovali svedomie ľudstva, označil Rusk za odpudzujúce a nebezpečné pre mier. Pripomenul tiež to, že na konferencii predstaviteľov krajín Varšavskej zmluvy v Bratislave na začiatku augusta prijali jej aktéry komuniké v ktorom prehlasovali, že ich vzájomná spolupráca je založená na rovnosti, rešpektovaní suverenity a národnej nezávislosti a územnej celistvosti. Toto všetko len prázdne slová, manéver na oklamanie malej krajiny v strednej Európe. Zaujímavý pohľad priniesol v tomto prejave Rusk na teóriu obmedzenej suverenity (známa Brežnevova doktrína), ako ju prezentovala moskovská *Pravda*. Dočítame sa v nej, pokračoval Rusk, že cudzie okupačné armády v ČSSR v skutočnosti bojujú za zásadu sebaurčenia národov Československa, že odsúdenie invázie ako porušenie suverenity a práva na sebaurčenie národov prezrádza abstraktný a netriedny prístup k tejto otázke, pretože v triednej spoločnosti nie sú a nemôžu byť netriedne zákony a že zákony a právne normy sú podriadené zákonom triedneho boja, že suverenity každej socialistickej krajiny nemôže byť dávaná do rozporu so záujmami sveta socializmu a svetového revolučného hnutia. Na tieto „tému“ reagoval Rusk tak, že vo svetle nedávnych udalostí je Valné zhromaždenie OSN oprávnené vedieť, čo myslia sovietski predáci touto doktrínou a položil niekoľko otázok: „*Znamená to že medzi štátmi spojenými so Sovietskym zväzom sú*

²¹ AMZV ČR, f. OMO 1966 – 1970, č. k. 3, Dean Rusk, 3. októbra 1968, č. m. A/1677.

„netriedne“ zákony Charty OSN čisto abstraktnými zásadami podriadené tomu, čo Moskva určí ako zákony „triednehobojá“? Znamená to, že zákony Charty o suverénnej rovnosti štátov a o sebaurčení národov sú bezmocné pri ochrane malých štátov vo vnútri komunistického bloku pred inváziou a nadvládou Sovietskeho zväzu v mene „triedneho boja“? Znamená to, že zákon Charty zakazujúci použitie alebo hrozbu silou proti iným štátom je odmietnutý ako púha „abstrakcia“, akonáhle to Sovietsky zväz vidí v rozpore so zákonom „triedneho boja“? Znamená to, že sovietská doktrína „mierového spoluzitia“ neplatí pre jeho vlastných spojencov, alebo pre tých ktorí majú rovnaký sociálny systém?“²²

Dnes je ČSSR okupovanou krajinou, končil svoje vystúpenie Rusk, napriek opakovaným sľubom vojská piatich štátov ostávajú v ČSSR, a adresoval plénu otázku, či je Charta OSN pre ZSSR len bezcenný kus papiera a ľubovôľa a kedy ZSSR splní svoj vlastný a opakovaný sľub, že stiahne okupačné jednotky z Československa.²³ Aká bola na tento prejav sovietska odpoveď? Sovietsky minister zahraničných vecí Andrej Gromyko obraňoval sovietsku intervenciu v Československu ako nevyhnutnosť pre svetový mier a vyjadril potrebu odzbrojenia. Zrod socialistického spoločenstva po druhej svetovej vojne označil na historický úspech celého pokrokového ľudstva. Štáty ktoré ho tvoria majú spoločný osud a spoločne plnia úlohy pri budovaní spoločnosti, ktorá vylučuje vykorisťovanie človeka človekom a otvára neobmedzené perspektívy pre každú ľudskú schopnosť vo vede, technike a kultúre pre blaho národov a nie pre ich ničenie. Tieto ideály sú pre neho inšpirujúce a krajiny socialistického spoločenstva majú svoje vlastné povinnosti vrátane ochrany vzájomnej bezpečnosti, bratskej pomoci, solidarity a internacionalizmu. Nebolo prekvapením, že jeho prejav v OSN bol plný propagandy a oslavy socialistického spoločenstva, zrodeného po druhej svetovej vojne ako skvelého úspechu pokrokového ľudstva. V súvislosti s udalosťami v Československu vyhlásil: *„Došlo k pokusom adresovať nám výčitky ... vyskytli sa dokonca výroky, že táto akcia spojeneckých socialistických štátov bola údajne unáhlená a nepochopiteľná. Ale o akej unáhlenosti hovoria? Viete príliš dobre, že na sebaobránných opatreniach socialistických krajín proti imperialistickým intrigám nebolo nič unáhlené. Sovietsky zväz a ostatné socialistické krajiny varovali pri mnohých príležitostiach tých, ktorí sa pokúšajú zatlačiť späť socialistické spoločenstvo, vytrhnúť z neho aspoň jeden článok, že nestrpíme ani nedovolíme, aby k tomu došlo.“*²⁴ V závere Gromyko ešte doplnil, že pokladá za nutné prehlásiť, že socialistické štáty nemôžu dopustiť a nedopustia situáciu aby životné záujmy socializmu boli narušované a aby dochádzalo k zásahom voči nedotknuteľnosti hraníc socialistického spoločenstva a tým voči základom medzinárodného mieru. Jeho slová plne vystihovali podstatu Brežnevovej doktríny obmedzenej suverenity. Ten istý Andrej Gromyko v podobnom duchu

²² AMZV ČR, f. OMO 1966 – 1970, č. k. 3, Dean Rusk, 3. októbra 1968, č. m. A/1677.

²³ VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaroslav (eds.). *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, díl 4, 3. svazek*. Brno : Doplněk, 1997, s. 113-114.

²⁴ AMZV ČR, f. OMO 1966 – 1970, č. k. 3, Andrej A. Gromyko, 3. októbra 1968, č. m. A/1679.

obhajoval komunistický prevrat v Československu roku 1948, v tom čase vo funkcii sovietskeho veľvyslanca pri OSN.

Dňa 4. októbra 1968 vystúpil v rozprave aj námestník ministra zahraničných vecí ČSSR Václav Pleskot. Pri spomienke na augustový vpád vojsk vyzdvihol rozvalu a jednotu československého ľudu, no podrobnejšie inváziu nekomentoval. Ľud zachoval rozvalu a jednotu a prejavil plnú podporu a dôveru ústavným činiteľom v čele s prezidentom republiky Ludvíkom Svobodou. Zameral sa najmä na moskovské rokovania 23. – 26. augusta a na hľadanie politického východiska a riešenia. Výsledkom rokovaní bol podľa neho dokument (Moskovský protokol), ktorého splnením sa má docieľať sledovaná normalizácia a odchod vojsk piatich socialistických štátov z československého územia.²⁵ Vyjadril očakávanie, že „vlády všetkých štátov a ich predstavitelia na zasadnutí Valného zhromaždenia OSN pochopia túto situáciu a nebudú podnikáť nič, čo by bolo v rozpore s vôľou československej vlády riešiť vzniknutú situáciu na základe výsledkov moskovských rokovaní. Z týchto dôvodov tiež československá vláda požiadala, aby bod o situácii v ČSSR, zaradený z iniciatívy niektorých štátov, bol stiahnutý z rokovania Bezpečnostnej rady. Nebolo by ani v záujme OSN, ani v záujme ČSSR, keby bola situácia v Československu zneužitá k pokusom o vyvolanie ovzdušia studenej vojny. Naopak usudzujeme, že dôsledné pokračovanie v politike znižovania napätia je I v záujme vyriešenia situácie v ČSSR. Udalosti v Československu v minulých dňoch mali široký ohlas vo svete. Dovoľte mi pán predseda aby som slovami vládneho prehlásenia predneseného v národnom zhromaždení predsedom vlády O. Černíkom 13. septembra 1968 poďakoval všetkým, ktorí mali v oných dňoch úprimne na mysli blaho československého ľudu a budúcnosť socializmu v Československu. Sme im za ich prejavy sympatií a úprimne mienené rady vďační. Na druhej strane si však nerobíme ilúzie o pohnútkach, ktoré vedú predstaviteľov imperialistických štátov a ich priateľov k tomu, aby prejavovali zrazu taký záujem o osudy a budúcnosť socializmu v Československu ako sme boli tomu svedkami I na tomto fóre. V tejto súvislosti znova ubezpečujeme všetkých priateľov I odporcov, že Československo je a zostane socialistickou krajinou, že sa základná orientácia jeho zahraničnej politiky nemení.“²⁶ Pleskotov prejav potvrdzoval realitu – Praha nemá slobodnú vôľbu pomenovať veci pravým menom a je znova pevne pripútaná na orbitu moskovského Kremľa.

Počas všeobecnej rozpravy sa k Československu vyjadrili predstavitelia ďalších krajín, pričom predstavitelia demokratického Západu jednotne odsúdili sovietsku intervenciu ako porušenie platných zásad medzinárodných vzťahov. Minister zahraničných vecí Francúzska Michel Debré vo svojom vystúpení 7. októbra 1968 obvinil ZSSR z porušovania prijatých záväzkov a rezolúcií. Hovoril o prebudení démonov studenej vojny. Jedna zo superveľmocí sa rozhodla zasiahnuť najnezasťnejším spôsobom do vnútorných záležitostí inej krajiny, aby si ju podrobila. Keďže nie je možné pohrdáť právami jedného národa bez toho že by ostatní neprejavili

²⁵ Text Moskovského protokolu pozri MICHÁLEK, ref. 17, s. 195–198.

²⁶ AMZV ČR, f. OMO 1966 – 1970, č. k. 3, Václav Pleskot, 4. októbra 1968, č. m. A/1681.

obavy o svoje vlastné práva, bola a je oprávnená obava z ktorej vzniknú len hádky a konflikty. Konštatoval, že pokiaľ ide o Francúzsko, bude neustále prehlasovaťže pre ľudstvo a predovšetkým pre Európu, svetadiel ktorého mier tvorí základ pre celý svet, nie je mysliteľná iná perspektíva, než cesta znižovania napätia. Avšak zmierne- nie napätia nemôže existovať tam, kde sa silou udržujú okupačné armády. Podľa neho iba odchod sovietskych jednotiek a odmietnutie všetkých opatrení vyvolaných osudnou politikou blokov môže zabrániť zhoršeniu súčasného napätia, vyvolaného augustovými udalosťami.²⁷

Dňa 9. októbra 1968 predniesli prejavy na pôde OSN predstavitelia ďalších troch významných krajín, ministri zahraničných vecí Talianska (Giuseppe Medici), Kanady (Mitchell W. Sharp) a Austrálie (Sir Paul M. C. Hasluck). Spoločným meno- vateľom ich vystúpení bolo hľadanie stratenej dôvery v medzinárodných vzťahoch, odsúdenie invázie do Československa a odvolávanie sa na Chartu OSN. Medici vy- jadroval presvedčenie, že je nevyhnutné aby sa cudzie vojská stiahli z českosloven- ského územia. Iba odsun týchto vojsk môže presvedčiť svet, že rešpektovanie Charty OSN je skutočnosťou.²⁸ Sharp konštatoval, že obsadenie Československa Sovietskym zväzom a niektorými jeho spojencami nebolo zo strany tejto veľmoci ničím iným než potvrdením vlastníckeho práva, ktorým sa oprávňuje k výkonu nadvlády and vý- chodnou Európou pod pláštikom "súdržskej" ideologickej príbuznosti. Zároveň po- ložil otázku, či už zabudla vláda Sovietskeho zväzu a jeho spojencov, že pred menej než tromi rokmi prehlásilo Valné zhromaždenie jednomyselne 109 hlasmi v prijatej rezolúcii zásadu o nezasahovaní do vnútorných vecí iných krajín.²⁹ Hasluck okrem toho nastavil zrkadlo Gromykovovi, keď podrobil tvrdej kritike jeho slová o „socialis- tickom commonwealthe“. Ako k tomu pristúpil? „*Minister zahraničných vecí Soviet- skeho zväzu minulý týždeň vo svojom prejave na Valnom zhromaždení hovoril niekoľko- krát o "socialistickom Commonwealthe" ako označení krajín, ktoré sú súčasťou Varšavskej zmluvy. Termín "Commonwealth" my veľmi dobre poznáme. Už veľ rokov sa uplatňuje pre slobodné združenie krajín, ktoré boli kedysi súčasťou britskej ríše. Základným prvkom tohto spoločenstva je to, že každý člen môže slobodne toto spoločenstvo opustiť, ak to chce urobiť, a skutočne dvaja jeho členovia to v minulosti urobili. Ale Sovietsky zväz zrejme neuznáva právo členov svojho vlastného zoskupenia národov opustiť toto zoskupenie. Pán Gromyko a ďalší hovorcovia Sovietskeho zväzu v skutočnosti vystúpili proti takému právu. Pokladali za nevyhnutné toto vyhlásiť, napriek tomu že Československo nevyjadřilo žiadny*

²⁷ AMZV ČR, f. OMO 1966 – 1970, č. k. 3, Michel Debré, 7. októbra 1968, č. m. A/1683.

²⁸ AMZV ČR, f. OMO 1966 – 1970, č. k. 3, Giuseppe Medici, 9. októbra 1968, č. m. A/1687.

²⁹ Rezolúcia XX. Valného zhromaždenia OSN č. 2131: „Žiadny štát nemá právo zasahovať priamo alebo nepriamo z akéhokoľvek dôvodu do vnútorných alebo vonkajších vecí iného štátu. Preto nie- len ozbrojené intervencie, ale i akákoľvek iná forma vmešovania alebo akákoľvek hrozba vedená proti osobnosti nejakého štátu alebo proti jeho politickým, hospodárskym a kultúrnym činiteľom sa odsudzujú.“ AMZV ČR, f. OMO 1966 – 1970, č. k. 3, Mitchell Sharp, 9. októbra 1968, č. m. A/1687.

úmysel prerušiť styky, ktoré ho zmluvne viažu k ZSSR".³⁰ Za problém označil to, že tento útok vlastne zasadil ranu odzbrojeniu. Vystrašené národy neodzbrojújú. Národy ktoré neveria jeden druhému, neodzbrojújú. Národy ktoré neveria tomu čo hovoria ostatné národy, neodzbrojújú. A nádej na spoluprácu veľmocí podľa neho utrpeľa najviac.

Sovietskou doktrínou socialistického spoločenstva sa zaoberal aj britský minister zahraničných vecí Michael Stewart. Dňa 14. októbra 1968, berúc do úvahy fakty a realitu v Československu, upozornil, že ZSSR chápe túto doktrínu tak, že on sám posúdi, aké môžu byť záujmy iných štátov, a podľa toho podnikne, ak to uzná za vhodné, vojenskú akciu mimo svojho vlastného územia, samozrejme, opäť v súlade so svojím úsudkom.³¹ Stewart vyslovil úctu a obdiv k vláde a ľudu Československa v tejto tragickej dobe a nádej že invázne krajiny napravia napáchané škody.

Na riziká a nebezpečenstvo, ktoré hrozí v súčasnosti svetu v dôsledku udalostí v Československu upozornil aj rakúsky minister zahraničných vecí Kurt Waldheim (generálny tajomník OSN v rokoch 1972 – 1981). Na jednej strane vyzdvihol nedávne zmierňovanie napätia medzi oboma blokmi, na strane druhej nový stav vytvára pocity úzkosti a dezilúzie. Načrtnol cestu Rakúska od roku 1955, kedy vstúpilo na medzinárodnú politickú scénu ako suverénny a neutrálny členský štát OSN a podčiarkol snahu o zlepšovanie politickej klímy v strednej Európe. Avšak, mierové spolužitie môže byť úspešné len vtedy, keď budú všetky národy, malé i veľké, rešpektovať zásady Charty OSN a Deklarácie ľudských práv a medzinárodného práva, celistvosti a nezávislosti všetkých. Rakúsko podľa neho odmieta akty ktoré porušujú tieto zásady. Hoci majú Rakúsko I ČSSR odlišné politické a sociálne systémy, udalosti v krajine s ktorou majú spoločnú hranicu i kus spoločnej histórie sledujú pozorne a s nádejou, že sa urobí všetko možné pre odstránenie napätia aby bola obnovená vzájomná dôvera.³²

Na mierové spolužitie sa odvolávala aj Indira Gándhiová, keď sa 14. októbra 1968 v rozprave Valného zhromaždenia OSN odvolávala na Mahátmu Gándhího a Jawaharlala Nehrú, ktorí verili v slobodu, vieru, dôveru a nie v starch, pochybnosti a podozrenia. Konštatovala, že svet sa dostal do bludného kruhu a nedávne udalosti v ČSSR „vrhli ďalší tieň na krehkú konštrukciu nového svetového poriadku. Zásady nevmešovania sa jedného štátu do vnútorných záležitostí druhého, úzkostlivého rešpektovania suverenity, územnej nedotknuteľnosti a politickej nezávislosti všetkých štátov sú podstatné pre zásadu mierového spolužitia. Je zvrchovane dôležité, aby bol beodkladne obnovené normálne podmienky v Československu”.³³ Ak nedôjde podľa nej k zrieknutiu sa sily v medzinárodných vzťahoch a nebudú rešpektované práva národov a ľudských rás, ako je potom možné znížiť napätie a vyhnúť sa konfliktom?

³⁰ Tamtiež.

³¹ UN Digital Library, Michael Stewart, č. m. A/1693.

³² UN Digital Library, Kurt Waldheim, č. m. A/1692.

³³ UN Digital Library, Indira Gándhiová, č. m. A/1693.

Inváziu do ČSSR obhajovalo na pôde všeobecnej rozpravy počas Valného zhromaždenia OSN najmä päť krajín Varšavskej zmluvy, ktoré sa na nej zúčastnili, a pridali sa k nim aj predstavitelia Bieloruska, Ukrajiny a Mongolska.

Dostupný archívny materiál hovorí o postojoch Maďarska, Poľska a Bulharska (chýba stanovisko NDR). Maďarský minister zahraničných vecí János Péter vystúpil počas rozpravy 11. októbra 1968. Jeho optikou hrozí Európe veľké nebezpečenstvo a preto bolo potrebné posilniť Československo, nakoľko má exponovanú polohu. Vyzdvihoval maďarskú snahu o vytvorenie novej spolupráce s ČSSR a solidnejšej základne pre dvojstranné a mnohostranné rokovania s cieľom vybudovať reálny mierový systém bezpečnosti v Európe. Podľa neho „nikto nie je šťastný – nikto nemôže byť šťastný – and nevyhnutnosťou vojenskej akcie, avšak jej dôsledky budú prospešné veci mieru v Európe a vo svete”.³⁴ Maďarský minister na jednej strane akoby ospravedľoval maďarskú participáciu, na strane druhej zostal v rovine sovietskej interpretácie – Československu hrozila kontrarevolúcia a ozbrojená invázia spojeneckých armád je preto legálna a legitímna.

O tri dni neskôr, 14. októbra vystúpil bulharský minister zahraničných vecí Ivan Bašev. V jeho vyjadrení „Militaristická politika Atlantického paktu a predovšetkým vedúcich washingtonských a bonnských kruhov, ktorí sú jej hlavnými iniciátormi, je neustálym zdrojom napätia v Európe. V rámci tejto politiky boli vypracované plány týkajúce sa Československa s cieľom zmeniť pomer síl v Európe a narušiť status quo na našom kontinente. Boli to nebezpečné plány pre mier v Európe, avšak stroskotali vďaka opatreniam socialistických krajín ku konsolidácii socialistického poriadku v Československu”³⁵ sa plne odrazila propagandistická rétorika Moskvy o tom, že za československým obrodným procesom socializmu s ľudskou tvárou stoja reakčné západné demokracie so snahou rozbiť jednotu sovietskeho bloku. Podobnú argumentáciu pre inváziu a interpretáciu kto spôsobuje problémy v strednej Európe zvolil aj poľský vice-minister zahraničných vecí Józef Winiewicz. Cesta k zníženiu napätia nevedie cez pokusy rozštiepiť východnú Európu, ale cez uznanie existencie jej jednoty. Západný svet vraj neberie do úvahy želanie československej delegácie aby sa táto otázka na fóre svetovej organizácie neriešila, a to ukazuje že stratili zmysel pre proporcie a zmysel pre správne ohodnotenie relatívnej dôležitosti niektorých faktov medzinárodného života. Socialistická predstava Európy podľa neho spočíva v tom, že sa uznáva existujúce status quo.³⁶ A tú chce Washington zmeniť, avšak USA nie sú ani všomohúce ani vševedúce z čoho vyvodil jednoznačný záver – americké riešenie na každý problém je nereálne. Ani slovom sa však nez zmienil o vojenskej okupácii.

Názory a pohľady tejto promoskovskej skupiny boli prešpikované jednotnou terminológiou o spoločných ideáloch socialistických krajín, o bratskej pomoci,

³⁴ AMZV ČR, f. OMO 1966 – 1970, č. k. 3, János Péter, 11. októbra 1968, č. m. A/1692.

³⁵ AMZV ČR, f. OMO 1966 – 1970, č. k. 3, Ivan Bašev, 14. októbra 1968, č. m. A/1694.

³⁶ AMZV ČR, f. OMO 1966 – 1970, č. k. 3, Józef Winiewicz, 16. októbra 1968, č. m. A/1698.

o posilnení spoločných hraníc, o zdrojoch napätia v Európe, ktorých protagonistami sú militaristická politika Bonnu a Washingtonu, a pod. V tomto smere tlmočili rovnaké názory aj predstavitelia Bieloruska a Ukrajiny – ľud socialistických krajín je spojený spoločnými ideálmi a nik sa nemôže miešať do ich vzájomných bratských vzťahov. Imperialistické mocnosti označili za najväčšiu hrozbu pre mier a ich podvrtná činnosť je v socialistických krajinách dobre známa a preto nech nedúfajú, že s aim podarí uskutočniť ich plány. Rozhodný úder utrpeli nedávno a celý svet mal možnosť sa presvedčiť, že pokusy o narušovanie nedotknuteľnosti štátov socialistického spoločenstva nemajú nádej na úspech. Podpora, posilnenie a obrana socialistických vy-možností a nedotknuteľnosť hraníc sú medzinárodnou povinnosťou socialistických štátov a to vraj nie sú len slová, ale najmä činy.³⁷ A túto terminológiu plne podčiarkol 15. Októbra 1968 v prejave počas všeobecnej rozpravy aj mongolský minister Luv-sandorjijn Toiv. Jeho čiernobiela optika, dobrý a zlý, pokrokový a reakčný, je plejádou propagandy Kremľa: „*Takzvaná „politika budovania mostov“ a jej bonnská verzia „nová východná politika“, uskutočňovaná voči socialistickým krajinám je základnou osou svetovej imperialistickej globálnej stratégie. Imperialistické sily neľutujú žiadneho úsilia o zintenzívnenie podvrtných akcií a ideologickej diverzie proti socialistickým krajinám, aby rozložili svetový socialistický system, ktorý je rozhodujúcou silou oponujúcou imperialistickej reakcii a spolahlivou záštitou národov bojujúcich za mier, národnú nezávislosť, demo-kraciu a socializmus. Obscénny povyk okolo udalostí v Československu, vznesený v bezpeč-nostnej rade západnými štátmi, ako aj ohováračské prejavy ich predstaviteľov tu na Val-nom zhromaždení proti Sovietskemu zväzu a jeho spojencom, jasne ukázali hnev a zlo-buimperialistických kruhov, spôsobenú nezdaromich ďalekosiahlych plánov na vyrvanie ČSSR zo socialistického systému. Také chovanie len znovu odhaľuje v očiach sveta ich vie-rolomné plány. V súčasnej svetovej situácii, keď všetky dôležité medzinárodné otázky sú dlhodobo zozhodované bojom medzi salami reakcie a vojny na strane jednej a salami mieru a pokroku a socializmu na strane druhej, pomoc poskytnutá Československu piatimi socia-listickými krajinami za udržanie socialistických úspechov je nielen v plnom súlade so život-nými záujmami samotného československého ľudu, ale bola rovnako včasným a nutným krokom na obranu svetového socialistického systému a mieru v Európe a na celom svete. Preto vláda Mongolskej ľudovej republiky rozhodne podporuje spoločnú akciu vlád ZSSR, BER, MLR, NDR a PLR za účelom poskytnutia bratskej pomoci československému ľudu v jeho tak ťažkej dobe.*”³⁸

Uvedenú mongolskú či bulharsko-maďarsko-poľskú terminológiu v súvis-losti s inváziou „bratských“ krajín Varšavskej zmluvy do Československa nezdieľal počas všeobecnej rozpravy na XXIII. Valnom zhromaždení OSN v New Yorku Mircea Malitza, predstaviteľ „neinvázneho“ Rumunska. Hoci väčšina jeho prejavu 23. ok-tóbra 1968 sa pohybovala vo všeobecnej rovine, nikoho nenechal na pochybách, že za viacerými konštatovaniami je skrytá i otvorená kritika Kremľa a jeho štyroch

³⁷ AMZV ČR, f. OMO 1966 – 1970, č. k. 3, 14. a 23. októbra 1968, č. m. A/1693 a A/1704.

³⁸ UN Digital Library, Luvsandorjijn Toiv, 15. októbra 1968, č. m. A/1695.

satelitov. Medzinárodné právo označil za jediné a nedeliteľné a zodpovednosť za praktické uplatňovanie základných zásad Charty OSN (národná nezávislosť a suverenita, rovnaké práva, nevmešovanie do vnútorných záležitostí iných národov) platia ako svätá povinnosť rovnako pre všetky členské štáty, veľké či malé, bez výnimky. Mierové spolužitie, medzinárodné právo a záruka mieru a bezpečnosti sú podľa neho spojené nádoby. Vždy keď sa dodržiavali, porozumenie, spolupráca a mier triumfovali. Kde boli porušované, vtedy vznikali konflikty a nepokoje. Hrozba silou, I samotné použitie sily či akékoľvek formy vmešovania sa do vnútorných vecí iných národov či porušenie suverenity sú nezlučiteľné s mierom a medzinárodným právom.³⁹ Manitzu jedinýkrát vo svojom preslove nespomenul Československo alebo Sovietsky zväz, nevysvetlil prečo jeho krajina vojensky na invázii neparticipovala. Ak by sme jeho prejav označili za opatrný a alibistický, videli by sme v ňom kus obáv o osud Bukurešti, pretože ambície Moskvy obsadiť vojensky aj Rumunsko po Československu boli všeobecne známe. Pravdepodobne aj preto nachádzame v závere jeho vystúpenia vyjadrenia, že Rumunsko stavia do stredu svojej zahraničnej politiky priateľstvo a mnohostrannú spoluprácu so socialistickými krajinami, s ktorými je spojené spoločnými záujmami a rovnakou spoločenskou a politickou filozofiou. Na strane druhej však Malitzu zakončil vystúpenie na Valnom zhromaždení predsa len v duchu „win-win“ filozofie – Rumunsko dôsledne podporuje politiku dobrého porozumenia a spolupráce so všetkými štátmi na základe dodržiavania suverenity a národnej nezávislosti, rovnakých práv, vzájomných výhod a nevmešovania sa do vnútorných záležitostí. Reálne však znamenalo akceptovanie nových pomerov v Československu.

Vybranú vzorku predstaviteľov krajín demokratického Západu, komunistického bloku, neutrálov či „nezúčastnených“ doplním pre ilustráciu aspoň dvomi krajinami – Tanzánijskou zjednotenou republikou a Paragvajom, ktoré, predsa len vyznievajú z hľadiska komentárov udalostí v strednej Európy viacmenej exoticky. Tanzánijský minister hospodárstva a rozvoja plánovania Paul L. Bomani v emotívnej reči uviedol, že jeho republika bola hlboko otrasená vojenskou okupáciou malého členského štátu OSN a označil to za priamy rozpor s Chartou OSN. Kategoricky odmietol propagandisticky zdôvodnené ospravedlnenie Moskvy na adresu invázie do ČSSR a vyjadril nesúhlas s tým, aby si „*ktorýkoľvek národ prisvojoval právo ustanoviť sa spasiť iného národa. Ako národ oddaný budovaniu socializmu, zvlášť odmietame požiadavku, aby táto morálna a politická doktrína zahŕňala právo ktoréhokoľvek národa vládnuť inému národu. Konštatujeme, že tragédia ČSSR nemá nič spoločné so socializmom. Má čo robiť s mocou. Lebo udalosti v tejto krajine neboli ničím iným než ukážkou, že malé krajiny v zásade nie sú bezpečné tvárou v tvár veľmocenskej dobrodružnosti.*“⁴⁰ Na Bomaniho obsahovo nadviazal 23. októbra 1968 v rozprave Miguel Solano Lopéz z Paragvaja. Za úžasu a rozhorčenia vraj sledoval svet zničenie najzákladnejších práv členského štátu OSN a porušenie najelementárnejších zásad medzinárodného spolužitia.

³⁹ AMZV ČR, f. OMO 1966 – 1970, č. k. 3, Mircea Malitzu, 23. októbra 1968, č. m. A/1705.

⁴⁰ UN Digital Library, Paul Lazaro Bomani, 15. októbra 1968, č. m. A/1695.

Československo bolo v auguste náhle a brutálne napadnuté bez súhlasu alebo zmluvy jednotkami členských štátov Varšavskej zmluvy pod vedením sovietskej armády, čo označil za otvorené porušenie zásad a ustanovení Charty OSN. V dôsledku vojenskej okupácie nebolo schopné vykonávať prvé a najzákladnejšie právo všetkých práv, t. j. spravovať svoje suverénne záležitosti. Táto neospravedlnená a neospravedliteľná invázia otriasla základmi právnej štruktúry medzinárodných vzťahov. Preto Paraguaj žiadal v Bezpečnostnej rade odsúdenie agresora.⁴¹ Najmä táto paraguajská výzva mala z hľadiska otvoreného deklarovania nesúhlasu s inváziou v radoch malých členských štátov vysoko pozitívny ohlas. Avšak, aj ten zostal len krátko a v emotívno-psychologickej rovine a za pôdu svetovej organizácie mieru prenikol minimálne.

Po skončení zasadnutia Valného zhromaždenia vypracoval nový československý veľvyslanec pri OSN v New Yorku Zdeněk Černík hodnotiacu správu, ktorú 28. decembra 1968 zaslal ministerstvu zahraničných vecí do Prahy. Konštatoval v nej, že československá otázka sa nakoniec napriek snahe niektorých členských štátov NATO a latinskoamerických krajín na program rokovanií svetovej organizácie nedostala. Podľa neho stroskotali aj iniciatívy USA, ktoré sa usilovali prezentovať poaugustový vývoj v Československu v rovine potlačania ľudských práv v oblasti oznamovacích prostriedkov, proti čomu československá delegácia ostro vystúpila a americký pokus označila za snahu zasahovať do vnútorných záležitostí ČSSR. Postoj socialistických krajín označil Z. Černík za úspech.⁴²

Tak suverénne a slobodne, ako na pôde OSN Praha 21. augusta 1968 odštartovala svoju aktivitu vo veci invázie vojsk piatich štátov Varšavskej zmluvy do Československa, tak ju tam v hlbokéj defenzíve, neslobodne a pod diktátom Kremľa i ukončila. V podstate však nerobila nič iné, len kopírovala domáci vývoj. Československo bolo stálym členom Organizácie Spojených národov od jej založenia roku 1945 a malo oprávnenie i povinnosť predložiť Bezpečnostnej rade žiadosť, aby prešetrila udalosti spojené s prevratom roku 1948, aj s inváziou roku 1968. Podľa článku 34 Charty OSN v oboch prípadoch išlo o ohrozenie bezpečnosti a mieru.

Hoci OSN nemala právomoc zastaviť intervenciu cudzích (hoci aj „spriateľných“) vojsk a prinútiť ich k odchodu, rezolúciu, ktorá by udalosti v roku 1968 (a predtým aj v roku 1948 po pražskom komunistickom prevrate) aspoň odsúdila, mal svet na pôde Organizácie Spojených národov prijať. Nestalo sa tak, nakoľko Sovietsky zväz ako stály člen Bezpečnostnej rady využil právo veta. Následná všeobecná rozprava na zasadnutí XXIII. Valného zhromaždenia OSN v októbri 1968 v podstate zostala len v podobe deklaratívneho odsúdenia invázie s výnimkou štyroch „inváznych“ krajín i satelitov Kremľa a aj samotného Československa.

⁴¹ UN Digital Library, Miguel Solano López, 23. októbra 1968, č. m. A/1705.

⁴² VONDROVÁ – NAVRÁTIL, ref. 23, s. 154.

Obdobie znovuoobnovenia socialistického zriadenia sovietskeho typu v Československu tzv. konsolidačnou normalizáciou

Peter Mosný

Spomienky majú dosah na živých.

Nekrológy ani nie na mŕtvych.

Peter Mosný

Prológ

Ponuka na publikovanie príspevku do zborníka venovanému nedožitým osemdesiatinám profesora Klimka vzbudila vo mne pocit vnútorného zadosťučinenia. Z možnosti zaspomínať si, v paberkoch, na časy dávno minulé bez nostalgie, ktorá nič nevráti.

Už som to raz pred jedným fórom uviedol, možno si na to niekto spomína, že celý môj profesijný život bol najdlhšie sprevádzaný s osobnosťou profesora Klimka. V prvopočiatkoch dokonca ešte ako študenta piateho ročníka Právnickej fakulty UK v Bratislave v súvislosti s mojou diplomovou prácou, ktorej bol oponentom. Neskôr v neprerušenom rade ako oponenta rigoróznej práce na tej istej katedre a fakulte, i v rovnakej jeho pozícii ako jedného z oponentov kandidátskej práce /CSc./ na Ústave štátu a práva SAV v Bratislave. V súvislosti s vyššími stupňami kvalifikačného rastu ako predsedu re - habilitačnej komisie na Právnickej fakulte UK v Bratislave. V rovnakej pozícii pri inauguračnom konaní na Právnickej fakulte UMB v Banskej Bystrici.

V uvádzaných skutočnostiach dané postavenie prof. Klimka do istej miery poznamenával v podstate celý náš vzájomný vzťah v profesijnej oblasti. Nemožno ho charakterizovať ako protichodné názorové stanoviská, ale z mojej strany ani úplné súvťažné akceptovanie či rozvíjanie názorov prof. Klimka na niektoré, tak povediac, vyhranené historické udalosti a predovšetkých ich hodnotenie. Do toho je možné zahrnúť aj hodnotenia v súdobom rámci tiež toho-ktorého prežívaného obdobia. Konštantnou bol vždy trošku odlišný uhol pohľadu každého z nás, v pluralitnej diskusii, tolerancii, nikdy nie v antagonizme.

Keďže ťažisko profesijného vedeckého ponoru prof. Klimka sa prekrývalo s mojím, na jednej strane predmníchovská československá štátnosť, na strane druhej Prvá slovenská republika, mali sme napríklad rozdielne postoje na osobu Dr. Edvarda Beneša ako štátnika, osobitne aj v jeho vzťahu ku slovenskému národu. Ja som to pociťoval, i pociťujem, že som bol viac proslovenský, vždy otvorene. Niežeby prof. Klimko stál na opačnej strane, veď ako dlhoročný veľvyslanec reprezentoval

Slovenskú republiku. Rovnako existovali medzi nami určité odlišnosti vo vzťahu k vojnovkej prvej slovenskej štátnosti. Identické stanoviská sme mali na osobu prezidenta J. Tisu, na jeho právne objektívnu zodpovednosť vo funkcii hlavy štátu. V celkovom našom zameraní obaja sme rovnako kládli dôraz na výskum štátu pred právom, právnym poriadkom.

Mimo uvádzaného som si cenil prístup prof. Klimka v tom, použivúc jeho osobitnú frazeológiu, že „kulantným“ spôsobom ma vystríhal pred niektorými tematickými celkami a ich hodnotením. Nebola to z jeho strany opatrnosť, nesporne väčšia skúsenosť, veková múdrosť k mojej osobe čoby elévovi snažiacemu sa dosiahnuť aspoň prvý vedecký kvalifikačný stupeň.

K tomu čo už bolo vypovedané je potrebné uviesť, že môj vzťah k prof. Klimkovi sa začal pevnejšie utvárať počas jeho pedagogického pôsobenia na, v Československu poradí tretej, na Slovensku druhej, Právnickej fakulte v Košiciach, kde v prvých rokoch jej existencie výučbu aj právnohistorických disciplín zabezpečovali pedagógovia z materskej Právnickej fakulty UK v Bratislave. Prof. Klimko, o tom sa málo vie – ak vôbec – istú dobu ako odborný asistent s vedeckou hodnotou zabezpečoval výučbu predmetu Dejiny štátu a práva na území ČSSR v extornom, diaľkovom štúdiu. Vytvoril sa tak vzácny čas na odbornú diskusiu, ale tiež na získavanie poznatkov nielen v rámci pracovísk venujúcich sa odboru dejiny štátu a práva. Boli to cenné chvíle i nezastupiteľné informácie. Z mojej strany nielen vtedy vzťah k prof. Klimkovi sa vyznačoval vždy potrebným odstupom ku staršiemu, rozhladenejšiemu kolegovi a zostal až do konca jeho života. Výrazne k tomu prispela verejná vedecká rozprava v súvislosti s konaním prof. Klimka na získanie vyššieho, druhého stupňa vedeckej hodnosti DrSc., ktorej som sa zúčastnil.

Ústretové postoje prof. Klimka sa prejavovali aj vo vzťahu k ostatným súputníkom v právnohistorickej oblasti. Nielen v profesijnej sfére, ale aj mimo nej. Nezabudnuteľnými v tomto smere boli každoročné dvoj až trojdenné stretnutia katedier dejín štátu a práva existujúcich právnických fakúlt, od istej doby rozšírené aj o právnych historikov pôsobiacich na vtedajšej Vysokej škole Zboru národnej bezpečnosti. Tradícia sa vyvinula do zásady rotujúceho organizátora jednotlivých uvádzaných pracovísk mimo oficiálnej inštitucionálnej pôdy ich pôsobenia. Programom stretnutí bola vytyčená tematická oblasť spolu s diskusiou a následným spoznávaním okolia. Posilňovala sa tak súdržnosť nielen jednotlivých pracovísk ale aj osobných vzťahov, získavali sa informácie o vedeckom zameraní jednotlivých kolegov v dobe neexistencie internetu. Žiaľ, táto forma bola pretrhnutá rozdelením spoločného československého štátu, aj keď osobné väzby pretrvali naďalej. Zdá sa mi, že sa stali aj silnejšími.

V nadväznosti na predstavenú doménu dovoľm si zaspomínať na dve stretnutia. Jedno z nich organizovala košická katedra s miestom konania v Ružomberku. Bolo to niekedy koncom sedemdesiatych rokov minulého storočia, teda v rokoch sprisnenia dosahu vtedajšieho režimu na celú spoločnosť i právnu vedu tzv. normalizáciou. Prekvapujúcim sa stal príchod dvoch kolegov z bratislavskej fakulty -

Klimku a Blahu – na staručkom, vypožičanom a poruchovom aute značky Medcedes. Chápali sme to ako prejav nesúhlasu, tichý protest, voči zaškatulkovávaniu spoločnosti do jednoliatej bezmennej masy zo strany vtedajšieho režimu. Do dnes si pamätám ešte jeden neopomenuteľný fakt spočívajúci v skutočnosti, že nemenovaní kolegovia na druhý deň v skorých ranných hodinách individuálne odchádzali z ubytovacieho hotelového zariadenia v snahe nájsť neprístupné, poničené Mauzóleum A. Hlinku. Bola to na danú dobu nebezpečná, neuveriteľná odvaha. A. Hlinka bol počas socialistického režimu desiatky rokov vymazaný z učebníc. Súdržnosť a ľudský charakter právnohistorickej komunity sa prejavila vo fakte, že táto skutočnosť nevyšla na svetlo sveta. Nebola medzi nami nenávisť, podrazy, manipulácie či iné nekalé činnosti v snahe získať lepšiu pozíciu na tej ktorej katedre, čoho sme žiaľ niekedy svedkami v súčasnej dobe.

Druhým pamätným stretnutím bolo to posledné v decembri 1992 v Bratislave, v zariadeniach tenisového klubu Slávia Právnik UK. Bolo plne v réžii prof. Klimka tak zo strany odbornej časti ako aj pridanej jeho spoločenskej. So spoločným referátom Klimko – Beňa vystúpil druhý menovaný a dotýkal sa otvorenej kritiky spolunažívania v rámci spoločných česko – slovenských vzťahov od čias spoločnej československej štátnosti.

V rámci spomienok nemôžem opomenúť účasť na trojdňovej medzinárodnej konferencii v októbri 1989 na Univerzite v Lipsku s tematickým zameraním na Veľkú francúzsku revolúciu. Bolo to v čase pádu Honeckera z postu stranického a štátneho vedúceho činiteľa vo vtedajšej Nemeckej demokratickej republike a nástupu E. Krenza. Okrem mňa a kolegu Brostla z košickej vtedy ešte spoločnej Katedry teórie a dejín štátu a práva za bratislavskú katedru boli prítomní kolegovia Klimko i Blaho, za pražskú katedru terajší prof. Malý i myslím že aj nebohý Dr. Malý. Konferencia sa už niesla v duchu prichádzajúceho pádu socialistického režimu vo východnom Nemecku. Veľkým zážitkom pre nás všetkých boli rozsiahle protisystémové verejné zhromaždenia obyvateľov Lipska na vtedajšom Marxovom námestí prejavujúce sa mlčaním. Polícia už nezasahovala. Zaujímavá bola cesta vlakom naspäť. Hranice z nemeckej strany boli uzavreté s výnimkou cudzincov a tak sme cestovali opäť cez Prahu v podstate v prázdnom vlaku. Bola to cesta plná vzájomných rozhovorov o politickej situácii v socialistickom bloku štátov, nezodpovedané otázky sa dotýkali Československa. Netušili sme, že pád socialistického režimu u nás je tak blízko. Navyše, že cestujeme s prvým poprevratovým rektorom Karlovej univerzity v Prahe vtedy ešte docentom V. Malým.

Poprevratová, ponovembrová doba bola plná úskalí poznačená snahami o plošné politické čistky. Ich súčasťou malo byť aj odoberanie docentských hodností získaných mimo habilitačného konania v období predchádzajúceho režimu. Unáhľenosť sa v tomto smere prejavila nielen v tom, že vtedajšia posledná právna úprava nepoznala klasické habilitačné konanie na získanie titulu docent, ktoré bolo nahradené konaním pred vedeckou radou príslušnej fakulty s následným odsúhlasením

Ministerstvom školstva. Záverečný poprevratový právny kompromis dostal podobu retroaktivity s tým, že docentské hodnosti sa neodoberali, ale v prípade snahy o získanie hodnosti profesor bolo potrebné validovať zachovanú docentskú hodnosť podrobením sa habilitačného konania. Teda išlo o akúsi re-habilitáciu. Nielen v mojom prípade, ale aj v prípade vtedajšieho doc. Beňa, nezastupiteľnú úlohu zohral práve prof. Klimko ako ústretový predseda habilitačných komisií.

V súvislosti na v predchádzajúcom odseku spomínané udalosti mám ešte osobitnú autentickú skúsenosť. Začiatkom deväťdesiatych rokov v čase silnejúcich politických turbulencií i všeobecných atakov aj na tzv. staré vysokoškolské kádre sa uskutočnilo stretnutie niektorých členov katedier dejín štátu a práva z Košíc a Bratislavy. Za Košice som sa zúčastnil ja ako vedúci katedry a nebohý dr. Gejdoš, a za Bratislavu vedúci katedry prof. Sivák, prof. Klimko a myslím s už hodnosťou docent kolega Blaho. Diskusia sa viedla hlavne o tom čo ďalej robiť, ako sa účinne brániť pred zatiaľ konkrétne nepersonifikovanými, neaktivovanými obvineniami. Diskusia sa viedla vo vtedajšom bistre Kazačok, ktoré sa nachádzalo naproti hotelu Krym. Nie je tajomstvom, že sme samozrejme písali a publikovali len tak, ako to socialistický režim dovoľoval. V tejto súvislosti mi zostalo pamätné vyjadrenie prof. Klimka obrátiac sa na doc. Blahu narážajúc na romanistickú publikáciu Socialistická spoločnosť a rímskoprávna kultúra i ďalšie dve odpublikované štúdie s noblesou jemu vlastnou so štipkou anglického humoru slovami: „My sme takto písať museli. Ale vy...?“ Na šťastie sa plošné personálne čistky nekonali. Bolo by bývalo nevidanou paródiou až fraškou, ak by sa to vzťahovalo aj na doc. Blahu perzekvovaného vtedajším režimom už v pozícii študenta Právnickej fakulty UK.

Nepoznal som vtedy ale ani doteraz nikoho z našej oblasti, kto by túto jedínú možnú líniu nerespektoval. Nielenže by to nikto nevydal, ale spolu s tým súvisel „vyhadzov“ z práce s politickým dosahom na všetkých rodinných príslušníkov. V súvislosti s prof. Klimkom môžem napríklad uviesť, že prvou jeho monografiou bola práca s názvom Slovenská republika rád, ktorej výsledný koncept som osobne prevzal od vodiča diaľkovej autobusovej dopravy na linke Bratislava – Košice a zaniesol do vydavateľstva Dukelské tlačiarne v Prešove. Nebol internet, neboli maily.

Prof. Klimko mal rozhodujúci podiel aj na mojom inauguračnom konaní, tak ako aj na rovnaké konanie vtedajšieho doc. Beňu. Nielen ako predseda komisie, ale tiež v súvislosti s okolnosťami jeho takpovediac „zaseknutia sa konania“ na Právnickej fakulte UMB v Banskej Bystrici. Bez jeho známej príslovečnej „kulantnosti“ i vytrvalosti by boli bývali obe konania zmarené.

Záverom mi nedá uviesť aktívnu spoluprácu prof. Klimka pri mojom pôsobení na Právnickej fakulte Trnavskej univerzity v Trnave, jeho ochotu vystupovať tak v prípade oponenta ako najmä člena konaní v študijnom odbore teória a dejiny štátu a práva či už v rámci habilitácií, rovnako pri konaniach o získanie vedeckej hodnosti PhD.

Nedá mi zabudnúť na môj rozhovor s prof. Klimkom na konferencii v Trnave, spolu s vydaním Pocty v podobe zborníka venovanej prof. Hubenákovi v súvislosti s nedožitými jeho deväťdesiatymi narodeninami. Záver rozhovoru vyústil v spoločné konštatovanie, že posmrtnú Poctu v podobe zborníka je potrebné usporiadať bratislavskou katedrou a venovať aj dlhoročnému jej vedúcemu prof. Sivákovi. Závratnou rýchlosťou odchádzajú nielen z aktívneho života, ale zo života ako takého, jeho spolupútnici. To som netušil, že len o málo pár rokov žiaľ k nim pribudne aj prof. Klimko.

Osobne som veľmi rád, že v prípade prof. Klimka sa už počas jeho života od všetkých, ktorým akýmkoľvek spôsobom pomohol, dostalo, pokiaľ viem, uznania i poďakovania. Vydaním tejto posmrtnej pocty pri príležitosti nedožitého jeho jubilea 80 rokov sa tak vyvracia často krát zaužívaná skutočnosť, keď „Mŕtvi ľudia dožívajú viac kvetov ako živí, pretože smútok je silnejší než vďačnosť“.

Úvod

Obdobie po intervenčnej spojeneckej invázii v auguste 1968, do rámca ktorého jednoliato zapadalo tzv. dočasné usadenie sa vojsk Sovietskeho zväzu reprezentujúce komplexné zoskupenie armádneho zväzku Varšavskej zmluvy, naďalej opätovne potvrdilo zastávanie stanoviská demokratického sveta pridržiavajúceho sa rešpektovania stavu povojnového usporiadania pomerov v európskom priestore. Teda príslušnosť povojnového československého štátu vo sfére veľmocenského Zväzu sovietskych socialistických republík. Rovnako ako v auguste 1968 aj v poaugustových obnovujúcich sa totalitno - represívnych časoch, výhradne len vo verbálnej rovine, odsudzovali postupujúcu demontáž demokratizačných opatrení zavedených v rámci tzv. obrodného procesu. V podstate tak mlčky súhlasili so všetkými realizovanými soviетizujúcimi opatreniami vo vzťahu k československému štátu i celej československej spoločnosti. Zopakovala sa len analógia postojov západného sveta z obdobia po komunistickom puči zavŕšeného vo februári 1948.

Tzv. socializmom s ľudskou tvárou v historicky krátkom období tzv. pražskej jari sa tak potvrdil tiež zásadný omyl reformných politikov snažiacich sa o evolučnú demontáž pôvodných leninsko - stalinských princípov jedine prípustnej podoby socializmu sovietskeho typu. Menovite tiež povyšovanie celého reformného procesu ako najdôležitejšej udalosti, dobre že nie, až celosvetového významu. Nerešpektovali tak realitu nepatrného dosahu vnútropolitických udalostí malého československého štátu už aj v celoeurópskom rámci, s výnimkou územia štátov budujúcich socialistický typ usporiadania spoločnosti nachádzajúcich sa prevažne v stredoeurópskom priestore.

Od najdávnejších vekov historické poučenia predznamenávali nezadateľnosť oprávnenia silnejšej strany vysporiadať sa s anomáliou ozbrojenej či pokojnej revolty voči vôli dominujúceho Protektora. O to naliehavejšie, nakoľko vládnuca

marxisticko – leninská ideológia nepoznala, ergo vo svojom teoretickom základe nepredpokladala, prípustnosť či existenciu takeého javu vo vývoji socialistickej spoločnosti smerujúcej do prognózovaného jej pretvorenia sa vo finálnu fázu označovanej pojmom komunistická spoločnosť. Z politického hľadiska Sovietskeho zväzu bolo nevyhnutné prijať odvetné opatrenia, nakoľko augustová intervenčná spojenecká invázia spôsobila prepuknutie prejavov netlmenej mimoriadne silnej antisovietskej spojenej s antisocialistickými názormi i prejavmi v podstate všetkých vrstiev československej spoločnosti.¹

Východiskovým prostriedkom nápravy po augustovom zásahu v Československu sa stalo uplatňovanie tzv. Brežnevovej doktríny ako prostriedku nového prístupu fakticky k podmanenému štátu. Jej nesporný neostalinský základ bol nasmerovaný na precízne diplomatickejšie metódy riešenia, ale s vyhraneným dôrazom na úplnú likvidáciu toho, čo narušalo leninskú podstatu socializmu tzv. sovietskeho typu. Použité metódy nápravy v Československu neboli úmerné k prejavom reformného demokratizačného hnutia počas tzv. obrodného procesu, ktorého znaky neboli otvorenou protirežimovou revolťou. Sovietsky zväz v zmysle tzv. Brežnevovej doktríny si prisvojil právo nielen posúdiť stupeň ohrozenia socializmu v satelitných štátoch. Spolu s tým aj spôsob a metódy prinavrátenia satelitných štátov k opätovnému budovaniu socialistickeho zriadenia výhradne tzv. sovietskeho typu. Preto pri porovnaní obdobia tzv. pražskej jari s udalosťami v Maďarskej ľudovej republike v roku 1956 nachádzame nesporne značnú odlišnosť. To sa prejavilo aj v spôsobe vysporiadania sa s maďarskou revolúciou hrubým potlačením otvorene antisocialistického, antisovietskeho, navyše ozbrojeného revolučného vystúpenia, do čela ktorého sa postavil predseda komunistickej maďarskej vlády Imré Nagy. Jeho hlavným zámerom bola snaha vystúpiť z politického i vojenského područia Sovietskeho zväzu získaním neutrality, podobne ako v prípade Rakúska. Spolu s pretrhnutím vojenských zväzkov formou vystúpenia Maďarska z organizácie Varšavská zmluva.² V prípade

¹ V čisto verbálnej rovine najčastejšie vyjadrené sloganmi: „Otec osloboditeľ, syn okupant“, „*Rusi choďte domov!*“ a podobne. V realnej rovine opakujúcimi sa často búrlivými protestnými akciami vysokoškolských študentov Karlovej univerzity v Prahe i Univerzity Komenského v Bratislave. Občianskymi pochodmi umocňované v súvislosti s pamätnými výročiami napr. vzniku československého štátu. Ale aj s dovedy prikázanými, zaužívanými spomienkami na víťazstvo boľševickej revolúcie z októbra 1917.

² Maďarské celonárodné revolučné povstanie na jeseň 1956 sa odohrávalo na pozadí odhalenia praktík vládnucej krutej stalinskej diktatúry na XXII. Zjazde komunistov Sovietskeho zväzu, vyhlásenej neutrality Rakúska v roku 1955 spolu s odchodom povojnových okupačných sovietskych vojsk z jeho územia i existujúcej medzinárodnej situácie v rámci prepuknutia tzv. suezskej krízy. Svojim začiatkom reflektovalo podporu potlačeného povstania robotníkov v poľskom meste Poznaň, ktorá po vojenských zásahoch na maďarskom území pôsobiacich sovietskych vojsk prerástla do krvavých viac ako týždň trvajúcich obojstranných bojov. Výsledkom násilného potlačenia celonárodného ľudového povstania bolo okolo 3000 obetí na strane povstalcov, nastolenie prosovietskej moci J. Kádara spolu s politickými i trestnoprávnymi represáliami / Imré Nagy bol odsúdený na trest smrti/ voči viac ako 16000 účastníkom i podporovateľom protisovietskej revolty. V prípade maďarskej revolúcie a jej ozbrojeného potlačenia za pomoci sovietskych tankov

Československa sovietske stranícke a štátne vedenie použilo rovnakú nezmieriteľnú politickú ostrosť spolu s rozsiahlymi personálnymi zmenami na všetkých stupňoch riadenia komunistickej strany i štátu, ktorá však nevyústila do priamych krvavých trestnoprávných politických procesov.

Proces návratu československého socializmu do podoby pred obdobia tzv. obrodného procesu fakticky nastal augustovou intervenčnou spojeneckou inváziou. Od tejto udalosti vedenie Sovietskeho zväzu v rozhodujúcej miere ovplyvňovalo ďalší politický vývoj Československej socialistickej republiky opierajúce sa o prítomnosť tzv. Strednej skupiny sovietskych vojsk na jeho území. Spolu s výdatnou pomocou konzervatívnych prosovietskych predstaviteľov v rámci Komunistickej strany Československa.³

V područí prevahy politicko - vojenského riešenia československej otázky zostala judiciálna stránka prítomnosti sovietskych vojsk na v podstate cudzom území v dobe od 21. augusta 1968 až do podpísania medzinárodnej zmluvy o ich tzv. dočasnom pobyte 16. októbra 1968. Spojenecký zväzok nie je kategóriou medzinárodného práva. Právnu podstatou nemôže stať, a ani nestojí, nad medzinárodným právom. Pre vojenský vstup jedného spojeneckého štátu na územie druhého spojeneckého štátu, a osobitne spolu s pobytom jeho vojsk na jeho území, nebol daný ani len predbežný verbálny súhlas z úst najvyšších československých štátnych orgánov. Aj keď tento v zmysle najvlastnejších zásad medzinárodného práva nemôže mať relevantnú právnu hodnotu zastupujúcu predpísanú zmluvnú formu. Do podpísania československo – sovietskej zmluvy o dočasnom pobyte vojsk z októbra 1968 však ani k tomu nedošlo.

Z hľadiska medzinárodného práva bola Československá socialistická republika jeho subjektom, preto skoro dvojmesačný rozdiel medzi uvádzanými udalosťami vytvorilo právne vágne obdobie odporujúce zásadám medzinárodného práva, ktoré sa nedalo, a následne ani nemohlo, právne validovať. Počas neho, tak či tak, československý štát stratil posledné pozostatky dovtedy aspoň navonok proklamovanej i rešpektovanej formálno – právnej suverenity zo strany jeho povojnového Protektora. Objektívizácia uvádzaných faktov tak nemôže vyústiť inak len do záveru okupačného charakteru pobytu spojeneckých vojsk Varšavskej zmluvy. Prioritne zostávajúci vojsk Sovietskeho zväzu v danom časovom úseku.⁴

Sovietskym zväzom postupne nariadená i zvonku riadená konsolidácia celospoločenských poaugustových pomerov v Československu tzv. normalizáciou bol postupne gradujúci jednoliaty celok. Príznačným jeho prvkom bol notorický projekt budovania tzv. socializmu sovietskeho typu. Overený i jedine prípustný spôsob jeho

západné demokratické štáty spolu s USA, verní povojnovému usporiadaniu Európy, len vo verbálnej rovine reagovali na spôsob jeho potlačenia.

³ K najvýznamnejším z nich patrili: V. Bílak, A. Indra, O. Švestka, J. Fojtík, V. Šalgovič a J. Lenárt.

⁴ Daný prezentovaný fakt tiež patrí k dôvodom odporujúcim dobovo propagandisticky zaužívaného označovania vstupu vojsk Varšavskej zmluvy za internacionálnu pomoc.

realizácie pod dohľadom Komunistickej strany Československa. Najprv v nej samej, s následným rozšírením na všetky existujúce politické strany i spoločenské organizácie zoskupené v Národnom fronte. Opätovne a najmä razantne sa tak potvrdzovala nespochybniteľnosť vedúceho postavenia komunistickej strany v československej spoločnosti i v štáte.

Nezakryte demonštratívnym spôsobom rozbiehajúci sa projekt vo vzťahu k obyvateľstvu v ňom samom generoval spomienky na v roku 1948 existujúcu po-februárovú situáciu. Paralela s dobovými udalosťami o dvadsať rokov neskôr po intervenčnej spojeneckej invázii v roku 1968. V prvom historickom medzníku roku 1948 mala podobu prehry zástupcov skutočne demokratických síl. S rovnakým výsledkom v druhom historickom medzníku roku 1968 na poli porazených skončili reprezentanti demokratizácie. Spoločným protivníkom v oboch prípadoch bola podstata sovietskeho totalitarizmu vládnucej komunistickej ideológie.

Zároveň v oboch prípadoch príslovečným menovateľom odozvy na zmenu politických pomerov sa stala početná emigrácia obyvateľstva štátu do krajín Západného sveta. Z dôvodov reálne predpokladaných politických represálií. V roku 1948 sa jej nosným prvkom stala kriminalizácia existujúceho opozičného tzv. triedneho nepriateľa so všetkými ťažkými trestnoprávnymi dopadmi. Pri absencii triedneho protivníka sa v roku 1968 použila miernejšia podoba spočívajúca v strate primeraného uplatnenia sa i spoločenského postavenia vo vzťahu k aktívne angažujúcim sa nositeľom tzv. oportunistických názorov počas obdobia tzv. obrodného procesu.⁵ Rovnako v oboch prípadoch s následnou podstatou tzv. dedičského hriechu vzťahujúcou sa aj na rodinné potomstvo politicky uznaného previnilca.

Nemožno však nevidieť i zabúdať tiež na silný motivačný dôvod emigračnej vlny po umiestnení pobytu sovietskych vojsk na československom území. Vychádzal zo samotnej podstaty pokusu komunistickej strany aspoň o zavedenie demokratických prvkov, keď už nie o zavedenie demokracie, do rámca vlastného totalitného vládneho režimu. Fakt krátkeho prežitia politického oteplenia v období tzv. obrodného procesu prispel ku vzbudeniu prirodzených, nezadateľných ľudských túžob po slobode v skutočnom demokratickom svete. Po uplatnení sa človeka len na základe svojich schopností bez nutnosti osobnej politickej implementácie. Spolu s poznaním, že tieto sa mohli realizovať, aj sa realizovali, len za predpokladu

⁵ Vysokú výpovednú hodnotu mal prejav G. Husáka, člena straníckej a vládnej delegácie na augustových rokovaniach v Moskve v súvislosti s podpísaním tzv. moskovského protokolu, bezprostredne po jeho návrate do vlasti na zasadaní mimoriadneho zjazdu Komunistickej strany Slovenska v Bratislave dňa 28. augusta 1968 slovami: „*Nech odpadne, čo je kolísavé, nech odpadne, čo je oportunistické! Ale nech v tej strane ostane čo je pevné, charakterné, čo chce za tento národ zápasiť*“. Prejav G. Husáka, následné jeho zvolenie do čela slovenských komunistov, to všetko štyri dni po tzv. Vysočanskom zjazde KSČ, jednoznačne predznamenávali na tzv. moskovských rokovaniach pripravené zásadné odvrátenie sa od dovtedajšieho reformného kurzu v Československu spolu s postupným neodvratným politickým i osobným pádom jeho najvyšších predstaviteľov.

existencie demokratického systému západného sveta generujúceho tiež ekonomickú prosperitu.

Z časového hľadiska konsolidáciu politických pomerov tzv. normalizáciou možno včleniť do jesenných mesiacoch roku 1968, aj keď ideové východiskové predpoklady sú spojené s intervenčnou spojeneckou inváziou v auguste 1968. Definitívne nespochybniteľne prejudikované podpísaním československo-sovietskej zmluvy v októbri 1968.⁶

Prvotné konsolidačné opatrenia mali podobu návratu ku rokmi osvedčenej centralizácii moci komunistickou stranou prostredníctvom obmedzenia slobody zhromažďovania i spóčovania v jednote so znovuzavedením prísnej cenzúry už v polovici októbra 1968.⁷ Syndifikantnou bola skutočnosť, že právna úprava bola zhodne prijatá 13. októbra 1968, teda tri dni pred podpísaním zmluvy o pobyte sovietskych vojsk na československom území. Teda v čase keď Sovietsky zväz svojou armádou okupoval územie cudzieho aj keď spojeneckého československého štátu. Z hľadiska vnútropolitického i formálnoprávneho začiatok procesu sovietskymi vynútenej tzv. normalizácie je v časovom spojení ešte s čelnými predstaviteľmi tzv. obrodného procesu.

Prvky i prejavy konsolidačných opatrení boli zamerané na elimináciu proti-sovietskych prejavov rôzneho druhu, ktorých živnou pôdou ostávali už od augustových udalostí masovokomunikačné prostriedky. Túto úlohu svedomito plnil Úrad pre tlač a informácie voči periodickej i neperiodickej tlači zastavením ich vydávania. Vyslovene sa tak napríklad stalo na Slovensku už v septembri 1968 zastavením vydávania časopisu Kultúrny život. V prípade rozhlasu a televízie s následnými personálnymi zmenami v ich vedení. Neskôr aj zákazom práce tých ich pracovníkov, ktorí sa v augustových i poaugustových časoch nedali zastrašiť obsadením ich pracovísk sovietskymi vojakmi a osobným hrdinstvom pokračovali v rôznych alternatívnych formách prinášať objektivizujúce reportáže. Dôvod takýchto zásahov sa našiel v zaužívanej mantre nutnosti eliminovať narastajúcu nespokojnosť verejnosti doma. Vo vzťahu k zahraničiu potrebu fabulovať skutočné nálady československej spoločnosti tak vo vzťahu k spojeneckým štátom i štátom západnej demokracie.

Uvádzané opatrenia v prvopočiatkoch nemali vplyv na želaný dopad na slovenskú i českú verejnosť ako celku. Menovite na vysokoškolskú študentskú jej časť

⁶ Zo záverov zjazdu českých historikov zároveň však vyplynulo, že ešte pred vstupom vojsk v samotnom vedení komunistickej strany začal prevládať názor nutnosti politických zásahov voči už neúnosnému stavu celospoločenského vývoja. Jeho prejavy sa vymkli z rúk predstaviteľov reformného krídla v strane. Na zjazde českých historikov sa tiež konštatoval záver, že sa postupne začali prijímať protiopatrenia majúce prvky, ktoré svojou podstatou možno charakterizovať ako československé normalizačné opatrenia. Pozri bližšie KOCIAN, Jiří – TUMA, Oldřich (eds.). *Deset let soudobých dějin. Jednání sekce Soudobé dějiny*. Praha: AV ČR, 2001, s. 115.

⁷ V prvom prípade sa tak stalo prijatím zák. č. 126/1968 Zb. V druhom prípade zákonom č. 127/1968 Zb., na základe ktorého dohľadom nad cenzúrou prevzal novozriadený Úrad pre tlač a informácie.

odmietajúcu nastolované pomery. Najprv to boli protestné demonštrácie v Prahe dňa 28. októbra 1968 pri príležitosti 50. výročia vzniku československého štátu s pokračovaním i v Bratislave 7. novembra 1968 v súvislosti s tradičným režimovým pripomenutím boľševického uchopenia moci v Rusku v rámci Októbrovej revolúcie 1917. Výrazom otvorene protisovietskych prejavov boli na uliciach pálené vyvesené štátne vlajky Sovietskeho zväzu spolu s prejavmi otvoreného odporu voči prítomnosti sovietskej armády na území československého štátu. Napriek zásahom jednotiek štátnej polície i jednotiek ľudových milícií študentské nepokoje pokračovali koncom novembra 1968 vyhlásením trojdenného okupačného štrajku vysokých škôl.⁸

V zostávajúcich dňoch roku 1968 sa pomery v Československu vyhrocovali až do podoby celospoločenskej krízy. Dovtedajšie dubčekovské vedenie nebolo schopné vyriešiť tento stav bez toho, aby poprelo všetko to, čo predostrela obom štáttvorným národom v tzv. obrodnom procese. V prvých týždňoch roku 1969 sa čoraz viac začala prejavovať celospoločenská únava, apatia, strata ilúzií, bezvýchodnosť vyplývajúca z uvedomenia si, že neexistuje možnosť pokračovať v demokratickom kurze. Dôvodom bol neodstrániteľný fakt prítomnosti armády Sovietskeho zväzu. Fakt, ktorý jednoznačne mocensko-politickou i vojenskou silou garantoval istotu obratu vo vynútenom nastupujúcom politickom československom kurze. Posledným výrazným vyjadrením pozostatkov nezlomného úsilia spoločnosti sa v januári 1969 stala tragická smrť Jána Palacha samoupálením pri soche sv. Václava v Prahe, najuctievanejšom to symbole historicity slávy českej štátnosti. Napriek úcte k odvahe vysokoškolského študenta ani najvyššia obeť, ktorú človek môže priniesť, nezabránila rozbehnutému tzv. normalizačnému trendu.

Postupná konkretizácia dimenzií československej celospoločenskej konsolidácie nastala zmenou vo vedení Komunistickej strany Československa. Namiesto A. Dubčeka bol dňa 17. apríla 1969 do jej čela zvolený Gustáv Husák. Za desaťročia svojho členstva v KSČ dosiahol tým najvyšší vrchol kariérneho politického postavenia. Už z čias jeho začlenenia sa do vysokej politiky, od pôsobenia počas Slovenského národného povstania až po aktívnu účasť v etape komunistického puču od jesene 1947 po február 1948, ho sprevádzala oprávnená povest nesmerne ťťažiadostivého, ambiciózneho, nadpriemerne vzdelaného, pracovitého i silne pragmatického politika. Všetko nevyhnutné predpoklady typické pre zastávanie „viac či menej meniacich sa, bez škrupulózných konaní a stanovísk v politickej práci, ktorá bola nezastupiteľnou, nevyhnutnou potrebou jeho vlastného života.“⁹

⁸ Bol som účastný na uvádzaných podujatiach ako študent prvého ročníka Právnickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave.

⁹ Charakter jeho politického konania je možné vidieť napríklad vo dvoch nezávislých vyjadreniach. Ako aktívny stúpenec tzv. obrodného procesu ešte aj po prúde z Moskvy, po podpísaní tzv. Moskovského protokolu, na mimoriadnom zjazde KSS v Bratislave povedal: „*Ja stojím plne za Dubčekovou koncepciou, bol som pri jej tvorbe. Ja ho budem plne podporovať, alebo s ním budem stáť, alebo odídeme!*“ Keď v postavení vedúceho predstaviteľa KSČ na začiatku 70-tych rokov mu boli vytýkané meniace postoje obhajoval sa napríklad tvrdením: „*Keď vonku prší, vytiahnem dáždnik. Keď však*

Po prvotných váhaniach ho najvyššie vedenie Sovietskeho zväzu považovalo za najvhodnejšieho realizátora jeho politických predstáv. Vo vzťahu ku Dubčekovi Brežnevovi osobitne záležalo na tom, aby, tak povediac, nastávajúce konsolidačné mlyny nevyniesli vedúcu osobnosť tzv. pražskej jari na piadestál politického martýra. Brežnev si dostatočne prezieravo uvedomoval nebezpečnosť takéhoto záveru nie len pre vtedajšiu dobovú prítomnosť, ale nemenej tiež pre budúci vývoj.

Z vnútorného československého pohľadu rozhodujúce postavenie G. Husáka v KSČ pre ďalší vývoj procesu konsolidácie¹⁰ znamenalo v porovnaní s V. Biľakom či A. Indrom, aspirantami na post vedúceho predstaviteľa KSČ, nesporne neporovnateľné pozitívum. Predovšetkým z pohľadu Husákom preživšieho osobného martýria v podobe viac ako deväť ročného politického väzňa v súkolí politických procesov v päťdesiatych rokoch. Teda významného to osobnostného predpokladu pre primeranosť zásahov i následkov konsolidačných opatrení. Nemohla sa pritom použiť otvorene priamočiara cesta. Do úvahy bolo potrebné zohľadniť nebezpečenstvo, nevzbudiť pochybnosti zo strany očakávaní vedenia Sovietskeho zväzu. Prostriedkom sa tak stalo použitie represie i rôznych disciplinárnych opatrení zo strany totalitnej štátnej moci tak v 70–tych ako aj v 80–tych rokoch. Rozdielnosť v porovnaní s obdobným osvedčeným prístupom v 50-tych rokoch po nástupe komunistického režimu je možné vidieť predovšetkým v absencii rozsiahlych politických trestnoprávných procesov i v absencii zakončenia hrdelnými rozsudkami. To si neprialo ani vedenie Sovietskeho zväzu.

Husákovské vedenie Komunistickej strany Československa muselo nevyhnutne pristúpiť k celospoločenským personálnym zmenám. Od najvyšších stránických i štátnych postov až po najnižšie stránicke i štátne riadiace kádre. J. Smrkovský bol na čele Federálneho zhromaždenia dočasne nahradený A. Dubčekom.¹¹ Predseda federálnej vlády O. Černík zase Ľ. Štrougalom. Do čela slovenských komunistov bol Husákom presadený J. Lenárt.

Od začiatku roku 1970 nadobudli masový charakter vše rozsiahle personálne čistky rázne postihujúce celospoločenskú štruktúrnu sféru jej obyvateľstva. Prostriedkom sa stala ÚV KSČ nariadená akcia výmeny členských preukazov komunistickej strany zameraná proti proreformným komunistom. Pred zriadenými previerkovými komisiami boli na všetkých stupňoch stránickej organizačnej štruktúry

prestane pršať a začne svietiť slnko, nebudem predseda chodiť po ulici naďalej s dáždnikom. Veď by som vyzeral ako blázon.“ LONDÁK, M. et al. (ed.). Rok 1968: eto Vaše delo: cyklus prednášok v Slovenskom inštitúte v Prahe. Bratislava: Prodama, 2008, s. 12

¹⁰ Známy je jeho tak povediac „mesiášsky“ výrok z augusta 1968 pri pozorovaní vojsk valiacich sa Bratislavou: „Ja tento národ zachránim, aj keby mňa mali všetci oplúť do očí“. KUSÝ, Miroslav. *Na vlnách slobodnej Európy*, Bratislava: Smena, 1990, s. 34

¹¹ V októbri 1969 bol A. Dubček vymenovaný za veľvyslanca v Turecka. Do krajiny, z ktorej mohol emigrovať na Západ, s čím sa, podľa spomienok menovaného, aj predpokladalo. Bolo by to pre vedúceho predstaviteľa tzv. obrodného procesu definitívna i ľahká diskreditácia v očiach slovenskej i českej verejnosti. Takúto definitívnu politickú i morálnu porážku A. Dubček odvrátil návratom do vlasti a skoro 20 rokov žil pod bedlivým dozorom tajnej polície.

u každého člena komunistickej strany najprv posúdené jeho politické postoje i aktívna činnosť počas obdobia tzv. pražskej jari. Bez ohľadu na to, že aj vtedy sa vyžadovala príslovečne známa prísna stranícka podriadenosť, ktorá nedovoľovala nerešpektovať prijaté závery a pokyny vyšších riadiacich orgánov komunistickej strany v rámci zabehnutého princípu tzv. demokratického centralizmu. Absurdná stránka previerok sa prejavila i v zisťovaní pozitívnych či negatívnych postojov člena strany ku augustovej intervenčnej spojeneckej invázii. Stanovené kritérium bolo v konečnej fáze rozhodujúcim či preverovaný člen komunistickej strany obhájil svoje členstvo v nej. Výsledok tohto konania bola tá najpodstatnejšia vec pre následné spoločenské uplatnenie sa.¹² Perzekučné dôsledky s tým spojené mali rovnaký dosah na stratu svojho dovtedajšieho zaradenia i hierarchického postavenia v riadiacich straníckych i iných štruktúrach riadenia spoločnosti a štátu. Najťažšie perzekučné dôsledky sa prejavovali v intelektuálnych zamestnaniach majúcich podobu straty zamestnania spolu s preradením na výkon manuálnej práce.¹³

Dosah personálnych čistiek sa zákonite uplatnil tiež vo sfére riadenia štátnej a verejnej správy. Dôvodom bol fakt obnovenia možnosti zastávať vedúcu funkciu prioritne členovi komunistickej strany na akomkoľvek stupni riadenia a v akejkoľvek verejnej spoločenskej sfére. Rovnakým účinkom postihoval spoločenské organizácie, spisovateľské tiež vedecké zoskupenia. Výnimku nemala ani členská základňa, spolu s vedúcimi predstaviteľmi, naďalej režimom trpiacich nekomunistických politických strán, u ktorých sa preverovala lojalita s komunistickým režimom. Prejavovali sa tiež snahy rovnako postupovať aj vo vzťahu k vedúci predstaviteľom cirkevných organizácií. Spred reformného obdobia došlo k obnoveniu podoby i činnosti Národného frontu ako zväzku povolených všetkých politických strán a spoločenských organizácií, v ktorom si komunistická strana opätovne uplatnila rozhodujúcu riadiacu pozíciu. Vonkajšia prezentácia tohto faktu sa prejavila aj tým, že vedúci predstaviteľ komunistickej strany G. Husák sa stal jeho predsedom. Pre celú československú spoločnosť i pre každý ľudský prvok ju tvoriaci sa tak nezvratne preukázalo potvrdenie bezvýchodiskovosti, opätovný návrat najtvrdšej formy totalitarizmu.

Faktu realizácie konsolidačných opatrení v rámci procesu tzv. normalizácie však chýbal praktický, jednoznačný, i ucelený teoreticko-ideový manuál vychádzajúci z uplatňovanej podstaty marxisticko-leninskej ideológie. Teda oficiálny, záväzný

¹² Nepreverení členovia komunistickej strany nútené ukončili svoje členstvo vo dvoch jeho formách. Najťažšou bolo vylúčenie spočívajúce v nemožnosti opätovného získania členstva. Lahšou formou bolo tzv. vyškrtnutie, teoreticky v budúcnosti mať možnosť byť znovu prijatý za jej člena. Táto skutočnosť v oboch prípadoch postihovala aj ich rodinných príslušníkov, ktorí daný fakt museli uvádzať vo svojich tzv. kádrových materiáloch s účinkami pre svoje zhoršené spoločenské uplatnenie sa. Napríklad obmedzením možnosti štúdia na niektorých vysokých školách, či nezaradením do zodpovedajúceho sa zamestnania.

¹³ Podobnosť s pofebruárovými celospoločenskými čistkami voči inteligencii nebola čisto náhodná. Na Slovensku bolo z komunistickej strany vylúčených viac ako 53 tisíc jej členov, z toho skoro polovica pochádzala z radov inteligencie.

výklad všetkých udalostí obdobia tzv. obrodného procesu. Samozrejme z pozície videnia vedenia sovietskych komunistov a záujmov Sovietskeho zväzu.

Komplexný politický, vo svojich dôsledkoch i právno-aplikačný, rámec získal konsolidačný proces až prijatím rozsiahleho dokumentu „Poučenie z krízového vývoja v strane i spoločnosti po XIII. zjazde KSČ“ / ďalej len Poučenie.../ prijatý Ústredným výborom Komunistickej strany Československa v decembri 1970.¹⁴ Výsledný jeho zovšeobecňujúci obsah sumarizoval spleť tendenčných interpretácií popretkávaných dogmatizmom na tú dobu už prestarnutého boľševického pragmatizmu zameraného na zachovanie ortodoxného fundamentalizmu. V časových reláciách od prelomu rokov 1967/1968 až po nástup nového husákovského celoštátneho vedenia komunistickej strany. S dosahom na nutnosť zavedenia tvrdých represívnych postupov voči tzv. oportunistom v samotnej komunistickej strane.

V súvislosti s prijatým obsahom dokumentu „Poučenie...“ je potrebné osobitne uviesť, že brežnevovským sovietskym vedením - jeho iniciátorom i československým spolutvorcom - sa nepodarilo do jeho textu presadiť ustanovenia o údajnom pozvaní vojsk Varšavskej zmluvy najvyššími československými komunistickými orgánmi i ústavnými štátnymi predstaviteľmi. Stalo sa to zásluhou G. Husáka.

Východiskovou premisou sa tak zákonite stali trvalé a nemenné hodnoty socializmu zadefinované v tretej časti dokumentu.¹⁵ Cez ich prizmu, pri použití voľného výkladu parafrázujúc podstatné časti celého dokumentu, údajne dubčekovské vedenie strany už od jeho nastúpenia na jej čelo od januára 1968 nebolo schopné si plniť túto úlohu. Vytýkala sa mu nejednotnosť, nesúrodosť a v konečnom dôsledku i celková slabosť. Podľa dokumentu tento stav údajne znepokojoval nielen množstvo komunistov, dokonca vraj aj nemalé množstvo nestraníkov. Obe skupiny jednotne mali nesúhlasiť s diskreditáciou strany, dokonca aj s narastajúcimi protisovietskymi výpadmi.¹⁶

Dôvodom takto predstavovaného zhodne celospoločenského pobúrenia malo byť uvádzané tvrdenie o postupujúcom zániku riadenia spoločnosti vedúcimi orgánmi KSČ. V nadväznosti s tým sa údajne do tejto pozície presadzovala pravica. Nejasnosti v tomto smere, teda formy, metódy preberania moci i samotný jej výkon

¹⁴ Išlo o rozsiahly dokument s ktorým sa musel oboznámiť každý člen komunistickej strany i všetci riadiaci pracovníci. Jeho ustanovenia zostali verné klasickým osvedčeným praktikám, nepriniesli do novej doby nové pohľady, nehľadali nové východiská.

¹⁵ Patrili k nim:

- Vedúce postavenie robotníckej triedy a jej avantgardy – komunistickej strany
- Úloha socialistického štátu ako nástroja diktatúry proletariátu
- Marxisticko-leninská ideológia a jej uplatňovanie prostredníctvom všetkých nástrojov masového pôsobenia
- Socialistické spoločenské vlastníctvo výrobných prostriedkov a zásady plánovitého riadenia národného hospodárstva
- Princípy proletárskeho internacionalizmu a ich dôsledné uskutočňovanie v zahraničnej politike, najmä v pomere ku Zväzu sovietskych socialistických republik

¹⁶ To všetko k neurčitému množstvu listov od nešpecifikovaných odosielateľov.

v dokumente nebol zaznamenaný. Jedine ak by sa dalo prijať všeobecné konštatovanie „Poučenia...“ o imperializme dlhodobého vychádzajúceho zo stratégie a taktiky zameraných na rozklad socialistického zriadenia ako takeého.¹⁷ Z tohto pohľadu to bol typický dokument vychádzajúci z marxisticko-leninskej teórie obviňujúcej západný demokratický svet zo snáh o rozvrat socialistického spoločenstva, ktorý mal vyústiť až ku jeho likvidácii a zániku. Dokument však neopomenul uviesť účasť nevyhnutnej participácie československých riadiacich komunistických štruktúr na tejto deštrukcii. Prišiel dokonca s tvrdením, že sa tak dialo za ich všestrannej politickej, morálnej i materiálnej podpory. Dané tvrdenia vyskytujúce sa v dokumente „Poučenie...“ bolo použité na vytvorenie nediskutovateľného stavu existencie kontrarevolúcie v Československu spolu s nutnosťou vojenského zásahu jednoznačne označovaného ako internacionálna pomoc.¹⁸

V „Poučení...“ sa bezproblémovo označili zoskupenia KAN a K 231 za kontrarevolučné organizácie. Takéto zaradenie neodporovalo ani súdobému hodnoteniu zo strany dubčkovského vedenia KSČ. V tejto súvislosti dokument osobitný dôraz, bez bližšieho objasnenia, zameral na tvrdenie, že „...značný vplyv v boji proti socializmu v ČSSR mali sily, ktoré sa angažovali z pozícií sionizmu, jedného z nástrojov medzinárodného imperializmu a antikomunizmu.“¹⁹ Prvky špecifikácie, tak ako aj v iných zovšeobecňujúcich konštatovaniach, sa ani v tomto prípade neprezentovali.

Ideologický duch „Poučenia...“ si osobitne dal záležať na hodnotení prijatých záverov na mimoriadnom tzv. vysočanskom zjazde KSČ. Vo vzťahu ku vyhrotenému ortodoxnému výkladu marxisticko-leninského učenia do rámca všetkého neprípustného zaradil nielen prijatie ucelenej antisovietskej platformy založenej na rôznych opäť nekonkretizovaných ultimatívnych požiadavkách voči sovietskym komunistom i Sovietskemu zväzu. Menovite tiež uvádzal tzv. vysočanským zjazdom otvorene proklamovanú roztržku nielen s Komunistickou stranou Sovietskeho zväzu ale tiež aj s ďalšími, bez ich špecifikácie, bratskými stranami. K vrcholiacim výčitkám však možno zaradiť údajné popretie všetkých revolučných tradícií komunistickej strany i jej marxisticko-leninských programových princípov. S následným

¹⁷ Popravde od už od Októbrovej revolúcie v Rusku v roku 1917 sa tieto snahy stupňovali. Nemožno však zabúdať tiež na obranný charakter takeého počínania. V zahraničnom pôsobení jadrom komunistickej ideológie bola likvidácia kapitalistického spoločenstva prostredníctvom rozšírenia socialistických revolúcií na celom svete.

Na strane západného sveta vo išlo všeobecnosti o používanie vonkajších vplyvov v záujme slobody jednotlivca, najmä v období tzv. studenej vojny, vyslovene evolučnou cestou. Naproti tomu zo strany sovietskych komunistov o podporu násilnej, revolučnej cesty v záujme oslobodenia jednotlivca od kapitalistického útlatku.

¹⁸ S danou doktrínou záchranu socializmu od kontrarevolúcie boli oboznámení sovietski vojaci, ktorých obyvateľstvo márne presviedčalo, že kontrarevolúcie v Československu niet.

¹⁹ Pozri bližšie: letáková podoba „Poučenie z krízového vývoja v strane i spoločnosti po XIII. zjazde KSČ“. In Ideologické oddelenie ÚV KSČ, Praha, 1970, tretia časť.

vyústením komunistickej strany do premeny na „...akési nacionalistické, šovinistické a protisovietske zoskupenie pod názvom Komunistická strana Československa.“²⁰

Na povestný neprekonateľný piadestál neodpušiteľných konaní celej tzv. dubčekovskej éry riadenia strany a štátu dokument vyčlenil jej osobitnú etapu v rozmedzí od prijatia tzv. moskovského protokolu po Husákov nástup na čelo KSČ. Znamenaná záverečná ostrá útočnosť s menovitým zameraním na Dubčeka, Černíka, Smrkovského. Označuje nielen menovaných, ale tiež ďalších nemenovaných vedúcich činiteľov tzv. pražskej jari, za vyslovene už pravicových predstaviteľov. Je možné sa právom domnievať, že ich „pravicosť“ mala mať označovanú podobu nezodpovedného prístupu k plneniu moskovského protokolu, spolu s podporovaním výsledkov nelegálneho tzv. vysočanského zjazdu. Predovšetkým sa tak malo poukazovať nielen na dvojtvárnosť A. Dubčeka. Na jednej strane signatára tzv. moskovského protokolu, ktorý ako celok obsahoval ustanovenia odmietajúce samotnú existenciu rokovania komunistov vo Vysočanoch. V nadväznosti s tým, na strane druhej, so zdôraznením označenia A. Dubčeka ako človeka vierolomného. Teda nepriamo a neopodstatnene jeho označenie ako v podstate bezcharakternú osobu. Nemožno sa preto ubrániť konštatovaniu, že táto už osobná invektiva majúca charakter prežitých boľševickej apologetiky mala nesporne zohrať úlohu zapôsobiť na verejnosť a tak zvýrazniť oprávnenosť vylúčenia A. Dubčeka z radov komunistickej strany už v júni 1970.²¹ Tým aj snaha o ospravedlnenie jeho následného vykázania na okraj spoločnosti. Nepochybniteľným zámerom bolo Dubčekovi zamedziť možnosť zasahovať do spoločenského diania.

Sovietski iniciátori poučovania v „*Poučení z krízového obdobia vývoja v strane i spoločnosti po XIII. zjazde KSČ*“ sa sami nedokázali včas poučiť z potreby československých demokratizačných opatrení vo vládnucej strane, celej spoločnosti i štáte. Tieto pre podstatu myšlienky socializmu v neškodnej podobe okrajovo modifikovali pozitívne poznatky vyspelého západného sveta pri budovaní sociálne únosného zriadenia, spolu s generovaním ekonomickej prosperity. Tým nedokázali neskôr reflektovať obdobné prejavy snáh u nich doma vyúsťujúcich do tzv. gorbačovskej perestrojky a glasnosti. Konečným dôsledkom bol, o pár rokov, politický i ekonomický rozvrát v Sovietskom zväze spolu s jeho rozpadom.

²⁰ Do rámca toho povestného, od začiatku budovania socializmu tzv. sovietskeho typu, neustále opakovaného presvedčovania o lepších „svetlých zajtrajškoch“ prispelo aj Poučenie... svojou propagandistickou formou. V záverečných jeho častiach zvýrazňuje pomoc Sovietskeho zväzu v období tzv. normalizácie nielen v ideologickej oblasti. Tiež v konsolidačnej ekonomickej rovine mimoriadnymi dodávkami obilia, ropy, cenných farebných kovov a iných surovín. To všetko v záujme zabezpečiť odvrátenie hospodárskeho rozvratu a chaosu.

²¹ Do rámca toho povestného, od začiatku budovania socializmu tzv. sovietskeho typu, neustále opakovaného presvedčovania o lepších „svetlých zajtrajškoch“ prispelo aj Poučenie... svojou propagandistickou formou. V záverečných jeho častiach zvýrazňuje pomoc Sovietskeho zväzu v období tzv. normalizácie nielen v ideologickej oblasti. Tiež v konsolidačnej ekonomickej rovine mimoriadnymi dodávkami obilia, ropy, cenných farebných kovov a iných surovín. To všetko v záujme zabezpečiť odvrátenie hospodárskeho rozvratu a chaosu.

Od nástupu G. Husáka do čela KSČ účinnosť všetkých opatrení sa postupne prejavila v rezignácii obyvateľstva. Na dlhé roky poznamenané zmierením sa so zánikom krátkeho obdobia tzv. pražskej jari. Nakoniec aj s nastolenou odlišnou podobou socialistického režimu v mnohých jeho prejavoch pripomínajúcich začiatky rokov diktatúry proletariátu po pražskom završení komunistického puču vo februári 1948. Napriek tomu posledný masový odpor obyvateľstva proti novovznikajúcim poriadkom sa prejavil demonštráciami pri prvom výročí vstupu vojsk Varšavskej zmluvy, ktoré vládnucci režim potlačil zásahom bezpečnostných zložiek štátu.²²

²² Spolu bolo zatknutých viac ako 2400 demonštrujúcich. Neprijemným paradoxom konca politického života A. Dubčeka v období socializmu bola skutočnosť, že podkladom pre zásah proti demonštrujúcim, prevolávajúcim často jeho meno, sa stalo zákonné opatrenie č. 99/1969 Zb. prijaté Predsedníctvom Federálneho zhromaždenia, ktorému vtedy ešte predsedal A. Dubček. Nešlo však o jeho slobodné, vlastné rozhodnutie.

Das Reichsgericht¹

Thomas Olechowski

I.

Das Reichsgericht, um das es in diesem Beitrag geht, ist heute weitgehend in Vergessenheit geraten. Wer im „Handwörterbuch zur Deutschen Rechtsgeschichte“, dem führenden rechtshistorischen Lexikon in deutscher Sprache, unter diesem Lemma nachschlägt, der wird zu einem Gerichtshof geführt, welcher von 1879 bis 1945 die oberste Instanz in Zivil- und Strafsachen des Deutschen Reiches war und seinen Sitz in Leipzig hatte.² Mit seinem österreichischen Namensvetter, der 1869–1918 als Gerichtshof des öffentlichen Rechts in Wien tätig war, hat dieses Deutsche Reichsgericht scheinbar nichts zu tun.

Und doch erklärt sich die Namensgleichheit aus einer gemeinsamen historischen Wurzel beider Gerichte. Diese Wurzel befindet sich in der sogenannten Paulskirchenverfassung von 1849, also in jener Verfassung, die im Zuge der Revolution 1848/49 von der in der Frankfurter Paulskirche tagenden Nationalversammlung beschlossen wurde. Da die Revolution scheiterte, trat diese Verfassung niemals in Kraft, doch wurde sie Anknüpfungspunkt sowohl für die weitere deutsche als auch für die österreichische Rechtsentwicklung, zumal auch österreichische Abgeordnete der Frankfurter Paulskirchenversammlung angehörten und es bis zuletzt strittig blieb, ob Österreich in den Geltungsbereich dieser Verfassung miteinbezogen werden soll oder nicht.³

Darauf kann hier nicht näher eingegangen werden; wesentlich ist nur, dass diese Verfassung einen eigenen Abschnitt V über ein Reichsgericht enthielt. Es sollte das einzige Gericht des Reiches sein, ansonsten sollten die deutschen Länder ihre eigenen Gerichte behalten; insbesondere war keineswegs daran gedacht, die Zivil- und Strafjustiz im Deutschen Reiche zu vereinheitlichen. Vielmehr sollte das Reichsgericht solche Kompetenzen haben, die das Miteinander der deutschen Länder in

¹ Der Verfasser dieser Zeilen war Herrn Botschafter Prof. JUDr. Jozef Klimko über viele Jahre eng verbunden und verdankt ihm insbesondere eine zehnjährige Lehrtätigkeit an der von Prof. Klimko mitgegründeten Paneurópska vysoká škola in Bratislava. Der vorliegende Aufsatz ist zuerst erschienen OLECHOWSKI, Thomas. Reichsgericht. In DURANTHON, Arnaud – HAGUERAU-MOIZARD, Catherine – WOJTYCZEK, Krzysztof (Hgg.). *L'Autriche-Hongrie des années 1866-1918 : une contribution exceptionnelle à la protection des droits de l'Homme*. Actes du colloque tenu à Strasbourg, les 17 et 18 novembre 2017. Nijmegen, 2019, p. 33-46. Die Literaturhinweise wurden für die gegenständliche Zweitveröffentlichung durchgesehen und ergänzt.

² ZIMMER, Erhard. Art. „Reichsgericht“. In ERLER, Adalbert – KAUFMANN, Ekkehard (Hg.). *Handwörterbuch zur Deutschen Rechtsgeschichte IV*. Berlin, 1990, p. 576-580.

³ Ausführlich KÜHNE, Jörg-Detlef. *Die Reichsverfassung der Paulskirche*. Frankfurt am Main: A. Metzner, 1985, 655 p.; HUBER, Ernst Rudolf. *Deutsche Verfassungsgeschichte II*. 3. Auflage, Stuttgart–Berlin–Köln–Mainz 1988, p. 604-619; p. 767-861.

einem sehr föderativ organisierten Deutschen Reich garantierten: Streitigkeiten zwischen dem Reich und einem der Länder oder zwischen verschiedenen Ländern, zwischen den beiden Häusern des Reichstages und einiges mehr sollten hier entschieden werden; auch Ministeranklagen und Anklagen wegen Hoch- und Landesverrat gegen das Reich gehörten vor das Reichsgericht. Vor allem aber sollten deutsche Staatsbürger vor dem Reichsgericht eine Klage erheben können, wenn die „durch die Reichsverfassung ihnen gewährten Rechte“ verletzt worden waren;⁴ ein besonderes Gesetz sollte diese Kompetenz des Reichsgerichts näher regeln, wozu es aus besagten Gründen nicht kam.⁵

Zur selben Zeit, in der in Frankfurt die Nationalversammlung tagte, etwa 600 km weiter östlich, kam in der kleinen Stadt Kremsier (Kroměříž/CZ), der österreichische Reichstag zusammen. Die gewaltsamen Ausschreitungen während der Revolution hatten den Kaiser veranlasst, das ursprünglich in Wien zusammengekommene Parlament hierher zu verlegen.⁶ Hier entstand der später so bezeichnete Kremsierer Verfassungsentwurf, der deutlich von den deutschen Verfassungsdiskussionen beeinflusst war. Auch dieser Entwurf sah ein „oberstes Reichsgericht“ vor – und zwar *neben* dem Obersten Gerichts- und Kassationshof, der bereits für das Zivil- und Strafrecht existierte,⁷ im Kremsierer Entwurf überhaupt nicht erwähnt wurde und offenbar unverändert fortbestehen sollte.

Die Liste der Kompetenzen dieses obersten Reichsgerichts war etwas kürzer als die seines deutschen Pendant, aber letztlich doch sehr ähnlich: Auch hier fanden sich Klagen zwischen Reich und Ländern oder zwischen Ländern und Ländern, Ministeranklagen und Anklagen wegen Hochverrat, sowie auch „Klagen auf Genugthuung wegen Verletzung constitutioneller Rechte durch Amtshandlungen der Staatsbediensteten“ (§ 140 Z. 1).⁸

⁴ Verfassung des Deutschen Reiches vom 28. 3. 1849, §§ 125–128, abgedruckt bei: HUBER, Ernst Rudolf (Hg.). *Dokumente zur Deutschen Verfassungsgeschichte* I. 3. Auflage, Stuttgart–Berlin–Köln–Mainz 1978, p. 108; vgl. HELLER, Kurt. *Der Verfassungsgerichtshof*. Wien 2010, p. 69; GRIMM, Dieter. Gewaltengefüge, Konfliktpotential und Reichsgericht in der Paulskirchen-Verfassung. In MÜSSIG, Ulrike (Hg.). *Konstitutionalismus und Verfassungskonflikt*. Tübingen, 2006, p. 257–267, bes. 261 ff.

⁵ Ein Entwurf zu einem Organisationsgesetz und ein Entwurf zu einem Verfahrensgesetz sind abgedruckt bei Kühne, Reichsverfassung, p. 585–589.

⁶ GOTTMANN, Andreas. Der Reichstag von Kremsier und die Regierung Schwarzenberg. Wien–München, 1995, p. 18.

⁷ Kaiserliches Patent vom 7. 8. 1850 Reichsgesetzblatt Nr. 325, wodurch die Organisation des obersten Gerichts- und Kassationshofes in Wien festgesetzt wird.

⁸ Entwurf der Constitutionsurkunde nach den Beschlüssen des Verfassungsausschusses 1848/49, In REITER, Ilse (Hg.), *Texte zur österreichischen Verfassungsentwicklung 1848–1955*. Wien, 1997, p. 7. Vgl. dazu HUGELMANN, Karl. Das österreichische Reichsgericht (Entstehung, Organisation und Wirksamkeit). In *Zeitschrift für Öffentliches Recht*, 1925, Vol. 4, p. 458–538, hier 459.; HELLER, ref. 4, p. 89. Die Kompetenz zur Entscheidung über Ministeranklagen sollte später, ab 1867, nicht dem Reichsgericht, sondern einem eigenen Forum, dem Staatsgerichtshof zufallen, der allerdings niemals tätig wurde; vgl. dazu zuletzt: KOHL, Gerald – SZABÓ, István (Hgg.). *Staatsgerichtsbarkeit in Mitteleuropa*. Budapest, 2017, 203 s. Auch die Kompetenz zur Entscheidung über

Zu diesem letzten Punkt hatte sich im Reichstag eine nicht uninteressante Diskussion entwickelt, die dann, im 20. Jahrhundert, eine lebhafte rechtshistorische Debatte verursachte.⁹ Die Bezeichnung „Genugthuung“ stammt ganz offensichtlich aus dem österreichischen Allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuch (ABGB) und bedeutet Schadenersatz.¹⁰ Wer in seinen verfassungsmäßig gewährleisteten Rechten verletzt worden war, sollte also Schadenersatz vom Staat erhalten. Eine Kassation des rechtswidrigen Aktes durch das Reichsgericht wurde von der Mehrheit der Abgeordneten dezidiert abgelehnt. Da der Kremsierer Verfassungsentwurf niemals in Geltung trat, ist es Spekulation zu überlegen, was die weiteren Folgen dieser Bestimmung gewesen wären. Eindeutig aber ist, dass die Grundrechte des Kremsierer Entwurfes als gerichtlich einklagbare, subjektive öffentliche Rechte konzipiert waren.¹¹

Der Reichstag von Kremsier wurde kurz vor formeller Beschlussfassung über den Verfassungsentwurf aufgelöst; Kaiser Franz Joseph oktroyierte am 4. März 1849 aus eigener Machtvollkommenheit eine neue Verfassung, die wieder auf dem Kremsierer Entwurf aufbaute. Diese oktroyierte Märzverfassung sah erneut ein Reichsgericht mit ähnlichen Kompetenzen vor,¹² doch auch dieses Reichsgericht trat niemals ins Leben. Die gewaltsame und vollständige Niederschlagung der revolutionären Bewegungen führte vielmehr in ganz Österreich zunächst zu einer Phase, in der die Verfassung nur zu einem sehr geringen Teil wirksam wurde und die tatsächlichen Machtverhältnisse, nämlich die einer Militärdiktatur, nur verschleiern sollte. 1851 schließlich wurde die oktroyierte Märzverfassung ganz aufgehoben, und die Ära des sog. Neoabsolutismus brach an.¹³ Auch in dieser Zeit kam es zu Überlegungen, besondere Einrichtungen etwa zur Entscheidung über Kompetenzkonflikte zu schaffen,¹⁴ doch kamen auch diese Pläne niemals zur Ausführung.

Hochverratsdelikte wurde niemals vom Reichsgericht wahrgenommen, sondern verblieb bei der ordentlichen Gerichtsbarkeit; vgl. dazu SCHMETTERER, Christoph. Der strafrechtliche Schutz von Kaiser und Kaiserhaus in Österreich von 1848–1918, In *Journal on European History of Law*, 2016, Vol. 7, No. 1, p. 12–27.

⁹ BRAUNEDER, Wilhelm. Zum Wesen der Grundrechte des „Kremsierer Entwurfs“. In *Österreichische Juristen-Zeitung*, 1989, Vol. 44, p. 417–419; WALTER, Robert. Waren die „Grundrechte“ des „Kremsierer Verfassungsentwurfs“ bloße „Staatszielbestimmungen“? Eine Erwiderung. In *Österreichische Juristenzeitung*, 1990, Vol. 45, p. 609–613. Ohne neue Argumente: BRAUNEDER, Wilhelm. Zum Charakter der ersten Grundrechte in Österreich 1848/49. In JABLONER, Clemens et al. (Hgg.), *Gedenkschrift Robert Walter*. Wien, 2013, p. 69–77.

¹⁰ Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch vom 1. 6. 1811 (Wien 1811) § 1232.

¹¹ So auch WALTER, ref. 9.

¹² Reichsverfassung für das Kaiserthum Oesterreich vom 4. 3. 1849, Reichsgesetzblatt Nr. 150, §§ 106–107. Vgl. HUGELMANN, ref. 8, p. 462; GOTTSMANN, ref. 6, p. 88 ff.

¹³ HELLER, ref. 4, p. 91.

¹⁴ Der mit kaiserlichem Patent vom 26. 2. 1861, Reichsgerichtsblatt Nr. 22, geschaffene Staatsrat sollte nach § 5 seines Statutes „bei Kompetenzkonflikten und in streitigen Angelegenheiten öffentlichen Rechtes“ entscheiden – eine Formulierung, die später wörtlich in Artikel StGG-ERG übernommen wurde, vgl. HUGELMANN, ref. 8, p. 464.

II.

Dass das Reichsgericht 1869, mehr als zwanzig Jahre nach seinem ersten Auftauchen in deutschen und österreichischen Verfassungsentwürfen, letztlich doch ins Leben treten konnte, war Folge einer Vielzahl von Faktoren, die hier nur skizziert werden können. Seit 1861 existierte wieder ein Parlament, der Reichsrat, in Österreich, doch weigerte sich Ungarn, dieses Parlament zu beschicken.¹⁵ 1867 kam es daher zum sog. österreichisch-ungarischen Ausgleich, durch den die Habsburgermonarchie völlig umgestaltet und Ungarn zu einem gleichberechtigten Staat neben Österreich wurde, nur mehr durch das Kaiserhaus und gewisse gemeinsame Angelegenheiten miteinander verbunden. Kaiser Franz Joseph I. hatte diesen Ausgleich eigenmächtig mit den Vertretern der Ungarn ausverhandelt und den österreichischen Reichsrat aufgelöst, um freie Hand zu haben; erst nach der Einigung mit Ungarn wurde der Reichsrat wiedereinberufen und vor vollendete Tatsachen gestellt. Die tschechischen Abgeordneten protestierten gegen diese Vorgehensweise und boykottierten den Reichsrat in den folgenden Jahren; die deutschsprachigen Abgeordneten hingegen versuchten, das Optimum aus der Situation zu schlagen und gaben ihre Zustimmung zum Ausgleich nur Zug um Zug mit dem Zugeständnis konstitutioneller Reformen.¹⁶

Basierend auf dieser Ausgangslage entstand nun die sog. Dezemberverfassung vom 21. Dezember 1867, die bis zum Untergang der Monarchie Bestand haben sollte, die allerdings nur für die österreichische Reichshälfte, nicht für Ungarn galt. Sie war keine einheitliche Verfassungsurkunde, sondern bestand aus einer Reihe formell selbständiger Gesetze, die allerdings gemeinsam in Kraft traten. Unter diesen Gesetzen befand sich auch ein „Staatsgrundgesetz über die allgemeinen Rechte der Staatsbürger“ (StGG-ARStB) sowie ein „Staatsgrundgesetz über die Einsetzung eines Reichsgerichts“ (StGG-ERG).¹⁷

Diese Staatsgrundgesetze waren von einem Komitee ausgearbeitet worden, das aus neun Abgeordneten bestand, die vorwiegend aus dem deutschliberalen Lager stammten. Mit der Erstellung eines Entwurfes für das Staatsgrundgesetz über das Reichsgericht wurde Rafael Kremer von Auenrode (1826–1901) beauftragt; er war

¹⁵ OLECHOWSKI, Thomas. Vom Oktoberdiplom zum Februarpatent. In ROSNER, Willibald – MOTZ-LINHART, Reinelde (Hgg.). 1861 und die Folgen. Region und Parlamentarismus. Die Vorträge des 31. Symposions des Niederösterreichischen Instituts für Landeskunde. St. Pölten, 2013, p. 22-35.

¹⁶ Ausführlich STOURZH, Gerald. Die österreichische Dezemberverfassung von 1867. In STOURZH, Gerald. *Wege zur Grundrechtsdemokratie*. Wien/Köln, 1989, p. 239-258.; HAIDER, Barbara. *Die Protokolle des Verfassungsausschusses des Reichsrates vom Jahre 1867*. Wien, 1997, p. 25 ff. Vgl. nunmehr auch OLECHOWSKI, Thomas. Die österreichische Dezemberverfassung. Konstitutionalismus - Grundrechte - Gerichtsbarkeit des öffentlichen Rechts. In *Diké*, 2019, Vol. 3, No. 1, p. 3-15.

¹⁷ Reichsgesetzblatt Nr. 142 und 143. Vgl. HELLER, ref. 4, 94 f.

Jurist und beruflich als Notar im oberösterreichischen Gmunden tätig.¹⁸ Politisch betätigte er sich erst seit 1861 im oberösterreichischen Landtag und erst seit 1867 im Reichsrat; im Gegensatz zu mehreren anderen seiner Kollegen im Komitee hatte er also weder der Paulskirchenversammlung noch dem Kremsierer Reichstag angehört, ließ sich aber dennoch von diesen beiden Vorbildern deutlich beeinflussen.¹⁹ Sein Entwurf wurde hinsichtlich der Kompetenzen des Reichsgerichts unverändert angenommen. Nur was die Organisation des Reichsgerichtes betraf, entspann sich im Reichsrat eine längere Debatte.²⁰

Das StGG-ERG umfasste nur sechs Artikel, verwies aber in seinem letzten Artikel auf ein Ausführungsgesetz. Dieses wurde im folgenden Jahr im Justizministerium ausgearbeitet, im November 1868 im Reichsrat eingebracht und dort bis April 1869 durchberaten; am 18. April 1869 sanktionierte der Kaiser das „Reichsgerichts-Organisationsgesetz“ (ROG).²¹ Am 21. Juni 1869 nahm das Reichsgericht seine Tätigkeit auf.²²

III.

Das Reichsgericht hatte seinen Sitz in Wien, und zwar, ab 1874, im ehemaligen Hotel Britannia am Schillerplatz, wo auch noch sein Nachfolger, der Verfassungsgerichtshof, bis 1925 blieb. Das Reichsgericht bestand aus einem Präsidenten, einem Vizepräsidenten sowie zwölf Mitgliedern und vier Ersatzmitgliedern, die alle vom Kaiser ernannt wurden. Doch war der Kaiser nur bei der Ernennung von Präsident und Vizepräsident völlig frei. Dagegen hatten das Herrenhaus und das Abgeordnetenhaus das Recht, für je sechs Mitglieder und drei Ersatzmitglieder Dreivorschläge zu erstatten.²³ Die Mitgliedschaft im Reichsgericht war ein Ehrenamt, es war den Mitgliedern gestattet, daneben auch andere öffentliche Funktionen, wie etwa ein Abgeordnetenmandat, wahrzunehmen; die parallele Tätigkeit in einem

¹⁸ HAIDER, ref. 15, p. 68 ff.; p. 76.

¹⁹ Vom Subkomitee hatte Kremer (nur) die Anweisung erhalten, sich an der Verfassung 1849 zu orientieren; Kremer diskutierte seinen Entwurf vor offizieller Einreichung aber auch mit Adolf Freiherr von Pratobevera, dem Obmann des Verfassungsausschusses, vgl. HAIDER, ref. 15, p. 115.

²⁰ Dabei ging es um die Frage, wie viele Mitglieder und Ersatzmitglieder von den beiden Häusern des Reichsrates nominieren werden sollten; das Herrenhaus setzte eine Parität beider Häuser durch, vgl. HAIDER, ref. 15, p. 117; HELLER, ref. 4, p. 100.

²¹ Gesetz vom 18. 4. 1869, Reichsgesetzblatt Nr. 44, betreffend die Organisation des Reichsgerichtes (im Folgenden: ROG). Vgl. dazu WALTER, Robert. Die Organisation des Verfassungsgerichtshofes in historischer Sicht. In LENTZE, Hans et al. (Hgg.). *Festschrift für Ernst Carl Hellbling*. Salzburg, 1971, p. 731-781.

²² Wiener Zeitung Nr. 144 vom 25. 6. 1869, 1.

²³ Artikel 5 StGG-ERG. Vgl. dazu ausführlich NESCHWARA, Christian. Verfassungsgerichtsbarkeit im Spannungsfeld von Monarch und Parlament: Österreichs Reichsgericht von 1869 bis 1918. In *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanistische Abteilung*, 2006, Vol. 123, p. 310-325, eine Auflistung sämtlicher Mitglieder des Reichsgerichtes ebenda p. 326-342.

anderen Gericht wurde sogar als besonders positiv bewertet.²⁴ Selbst wenn ein Reichsgerichtsmitglied zum Minister berufen wurde, schied es in der Regel nicht aus dem Gericht aus, sondern stellte seine Mitgliedschaft nur ruhend. Nur im Falle einer Ernennung zum Ministerpräsidenten, was immerhin zweimal der Fall war, schied die betreffende Person auch offiziell aus dem Reichsgericht aus.²⁵

Hervorhebenswert ist, dass keine wie immer geartete Disziplinargewalt über die Richter existierte; dies war zwar anlässlich der Beratungen über das Organisationsgesetz diskutiert worden, doch auch hier gab sich der Reichsrat überzeugt, dass Fälle, in denen ein Disziplinarverfahren nötig sein werde, nicht eintreten werden, da ja schon bei der Ernennung der Mitglieder „mit der größten Vorsicht zu Werke gegangen wird“.²⁶ Tatsächlich sind keine Skandale oder ähnliches aus der inneren Geschichte des Reichsgerichts 1869–1918 bekannt, es muss offen bleiben, ob sich tatsächlich alle Mitglieder in den knapp fünfzig Jahren, in denen das Reichsgericht tätig war, stets moralisch einwandfrei verhielten, oder ob es andere, außerrechtliche Mechanismen gab, die im Fall des Falles eingriffen.

Das Reichsgericht trat viermal jährlich zu „Sessionen“ zusammen, die oft mehr als eine Woche in Anspruch nahmen und in denen insgesamt 2.392 Fälle zur öffentlichen, mündlichen Verhandlung kamen.²⁷ Diese wurden von zunächst zwei, ab 1904 drei ständigen Referenten vorbereitet, denen damit eine Schlüsselrolle zukam.²⁸ Hervorzuheben ist hier besonders der ständige Referent Anton Hye Ritter von Glunek, der dieses Amt von Beginn der reichsgerichtlichen Tätigkeit bis zu seinem Tode 1894, als er im 88. Lebensjahr stand, bekleidete.²⁹ Er war es auch, der 1874 damit begann, die Erkenntnisse des Reichsgerichtes im Druck zu veröffentlichen. Die nach ihm benannte Sammlung wurde nach seinem Tod von Präsidialsekretär

²⁴ HUGELMANN, ref. 8, p. 502.

²⁵ Alfred Fürst zu Windisch-Graetz (Mitglied des Reichsgerichts 1883–1893, Ministerpräsident 1893–1895), Kasimir Graf Badeni (Mitglied des Reichsgerichts 1892–1895, Ministerpräsident 1895–1897). Dagegen wurde z.B. Joseph Unger 1869 zum Mitglied des Reichsgerichts gewählt, stellte seine Mitgliedschaft 1871, bei seiner Ernennung zum Minister ohne Portefeuille, ruhend und kehrte nach seiner Demission als Minister 1879 ins Reichsgericht zurück, wo er 1881 zum Präsidenten desselben aufstieg. Vgl. NESCHWARA, ref. 23, p. 335–337.

²⁶ So der Abgeordnete Haerdtl in der Herrenhaus-Debatte vom 16. 3. 1869, vgl. OLECHOWSKI, Thomas. *Die Einführung der Verwaltungsgerichtsbarkeit in Österreich*. Wien, 1999, 47 f.

²⁷ Alle statistischen Angaben folgen den Aufstellungen im Band XVII/4 der von Anton Hye begründeten und nach dessen Tod von Karl Hugelmann fortgeführten Sammlung der Erkenntnisse des Reichsgerichts (Wien 1919).

²⁸ HUGELMANN, ref. 8, p. 499 f.

²⁹ Geboren in Gleink (heute ein Stadtteil von Steyr in Oberösterreich am 26. 5. 1807, gestorben am 8. 12. 1894. Ab 1842 Professor des Strafrechts an der Universität Wien, 1848 Generalsekretär im Justizministerium, 1867 Justizminister, 1871/72 Rektor der Universität Wien. Auf ihn gehen u.a. das Pressegesetz 1849, das Strafgesetz 1852 und die Strafprozessordnung 1853 zurück. Vgl. OBERKOFER, Gerhard. Anton Joseph Freiherr Hye von Glunek. In BRAUNEDER, Wilhelm (Hg.). *Juristen in Österreich*. Wien, 1987, p. 152–155.; OLECHOWSKI, ref. 26, p. 111 f und passim; OLECHOWSKI, Thomas. *Die Entwicklung des Strafrechts in Österreich bis 1918*. Wien, 2004, p. 244–246, p. 335–337.

Karl Hugelmann bis zum Ende der Tätigkeit des Gerichtshofes fortgesetzt. Der letzte Band erschien 1919, bereits nach Ausrufung der Republik, aber noch immer mit einem Doppeladler auf dem Titelblatt – ein in anderen Staaten wohl undenkbarer Anachronismus.

Das Reichsgericht war zuständig, über gewisse, im Staatsgrundgesetz taxativ aufgezählte Kompetenzkonflikte zu entscheiden, und zwar einerseits über Konflikte zwischen Justiz- und Verwaltungsbehörden, andererseits über Konflikte zwischen verschiedenen Gebietskörperschaften.³⁰ 1876, nach Errichtung des Verwaltungsgerichtshofes, kam auch die Entscheidung über Kompetenzkonflikte zwischen dem Verwaltungsgerichtshof und den ordentlichen Gerichten hinzu. Kompetenzkonflikte zwischen dem Verwaltungsgerichtshof und dem Reichsgericht selbst hingegen sollten von einem Senat entschieden werden, der je zur Hälfte von beiden Gerichtshöfen besetzt wurde und dem der Präsident des Obersten Gerichtshofes vorsah; auf diese Weise sollte die Gleichrangigkeit der beiden Gerichte gewahrt bleiben.³¹ Ansonsten aber entschied das Reichsgericht alleine und endgültig über den Umfang seiner eigenen Kompetenzen.³²

Das Reichsgericht war ferner zuständig über Ansprüche zu entscheiden, die sich gegen den österreichischen Staat oder ein österreichisches Land richteten, „wenn solche Ansprüche zur Austragung im ordentlichen Rechtswege nicht geeignet sind.“³³ Der Gesetzgeber hatte hier vor allem daran gedacht, dass verschiedene Gebietskörperschaften Ansprüche gegeneinander durchsetzen wollten, wie dies auch z.B. im ersten einschlägigen Erkenntnis der Fall war: Damals, 1870, erhob die Stadt Laibach (Ljubljana/SLO) Klage gegen den Krainer Landesausschuss auf Anerkennung gewisser Ansprüche in Bezug auf Benützung der Landes-Krankenanstalt; die Klage wurde abgewiesen.³⁴ Die besagte Kompetenz des Reichsgerichtes konnte aber auch von Einzelpersonen in Anspruch genommen werden. Die volle Tragweite dieser Klagsmöglichkeit wurde den Zeitgenossen erst bewusst, als ein gewisser Dr. Anton Torre, Gymnasiallehrer in Zara in Dalmatien, im Juli 1871 eine Klage auf Anrechnung von gewissen Dienstzeiten und, daraus folgend, auf Auszahlung von insgesamt

³⁰ Artikel 2 StGG-ERG; HUGELMANN, ref. 8, p. 467 f; HELLER, ref. 4, p. 105.

³¹ Gesetz vom 22. 10. 1875, Reichsgesetzblatt 1876 Nr. 37, wodurch in theilweiser Abänderung des [StGG-ERG] Bestimmungen über die Entscheidung von Kompetenzconflicten zwischen dem Verwaltungsgerichtshofe und den ordentlichen Gerichten, sowie zwischen dem Verwaltungsgerichtshofe und dem Reichsgerichte getroffen werden; vgl. OLECHOWSKI, ref. 26, p. 191-194; 226-227.

³² Artikel 4 StGG-ERG.

³³ Artikel 3 lit a StGG-ERG; HUGELMANN, ref. 8, p. 469 f; OLECHOWSKI, ref. 26, p. 51 f.

³⁴ Erkenntnis des Reichsgerichts vom 26. 7. 1870, In HYE VON GLUNEK, Anton. Sammlung der nach gepflogener öffentlicher Verhandlung geschöpften Erkenntnisse des k.k. österreichischen Reichsgerichtes. Band I. Wien, 1874, p. 4.

800 Gulden an Gehaltszulagen gegen das k.k. Unterrichtsministerium erhob.³⁵ In der mündlichen Verhandlung erklärte der Vertreter des Unterrichtsministeriums, Karl Lemayer, dass für derartige Ansprüche nicht das Reichsgericht, sondern der Verwaltungsgerichtshof zuständig sei. Das Problem war hierbei, dass der Verwaltungsgerichtshof in der Dezemboverfassung zwar vorgesehen, aber, im Gegensatz zum Reichsgericht, noch nicht aktiviert worden war. Der zuständige Referent im Reichsgericht, Anton Hye, wollte den Gymnasiallehrer aber nicht auf eine ungewisse Zukunft vertrösten. Offenbar im Bestreben, dem Lehrer rasch zu seinem Recht zu verhelfen, bejahte er die Kompetenz des Reichsgerichts und die Verpflichtung des Ministeriums, die Gehaltszulage auszuzahlen, und er konnte die Mehrheit der Richter von seiner Meinung überzeugen. Eine wahre Flut von Klagen anderer Beamter in ähnlichen oder vergleichbaren Fällen war die Folge, sodass diese Kompetenz des Reichsgerichtes letztlich die am häufigsten in Anspruch genommene war; rund zwei Drittel aller vor dem Reichsgericht verhandelten Sachen betrafen Gehalts- oder Pensionszahlungen an Beamte.

Es sei an dieser Stelle bemerkt, dass diese Entwicklung maßgeblichen Einfluss auf die Errichtung des Verwaltungsgerichtshofes 1876 hatte; das Reichsgericht blieb aber auch weiterhin das zentrale Forum für Beamte, und ebenso der Verfassungsgerichtshof der Republik Österreich, der diese Kompetenz vom Reichsgericht „erbte“.³⁶ Erst 1929 wurde die Kompetenz, über Beamtenansprüche zu entscheiden, ausdrücklich an den Verwaltungsgerichtshof übertragen; dem Verfassungsgerichtshof verblieben Klagen über sonstige Ansprüche, doch hatte diese Kompetenz (heute Art 137 B-VG) in der Folge nur mehr wenig praktische Bedeutung.

Damit jedoch zur dritten, letzten und – aus heutiger Sicht – bedeutsamsten Kompetenz des Reichsgerichtes: Dieses war befugt, „über Beschwerden der Staatsbürger wegen Verletzung der ihnen durch die Verfassung gewährleisteten politischen Rechte“ zu entscheiden, „nachdem die Angelegenheit im gesetzlich vorgeschriebenen administrativen Wege ausgetragen worden ist.“³⁷

Gehen wir die einzelnen Elemente dieses Rechtssatzes durch: Bei den „durch die Verfassung gewährleisteten politischen Rechte“ handelte es sich um die Grundrechte, wie sie insbesondere im Staatsgrundgesetz über die allgemeinen Rechte der Staatsbürger enthalten waren, also insbesondere Vereins- und Versammlungsfreiheit, Glaubens- und Gewissensfreiheit oder Pressefreiheit, aber auch gewisse andere politische Rechte, wie insbesondere das Wahlrecht oder das Recht eines Beamten,

³⁵ Erkenntnis vom 15. 7. 1871. HYE VON GLUNEK, ref. 34, p. 18. Vgl. ausführlich OLECHOWSKI, ref. 26, p. 56 f; OLECHOWSKI, Thomas. Marksteine in der Entwicklung der österreichischen Verwaltungsgerichtsbarkeit, In *Zeitschrift der Verwaltungsgerichtsbarkeit*, 2017, Vol. 4, p. 19-27.

³⁶ OLECHOWSKI, ref. 26, p. 233-235.

³⁷ Artikel 3 lit. b StGG-ERG.

der zum Abgeordneten gewählt worden war, keinen Urlaub in Anspruch nehmen zu müssen, um sein Mandat wahrnehmen zu können.³⁸

Dagegen entschied das Reichsgericht 1873, dass der Schutz des Eigentumsrechtes zwar in Art. 5 StGG-ARStB garantiert sei, dass es sich aber um kein politisches Recht, sondern um ein Privatrecht handle, weshalb das Reichsgericht unzuständig sei, über Enteignungen und ähnliche Eingriffe des Staates in das Eigentumsrecht zu erkennen.³⁹ Es war vermutlich Hans Kelsen, der im Zuge der Beratungen zur republikanischen Bundesverfassung, in der die Kompetenz ansonsten wörtlich übernommen wurde, das kleine Wörtchen „politisch“ beseitigte, wodurch es ab 1920 möglich wurde, dass der Verfassungsgerichtshof, als Nachfolger des Reichsgerichtes, nun auch zum Schutz des Eigentumsrechtes tätig werden sollte;⁴⁰ heute ist dies sogar eines der am häufigsten herangezogenen Grundrechte.⁴¹

Zurück zum Verfassungstext von 1867: Die Wendung „nachdem die Angelegenheit im gesetzlich vorgeschriebenen administrativen Weg ausgetragen worden ist“, beinhaltet zweierlei: Erstens, dass es sich überhaupt um einen Rechtsstreit mit einer Verwaltungsbehörde handelt. Weder eine Verletzung des Grundrechtes durch den Gesetzgeber, noch durch ein Gericht, noch durch eine Privatperson konnten vor dem Reichsgericht bekämpft werden; an diese Fälle war 1867 überhaupt nicht gedacht worden. Zweitens bedeutet die Wendung, dass die in ihren Rechten verletzte Person sich nicht sofort gegen einen Verwaltungsakt zur Wehr setzen konnte, sondern zunächst Beschwerde bei der übergeordneten Verwaltungsinstanz erheben musste, und wenn über dieser Behörde noch eine dritte Instanz existierte, auch bei dieser und so fort. Lediglich gegen letztinstanzliche Verwaltungsakte, also insbesondere Akte der Ministerien oder der Landesausschüsse, konnte Beschwerde beim Reichsgericht erhoben werden.

³⁸ HYE VON GLUNEK, ref. 34, p. 535.

³⁹ Im gegenständlichen Fall ging es um die zwangsweise Trockenlegung eines Teiches: Erkenntnis vom 24. 4. 1873. HYE VON GLUNEK, ref. 34, p. 41. Vgl. allgemein zu diesem Problem HUGELMANN, ref. 8, p. 524.

⁴⁰ Die Entstehungsgeschichte des heutigen Art. 144 B-VG ist verwickelt; Hans Kelsen hatte in seinen Vorentwürfen geplant, die Sonderverwaltungsgerichtsbarkeit des VfGH zugunsten der allgemeinen Verwaltungsgerichtsbarkeit zu beseitigen. Erst im sog. Privatentwurf Mayr wird sie wieder in den Verfassungstext aufgenommen, hier heißt es, dass der VfGH „über Beschwerden wegen Verletzung eines der in den Artikel 107 bis 135 gewährleisteten Rechte“ entscheiden soll, zumal die Grundrechte damals ja noch als Teil des B-VG geplant waren; vgl. SCHMITZ, Georg. Die Vorentwürfe Hans Kelsens für die österreichische Bundesverfassung. Wien, 1981, 304 f. Im weiteren Verlauf wird davon Abstand genommen, im Vorläufigen Verfassungstext des Verfassungsunterausschusses vom 29. 8. 1920 ist erneut von den „verfassungsmäßig gewährleisteten politischen Rechte[n]“ die Rede; das Wort „politisch“ entfällt dann auf Antrag „des Experten [= Hans Kelsen] und des Gesetzgebungsdienstes der Staatskanzlei [= Georg Froehlich und Egbert Mannlicher]“; vgl. ERMACORA, Felix. *Quellen zum Österreichischen Verfassungsrecht*. Wien, 1967, p. 412, 492. Eine genauere Zuordnung ist aufgrund der Quellenlage nicht möglich.

⁴¹ In den vergangenen 30 Jahren (1988–2017) befassen sich nicht weniger als 1.056 verfassungsgerichtliche Erkenntnisse mit Art. 5 StGG-ARStB.

Welche Wirkungen hatte eine reichsgerichtliche Beschwerde? Im Staatsgrundgesetz war diese Frage nicht thematisiert worden, erst anlässlich der Beschlussfassung über das ROG 1869 tauchte sie auf. Und hier setzte die Regierung gegen den zähen Widerstand einiger Abgeordneter durch, dass ein Erkenntnis des Reichsgerichts in Grundrechtsbeschwerden – im Gegensatz zu den vorhin erwähnten Klagen – nur eine feststellende Wirkung haben sollte; das Reichsgericht sollte weder die Möglichkeit besitzen, den verfassungswidrigen Verwaltungsakt aufzuheben noch, Schadenersatz zuzuerkennen.⁴² Seine Möglichkeiten waren also viel begrenzter als es z.B. der Kremsierer Entwurf von 1848/49 vorgesehen hatte.⁴³ Justizminister Eduard Herbst war von der Überzeugung getragen, dass die Verwaltungsbehörden von sich aus den Verwaltungsakt aufheben würden. – In einer kleinen, viel zu wenig beachteten Studie ist der Wiener Verfassungsrechtler Werner Svoboda 1971, gestützt auf umfangreiche Archivstudien, der Frage nachgegangen, ob sich die 1869 geäußerte Hoffnung des Justizministers erfüllte. Seine Antwort war differenziert; jedenfalls aber konnte er eine Reihe von Fällen nachweisen, in denen die Verwaltungsbehörde durchaus bewusst das reichsgerichtliche Erkenntnis ignorierte und an ihrem Verwaltungsakt festhielt.⁴⁴ Erst 1919 erhielt der Verfassungsgerichtshof als Nachfolger des Reichsgerichtes die Möglichkeit, verfassungswidrige Verwaltungsakte zu kassieren.⁴⁵

Es sei ein kurzer Blick auf die einzelnen Grundrechte gestattet, die in sehr unterschiedlichem Ausmaß Gegenstand der reichsgerichtlichen Judikatur waren.⁴⁶ Mit Abstand am häufigsten, nämlich jeweils mehr als 150mal, wurden die Vereinsfreiheit und das Wahlrecht thematisiert, nur zweimal dagegen das Briefgeheimnis und einmal die Wissenschaftsfreiheit. Das Recht auf Gleichheit vor dem Gesetz, heute die am häufigsten bezogene Norm des Staatsgrundgesetzes über die allgemeinen Rechte der Staatsbürger, wurde lediglich neunmal vom Reichsgericht herangezogen; es wurde vom Reichsgericht auch weit restriktiver interpretiert, als dies heute durch den Verfassungsgerichtshof geschieht.⁴⁷ In einem Erkenntnis aus

⁴² HUGELMANN, ref. 8, p. 473; OLECHOWSKI, ref. 26, p. 46 f.

⁴³ WALTER, ref. 9, p. 610.

⁴⁴ SVOBODA, Werner Robert. Die tatsächliche Wirkung der Erkenntnisse des österreichischen Reichsgerichts (1869–1918). In *Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht*. 1971, Vol. 21, p. 183–196.

Vgl. dazu nunmehr auch DZIADZIO, Andrzej. Die Grundrechte der Dezemberverfassung von 1867 in der administrativen Praxis – zwischen Bürokratie und Rechtsstaat. In DURANTHON, Arnaud – HAGUERAU-MOIZARD, Catherine – WOJTYCZEK, Krzysztof (Hgg.). *L'Autriche-Hongrie des années 1866-1918 : une contribution exceptionnelle à la protection des droits de l'Homme*. Actes du colloque tenu à Strasbourg, les 17 et 18 novembre 2017. Nijmegen, 2019, p. 15-32.

⁴⁵ Gesetz vom 3. 4. 1919, Staatsgesetzblatt Nr. 212, Artikel II Z. 5.

⁴⁶ Vgl. dazu den Überblick bei HELLER, ref. 4, p. 118–127; statistische Angaben wiederum nach Hye/Hugelmann, Erkenntnisse XVII/4.

⁴⁷ Vgl. die Aufstellungen bei Hye/Hugelmann, Erkenntnisse XVII/4, 334–337.

dem Jahr 1907 z.B. heißt es ausdrücklich, dass die Gleichheit vor dem Gesetz nicht garantiere, dass die Verwaltungsbehörde immer gleich entscheiden müsse.⁴⁸

Größte politische Bedeutung erlangte demgegenüber die reichsgerichtliche Judikatur zum Grundsatz der Gleichheit aller Nationalitäten im Reich, und namentlich war es der Grundsatz, dass sich auch juristische Personen, insbesondere auch Gemeinden, an das Reichsgericht wenden können, der dazu führte, dass das Reichsgericht in mehr als hundert Fällen in das Nationalitätenrecht der Monarchie eingriff. Das Recht der freien Meinungsäußerung war in 59 Fällen Gegenstand einer Beschwerde; meist ging es dabei aber um das Recht von Gemeinden, ihre Meinung zu äußern. Auf die Pressefreiheit beriefen sich Beschwerdeführer nur in drei Fällen, und in allen Fällen folgte eine Abweisung der Beschwerde, jedesmal mit dem Hinweis, dass die bekämpfte Maßnahme der Behörde vom Pressegesetz gedeckt war.⁴⁹

Dies führt uns zu einem prinzipiellen, schon zuvor kurz angedeuteten Problem der reichsgerichtlichen Judikatur: Das Reichsgericht konnte einen Rechtsbruch nur aufzeigen, wenn dieser im Verwaltungsakt selbst lag, nicht, wenn das Gesetz, auf den sich der Verwaltungsakt stützte, verfassungswidrig war. Generell existierte im alten Österreich kein Verfassungsgericht, das verfassungswidrige Gesetze aufheben konnte. Dies wurde schon von Zeitgenossen kritisiert; 1885 veröffentlichte Georg Jellinek ein Buch mit dem Titel „Ein Verfassungsgerichtshof für Österreich“, in dem er die These äußerte, dass ein Parlament, dass ein verfassungswidriges Gesetz beschließe, seine Kompetenzen überschreite.⁵⁰ Er erhob daher die Forderung, dass das Reichsgericht als Kompetenzgerichtshof dazu berufen sein solle, derartige Fälle zu überprüfen. Die Forderung wurde viel beachtet und diskutiert, aber bis zum Ende der Monarchie nicht umgesetzt.

IV.

Der Zusammenbruch der Monarchie führte auch beim Reichsgericht zu einer Reihe von Komplikationen. Seine letzte Session hielt es vom 7.–14. Oktober 1918 ab und verhandelte in dieser Woche 21 Fälle.⁵¹ Am 23. November, elf Tage nach dem Regierungsverzicht des Kaisers, kündigte das Reichsgericht in der amtlichen „Wiener Zeitung“ an, dass es in der dritten Dezemberwoche seine nächste Session halten werde und dabei auch u.a. über eine Klage auf Auszahlung von Lehrerpensionsbezügen gegen den galizischen Landesausschuss erkennen wolle! Am 3.

⁴⁸ Erkenntnis vom 19. 4. 1907, *Hye/Hugelmann* Nr. 1492.

⁴⁹ OLECHOWSKI, ref. 29, p. 664.

⁵⁰ JELLINEK, Georg. Ein Verfassungsgerichtshof für Österreich. Wien, 1885. Vgl. dazu schon OLECHOWSKI, Thomas. Grundrechte und ihr Schutz in der Habsburgermonarchie. In *Österreichische Richterzeitung*, 2010, Vol. 88, p. 30-37; HELLER, ref. 4, p 107 f, 128-134.

⁵¹ *Hye/Hugelmann* Nr. 2372–2392.

Dezember 1918 verkündete die Wiener Zeitung jedoch, dass diese Session „auf unbestimmte Zeit vertagt“ worden sei.⁵²

Zu diesem Zeitpunkt war die Monarchie schon längst zerfallen. Der tschechoslowakische Nationalrat hatte bereits am 2. November 1918 beschlossen, dass die Angelegenheiten des ehemaligen Reichsgerichts, soweit sie das Gebiet der Tschechoslowakei betrafen, künftig vom Obersten Verwaltungsgerichtshof mit zu besorgen seien.⁵³ Das deutschösterreichische Staatsamt für Justiz dagegen setzte auf möglichste Kontinuität und entwarf Ende November/Anfang Dezember 1918 ein Gesetz, mit dem das Reichsgericht fast unverändert, auch unter Beibehaltung seines Namens, in den Bestand der Republik Deutschösterreich überstellt werden sollte. Dagegen erhob der damalige Konsulent in der deutschösterreichischen Staatskanzlei, Hans Kelsen, am 9. Dezember Einspruch: Schon mit Rücksicht auf den Zusammenbruch des „Reiches“ könne es kein „Reichsgericht“ mehr geben; er schlug die neue Bezeichnung „Verfassungsgericht“ vor, was Staatskanzler Karl Renner dann in „Verfassungsgerichtshof“ änderte.⁵⁴ Dieser neue Verfassungsgerichtshof übernahm mit dem Gesetz vom 25. Jänner 1919 die Kompetenzen des Reichsgerichtes unverändert; seine Mitglieder sollten sämtlich vom Staatsrat ernannt werden, ohne dass ein anderes Organ Nominierungsrechte besaß. Faktisch wurden sechs Mitglieder und zwei Ersatzmitglieder des ehemaligen Reichsgerichtes in den Dienst des neuen Verfassungsgerichtshofes übernommen; auch das Amtsgebäude am Schillerplatz, die Bibliothek und das nichtrichterliche Personal wurden übernommen. Die größte Kontinuität zwischen Reichsgericht und Verfassungsgerichtshof zeigt das Protokoll der Präsidialgeschäfte auf, das die ganzen bewegten Wochen über weitergeführt wurde:⁵⁵ Offenbar erst nachträglich wurde, und zwar beim 21. Februar 1919, dem Tag der Amtsübergabe vom letzten Präsidenten des Reichsgerichtes, Karl von Grabmayr, an den ersten Präsidenten des Verfassungsgerichtshofes, Paul von Vitorrelli, mit roter Tinte ein Strich gezogen und der Stempel „Deutschösterreichischer Verfassungsgerichtshof“ eingedrückt; die durchlaufende Zählung aller Geschäftsstücke für das Jahr 1919 wurde beibehalten.

Die vorhin erwähnte Stellungnahme Hans Kelsens zum Entwurf des Staatsamtes für Justiz vom 9. Dezember 1918 ist ein ganz wesentliches Dokument in der Geschichte des österreichischen Verfassungsgerichtshofes. Behauptet doch Kelsen

⁵² Wiener Zeitung Nr. 271 vom 23. 11. 1918, 1; Wiener Zeitung Nr. 279 v. 3. 12. 1918, 6.

⁵³ Gesetz vom 2. 11. 1918, Sammlung der Gesetze und Verordnungen des tschechoslowakischen Staates Nr. 3; vgl. OLECHOWSKI, ref. 26, p. 255.

⁵⁴ Entwurf eines Gesetzes über die Errichtung eines Verfassungsgerichtshofes, mit Motivenbericht Kelsens abgedruckt bei SCHMITZ, ref. 40, p. 308-310. Vgl. JABLONER, Clemens. Die Gerichtshöfe des öffentlichen Rechts im Zuge des Staatsumbaus 1918 bis 1920. In *Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs*, 2011, No. 1, p. 213-227, besonders 221.

⁵⁵ Dieses Protokollbuch befindet sich nach wie vor im Verfassungsgerichtshof selbst und wurde mir vom Leiter der Bibliothek des Verfassungsgerichtshofes, Hon. Prof. Dr. Josef Pauser, gezeigt, wofür ich ihm herzlich danke.

in dieser Stellungnahme, dass das Bedürfnis „nach einem Gerichte, das nach jeder Richtung dem Schutze der Verfassung dient, sehr fühlbar“ sei und forderte daher eine künftige Ausdehnung der Kompetenzen des neuen Verfassungsgerichtshofes – zu der es dann ja auch kam.

Bekanntlich war der österreichische Verfassungsgerichtshof nicht der erste, dem das Recht zukam, Gesetze auf ihre Verfassungsmäßigkeit zu überprüfen; das tschechoslowakische Verfassungsgericht kam ihm wenige Monate zuvor. Der Hauptunterschied zwischen diesen beiden Gerichten war, dass die Gesetzeskontrolle die einzige Kompetenz des tschechoslowakischen Verfassungsgerichts war, während der österreichische Verfassungsgerichtshof diese Kompetenz mit jenen des ehemaligen Reichsgerichtes verband.⁵⁶ Hierin erscheint mir der Schlüssel für die Frage zu liegen, weshalb der österreichische Verfassungsgerichtshof – im Gegensatz zu seinem tschechoslowakischen Bruder – so erfolgreich werden konnte.

⁵⁶ Dazu OSTERKAMP, Jana. Verfassungshüter ohne politischen Rückhalt. Das tschechoslowakische Verfassungsgericht nach 1920 im Vergleich mit Österreich, In *Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs*, 2011, No. 1, p. 275-290, besonders 281.

Slovenská národná rada proti trojústave (Malá vzbura v komunistickom parlamente v predvečer Novembra 1989)

Ondrej Podolec

Abstrakt: Štúdia sa zaoberá odporom poslancov slovenského komunistického parlamentu (Slovenská národná rada) voči direktíve komunistickej strany o príprave trojústavy Československej socialistickej republiky, Českej socialistickej republiky a Slovenskej socialistickej republiky. Príslušné rokovanie Slovenskej národnej rady sa konalo necelé tri týždne pred Novembrom 1989. Hneď po páde komunistického režimu Slovenská národná rada svoj vynútený súhlas s trojústavou zrušila.

KLúčové slová: právne dejiny, Slovensko, Československo, federácia, ústava, komunistický režim, November 1989

Úvod

Malá vzbura poslancov komunistického parlamentu sa odohrala na pôde Slovenskej národnej rady (ďalej SNR) necelé tri týždne pred novembrovými udalosťami roku 1989, ktoré spustili pád komunistického režimu. Pokus o odsúhlasenie zrušenia ústavnoprávneho zakotvenia existencie samostatnej slovenskej ústavy zastihol SNR presne na prelome dvoch politických režimov. Jej posledné rokovanie „v starých časoch“ sa už nenieslo v duchu tradičného jednohlasného schvaľovania právnych predpisov, o ktorých sa vopred rozhodlo v skutočnom centre moci – v úzkom vedení vládnucej komunistickej strany. Pokojné vody republikového zákonodarného zboru, ktorý v „znormalizovanej“ federácii prijímal v rámci kompetencií republík len málo samostatných právnych úprav, rozvírila požiadavka na vyslovenie súhlasu s návrhom ústavného zákona, ktorý zakotvoval legislatívny proces prijímania novej (tzv. trojjedinej) československej ústavy.

Problematike postavenia a činnosti parlamentu v komunistickom režime (osobitne republikových národných rád v politickom systéme československej federácie) doteraz nevenovala historiografia (resp. právna historiografia) väčšiu pozornosť, čo pravdepodobne vyplývalo najmä z prevažne formálneho charakteru ich existencie i činnosti.

Postavením komunistického parlamentu sa okrem príslušných kapitol v syntézach právnych dejín zaoberali publikácie Zdenka Jičínského¹ a Petra

¹ JIČÍNSKÝ, Zdeněk. Vznik České národní rady v době pražského jara 1968 a její působení do podzimu 1969. Köln: Index, 1984, 143 s.; JIČÍNSKÝ, Zdeněk. Československý parlament v polistopadovém vývoji. Praha: NADAS-AFGH s. r. o., 1993, 175 s.

Roubala², ktorí sa zamerali najmä na zlomové okamihy dejín i štúdia Jana Bureša³. Dokumentovaním a analýzou činnosti Slovenskej národnej rady sa dlhodobo zaoberá Natália Petranská Rolková⁴ a v posledných rokoch sú otázky dejín parlamentarizmu predmetom systematického výskumu Adély Gjuričovej i Tomáša Zahradníčka⁵. Udalosťami okolo pripravovanej novej ústavy sa vo svojich prácach osobitne zaoberali Jozef Žatkuliak⁶ a Jozef Beňa⁷.

Slovenská a česká verejnosť sa o zámere vládnucej strany prijať novú ústavu oficiálne dozvedela z prejavu generálneho tajomníka Ústredného výboru (ďalej ÚV) Komunistickej strany Československa (KSČ) a prezidenta Gustáva Husáka na XVII. zjazde KSČ: „Keď hovoríme o socialistickom štáte, jeho federatívnom usporiadaní, treba pripomenúť, že dozrel čas na vypracovanie novej Ústavy Československej socialistickej republiky. Od jej prijatia uplynulo štvrtstoročie. Za ten čas nastali významné zmeny. Vývoj si vynútil mnohé doplnky vo forme ústavných zákonov, ktoré treba zjednotiť v jedinom ústavnom dokumente.“⁸ Na základe deklarovaných záverov zjazdu boli konštituované príslušné komisie a začali sa prípravné práce. Nevyhnutnosť prijatia novej ústavy bola zdôvodňovaná predovšetkým potrebou nanovo prehľadne zakotviť štátoprávne otázky („základné zmeny, ktoré nastali od prijatia

² ROUBAL, Petr. Starý pes, nové kousky: kooptace do Federálního shromáždění a vytváření polistopadové politické kultury. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., 2013, 109 s.

³ BUREŠ, Jan. Československý parlament v roce 1989. In DOUBEK, Vratislav – POLÁŠEK, Martin et al. *Parlament v čase změny. Případové studie z vývoje českého a československého parlamentarismu*. Praha: Akropolis, 2011, s. 123-148.

⁴ PETRANSKÁ ROLKOVÁ, Natália. Proces demokratizácie federálneho a slovenského parlamentu a cesta k slobodným voľbám v roku 1990. In JAŠEK, Peter (ed). *20. výročie Nežnej revolúcie. Zborník z vedeckej konferencie*. Bratislava 11. – 12. november 2009. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2010, s. 239-250; PETRANSKÁ ROLKOVÁ, Natália – HRNKO, Anton. *Slovenský parlament v premenách času*. Bratislava: Kancelária Národnej rady Slovenskej republiky, 2018, 237 s.

⁵ GJURIČOVÁ, Adéla – ZAHRADNÍČEK, Tomáš. *Návrat parlamentu. Česi a Slováci ve Federálním shromáždění 1989-1992*. Praha: Argo, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., 2018, 276 s.; GJURIČOVÁ, Adéla. Dvojakost v genetickém kódu. Národní rady v politickém systému socialistického Československa. In GJURIČOVÁ, Adéla – ZAHRADNÍČEK, Tomáš (eds). *Kořeny a tvář národního parlamentu. Česká národní rada 1968-2018. Sborník z konference konané 17. – 18. května 2018 v Poslanecké sněmovně Parlamentu České republiky*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i. 2019, s. 49-58; ZAHRADNÍČEK, Tomáš. Od regionálního sovětu k národnímu parlamentu. Tři fáze proměny České národní rady v letech 1989-1992. In GJURIČOVÁ, Adéla – ZAHRADNÍČEK, Tomáš (eds). *Kořeny a tvář národního parlamentu. Česká národní rada 1968-2018. Sborník z konference konané 17. – 18. května 2018 v Poslanecké sněmovně Parlamentu České republiky*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i. 2019, s. 59-77.

⁶ ŽATKULIAK, Jozef. Slovenská národná rada v štátoprávnom kontexte v rokoch 1990 – 1992. In LONDÁK, Miroslav – MICHÁLEK, Slavomír et al. *20 rokov samostatnej Slovenskej republiky. Jedinénošť a diskontinuita historického vývoja*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2013, s. 166-195; ŽATKULIAK, Jozef. Spory o novú ústavu česko-slovenskej federácie v druhej polovici 80. rokov XX. storočia. In *Historický časopis*, 2008, roč. 56, č. 1, s. 161-190.

⁷ BEŇA, Jozef. Diskontinuitná kontinuita slovenských dejín. Sedemdesiat rokov ústavného vývoja Slovenska (1944-2014). Bratislava: Atticum, 2014, s. 181-186.

⁸ Pozri XVII. zjazd Komunistickej strany Československa: Praha 24. marca – 28. marca 1986. Bratislava: Pravda, 1986, s. 39.

doterajšej ústavy a ústavného zákona o československej federácii“), a tiež nanovo formulovať občianske práva a slobody občanov („vytvoríť ústavné základy spoločensko-politického rozvoja spojeného s prestavbou a demokratizáciou socialistickej spoločnosti“).⁹

Pokus o prijatie novej ústavy v rokoch 1987 - 1989 bol súčasťou pripravovaných reforiem komunistického režimu na konci osemdesiatych rokov dvadsiateho storočia. Mala byť základom rekonštrukcie právneho poriadku plánovanej na prvú polovicu deväťdesiatych rokov, ktorá patrí medzi menej známe epizódy vo vývoji nášho právneho poriadku. V rôznom štádiu príprav sa nachádzali rýchle a dočasné zmeny reagujúce na dynamicky sa vyvíjajúcu situáciu v sovietskom bloku i koncepcia a zásady veľkej rekonštrukcie právneho poriadku. Do zabudnutia upadli najmä z dôvodu, že po páde komunistického režimu boli opatrnícke prestavbové reformy už prekonané vývojom.

Špecifiká „československého modelu“ komunistického režimu z druhej polovice osemdesiatych rokov boli dané osobitnými okolnosťami jeho vývoja. Normalizačná garnitúra vedenia vládnucej strany sa nachádzala pod tlakom reformnej politiky nového generálneho tajomníka Ústredného výboru Komunistickej strany Sovietskeho zväzu Michaila Gorbačova, i vývoja v okolitých krajinách sovietskeho bloku – Poľsku a Maďarsku, kde akcelerovali evolučné reformy smerujúce k politickému pluralizmu a trhovému hospodárstvu.

M. Gorbačov, ktorý nastúpil na čelo ZSSR, a teda i celého sovietskeho bloku v roku 1985, sa snažil nájsť východisko z hlbokej politickej i ekonomickej krízy vytvorením akejsi syntézy nezlučiteľného, t. j. komunistickej ideológie s princípmi demokracie, politického pluralizmu i trhovej ekonomiky.¹⁰ Symbolmi reformy politického a hospodárskeho systému sa stali pojmy „perestrojka“ (prestavba) a „glasnosť“ (sloboda slova). Byrokraticky skostnatené riadenie upadajúcej ekonomiky mali oživiť limitované prvky trhového hospodárstva, ktoré by priniesli motiváciu pre väčšiu efektivitu i technologický vývoj. Prvky politickej plurality a reálneho parlamentarizmu zas mali zvýšiť reálny podiel občanov na riadení štátu. Reformy sa premietli aj do zmien v sovietskej zahraničnej politike, čo malo kľúčový vplyv na postavenie krajín sovietskeho bloku. Popri zlepšení vzťahov so Západom bola jej novým prvkom postupná rezignácia na zasahovanie do ich vnútorného vývoja.

⁹ Federální shromáždění Československé socialistické republiky 1989, V. volební období, Parlamentná tlač č. 185, Návrh poslanců Federálního shromáždění JUDr. Ludka Kapitoly, Jána Pamplúcha, doc. Ing. Rudolfa Rohlička, DrSc., Ing. Jozefa Šimútha a Richarda Tichého na vydání ústavního zákona o způsobu přijetí nové Ústavy Československé socialistické republiky, České socialistické republiky a Slovenské socialistické republiky. Dostupné na internete: <<https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=61614>>.

¹⁰ Bližšie pozri GORBAČOV, Michail Sergejevič. *Můj život*. Praha: Ottovo nakladatelství 2013, 464 s.; GORBAČOV, Michail Sergejevič. *Prestavba a nové myslenie pre našu krajinu a pre celý svet*. Bratislava: Pravda 1987, 288 s.

Husákovo a neskôr Jakešovo vedenie vládnucej KSČ síce obligátne prevzalo do svojej rétoriky nové reformné politické heslá z Moskvy a deklarovalo aj ich realizáciu, no v pude mocenskej sebazáchovy ich v praktickej politike skôr sabotovalo.¹¹ Paradoxom ich politiky bolo, že hoci ich mocenská pozícia vychádzala z mocenského zásahu Moskvy, v tomto čase odtiaľ prichádzalo jej ohrozenie. Akékoľvek snahy o čo i len čiastočnú politickú či názorovú pluralitu priamo podkopávali základy režimu normalizácie nastoleného po invázii vojsk piatich štátov Varšavskej zmluvy v auguste 1968. Bolo preto ťažko predstaviteľné, že by sa realizátorom procesu demokratizácie politického režimu a ekonomických reforiem stala vládnuca garnitúra dosadená po potlačení československého pokusu o reformu, ktorá sa na gorbačovskú politiku v mnohom podobala.

Základným štátoprávnym „kameňom úrazu“ pripravovanej ústavy sa stal jej „trojjediný charakter“. Toto jej smerovanie naznačil už generálny tajomník G. Husák pri vyššie spomínanom prejave na XVII. zjazde, keďže hovoril len o „federálnej“ československej ústave, pričom republiky ani len nespomenul. Politický systém štátu pritom už necelé dve desaťročia fungoval v akomsi provizóriu, keď stále neboli prijaté ústavy republík, ktoré predpokladal ústavný zákon o československej federácii z roku 1968.¹²

Zásadné politické rozhodnutie o príprave trojústavy bolo prijaté v reálnom centre moci - Predsedníctve ÚV KSČ 4. mája 1987. Pozostávalo zo súhlasu na zahájenie prípravných prác a ustanovenia prípravných komisií. Načrtnutý harmonogram prípravy obsahoval po vypracovaní základného návrhu dva hlavné míľniky – rámcové schválenie XVIII. zjazdom KSČ, po ktorom by nasledovala formálna všeludová diskusia. Rovnako formálne konečné schválenie ústavy zákonodarnými zbormi bolo predpokladané v dvoch variantoch – v októbri 1990, alebo marci 1991.

Prípravné komisie mali byť ustanovené dve – prvá mala mať expertný a druhá politický charakter. Pracovná komisia Predsedníctva ÚV KSČ, v ktorej mali zasadať predovšetkým odborníci na ústavné právo mala pôsobiť pod vedením Karola Laca, ktorého neskôr vystriedal Marián Čalfa. Slovensko v nej ďalej zastupovali napríklad profesor Andrej Bajcura (vtedajší dekan Právnickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave a predsedu Ústavnoprávneho výboru SNR), Oľga Ovečková (z Ústavu štátu a práva Slovenskej akadémie vied), Milan Čič (vtedajší minister spravodlivosti Slovenskej socialistickej republiky), Štefan Grman, Július Hanus, Ján Lazar, Ivan Okáli, či Viliam Plevza.

Súbežne pracujúcej „politickej“ komisii, zloženej zo zástupcov Národného frontu a KSČ predsedal z titulu svojej funkcie generálny tajomník ÚV KSČ. Mala až

¹¹ Bližšie pozri PULMANN, Michal. *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha: Scriptorium, 2011, 240 s.; BALUN, Peter (ed.). 1988. *Rok před změnou. Zborník a dokumenty*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2009, 394 s.

¹² Ústavný zákon č. 143/1968 Zb. o československej federácii.

140 členov (z toho 103 členov KSČ), z ktorých bolo 43 slovenskej národnosti.¹³ Nový generálny tajomník Miloš Jakeš na zasadnutí politickej komisie zdôvodnil prípravu ústavy nasledovne: „ide o to, aby nová ústava vyjadрила dosiahnutý vývojový stupeň štátu a spoločnosti, zakotvila základné zmeny, ktoré nastali od prijatia doterajšej ústavy i ústavného zákona o československej federácii, aby vytvorila ústavné základy pre prebiehajúcu prestavbu a zohrala dôstojnú úlohu aktívneho činiteľa ďalšieho rozvoja československej štátnosti, našej socialistickej spoločnosti“.¹⁴

Napriek tomu, že opatrnej liberalizácii režimu by skôr zodpovedala decentralizácia, v rámci prác na novej ústave sa objavovali viac tendencie smerujúce k oslabovaniu právomocí republik v prospech federálnych orgánov. Na podporu centralizačných návrhov používali ľudia z okolia predsedu vlády Ladislava Adamca najmä ekonomické argumenty. Tieto snahy vyvolávali kritický ohlas na Slovensku, v rámci ktorú umožňovala československá forma „glasnosti“. V rozsahu rozšírených mantinelov vtedajšej cenzúry sa objavili aj kritické články, predovšetkým na stránkach Literárneho týždenníka a Nového Slova.¹⁵ Pracovné návrhy ústavy vyvolávali na Slovensku pobúrenie aj vďaka viacerým symbolickým ustanoveniam. V preambule sa napríklad opúšťal „incipit“ „My, národ český a slovenský“ z roku 1968, ktorý bol nahradený znením „My, ľud československý“, národné republiky tiež nemali mať ani vlastné štátne symboly, navyše sa mal zachovať ahistorický a neheraldický štátny znak z roku 1960. Pokiaľ ide o rozdelenie kompetencií, návrhy konzervovali stav zakotvený centralizačnými zákonmi z roku 1970, pričom zároveň vytvárali možnosti na ďalšie okliešťovanie právomocí republík.¹⁶ Pozície zástancov silného postavenia republik sa neskôr značne oslabili odchodom Júliusa Hanusa a Milana Čiča z pracovnej komisie.¹⁷

Otázka, či sa budú pripravovať tri ústavy alebo jedna trojústava, nebola podľa svedectva jej člena A. Bajcuru ani predmetom rokovania komisie, ale politickou direktívou: „bolo nám povedané, že pôjdeme s jednou ústavou (...) komisia ÚV KSČ sa touto otázkou viac nezapodievala“. Naopak za riešenie v podobe troch ústav sa

¹³ Národní archiv Praha (ďalej NA), fond (ďalej f.) ÚV KSČ, P 81/88, P 87/88, P 124/89, P 130/89, P132/89, P 135/89.

¹⁴ Slovenská národná rada, 16. schôdza, 31. októbra 1989, Stenografická sprava o schôdzi Slovenskej národnej rady. Dostupné na internete: <<https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=10148>>.

¹⁵ ŽATKULIAK, Spory, ref. 6, s. 179; pozri tiež Slovenská národná rada, VIII. volebné obdobie, Zápisnica z 34. schôdze Výboru SNR pre národné výbory a národnosti. Dostupné na internete: <<https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=10475>>; Návrh Ústavy Československé socialistickej republiky, České socialistickej republiky a Slovenské socialistickej republiky (výňatky z poslednej pracovnej verze). In GRONSKÝ, Jan (ed.). *Komentované dokumenty k ústavným dejinám Československa III. 1960-1989*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, 2007, s. 390-441.

¹⁶ NA, f. ÚV KSČ, P 124/89; pozri tiež GRONSKÝ, ref. 15; ŽATKULIAK, Jozef. Realizácia a normalizačná revízia česko-slovenskej federácie (september 1968 – december 1970). Dokumenty. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., 2011, 560 s.

¹⁷ ŽATKULIAK, Spory, ref. 6, s. 173-174.

postavila komisia ÚV pre politický systém, ako poradný orgán ÚV Komunistickej strany Slovenska (KSS), ktorá pripomienkovala i stanovisko ÚV KSS. Vo svojom stanovisku upozorňovala, že „z doterajšieho priebehu prác na návrhu ústavy ČSSR, ČSR a SSR na základe rokovania orgánov SNR, komisie ÚV KSS pre politický systém, ako aj názorov teoretickej fronty a tvoriacej sa verejnej mienky možno usudzovať, že podstatná časť obyvateľstva bude v rámci všeludovej diskusie naklonená k prijatiu troch ústav ako Ústavy ČSSR, ČSR a SSR.“¹⁸

Na základe tohto politického rozhodnutia Predsedníctva ÚV KSČ bol následne vypracovaný návrh ústavného zákona o spôsobe prijatia novej Ústavy Československej socialistickej republiky, Českej socialistickej republiky a Slovenskej socialistickej republiky.¹⁹ Otázniky vyvolával fakt (osobitne v podmienkach komunistického režimu), že tak dôležitý ústavný zákon upravujúci postup pri prijímaní ústavy mal byť schvaľovaný ako poslanecký návrh. Aby skupina poslancov vyzerala reprezentatívnejšie (napríklad aj z národnostného hľadiska) bola neskôr rozšírená z 5 na 12 poslancov.²⁰ Podľa oficiálnej verzie tak poslanci vo svojom návrhu aplikovali „záver Komisie KSČ a Národného frontu pre prípravu novej ústavy“, ktorá odporučila, aby „na základe osvedčených štátoprávných skúseností“ bola prijatá nová ústava ako spoločná „Ústava Československej socialistickej republiky, Českej socialistickej republiky a Slovenskej socialistickej republiky“, pričom jej „trojjedinú povahu“ mal vyjadrovať aj jej veľmi dlhý názov. Takto zakotvený procedurálny postup prijatia spoločnej ústavy federácie a oboch republík mal byť v súlade so „zásadami socialistickeho federalizmu a socialistickej demokracie“.

Nový model tzv. trojjedinej ústavy bol v akejsi preambule navrhovaného ústavného zákona odôvodnený „osvedčenými zásadami“ federatívneho usporiadania Československej socialistickej republiky, v ktorej „ústava je výrazom dohody a súhlasu zvrchovanej a rovnoprávnej Českej socialistickej republiky a Slovenskej socialistickej republiky“, a tiež „kontinuitou“ s ústavným zákonom o československej federácii, čím bola asi myslená dvadsaťročná prax, keď tento federálny ústavný zákon zakotvoval existenciu oboch ústav národných republík, ktoré neboli reálne prijaté. Práve zrušenie ustanovenia o existencii národných ústav (išlo o článok 142 odst. 2, prvá veta ústavného zákona č. 143/1968 Sb., o československej federácii) bolo aj

¹⁸ Slovenská národná rada, VIII. volebné obdobie, Zápisnica z 33. schôdze Ústavnoprávneho výboru Slovenskej národnej rady konanej 26. októbra 1989. Dostupné na internete: <<https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=10282>>.

¹⁹ Federální shromáždění Československé socialistické republiky 1989, V. volební období, Parlamentná tlač č. 185 Návrh poslanců Federálního shromáždění JUDr. Ludka Kapitoly, Jána Pampúcha, doc. Ing. Rudolfa Rohlička, DrSc., Ing. Jozefa Šimútha a Richarda Tichého na vydání ústavního zákona o způsobu přijetí nové Ústavy Československé socialistické republiky, České socialistické republiky a Slovenské socialistické republiky. Dostupné na internete: <<https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=61614>>.

²⁰ Slovenská národná rada, VIII. volebné obdobie, Zápisnica z 33. schôdze Ústavnoprávneho výboru Slovenskej národnej rady, 26. októbra 1989. Dostupné na internete: <<https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=10282>>.

obsahom jedného z ustanovení predloženého poslaneckého návrhu, ktoré malo otvoriť cestu k federálnej trojústave. Slovom dôvodovej správy: „skúsenosti z viac ako dvadsaťročnej existencie československej federácie a jej uplatňovania v podmienkach dvojčlenného federatívneho usporiadania potvrdili účelnosť jednotnej úpravy ústavnoprávnych pomerov federácie a republík v spoločnom ústavnom dokumente“. Aj toto pomerne cynické konštatovanie odzrkadľujúce pragmatický „federálny“ pohľad na problematiku postavenia republík vyvolávalo v kuloároch SNR pobúrenie, čo sa prejavilo aj v nebývalo kritických poznámkach vo vystúpeniach poslancov. Dôvodová správa popri formálnom odkaze na „vzájomné rešpektovanie suverenity federácie i republík“, zdôrazňovala princípy „zásadnej jednoty politického systému, rovnosti práv a povinností občanov na celom území štátu jednoty socialistickej hospodárskej sústavy“. Cieľom novej trojústavy podľa nej bolo odstrániť „doterajšiu roztrieštenosť ústavných predpisov“ a zjednotiť ich v jedinom ústavnom dokumente.

Pokiaľ išlo o mechanizmus vzniku novej ústavy, ktorý mal ústavný zákon zakotviť, rozhodovať mali všetky tri parlamenty, čím sa republikové národné rady stali ústavodárnymi orgánmi aj ohľadom federálnej ústavy („so zreteľom na originálnu suverenitu Českej socialistickej republiky a Slovenskej socialistickej republiky“), čo do istej miery prejudikovalo aj ich rozhodovaciu právomoc aj pri neskorších ústavných zmenách. Federálne zhromaždenie teda malo rozhodnúť o prijatí novej trojústavy po jej schválení Českou národnou radou a Slovenskou národnou radou. Zákonodarnú iniciatívu mal mať v tomto prípade Národný front, ktorý bol strešnou organizáciou politických strán i jednotných masových spoločenských organizácií vytvorených komunistickým režimom. (Českej národnej rade mal návrh ústavy predložiť Ústredný výbor Národného frontu Českej socialistickej republiky, Slovenskej národnej rade Ústredný výbor Národného frontu Slovenskej socialistickej republiky a Federálnemu zhromaždeniu Ústredný výbor Národného frontu Československej socialistickej republiky.)

O ďalšom legislatívnom procese ústavného zákona rozhodovalo Predsedníctvo Federálneho zhromaždenia na zasadaní, ktoré sa konalo 23. októbra 1989. Pre rokovanie ústavného zákona malo prebehnúť „kabinetným spôsobom“ bez toho, aby vyvolalo vo verejnosti výraznejší ohlas (dôvodné obavy boli najmä pred reakciou slovenskej spoločnosti). Na program sa preto dostalo ako posledný trinásty bod programu, hoci išlo o právny predpis, ktorý mal mať zásadný dopad na štátoprávne usporiadanie republiky. Obligátny priebeh rokovania tohto orgánu v podobe plnenia straníckych smerníc výrazne narušil jeho člen Jozef Šimúth. Bol predsedom Strany slovenskej obrody, na ktorú sa po februári 1948 nútene premenovala Demokratická strana a spoluputovala akúsi imitáciu politického pluralizmu v rámci Národného frontu. J. Šimúth vystúpil s návrhom, aby ústavný zákon o spôsobe prijatia novej ústavy nebol prerokovaný v tom kalendárnom roku a celkovo ani nebol prerokúvaný v takom rýchlom tempe. Popri tom (poznajúc formálnosť takýchto procesov

v komunistickom štáte) žiadal, aby sa všeludová diskusia o návrhu ústavy nezačala už v marci 1990, ale „aby sa to celé oddialilo“.

Zároveň sa dištancoval od prerokovávaného návrhu ústavného zákona, pod ktorým bol formálne ako jeden s jeho navrhovateľov podpísaný. (Do skupiny navrhovateľov sa totiž dostal viac-menej náhodne, keďže sa v tom čase akurát nachádzal v Prahe.) Keďže sa z jeho obsahom (predovšetkým so zrušením národných ústav) nestotožňoval, odmietal tiež byť jeho predkladateľom na pôde SNR.

Svoje výhrady adresoval aj generálnemu tajomníkovi ÚV KSČ M. Jakešovi a predsedovi Federálneho zhromaždenia Aloisovi Indrovi, keď uviedol, že „zrušenie tak závažného zákona o československej federácii, ako je existencia ústavy Československej socialistickej republiky a ústav národných republík je tak závažné, že tomu musí predchádzať seriózna príprava a musí sa zabezpečiť verejná informovanosť“. Za túto „opovážlivosť“ ho čakala strata všetkých funkcií, pričom sankciám unikol len vďaka následnému pádu komunistického režimu.

Predsedníctvo Federálneho zhromaždenia bolo preto nútené prijať nové uznesenie, ktorým rozšírilo skupinu predkladateľov o nových poslancov (Jozefa Andráša, Zdeňka Česku, Karola Laca, Oldřišku Mikundovou, Ladislava Mráza, Václava Rabasa a Dobromilu Vávrovú). Predkladaním návrhu ústavného zákona na pôde SNR poverila K. Laca. Od SNR sa obligátne očakávalo, že bez znalosti budúcej podoby ústavy poslušne odhlasuje akýsi „bianco“ súhlas s procesom ústiacej do prijatia federálnej trojústavy. V odborných kruhoch už ale kolovali viaceré verzie pracovných návrhov (ktoré potvrdzovali obavy z centralizácie štátu), či napríklad aj odmietavé stanovisko Ústavu štátu a práva Slovenskej akadémie vied, ku ktorému nemal nikto odvahu sa oficiálne prihlásiť. Objavovali sa aj kritické ohlasy so strany historikov i vyššie spomínané opatrné kritické stanoviská publikované vo viacerých slovenských periodikách. Poznajúc nálady na Slovensku začínalo teda byť prerokovanie na pôde SNR považované za riziko, pričom jeho výsledok už nebolo možné stopercentne „usmerniť“, či kontrolovať. Predsedníctvo federálneho parlamentu sa teda dohodlo na riešení, že nie je potrebná plenárna schôdza SNR k tomuto ústavnému zákonu, ale že ho stačí formálne prerokovať v jej výboroch, pričom zhrnutie záverov ich zasadnutí a prípadné pripomienky mal vo svojej správe pre Predsedníctvo Federálneho zhromaždenia zosumarizovať predseda SNR Viliam Šalgovič.²¹

Aby bol zákon v SNR ľahšie priechodný, bolo pre poslancov zorganizované politické školenie, na ktorom mali koncepciu tzv. trojjedinej ústavy prezentovať minister federálnej vlády Marián Čalfa a K. Laco, ktorý sa tak za jedným rečníckym pulcom stretol so svojim nástupcom vo funkcii vedúceho pracovnej ústavnej komisie. Profesor ústavného práva (nositeľ titulu akademik) a predseda legislatívnej rady

²¹ Slovenská národná rada, VIII. volebné obdobie, Zápisnica zo 43. schôdzy Predsedníctva Slovenskej národnej rady. Dostupné na internete: <<https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=9951>>; pozri tiež ŽATKULIAK, Spory, ref. 6, s. 186.

federálnej vlády bol z jej vedenia zosadený²² na podnet predsedu vlády Ladislava Adamca i vplyvného člena Predsedníctva ÚV KSČ A. Indru. Hlavným dôvodom bolo, že ako jeden z niekdajších tvorcov federatívneho usporiadania štátu bol na rozdiel od svojho nástupcu obhajcom silného postavenia republik v rámci federácie. Centralizačný tlak vedenia KSČ (v tomto období v ňom mocensky dominovali najmä generálny tajomník M. Jakeš, A. Indra, Jan Fojtík a L. Adamec) i federálnych štátnych orgánov sa zvýšil po páde Gustáva Husáka v decembri 1987 a následnom odchode jeho mocenskej skupiny (do ktorej patrili aj ďalší zástancovia silného postavenia národných republik Peter Colotka, Július Hanus) z vrcholných stranických i štátnych pozícií.²³

Predseda SNR V. Šalgovič napokon napriek interným obavám z priebehu i výsledku rokovania zvolal 19. októbra 1989 mimoriadnu plenárnu schôdzu SNR na 31. októbra.²⁴ Keďže na Slovensku už neoficiálne kolovali pracovné verzie ústavy, poslanci mali podľa neho oveľa viac informácií, než mali pôvodne dostať. Dalo by sa povedať, že na rozdiel od Federálneho zhromaždenia, ktoré sa premenilo na skutočný parlament až na zasadnutiach po 17. novembri 1989, SNR vykročila na cestu smerujúcu k emancipácii ústavného orgánu už na mimoriadnom zasadnutí 31. októbra 1989. V tejto chvíli prestala byť „hlasovacím automatom“ poslušne a jednohlasne schvaľujúcim rozhodnutia skutočného mocenského centra štátu - vedenia vládnucej strany.

Snahou komunistického režimu vždy bolo, aby zloženie poslaneckého zboru navonok aspoň formálne zodpovedalo „triednemu“ rozvrstveniu spoločnosti. Pre veľkú časť poslancov predstavoval výkon poslaneckého mandátu príležitosť na získanie dôležitých kontaktov, či možnosť nákupov v hlavnom meste vtedajšej Slovenskej socialistickej republiky. Zatiaľ, čo väčšina zástupcov „robotníkov a roľníkov“ bola tradične pasívna a ich vystúpenia pozostávali len z povinných politických fráz, sebavedomejšie vystupovali predovšetkým osobnosti s akademickej obce, či kultúry, pričom ich odvaha narušiť dovtedajšie zaužívané pomery pramenila aj z ich pozície

²² ŽATKULIAK, Spory, ref. 6, s. 172.

²³ HÜBL, Milan. *Cesty k moci*. Praha: Naše vojsko 1990, s. 81-108; BARNOVSKÝ, Michal. Vedenie KSČ a KSS – od nástupu M. Gorbačova po november 1989. In SZOMOLÁNYI, Soňa – PEŠEK, Jan (eds.): *November 1989 na Slovensku. Súvislosti, predpoklady a dôsledky*. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku, Historický ústav SAV, Katedra politológie Filozofickej fakulty UK Bratislava, 1999, s. 30-44; JAŠEK, Peter. Pád komunistického režimu na Slovensku (1989 – 1990). In *Securitas Imperii*, 2015, roč. 26, č. 1, s. 142-167; BLEHOVÁ, Beáta. *Der Fall des Kommunismus in der Tschechoslowakei*. Wien: Lit, 2006, s. 167-199; KOUDELKA, František. Husákov pád 1987. Dokumenty k oddelení funkcí prezidenta ČSSR a generálního tajemníka KSČ a k nástupu Miloše Jakeše do čela KSČ. In *Soudobé dějiny*, 2000, roč. 7, číslo 3, s. 473-525.

²⁴ Slovenská národná rada, 16. schôdza, 31. októbra 1989, Stenografická sprava o schôdzi Slovenskej národnej rady. Dostupné na internete: <<https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=10148>>; tiež: Slovenská národná rada, VIII. volebné obdobie, Zápisnica z 42. schôdze Predsedníctva Slovenskej národnej rady, 17. októbra 1989. Dostupné na internete: <<https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=9941>>.

v spoločenskom živote. S najostrejšími prejavmi sa teda prezentovali vysokoškolskí profesori, či nositelia najvyššej vedeckej hodnosti doktor vied (DrSc.). Realitou rokovaní politicky „jednofarebných“ komunistických parlamentov totiž dovtedy nebola diskusia ani polemika, ale vystúpenia v ich plénach mali charakter referátov o prerokovávaných zákonoch (často musel byť ich text dopredu odsúhlasený), ktoré predchádzali ich jednohlasnému schváleniu. Motívom vzbury voči straneckej disciplíne pri prerokovávaní návrhu ústavného zákona často nebolo len ich národné cítenie ale najmä osobné skúsenosti s centralizačnými praktikami federálnych orgánov, ktoré vo svojich prejavoch aj konkrétne spomínali. V rámci svojich kritických vystúpení sa viacerí poslanci zaštiťovali zastupovaním záujmov voličov, hoci, vzhľadom na spôsob jeho kreovania, bola reálna legitimita zákonodarného zboru minimálna. Komunistické „voľby“ (ktoré v skutočnosti žiadnymi voľbami neboli) totiž predstavovali len formálny potvrdzovací akt naoktrojovaných kandidátov určených komunistickou stranou (formálne kandidátov Národného frontu), keď navyše absentovala aj reálna tajnosť volebného aktu.

Nevôľa poslancov voči predloženému ústavnému zákona sa prejavila už pri rokovaní parlamentných výborov, kde vládla neformálnejšia pracovná atmosféra. Pokiaľ ide o zmenu ústavy, gestorským výborom a tiež aj najkvalifikovanejším odborným grémiom bol ústavnoprávny výbor²⁵, pričom predstavením návrhu ústavného zákona bol poverený K. Laco. Hoci bol ako zástanca silného postavenia národných republík odvolaný z čela pracovnej ústavnej komisie, v tomto prípade musel obhajovať návrh ústavného zákona, s ktorým sa pravdepodobne osobne celkom nestotožňoval. Najskôr vystúpil na pôde viacerých výborov SNR (v ďalších sa tejto úlohy zhostil ďalší zo skupiny navrhovateľov – poslanec Ján Pampúch) a neskôr predniesol expozé aj pri rokovaní pléna. Na úvod rokovania ústavnoprávneho výboru konštatoval, že okolo návrhu ústavného zákona vznikajú na Slovensku („v Čechách ani nie“) diskusie, obavy, či pochybnosti rôzneho druhu (napríklad názory, že trojústava „je nejaký šikovný trik“). Priznal, že na Slovensku rezonovala požiadavka, aby namiesto trojústavy vznikli tri osobitné ústavy. Laco sa snažil členov ústavnoprávneho výboru presvedčiť, že texty návrhu ústavy, ktoré neoficiálne kolovali vo viacerých inštitúciách, sú iba pracovnými návrhmi. („To nie sú žiadne oficiálne návrhy, to sú iba návrhy, ktoré vypracovali odborníci, ktorí ústavnému právu rozumejú, ktorí sú šéfovia inštitúcií, v ktorých si môžu na pomoc pozvať odborníkov a ľudí, ktorí sa s touto problematikou dlho a sústavne zapodievali atď.“).

V jeho vystúpeniach v prospech tzv. trojjedinej ústavy dominovali najmä tieto argumenty:

1. trojústava paradoxne posilní postavenie SNR

²⁵ Slovenská národná rada, VIII. volebné obdobie, Zápisnica z 33. schôdze Ústavnoprávneho výboru Slovenskej národnej rady konanej 26. októbra 1989. Dostupné na internete: <<https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=10282>>.

SNR sa podľa neho mala stať ústavodarným zhromaždením, ústavodarnou národnou radou. Tvrdil, že SNR bude rozhodovať ako ústavodarný orgán s tým, že bez jej súhlasu žiadna ústava ani ČSSR ani ČSR a SSR nevznikne. Naopak, existencia troch ústav by znamenala, že s ústavou československej federácie, ktorú by prijímal federálny orgán, „by snáď národné orgány mohli vyjadrovať stanovisko, nič viac“. Ústavy národných štátov by totiž podľa neho museli byť v zhode: „to je zásadný princíp federácie, inak by išlo o konfederáciu, alebo ešte o voľnejšie združenie štátov, než je konfederácia. Bez požiadavky zhody ústav členských štátov s ústavou federácie nie je federácia mysliteľná.“ Z toho, že sa SNR mala stať ústavodarným činiteľom na úrovni federácie (a nielen na úrovni národnej republiky), podľa neho aj vyplývalo, že akákoľvek ďalšia zmena by zasa nebola možná bez súhlasu SNR. (K tomu ešte dodal poznámku: „poslanci FZ tým nadšení nie sú“.)

2. duplicita troch samostatných ústav

K. Laco tvrdil, že keby boli tri ústavy, tak by boli v mnohom totožné (napríklad kapitoly o spoločenskom zriadení, o právach a povinnostiach občanov, o národných výboroch a pod.) a napokon „z toho rozdielu, čo by zostalo na každú ústavu by toho zostalo minimum“.

3. problém vo vymedzení kompetencií

Podľa K. Laca by bolo problematické taxatívne v národných ústavách vyjadriť kompetencie národných republík. Pri trojústave sa to podľa neho „vybaví veľmi jednoducho, vychádzajúc z princípu suverenity národných štátov a z toho, že tieto národné štáty odovzdávajú časť svojej suverenity, kompetencie dobrovoľne federácii a tým tá federácia vzniká, tam sa potom ľahko konštruuje aj ľahko formuluje, čo patrí všeobecne tam a čo tam. Federácii patria výlučne taxatívne uvedené veci a to čo taxatívne federácii zverené nie je to patrí republikám“. Naopak, keby išlo o samostatnú ústavu republiky, muselo by sa podľa neho vypočítavať, čo konkrétne patrí do kompetencie republiky „musela by to byť taxatívka, pretože ak by to tam nebolo, tak by to do kompetencie národnej republiky nepatrilo“.

Dôležitým argumentom v komunistickom Československu bývalo aj porovnanie so sovietskym vzorom. K. Laco na margo poukazu na existenciu samostatných ústav zväzových republík Zväzu sovietsky socialistických republík poznamenal, že sa to nedá porovnávať, pretože dvojfederácia „má svoje zvláštnosti...“

Predseda výboru A. Bajcura sa prejavil ako zástanca troch samostatných ústav a na vystúpenie K. Laca reagoval ako člen komisie ÚV KSČ na prípravu ústavy. Otvorene priznal, že otázka trojjedinej ústavy prišla z vedenia strany ako hotová direktíva a už sa o nej viac nediskutovalo. Poukázal tiež na odlišné stanovisko ÚV KSS a jeho odborných orgánov, ktoré vyznievalo v prospech troch ústav. Pokúsil sa tiež opäť poukázať na sovietsky vzor: „tendencia posilňovania zväzových autonómnych republík je tendenciou správnou“, pričom naopak „zaznávajú národných špecifik, tradícií a podobne viedlo k vážnemu narušeniu národnostných vzťahov“, takže

prijatie troch samotných ústav by podľa neho „československú federáciu ako jednotný štát Čechov a Slovákov nielen neoslabilo, ale by ju upevnilo“.

Ďalší poslanci (napríklad Vasil Bejda) kriticky poukazovali na neodôvodnený časový tlak, ktorý bol s prijímaním ústavného zákona spojený a najmä na fakt, že rozhodovali bez znalosti oficiálneho návrhu ústavy.

Latentný nesúhlas členov výboru sa prejavil aj v texte záverečného uznesenia výboru. Okrem povinného jednohlasného vyjadrenia súhlasu s predloženým ústavným zákonom sa v ňom objavilo aj konštatovanie, že „celému procesu schvaľovania novej Ústavy Československej socialistickej republiky, Českej socialistickej republiky a Slovenskej socialistickej republiky neprispieva jeho urýchľovanie“, ako aj apel, že „žiadúce je urýchlene zabezpečiť účasť poslancov zákonodarných zborov na obsahovej príprave novej Ústavy Československej socialistickej republiky, Českej socialistickej republiky a Slovenskej socialistickej republiky“.

Na istý odpor narazil zákon aj vo Výbore SNR pre kultúru a výchovu. Poslanci poukazovali na skutočnosť, že rozhlas a televízia na Slovensku nie sú podriadené slovenskému ministerstvu kultúry, hoci sú dôležitou súčasťou národnej kultúry (poslanec Miloš Marko: „je to tristné“). Ostro (podobne ako neskôr na plenárnej schôdzi) vystúpil Vladimír Mináč, ktorý vyhlásil, že nemožno schvaľovať procedurálne otázky (ústavný zákon), pokiaľ poslanci nepoznajú meritum veci (t. j. text ústavy). Z väčšiny vystúpení bolo zjavné, že sa poslanci viac, či menej otvorene prikláňajú k alternatíve troch ústav.²⁶

Podobné nálady vládli aj v hospodárskych výboroch²⁷ (Výbor SNR pre priemysel a stavebníctvo a Výbor SNR pre obchod, služby a dopravu zasadali k problematike ústavy spoločne). Argumenty v prospech troch ústav ale tentoraz z pozícií pravovernej straníckej línie („sme dosť starí funkcionári, aby sme si museli detailne vysvetľovať predložený návrh“) prezentoval poslanec Václav Vačok. Upozornil, že o novej ústave sa rokuje „v mimoriadnom období“, keď „v niektorých štátoch parlamentnou cestou sa schválil prechod od socializmu ku kapitalizmu (...) napríklad v Maďarsku a Poľsku, kde sa podarilo rozbiť socializmus.“ Predstavil víziu do budúcnosti, keď „bude treba čeliť reakcii, aby cez šovinizmus a nacionalizmus nerozbili naše zriadenie“. Možné zábery „reakcie“ rozobral nasledovne: „Cez cirkev to asi nepôjde. Úloha cirkvi nie je až taká silná. Cez nacionalizmus a šovinizmus môžu naši nepriatelia rozbiť jednotu. Koľko záujmov, toľko skupín. Môžu chcieť rozbiť republiku. Nepoznáme návrh ústavy a už chceme jednu novú ústavu. Čo ČSSR pomôže?“ Zo svojej vízie vyvodil nasledovný záver v prospech troch samostatných ústav: „Ak

²⁶ Slovenská národná rada VIII. volebné obdobie, Zápisnica z 33. schôdze Výboru Slovenskej národnej rady pre kultúru a výchovu, konanej 26. októbra 1989. Dostupné na: <<https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=10390>>.

²⁷ Slovenská národná rada VIII. volebné obdobie, Zápisnica z 33. schôdze Výboru SNR pre priemysel a stavebníctvo a Výboru SNR pre obchod, služby a dopravu, konanej 26. októbra 1989. Dostupné na internete: <<https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=10755>>.

budú tri ústavy môžeme zobrať vietor z plachiet nacionalistom. Hovorí sa, že SSR dopláca na ČSR. Ľudia budú podozrievaví, že voľačo zasa Česi špekulujú. Keby sa urobili tri ústavy, uspokojilo by to ľudí. Čestní ľudia budú uspokojení a nečestným ľuďom to vyrazí zbraň. Ak bude len jedna ústava, tak koho uspokojá? Nahnevajú Slovákov? Zvážiť, čo viac pomôže. Návrh na novú ústavu nepoznajú. Nemusia dôverovať. Aj v roku 1968 im bolo povedané, že majú dôverovať a nakoniec to nebolo pravda. Ak sa všetko vyjadrí v jednej novej ústave, možno to bude postačujúce. Menšie riziko však je schváliť tri ústavy. Poctivému Čechovi je jedno či budú tri ústavy alebo jedna.“

Na vtedajšie pomery veľmi ostré vystúpenia zazneli aj na zasadaní Výboru SNR pre plán a rozpočet²⁸. Napríklad poslankyňa Petronela Višňovcová, niekdajšia aktívna účastníčka rokovaní o federatívnom usporiadaní, reagovala na expozé K. Laca nasledovne: „Ty si pamätáš, súdruh akademik, až deviaty variant federácie vyšiel (...). Si pamätáš na schôdzku v Brne. Vtedy sme vedeli, o čo ide, teraz nevieme. Pri rešpektovaní obsahu, my sme suverénny národ, tak urobme ústavy národné dve, za federáciu samostatne...“. Za variant troch samostatných ústav sa vyjadrili všetci diskutujúci a traja z poslancov dokonca hlasovali proti uzneseniu výboru, ktoré s pripomienkami odporúčalo predložený ústavný zákon na schválenie.

Snáď najostrejšie vystúpil bývalý dlhoročný minister a podpredseda slovenskej vlády Július Hanus, ktorý na pôde Výboru SNR pre národné výbory a národnosti²⁹ ako zástanca silného postavenia republík predtým odišiel³⁰ z pracovnej komisie na prípravu ústavy. Na rozdiel od svojho nástupcu v komisii - podpredsedu slovenskej vlády Štefana Murína, ktorý vo vystúpení striktne zachováva strániku líniu presadzoval federálny pohľad, apeloval na kolegov, aby si „uvedomili o čo vlastne ide, čo vlastne meníme a rušíme“. Upozorňoval, že sa „navrhuje teda nič menej a nič viac ako zrušenie plnenia výsostne suverénneho práva republiky prijať vlastnú ústavu“, pričom sa to robí „na základe jeden a pol stránkovej dôvodovej správy, ktorá neobsahuje žiadne presvedčivé zargumentovanie dôvodov prečo sa to má stať“. Položil si otázku: „Bolo to chybné znenie ústavného zákona č. 143/1968 Zb.? Došlo snáď medzičasom k dôvodu toto znenie zrušiť?“. Na margo rečníkov na politickom školení, ktoré prerokovaniu návrhu ústavného zákona predchádzalo, znamenal, že „s podivom registrujeme, že za nové znenie sa prihovárajú aj ľudia, ktorí sa podieľali na príprave ústavného zákona č. 143/1968 Zb.“ Vzápätí zaznelo na pomery komunistického parlamentu nevídané ostré hodnotenie predloženého

²⁸ Slovenská národná rada VIII. volebné obdobie, Zápisnica z 31. schôdze Výboru SNR pre plán a rozpočet, konanej 26. októbra 1989. Dostupné na internete: <<https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=10650>>.

²⁹ Slovenská národná rada VIII. volebné obdobie, Zápisnica z 34. schôdze Výboru SNR pre národné výbory a národnosti, konanej 26. októbra 1989. Dostupné na internete: <<https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=10475>>.

³⁰ ŽATKULIAK, Spory, ref. 6, s. 174.

právneho predpisu: „myslím si, že celý návrh zákona je scestný a neúprimne sa snaží precidentne predznačiť minimálne formu novej ústavy“. Vzápätí odmietol aj argumenty predkladateľov ústavného zákona: „vôbec neobstoji tvrdenie, že práce na novej ústave by sa mohli podľa ústavného zákona č. 143/1968 Zb. označiť za protiústavné, žiaden zákon nezakazuje práce na príprave novej ústavy, ani zákon č. 143/1968 Zb. A ak sa účastníci prác na novej ústave dodnes nebáli protiústavnosti, veď pracujú na nej už vyše roka, nemusia sa toho báť ani naďalej, do skončenia týchto prác.“ Pozastavil sa tiež na vyvolávanom časovom tlaku: „Sme my v ČSSR zvláštni ľudia. Niečo nám trvá nepredstaviteľne dlho. O reštrukturalizácii nášho národného hospodárstva hovoríme už celé roky. A niečo rozhodneme obratom ruky. Prečo sa tak ponáhlame s odsúhlasením ústavy, keď ešte nik z nás nepozná ani jej pracovnú verziu? Už samotný tlak pripadá podozrivo. Má azda niekto záujem na to, aby vytvoril 'hotový stav'? Myslím, tomu sa hovorí fait accompli v právnickej reči. Prečo nepočkať na postúpenie návrhu ústavy do celonárodnej diskusie a až potom rozhodnúť o postupe schvaľovania? Chce niekto vytvoriť azda precedens? Pritom som zásadne proti tomu, aby sa oddialilo predloženie ústavy do celonárodnej diskusie, naopak, treba ho urýchliť, aby bol dostatok času na dopracovanie konečného návrhu, pretože od toho je odvislá príprava volieb, atď. Okolo takého dokumentu ako je ústava štátu nemožno chytráčiť. Tu sa musia vyložiť karty na stôl, úprimne a otvorene si pohovoriť o všetkých aspektoch návrhu, aj o prípadných rizikách. A potom rozhodnúť.“ Upozornil aj na symbolickú rovinu problému: „Tri samostatné, vnútorne úzko prepojené ústavy, ako ich predpokladá platný ústavný zákon č. 143/1968 Zb. ktorý dnes chceme meniť, vonkoncom nie sú iba formálnou optickou záležitosťou, ako sa nám snažil nahovoriť výklad na politickom školení poslancov. Tri ústavy sú vonkajším prejavom toho, že ide o dobrovoľný zväzok dvoch suverénnych národných štátov, že nositeľom štátnosti je národ a jeho republika a že sa on dobrovoľne rozhodol odstúpiť časť svojej kompetencie spoločnému federálnemu štátu rovnako ako aj národný štát bratského českého národa. (...) Je to otázka politickej istoty, potlačenie obavy z národnostnej majorizácie a to nám hádam, za to stojí.“

Na plenárnom zasadnutí SNR³¹ už vládla podstatne formálnejšia atmosféra. Ako je uvedené vyššie, vo vedení vládnucej strany vládli dôvodné obavy z jeho priebehu, umocnené ešte aj priebehom rokovania výborov. Zostával im teda necelý týždeň na obnovenie „straníckej disciplíny“, aby SNR splnila nadiktovanú úlohu a formálne schválila postup, o ktorom sa rozhodlo na federálnej úrovni.

K. Laco bol napokon poverený vystúpiť s obhajobou návrhu zákona aj na plenárnej schôdzi, kde zopakoval väčšinu svojich argumentov. Po skúsenosti s negatívnou odozvou vo výboroch sa na začiatku svojho vystúpenia opatrne distancoval od toho, čo na základe straníckej úlohy už týždeň obhajoval: „nerátal som s tým, že

³¹ Slovenská národná rada, 16. schôdza, 31. októbra 1989, Stenografická správa o schôdzi Slovenskej národnej rady. Dostupné na internete: <<https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=10148>>.

budem hovoriť v Slovenskej národnej rade minule o postupe prác na návrhu ústavného usporiadania, ani teraz o iniciatívnom návrhu ústavného zákona Federálneho zhromaždenia o spôsobe prijatia novej ústavy. Nie som ani uvedený, ani podpísaný na návrhu, ktorý máte k dispozícii. Medzi navrhovateľov som sa dostal až neskôr, keď sa ich počet na základe uznesenia Predsedníctva FZ ČSSR rozšíril na dvanásť. Vtedy ste už návrh aj s dôvodovou správou mali. Nepripravoval som sa teda hovoriť o ňom vo výboroch a v pléne SNR, ktorá sa má k nemu vyjadriť.“ Reagoval aj na negatívnu odozvu voči pomerne arogantne formulovanej dôvodovej správe k ústavnému zákonu (z pohľadu federácie voči republikám), ktorá naznačovala, že neexistencia republikových ústav, ktoré predpokladal ústavný zákon o československej federácii, sa v praxi osvedčila. „Dôvodová správa k tomuto návrhu nie je azda celá v svojej podstate neprijateľná alebo nevyhovujúca. Prispela však iste, ako sa dalo zistiť aj z reagovania poslancov SNR na ňu, k otázkam, ba aj istým obavám. (...) Skutočne sa z nej dá vyvodiť, akoby dôvodom návrhu ústavného zákona, ku ktorému sa máte vyjadriť, bola skutočnosť viac než dvadsať rokov nerealizovaného článku 142 ústavného zákona o československej federácii, t. j. že okrem Ústavy ČSSR neexistovali ústavy členských štátov našej dvojčlennej federácie, teda ústavy ČSR a SSR, ktorých vznik spomenutý článok predpokladal.

Existencia a uplatňovanie federatívneho usporiadania bolo síce vzhľadom na obsah ústavného zákona o československej federácii možné, ale nebolo by správne povedať, že ústavy národných republík nikdy a v žiadnej situácii nechýbali. Suplovali sa korešpondujúcimi, i keď neexistujúcimi ustanoveniami v duchu federatívneho usporiadania, čo nebolo vždy jednoduché, i keď ústavný zákon o československej federácii na, súdružky a súdruhovia, širší záber, než by, všeobecne povedané, vyžadovala federálna ustáva predpokladajúca ešte dve ústavy členských štátov. (...) Nemožno tiež argumentovať, že keď to "išlo" dvadsať rokov s jednou ústavou, môže to tak ísť aj ďalej, a že navrhnutý ústavný zákon vychádza práve z toho, a bude zase iba jednou, a to federálnou ústavou, prípadne aj bez ohľadu na názov, t. j. že má ísť o Ústavu Československej socialistickej republiky, Českej socialistickej republiky a Slovenskej socialistickej republiky v jednom dokumente. (...) Podľa mojej mienky príde k úprave osobitne dôvodovej správy.“ Negatívny postoj zaujal aj k navrhovanému dlhému názvu pripravovanej ústavy. „Nesedí mi názov, ktorý je v dôvodovej správe o trojjedinej ústave. Nie že by bol neprijateľný alebo nepoužiteľný, viem tiež o čo ide, ale dá sa všelijako vysvetľovať, najmä v istých súvislostiach.“

Na fakt, že poslanci SNR mali bez znalosti textu pripravovanej ústavy vysloviť súhlas so zrušením ústavného zakotvenia existencie troch ústav, reagoval nasledovne: „nie je teda potrebné, vážené súdružky a súdruhovia, pozerieť na predložený návrh ústavného zákona ako na prejudiciu obsahu, vôbec ale ani formy. O nič takého nejde.“ Snažil sa tiež vyvrátiť podozrenia, ktoré rezonovali najmä na rokovaníach výborov, že ide o snahu zo strany federálnych orgánov pomocou právnych kľúčiek eliminovať právomoci republík. „Nemôžem však, súdružky a súdruhovia súhlasiť, ak

hoci aj v zápale diskusie padnú poznámky, že 'nejakí fiškáli chystajú habaďúru', lebo mám potom otázku - akí 'fiškáli', akú 'habaďúru', na koho a v čom? Respektíve, že sa v súvislosti s predloženým návrhom niečo má uhrať, alebo že niekto chce niekoho dobehnúť a podobne. Také 'poznámky', akokoľvek motivované, nevedú k ničomu dobrému." Podobne ako pri rokovaní výborov sa neustále snažil poslancov SNR presviedčať, že cesta k trom ústavám nie je prijatím predkladaného ústavného zákona uzavretá, čomu asi ani sám neveril. „Ak zo všeľudovej diskusie, alebo z vášho ústavného rozhodnutia vzíde iný výsledok, má predpoklady uplatniť sa bez toho, že by ho predložený návrh neumožňoval.“ Napokon sa otvorene vyjadril aj k otázke, ktorá (hoci vyslovená len v náznakoch) stála v pozadí celého sporu, či svojimi vystúpeniami háji záujmy Slovenska, alebo viac plní uloženú stranickú úlohu. „Dovoľte, prosím, osobnú pripomienku. Je známa moja úloha pri ústavnom zákone o československej federácii i jeho uvádzaní do života, pri dodržiavaní ústavnosti a podobne. (...) Mrzí ma, ak si niektorí poslanci azda myslia, že som aj ja 'pustil' neviem z akej príčiny, a naozaj nemám dôvod, koncepciu článku 142 ústavného zákona o československej federácii. Nepustil, súdružky a súdruhovia, i keď jej realizácia je možná vo viacerých variantách. (...) Súdružky a súdruhovia, mám na zreteli jedine záujmy slovenského národa, jeho bratského nažívania s českým národom, mám na zreteli spoluprácu a upevňovanie tejto spolupráce v záujme oboch národov a všetkých občanov československej socialistickej federácie. A to aj pri prácach na nových ústavných návrhoch. Prosím, aby ste vzali na vedomie, že aj ostatní členovia pracovnej komisie ÚV KSČ, zastupujúci slovenskú časť československej federácie, majú také isté stanovisko a prístup a starajú sa o optimálne usporiadanie, vrátane zodpovedajúcich formulácií a ustanovení a povedia čo treba povedať a keď treba povedať.“

Vystúpenie predsedu SNR V. Šalgoviča sa nieslo v duchu snahy „pacifikovať“ dovtedy nevidané kritické nálady poslancov a dosiahnuť, aby rokovanie skončilo s výsledkom zodpovedajúcim stranickým smerniciam. Rokovania výborov zhodnotil eufemisticky (niesli sa v „demokratickom a konštruktívno-kritickom ovzduší“) a kriticky sa vyjadril k dôvodovej správe. Napokon v súlade so stranickou líniou vyhlásil, že je zrejmé, že predkladaný návrh ústavného zákona rieši procedurálny postup prijatia spoločnej ústavy federácie a oboch národných republík „v súlade so zásadami socialistickeho federalizmu“. Preto poslancom odporúčal, aby Slovenská národná rada prijala navrhované uznesenie tak, ako bolo predložené.

Následné vystúpenia poslancov sa v porovnaní s výbormi niesli (s výnimkou V. Mináča) v „uhladenejšom“ duchu, pričom kritika návrhu ústavného zákona bola väčšinou formulovaná opatrnejšie.

S ojedinelými prejavmi vyznievajúcimi jednoznačne v prospech zákona vystúpili dvaja doktori politických vied (RSDr.) poslanec Ladislav Abrahám a Štefan Hruzík i poslanec Jozef Trepáč. Prvý ubezpečoval kolegov, že ako člen komisie ÚV KSČ pre politický systém (ktorý patril medzi tých „vyvolených“, čo paragrafované znenie návrhu ústavy čítali) sa presvedčil, že „nemáme dôvod mať obavy o svoje

národné práva. Tie sú garantované predovšetkým tým, že náš slovenský národ, rovnako ako český, a ako s nami žijúce národnosti, že všetci máme zaručené pevné sociálne istoty, založené na vyspelej ekonomike, ktorá je takou vďaka cieľavedomej politike našej komunistickej strany.“ Naopak zaútočil na tých, ktorí návrh kritizovali a zároveň reflektoval aj dianie v Poľsku a Maďarsku. „Je súdružky a súdruhovia jasné, z akých kruhov a z akých pozícií vychádzajú hlasy opozície. Rovnako nám musí byť jasné, že táto opozícia napádala a bude napádať všetko, čo z našich oficiálnych orgánov vzíde. To teda znamená, že nemáme dôvodu ani váhať, ani ustupovať. Udalosti v susedných socialistických krajinách nás myslím dostatočne poučujú, že dobyté pozície neslobodno vyprázdňovať. Najmä keď k tomu nie je žiaden dôvod. Ústup aj v tej najnepatrnejšej veci vytvára väčší manévrovací priestor našim protivníkom a znižuje náš vlastný.“ Z úst absolventa rigorózneho konania z marxizmu-leninizmu zaznelo aj pozoruhodné biblické prirovnanie. „Uvažovaná ústava má byť ústava ČSSR, ČSR a SSR v jednom dokumente. Niektorí hovoria, že trojedinou je len Svätá Trojica. Treba však povedať, že aj naša dvojitéa federácia tiež nemá zatiaľ vo svete obdoby. Ale tiež treba povedať, že napríklad v Belgicku, na Cypre a inde naše skúsenosti vážne študujú a asi ich aj využijú.“ Tretí z poslancov podporujúcich návrh, Štefan Hruzík, následne predniesol prejav plný fráz, aké na tejto pôde zaznievali v ostatných štyroch desaťročiach.

Voči Abrahámovmu osočeniu kritikov návrhu ústavného zákona sa ohradil ďalší rečník Ján Majer. „Súdruh Abrahám tu hovoril o opozičníkoch. A tak pokiaľ niektoré pripomienky a námietky budem mať, prosím pekne, aby ste ma za takého nemali. Ja som celý život pracoval až do odchodu do dôchodku (42 rokov mám priznaných do dôchodku) pre túto Československú socialistickú republiku. Snažil som sa pracovať čo najlepšie z celých svojich síl. Ale myslím si, že to je po prvýkrát v Slovenskej národnej rade, aspoň za toto volebné obdobie, čo som poslancom SNR a členom Predsedníctva SSR, keď ideme hlasovať o niečom, čo nepoznáme. Nám tu súdruh akademik Laco i súdruh Abrahám tvrdia, že návrh novej ústavy, ktorý sme nedostali predtým, než máme o ňom rozhodnúť, je dobrý. Ja im verím. Môžeme im veriť. No je pozoruhodné, že viacerí súdruhovia, naši poslanci, ktorí tento návrh poznajú, sa z rôznych príčin tohto nášho zasadania neúčastňujú.“ J. Majer argumentoval aj náladami medzi voličmi, pričom podľa neho, mnohí videli prijímanie ústavy ako jeden zo symptómov postupnej centralizácie štátu, aj napríklad aj v súvislosti s pripravovanými zmenami stanov reálneho centra moci – komunistickej strany. „Názory sú rôzne. Niektorí súdruhovia pokladajú jednu ústavu (ak teda bude len jedna ústava), že to je likvidácia federácie, a preto, že nepoznáme aké budú kompetencie v novej ústave, niektorí hovoria: "Kto chce získať majorizáciu?" (...) „Poviem tu názor aj jedného člena strany (...) hovorí takto: Asi to je len začiatok, najprv bude jedna ústava, potom bude jedna vláda a potom bude jeden ústredný výbor Komunistickej strany Československa. A keď sme si pozreli dnešné noviny, kde je návrh nových stanov Komunistickej strany Československa, tak to vyzerá, že čiastočne aj

pravdu má. Lebo nikde sa nehovorí o Komunistickej strane Slovenska, ale hovorí sa o republikových orgánoch strany a o republikových výboroch. Aj keď budú mať prvého tajomníka a tajomníkov.“ Následne ale alibisticky dodal: „Ale to je prosím názor voličov. Ja som ho tu len tlmočil.“

Poslanec následne podal vopred neschválený procedurálny návrh, aby sa o spôsobe prijatia ústavy hlasovalo až potom, keď návrh prejde celonárodnou diskusiou. „Nech si ľud povie, či chce jednu alebo tri ústavy, nech si ľud povie, ako to chce. A my potom budeme mať jednoduchú robotu, schváliť to, čo tento ľud, ktorý zastupujeme, navrhne.“

Asi najпамätnejší prejav, v ktorom ostro odmietol ideu tzv. trojjedinej ústavy, predniesol na tomto zasadaní Vladimír Mináč. Váhu jeho vystúpeniu dodávala aj pozícia predsedu Matice slovenskej i člena ÚV KSS. Zdôraznil, že nové ústavy by mali potvrdiť to, čo potvrdil život: „základnú samostatnosť národných republík vo všetkých oblastiach života. Mali by v nich byť presne určené tie okruhy pôsobnosti, ktoré národné republiky delegujú federácii“. Podľa neho „právne ústava je prostriedok, ktorým si občania uvedomujú svoju národnú i štátnu identitu. Ústavy národných štátov teda majú byť suverénne, pričom suverénny národ sa podľa neho dá vysloviť iba suverénnou ústavou. Preto, „tu nemožno čarovať a čachrovať vytahovať z mieška novú trojjedinosť, jednotnú ústavu, v ktorej sú viac menej ukryté ako matrošky ústavy národných štátov“. Ako spisovateľ sa zamerl na odraz štátoprávneho usporiadania v oblasti kultúry, preto „v slovenskej národnej republike nemôže napríklad existovať Československá televízia v Bratislave (tak isto Československý rozhlas v Bratislave, už čoskoro aj Československý film v Bratislave). Slovenská televízia, slovenský rozhlas, slovenský film sú neoddeliteľnou súčasťou slovenskej národnej kultúry, a teda aj znakom národnej a štátnej suverenity. To je len jeden príklad za všetky.“ Konštatoval, že aktuálne nevidí dôvod na zmenu ústavy, naopak „je veľa konkrétnych dôvodov, pochádzajúcich z každodennej politickej praxe na to, aby sa dodržiavala platná ústava, ktorú administratívne centrum sústavne porušuje“. Predložený zákon zhodnotil nasledovne: „zákon, ktorý navrhuje skupina poslancov FZ, zabraňuje každej diskusii o novej ústave, keďže dopredu určuje jednu jedínú možnú podobu novej ústavy, keďže odmieta možnosť hocijakej alternatívy, najmä samostatných republikových ústav, keďže protidemokraticky oktrojuje pred celoludovou diskusiou novú podobu ústavy“. Napokon vyhlásil, že bude hlasovať proti návrhu skupiny poslancov Federálneho zhromaždenia.

Vystúpenia V. Mináča na pôde SNR boli akýmsi vyvrcholením jeho početných spoločenských i publikačných aktivít v súvislosti s prípravou ústavy. Už v júni sa napríklad Predsedníctvo SNR zaoberalo jeho listom i stanoviskom Výboru Matice slovenskej, v ktorom apeloval na zakotvenie návratu k historickému symbolu Slovenska v rámci ústavnej úpravy štátnych symbolov. Zatiaľ, čo väčšina členov predsedníctva sa snažila otázku diplomaticky zahrať „do stratená“ (napríklad: „ide o citlivé otázky, ktoré treba dobre zvážiť...“), vyslovene odmietavý postoj zaujala

predsedníčka Ústredného výboru Slovenského zväzu žien a členka ÚV KSS Elena Litvajová, ktorá žiadala dať Matici slovenskej jasne najavo, že ústave sú „prvoradejšie otázky, ako štátny znak...“³²

Poslanec V. Bejda vo svojom vystúpení zopakoval svoje výhrady, ktoré prezentoval už na zasadaní ústavnoprávneho výboru (predovšetkým časový tlak pri schvaľovaní ústavného zákona). Odsúhlasenie zákona vo výbore označil za prejav stránickej disciplíny. Na základe svojej skúsenosti z práce v rozhlasе otvorene vyhlásil: „dovolím tvrdiť, že centralizačné tendencie dnes v podmienkach federácie a navyiac v podmienkach gласnosti a demokratizácie sú väčšie, ako v období unitárneho štátu. Naša, myslím rozhlas, autonómnosť sa neustále minimalizuje. Ústredie by nám nenechalo ani taký priestor samostatného fungovania, aký poskytujeme napr. my mestskému vysielaniu v Bratislave.“ Demonštroval to na čerstvej skúsenosti, ktorá bola pre vládnu režim kontroverzná i popísanými okolnosťami. „V júli z Prahy, z hlavnej redakcie hudobného vysielania prišiel direktívny pokyn, v ktorom sa vymenovali tzv. nežiadúci interpreti. A hoci to bolo v rozpore s našou filozofiou, tak, ako to bolo i verejne prezentované, a nešlo o našu iniciatívu, veci, išlo výlučne o interpretov českej proveniencie, hlavný sekretár našej hudobnej redakcie vo svojej horlivosti ten menoslov dal písomne do fonotéky. Koniec koncov existujúca hierarchia podriadenosti, a hlavne úradnícka horlivosť mu to velila. Také je naše myslenie. Ovšem, keď sa to takzvané ‘prevalilo’, Hlas Ameriky a Slobodná Európa to vytrúbili do sveta, z ústredia v Prahe náš horlivec namiesto pochvaly si vyslúžil z tej istej Prahy písomné pokarhanie. A samotní autori pokynu sú mimo obliga. Tak buď hlásame a realizujeme politiku, za ktorou pevne stojíme, nehanbime sa ju i verejne obhajovať, keďže obстоjí, je v záujme našej spoločnosti, alebo sa zamyslime nad oprávnenosťou vlastných pokynov bez alibistického hľadania obetných baránkov na nižšom stupni hierarchie.“

Poslanec Štefan Ivanko (ďalší z viacerých diskutujúcich vysokoškolských profesorov a doktorov vied) vo svojom vystúpení oceňoval fakt, že sa na pôde Slovenskej národnej rady po prvýkrát otvorene diskutuje. Vyslovil dokonca obavy, aby situácia neeskalovala ako v konflikte medzi dvoma sovietskymi republikami – Arménskom a Azerbajdžanom. Poukázal na mnohé dovtedy nevyriešené problémy: „sme nediskutovali doteraz o mnohých veciach, napríklad trebárs o rozhlasе, nediskutovali sme napríklad ani o tom, že je československá akadémia vied a je Slovenská akadémia vied, že občan Slovenskej socialistickej republiky najprv musí byť členom alebo akademikom Slovenskej akadémie vied a potom, československej, ústavy, ktoré sú napríklad umiestnené v Prahe sú priamo ústavmi Československej akadémie vied, kým naše ústavy sú ústavmi Slovenskej akadémie vied a len takto sú akosi tiež ústavmi československej akadémie vied i v kontakte na zahraničie.“

³² Slovenská národná rada, VIII. volebné obdobie, Zápisnica zo 39. schôdze Predsedníctva Slovenskej národnej rady. Dostupné na internete: <<https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=9850>>.

Po ukončení rozpravy nastala v tomto komunistickom parlamente nevídaná situácia, keď sa výsledok rokovania javil ako neistý. Na pôde výborov i na plenárnej schôdzi totiž namiesto obligátnych formálnych referátov zazneli kritické vystúpenia odzrkadľujúce väčšinový latentný odpor poslancov voči predloženému ústavnému zákonu. Zneistený predseda SNR V. Šalgovič poslancom pred hlasovaním sugestívne oznámil, že Česká národná rada pred dvoma hodinami zákon prijala.³³ (Ani v tomto prípade nebol súhlas ako obvykle jednohlasný, ale jeden poslanec sa zdržal hlasovania.³⁴)

Pred záverečným hlasovaním boli poslanci vystavení nátlaku predsedu SNR V. Šalgoviča, prítomného ministra federálnej vlády M. Čalfu, ako aj ďalších poslancov, ktorí sa vyhrážali stranickými trestami.³⁵ Napokon sa im podarilo poslanecký zbor z väčšej časti „spacifikovať“.

Najprv sa hlasovalo o predložennom „neriadenom“ pozmeňujúcom návrh poslancu J. Majera. Mal procedurálny charakter a mal viesť k odkladu hlasovania o trojústave až po predložení návrhu textu ústavy a tzv. celonárodnej diskusii. Za tento návrh napokon hlasovalo deväť poslancov a sedem sa zdržalo hlasovania. Pri hlasovaní o samotnom súhlase SNR s ústavným zákonom o trojjedinej ústave našlo v predvečer Novembra 1989 odvahu porušiť stranícku disciplínu trinásť poslancov zo 131 prítomných (z toho deväť poslancov hlasovalo proti a sedem sa zdržalo hlasovania).³⁶

Ako bolo naznačené v niektorých poslaneckých vystúpeniach, viacerí členovia zákonodarného zboru sa na schvaľovaní ústavného zákona v SNR nezúčastnili. Indíciou ich motivácie bol fakt, že toto riešenie zvolili práve viacerí z tých, ktorí mali ako účastníci federálnych odborných grémií prístup k informáciám o znení pracovného návrhu ústavy.³⁷

Malá vzbura v slovenskom komunistickom parlamente bola napokon dovriešená na prelome novembra a decembra, keď SNR na dvoch plenárnych schôdzach svoje vynútené rozhodnutie zrušila. Hoci do najbližšieho zasadania parlamentného

³³ Slovenská národná rada, 16. schôdza, 31. októbra 1989, Stenografická správa o schôdzi Slovenskej národnej rady. Dostupné na internete: <<https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=10148>>.

³⁴ Česká národní rada, Těsnopisecká zpráva o 16. schůzi České národní rady 31. října a ve středu 1. listopadu 1989. Dostupné na: <<https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=63052>>.

³⁵ ŽATKULIAK, Spory, ref. 6, s. 188-189.

³⁶ Keďže sa pláne SNR obvykle hlasovalo jednohlasne, reálne počítanie hlasov bolo výnimočné. Na spočítanie hlasov v pléne boli spomedzi poslancov formálne určení skrutatóri. Údaje o tom, ako konkrétny poslanec hlasoval, sa oficiálne nezaznamenávali.

³⁷ Slovenská národná rada, 16. schôdza, 31. októbra 1989, Stenografická správa o schôdzi Slovenskej národnej rady. Dostupné na internete: <<https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=10148>>.

pléna, 30. novembra 1989³⁸, uplynul len necelý mesiac, spoločenské i ústavné pomery v štáte sa medzitým radikálne zmenili. Po zrušení ústavného článku o vedúcej úlohe komunistickej strany federálnym parlamentom už poslanci neboli ani formálne viazaní stranickou disciplínou a aj SNR sa definitívne stala slobodne hlasujúcim zákonodarným zborom. Jej chýbajúca volebná legitimita bola neskôr čiastočne kompenzovaná postupnou výmenou časti poslancov prostredníctvom „revolučných“ kooptácií.³⁹ Aktuálnu situáciu charakterizoval v rámci diskusie o voľbe Rudolfa Schustera za nového predsedu SNR (nahradil V. Šalgoviča, ktorý odstúpil na začiatku schôdze) metaforicky V. Mináč: „niet vlastne už dnes takého štadiónu, na ktorom by komunisti mohli vyhrávať bezostyšne“.⁴⁰

Jeden z kritikov návrhu ústavného zákona z minulej schôdze J. Majer spolu s ďalšími poslancami za Stranu slovenskej obrody (ktorá sa zakrátko vrátila k názvu Demokratická strana) presadil oficiálnu požiadavku SNR, aby sa ním Federálne zhromaždenie nezaoberalo a vrátilo ho na rokovanie republikovým národným radám. Hoci sa už rozhodnutie zrodilo v slobodnejších pomeroch, plénum toto rozhodnutie schválilo paradoxne jednoducho. Námietku voči tomuto postupu vyslovil len prítomný dosluhujúci minister vnútra a životného prostredia Štefan Lazar („predsa zo dňa na deň nemôžem meniť svoj názor. Predtým som hlasoval za niečo, o čom som bol presvedčený“), na čo mu však J. Majer pripomenul: „Ty si tu nebol súdruh Lazar. Nehlasoval si. Ja som skrutátor za predsedníctvo a viem, že si odišiel päť minút pred hlasovaním.“

Celý projekt trojústavy bol z hľadiska Slovenska symbolicky „pochovaný“ na ďalšej schôdzi, 6. decembra 1989, výslovným zrušením príslušného uznesenia (Uznesenia SNR č. 115 z 31. októbra 1989, ktorým SNR vyslovila súhlas s návrhom skupiny poslancov Federálneho zhromaždenia na vydanie ústavného zákona o spôsobe prijatia novej Ústavy Československej socialistickej republiky, Českej socialistickej republiky a Slovenskej socialistickej republiky). Hlasovanie bolo opäť takmer jednohlasné, keďže len jeden z poslancov sa zdržal hlasovania.⁴¹

O mesiac neskôr prijala SNR vyhlásenie, ktoré je možné považovať za spustenie procesu tvorby slovenskej ústavy, čím sa mal po dvoch desaťročiach naplniť

³⁸ Slovenská národná rada, VIII. volebné obdobie, 17. schôdza, 30. novembra 1989, Stenografická správa o schôdzi Slovenskej národnej rady. Dostupné na internete: <<https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=10162>>.

³⁹ PETRANSKÁ ROLKOVÁ, Proces, ref. 5.

⁴⁰ V tom istom prejave tento „enfant terrible“ skončenej éry v SNR povedal aj známy výrok o Schusterovom protikandidátovi Jozefovi Širotnákovi zo Strany slobody: „Ja poznám súdruha Širotnáka, no, strašne dlho. Je to človek socialistický. To nie je nejaký vagabund, ktorý by nám chcel zničiť socializmus.“ Pozri Slovenská národná rada, VIII. volebné obdobie, 17. schôdza, 30. novembra 1989, Stenografická správa o schôdzi Slovenskej národnej rady. Dostupné na internete: <<https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=10162>>.

⁴¹ Slovenská národná rada, VIII. volebné obdobie, 18. schôdza, 6. decembra 1989, Stenografická správa o schôdzi Slovenskej národnej rady. Dostupné na internete: <<https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=10172>>.

ústavný zákon z roku 1968 československej federácii. Podľa neho: „práve teraz naše široké ľudové hnutie vytvorilo podmienky pre realizáciu princípov československého federalizmu, ktoré boli v mnohom byrokraticky deformované z centra, čo sa negatívne prejavovalo v celej našej spoločnosti, hospodárstve a národno-kultúrnom živote. Tieto deformácie neraz predstavovali staré tendencie unitarizmu a čechoslovakizmu.“ SNR tiež oficiálne požiadala Federálne zhromaždenie a Českú národnú radu, aby sa „zrušila Komisia KSČ a Národného frontu ČSSR na prípravu novej Ústavy ČSSR, ktorej predsedom bol bývalý generálny tajomník ÚV KSČ Miloš Jakeš“.⁴² Predsedníctvo SNR zároveň ešte v januári 1990 oficiálne zriadilo komisiu pre prípravu slovenskej ústavy a na jej čelo vymenovalo profesora Karola Planka.⁴³

⁴² Slovenská národná rada, VIII. volebné obdobie, Parlamentná tlač č. 132. Vyhlásenie Slovenskej národnej rady k príprave Ústavy Slovenskej socialistickej republiky z novej Ústavy Československej socialistickej republiky. Dostupné na internete: <<https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=1465>>.

⁴³ Slovenská národná rada, VIII. volebné obdobie, Parlamentná tlač č. 32/1990, Uznesenie Predsedníctva Slovenskej národnej rady z januára 1990 k návrhu na vymenovanie predsedu komisie pre prípravu Ústavy Slovenskej socialistickej republiky (Návrh). Dostupné na internete: <<https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=954>>.

Změny v civilním řízení v období meziválečného Československa

Karel Schelle

Úvod

Nově vzniklá Československá republika v říjnu 1918 svým prvním zákonem téměř veškeré rakouské a uherské zákonodárství převzala, čímž si zajistila právní kontinuitu s rakouským a uherským právním řádem. Důsledek toho byl vznik paradoxního jevu, kdy v unitárním státě platily dva celkem odlišné právní řády, jiný v českých zemích, jiný na Slovensku a Podkarpatské Rusi. Tento jev však nebyl v Evropě po první světové válce výjimečným. Právní dualismus v té době vidíme i ve Francii, Itálii, Jugoslávii, Rumunsku, Polsku, jakož i v Rakousku. Československá vláda od samého počátku sice projevowała snahy o sjednocení právního řádu, dokonce k tomu účelu bylo zřízeno ministerstvo pro sjednocení zákonodárství a správy (tzv. unifikační ministerstvo), které však nedosáhlo chtěného cíle v podstatě ani v jediném případě. Nejinak tomu bylo i v oblasti procesního práva. Na sjednocení se začalo pracovat již v roce 1922. V roce 1928 příslušná komise, která pracovala v Praze a v Bratislavě, předložila osnovu nového procesního kodexu ministerstvu unifikací, jež na jejím základě do roku 1931 vypracovalo definitivní verzi, kterou zveřejnilo jako „Návrh zákona o soudní příslušnosti a civilního řádu soudního“.¹

Roku 1937 vláda předložila Národnímu shromáždění společně s osnovou občanského zákoníku i osnovu nového procesního kodexu. Osnova ovšem byla postavena pouze na principu unifikace tím způsobem, že by se jen mírně revidované rakouské právo rozšířilo i na Slovensko. Odborná veřejnost na to reagovala odmítavě, když celostátní unifikační kongres v Bratislavě v roce 1937 ve své rezoluci požadoval, aby se mnohem více přihlíželo ke slovenskému právu. Kromě toho celá osnova byla značně neúplná, některé instituty nebyly vůbec upravené.² Další osud zmíněné osnovy však poznamenal politický vývoj v republice koncem třicátých let. Mnichovská dohoda a nedlouho poté okupace Čech a Moravy znemožnily další projednávání osnovy procesního kodexu, stejně jako zákoníku občanského i obchodního. Po celou

¹ Podrobné archivní materiály k procesu tvorby nového občanského soudního řádu se nachází v Národním archivu, fond Ministerstvo spravedlnosti, karton 209 a ve fondu Ministerstvo unifikací, kartony 37 a 50.

² Tisky Poslanecké sněmovny N. S. R. Č. IV. volební období, vládní návrh zákona o tom, jak se v civilních věcech právních vykonává soudní moc a které řádné soudy jsou příslušné ve sporných věcech právních, tisk 850 ze 4. března 1937. BIANCHI, Leonard (ed.). *Dejiny státu a práva na území Československa v období kapitalizmu I. (1848-1918)*, Bratislava 1971, s. 301-303 a 404-406; HORA, Václav. *Civilní řád soudní a jurisdikční norma s dodatky*, Praha 1927, 1161 s.; HORA, Václav. *Československé civilní procesní právo I-III*, Praha 1928-1931.

dobu první i druhé Československé republiky tedy platily rakouské procesní předpisy z let 1895 – 1896. Nově kodifikovat civilní řízení se tedy nepodařilo, k určitým zásahům do civilního řízení však, ale došlo. Na nejvýznamnější se pokusíme v dalším textu upozornit.

K první změně došlo v roce 1921 zákonem č. 161/1921 Sb. z. a n., kterým se změnila některá ustanovení zákonů o soudní příslušnosti a soudním řízení v občanských věcech a o projednání pozůstalosti, měl především ulehčit sborovým soudům, tím, že se část jejich agendy přesunula na okresní soudy. Došlo totiž k rozšíření jejich příslušnosti až do výše 5 000 Kč. U sborových soudů měly majetkové spory do 10.000 Kč napříště soudit samosoudci. Při konkursech měl rozhodovat samosoudce, pokud hodnota předmětu sporu činila nejvýše 5 000 Kč. Ustanovení, jimiž se měnily předpisy o příslušnosti sborových a okresních soudů a samosoudců u soudů sborových měly však časově omezenou působnost, měly pozbyt platnosti dnem 30. června 1923.

Další změna se týkala vyhotovování samotných rozsudků. Rozsudky pro zmeškání, zřeknutí se a o uznání mohly být sepsány zkráceně přímo do stejnopisu žaloby nebo do jejího záhlaví. Nadále však výrok rozsudku a jeho zdůvodnění, měly být od sebe odděleny.

K drobné změně ve směru zjednodušení došlo i v úpravě rozvodového řízení U nedobrovolných rozvodů byla zrušená povinnost třikrát se pokusit o smír mezi manželi a také už nadále nebylo třeba, aby se řízení o rozluce nebo neplatnost manželství účastnil tzv. obhájce tohoto svazku.

Změnila se i povinnost zastoupení stran advokátem, v tom směru, že až do 2 000 Kč hodnoty sporu strany být advokátem zastoupeny být nemusely.

U dědického řízení bylo provádění pozůstalostního řízení svěřeno notáři jako soudnímu komisaři. Občané však dostali na výběr, zda připraví projednání pozůstalosti sami, nebo i to ponechají na notáři.

K drobnému zásahu došlo u určení příslušnosti soudu ve sporech s cizím právem. Zákon určoval, které soudy byly příslušné pro úředníky v cizině a pro spory z rodičovského a manželského poměru, pokud neměl manžel ani zákonem obecný, ani zvláštní soud v Československé republice, případně již nebyl občanem ČSR.

Na právní předpis z roku 1921 do značné míry navazoval zákon z roku 1923 (č. 123/1923 Sb. z. a n.), kterým se změnila některá ustanovení zákonů o soudní příslušnosti, o soudním řízení v občanských věcech, o exekučním řízení, o pozůstalostním řízení, a o poručenských věcech. Uvedený zákon především prodlužoval účinnost těch ustanovení zákona č. 161/1921 Sb. z. a n., která měnila příslušnost sborových a okresních soudů a samosoudců u sborových soudů a měla, jak jsme výše uvedli, omezenou účinnost. Důvodem byla skutečnost, že neodpadly důvody, které vedly v roce 1921 k vydání příslušného zákona, tedy přetíženost sborových soudů nebyla odstraněna. Hlavní argument spočíval v tom, že nedošlo k poklesu cen, které

naopak oproti předválečné době vzrostly až desetinásobně, a ani takový vývoj nebylo možné v blízké budoucnosti očekávat.³

Zákonem z roku 1923 ovšem nejen, že došlo k zachování změny příslušnosti soudů, ale nová právní úprava šla ještě dále. Zákon učinil okresní soudy příslušnými i ve věcech směnečných a šekových, pokud jejich hodnota nepřesahovala 5 000 Kč. Opačného efektu, tedy snížení objemu práce okresních soudů, mělo být dosaženo tím, že byla zvýšena hranice pro řízení ve věcech nepatrných ve sporném řízení na 300 Kč. Za účelem menšího pracovního zatížení soudců mohli být po vydání vládního nařízení, k jehož vydání zákon vládu zmocňoval, ve větší míře používáni úředníci soudní kanceláře v exekucním řízení a v opatrovnických, poručenských a pozůstalostních věcech.

K snížení potřeby většího množství soudců sborových soudů, bylo stanoveno, že měli u nich rozhodovat samosoudci o věcech až do hodnoty předmětu sporu 20 000 Kč.

Odvolocím senátům pak mělo ulehčit ustanovení, které zjednodušilo zřeknutí se ústního odvolacího jednání. Hranice nepřipustnosti mimořádného dovolání byla zvýšena na 2 000 Kč.

Projednávání pozůstalosti, které byla zákonem č. 161/1921 Sb. z. a n. svěřeno notářům, se opět vrátilo do kompetence soudů. V místech sídel sborových soudů měli být notáři povinně využíváni jako soudní komisaři.

Další změna civilního a exekucního řízení byla zakotvena do zákona č. 23/1928 Sb. z. a n. Ten měl být původně poslední změnou před sjednocením a rektifikací civilního řízení.⁴ Největší změny přinesl v úpravě procesního práva a exekucního řádu pro Slovensko a Podkarpatskou Rus, méně významným způsobem pak změnil soudní a exekucní řády v zemích českých.

Z výraznějších změn je možné upozornit na zavádění soudních prázdnin i pro řízení nesporné. Mezi feriální věci, tedy ty, které mohly být vyřizovány i během soudních prázdnin, byly zařazeny věci pozemkových knih a konkursní a vyrovnací řízení (kromě zkušebního roku) spolu s věcmi knih horních a železničních, věcmi obchodního, společenstevního a lodního námořního rejstříku, či věcmi poručenskými a opatrovnickými a dalšími v zákoně zmíněnými. Navíc zůstalo v podstatě zachováno - i když v poněkud pozměněné formě - ustanovení o možnosti prohlásit přednostou soudu či předsedou senátu za feriální také ostatní věci nesporného řízení, pokud by mohla zúčastněným kvůli zpomalení řízení vzniknout újma.

Soudní prázdniny byly rozšířeny ze šesti týdnů na dva měsíce a jejich začátek byl stanoven na 1. července a konec na 31. srpna. Zároveň byly v této podobě soudní

³ Senát Národního shromáždění R. Čs. r. 1934. Tisk 4094. Vládní návrh. Zákon, kterým se mění některá ustanovení zákonů o soudní příslušnosti, o soudním řízení v občanských věcech, o exekucním řízení, o pozůstalostním řízení a o poručenských věcech. Důvodová zpráva.

⁴ Senát Národního shromáždění R. Čs. r. 1927. Tisk 364. Zpráva ústavně-právního výboru o vládním návrhu (tisk 123) zákona, kterým se mění a doplňují některá ustanovení zákonů o soudním řízení ve věcech občanských a o řízení exekucním.

prázdniny zavedeny i pro Slovensko a Podkarpatskou Rus, kde byl do této doby tento institut neznámý.

Civilní soudní řád, jenž platil na Slovensku a na Podkarpatské Rusi byl sladěn se změnami, které přinesly zákony v předcházejících letech. Výrazně byl změněn exekuční řád platný pro východní části republiky. Došlo k částečné recepci předpisů z rakouského exekučního řádu z roku 1896. Byl rozšířen výčet exekučních titulů, aby vyhovovaly změnám v sociálně-pojišťovacím právu, a nově byla upravena ustanovení o exekuci proti exteritoriálním osobám a v exteritoriálních místnostech a budovách. Zejména však byly podmínky a výkon exekuce obecně přizpůsobeny právu platnému v českých zemích. Rovněž byla přejata ustanovení o exekuci na věci movité, na pohledávky i na jiná práva majetková. Dále byly recipovány předpisy o vymáhání pokut a soudních poplatků a o exekuci podle cizozemských exekučních titulů.

Dost podstatná změna spočívala v odstranění instituce exekutorů. Podle důvodové zprávy jich byl totiž nedostatek a jimi prováděný výkon exekuce byl zdlouhavý a drahý.⁵ Jejich činnost při výkonu exekuce měli nadále vykonávat soudní zřízení a ve výjimečných případech úředníci soudních kanceláří. Dosavadní exekutoři se mohli za podmínek stanovených zákonem o tato místa ucházet. Pro území Slovenska a Podkarpatské Rusi byla dále za účelem úlevy soudům přejata ustanovení z novely z 1. června 1914, č. 118 ř. z., jež platila pro historické země.

Jen na okraj je vhodné upozornit na zákon č. 31/1929 Sb. z. a n. z 21. března 1929, jenž měnil a doplňoval trestní zákon a trestní řád. Do oblasti civilního řízení zasahoval u peněžitých trestů a pokut, které byly ukládány podle předpisů vydaných před 28. říjnem 1918, přičemž zvýšil sazbu na pětinasobek.

O rok později byl vydán zákon č. 130/1930 Sb. z. a n. Ten reagoval na přetíženosť sborových soudů tím, že rozšířil příslušnosti okresních soudů.⁶ Měnil zejména jurisdikční normu, civilní řády soudní a exekuční zákon platný pro Slovensko a Podkarpatskou Rus. Skládal se ze dvou částí, z nichž první platila pro české země a druhá až po čl. VII včetně pro Slovensko a Podkarpatskou Rus. V Čechách, na Moravě a ve Slezsku zákon zrušil privilegované postavení protokolovaných obchodníků, jež spočívalo v tom, že jejich pozůstalosti a obstarávání poručenských a opatrovnických úkonů nad jejich dětmi byly doposud projednávány obchodním soudem. Stanovil, že sborové soudy první stolice rozhodovaly ve věcech firemních samosoudcem. Manželské spory a projednávání pozůstalosti a poručenství byly ve všech případech převedeny na soudy okresní. Platební příkazy, proti kterým nebyl podán odbor, tímto zákonem získaly účinnost pravomocných rozsudků s možností obnovy řízení podle obecných pravidel. Zákon dále stanovil pro Slovensko a Podkarpatskou Rus postup

⁵ Senát Národního shromáždění R. Čs. r. 1926. Tisk 123. Vládní návrh. Zákon, kterým se mění a doplňují některá ustanovení zákonů o soudním řízení ve věcech občanských a o řízení exekučním.

⁶ Senát Národního shromáždění R. Čs. r. 1930. Zpráva ústavně-právního výboru, o usnesení Poslanecké sněmovny (tisk 2) k vládnímu návrhu zákona, kterým se doplňují a mění některá ustanovení zákonů o soudním řízení ve věcech občanských a o řízení exekučním.

pro rozhodování o příslušnosti mezi řádnými a mimořádnými soudy a soudy rozhodčími. Řešení těchto sporů o příslušnost totiž nebylo do této doby nijak upraveno.⁷ V případě plnění uloženého správními úřady určil, že je vykonatelné soudní exekucí. Exekuce měl na jeho základě povolovat exekuční soud. Zákon také upravit náležitosti podávání návrhu na povolení exekuce.

K úpravě všeobecných zásad nesporného řízení došlo zákonem č. 100/1931 Sb. z. a n. z 19. června 1931. V českých zemích nahradil některá ustanovení zákona o soudním řízení v nesporných věcech právních z 9. srpna 1854, č. 208/1854 ř. z., ve znění pozdějších předpisů. Na Slovensku zákon pro nesporné řízení vůbec neexistoval a stěžejní zásady byly ve zvláštních zákonech vyjádřeny buď stručně, nebo je bylo nutné pokládat za známé. V odůvodnění zákona je vysvětlováno, proč byla všeobecná ustanovení stanovena zvláštním předpisem, a nebyl zpracován zákon, který by se zabýval nesporným řízením v celku. Důvodem bylo, že navrhovatel nepokládal za vhodné ze speciálních předpisů odstraňovat procesní ustanovení.⁸ Poručenská a opatrovnícká agenda na Slovensku a Podkarpatské Rusi byla přenesena z poručenských úřadů na soudy. Dále došlo k přesunu části agendy sporné do nesporného řízení. Zcela nově byla v zákoně upravena⁹ obecná příslušnost v nesporném řízení, která měla ke zvláštním předpisům subsidiární povahu, charakteristika účastníka nesporného řízení, všeobecná ustanovení o nákladech řízení, možnost přibrání důvěrníka k jednání, ustanovení o řešení prejudiciálních otázek, některé právní fikce vyplývající z nečinnosti účastníků, ustanovení o pojmu osob předzvědných, o svědečném, připuštění výsledku účastníků řízení. Zákon také přinášel novou úpravu opravného řízení, především tím, že určoval podmínky zmatečnosti. Zákon dále zdůrazňoval používání vyhledávací zásady v soudním řízení.¹⁰ Soud si proto měl ex officio opatřit informace o všech záležitostech důležitých pro rozhodnutí. Žádosti účastníků řízení bez právního zástupce neměly být soudy odmítány pro nedostatek formálních ani věcných náležitostí bez možnosti jejich doplnění a opravy po náležitém poučení soudem. Zákon dbal na účelnost a ochranu zájmů občanů. Účastníci řízení z obvodů jiných soudů se měli osobně řízení účastnit jen tehdy, pokud tím mohlo být dosaženo urychlení řízení. Osoby předzvědné při výsledku měly výhody, které náležely svědkům, a příslušela jim obdoba svědečného. Ještě výrazněji bylo myšleno na poručence a opatrovance.

⁷ Senát Národního shromáždění R. Čs. r. 1930. Zpráva ústavně-právního výboru, o usnesení poslanecké sněmovny (tisk 2) k vládnímu návrhu zákona, kterým se doplňují a mění některá ustanovení zákonů o soudním řízení ve věcech občanských a o řízení exekučním.

⁸ Senát Národního shromáždění R. Čs. r. 1930. Tisk 254. Vládní návrh. Zákon o řízení nesporném. Odůvodnění.

⁹ Seznam byl převzat z: Senát Národního shromáždění R. Čs. r. 1931. Tisk 437. Zpráva ústavně-právního výboru k vládnímu návrhu (tisk 254) zákona o řízení nesporném.

¹⁰ Senát Národního shromáždění R. Čs. r. 1931. Tisk 437. Zpráva ústavně-právního výboru k vládnímu návrhu (tisk 254) zákona o řízení nesporném.

Sjednocení umořovacího řízení na celém území ČSR provedl zákon č. 250/1934 Sb. z. a n., ze dne 11. prosince 1934. Do nabytí účinnosti tohoto zákona jednotná byla pouze úprava v případě umoření směnek ve směnečném zákoně v §§ 73-75, zástavních obilních listů v § 12 č. 7 zákona č. 107/1933 Sb. z. a n., listů vydaných veřejnými obilními skladišti v tomtéž zákoně v § 33 a umoření vkladních knížek poštovní spříteľny v zákoně č. 143/1930 Sb. z. a n. v § 23. V ostatních případech už se projevil právní dualismus. Stejným způsobem jako směnky byly umořovány také kupecké poukázky, a to podle čl. 305 všeobecného obchodního zákoníku a § 298 uherského obchodního zákona, z větší části i šeky, jejichž umoření upravovaly zákony pro české země č. 84/1906 ř. z v § 21 a pro Slovensko a Podkarpatskou Rus zák. čl. LVIII/1908 v §§ 20 a 21, a listy vydané veřejnými skladišti. U nich byla příslušná ustanovení obsažena v zákoně č. 64/1889 ř. z. v § 39 a v § 452 uherském obchodním zákoníku. Kupecké zavazovací listy byly umořovány v českých zemích na základě směnečného zákona, jak to stanovoval všeobecný v čl. 305 obchodní zákoník, na Slovensku a Podkarpatské Rusi upravoval tuto otázku bývalý uherský civilní soudní řád v §§ 740-754. Umoření zástavních listků bylo v oblasti uherského práva na základě § 13 zák. čl. XIV/1881 předpisy směnečného zákona, v českých zemích jeho úpravu obsahovaly §§ 10-12 zákona č. 49/1885 ř. z.¹¹ Umoření všech ostatních listin bylo v českých zemích upraveno císařským nařízením č. 257/1915 ř. z. Na Slovensku a Podkarpatské Rusi byly veřejně obchodovatelné cenné papíry umořovány podle zák. čl. XXXIII/1881 a jeho §§ 1-36, 39, 42, odst. 1 písm. c), druhá část odstavce 32, 42, odst. 2 písm. d) a všechny ostatní listiny podle §§ 749-754 uherského civilního soudního řádu.

Obdobná situace byla i v případě stanovení příslušnosti soudů k umořovacímu řízení. Jednotně byla pro celou republiku upravena jen § 13 vládního nařízení č. 249/1919 Sb. z. a n. a § 69 zákona č. 347/1920 Sb. z. a n. Paragraf 73 směnečného zákona upravoval příslušnost pro umoření směnek a listin (s výjimkou šeků), jejichž umoření se řídilo ustanoveními směnečného zákona, a pro umoření obilních zástavních listů stanovoval příslušnost zákon č. 107/1933 Sb. z. a n. v § 12 č. 7. Předpisů však bylo mnohem více.¹²

Úkolem zákona o umořování listin bylo tento nepřehledný stav ukončit a právní úpravu sjednotit a zjednodušit. Za základ byly vzaty rakouské předpisy, přičemž se částečně přihlédlo i k úpravě zák. čl. XXXIII/1881, konkrétně k jeho §§ 5 a 21 č. 5 a 7. Zákon se nevztahoval pouze na řízení ohledně papírů, které podléhaly směnečnému řádu. Nově bylo upraveno rozlišení, které listiny lze či nelze umořovat. Řízení podle tohoto zákona probíhalo jako nesporné a byly k němu věcně příslušné,

¹¹ Tento přehled byl v podstatě převzat z důvodové zprávy k tomuto zákonu (Senát Národního shromáždění R. Čs. r. 1934. Tisk 1289. Vládní návrh. Zákon o umořování listin. Odůvodnění.

¹² K tomu podrobněji viz Senát Národního shromáždění R. Čs. r. 1934. Tisk 1289. Vládní návrh. Zákon o umořování listin. Odůvodnění.

což byla oproti předchozím úpravám výrazná změna, okresní soudy bez ohledu na druh listin.

Československé civilní soudnictví obecně trpělo značnou přetížeností. K částečnému vyřešení tohoto problému směřoval zákon č. 251/1934 Sb. z. a n., kterým se měnila a doplňovala některá ustanovení zákona o občanském řízení soudním, o řízení exekučním a o řízení nesporném. Jak je uvedeno v důvodové zprávě k tomu to zákonu, tak byl vydán s účelem ulehčit přetíženému Nejvyššímu soudu a také ulevit soudům nižším.¹³ Snížení objemu projednávaných sporů Nejvyšším soudem mělo být dosaženo tím, že v některých sporech nebylo přípustné k Nejvyššímu soudu podat dovolání nebo revizní rekurs proti odvolacímu rozsudku. Tato omezení však neplatila pro spory řešené pracovními soudy. Dále zákon zvýšil hranici pro posuzování věcí sporných jako nepatrných z 300 na 500 Kč.

Ke stejnému cíli směřoval i o dva roky později vydaný zákon č. 161/1936 Sb. z. a n., kterým se měnila a doplňovala některá ustanovení zákonů o soudní příslušnosti, o občanském řízení soudním, o řízení exekučním a o soudní organizaci, dále byly tímto zákonem změny v zákonech č. 111/1895 ř. z. (jurisdikční norma), zákoně č. 67/1873 ř. z. (ve znění čl. XXVIII zákona č. 112/1895 ř. z.), v zákoně č. 112/1895 ř. z., zákoně č. 69/1922 Sb., v zákoně č. 113/1895 ř. z. (rakouský civilní řád soudní), v zákoně č. 79/1896 ř. z., v zák. čl. I/1911 (uherský civilní řád soudní), v zák. čl. z roku 1881, v zákoně č. 217/1894 ř. z., a zákoně č. 251/1934 Sb. z. a n.¹⁴ Vyřešení přetíženosti soudů mělo být dosaženo především reformou jurisdikční normy. Spočívala v rozšíření uplatnění samosoudců v soudním řízení, a to v řízení o výživném a také v řízení u krajských soudů, kde zákon umožňoval stranám po jejich vzájemné dohodě řešit před samosoudcem i spory o hodnotě vyšší než 20 000 Kč. Ze stejného důvodu byl také snížen počet členů senátů u vrchního soudu a byla stanovena příslušnost okresních soudů pro všechny spory o výživné. Dalším krokem ke zjednodušení soudnictví bylo odstranění dvojkolejnosti vedení pozemkových knih spočívající v tom, že městské nemovitosti byly na rozdíl od venkovských vedeny u krajských soudů. Napříště měly být všechny pozemkové knihy vedeny jen u okresních soudů. A to s jedinou výjimkou, kterou byla Praha.

Obdobně byla provedena i reforma řízení upomínacího. Platební rozkaz bylo díky tomuto zákonu možné vydat i na osoby bydlící mimo obvod krajského soudu, pod který spadal okresní soud ve věci rozhodující. Dřívější nemožnost tohoto byla chápána jako „závora rychlého soudnictví“. Věřitel, který měl u téhož dlužníka několik pohledávek, z nichž žádná nepřesahovala 5000 Kč, mohl použít pouze jednu

¹³ Senát Národního shromáždění R. Čs. r. 1934. Stenozáznam 354. schůze. Zpráva ústavně-právního výboru (tisk 2745) o usnesení Poslanecké sněmovny k vládnímu návrhu zákona (tisk senátu 1345), kterým se mění a doplňují některá ustanovení zákonů o občanském řízení soudním, o řízení exekučním a o řízení nesporném (tisk 2767), přednesená zpravodajem poslancem Richterem.

¹⁴ Senát Národního shromáždění R. Čs. r. 1935. Tisk 47. Vládní návrh. Zákon, kterým se mění a doplňují některá ustanovení zákonů o soudní příslušnosti, o občanském řízení soudním, o řízení exekučním a o soudní organizaci. Důvodová zpráva.

žádost o platební rozkaz. Pokud pak dlužník, kterému platební rozkaz ukládal zaplatit několik pohledávek, které však musely být číselně označeny, podal odpor jen proti jedné z nich, zůstal platební rozkaz v ostatním účinný.

K urychlení řízení byly uzákoněny ještě další změny civilního soudního řádu. V žalobě bylo možné domáhat se vůči jednomu žalovanému více nároků najednou s podmínkou, že pro všechny byl příslušný stejný typ řízení. Pokud mezi těmito nároky nebyla žádná, ani právní, ani skutková souvislost, musel být soud, k němuž byla žaloba směřována, u všech těchto nároků příslušný, jinak bylo třeba podat žalob několik. U krajského soudu nebylo v případě těchto žalob rozhodující, zda o jednotlivých nárocích měl rozhodovat senát či samosoudce, protože o nich vždy rozhodoval senát.

Aby se snížilo množství sporů o příslušnost, zákon zakotvil povinnost žalovaného, který namítal nepřislušnost soudu, uvést, který soud je podle něj příslušný. Pokud se tato námitka ukázala jako opodstatněná, žalobce mohl navrhnout, aby byl spis postoupen buď soudu zvolenému žalovaným, nebo jinému soudu, který za příslušný považoval sám.

V případě, že spor byl značně rozsáhlý či složitý, mohl soud při prvním roku či prvním jednání nařídít, aby strany skutkový stav i s důkazy uvedly v přípravných spisech. V některých případech - například pokud šlo o stížnost proti odepření či odnětí práva chudých - mohl rekursu vyhovět sám soudce či soud, u kterého byla záležitost projednávána. Pokud šlo o pracovněprávní spory, musely strany před zahájením řízení prohlásit, že jde o pracovní spor, jinak se řízení odehrávalo podle ustanovení civilního řádu soudního.

Kromě výše uvedených změn zákon přinášel také reformu práva chudých. Především trval na přesném zjištění majetkových poměrů soudem, aby výhody z tohoto práva plynoucí, mohli užívat jen ti, kteří je opravdu potřebují.¹⁵ Částečně také předpis reformoval exekuční řízení, která měla aspoň zčásti zabránit „zneužívání některých liberálních ustanovení dosavadních exekučních řádů ku praktickému maření exekuce“¹⁶.

K jiným změnám v oblasti civilního řízení (kromě konkurzního řízení) v meziválečném Československu nedošlo. Celá právnícká veřejnost čekala na komplexní rektifikaci civilního řízení, která se od konce dvacátých let připravovala, ale ze známých důvodů k ní nedošlo. Platily tedy dál rakouské a uherské předpisy mírně modifikované výše zmíněnými zákony.

¹⁵ Senát Národního shromáždění R. Čs. r. 1936. Tisk 193. Zpráva ústavně-právního výboru o vládním návrhu zákona (tisk 47), kterým se mění a doplňují některá ustanovení zákonů o soudní příslušnosti, o občanském řízení soudním, o řízení exekučním a o soudní organizaci.

¹⁶ Senát Národního shromáždění R. Čs. r. 1936. Tisk 193. Zpráva ústavně-právního výboru o vládním návrhu zákona (tisk 47), kterým se mění a doplňují některá ustanovení zákonů o soudní příslušnosti, o občanském řízení soudním, o řízení exekučním a o soudní organizaci.

Zákonný článok o obmedzenom počte – prvý protižidovský zákon v Európe¹

Erik Štenpien

Abstrakt: Nie je príliš známym faktom, že ukončenie prvej svetovej vojny v porazených krajinách okrem sociálnych nepokojov a politických „zemetrasení“ vyvolalo aj mohutnú antisemitskú vlnu. Ak sa povie „protižidovské zákony“, predstavíme si spravidla Nemecko za vlády Adolfa Hitlera. Bolo to však práve Maďarsko, ktoré po uzavretí Trianonskej zmluvy prišlo s prvým protižidovským zákonom Európy – zákona, ktorý ešte židov fyzicky nelikvidoval, na druhej strane však obmedzovaním ich zastúpenia v rôznych povolaniach znamenal prvý významný zásah do ich spoločenského postavenia po prvej svetovej vojne. K čomu to viedlo – to učia dnes dejiny...

Kľúčové slová: Protižidovské zákony, medzivojnové Maďarsko, dôsledky Trianonu, Numerus clausus

Abstract: It is not a well-known fact that the end of the First World War in defeated countries, in addition to social unrest and political "earthquakes", also provoked a massive anti-semitic wave. When it comes to "anti-Jewish laws," we usually imagine Germany under Adolf Hitler. However, it was Hungary that, after the conclusion of the Treaty of Trianon, came up with the first anti-Jewish law in Europe - a law that did not physically liquidate Jews yet. What did it lead to - history teaches today...

Keywords: Anti-Jewish laws, interwar Hungary, consequences of Trianon, Numerus clausus

Úvod

Po skončení prvej svetovej vojny sa zrútilo spoločensko-ekonomické usporiadanie strednej Európy. Zánikom Rakúsko-Uhorského mocnárstva sa vytvorili nové unitárne štátne celky, ktoré začali budovať svoje politické dejiny takpovediac od nuly. Určitými výnimkami v oblasti strednej Európy boli Rakúsko a Maďarsko, ktorých existencia pokračovala kontinuálne ďalej. Nemožno sa však čudovať, že určité nie nevýznamné kruhy v týchto krajinách považovali porážku vo svetovom konflikte za národnú katastrofu. Maďari dodnes považujú Trianonskú mierovú zmluvu za podvod na svojom národe a za krádež 2/3 svojho teritória. Vojnové útrapy zanechali na maďarskom národe svoje nezmazateľné stopy. Nová politická garnitúra preto hľadala a napokon úspešne našla jednotlivcov, ktorí mali podľa nej zodpovedať za zlú hospodársku situáciu krajiny - stali sa nimi príslušníci Židovskej menšiny.

Počet Židov v Uhorsku v závere 19. storočia najmä vďaka pre nich priaznivej vládnej politike neustále rástol. Ešte v roku 1785 dosahoval počet tzv. "chránených Židov"² v krajine len 75 000. Už v roku 1805 však príslušná ročenka uvádza nárast počtu Židov na číslo 127 000. V meruôsmych rokoch sa počet Židov v krajine bezmála zdvojnásobil - v štatistikách nachádzame neuveriteľné číslo 241 000 duší. Bez

¹ Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-19-0419 s názvom 100 rokov Trianonskej zmluvy.

² Ide o urbárskych poddaných židovského pôvodu, ktorí platili svojej vrchnosti predpísané dane a uznávali zvrchovanú súdnu právomoc zemepanského súdu, za čo im zemepán poskytol všemožnú ochranu na základe tzv. ius salva guardia.

akéhokoľvek ďalšieho komentára si pozrime údaje niektorých ďalších významnejších rokov: roku 1890 - 713 000, roku 1900 - 831 000, napokon roku 1914 - 935 000 Židov³. Ak si uvedomíme, že v rokoch 1870 - 1910 stúpol počet obyvateľov Uhorska z 13 na 16 miliónov⁴ znamená to, že Židia sa stali najpočetnejšou národnostnou menšinou Uhorska. Ten istý zdroj uvádza, že izraeliti tvorili v roku 1910 z náboženského hľadiska 5% obyvateľov Uhorska (t. j. 911 227 obyvateľov). Z hľadiska teritoriálneho bol najväčší počet Židov vo veľkých mestách (ako bolo hlavné mesto Uhorska - Budapešť, kde sa počet Židov blížil 50%-ám), kde mali najlepšie podmienky pre vykonávanie svojich povolání. Pomerne veľký počet Židov bol pred svetovou vojnou aj v Mukačeve (41%), Užhorode (31%) a Sátoraljaujhelyi (28%). Spomedzi žúp najväčší percentuálny podiel Židov zaznamenali Zemplínska a Marmarošská župa (zhodne po 10%)⁵. Práve zo židovských kruhov pochádzal najväčší počet intelektuálov. Mnoho významných osobností z maďarského kultúrneho a spoločenského života bolo izraelitského pôvodu.

Prvé protizidovské opatrenia medzivojnového Maďarska sa istým spôsobom viažu k menu *grófa Pavla Telekiho*. Predstavme si teraz v krátkosti osobu tohto u nás málo známeho maďarského medzivojnového politika.

Gróf Pavol Teleki sa narodil 1. novembra 1879 v Budapešti v rodine sedmohradského šľachtica. V roku 1903 dokončil svoje vysokoškolské štúdium geografie a nastúpil na miesto asistenta na Katedre geografie Univerzity v Budapešti. Od roku 1909 pôsobil ako riaditeľ Budapeštianskeho Geografického inštitútu. V roku 1904 sa stal slúžnym Szatmárskej župy, toto miesto však v rokoch 1905 - 1910 vymenil za lukratívny post poslanca parlamentu. Do najvyššieho zastupiteľského orgánu Uhorska sa vrátil roku 1915, kedy sa začal intenzívnejšie venovať politickej práci.

Výraznejšie sa v politike presadil až po vojne, kedy pôsobil ako minister zahraničných vecí maďarskej kontrarevolučnej vlády v búrlivom období Maďarskej republiky rád. Z titulu svojho úradu bol členom komisie vyslancov Maďarska poverených vyjednávaním na Versailleskej mierovej konferencii. Svoje geografické vzdelanie využil pri vypracúvaní diplomatických nót, ktorými maďarská komisia reagovala na návrhy víťazných mocností - práve jemu sa pripisuje autorstvo štatistických a zemepisných údajov, ktoré tieto odpovede obsahovali⁶.

Teleki sa stal po prvýkrát predsedom vlády 19. júla 1920. Jeho vymenovaním sa začala konsolidácia vnútorných pomerov po definitívnej porážke republiky rád. Po neúspešnom pokuse Karla Habsburského o návrat na maďarský trón musel Teleki odstúpiť, lebo sa ukázalo, že vyjednával s bývalým cisárom o podmienkach

³ HÓMAN, Bálint - SZEKFÜ, Gyula. *Magyar Történet*. Budapest: b. v., 1915.

⁴ Vychádzajúc z údajov, ktoré nám poskytuje *Révay Lexikon* z roku 1916 v hesle Maďarsko. RÉVAY, János Mór. *Révay Lexikon*. Lovas-Mons. 13. kötet, 1915, s. 199.

⁵ Tamtiež.

⁶ TELEKI, Pál. Gróf Teleki Pál m. kir. miniszterelnök bemutatkozó beszédei az Országgyűlés két házában összes példány. Budapest: Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság, 1939, s. 163.

jeho opätovnej intronizácie⁷. Počas Bethlenovej vlády však bol vymenovaný až trikrát za ministra zahraničných vecí. Teleki sa stal priamym účastníkom prípadu falšovania frankov, ktorým chceli maďarskí revizionisti poškodiť hospodárstvo Francúzska. Stroje na tlač bankoviek Teleki ukrýl v budove Geografického inštitútu⁸.

Po páde Imrédyho vlády 16. februára 1939 sa Teleki stal opäť predsedom vlády. Počas posledných predvojnových mesiacov sa dôsledne snažil presadiť neutralitu svojej krajiny. Po rozpade Československa 15. marca 1939 nariadil maďarským vojskám obsadiť Podkarpatskú Rus, nebol však schopný dodržať svoje sľuby a zasadiť sa o udelenie autonómie podkarpatským Rusínom. Na Hitlerov nátlak, aby sa Maďarsko zúčastnilo napadnutia Poľska Teleki nereagoval, lebo ako vyplýva z jeho prejavov, neveril vo víťazstvo Nemecka v nadchádzajúcej vojne a nechcel stratiť britské spojenectvo⁹. Naopak tajne otvoril maďarsko-poľské hranice, aby umožnil ľahší útek Poliakov pred nemeckým prenasledovaním. Bol tiež pripravený začať vojnu s Rumunskom o Sedmohradsko, ku ktorej však napokon nedošlo¹⁰.

V decembri 1940 Teleki uzavrel dohodu o trvalej spolupráci s Juhosláviou, preto nemohol vyhovieť nemeckej žiadosti o vojenskú pomoc v útoku na Belehrad po vypuknutí protinemeckého puču. Pred rozhodnutím, ktoré mohlo krajinu vohnať do vojny, Teleki ušiel – dňa 3. apríla 1941 spáchal samovraždu. Súkromne však podľa najnovších výskumov ešte pred spáchaním samovraždy útok podporoval¹¹.

Telekiho dodnes maďarská historiografia považuje za antisemitu, nie však za fašistu. Jeho prvé návrhy zákonov v sebe obsahovali antisemitské idey len skryto a dá sa povedať, že ich protižidovský účinok bol iba vedľajším, nie však neželaným efektom. Po rozpade Rakúsko – Uhorskej monarchie a následnom vzniku nástupníckych štátov došlo podľa údajov dnešných maďarských historikov k masívnemu príchodu tzv. „Maďarov“ do novovzniknutého Maďarska¹². Išlo hlavne o osoby s vyšším vzdelaním, ktoré sa bez ohľadu na svoj skutočný etnický pôvod považovali za príslušníkov maďarského národa a zdalo sa im nebezpečné ostávať na územiach patriacich predtým k monarchii, teraz však pod novou štátnou mocou, o ktorej nevedeli ako sa k nim zachová. Bolo verejným tajomstvom, že veľká väčšina z nich bola židovského pôvodu, aj keď sami nemuseli byť izraelitského vyznania. Práve proti takýmto občanom Maďarska bolo potrebné podľa názoru Telekiho vlády zakročiť, ešte však nie v zmysle ich fyzickej likvidácie. Vláda sa uspokojila s plánovaným znížením ich

⁷ ABLONCZY, Balázs. *Teleki Pál*. Budapest: Osiris Kiadó 2005, str. 56 a nasl.

⁸ Tamtiež, s. 109.

⁹ Gróf Teleki Pál bemutakozó beszédei az országgyűlés két házában: I. 1939. február 22.-én a Képviselőházban. Budapest 1939, s. 376.

¹⁰ Lebo 30. augusta 1940 Maďarsko II. Viedenským rozhodnutím získalo severnú časť Sedmohradska (pozn. autora).

¹¹ ABLONCZY, ref. 7, s. 233. Maďarsko napokon obišlo ustanovenia dohody s Juhosláviou tak, že počkalo na vyhlásenie nezávislosti Chorvátska a až potom vyhlásilo vojnu Srbsku, s ktorým ho žiadna zmluva neviazala (pozn. autora).

¹² NEMERE, István. A világháborúk kora, a 20. század eseményei magyar történelem. Budapest, Anno 2005, s. 117.

počtu v rezortoch, ktoré mali s ohľadom na unitárny charakter medzivojnového Maďarska patriť „skutočným Maďarom“¹³.

Okamžite po porážke republiky rád sa preto začal maďarský parlament pre mnohých s prekvapivou razanciou a rýchlosťou venovať reforme vzdelávacieho systému krajiny. Tematika síce naoko nevinná, dôsledky jej riešenia však boli napokon prekvapivo diskriminačné. Skôr, ako sa budeme venovať rozboru zákona, ktorý bol výsledkom tohto procesu, si povedzme niečo o inštitúte „*numerus clausus*“, ktorý dovtedy v strednej Európe nemal obdobu.

Už v posledných rokoch 19. storočia zaznamenali mnohé krajiny Európy, vrátane Rakúsko – Uhorskej monarchie v prípade absolventov vysokých škôl presýtenie pracovného trhu¹⁴. Ihneď po skončení svetovej vojny krajina zaznamenala úpadok významu inteligencie, ku ktorému prispelo aj prepustenie takmer 150 000 úradníkov s vysokoškolským vzdelaním¹⁵. Vysoké školy však naďalej produkovali nových právnikov, či lekárov, ktorí sa zamestnávali s ohľadom na spoločenskú krízu radšej v slobodných povolaniach. Tak krajina inak chudobná, bola koncom 20. rokov 20. storočia azda najbohatším štátom na svete čo sa týka počtu advokátov na osobu. A obrovský počet z nich tvorili emigranti z území, o ktoré Maďarsko ako porazená krajina prišlo. Zároveň však na vysokých školách v Maďarsku pokračovali v štúdiu jednotlivci, ktorí svoje vzdelávanie začali ešte za Uhorska a teraz prišli o svoje domovy¹⁶. V nasledujúcej tabuľke uvádzame štatistické údaje o vzostupe počtu študentov vysokých škôl v Európe v rokoch 1913 – 1934 v porovnaní s medzivojnovým Maďarskom.¹⁷

	Nárast v percentách	Počet obyvateľov	na jedného študenta
	1913 – 1934 (1913 = 100%)	1913	1934
Rakúsko	290.7	1 000	334
Maďarsko	211.6	1.174	554
Francúzsko	201.9	969	480

¹³ SZEGVÁRI, Katalin. *Numerus Clausus rendelkezések az ellenforradalmi Magyarországon*. Budapešť: Akadémiai Kiadó, 1988, s. 122.

¹⁴ K tomu pozri napr. O'BOYLE, Lenore. The Problem of an Excess of Educated Men in Western Europe, 1800-1850. In *Journal of Modern History*, 1970, Vol. 42, s. 25 a nasl. Situácia v Uhorsku bola omnoho horšia ako v ostatnej Európe, ako o tom hovorí MÓCSY, István. *The Effects of World War I, the Uprooted: Hungarian Refugees and Their Impact on Hungary's Domestic Politics, 1918-1921*. New York: Brooklyn College Press, 1983, s. 133.

¹⁵ ROMSICS, Ignác. *Bethlen István: Politikai életrajz*. Budapešť: Magyarságkutató Intézet, 1991, s. 164.

¹⁶ Ešte v roku 1920 títo študenti tvorili 24% všetkých študentov. K tomu pozri JANIK, Gyula. *A magyar főiskolai hallgatók statisztikája az 1931/32 tanévben*. Budapešť: b. v. 1933, str. 21.

¹⁷ KOTSCHNIG, Walter Maria. *Unemployment in the Learned Professions: An International Study of Occupational and Educational Planning*. London: OUP 1937, s. 128.

Holandsko	192.8	1 116	579
Grécko	189.2	1 438	760 (1932)
V. Británia	166.5	1 470	885
Taliansko	157.2	1 270	808
Španielsko	156	1 022	655 (1932)
Nemecko	144.4	872	604
Poľsko	127.6	827 (1925)	648
ČSR	111.3	544 (1925)	489

Tieto údaje sú celoštátnymi štatistikami v uvádzaných krajinách. Sú jasným dôkazom toho, že v 20. rokoch minulého storočia stúpala počet vysokoškolsky vzdelaných osôb, čo vyvolávalo nielen v krajinách západnej Európy nepokoj v tzv. strednej vrstve. Aby štátna moc zabránila nárastu počtu absolventov, ktorí by v prípade nedostatku pracovných miest zodpovedajúcich ich vzdelaniu mohli ľahko pripraviť o prácu menej vzdelaných členov spoločnosti, zaviedli niektoré európske krajiny legislatívne opatrenia, ktorými sa snažili obmedziť prijímanie uchádzačov o štúdium na vysokých školách – opatrenia, ktoré označujeme spoločným termínom *numerus clausus*.

A ako vyzerala situácia v medzivojnovom Maďarsku? O tom najlepšie vypovedajú údaje Maďarskej štatistickej ročenky¹⁸:

Rok	Počet študentov vysokých škôl	Pomer židovských študentov VŠ v %
1920	17 048	10.4
1921	20 240	11.6
1922	21 240	11.2
1923	17 868	10.4
1924	16 179	9.5
1925	15 776	8.9
1926	15 601	8.2
1927	16 076	8.0
1928	16 322	8.4
1929	16 281	9.0

¹⁸ Magyar Statisztikai Évkönyv. Budapest: b. v. 1920-1935, str. 522 a nasl.

1930	16 932	10.0
1931	16 562	11.9
1932	16 326	12.0
1933	16 308	11.1
1934	15 088	9.7
1935	14 216	8.3

Najväčší bol počet Židov v právnických povolaniach. Začiatkom roku 1920 bol každý druhý advokát v Maďarsku Žid, pričom práve Advokátskej komore sa podarilo počet židovských členov aj napriek pripravovaným a neskôr uskutočneným opatreniam dokonca zvýšiť (v roku 1939 takmer 60 % členov Advokátskej komory boli Židia, mnohí z nich však konvertovali na kresťanstvo)¹⁹. Pomer Židov k nežidom s vysokoškolským technickým vzdelaním v roku 1920 dosahoval 46 % a do roku 1940 klesol len na 31 %. Rovnaké čísla poskytujú štatistiky členov Lekárskej komory²⁰.

Maďarsko bolo prvým štátom Európy, ktorý obmedzil počet prijímaných uchádzačov o vysokoškolské štúdium na najvýznamnejších vysokých školách krajiny. Až po ňom prijali obdobné právne normy v Nórsku (1926), Fínsku (začiatkom 30. rokov) a inde. Nebolo teda v Európe ničím nezvyčajným obmedziť počet prijímaných uchádzačov na vysokoškolské štúdium. To, čím bol maďarský zákon diskriminačný, v čom sa prejavila skrytá skutočná tvár rodiaceho sa diktátorského režimu bolo, že obmedzoval počet prijímaných uchádzačov podľa rasového princípu.

Po prvýkrát sformulovala myšlienku zákona o numerus clausus Lekárska fakulta Budapeštianskej univerzity už v auguste 1919. Pôvodný návrh si želal obmedziť len prijímanie žien na vysokoškolské štúdium. Nebol tu ešte prítomný úmysel diskriminovať uchádzačov o vysokoškolské štúdium na základe pôvodu alebo náboženstva. Fakulta navrhovala obmedziť počet študentov vysokých škôl odvolávajúc sa na vlastné štatistické údaje, podľa ktorých od roku 1916 stúpol počet medikov šesťnásobne²¹. Iné fakulty v tomto období zaznamenali taktiež nárast počtu študentov, niekedy až trojnásobný.

Prvý návrh na obmedzenie počtu prijatých študentov vysokých škôl podľa „rasovej kvóty“ pochádza od dekana Teologickej fakulty Michala Kmoskóa. Podľa jeho úsudku zavedenie systému obmedzovania počtu prijatých uchádzačov nevyhnutne povedie k prijatiu normy, podľa ktorej „si jednotlivé fakulty samy určia pomer študentov podľa ich príslušnosti k náboženstvu, rase, či podľa prospechu,

¹⁹ MŰNE Évkönyvek. Budapest: b. v.1941, s. 231.

²⁰ ZAHUMENSZKY, Elemér. Tallózás az Országos Orvosi Kamara 1940. évi évkönyvében. Budapest: MONE 1941, str. 334.

²¹ SZEGVÁRI, ref. 13, s. 96.

ktorých zápis do ročníka sa uskutoční“, lebo len takto je možné dosiahnuť, „aby pri prijímaní podľa zásady numerus clausus... ani jednej domácej rase alebo náboženskej spoločnosti nebol takto poskytovaný neoprávnený prospech²²“. Keďže na Teologickej fakulte z pochopiteľných príčin Židia neštudovali, zamýšľal Kmosko odstrániť ich nadbytok predovšetkým z Lekárskej, Filozofickej a Právnickej fakulty, ktoré boli považované za „príliš židovské“.

Fakulty, ktorých sa návrh bezprostredne dotýkal, prijali Kmoskove plány rozdielne. Spomedzi 24 riadnych profesorov Filozofickej fakulty boli 15 (vrátane dekana Ernesta Finánczyho) proti návrhu, ktorý považovali oprávnené za protiústavný²³. Na druhej strane väčšina profesorského zboru budapeštianskej Právnickej fakulty, Lekárskej fakulty a neskôr aj Technickej univerzity návrh privítala. Bolo jasné, že ak sa návrh v zmysle Kmoskovej teórie prijme, bude to znamenať rozchod s liberálnym chápaním nie len vzdelávacieho systému krajiny. Po dlhých akademických diskusiách na pôde príslušných univerzít zvíťazili napokon Kmoskove myšlienky aj na pôde tých fakúlt, ktoré s nimi pôvodne radikálne nesúhlasili, predovšetkým na pôde Lekárskej fakulty. Boli to totiž práve lekári, ktorých rady z veľkej väčšiny tvorili Židia. Slovom predsedu Národného združenia maďarských lekárov Žigmunda Ritoóka: „Môžeme dúfať, že túto krajinu budú riadiť skutoční Maďari, keď 2/3 jej lekárov, 80% zdravotníckeho personálu univerzitných nemocníc a 90 – 95% personálu budapeštianskych nemocníc tvoria Židia?²⁴“

Rozchod s liberálnymi teóriami sa prejavil aj na začiatku parlamentnej debaty k návrhu zákona dňa 22. júla 1920. Samotný predkladateľ návrhu, minister kultúry a zároveň člen Kresťanskosociálnej strany Štefan Haller, vo svojom vystúpení povedal: „Duch liberalizmu prijatím zákona o numerus clausus zanikne. Je isté, že nás v tom, čo chceme teraz ustanoviť v zákonnej forme, ešte nikto nepredbehol. Je však tiež isté, že keby sa niektorý z národov dostal do tej istej situácie ako teraz my tu doma v Maďarsku, že sa totiž dosť veľké percento inteligencie vychovej našimi štátnymi inštitúciami snaží pozbaviť náš národ národného charakteru..., vtedy nás budú nasledovať aj iné národy.“ Haller uznal, že po prijatí zákona o numerus clausus bude Maďarsko podrobené tvrdej medzinárodnej kritike. Ako však dodal: „Nadarmo nám budú hovoriť, že sme nehumánni reakcionári, že nie sme svetoobčanmi. Tieto frázy na nás viac účinkovať nebudú. Obrovský svetový oheň uhasil najlepšie cnosti maďarského národa.“²⁵

Napriek tomu, že z prejavu jasne vidieť názory predkladateľa, Haller odmietol zaradiť do prijímanej normy protizhidský paragraf. Proti Kmoskovmu návrhu „rasového ustanovenia“ namietal, že všeobecné zníženie počtu študentov vysokých

²² Tamtiež, s. 97-98.

²³ Tamtiež, s. 100.

²⁴ KÁDÁR, Gábor – VÁGI, Zoltán. *Self-Financing Genocide: The Gold Train, the Becher Case and the Wealth of Hungarian Jews*. Budapest-New York: Central European University Press, 2004, s. 176.

²⁵ ZELOVICH, Dávid. Adatok a parlamenti napló, általában a parlamenti nyilvánosság történetéhez.. Karcag b. v. 1928, s. 677. Tiež SZEGVÁRI, ref. 13, s. 120.

škôl je samo dostatočným nástrojom na zníženie počtu židovskej inteligencie. „Ak obmedzíme počet uchádzačov zapísaných na univerzity, je prirodzené, že sa to významne bude týkať najsilnejšieho činiteľa nadprodukcie – židovstva. Nie však preto, že chceme vylúčiť zo štúdia práve len Židov, ale preto, lebo oni sú najväčším zdrojom nadprodukcie.“²⁶

Predseda vlády Teleki sa debaty k návrhu zákonného článku aktívne nezúčastnil. V rozprave však aktívne vystúpili poslanci Július Gömbös, Štefan Milotay a biskup Prochazka, ktorí pripravili spoločný návrh na začlenenie rasového paragrafu do konečného znenia zákona. Rokovania o zákone sa zúčastňoval len minimálny počet poslancov. Podľa dochovaných zápisníc bolo dňa 22. 9. 1920 – teda v deň prijatia zákona – prítomných v rokovacej sieni len 73 poslancov, čo predstavovalo zhruba 1/3 z celkového počtu všetkých poslancov (218). Hlasovanie o zákone prinieslo výsledok nie nepodobný dnešným hlasovaniam, kedy je v sále prítomné len minimálne kvórum: za prijatie zákona hlasovalo 55 poslancov, proti bolo 7, ostatní sa zdržali²⁷. Stačilo to však na prijatie zákona, ktorý v Maďarsku naštartoval celý rad protidemokratických opatrení.

Dňa 26. 9. 1920 bol zákonný článok č. 25/1920 o úprave zápisu na univerzity, technické univerzity, Ekonomickú fakultu Budapeštianskej univerzity a právnické akadémie vyhlásený v čiaske 17 Maďarskej Zbierky zákonov²⁸ a okamžite nadobudol účinnosť. Stručná norma mala len 3 paragrafy, zato však veľmi vážneho obsahu. V zmysle § 1 na vysoké školy, ktorých sa zákonný článok týkal, mohli byť od školského roku 1920 – 21 prijímaní len takí jednotlivci, ktorí sú z hľadiska národnej vernosti a cti bez výhrad spoľahliví a v počte, ktorý umožní ich dôkladnú prípravu na povolanie. Počet uchádzačov, ktorých budú môcť jednotlivé fakulty alebo vysokoškolské pracoviská prijať, mal určovať na návrh príslušnej fakulty (v prípade Technickej univerzity na návrh jej Senátu) minister náboženstva a verejného školstva. Mimoriadnych študentov bolo možné prijímať len vtedy, ak sa nenaplnila predpísaná kvóta a boli splnené podmienky bezvýhradnej spoľahlivosti uchádzača. Jediným privilegovaným odborom, na ktorý sa nevzťahoval zákaz prijímania mimoriadnych študentov, bola náuka o účtovníctve v štátnej službe vyučovaná na právnických akadémiách. Aj v tomto prípade však minister náboženstva a verejného školstva po konzultácii s ministrom financií mohol na návrh príslušnej fakulty určiť maximálny počet prijímaných mimoriadnych študentov. Zákon sa netýkal ďalšieho práva na zápis všetkých riadnych študentov a mimoriadnych študentov filozofie, jazykov, histórie, matematiky a medicíny, ktorí boli prijatí na štúdium v predchádzajúcom školskom roku bez prijímacích skúšok iba na základe vynikajúcich výsledkov maturitnej skúšky, nakoľko títo boli považovaní za bezvýhradne spoľahlivých.

²⁶ ZELOVICH, ref. 25, s. 679.

²⁷ Tamtiež, s. 680. K parlamentným debatám o zákone pozri tiež HALLER, István. *Harc a Numerus Clausus körül*. Budapest: b. v. 1926, 262 s.

²⁸ Magyar törvénytár 1920. évi Törvénycikkek, s. 145 – 46.

Prijatí uchádzači o štúdium boli podľa zákona povinní žiadať fakultu (príp. Senát Technickej univerzity) o povolenie vykonať zápis. V prípade fakúlt vysokých škôl rozhodovalo o udelení povolenia na zápis prijatého riadneho i mimoriadneho študenta plenárne zasadnutie všetkých učiteľov fakulty, a to s konečnou platnosťou. V prípade riadnych študentov sa pri udeľovaní povolenia na zápis malo podľa zákona prihliadať okrem takých imaginárnych daností uchádzačov, ako bola vernosť maďarskému národu, či mravná dôveryhodnosť, aj na duševné schopnosti žiadateľov o zápis a v neposlednom rade *na to, aby percento prijatých uchádzačov z radov iných národností a rás žijúcich v Maďarsku bolo podľa možnosti zhodné s celoštátnym percentuálnym pomerom jednotlivých národností a rás, alebo aby dosahovalo aspoň jeho 9/10.*²⁹ Podmienky na udelenie povolenia na zápis mimoriadnych študentov určoval minister náboženstva a verejného školstva.³⁰

Zákon nespomínal pojem „Žid“, bolo však jasné, že bol priamo namierený na židovskú menšinu. Praktická realizácia normy totiž ukázala, že počet prijatých židovských študentov je výrazne poddimenzovaný a ani zďaleka nedosahoval odhadované celoštátne percento počtu Židov (v roku 1920 6 %)³¹. Je ešte potrebné poznamenať, že autori zákona sa v paragrafe o percentuálnych podieloch prijímaných študentov dopustili závažnej chyby – podľa maďarského práva sa totiž v štatistických súpisoch občanov neuvádzala príslušnosť k národnosti ani k rase. Na otázku prečo použili predkladatelia práve rasový a nie napr. náboženský princíp, nachádzame odpoveď v liste maďarskej vlády z roku 1925 adresovanom Spoločnosti národov:

„V prípade Židov sú rasa, náboženstvo a národnosť zmiešané a v každej krajine majú inú formu... Spomínaný zákon sa úmyselne vyhýba pojmu náboženská menšina, veď viera je vec, ktorá je maximálne vo sfére vplyvu jednotlivca, ten si ju môže kedykoľvek slobodne zmeniť. Práve preto nie je náboženstvo vhodné na označenie akejkoľvek menšiny, lebo dostatočne nevylučuje možnosť zneužívania zákona.“³² Takýmto spôsobom bol však v prípade Židov – obídiením náboženského princípu – porušený princíp rovnosti všetkých občanov pred zákonom.

Prijatie zákona o numerus clausus vyvolalo, presne ako to predpovedal svojho času Haller, obrovskú vlnu medzinárodného odporu. Problémom ani tak nebola ujma spôsobená maďarským Židom, ako nebezpečenstvo, že systém obmedzovania počtu zavedú neskôr aj iné krajiny³³. V rokoch 1923 – 25 bola otázka obmedzovania počtu stále aktuálna aj preto, že Rada Spoločnosti národov mala v tomto

²⁹ Pozri zák. čl. 25/1920. Text zvýraznil autor.

³⁰ Splnomocnený výkonom zákona bol minister náboženstva a verejného školstva, ktorý každoročne vydával nové vykonávacie nariadenie, ktorým určoval smerné číslo pre prijatie príslušníkov jednotlivých menšín.

³¹ HALLER, ref. 27, str. 169; HEKSCH, Ágnes. Adatok a Numerus Clausus történetéhez. In *Pedagógiai Szemle*, 1962, č. 12, s. 613-617.

³² KATZBURG, Nathaniel: *Hungary and the Jews: Policy and Legislation, 1920-1943*. Ramat-Gan: Sopher Hermon Pr., 1981, s. 68.

³³ Ako sme vyššie spomenuli, toto sa v skutočnosti aj stalo. Obavy teda boli namieste.

období rozhodujúce slovo pri schvaľovaní výšky stabilizačnej pôžičky poskytovanej Maďarsku. Spoločnosť národov však mala teoretické právo prijať vážne trestné opatrenia proti krajine, ktorá porušovala zásady ochrany národnostných menšín zakotvené Trianonskou mierovou dohodou. Podľa týchto ustanovení totiž maďarská vláda akceptovala záväzok, že nebude právne diskriminovať žiadnu skupinu občanov svojej krajiny. Po formálnej stránke teda boli splnené všetky predpoklady na závažné vystúpenie opozície, ktorá by takto získala možnosť vyvíjať na vládu medzinárodný tlak a oprávnené požadovať zrušenie zák. čl. 25/1920 už nie domácimi prostriedkami, ale nástrojmi poskytovanými medzinárodným právom.

Opozícia a maďarská židovská obec však váhala, nebola schopná odhadnúť reakciu vlády. Nikto nevedel, či vznesenie námietok neuškodí krajine a jej menšinám viac, ako samotné unášanie protiprávnej skutočnosti. Už v roku 1923 oznámil líder opozície Viliam Vázsonyi, že v prípade zákona o numerus clausus „si nikdy nedeme želať odvolať sa na porušovanie systému mierových zmlúv“, lebo „nežiadame o ochranu podľa ustanovení Trianonskej zmluvy, lebo nechceme byť menšinou, ktorá sa dáva do ochrany Ženeve.“³⁴

Prečo mala opozícia takýto postoj? Vázsonyi vychádzal z dvoch, vzájomne prepojených tvrdení.

1) Predpokladal, že sťažnosť maďarských občanov proti svojej vláde by mohla vyvolať v Spoločnosti národov nepredvídateľnú reakciu. Maďarsko bolo porazenou krajinou. Spoločnosť národov by podľa jeho názoru reagovala inak ako v prípade poľských Židov, ktorí sa v roku 1923 úspešne domohli v Spoločnosti národov ochrany proti poľskou vládou presadenému zákonu o numerus clausus. Bethlenova vláda sa ešte stále snažila o revíziu versailskeho systému a lobujúc v zahraničí vyhlasovala, že „maďarská židovská obec si neplní záväzky voči svojmu štátu“, keď tu žiada o pomoc. Bethlenovi sa podarilo „podávať veci tak, akoby maďarskí Židia boli rukojemníkmi vo vlastnej krajine a ich osud sa zlepši alebo zhorší podľa toho, ako sa príslušníci ich rasy v zahraničí budú snažiť o revíziu.“³⁵

2) Vychádzal z toho, že prirodzeným partnerom Spoločnosti národov nie je ľavicová opozícia, ale vládna Bethlenova pravica. Preto sa obával mať voči medzinárodnej organizácii prílišné požiadavky, lebo si nebol istý kam až môže zájsť.

Židovská obec si navyše neželala zrušiť zákon o numerus clausus prostredníctvom zahraničnej intervencie. Tým by len potvrdila svoje postavenie národnostnej menšiny a následkom by síce bolo zrušenie zákona č. 25/1920, zároveň by to však viedlo k prijímaniu výnimočných zákonov ochraňujúcich Židov. A toto bol podľa Vázsonyiho krok späť. Židia sa snažili o zrovnoprávnenie s ostatnými občanmi Maďarska na základe občianskeho princípu.

S Vázsonyiho chápaním rovnosti súhlasí aj Arendtová, ktorá považuje povojnové uzatváranie zmlúv s menšinami za síce dobromyseľné, ale chybné riešenie. Takéto zmluvy by totiž vždy len potvrdili menšinový charakter zmluvnej strany a jej

³⁴ Vázsonyi Vilmos beszédei és írásai., 2. zv. Budapest: b. v. 1927, str. 437, 440.

³⁵ SZABOLCSI, Lajos. Két emberöltő, Az Egyenlőség évtizedei (1881- 1931)[Dve generácie. Desätročia rovnosti (1881 - 1931)]. Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1993, s. 352.

nerovnoprávne postavenie v novovzniknutom národnom štáte. Priamo by potvrdili fakt, „...že v národnom štáte požívajú úplnú štátnu ochranu len jednotlivci patriaci k jednému národu a právne postavenie ostatných musia upravovať mimoriadne právne normy.“³⁶

Opozícia sa teda neobrátila na Spoločnosť národov so žiadosťou o intervenciu vo veci zákona o numerus clausus. Postupne však silneli aj rozpory medzi príslušníkmi vládnej pravice, čo viedlo v druhej polovici 20. rokov k snahám o revíziu zákona o numerus clausus. Azda jediný, kto aktívne vystupoval proti jeho zmene, bol bývalý predseda vlády, ktorá iniciovala prijatie zákona 25/1920 – gróf Teleki. V dňoch 13. a 14. marca 1938 vystúpil Teleki v Hornej komore Parlamentu s dvoma prejavmi, v ktorých ostro odsúdil navrhované zrušenie rasového paragrafu zákona o numerus clausus. Argumentoval prílišným zastúpením Židov v jednotlivých povolaniach, vytláčaním kresťanov z vysokoškolského štúdia a rôznych foriem hospodárskeho života, ako aj zdanlivo príliš rýchlou asimiláciou Židov, ktorí však napriek tomu ostávajú v spoločnosti výrazne odlišní. Napokon sa snažil snemovňu prsvedčiť štatistickými údajmi a predložil jej žiadosť študentov kresťanského pôvodu, aby zákon o numerus clausus ostal zachovaný v pôvodnej podobe. Sám Teleki naďalej považoval Židov skôr za náboženskú skupinu, než za národ³⁷.

Napriek jeho plamenným prejavom sa napokon podarilo schváliť návrh predkladaný Elemírom Farkasom, ktorý zrušil rasový paragraf zákona o numerus clausus. Zákonný čl. 14/1928 síce zachoval princíp obmedzeného počtu, zmenil však rasový dopad normy. Podľa novely sa mal počet prijímaných študentov na vysoké školy riadiť kritériami povolania rodičov, schopností uchádzačov, mravnej dôveryhodnosti a vernosti k maďarskému národu. Zároveň mal byť dosiahnutý rovnovážny pomer prijímania uchádzačov zo všetkých žúp krajiny. Zákon bol vyhlásený a vstúpil do platnosti dňa 26. 4. 1928. Výkonom jeho ustanovení bol poverený minister náboženstva a verejného školstva.

Záver

V predkladanej štúdií podávame historickoprávny rozbor počínajúceho obdobia horthyovskej diktatúry v medzivojnovom Maďarsku, konkrétne jeho tienistej stránky – antisemitizmu. Na Slovensku nie je až tak známe, že práve medzivojnové Maďarsko malo najstaršie protizhidské zákony v Európe. Celý proces perzekúcie Židov sa tu však začal celkom nevinne – ich postihovaním v oblasti vzdelávania. Zákon o uzavretom počte (numerus clausus) bol mimoriadne stručným, avšak účinným nástrojom na postupné vyradenie Židovskej menšiny z bežného života krajiny.

³⁶ ARENDT, Hannah. *The Origins of Totalitarianism*. San Diego, New York, London: Harcourt, Brace Jovanovich Publishers. 1973, s. 275.

³⁷ PAPP Antal (ed.). Gróf Teleki Pál országyűlési beszédei. (Parlamentné prejavy grófa Pavla Telekiho) I. zv., Budapest: b. v. [1942], s. 289-303.

Otázniky nad zachovaním vetvového dedenia v čase príprav prvej občianskoprávnej kodifikácie v dualistickom Uhorsku¹

Adriana Švecová

Abstrakt: Štúdia prináša viaceré, právnohistoricky relevantné poznámky spolu s vybranými polemickými názormi o jednej dôležitej otázke zákonného dedenia, pertraktovanej dualistickým uhorským súkromným právom v čase intenzívneho úsilia o prijatie prvého uhorského všeobecného občianskeho zákonníka (ďalej len uhorský občiansky zákonník – UOZ). Išlo o inštitút vetvového dedenia zdedeného majetku, ktorý bol konštituovaný alebo transponovaný z pôvodného inštitútu dedičnej viazanosti rodového majetku dedovizne (aviticity) obyčajovou úpravou DSP v r. 1861. V druhej polovici 19. storočia, keď vrcholila III. vlna európskych kodifikácií sa uhorské, odborné právnické kruhy zamýšľali, či ponechať alebo odmietnuť tento druh singulárnej sukcesie? Ako štúdia poukáže, rozhodovanie, resp. rozhodnutie v tejto veci vôbec nebolo také jednoznačné a priamočiare.

Kľúčové slová: dedičské právo, dedenie zo zákona, vetvové dedenie, vetvový dedič

Úvod

Nová etapa vývoja uhorského práva sa otvorila po vyriešení štátoprávnej otázky ďalšieho vývoja uhorskej monarchie po rakúsko-uhorskom vyrovnaní v roku 1867, keď východná časť habsburskej ríše mohla plnohodnotne kreovať individuálny a vtedajším konceptom modernity naplnený právny systém, opretý už o zásady základných občianskych práv v ich relatívne chápanej rovnosti všetkých pred zákonom. V právnej a obzvlášť v súkromnoprávnej rovine sa uhorská legislatíva a právna veda vysporiadala s niekdajším právnym stavom feudálneho a aj bachovského právneho režimu ešte pred týmto rokom a to prijatím pravidiel Judexkuriálnej konferencie v r. 1861 (DSP). V štúdii reflektovanej dedičskoprávnej oblasti sa v rámci DSP prijali hneď v úvode jeho I. časti základné, rámcové dedičskoprávne normy, ktoré sa cestou právnej obyčaje zakonzerovali na ďalšie desiatky rokov a aj po zániku r.-u. monarchie sa v práve platnom na Slovensku uplatňovali počas trvania medzivojnovkej ČSR a prvej Slovenskej republiky do roku prijatia prvého československého OZ z roku 1950.

Naša štúdia sa zameriava na dnes už obsolétny inštitút intestátneho dedenia – špecifického inštitútu vetvového dedenia (maď. ági öröklés), ktorého základný konštrukt sa spájal s úvahou, aby sa určený porúčiteľov majetok, resp. len jeho majetková hodnota, zdedená od vlastnej rodiny po jeho smrti okamihom delácie znovu

¹ Táto práca bola podporená Vedeckou a grantovou agentúrou Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky a Slovenskej akadémie vied na základe Zmluvy č. VEGA 1/0018/19 s názvom Renesancia zabudnutých a znovu obnovených inštitútov dedičského práva na Slovensku.

vrátila späť obyčajou (resp. DSP) vymedzeným, pokrvným príbuzným v postavení zákonných dedičov. V čase kodifikačných prác nad prvými návrhmi občianskeho práva hmotného sa jeho budúci kodifikátori zamýšľali nad jeho miestom v systéme moderného dedičského práva. Mal sa tento inštitút integrovať do nového dedičského poriadku zákonného dedenia alebo sa naopak mal odmietnuť a tým prípadne sa porúčiteľovi ponúkla možnosť jeho absolútnej slobodnej dispozície *mortis causa*? Otáznikov sa však objavovalo nepočítne viac. V nasledujúcom texte sa však budeme obmedzene venovať hlavne jeho základným, teoretickoprávnym východiskám a jadrú jeho budúcej úpravy v prvom predložennom návrhu uhorského všeobecného občianskeho zákonníka z roku 1900 (ďalej len NUOZ).

Právny základ vetvového dedenie podľa DSP

Vetvové dedenie sa prijalo ako nový inštitút uhorského dedičského a tiež aj rodinného práva v znení § 10², 11 a 12³ DSP. Úvodom treba však zdôrazniť, že pri dedení vetvového majetku išlo jednoznačne o príklad singulárnej sukcesie a na tej právnej premise stavali aj všetky pozitívne stanoviská, ktoré ho obhajovali. V skratke vychádzali z osobitnej dedičskej postupnosti *pre majetok zdedený* (do roku 1848 nazývaný aviticitný, dedovizenský), čiže po novom pomenovaný ako vetvový. Etymologicky sa pri jeho nomenklatúre priklonili k pojmu – rodinná (dedičská) vetva ako kľúčový pojem. Tá predstavovala príbuzenský pomer konkrétneho dediča k porúčiteľovi podľa stupňa ich príbuznosti (najbližšie k porúčiteľovi boli otec a matka a ich potomstvo, čiže súrodenci porúčiteľa).

Druhou zásadnou otázkou bolo: Čo tvorilo vetvový majetok? Tvoril sa vždy dedením od porúčiteľovej biologickej rodiny a patrila do neho len čistá majetková hodnota (maď. ági érték), ktorá pripadla porúčiteľovi ako jeho dedičstvo, teda neexistoval nevyhnutne ako reálny zdedený majetkový substrát alebo veci ale ako peňažná hodnota tohto majetku. Vetvový majetok sa skladal zo:

- a) zdedeného majetku po otcovských alebo materských predkoch;
- b) každého daru, ktorý porúčiteľ dostal za života od otcovských alebo materských predkov;

² Základná právna norma § 10 DSP ustanovovala: „Keď niet potomkov, na dedenie sú povolaní otec a matka, každý po tú hodnotu, ktorá pripadla porúčiteľovi od nich alebo z ich vetvy, či už na základe posledného poriadku, alebo bez neho; pritom majetok pochádzajúci z otcovskej vetvy sa vracia späť na otca, a majetok pochádzajúci z materskej vetvy, späť na matku“, citované podľa LUBY, Štefan. *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. 2. vydanie, Bratislava: Iura edition, 2002, s. 533.

³ § 12 DSP: „Ak niet rodičov ani od nich pochádzajúcich bočných príbuzných, patrí dedenie podľa tých istých zásad, ktoré boli vyslovené v § 9, 10 a 11 starému otcovi a starej matke, resp. z nich pochádzajúcim bočným príbuzným a keby ani títo nežili, prastarému otcovi a prastarej matke, resp. z nich pochádzajúcim bočným príbuzným, a tak rad-radom ďalším predkom, resp. z nich pochádzajúcim bočným príbuzným.“

c) majetku zdedeného alebo darovaného aj od akýchkoľvek bočných príbuzných, ktorý ho už držali, vlastnili ako majetok vetvový.⁴

Zásadným pre jeho určenie za vetvový majetok bol jeho pôvod, nadobudnutý oddeleným dedením buď od otca – tzv. otcovský majetok alebo *paterna* (paternálny majetok) alebo od matky – tzv. materský alebo *materna* (maternálny majetok). Podľa tohto rozlíšenia sa pri jeho dedení uplatnila rímskoprávna zásada, prijatá už dávno aj inde v Európe a to *zásada materna maternis, paterna paternis*, čiže vetvový otcovský majetok dedili (hovorilo sa, že sa „vracal späť“ do pôvodnej rodiny, vetvy, z ktorej pochádzal) určení zákonní vetvoví dedičia otca, starého otca atď. a vetvový materský majetok dedili určení zákonní vetvoví dedičia matky, starej matky atď.⁵

Predmetom dedenia vetvového majetku bola zdedená hodnota tohto majetku, ktorá sa určovala podľa doby, kedy bol poručiteľom tento zdedený majetok nadobudnutý (nie či zmenil svoju hodnotu – znížil sa alebo sa zvýšil, počas doby, v ktorej ho poručiteľ už vlastnil). Ak jeho hodnota nebola úplná, musela sa doplniť z nadobudnutého majetku tzv. redintegráciou.

Okrem týchto dedičských znakov jeho definovania sa vetvové dedenie zásadne nedotýkalo dedenia prvej parentely – prvej dedičskej skupiny descendantov, pretože títo privilegovaní a prví zákonní dediči dedili majetok ako celok, keďže prvotným cieľom zákonného dedenia bolo zachovanie a dedenie majetku v prospech vlastných potomkov. Najprv teda aj vetvový majetok ako súčasť celej pozostalosti (v zmysle celku dedičstva) dedili potomkovia (descendenti), no v tejto dedičskej skupine sa delenie majetku na nadobudnutý a zdedený (vetvový) vôbec nezohľadňovalo. Až keď nebolo potomkov, zohľadnilo sa uvedené delenie majetkov a pozostalosť sa rozdelila na majetok vetvový a nadobudnutý. Vetvový majetok potom dedili zákonní dediči v nasledovnom poradí:

a) predkovia (ascendenti) a ich potomkovia;

⁴ Právne tituly nadobudnutia, ktoré boli určujúce pre identifikáciu vetvového majetku, určila judikatúra nasledovne: dedenie na základe všetkých troch dedičských titulov, darovania *inter vivos* a *mortis causa*, ak darcom bol predok, osobitne sem patrili svadobné dary od rodičov, tvoriace výbavu nevesty. Nepatrili sem príležitostné dary, obvyklé svadobné dary, zaopatrovacie alebo výchovávacie náklady, veci darom poskytnuté. FAJNOR, Vladimír. Dedičské právo na Slovensku. In *Právny obzor*, 1923, roč. 6, s. 49; FAJNOR, Vladimír – ZATURECKÝ, Adolf. *Nástin súkromného práva platného na Slovensku a Podkarpatskej Rusi so zreteľom aj na banské právo a na právne predpisy o pozemkovej reforme (s príslušnými časťami návrhu čl. všeobecného zákonníka občianskeho, zhotoveného superrevíziou komisiou)*. II. prepracované, judikatúrou siahajúcou do r. 1935 doplnené vydanie. Bratislava: Nákladom Právnickej Jednoty na Slovensku a Podkarpatskej Rusi, 1935, s. 492.

⁵ „Majetok prípadne naspäť tam, odkiaľ pochádza, čím sa dostane do dispozície takým príbuzným, od predkov ktorých (spríbuznených z poručiteľom) pochádza zdedená hodnota majetku, a príbuzní poručiteľa zostanú mimo ochrany. Týmto (systémom) sa zhoduje dnešné dedičské právo s aviticitným princípom. Ale oslabuje sa podstatne v tom, že zdedený majetok rodiny nie je ochránený ani pre úkony medzi živými ani pre úkony medzi mŕtvymi.“ Citované podľa KERN, T.: *Gesetzliches Erbrecht in Ungarn*, Wien: Alfred Hölder, K. u. K. Hof- und Universitäts-Buchhändler, 1897, s. 10, 12; tiež BÖSZÖRMÉNYI-NAGY, Emil. *Das ungarische Erbrecht zur Zeit des Dualismus*. In CSIZMADIA, Andor – KOVÁCS, Kálmán. (eds.). *Die Entwicklung des Zivilrechts in Mitteleuropa (1848-1944)*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970, s. 419-420.

b) prarodičia a ich potomkovia atď. až do nekonečne určených príbuzenských vetiev podľa neobmedzeného parentenálneho systému a to vždy tak, že sa majetok vracal, t.j. dedila ho len tá vetva, rodina, z ktorej ho pôvodne zdedil sám poručiteľ, t.j. podľa už spomenutej hlavnej zásady *materna maternis* (materský majetok dedila materská vetva) a *paterna paternis* (otcovský majetok dedila otcovská vetva).

Ak nebolo už vetvového dediča príslušnej vetvy, majetok strácal charakter vetvového, zdedeného majetku a priradil sa k obvyčajnému nadobudnutému majetku poručiteľa a tento sa mohol následne dediť podľa zákona alebo závetu.

Uvedený inštitút nebol v uhorskej vede nijak špeciálne teoreticky odôvodnený, hoci išlo o jeden z podstatných inštitútov zákonného dedenia pokrvných príbuzných. Isté teoreticko-filozofické zdôvodnenie zavedenia pojmu vetvového majetku do uhorského práva vyjadril Kern posilnením pokrvných, rodinných zväzkov, ktoré malo dedičské právo (po zániku aviticity) stále chrániť a posilňovať: „Čo zanechal prvý nadobúdateľ svojím potomkom, to sa má zviazať s majetkom rodiny a rozmnožiť, má slúžiť na ochranu rodiny. Uskutoční sa to tak, že majetok pripadne naspäť tam, odkiaľ pochádza, čím sa dostane do dispozície takým príbuzným, od predkov ktorých (spríbuznených z poručiťelom) pochádza zdedená hodnota majetku a príbuzní poručiťela zostanú mimo ochrany. Týmto (systémom) sa zhoduje dnešné dedičské právo s aviticitným princípom. Ale oslabuje sa podstatne v tom, že zdedený majetok rodiny nie je chránený ani pre úkony medzi živými, ani pre úkony medzi mŕtvymi.“⁶

Zo širšej, verejno-spoločenskej perspektívy a videné cez prizmu vtedajších ekonomicko-spoločenských fenoménov a problémov nastupujúcej industriálnej a modernej spoločnosti sa vetvové dedenie javilo ako istý sociálny korektív v dedičskom nároku širšej biologickej rodiny na pozostalosť. Avšak zároveň súdobé uhorské právo, postavené na DSP, zachovávalo právo poručiťela ním disponovať *inter vivos* a *mortis causa*, pokiaľ nebolo dedičov prvej dedičskej skupiny (1. parentely). Týmto spôsobmi dispozičnej slobody poručiťela sa korigoval a relativizoval dedičský zákonný nárok dedičov vetvového majetku.⁷

3. Uhorská právna veda a jej postoj k vetvovému dedeniu

Predmetnú diskusiu nie je v možnostiach tejto štúdie bližšie a hlbšie predstaviť a tak sa čiastočne uspokojíme sumarizačným zhodnotením, že od čias zavrhnutej aviticity a odmietnutia rakúskeho ABGB sa uhorské právnické kruhy vo svojej

⁶ KERN, ref. 5, s. 12.

⁷ Böszörményi-Nagy odôvodnil existenciu vetvového dedenia na základe DSP ďalšou tradičnou zásadou uhorského právneho vedomia – ochranou vlastníctva Uhrov voči cudzím záujmom a nárokom na domáci nehnuteľný majetkový základ, a ktorého ochrana sa spájala už od vydania Zlatej buly Ondreja II. z r. 1222. V čase nelimitovaného prvotného kapitalizmu a neobmedzeného prelinania sa a fluktuácie zahraničného kapitálu bola iste uvedená protekčná politika z istého uhľa pohľadu logická a odôvodniteľná. In BÖSZÖRMÉNYI-NAGY, ref. 5, s. 424.

snahe o prípravu prvého občianskeho zákonníka zamerali na obhajobu vetvového majetku. Napr. I. Frank v čase revolúcie v roku 1848 po zrušení aviticity v známom zák. čl. XV/1848 vyhlásil v diele Dedovizeň a premlčanie (Ösiség és elévülés, 1848), že spomenutý zák. čl. iste nechcel zrušiť aj vetvové dedenie, pretože by si táto myšlienka nezískala podporu verejnosti.⁸

Dualistická právna veda sa uvedeným inštitútom aj v súvisi s navrhovaným zrušením aviticity intenzívne zaoberala od cca 30-tych rokov 19. storočia (najvýraznejšie Széchenyi, Szemere, Kossuth, Szalay, Ötvös) a svoje názory na vetvový majetok prezentovala aj od 70-tych rokov na stránkach viacerých odborných časopisov či vo vlastných štúdiách a odborných (príp. aj dizertačných) prácach. Avšak treba upozorniť, že to neboli teoretické, civilistické práce v pravom slova zmysle, skôr relevantné odborné glosy k jeho charakteru – objavovali sa totiž protichodné názory, že ide buď o národný inštitút alebo o cudzokrajný export z Európy (pozri Szász-Schwarzov názor v dôvodovej správe k NUOZ). Následne sa uhorskí právnici vyjadrovali k zásadnej otázke: zachovať alebo odmietnuť vetvové dedenie? A ak ho zachovať, potom aký právny základ a samotný obsah bude mať v nasledujúcich fázach súkromnoprávneho vývoja, resp. aký bude jeho zákonný, kodifikovaný obsah v prvom uhorskom občianskom zákonníku?

Predovšetkým gróf Appónyi počas príprav Judexkuriálnej konferencie a jej výsledkov DSP formuloval základný ideový mantinel celej diskusie: všetci chcú obnovu uhorských zákonov, ale otázkou je: Ako ich obnoviť? A diskusia pri vetvovom majetku a jeho sukcesii sa viazala vtedy len a len na zodpovedanie právno-politickej hodnoty tohto druhu dedenia v budúcnosti, ktorá už bude stáť na zákonom kodifikovanom práve. Ak odhliadneme od množstva jalových vyhlásení o excelentnosti a znamenitosti vtedajších uhorských tradičných inštitútov, medzi ktoré sa zaradil aj vetvový majetok zdedeného majetku rodiny s jeho dedičnou viazanosťou, potom prevažovali do 80. rokov 19. storočia už vecne konzistentnejšie argumenty, obhajujúce vetvové dedenie a odmietajúce rakúske právo.

Jediný relevantný návrh, ktorý principiálne stál na nevetvovom dedení, bol návrh Štefana Teleszkyho z roku 1882. Jeho stanovisko podporil aj v roku 1883 minister spravodlivosti T. Pauler, zvolajúc schôdzu kodifikačnej komisie, ktorá nielen že „vo všeobecnosti prijala stanovisko opúšťajúce vetvové dedenie“, ale rozhodla aj o vypustení ustanovení vzťahujúcich sa na Teleszkyho „vetvové dedenie súrodencov z tej istej dedičskej skupiny“, čím došlo k úplnému opomenutiu vetvového dedenia. Jeho návrh bol v ďalších nasledujúcich rokoch podrobený kritike a ako pozmenený návrh dedičského zákona bol predložený na prelome rokov 1888/89 do parlamentu. Stále však bol postavený na odmietnutí vetvového dedenia.

Konkrétne sa Teleszkyho konečný návrh vychádzal z negácie vetvového dedenia s výnimkou dedenia súrodencov z totožnej dedičskej skupiny, ktorým

⁸ Nasledujúci text, prezentujúci názory na vetvové dedenie v čase príprav NUOZ sme spracovali podľa SCHWARZ, Gusztáv. *Codificationalis dolgozatok*. Budapest: Grill Károly, 1902, s. 123-331.

„prislúcha vzájomné vetvové dedičské právo z pozostalosti po spoločnom otcovi alebo matke do výšky hodnoty pozostalosti, ktorá im pripadla“ (§ 38). Avšak v tomto čase zosilnel tlak na jeho obranu. V r. 1896 rozhodla stála „uhorská komisia, poverená vypracovaním návrhu všeobecného uhorského občianskeho zákonníka“ (NUOZ, pozn. prekl.), o principiálnom zachovaní vetvového dedenia (az ági öröklésnek elvi fentartás, avšak zúženého iba na rodičovskú skupinu).

Podobne sa Teleszkyho názoru zastal aj Gustav Hartmann, keď v článku Magyar öröklési jog tervezete (Návrh uhorského dedičského práva) v Jogtudományi közlöny, 1888, roč. XXIII, uvádza, že je žiaduce z praktického uhla pohľadu ignorovať právo otca alebo matky na späťvrátenie majetku, ktorý je určený podľa svojho pôvodu.

Najčastejšie sa jeho zástancovia odvolávali na

1) „národného ducha“ a „národného génia“, ktoré uhorské dedičské právo zachováva aj potom, čo ho oslabilo obdobie platnosti naokrojovaného rakúskeho ABGB (Tóth, Szabó, Horváth, Rudnyánszky a mnohí ďalší);

2) vetvové dedenie konzervuje rodinu, jeho dejinnú povesť a uhorskú národnú identitu (Horváth, Rudnyánszky, Tóth, Kiss);

3) vetvové dedenie vraj je výhodnejšie aj z hľadiska hospodárskeho (Tóth, Barkóczy) no a v neposlednom rade

4) vetvové dedenie je erbovým inštitútom uhorského práva, ktorý nie je možné v danej dobe z hľadiska právnej kontinuity len tak zrušiť (Tóth, Kiss).

Medzi jeho odporcov v čase príprav DSP patril napr. Štefan Szokolay, uverejňujúci už v roku 1862 článok „Örökösödési törvényeink múltja és jövője“ (Minulosť a budúcnosť našich dedičských zákonov), v ktorom odmietol starý uhorský dedičský poriadok a osobitne jeho zákonné dedenie. Zároveň uvažoval, že medzi vtedajšími právnikmi aj politikmi sú dva tábory, ktorých jeden obhajuje aj vetvovú viazanosť dedenia z titulu zachovania majetku v rodine a druhý chce posilniť princípy rovnosti a jednoty v práve, ktorý vhodne korešponduje s odmietnutím aviticity a rovnosťou dedenia majetku ako celku medzi určených zákonných alebo závetných dedičov. Vo všeobecnosti možno tvrdiť že Szokolay nebol jediný odporca vetvového dedenia, pretože sa už vtedy množili a silneli názory, reflektujúce zmenené právne a spoločenské pomery a potreby spoločnosti, a preto bolo treba odmietnuť aj staré dedičské právo stojace na zrušenej feudálnej aviticite, no zároveň z pôvodného dedičského práva zachovať tie ďalšie existencie hodné právne inštitúty, konzervujúce ochranu rodiny pre nástrahami trhu a zničujúceho kapitálu.

V celku zaujímavý negatívny názor vyjadril **Artur Jéllinek**, ktorý tvrdil, že otázku vetvového dedenia nie je vhodné riešiť z pohľadu právnej histórie, čiže pre neho bolo irelevantné, či je inštitút historickým (tradičným) alebo prijatým zo zahraničia, ale otázkou je: či je tento inštitút dnes spĺňa požiadavky doby? Vtedajšou snahou ani nebolo, aby sa vytvorila právna jednota a spoločenstvo majetku, pretože takáto organizácia rodiny a majetku, podľa neho, činia jednotlivca neschopným plniť si občianske povinnosti, keďže sa zväčšujú bariéry medzi jednotlivcom a štátom. Všetky povinnosti, ktoré doteraz vykonávala rodina, dnes plní štát a spoločnosť,

počnúc odstránením chudoby a končiac organizáciou armády. Citujeme jeho názory proti zachovaniu starého dedičského poriadku a teda aj vetvového dedenia: „V minulosti bolo hlavnou ambíciou vytvárať bohatstvo pre rodinu a nedeliteľne ho udržiavať, teraz je snahou vytvárať a zdieľať individuálne bohatstvo. Správne rozdelenie národného bohatstva je dnes hlavným cieľom ... zatiaľ čo umelá podpora kumulácie bohatstva je najnebezpečnejšia, pretože porušuje zásady demokracie, rovnosti a v konečnom dôsledku vytvára oligarchiu alebo plutokraciu. ... pretože súčasný ekonomický život, v ktorom trieda bezzemkov každým dňom rastie, si vyžaduje stabilnú triedu proti týmto mobilným skupinám, a tou je trieda vlastníkov pôdy.“ Domnieval sa ďalej, že čím viac sa bude posilňovať podpora vlastníctva jednotlivcov, tým silnejší bude štát, ktorý *de facto* ani nemôže zabezpečiť blaho rodín alebo jednotlivcov sám výhradne prostredníctvom paragrafov, ale k tomu možno dospieť iba sporivosťou a individuálnou starostlivosťou o majetok jednotlivcom alebo v malých rodinných spoločnostiach. Z uvedených dôvodov preto bol *raison d'être* rozdielu medzi zdedeným a nadobudnutým majetkom pre daného autora už len čistým anachronizmom. Ak zhrnieme Jellinkove názory, potom jednoznačne odmietol vetvové dedenie, ktoré, citujem: „*totiž praje len veľkým vlastníkom nehnuteľností, latufundistom, ale ničí samotný národ, jeho drobných vlastníkov, remeselníkov, obchodníkov a drobných vlastníkov pôdy.*“

Rezolútne sa však na obranu vetvového dedenia postavil iný významný dualistický civilista: B. Zsögöd-Grosschmid. Ten tvrdil v článku *Kiskorúak utáni törvényes öröklésről* (in Magyar Igazságügy XII. ročník, 1879), že vetvové dedenie je akceptovania hodné v rodičovskej a prarodičovskej parentele, ak poručník zomrel bez potomkov a zanechal po sebe od otca a matky zdedený majetok, potom podľa zásady *paterne/materna* bude tento majetok zdedený tou vetvou od ktorej tento majetok pochádzal, a to je spravodlivé a prirodzené len na základe postupnosti vetvového dedenia.

4. Právny základ dedenia vetvového majetku podľa NUOZ

Úvodom treba podotknúť, že autorom V. dedičskej časti NUOZ sa stal profesor práva na budapeštianskej univerzite Gustáv Szásy-Schwarz, ktorý bol autorom aj dôvodovej správy k návrhu (vydanej o dva roky na to v roku 1902), z ktorej budeme môcť čerpať základ jeho argumentačného inštrumentária jednak k zachovaniu inštitútu vetvového dedenia a jednak k samotnému obsahu navrhovanej úpravy v § 1811 – 1815.

Szásy-Schwarz musel predovšetkým prihladiť na v tomto čase zintenzívňujúci sa tlak na jeho konzervovanie a to na základe rozhodnutia kodifikačnej komisie z roku 1896, ktorá sa principiálne napokon rozhodla ponechať v zákonom dedení vetvové dedenie ale zúžené iba na rodičovskú a prarodičovskú dedičskú skupinu.

Navrhovaná úprava vetvové dedenie formulovala nasledovne:

§ 1811 (1) Rodičia môžu v prípadoch §§ 1805 a 1806 požadovať hodnotu majetku, ktorá pripadla poručiťovi od nich alebo od ich predkov dedením alebo darom.¹

(2) Ak zomrel jeden z rodičov skôr, prípadne toto právo jeho potomkom podľa kmeňov.

§ 1812 (1) Prarodičia môžu v prípadoch §§ 1805 a 1807 požadovať tú hodnotu majetku, ktorá od nich alebo od ich predkov bezprostredne pripadla poručiťovi alebo predtým skôr pripadla rodičom pochádzajúcim od tých prarodičov priamo dedením alebo darom; v prípade podľa § 1805 iba vtedy, ak nežijú rodičia alebo od nich pochádzajúci potomkovia, ktorí sú na to oprávnení (§ 1811).

(2) Ak zomrel jeden z prarodičov skôr, prípadne toto právo jeho potomkom podľa kmeňov.

§ 1813 Hodnota majetku, ktorú zdedil poručiť na základe § 1811 ods. 2 alebo podľa § 1812 ods. 2 od jedného z bočných príbuzných, sa považuje za hodnotu majetku toho predka, od ktorého pripadla bočnému príbuznému buď priamo alebo sprostredkované od jedného z rodičov (§ 1812).

§ 1814 Ak je hodnota majetku pripadnuvšia rodičom poručiťa od oboch prarodičov väčšia než tá, ktorú poručiť nadobudol od rodičov, platí, že táto hodnota sa nadobudla od oboch prarodičov pomerne.

§ 1815 Hodnotu majetku, ktorú nadobudol poručiť pred viac ako 32 rokmi pred smrťou, nie je možné podľa §§ 1811 až 1814 požadovať.

Vetvové dedenie bolo priznané len obmedzene v prospech rodičov a ich potomkov a za podmienky, že ich nebolo, nastupovali prarodičia a ich potomkovia ako vetvoví dediči. NUOZ tiež formuloval časový limit uznania zdedeného majetku za vetvový len do uplynutia 32-ročnej všeobecnej premlčacej lehoty, po ktorej sa poručiťov majetok považoval za nadobudnutý, resp. stratil svoju vetvovú povahu.

Szászy-Schwarzov návrh tvrdil, že starí rodičia a ich potomkovia v prípade, ak poručiť zanechal rodičov alebo ich potomkov, si nemohli uplatniť vetvové dedenie (§ 1812 NUOZ). Starý rodič, strýko, teta, bratranec atď. prichádzali do úvahy z titulu vetvového dedenia len vtedy, ak poručiť nezanechal dieťa, niet ani rodičov alebo ich potomkov; resp. ak bol univerzálnym dedičom poručiťa pozostalý manžel (vdove zostalo však podľa vdovského práva užívacie právo na vetvový majetok).

Vyššie uvedeným chcel autor dedičskej časti NUOZ zhojiť najväčšiu nespravodlivosť vetvového dedenia, že vzdialený bočný príbuzný nahradil bližšie stojaceho rodiča alebo súrodenca. Podľa jeho názoru nebol totiž pôvod majetku hlavným určujúcim kritériom sukcesie zdedeného majetku, no mohol prichádzať do úvahy iba ako podporný prvok (*adminiculum*) pri úprave dedičského poriadku vetvového majetku.

Ďalej už citujme z dôvodovej správy k NUOZ, v ktorej Szász-Schwarz predstavil svoje zásadné argumenty k predloženej úprave vetvového dedenia⁹:

„Tam, kde vystupujú dvaja blízki príbuzní ako čakatelia na dedičstvo (örökösjelölt), prednostné dedičské právo prislúcha tomu, ktorý je bližšie nielen k poručiteľovi, ale aj k jeho majetku: t.j. od ktorého alebo od ktorých predkov pochádza samotný majetok. Lenže, ak si budú pôvod majetku a blízkosť krvi konkurovať, má byť podľa dnešného ponímania rozhodujúcim nie blízkosť k majetku, ale blízkosť krvi: otec, súrodenec, hoci majetok nepochádzal od nich, majú podľa súčasného názoru väčší dedičský nárok ako bratranec, hoci by majetok pochádzal od jeho starého otca.

Prílišné problémy, vyplývajúce z určenia pôvodu majetku, chce NUOZ vyriešiť tak, že majetok, ktorý pripadol poručiteľovi pred viac ako 32 rokmi pred jeho smrťou, nepredstavuje predmet vetvového dedenia (§ 1815 NUOZ).

Legitimitu vetvového dedenia možno identifikovať zistením pôvodu majetku. Preto existuje najzásadnejší a najnevyhnutnejší dôvod na vetvové dedenie tam, kde medzi jeho nadobudnutím a jeho ďalším dedením uplynie krátky čas, mesiace, dni alebo len hodiny. Ak napr. zomrie matka pri pôrode, polovicu majetku zanechá skôr narodenému dieťaťu, druhú polovicu ale novorodencovi a ak tento novorodenec zomrie pol hodinu neskôr po matke, tak spravodlivosť si žiada, aby jeho polovicu majetku, ktorá bola práve pred chvíľou v matkiných rukách, od nej (prostredníctvom novorodenca) prešla na jediné žijúce dieťa matky a teda nie – ako to nariaďuje rímske právo a ABGB – na preživšieho otca, ktorý ho azda posunie ďalej na deti pochádzajúce z prvého manželstva atď. a takto sa táto polovicu majetku odcudzi jedinému (preživšiemu, pozn. aut.) dieťaťu matky buď úplne alebo sčasti. V takej úprave vetvového majetku, akú poznáme, je jeho ďalší prechod (továbbszállás, t.j. dedenie, pozn. aut.) tým spravodlivejší, čím kratší bol čas, počas ktorého existoval majetok v rukách poručiteľa, a teda tým živšia je aj spomienka na charakter tohto majetku, a preto je vtedy aj jeho identifikácia najľahšia. Ale ak uplynuli desaťročia od prevzatia majetku poručiteľom a ergo vybledla aj spomienka na jeho prechod, uvoľnilo sa puto medzi majetkom a jeho pôvodným nadobúdateľom: vtedy je oprávnenie k vetvovému dedeniu o to menšie a o to viac ho komplikuje určenie (jeho pôvodu, pozn. aut.). Dom a pôda, ktoré pred dvomi rokmi zdedil poručiteľ od otca, starého otca, žije ešte roky v spomienkach a ústnom podaní susedov ako dom otca alebo starého otca.

Je ale spravodlivé, aby dom a pôda otca, starého otca späť nadobudli deti otca, starého otca. Avšak majetok, ktorý pred 35–40 rokmi pripadol poručiteľovi, ktorý ním odvtedy disponoval dvadsaťkrát, investoval doň všetky celoživotné úspory, prácu svojich rúk a umu, už ľudia nepovažujú za majetok otca, starého otca, ale za jeho vlastný a ktorý už má pečať dotyčnej osoby a aj náš rozum s tým súhlasí, k čomu sa pripája aj praktickosť určenia tohto majetku, aby sme upravili dedenie nie podľa pôvodu majetku, nadobudnutého pred 35–40 rokmi, ale podľa jeho súčasného reálneho stavu.

Čo sa týka právno-technickej konštrukcie vetvového dedenia, zaťažuje pozostalosť

⁹ Citované podľa *Indokolás a magyar általános polgári törvénykönyv tervezetéhez. Otődik kötet, Öröklési jog.* Budapest: Grill. Károly cs. és kir. udv. könyvkereskedése, 1902, s. 55 – 61.

tak ako odkaz. Totiž vo vzťahu k univerzálnemu dedičovi, na ktorého prechádzajú aktíva a pasíva poručiteľa, požaduje od neho vetvový dedič tú čistú hodnotu, ktorá prešla od spoločného predka na poručiteľa; nemôže teda požadovať celú pozostalosť alebo jej časť ako univerzálny dedič, ale ako odkazovník na určitú pevnú hodnotu. A keďže mu na základe zákona prislúcha tento odkaz, je možné považovať ho za zákonný odkaz.

Uvedeným spôsobom konštruje vetvové dedenie viaceró zahraničných autorov (Schiffner v publikácii *Takzvané zákonné odkazy* [Die sogenannten gesetzlichen Vermächtnisse], s. 173, Zachariae Franz: *Civilné právo* [Civilrecht], IV. zv., s. 69) a z našich domácich právnikov Zsögöd, Herczegh, Teleszky a pod.

Čo sa týka otázky vetvového dedenia v starorodičovskej parentele, NUOZ zastáva názor, že dochádza ku konkurencii dedičského nároku z titulu pôvodu majetku s nárokom podľa príbuznosti, pričom títo (bližší príbuzní, pozn. aut.) majú v dedení prednosť. Ak je najbližší pozostalý príbuzný poručiteľa nielen matka, ale aj strýko alebo bratranec otca, platí nasledovné: celé dedičstvo pripadne podľa NUOZ matke aj vtedy, ak pochádza pozostalosť výlučne len od otcových starých rodičov. Súčasne platné dedičské právo uvedený problém upravuje opačne a celú pozostalosť určí strýkovi, bratrancovi.

Dodnes je nepredstaviteľné, že medzi týmito dvomi extrémnymi riešeniami existujú rozdielne a korigujúce stanoviská. Podľa niektorých, ak rodič vo vyššie uvedených prípadoch konkuruje vzdialenejším vetvovým príbuzným, vetvový majetok pripadne späť vetvovým príbuzným, ale rodičovi prislúcha užívacie právo k nemu.

Lenže voči tejto úprave, ktorú aj Zlinszky zahrnul do svojho návrhu, uvádza schaffhausenský kódex zaujímavé negatívne dôvody, ktoré možno uznať. Ak osobitne odhliadneme od neprimeranosti rozširovať prípady užívacieho práva, potom táto extenzívna úprava pomôže len rodičom, nie však súrodencom. Ak napr. pozmeniac vyššie uvedený príklad predpokladáme, že poručiteľa prežil nielen matkin polorodý súrodenec, ale aj otcov strýko alebo bratranec a že majetok pripadol od otcových starých rodičov, tak podľa tohto návrhu by pozostalosť pripadla vzdialenejšiemu vetvovému príbuznému pred súrodencom, čo sa ale prieči nášmu chápaniu. Ale aby sme rodičovské užívacie právo rozšírili na súrodencov poručiteľa, nemožno uvažovať podľa doterajších dôvodov.

Existuje ešte aj iný, úvahy hodný spôsob, ak by sa majetok rozdelil medzi dvoch konkurujúcich si príbuzných (t.j. medzi nevetvového príbuzného rodiča a vetvového starého rodiča) podľa majetkovej substance tak, že rodič (resp. z neho pochádzajúci polorodý súrodenec atď.) by dostal polovicu, keďže je najbližšie k majetku. Túto delbu majetkovej substance navrhuje napr. Zlinszky vo vzťahu k majetku nadobudnutému pred manželstvom medzi manželom a príbuznými. Totožné navrhuje aj Zsögöd pre prípad, ak v zdedenom majetku nekonkuruje nie potomok nadobúdateľa majetku, ale jeho bočný príbuzný s príbuzným poručiteľa z druhej strany alebo s jeho manželom (označené ako „dedičná delba majetku“ – „öröklött vagyonbeli osztály“).

NUOZ neprijal zmienené riešenia z dôvodu, aby sa vyhol podľa možnosti drobeniu majetku. Upustil od nich aj z toho dôvodu, stojac na historickej tradícii, pretože nechcel experimentovať s úplne novou dedičskou úpravou. Uhorské právo pozná dedenie, podľa ktorého majetok pripadne bližšiemu príbuznému; uznáva aj to, že pri dedení vyhráva pôvod majetku, na základe ktorého dochádza k prechodu majetku. Ale delbu medzi bližším a vzdialenejším príbuzným nepozná.

Čo sa týka starorodičovského vetvového dedenia, NUOZ sa neuzatvára pred

zásadným argumentom verejno-hospodárskeho záujmu, podľa ktorého má majetok pripadnúť mladým a nie starým, ktorí ho vedľa zhodnotiť oveľa menej a v súlade s jeho účelom. Napokon majetok po starých rodičoch znovu pripadne naspäť potomkom. Mimochodom myšlienka, že majetok, ktorý pripadne odpadnutím ascendentu priamo bočnému príbuznému, sa nachádza vo viacerých právnych poriadkoch (Majetok neprípadne naspäť. [Das Gut fällt nicht zurück.]). NUOZ však stojí na živom uhorskom práve, ktoré uvádza, že vetvové dedenie môže nastať len vtedy, ak starý otec odovzdal majetok vnukovi medzi živými a nepovažuje za vhodné a prirodzené, aby vnuk v prípade smrti pozbavil starého rodiča majetku, ktorý ho možno práve preto odovzdal vnukovi, aby z neho vylúčil priameho potomka (a közzvetlen ívadék), ktorý by ho inak zdedil.

Okrem toho by tento inštitút mal exkluzívnu povahu a NUOZ porušenie princípu vetvového dedenia pripustil iba v najnevyhnutnejších prípadoch. Čo sa týka návrhu, že v starorodičovskej parentele by len nehnuteľnosti predstavovali predmet späť nadobudnutia a iba do tej miery, pokiaľ existujú in natura, je nespochybniteľná úprava, ktorá je v súlade s názorom francúzskeho CC (Code civil, pozn. aut.) vo vzťahu k droit de retour, a ktorá uľahčuje presadenie vetvového dedenia. Totiž i CC uznáva inštitút droit de retour „lorsque les objets donnés se retrouvent en nature dans la succession. (Ak sú objekty určené k dedeniu, nachádzajú sa v stave in natura)“, čl. 747 CC podobne čl. 766, 351 CC. Uvedená úprava je avšak nespravodlivá, pretože vetvové dedenie činí úplne závislým od náhody.

Ak považujeme za spravodlivú myšlienku vetvového nadobudnutia (az ági elszállás), potom nesmieme jeho uplatnenie viazať v konkrétnom prípade na vonkajšie faktory, spočívajúce v tom, či napr. otcovská pôda zostala v rovnakom stave v rukách poručiteľa, v akom mu pripadla, alebo či sa zamenila (azonosság), vymenila, komasovala atď. Ak v tomto prípade vymeníme konkrétny podiel našej pôdy za iný, nebudeme uvažovať o tom, že sme tým zmenili aj dedenie. Táto úprava by pri dynamike nakladania s nehnuteľnosťami zredukovala prípady vetvového dedenia na minimum a apropos je tiež veľmi otáznne, či stojí za to ešte zachovať takto zúžený inštitút?

NUOZ si neosvojil ani rozdiel medzi hnutelným a nehnuteľným majetkom. V našom pôvodnom práve, podľa ktorého majetok pozostával prevažne z nehnuteľností, voči ktorým bola hodnota hnutelného majetku pomerne nízka, malo toto rozlišovanie zmysel. Ale dnes hnutelný majetok dobehol význam nehnuteľností, ba dokonca ho v mnohých ohľadoch aj predbehol; pôžičky a hospodársky obrat (trhové vzťahy, pozn. aut.) zmobilizovali aj nehnuteľnosti, no a v takýchto podmienkach by bola tvorba nového dedičského prechodu nehnuteľností v porovnaní s hnutelnosťami hospodárskym anachronizmom.

NUOZ uznáva, že vetvové dedenie je najdôležitejšie v rodičovskej parentele, ale napriek tomu ho považuje aj v starorodičovskej vetve za rovnako dôležité a legitímne neuvažuje o jeho vypustení. Ak zomrie bezdetný poručiteľ a zanechá manžela, považuje NUOZ za spravodlivé, aby sa majetok pochádzajúci od starých rodičov dostal nie do majetku manžela, ale len do jeho užívania a vlastnícke právo (tulajdonjog) by malo pripadnúť starému rodičovi nadobúdateľa a jeho potomkovi. Ak by sme v tomto prípade nezachovali vetvové dedenie, starorodičovský majetok dostane namiesto detí starého rodiča pozostalý manžel a odovzdá ho ďalej vlastnej rodine, resp. oň definitívne pripraví (elidegenit) rodinu nadobúdateľa. Podobný prípad nastane, ak zostanú ako najbližší príbuzní z oboch strán iba strýkovia alebo tety, bratrance, ani v tomto prípade pre nás by nebolo akceptovania hodné,

aby si napr. otcovi starí rodičia delili majetok s matkinými strýkami a bratrancami. K uvedenému prispieva, že ak už raz prijíme do zákona vetvové späť nadobudnutie, jeho aplikácia na starorodičovskú parentelu už nespôsobuje nové problémy. Ak pre rodičovskú vetvu prijíme nasledovné termíny s týmto technickým aparátom: „vetvový majetok“ („ági vagyon“), „prípadnutie“ („leszálás“), „čistá hodnota“ („tisza érték“), vrátenie in natura alebo v jeho hodnote (természetben vagy értékben való visszajárás), redintegrácia atď., potom je táto terminológia vetvového dedenia starorodičovskej vetvy najvhodnejšia.

Vetvové dedenie „in natura“ a vetvové dedenie hodnoty (zdedeného majetku, pozn. aut.) sa zhodujú v jednom princípe. Namiesto starého uhorského dedenia dedovizne zaviedla Judexkuriálna konferencia správne vetvové dedenie jej hodnoty (ági értéköröklést), čo nepredstavuje nič iné len prispôbenie starého dedenia novým trhovo-hospodárskym pomerom.

Je pravdou, že pravidlo, podľa ktorého sa má vetvový majetok nahradiť z nadobudnutého majetku (redintegratio), môže byť často sprevádzané ujmou (pozostalého, pozn. aut.) manžela a je teda treba príp. nahradiť zdedený majetok zo spoločne nadobudnutého majetku (ktorý však napr. muž ešte pred uzavretím manželstva premárnil). Avšak na druhej strane získa pozostalá manželka odškodnenie vo vdovskom práve, na základe ktorého užívacie právo na manželov zdedený majetok pripadne vdove aj vtedy, ak by nič nezarobila.

Je tiež pravdou, že je ťažko možné označiť vetvové dedenie za obyčajné dedenie, keďže pri ňom okrem príbuzenského vzťahu treba určiť len to, aký majetok tvorí v okamihu smrti poručiteľa pozostalosť. Ale pri vetvovom dedení treba okrem tohto preveriť i majetkové zmeny, ktoré sa uskutočnili v minulosti. Lenže uvedené skúmanie sa vyskytuje pri uplatnení manželských majetkových práv a tiež v ustanoveniach o povinnom podiele pri querela inofficiosae donationis (pri žalobách proti bezodplatným darovaniam, umenšujúcim povinný podiel, pozn. aut.); no okrem toho najväčšie ťažkosti sú spojené s určením premlčacej lehoty 32 rokov, ktorú navrhuje NUOZ.“

Záver

Príklad vetvového majetku a jeho dedenia, ktoré sa zachovalo aj na konci 19. storočia v uhorskom dedičskom práve, poukazuje predovšetkým pri prípadných snahách o reformu celého dedičského poriadku na veľmi živú diskusiu o jeho zachovaní/odmietnutí a možno tvrdiť, že išlo o najzásadnejšiu otázku zákonného dedenia spolu s konkurujúcimi nárokmi pozostalého manžela a špeciálne tiež vdovy. Ako vidno z náznakovo poňatých ukážok právnych názorov viacerých uhorských právnikov a civilistov, uvedený inštitút mal veľmi veľa kritikov vo vzťahu k jeho obsahu, už menej bolo tých (snáď s výnimkou pôvodného návrhu Š. Teleszkyho, ktorý si osvojilo aj ministerstvo spravodlivosti pod vedením T. Paulera v 80-tych rokoch), že daný inštitút by nemal mať miesto v novej zákonnej úprave intestátneho dedenia. Napokon sa však aj jeho odporcovia a kritici sa začiatkom 90-tich rokov 19. storočia v kodifikačnej komisii (zriadená v roku 1895) zhodli na to, že ho treba zachovať, ale s výrazným obmedzením len v prospech rodičov a prarodičov a ich potomkov. Jeho

zachovaním sa mala naplniť idea právnej kontinuity s právom minulým, ktoré spravodlivo vetvovým dedením späť navrátilo (späť nadobudnutie – ági visszaszállás) majetok zdedený do rúk pôvodnej rodiny, odkiaľ ho poručiteľ dedením alebo darom nadobudol. Nárokom vetvového dedenia však často konkuroval pozostalý manžel, ktorého NUOZ navrhoval chrániť inštitútom manželského dedenia a vdovu priznaním modifikovaného vdovského užívacieho práva. Manželovou povinnosťou ako univerzálneho dediča potom zostalo, v zhode s pôvodnou DSP úpravou, nahradiť (redintegrovat) hodnotu vetvového majetku z nadobudnutého majetku poručiteľa. Zachovala sa tiež prezumpcia, že pozostalosť predstavovala majetok nadobudnutý, pokiaľ sa nepreukázalo, že majetok je vetvový a dôkaz o jeho existencii zatažoval prednostne vetvového dediča.

Vetvové dedenie v prvom návrhu uhorského občianskeho zákonníka malo *de lege ferenda* konzervovať jeho nevyhnutnú právnu podstatu pre úzko vymedzený okruh najbližších ascendentov a kolaterálov, ktorí týmto dedením mali byť chránení pred bezbrehou a svojvoľnou testovacou slobodou poručiteľa, resp. vyvažovať dedičské nároky pozostaleho manžela, ktorý neraz vlastnil vlastný majetkom (najmä, ak išlo o pozostaleho manžela), resp. vdova bola zabezpečená vdovskými nárokmi. Samotný návrh tiež neštandardne a so zrejým úmyslom ďalšej diskusie navrhol § 1815 vymedziť právo na vetvové dedenie len do uplynutia premlčacej lehoty 32 rokov, počítanej od nadobudnutia zdedeného (vetvového) majetku poručiteľom, pretože práve otázka dokazovania pôvodu majetku bola jednou z najťažších pri uvedení inštitútu a vždy tvorila gro dedičských sporov o nárokoch vetvových dedičov a vysporiadaní pozostalosti. Z deskribovanej podstaty navrhovanej úpravy vetvového dedenia potom vyplynula imanentná snaha o jeho zachovanie s čo možno najužšie vymedzeným obsahom aj to iba so zámerom ochrany najbližších biologických príbuzných ako vetvových dedičov.

K přípravě ústavy z roku 1920

Ladislav Vojáček

Vytknuto před závorku

Koncem roku 2019 jsem si připravil vyžádané vystoupení na konferenci o ústavě z roku 1920, věnované přípravě ústavy, a pro následné publikování ve sborníku i jeho rozšířenou verzi. Kvůli „informačnímu šumu“ bylo nakonec vše jinak a na konferenci, resp. v rámci závěrečného kulatého stolu, jsem hovořil o něčem jiném. A vzhledem k tomu, že právě v té době prof. Jan Kuklík publikoval první díl práce *Příběh československé ústavy 1920*,¹ kde se přípravě ústavy podrobně věnoval, zůstal v šuplíku také můj rozšířený text. Když pak v době přípravy sborníku k počtě mému blízkému kolegovi a příteli prof. Jozefu Klimkovi prakticky nebyl možný přístup k archivním materiálům, dovolil jsem si svůj starší text pro tuto příležitost využít, protože se k ní hodí. Přípravu ústavy a osobu J. Klimka totiž spojuje nejen to, že se můj vážený kolega věnoval dějinám minulého století a konkrétně i počátkům československého státu,² ale též snaha řešit konfliktní situace cestou prospěšného kompromisu, která byla vlastní J. Klimkovi a která konec konců – přes mnohé diametrální názorové rozdíly a občas ostré spory – převládla také při přípravě ústavy první československé republiky.

Vydání zmíněné Kuklíkovy práce jsem při návratu k staršímu textu sice nemohl zcela ignorovat, ale do svého původního textu jsem pod jejím vlivem obsahově nijak nezasahoval.

Úvodem

Posledního únorového dne přestupného roku 1920 revoluční Národní shromáždění udělalo rozhodující krok k ukončení provizorního ústavního stavu, navození nejdříve prvním československým zákonem a pak i prozatímní ústavou, a přijalo plnohodnotnou ústavu. Stalo se tak včas, příliš pozdě, nebo naopak příliš brzy? O to se přeli politici a právníci už v době vzniku ústavy. Pro mne je ovšem v tuto

¹ KUKLÍK, Jan. *Příběh československé ústavy 1920. I. Příprava a přijetí ústavní listiny*. Praha: Karolinum, 2020, 336 s. Další právněhistorickou práci dotýkající se – podstatně stručněji – přípravy ústavy je kolektivní dílo vzešlé z naší katedry SCHELLE, Karel – BEŇA, Jozef – TAUCHEN, Jaromír et al. *Ústava a ústavní systém meziválečného Československa*. Ostrava: ESHL – KEY Publishing, 2020, 931 s.

² Zejména KLIMKO, Jozef. Úprava jižních hranic Slovenska při vzniku ČSR. In *Právněhistorické studie*, 1974, č. 18, s. 39-54; KLIMKO, Jozef. *Slovenská republika rád*. Bratislava: Pravda, 1979, 209 s.; KLIMKO, Jozef. *Vývoj územia Slovenska a utváranie jeho hraníc*. Bratislava, 1980, 168 s.; KLIMKO, Jozef. *Politické a právne dejiny hraníc predmnichovskej republiky (1918-1938)*. Bratislava: Veda, 1986, 184 s.

chvíli délka doby od vzniku republiky po přijetí ústavy jen pozadím, na němž probíhal proces přípravy definitivní ústavy, o němž chci psát. I tak však nelze nezmínit, že když 13. listopadu 1918 členové Národního výboru československého narychlo schvalovali prozatímní ústavu (zákon č. 37/1918 Sb. z. a n.), její tvůrci i schvalovatelé předpokládali, že ústava doplňující a měnící zákon č. 11/1918 Sb. z. a n., o zřízení samostatného státu československého, bude platit maximálně několik týdnů. Nakonec se však příprava definitivní ústavy oproti původní představě protáhla až do začátku roku 1920. A to přesto, že formální impuls k její přípravě dostalo Národní shromáždění už týden po svém ustavení, že pojetí prozatímní ústavy po návratu prezidenta T. G. Masaryka do republiky přestalo vyhovovat a že pro vládu tzv. rudozeleňé koalice (sociální demokraté, agráři, národní socialisté a slovenský klub), ustanovenou v létě roku 1919, se její přijetí stalo jasnou prioritou.

V tomto příspěvku tedy chci přiblížit proces přípravy československé ústavy. Je to úkol jednoduchý a složitý zároveň. Jednoduchý je proto, že k procesu přípravy ústavy se už vyjadřovala celá řada autorů, a to autorů velmi rozmanitých – od přímých aktérů po pozdější informované publicisty, konstitucionalisty a právní i obecné historiky, a že relativně snadno přístupné, a tedy v zainteresované veřejnosti obecně známé, jsou i důvodová zpráva vlády a zpráva ústavního výboru. Obtížný je ze stejného důvodu, neboť faktograficky už zřejmě nikdy nikdo nic nového, co by zásadně změnilo pohled na tuto problematiku, nepřinesl.

Má pozornost se soustředí na samotný ústavní text, ale nelze opomenout, a ani já se tomu zcela nevyhnu, že spolu s ústavou a v přímém propojení s ní se připravovaly i související zákony (především jazykový zákon, dále pak volební zákon, župní zákon, zákon o volebním soudu, jednací řády Poslanecké sněmovny a Senátu, zákon o volbě prezidenta republiky, zákon o ústavním soudu).

Prameny poznání

Pro sledování obsahových změn, k nimž došlo v procesu přípravy ústavy, jsou zásadní texty návrhů, které vznikly v procesu přípravy ústavy, tj. důvodová zpráva vlády, zpráva ústavního výboru³ a schválený text ústavní listiny a ji doplňujících zákonů, a zápisy z jednání ústavního výboru, přístupné v Archivu Národního shromáždění, fond Revoluční Národní shromáždění (RNS).⁴ Doplňují je steno- grafické zápisy z jednání revolučního Národního shromáždění a příslušné

³ Obě publikovány například WEYR, František – NEUBAUER, Zdeněk. *Ústavní listina Republiky československé. Její znění s poznámkami*. Praha; Brno: Orbis, 1931, s. 105-145 a 147-180.

⁴ Vybrané pasáže z nich publikovala E. Broklová. Pozri BROKLOVÁ, Eva. *První československá ústava. Diskuse v ústavním výboru v lednu a únoru 1920*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny ČSAV, 1992, 221 s.

parlamentní tisky. Tytéž dokumenty také ukazují na inspirační zdroje, jichž se autoři návrhů dovolávali.

Pro zkoumání vnější stránky přípravy ústavy jsou nejcennější bezprostřední svědectví, která podali přímní aktéři přípravy ústavy: autor výchozího návrhu ústavy Jiří Hoetzel a místopředseda ústavního výboru František Weyr. Prvně jmenovaný se k přípravě ústavy, především k neprosazeným koncepcím ze svého návrhu, vracel opakovaně.⁵ V Právniku zejména připomenul konstanty, které pro sebe při tvorbě návrhu ústavy považoval za určující. Také se přihlásil k tomu, že původní návrh koncipoval sám, a rámcově popsal další postup prací. Osvětlil též svůj přístup k tvorbě důvodové zprávy, podívoval se nad tím, že osnovu ústavy parlament neprojednal jako vládní osnovu, a celkem ostře zkritizoval činnost ústavního výboru a jeho zprávu o návrhu ústavy, vypracovanou Václavem Boučkem (zpráva podle něj byla „ubohá“), i když jinak Boučkův přínos velmi oceňoval. Ústavnímu výboru připisoval některé „hrubé omyly“, jichž se podle něj dopustil.⁶ V Chalupného Slovníku se věnoval především podstatným ustanovením ústavy, o přípravě a genezi jednotlivých ustanovení se zmiňoval v podstatě ve stejném rozsahu jako v Právniku. Přípravy ústavy se rámcově dotkl ještě po druhé světové válce v kratičkém slovníkovém hesle Ústavní listina ve Slovníku veřejného práva československého, jímž možná chtěl i poslat vzkaz ostatním spolutvůrcům právě připravované nové ústavy.⁷

Též F. Weyr využil příležitost připomenout přípravu ústavy několikrát. Poprvé o ní pojednal už v předmluvě svého výkladu československého státního práva z roku 1921.⁸ Soustředil se však především na charakteristiku zúčastněných osob. Postěžoval si i na nepříznivé poměry, v nichž vláda a ústavní výbor ústavu připravovali. Viděl je především v chvatu, v němž výbor pod diktátem termínů pracoval, a v politickém tlaku zejména ze strany jednotlivých parlamentních politických klubů. Z jeho pozdějších Pamětí stojí za připomenutí postřeh, že odborníka na „dělání ústavy pro nově vzniklý stát a vůbec budování jeho právního řádu“ Národní shromáždění nemělo, neboť „žádnému z jeho členů, ať byli jakéhokoli povolání, se předtím ještě nikdy v jejich životě neudálo, aby mohli sestavovati ústavu pro nějaký

⁵ HOETZEL Jiří. Ku vzniku ústavní listiny. In *Právník*, 1928, roč. 67, s. 557-563; HOETZEL Jiří. Ústavní listina (součást hesla Československo). In CHALUPNÝ, Emanuel. *Slovník národohospodářský, sociální a politický*. I. díl, [A-Č]. Praha: Otakar Janáček, 1929, s. 474-484; HOETZEL Jiří. Ústavní listina Československé republiky. In *Sborník věd právních a státních*, XX/1920, s. 1-25; HOETZEL Jiří. *Ústava republiky Československé: Zákony a nařízení z oboru práva ústavního*. Praha: Spolek českých právníků "Všeherd", 1920.

⁶ HOETZEL, Ku vzniku, ref. 5, s. 563.

⁷ V situaci, kdy „Ú. I. je v troskách“ a „kdy se neví, kam dospějeme, resp. co zbudě z dosavadní ústavy“, byl ve vztahu k obsahu ústavy pozitivní a vyzvedl, že ústava „vědomě se vyhýbala experimentování a novotvoření, protože by mohl být v sázce osud našeho státu bez tradic“, a „vybírala z dosavadních vzorů opatrně to, co považovala za vhodné, hlavně z ústavních norem francouzských“ HOETZEL, Jiří. Ústavní listina. In HOETZEL, Jiří et al. (eds.). *Slovník veřejného práva československého*. Sv. V. (U až Ž). Brno: Nakladatelství Rovnost, 1948, s. 120.

⁸ WEYR, František. *Soustava československého práva státního*. Brno: Barvič & Novotný, 1921 (2. vydání 1924), 374 s.

nově vzniklý stát“.⁹ Jinak se zde o vzniku ústavy nezmiňoval, spíše se zase zaměřil na charakteristiku členů ústavního výboru. Z ní však problematizuje jeho postoj k okázalému, nekritickému, případně jen formálnímu odkazování na cizí vzory a literaturu. To když on, teoretik, vysoce oceňoval Alfréda Meissnera, který nepotřeboval „pozlátkový materiál literární a vědecký“¹⁰, aby pozitivně ovlivnil návrh ústavy. Nic víc k přípravě ústavy bohužel nenajdeme ani v jeho nedokončených Vzpomínkách na ústavní výbor revolučního Národního shromáždění.¹¹

I když už zprostředkovaně, ale přece jenom se znalostí zákulisí vládní a parlamentní politiky mohli k přípravě ústavy mnohé říci i někteří další současníci. Bohumil Baxa přípravu ústavy nepřímo ovlivnil svými – někdy nespravedlivě – kritickými články na adresu tvůrců prozatímní ústavy, požadavkem jejího urychleného nahrazení ústavou novou a kritikou způsobu přípravy ústavy.¹² Později podal důkladný výklad o cizích vlivech na československou ústavu.¹³ Ve svém stěžejním díle *Parlament*¹⁴ kriticky hodnotil jednotlivá ustanovení ústavy dotýkající se parlamentu a přitom občas odkazoval na Hoetzlovy informace o původním návrhu. Jiný prvorepublikový konstitucionalista František Vavřínek se ve čtvrtém vydání své starší učebnice omezil na pozitivistický výklad jednotlivých ustanovení ústavy. Samotnou ústavu označil za oktroj, „neboť nebyla usnesena ani shromážděním ústavodárným, ani sborem reprezentativním nebo parlamentem“.¹⁵ Poměrně podrobně se problému věnoval ve svém *Budování státu* bystrý a informovaný (i když ne vždy zcela přesný) publicista Ferdinand Peroutka.¹⁶ Stručně se o přípravě ústavy zmiňovala i publikace *Národní shromáždění republiky Československé v prvním desetiletí*.¹⁷ Československou ústavu nemohli ignorovat ani německy píšící autoři

⁹ WEYR, František. *Paměti. II. (Za republiky, 1818-1938)*. Brno: Atlantis, 2001, s. 17.

¹⁰ Tamtéž, s. 25.

¹¹ WEYR, František. Vzpomínky na ústavní výbor revolučního Národního shromáždění. In *Časopis pro právní a státní vědu*, 1921, roč. 4, č. 2, s. 50-53 a 196-204; text uveřejněn též jako příloha ve třetím dílu Weyrových *Pamětí Za okupace a po ní (1939-1951)*. Brno: Atlantis, 2004, s. 183-195.

¹² BAXA, Bohumil. O republice. In *Česká revue*, 1918-1919, roč. 1, č. 6, s. 355-356; BAXA, Bohumil. Právní postavení prezidenta republiky. In *Národ*. 1919, roč. 3, s. 174; BAXA, Bohumil. Nebezpečná hra s ústavou. In *Národ*. 1919, roč. 3, s. 33-34; týž. Prozatímní ústava z 13. listopadu a postavení prezidenta republiky. In *Česká revue*, 1918-1919, roč. 1, č. 7, s. 385-395.

¹³ BAXA, Bohumil. Ústavní listina Československé republiky a vliv cizích ústav. In *Sborník věd právních a státních*. 1921, roč. 21, s. 1-40.

¹⁴ BAXA, Bohumil. *Parlament a parlamentarism*. Díl I., Parlament, jeho vývoj, složení a funkce. Praha: Jan Košatka, 1924, 345 s.

¹⁵ VAVŘÍNEK, František. *Základy práva ústavního. Díl I.* Praha: Klub českých právníků – Všehrd, 1920, s. 85.

¹⁶ PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu. Československá politika v letech popřevratových*. 3. Rok 1920. Praha: Fr. Borový, 1935, s. 1440 a nasl.

¹⁷ MALYPETR, Jan – HRUBAN, Mořic – MASARYK, Tomáš Garrigue. *Národní shromáždění republiky Československé v prvním desetiletí*. Praha: Předsednictvo Poslanecké sněmovny a Předsednictvo Senátu, 1928, s. 436-437.

(českoslovenští i zahraniční).¹⁸ Zaměřovali se především na samotnou ústavu, proto ke známým informacím o její přípravě nepřidali v zásadě nic nového. Pravidelně zdůrazňovali, že z jejich pohledu ústava představuje oktroj.

Po druhé světové válce se k přípravě ústavy vraceli historici a právníci. Nejobsáhlejší samostatné pojednání o vzniku československé ústavy z roku 1920 vzešlo krátce po druhé světové válce z pera Zdeňka Tobolky, kterého bychom mohli přiřadit i k výše uvedeným současníkům (pracoval jako ředitel knihovny revolučního Národního shromáždění).¹⁹ Jak sám uvedl, vydání jeho textu – jako upozornění na obtíže a využitelné zkušenosti z přípravy dožívající platné ústavy – souviselo s přípravou ústavy nové.

V předlistopadové éře o ústavě z roku 1920 psali především Ladislav Lipscher, autoři obsáhlého, ale nevyváženého přehledu dějin státu a práva po roce 1848 z roku 1973 a Karol Laco. V posledním třicetiletí historici i konstitucionalisté věnovali ústavě z roku 1920 daleko větší pozornost. Impulzem ke vzniku individuálních i kolektivních prací byla především kulatá výročí přijetí ústavy. Jejich autoři se ovšem přípravě ústavy – až na výjimky v osobě Evy Brokové a zmíněného Jana Kuklíka – buď nevěnovali vůbec, nebo jen drobnou zmínkou opakující již dříve uváděné základní skutečnosti. Z prací pozdějších autorů proto vedle již zmíněných připomenou jen publikace Václava Pavlíčka a Josefa Zimka.

L. Lipscher²⁰ s využitím starších prací stručně zmínil proces přípravy ústavy a konstatoval, že velké spory se vedly především o dvoukomorovém systému, zavedení vázaných kandidátních listin a odluce církve od státu. Také Bianchiho kolektiv,²¹ V. Pavlíček²² a J. Zimek²³ se přípravě ústavy věnovali pouze krátce. Z pohledu

¹⁸ Text ústavy a navazujících zákonů například *Die Verfassungs- und Wahlgesetze (Staatsverfassung, Gaue und Bezirke, Gemeindewahlordnung und Gemeindeordnung)*. I., II. Reichenberg: Verlag von Gebrüder Stiepel, 1920, 1921; dále ADAMOVICH, Ludwig. *Grundriss des tschechoslowakischen Staatsrechtes (Verfassungs- und Verwaltungsrechtes)*. Wien: Druck und Verlag der Österreichischen Staatsdruckerei, 1929, 517 s.; ADLER, Franz. *Die Grundgedanken der tschechoslowakischen Verfassungsurkunde in der Entwicklungsgeschichte des Verfassungsrechtes*. Berlin: Verlag Hermann Sack, 1927; ADLER, Franz. *Grundriss des tschechoslowakischen Verfassungsrechtes*. Reichenberg: Verlag von Gebrüder Stiepel, 1930, 504 s.; SANDER, Fritz. *Verfassungsurkunde und Verfassungszustand der tschechoslowakischen Republik*. Brünn: Verlag Rudolf M. Rohrer, 1935; SANDER, Fritz. *Grundriss des Tschechoslowakischen Verfassungsrechtes*. Reichenberg: Verlag Gebrüder Stiepel Gesellschaft m.b.H., 1938.

¹⁹ TOBOLKA, Zdeněk. *Jak vznikla ústava Československé republiky z roku 1920*. Praha: Čs. sociální demokracie, 1946, s. 11.

²⁰ LIPSCHER, Ladislav. *Verfassung und politische Verwaltung in der Tschechoslowakei 1918-1939*. München – Wien: Oldenbourg, 1979, s. 40.

²¹ BIANCHI, Leonard et al. *Dejiny státu a práva: na území Československa v období kapitalizmu. I, 1848-1918*. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1971. 447 s.; BIANCHI, Leonard et al. *Dejiny státu a práva: na území Československa v období kapitalizmu. II, 1918-1945*. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1973. 781 s.

²² PAVLÍČEK, Václav et al. *Ústavní právo a státověda. I. díl. Obecná státověda*. Praha: Linde, 1998 (dotisk 2003), s. 72-73.

²³ ZIMEK, Josef. *Ústavnost a český ústavní vývoj*. Brno: MU, 2006, s. 68-69.

přípravy ústavy jsou proto faktograficky nejcennější práce K. Laca, E. Broklové a J. Kuklíka. K. Laco²⁴ hojně využíval materiály ústavního výboru. Díky tomu vylíčil přípravu ústavy a ji doplňujících zákonů s řadou jinde dříve neuvedených faktografických údajů. Jejich interpretace je však poplatná dobově nesmiřitelné kritice „buržoazního“ parlamentarismu a chování sociálně demokratické reprezentace. E. Broklová se přípravu ústavy dotkla opakovaně.²⁵ Vyzvednutí zaslouží její práce První československá ústava. Diskuse v ústavním výboru v lednu a únoru 1920 přibližující širší veřejnosti části stenografických zápisů z jednání ústavního výboru. J. Kuklík v již zmíněné práci z roku 2020 velmi podrobně reprodukoval a hodnotil první kroky v přípravě ústavy i průběh jednání v ústavním výboru a v plénu Národního shromáždění a při tom soustavně sledoval i reakce československého tisku.²⁶

Lidé

Přípravu ústavy ovlivnilo – vedle mnoha jiných – několik mužů natolik, že i při stručné rekapitulaci stojí jejich podíl za zaznamenání.

Na prvním místě je to již zmíněný univerzitní profesor a v dané chvíli především čerstvý přednost zákonodárné sekce ministerstva vnitra a autor neoficiálního vládního návrhu ústavy a některých navazujících zákonů J. Hoetzel. Přímý akter přípravy ústavy a Hoetzlův vědecký oponent F. Weyr jej v předmluvě svého výkladu československého státního práva vysoce ocenil za původní návrh ústavního textu, když napsal, že „osnova ta byla prací znamenitou“²⁷. Hold mu (a Antonínu Švehlovi) ve zprávě ústavního výboru složil i zpravodaj V. Bouček.²⁸

Než budou padat jména dalších právníků, musím zmínit – již zmíněného – tehdejšího ministra vnitra a „neúnavného, vytrvalého, obratného a nepřítele unavujícího vyjednavče“²⁹ A. Švehlu, který se osvědčil v jednáních se zástupci politických stran i v ústavním výboru. Ostatně to, „jak on – neodborník – ovládal látku, a

²⁴ LACO, Karol. *Ústava predmníchovskej ČSR a Ústava ČSSR*. Bratislava: Vyd. SAV, 1966, s. 323-381.

²⁵ BROKLOVÁ, ref. 4, s. 22 a nasl.; BROKLOVÁ, Eva. *Antonín Švehla. Tvůrce politického systému*. Praha: Academia, 2017, s. 179 a nasl. Její stati obsahují i jiné sborníky, např. BROKLOVÁ, Eva. Slušná ústava pro slušné lidi. In ČECHUROVÁ, Jana – ŠLEHOFER, Lukáš et al. *Ústava 1920. Vyvrcholení konstituování československého státu*. Praha: Leges, 2011, s. 45-62. a BROKLOVÁ, Eva. Srovnání demokratických ústav ČSR, Německa a Rakouska. In LOUŽEK, Marek (ed.). *Československá ústava 1920. Devadesát let poté. Sborník textů*. Praha: CEP, 2010, s. 11-22.

²⁶ KUKLÍK, ref. 1, kapitoly Vlastní příprava definitivní ústavy, Závěrečná fáze projednávání ústavních předloh v ústavním výboru Národního shromáždění a Projednávání a přijetí ústavní listiny a souvisejících zákonů Revolučním národním shromážděním, s. 97-285.

²⁷ WEYR, ref. 8, s. 9.

²⁸ Zpráva ústavního výboru k ústavní listině Československé republiky, usnesené ústavním výborem podle § 14. a 17. jednacího řádu (www.psp.cz, Digitální knihovna, Národní shromáždění československé 1918-1920, tisk č. 2421).

²⁹ TOBOLKA, ref. 19, s. 11.

s jakou houževnatostí hájil zdravé zásady osnova, jak neznal odpočinku, aby zabezpečil její uzákonění“, ocenila i zmíněná zpráva ústavního výboru.³⁰

V čele ústavního výboru, který připravil konečnou podobu návrhu ústavy a předložil ji plénu parlamentu, stál tvůrce návrhu tehdy platné prozatímní ústavy, advokát a politik A. Meissner. Když s F. Weyrem rozvedu, co jsem o něm již uvedl, „byl typem bystrého, kritického a soustavného ducha“, který „nevěděl a nestaral se mnoho o to, jak upraven je ten či onen institut právní v cizích státech, zato však uvědomoval si jasně, jaká úprava by se asi nejlépe hodila pro naše domácí poměry“.³¹ F. Weyr jej pochválil též za způsob řízení ústavního výboru Národního shromáždění („sotva by se v Národním shromáždění našel muž schopnější pro tuto důležitou funkci“³²). F. Peroutka oba posledně jmenované, agrárníka A. Švehlu a sociálního demokrata A. Meissnera, tedy exponenty dvou v dané chvíli nejsilnějších politických stran, oprávněně označil za politické tvůrce ústavy.³³

Jistý protipól praktika A. Meissnera představoval tvůrce jediného poslanec-kého návrhu ústavy,³⁴ zpravodaj, který jménem ústavního výboru předkládal ústavu v plénu revolučního Národního shromáždění, „obdivovatel všeho západnického“, který „na všechno, co vytvořila typická rakouská kultura, ze které přece jen sám volky nevolky pocházel, pohlížel naproti tomu svrchu a s jistým zásadním despektem“³⁵, „advokát Masarykův“³⁶ V. Bouček. Ač protipóly, pro J. Hoetzla byli spolu s A. Meissnerem v ústavním výboru „zárukou solidnosti“³⁷ a podle F. Weyra se „dost dobře snášeli a doplňovali“³⁸.

Z dalších zainteresovaných je možné jmenovat oba místopředsedy ústavního výboru, neprávnicka Františka Hnídka, který se osvědčil při zastupování A. Meissnera při řízení schůzí, a mnou již několikrát citovaného profesora F. Weyra, vydatně a kvalifikovaně se zapojujícího do debat v ústavním výboru. J. Hoetzel připomenul také zásluhy tehdejších ministerských úředníků Bedřicha Bobka, Václava Joachima, Vratislava Kalouska, Karla Laštovky, Zdeňka Macha a Otakara Maška.³⁹ Na podobě ústavy se podepsali i profesor Emil Ott, kterého J. Hoetzel požádal o přehlednutí návrhu kapitoly věnované soudnictví (a který doporučil doplnit do

³⁰ Zpráva ústavního výboru k ústavní listině Československé republiky, usnesené ústavním výborem podle § 14. a 17. jednacího řádu (www.psp.cz, Digitální knihovna, Národní shromáždění československé 1918-1920, tisk č. 2421).

³¹ Obě citace WEYR, ref. 9, s. 25.

³² WEYR, ref. 8, s. 9.

³³ PEROUTKA, ref. 16, s. 1442-1443.

³⁴ *Návrh Dra. Boučka, Slavíčka a soudr., aby vydán byl zákon ústavní* (www.psp.cz, Digitální knihovna, Národní shromáždění československé 1918-1920, tisk 671).

³⁵ WEYR, ref. 9, s. 25.

³⁶ Srovnej KUBKA, František. *Mezi válkami*. Praha: Svoboda, 1969, s. 93.

³⁷ HOETZEL, Ku vzniku ústavy, ref. 5, s. 559.

³⁸ WEYR, ref. 9, s. 25.

³⁹ Jmenované (a E. Otta) výslovně vzpomíná HOETZEL, Ústavní listina Československé republiky, ref. 5, s. 2.

ústavy paragraf 105⁴⁰), a bezprostřední iniciátor doplnění textu ústavy preambulí Jan Herben. Doplněním posledního paragrafu o nepřipustnosti násilného odnárodňování (§ 134) přispěl i prezident T. G. Masaryk.

Procedura

Způsob přípravy ústavy z roku 1920 nekorespondoval s obvyklými dobovými postupy. Vůli rychle vypracovat a schválit novou ústavu demonstrovaly všechny politické strany už týden po přijetí prozatímní ústavy, když jejich zástupci podali rezoluční návrh, aby Národní shromážděníuložilo svému ústavnímu výboru urychleně vypracovat a plénu Národního shromáždění předložit osnovu ústavy,⁴¹ známý jako návrh dr. Belly a soudr. na vypracování ústavy republiky československé. Sněmovní kancelář posunula návrh ústavnímu výboru a 26. listopadu o tom informovala plénum. Přestože jeho signatáři požadovali, aby ústavní výbor dostal za úkol vypracovat ústavu „s největším urychlením“, ústavní výbor požádal Národní shromáždění o přijetí požadovaného, ale trochu jinak formulovaného usnesení až 9. ledna 1920.⁴²

Na dlouhém zdržení se vedle dalších momentů podepsalo i to, že zpočátku nevládla jednota, kdo bude ústavu schvalovat. V otázce, zda mají ústavu přijmout oni, nebo až jejich řádné zvolení nástupci, nebyli jednotní ani sami členové Národního shromáždění.⁴³ Z této kontroverze vzešel nakonec nerealizovaný návrh Jana Šrámka a soudr. z 12. prosince 1918, „aby zásadně vymezena byla činnost nynějšího Národního shromáždění“. ⁴⁴ Téměř o měsíc později, 9. ledna 1919, ministerský předseda Karel Kramář v programovém vystoupení v parlamentu hovořil o úsilí vlády „všecko podniknouti, aby mohly býti volby do sněmu ústavodárného provedeny co nejdříve“. ⁴⁵ O tom, že ústavodárným by měl být až nový parlament, psal v doslovu

⁴⁰ HOETZEL, Ústavní listina (součást hesla Československo), ref. 5, s. 483. Uvedený paragraf dával straně, která se citila být dotčena rozhodnutím správního úřadu o soukromoprávním nároku, právo po vyčerpání opravných prostředků obrátit se na soud („dovolávati se nápravy pořadem práva“). Doplnil tak další ustanovení zaručující soudní kontrolu správy (§§ 86 a 88).

⁴¹ „Národní shromáždění račiz se usnísti: Výboru ústavnímu se ukládá, aby s největším urychlením vypracoval a Národnímu shromáždění předložil osnovu ústavy republiky československé, jež bude zárukou všech svobod občanských a jejíž součástí – řády volební do sborů zákonodárných i samosprávných – budiž založena na zásadě všeobecného rovného práva hlasovacího pro muže i ženy s poměrným zastoupením.“ (www.psp.cz, Digitální knihovna, Národní shromáždění československé 1918-1920, tisk č. 26).

⁴² Výsledná verze zněla: „Ústavnímu výboru se ukládá, aby vypracoval a Národnímu shromáždění předložil ústavní listinu a všechny ostatní zákony k ústavnímu a správnímu vybudování naší republiky potřebné.“ (www.psp.cz, Digitální knihovna, Národní shromáždění československé 1918-1920, tisk č. 2138; datováno 9. ledna 1920).

⁴³ *Národní shromáždění československé v prvním roce republiky*. Praha: Předsednictvo Národního shromáždění, 1919, s. 218.

⁴⁴ www.psp.cz, Digitální knihovna, Národní shromáždění československé 1918-1920, tisk č. 209.

⁴⁵ www.psp.cz, Digitální knihovna, Národní shromáždění československé 1918-1920, stenoprotokoly, 14. schůze, čtvrtek 9. ledna 1919.

oficiální publikace předsednictva revolučního Národního shromáždění také jeho předseda František Tomášek.⁴⁶ Ve vládě i v parlamentu tedy v této fázi ještě převládala idea, že ústavu přijme až řádně zvolené Národní shromáždění. Z parlamentních zápisů také vysvitá, že v následujících měsících členové Národního shromáždění z ústavních otázek více než novou ústavu akcentovali úpravy té platné, vypracování volebních řádů a provedení všeobecných voleb. To však neznamená, že by novou ústavu zcela pustili ze zřetele, neboť čas od času potřebu a způsob jejího vypracování iniciativně připomínali.⁴⁷ Ostatně součástí přípravy nové ústavy se nepřímo stalo i jednání o tzv. prezidentské novele prozatímní ústavy.

Novou ústavu začali připravovat legislativci ministerstva vnitra. První verzi návrhu ústavního textu připravil, jak již víme, J. Hoetzel, který k 1. lednu 1919 nastoupil do funkce sekčního šéfa na ministerstvu vnitra a postavil se do čela jeho zákonodárné sekce.⁴⁸ Jeho představený, ministr vnitra A. Švehla, návrh projednával v náročných interních poradách s představiteli jednotlivých politických stran a s prezidentem republiky. Dělo se tak za zavřenými dveřmi ministerstva a úřadu vlády, ostatně tajná byla i pozdější jednání v ústavním výboru. Širší odbornou veřejnost ministerští úředníci, vláda a posléze i sekretariáty politických stran z přípravných prací vyloučili s odůvodněním, že chtějí „uzavřítí dveře demagogické agitaci“.⁴⁹ Obávali se zpolitizování celé záležitosti a následné nutnosti vypořádávat se s líbivými, ale nereálnými návrhy, které by spíše než vážně míněnými iniciativami byly propagandou, určenou k získávání hlasů pro tu či onu stranu. To ovšem – pochopitelně – nelibě nesla především politická opozice. Například ještě začátkem února 1920, tedy jen krátce před přijetím ústavy, se B. Baxa v revue *Národ* rozhořčoval, že „takto se ústava nedělá“, a ptal se, zda vůbec „žijeme ve státě právním“.⁵⁰ Navíc tento postup u veřejnosti posiloval dojem, že se vlastně nic neděje, že příprava ústavy stagnuje. S odstupem času je však možné konstatovat, že v rozjitřené bezprostředně poválečné době bylo rozhodnutí připravit ústavu v úzkém okruhu politiků a odborníků rozumné, byť bychom je asi jako univerzálně platný recept nedoporučili.

Zajímavou epizodu v přípravě ústavy představuje zmíněný návrh V. Boučka, aby vydán byl zákon ústavní, datovaný 20. březnem 1919.⁵¹ I když je obsahově velmi zajímavý a zajímavé jsou i jeho kořeny, sahající až před vznik československého

⁴⁶ *Národní shromáždění československé v prvním roce republiky*. Praha: Předsednictvo Národního shromáždění, 1919, s. 372.

⁴⁷ *Národní shromáždění československé v prvním roce republiky*. Praha: Předsednictvo Národního shromáždění, 1919, s. 219.

⁴⁸ TOBOLKA, ref. 19, s. 11.

⁴⁹ Tamtéž. Oprávněně se potom J. Hoetzelovi vytýkaly jeho stesky, že „širší veřejnost (i odborná) skoro ničím nepřispěla k dílu pro náš stát tak významnému“ Pozri HOETZEL, Ústavní listina Československé republiky, ref. 5, s. 2.

⁵⁰ BAXA, Nebezpečná hra s ústavou, ref. 12, s. 33.

⁵¹ *Návrh Dra. Boučka, Slavička a soudr., aby vydán byl zákon ústavní* (www.psp.cz, Digitální knihovna, Národní shromáždění československé 1918-1920, tisk 671).

státu,⁵² omezím se pouze na konstatování, že pravým smyslem jeho podání zřejmě bylo právě urychlení práce na ústavě. V. Bouček a jeho druzi totiž jasně viděli a nelibě nesli, jak postupně upadá popřevratového nadšení a s ním pomalu do nenávratna odplouvá šance na přijetí radikálně demokratické, sociálně laděné a důsledně světské ústavy, jakou by rádi prosazovali. Návrh uvázl v ústavním výboru a na program jednání pléna parlamentu se nikdy nedostal. Jednání o ústavě v zásadě neovlivnil ani obsahově⁵³ a neusiloval o to ani V. Bouček, přestože z pozice zpravodaje ústavního výboru pro jednání o ústavě k tomu prostor nesporně měl.⁵⁴

Nakolik jde pouze o časovou shodu a nakolik v tom hledat souvislost, by dnes bylo věštěním z křišťálové koule, ale krátce po podání tohoto návrhu – 26. března – se ústavní výbor začal zabývat otázkou nové ústavy, přesněji řešil otázku, zda bude jednat jen o volebním zákoně (aby se co nejdříve uskutečnily volby a začal zasedat ústavodárný sbor) nebo o celé ústavě. Výsledkem bylo odročení tohoto bodu a žádost, aby k problému zaujala stanovisko vláda. Pozoruhodné je, že podle vyjádření přítomného zástupce ministerstva vnitra B. Bobka vláda na přípravě ústavy pracovala už od začátku roku, konkrétně že legislativci připravovali zmíněný volební zákon a elaboráty o problému jedno- či dvoukomorového parlamentu, o organizaci práce ministerstev a o pravomoci ministrů.⁵⁵ V tom, že vládní legislativci, resp. legislativci na ministerstvu vnitra, nejdříve připravovali volební zákon, se zase odráží nedořešení otázky, zda ústavu bude schvalovat už tento, nebo až budoucí zákonodárce. Naopak již bylo nepochybné, že úkolu připravit ústavní předlohy se chopí pevně vláda. Ostatně v „Hoetzlově“ zákonodárné sekci ministerstva vnitra se k tomu brzy zformoval vysoce fundovaný personál.

Mimo vlastní proces přípravy budoucí ústavy se na jaře 1919 ve vypjaté atmosféře připravovala tzv. prezidentská novela prozatímní ústavy. I ona patří do našeho přehledu, neboť nové vymezení pravomocí prezidenta republiky a jeho vztahu k vládě a parlamentu se stalo inspirací i pro konečnou úpravu v ústavě z roku 1920. Zákonodárce ji reagoval na situaci, že po návratu prezidenta republiky do vlasti se pravomoci, které mu přiznávala prozatímní ústava, ukazovaly jako příliš úzké. Z prezidentských pravomocí se tak na jaře 1919 stalo brizantní politikum. Proto z okruhu kolem autora návrhu prozatímní ústavy A. Meissnera i z řad jejích kritiků, mezi nimiž odbornou erudicí i útočností vynikal B. Baxa, vzešly návrhy na novou úpravu

⁵² K tomu VOJÁČEK, Ladislav. Václav Bouček a geneze jeho návrhu československé ústavy. In LACLÁVÍKOVÁ, Miriam. – VYŠNÝ, Peter. (eds.). *Právo-historické trendy a výhledy IV*. Kraków: Spółka Słowaków w Polsce/Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2019, s. 48-59.

⁵³ Jistou spojnici s jeho návrhem lze vidět snad jen v tom, že se do ústavy dodatečně dostalo referendum, i když v neporovnatelně skromnější podobě. On sám se však o ně nijak vehementně nezasažoval. K tomu zápis z jednání ústavního výboru 4. února, pozri BROKLOVÁ, ref. 4, s. 144.

⁵⁴ Když začátkem ledna 1920 (8. ledna) plénum ústavního výboru zahajovalo jednání o ústavní listině, prohlásil při zahájení A. Meissner, že se bude jednat i o Boučkově návrhu, ale nestalo se tak; pozri LACO, ref. 24, s. 339.

⁵⁵ O volebním řádu a o podobě budoucího parlamentu pak ústavní výbor jednal začátkem července; Tamtíže, s. 224-330.

postavení prezidenta republiky. Ústavní výbor Národního shromáždění oba podněty propojil a částečně modifikoval.⁵⁶ Výsledek vyzněl podobně jako úprava v ústavě francouzské třetí republiky. J. Hoetzel pak napsal, že „až bude vypracována nová definitivní ústava, vrátíme se k prezidentovi republiky a zastihneme ho zajisté v právní situaci ještě přiměřenější, než je tomu dosud. ... neboť silný prezident a silná republika se nevylučují.“⁵⁷ Význam novely pro podobu budoucí ústavy zaznamenal i K. Laco („udala prakticky základný tón jej přípravy aj podstatného obsahu“⁵⁸).

Tuto i následné fáze přípravy ústavy podle některých současníků i historiků komplikoval také vývoj politické situace, zejména důsledky pádu Kramářovy vlády všennárodní koalice v červenci 1919. Proti tomu jiní, například sociální demokrat Josef Stivín při projednávání ústavy, ne zcela neoprávněně namítali, že ani tzv. všennárodní koalice nefungovala, jak by měla, že ani ona zákonodárnými iniciativami nehýřila.⁵⁹

Zcela nesporně ovšem přípravu ústavy ovlivnila kontroverze mezi vládou a parlamentem v otázce, či návrh ústavy se předloží plénu Národního shromáždění. A ne že by se o čest být navrhovatelem nejdůležitějšího zákona státu oba orgány přetahovaly, právě naopak. J. Hoetzel nemohl „nikdy pochopiti, že do N. shromáždění nedostala se ústavní listina jako vládní návrh, jak by toho vyžadovala vážnost věci“,⁶⁰ že ji tedy nakonec jako svůj návrh předložil ústavní výbor. To navíc byla poněkud krkolomná cesta, protože bylo třeba zákonem č. 33 Sb. z. a n. z 16. ledna 1920 změnit jednací řád revolučního Národního shromáždění (zákon č. 36/1918 Sb. z. a n.). Přijetí zmíněné novely jednacího řádu navíc provázely poněkud zvláštní okolnosti. Nejen že kvůli projednání návrhu na její přijetí byla po skončení schůze 16. ledna svolána na večer nová schůze s jediným bodem programu, kterým byl právě téhož dne předložený návrh novely,⁶¹ ale jejímu konání ještě bezprostředně předcházela abdikace šesti členů šestnáctičlenného výboru pro jednací řád (podle stenografickém protokolu předsedající hovořil o výboru pro změnu jednacího řádu) a volba

⁵⁶ Vládní návrh, kterým se mění zákon ze dne 13. listopadu 1918, čís. 37 sb. z. a nař., o prozatímní ústavě; Digitální knihovna, Národní shromáždění československé 1918-1920, tisk 810.

⁵⁷ HOETZEL, J. *Prezident republiky. Věstník Ministerstva vnitra republiky Československé*. 1919, roč. 1, s. 142.

⁵⁸ LACO, ref. 24, s. 301.

⁵⁹ „... dle mého soudu a dle mých zkušeností, pokud jsem seznal, bychom za takové vlády, ve které by všechny strany byly zastoupeny, ani dnes ještě s ústavou nebyli hotovi. (Souhlas.) Při nejlepší vůli musíme si říci, že tato první vláda právě proto, že v ní byly zastoupeny strany bez ohledu, byla neschopna jakékoliv činnosti pronikavé a vím, jak jsme si právě za činnosti této vlády stěžovali, že nám vláda do Národního shromáždění nepřichází se žádnými předlohami, poněvadž se v ministerské radě na žádné význačné předloze shodnouti nemohla.“ (www.psp.cz, Digitální knihovna, Národní shromáždění československé 1918-1920, Stenoprotokoly, 126. schůze, sobota 28. února 1920).

⁶⁰ HOETZEL J. *Ku vzniku ústavy*, ref. 5, s. 559.

⁶¹ Návrh členů Národního shromáždění Bradáče, Hrušovského, Johanise, Dr. Krouského, Dr. Vrbenkého a soudruhů na změnu zákona z 9. listopadu 1918 o jednacím řádu Národního shromáždění (www.psp.cz, Digitální knihovna, Národní shromáždění československé 1918-1920, tisk 2178).

jejich náhradníků.⁶² V důsledku přenesení ústavodárné iniciativy na ústavní výbor se tak příprava ústavy navenek stala čistě záležitostí Národního shromáždění (a je otázkou, nakolik tato skutečnost inspirovala o čtvrtstoletí později poslance Prozatímního národního shromáždění, když se i oni chopili nejen schvalování, ale též přípravy nové ústavy).

F. Peroutka vinil vládu, resp. sociální demokracii, že se kvůli svým voličům bála předložit osnovu ústavy jako vládní návrh, a tím podle něj zdržovala přijetí ústavy. Pak prý uvažovala, že by návrh podepsal jednotlivec, konkrétně V. Bouček, ale nakonec se rozhodla, aby se její postoj nestal „trvalým znamením zbabělosti vlády“, podat svým jménem Národnímu shromáždění předlohu ústavní listiny i s předlohami připravených souvisících zákonů.⁶³ Jak je zřejmé, v tom z právního pohledu podstatném, tedy kdo byl předkladatelem návrhu pro plénum Národního shromáždění, se F. Peroutka mýlil, resp. vyzvedl místo oficiální podoby v plénu projednávaného návrhu, prezentovaného jako návrh ústavního výboru, ve vládě projednaný a ústavnímu výboru postoupený, dále upravovaný a v podstatě neoficiální návrh. Podobné motivy jako F. Peroutka viděl za sporem o podání návrhu ústavy také K. Laco.⁶⁴ Z. Tobolka zvolený postup vnímal jako jeden z kompromisů uzavřených politickými stranami.⁶⁵

Pátého prosince 1919 oznámil A. Meissner členům ústavního výboru Národního shromáždění, že dostanou ve vládě projednané návrhy textu ústavy a souvisících předpisů, prodiskutované i s představiteli jednotlivých politických stran. Součástí – v konečném důsledku neoficiálního – návrhu ústavy byla i důvodová zpráva, vypracovaná J. Hoetzlem. Ten se v ní pochopitelně soustředil především na stěžejní pasáže a na ustanovení, která se v přípravných jednáních ukazovala jako tak či onak problematická.⁶⁶

K jednání o návrzích ústavy a s ní spojených zákonů si ústavní výbor zvolil čtyři užší subkomitety,⁶⁷ které měly zefektivnit a urychlit jeho činnost tím, že si ústavní agendu rozdělí. A. Švehla totiž naléhal, aby jednání o své agendě dokončily nejpozději 20. prosince, a apeloval na utajení výsledků jednání: „Jen práci a žádné řeči ... Žádná debata a žádné noviny.“⁶⁸ Jejich jednání proto bohužel zůstane obestřeno závojem tajemství, neboť se o jejich průběhu nevedly zápisy. Subkomitét k projednání ústavy podle E. Brokové tvořili V. Bouček, A. Stránský, F. Hnídek, A.

⁶² Na místa Antonína Hajna, Josefa Schieszla, Vojtěcha Kyjovského, Milana Hodži, Antonína Svěceného a Ivana Markoviče byli zvoleni Adolf Stránský, Viktor Dyk, Karel Jonáš, Juraj Slávik, František Biňovec a Igor Hrušovský. (www.psp.cz, Digitální knihovna, Národní shromáždění československé 1918-1920, Stenoprotokoly, 106. schůze, pátek 16. ledna 1920).

⁶³ PEROUTKA, ref 16, s. 1440-1451.

⁶⁴ LACO, ref. 24, s. 326.

⁶⁵ TOBOLKA, ref. 19, s. 10.

⁶⁶ Srovnej její text například in WEYR – NEUBAUER, ref. 3, s. 105-145.

⁶⁷ První měl v referátu volební předpisy a s nimi souvisící otázky, druhý vlastní ústavu, senát a jednací řád, třetí župní zřízení a čtvrtý jazykový zákon; pozri LACO, ref. 24, s. 331.

⁶⁸ Tamtiež, s. 332.

Meissner, L. Medvecký a K. Novotný a spolupracovali s nimi J. Hoetzel a F. Weyr,⁶⁹ první jako tlumočník názorů vlády, druhý jako místopředseda ústavního výboru. Podle F. Peroutky subkomitét tvořili autor návrhu ústavy J. Hoetzel, A. Meissner a V. Bouček, tedy ti, kteří měli alespoň teoretické zkušenosti s legislativní prací.⁷⁰ Tento zdánlivý rozpor lze vysvětlit tím, že F. Peroutka zaměnil jeden z užších orgánů ústavního výboru, vytvořených k předběžnému projednání vládního návrhu ústavní listiny (a k úpravě senátu a jednacího řádu), se skupinou vyjednávačů pro porady s představiteli politických stran, jak se o ní zmiňuje i L. Lipscher.⁷¹ Jednání s představiteli politických stran totiž pokračovala i po přenesení práce do ústavního výboru. Podle dohody se totiž sporné otázky, na nichž se ústavní výbor nedokázal shodnout, předkládaly k rozhodnutí představitelům politických stran. Výjimkou však nebyly ani přímé autoritativní zásahy politiků do jednání ústavního výboru. To pochopitelně činnost výboru i samotného zpravodaje výrazně komplikovalo. Jak podle zápisu řekl v parlamentním expoé V. Bouček, „přijde se v noci třeba ve 12 hodin a řekne: my strany politické usnesly jsme se na této změně, tedy, ústavní výbore, proved' změnu v zákoně. Vy, abyste korigovali zprávu, prohlíželi, jak jsou v souvislosti změny, které byly provedeny, s ostatním zákonem, ...“.⁷²

Švehlův nerealný termín ústavní výbor nedodržel. Jako celek se k jednání o návrhu ústavy poprvé sešel až 8. ledna a svá jednání o ústavní listině ukončil 25. února, o jazykovém zákoně pak jednal ještě následující den.⁷³ V literatuře se sice uvádí i datum 14., resp. 15. února, kdy ústavní výbor už projednal celý text ústavy, ale pokračující jednání o souvisících zákonech jej nutila znovu se vracet k jejím ustanovením a případně je modifikovat.⁷⁴

Závěrečných jednání včetně schvalování v plénu Národního shromáždění se nezúčastnil nemocný A. Švehla, jehož diplomatické schopnosti dokázaly překonat nejednu z kontroverzí, pramenících z odlišných představ zúčastněných (a jeho podpis chybí i pod samotnou ústavou).

Poslední fáze přijímání ústavy je již obecně známá. Poměrně obsáhlou zprávu ústavního výboru narychlo vypracoval V. Bouček, který pak také ústavu před

⁶⁹ BROKLOVÁ, ref. 4, s. 8.

⁷⁰ PEROUTKA, ref. 16, s. 1442.

⁷¹ LIPSCHER, ref. 20, s. 40.

⁷² www.psp.cz, Digitální knihovna, Národní shromáždění československé 1918-1920, Stenoprotokoly, 125. schůze, pátek 27. února 1920.

⁷³ TOBOLKA, ref. 19, s. 11-12. Tobolkovo konstatování dokládá to těsnopisecký zápis z jednání výboru. Pozri BROKLOVÁ, ref. 4, s. 185.

⁷⁴ Nejasno do problematiky vnesl svým úvodem ke zprávě ústavního výboru V. Bouček. Uvádí v něm, že ústavní výbor ukončil své porady 14. února (to datum přebíral i L. Lipscher, K. Laco uvádí 15. února) a pověřil jej napsáním zprávy pro Národní shromáždění. Uvedené ovšem nekoresponduje ani s dalším Boučkovým výkladem. Zpravodaj totiž zároveň uvedl, že zprávu psal až po skončení jednání o ústavě a že „do středy“, kdy zpráva měla být rozdána členům Národního shromáždění, na to měl necelé tři dny. Dále ještě uvedl, že mu psaní důvodové zprávy komplikovaly požadavky politických činitelů, z čehož plyne, že se v té době stále jednalo. Samotná výborová zpráva je přitom datována 24. února.

členy Národního shromáždění prezentoval. Plénium Národního shromáždění začalo o ústavní listině a s ní spojených zákonech jednat 27. února, a rozhodně to nebyla jednání bezkonfliktní. Skončila po dlouhé sérii hlasování po třetí hodině ranní 29. února přijetím všech připravených zákonů.⁷⁵

Inspirace

F. Peroutka výstižně napsal: „Nemohouc se opřít o vlastní živou ústavní tradici v národě, vznikla československá ústava zejména dvojm způsobem: ná/podobou cizích vzorů a kompromisem mezi stranami. Ústava má prý být jako kabát, šitý podle těla. Kdo však tehdy mohl s jistotou říci, jaké jest politické tělo československého národa? ... Byla to kompilace, přizpůsobená domácím poměrům kompromisy mezi stranami, z nichž každá měla svá praktická přání.“⁷⁶ Lze mu jen přitakat a také mu přitakali ti, kteří později ústavu charakterizovali.

Zastavíme se nejdříve u toho, jaké byly ony externí zdroje, o něž se tvůrci vládního návrhu a členové ústavního výboru opírali. Když J. Hoetzel připravoval pro vládu návrh ústavy, podle vlastního vyjádření vnímal jako meze, v nichž se může pohybovat, ustanovení některých dřívějších právních aktů a politických deklarací. Za jediný z právního pohledu závazný dokument, který musí respektovat, považoval tzv. malou nebo těž minoritní saint-germainskou smlouvu (později publikovanou pod č. 508/1921 Sb. z. a n.). A to přesto, že k některým jejím ustanovením se stavěl přinejmenším rezervovaně, neboť „dělají dojem, jako by náš stát byl nějakou nekulturní kolonií“, a vláda, jejímž mluvčím byl, s ohledem na reálnou situaci na Podkarpatské Rusi preferovala včlenění autonomie Podkarpatské Rusi až do později vydaných zvláštních zákonů. Jako „nepřekročitelnými směrnicemi“ se cítil být vázán ustanoveními novely prozatímní ústavy, která rozšiřovala práva prezidenta. „Podle možnosti vyhověti“ se snažil též Masarykově Washingtonské deklaraci (Prohlášení československé nezávislosti) a Pittsburské dohodě.⁷⁷ Zejména pokud jde o druhý dokument, oně možnosti příliš nenašel.

Samotné inspirační zdroje jednotlivých koncepcí a pojetí konkrétních institutů, vhodných pro podmínky nového československého státu, odkrývají především důvodová zpráva k vládnímu návrhu ústavy a zpráva ústavního výboru k ústavní listině.⁷⁸

J. Hoetzel a pak samozřejmě i členové ústavního výboru se při přípravě návrhu obraceli k zahraničním vzorům (v pozitivním i negativním smyslu), odborné konstitucionalistické literatuře a ke starším „domácím“ ústavám a ústavním

⁷⁵ www.psp.cz, Digitální knihovna, Národní shromáždění československé 1918-1920, stenoprotokoly, 125 a 126. schůze, pátek 27. února 1920 a sobota až neděle 28.-29. února 1920.

⁷⁶ PEROUTKA, ref. 16, s. 1449-1450.

⁷⁷ Všechny citace HOETZEL, Ku vzniku ústavní listiny, ref. 5, s. 559.

⁷⁸ Obě publikovány například WEYR – NEUBAUER, ref. 3, s. 105-145 a 147-180.

návrhům. V Hoetzelově důvodové zprávě i ve zprávě ústavního výboru proto narážím na časté odkazy na úpravu z francouzské, belgické, americké, anglické či švýcarské ústavy, ale nejednou také z brazilské spolkové ústavy. U ustanovení o odpovědnosti hlavy státu a ministrů se J. Hoetzel dovolával též úpravy platné v Dominikánské republice („S. Domingo“), Venezuele, Argentíně a Mexiku. Mexická úprava, ale též srbská ústava z roku 1903 a německá výmarská ústava jej zaujaly ve spojení se soudní mocí. Na uherské ústavní poměry poukazoval, když se věnoval problému inkompatibility výkonu poslaneckého mandátu s jinými funkcemi.⁷⁹ K dispozici měl též nově pořízené překlady finské ústavy a polského a srbo-chorvatsko-slovinského návrhu ústavy.⁸⁰ Na cizí a historické domácí vzory pochopitelně nenahlížel jen staticky, ale snažil se hledat poučení též v jejich genezi a v peripetiích jejich někdy už dlouholeté praktické aplikace. Často se proto odvolával také na přední anglicky,⁸¹ francouzsky⁸² a německy⁸³ píšící autory soudobé ústavněprávní a státovědecké literatury. Dostalo se ovšem – a určitě ne v poslední řadě – i na domácí ústavní tradici. Kroměřížský návrh z roku 1848 zaujal tvůrce ústavy ve spojení s odpovědností hlavy státu a ministrů a se soudní mocí, prosincová ústava z roku 1867 především opět s úpravou soudní moci a také s pojetím práv a povinností občanů. Jak jsem se toho již dotkl, budoucí obsah ústavy ovlivnila též tzv. „prezidentská“ novela prozatímní ústavy (zákon č. 271/1919 Sb. z. a n.).

V. Bouček, který narychlo koncipoval zprávu ústavního výboru, vycházel z vládní důvodové zprávy a odvolával se na obdobné vzory a autority. Do svého textu vložil též poměrně obsáhlé výklady ze své oblíbené anglické a americké ústavní historie.

Když se na ústavu podíváme z pohledu reálně využitých konstrukcí a institutů, musíme vyzvednout především francouzskou ústavu třetí republiky, předlitavskou ústavní tradici (soudní moc a občanská práva) a ústavu USA (dodatečně doplněná Preambule). Do značné míry originálním řešením bylo vytvoření stálého výboru Národního shromáždění,

⁷⁹ Vlivu cizích ústav se věnoval zejména BAXA, ref. 13, s. 1-40.

⁸⁰ NA, fond MV – stará registratura I, 1918 – 1924, k. 1.

⁸¹ BRYCE, Viscount J. *The American Commonwealth*. I., II. Indianapolis: Liberty Fund, 1888; DICEY, Alborn V. *Introduction to the Study of the Law of the Constitution*, New York: The Macmillan Company, 1915; HOLT, Lucius H. *An Introduction to the Study of Government*. London: Forgotten Books, 2017 (reprint); LOWELL, Lawrence. *The Government of England*. New York: The Macmillan and Co., 1889. J. Hoetzel ovšem někdy odkazoval na jiná vydání těchto úspěšných, a proto vesměs opakovaně vydávaných prací (platí to i pro níže uvedené tituly).

⁸² DARESTE, Francois R. *Les constitutions modernes*. Augustin Challamel, 1910; DUGUIT, Léon. *Traité de droit constitutionnel*. Paris: Albert Fontemoing, 1911; týž. *Manuel de droit constitutionnel*. Paris: Albert Fontemoing, 1907; ESMAN, Adhémar. *Eléments de droit constitutionnel français et comparé*. Paris: Librairie de la Société du recueil général des lois et arrêts et du journal du Palais, 1899.

⁸³ HATSCHEK, Julius. *Allgemeines Staatsrecht*. Leipzig: G. J. Göschen, 1909; JELLINEK, Georg. *Allgemeine Staatslehre*. Berlin: Verlag O. Häring, 1914.

Obsah

Když jsem na úvod předchozí subkapitolky citoval F. Peroutku, který označil ústavu za dílo kompromisu, jeho slova nevyjadřovala jen jeho mínění. Přes bojovnou diskusi při schvalování ústavy v Národním shromáždění to podobně cítili mnozí ze zúčastněných. V diskusi na to upozorňoval například J. Šrámek slovy: „Věděli jsme, že žádná strana, tudíž ani naše, nebude moci býti a nebude spokojena plně a dokonale s tím, co bude výsledkem celého toho tak úporného a dlouhého dohodování. Jest to již údělem kompromisu každého a údělem kompromisu v otázkách zásadních teprve, že nemůže dokonalého díla předvésti.“ J. Herben, když se v noci z 28. na 29. února snažil krotit narůstající vášně, upozorňoval, že „jediný vítěz, který z tohoto domu vyjde, to je kompromis! Kompromis všech stran a vrstev, jak je právě národ náš představuje.“⁸⁴

Nedílnou součástí sledování přípravy ústavy proto musí být nejen sledování formální procedury, ale také sporných otázek a zásadnějších obsahových posunů, k nimž v průběhu přípravy došlo. Především je třeba upozornit, že součástí původního Hoetzlova návrhu ani návrhu ústavního výboru nebyla slavnostní preambule. Do ústavy se dostala až na poslední chvíli poté, co 28. února 1920 při jednání v plénu parlamentu ve vyostřující se atmosféře navrhl její doplnění k právně závaznému ústavnímu textu v již citovaném „zklidňujícím“ vystoupení J. Herben. Jeho návrh se setkal s bouřlivým ohlasem (podle člena Národního shromáždění Ludvíka Pika „promluvil důstojný kamarád Masarykův!“). Preambule, či „heslo“, jak ji členové Národního shromáždění označovali, následně dostala podobu rezolučního návrhu, jehož schválením se – už 29. února – završilo schvalování textu ústavy. V. Bouček už tehdy připomněl, že se tak děje po „vzoru slavné ústavy americké“.⁸⁵

Diskusi v ústavním výboru vyvolal už první odstavec prvního paragrafu („Lid je jediný zdroj veškeré státní moci ...“). Někteří jeho členové, například Adolf Stránský, chtěli toto ustanovení zcela vypustit jako naprosto zbytečné. Nakonec však zůstalo u původního znění § 1, neboť, jak konstatoval F. Weyr, z právního pohledu je sice v něm obsažené konstatování zbytečné, ale „prohlašuje se tím jistý politický, a ne juristický princip v protívě k dřívějšímu platnému politickému principu v Rakousku, kde se pokládal za zdroj moci panovník“.⁸⁶

Vláda a ústavní výbor se neshodli na podobě ustanovení o Podkarpatské Rusi (§ 3). J. Hoetzel navrhoval, aby se do ústavy dostalo pouze základní ustanovení, že Podkarpatská Rus je součástí Československa, tvořícího jednotný a nedílný celek, a že zákon vymezující rozsah její samosprávy je součástí ústavy. Pak se v politických jednáních zrodilo řešení, podle něž měla státoprávní postavení Podkarpatské Rusi

⁸⁴ www.psp.cz, Digitální knihovna, Národní shromáždění československé 1918-1920, stenoprotokoly, 126. schůze, sobota až neděle 28.-29. února 1920.

⁸⁵ Samotný Herben se ve svém vystoupení odvolával na americké „prohlášení tak zv. lidských práv“.

⁸⁶ Zápis 108. schůze ústavního výboru z 8. ledna 1920; citace podle BROKLOVÁ, ref. 4, s. 25 a 26.

určit příloha k ústavě, která by ovšem byla její nedílnou součástí. Ústavní výbor však chtěl dát mezinárodnímu společenství najevo, že republika je připravena plnit své mezinárodní závazky, a pojal ustanovení mírové smlouvy přímo do ústavy. Jak ukázal následný vývoj, postoj vlády byl prozřetelnější, protože ústavní úpravu se nepodařilo naplnit.⁸⁷

Původní návrh neobsahoval ani ustanovení o Praze jako hlavním městě. Do ústavy se toto ustanovení dostalo až poté, kdy F. Weyr navrhl, aby se hlavním městem stalo Brno.

Výrazný posun nastal v úpravě Národního shromáždění. J. Hoetzel ve svém původním návrhu předpokládal dvoukomorový parlament a pětileté volební období Poslanecké sněmovny (a šestileté volební období prezidenta republiky). Požadoval, aby Senát z jedné třetiny jmenoval prezident republiky na návrh vlády, „při čemž se mělo přihlížeti ke všem složkám duševního a hospodářského života“,⁸⁸ ale připouštěl, že jmenovací právo mohou mít i veřejnoprávní korporace. Senát měl být nerozpuštělný a obnovovat se měl podobně jako náš postupně, ovšem z poloviny vždy po čtyřech letech. Po desetileté zkušenosti s fungováním Senátu pak velmi litoval, že se mu to nepodařilo prosadit.⁸⁹ Zavedení volebního období Senátu bez částečného obnovování považoval za zásadní chybu. Připisoval ji především A. Rašínovi, kterého k tomu vedly „zřetele úspornosti“, ale též „své“ národní demokracii, která Rašina podpořila. Složitě se diskutovalo také o věkových hranicích volebního práva do Senátu. V. Bouček ve zprávě ústavního výboru na jedné straně konstatoval, že „senát ústavní listinou navržený bude institucí skoro ideálně demokratickou a lidovou“ a že ti, kdo se vzdali odporu proti němu, tedy sociální demokraté a lidovci, „přinesli oběť věci státu prospěšné“, ale na straně druhé označil senát jednorázově volený na osm let za „zřízení enigmatické“.

V souvislosti s úpravou postavení Národního shromáždění se muselo úporně bojovat i za zrušení zákonodárné a správní činnosti zemských sněmů. Zpřesnila se také formulace ustanovení, které mělo bránit zneužívání mandátu k neoprávněnému nátlaku na státní orgány, a ustanovení o svolávání sněmoven prezidentem. Diskuse o předkládání vládních návrhů zákonů vyústila v řešení, že vláda může své osnovy až na uvedené výjimky podle vlastního uvážení předkládat nejdříve jak Poslanecké sněmovně, tak Senátu. Ústavní výbor si neosvojil zpravodajův návrh, aby ústavní soud zkoumal nejen ústavnost, ale též neodkladnost opatření stálého výboru.

J. Hoetzel se později bránil proti nařčení, že prosadil vázané kandidátní listiny⁹⁰ a důrazně odsuzoval praxi, kterou v souvislosti s ustanovením ústavy, že členové Národního shromáždění nesmějí od nikoho přijímat příkazy, a s existencí

⁸⁷ HOETZEL, Ku vzniku ústavy, ref. 5, s. 559.

⁸⁸ HOETZEL, Ústavní listina Československé republiky, ref. 5, s. 7.

⁸⁹ HOETZEL, Ku vzniku ústavy, ref. 5, s. 561.

⁹⁰ Tamtéž, s. 561 a 562.

poslaneckých reverzů posvětil volební soud: „patří k nejsmutnějším zjevům našeho právního života přímo ostudná judikatura volebního soudu, která začala praxi, pokládající takové reversy za právně závazné“.⁹¹

Veškerá moc vládní a výkonná příslušela vládě, pokud nebyla výslovně vyhrazena prezidentu republiky. J. Hoetzel chtěl s inspirací v prosincové ústavě (§ 14 základního zákona č. 141/1867 ř. z., o zastupitelstvu říšském) a v duchu své představy silného prezidenta přiznat hlavě státu v omezené míře i nařizovací právo. V ústavním výboru ovšem neuspěl a pravomoc suplovat parlament v době, kdy nezasedá, byla inovativně svěřena Stálému výboru Národního shromáždění. Bouřlivá diskuse se vedla o otázce prezidentovy neodpovědnosti z jeho úřadu a odpovědnosti vlády za prezidentovy projevy související s jeho úřadem (§ 66) a o navazujících ustanoveních. F. Weyr žádal precizovat prezidentovu neodpovědnost jako neodpovědnost právní a chtěl také konkretizovat odpovědnost vlády. Původní návrh však nakonec zůstal až na drobnou stylistickou změnu následujícího paragrafu nezměněn. Věk 35 let jako hranice volitelnosti prezidenta republiky, který umožňoval případné zvolení Edvarda Beneše, se do ústavy dostal na základě návrhu Jana Malypetra.

Nejméně změn se dotklo kapitoly věnované soudům. Souviselo to zajisté s tím, že se opírala především o zavedenou předlitavskou úpravu. Oproti vládnímu návrhu ústavní výbor zejména nepovažoval za nezbytné upravit přímo v ústavě působnost porotních soudů. O doplnění této hlavy ústavy o ustanovení § 105 jsem se zmínil již na jiném místě.

Při jednání o hlavě upravující občanská práva a povinnosti upozornil F. Weyr v souvislosti s ustanovením § 106, podle něž se neuznávají výsady pohlaví, rodu a povolání, na skutečnost, že platné zákonodárství, například občanský zákoník, výsady pohlaví zakotvuje. S vysvětlením V. Boučka, že podle J. Hoetzla je to „jen direktiva, jaké má příští zákonodárství býti, že totiž musejí se výsady pohlaví odstraniti“,⁹² byl návrh na vypuštění tohoto ustanovení těsnou většinou přehlasován.

Podle původního návrhu mělo být vyvlastnění možné pouze na základě zákona a za náhradu, „pokud nebylo zákonem stanoveno jinak“. Toto ustanovení bylo možné vykládat tak, že vyvlastnění bez náhrady by v budoucnu už nebylo možné. V ústavním výboru zaznívaly zužující i rozšiřující návrhy. O významu, který tomuto ustanovení členové Národního shromáždění oprávněně přikládali, svědčí, že ústavní výbor nejdříve schválil zpravodajův návrh, ale po důvěrném jednání své usnesení reasumoval. Ustanovení následně zformuloval tak, aby bylo zcela zřejmé, že i do budoucna bude možné zákonem majetek vyvlastňovat i bez náhrady. Pokus o další reasumaci usnesení a návrat k původnímu znění, odvolávající se na dohodu s A. Švehlou, ve výboru už neprošel.

Ústavní výbor naopak zúžil možnost zavést zákonem omezení pro veřejná shromáždění. Zatímco podle vládního návrhu se měla týkat jakéhokoliv veřejného

⁹¹ HOETZEL, Ústavní listina (součást hesla Československo), ref. 5, s. 479–480.

⁹² Zápis 112. schůze ústavního výboru z 14. ledna 1920; citováno podle BROKLOVÁ, ref. 4, s. 49.

shromáždění, podle dohodnutého znění jen shromáždění na místech sloužících veřejné dopravě.

Původní Hoetzlův návrh předpokládal v duchu Masarykovy Washingtonské deklarace odluku církve od státu, když v § 121 obsahoval konstatování: „mezi státem a církvemi budiž zaveden stav rozluky“.⁹³ V podstatě jen jinými slovy totéž vyjádřil i návrh subkomitétu. Proti odluce se však postavili lidovci, a když se nepodařilo najít shodu ani nad několika dalšími kompromisními variantami tohoto ustanovení, do ústavy se nakonec vůbec nedostalo.⁹⁴ Náboženská otázka v jednáních rezonovala i ve spojení se školní výukou.

U výkladu ustanovení šesté hlavy ústavy (Ochrana menšin národních, náboženských a rasových) tvůrce prvního návrhu ústavy konstatoval, že v úpravě postavení národnostních menšin jde o realizaci mezinárodního závazku. Vláda upustila od výčtu jednotlivých menšin a ústava měla pouze zakotvit, že Židé nebudou nuceni přiznávat se při sčítání lidu a jiných podobných příležitostech k jiné „etnické národnostní menšině“ než židovské. Nakonec se ani toto ustanovení do ústavy nedostalo. Za zmínku stojí, že J. Hoetzel používal označení „národnostní menšina“, ale do ústavy se dostal termín „národní menšina“. Této změny se dotkl zpravodaj ústavního výboru V. Bouček, když upozornil, že v uherské části monarchie Slováci a příslušníci dalších národů „pocitovali velmi trpce, že upírána jim byla kvalita národů a že stlačováni byli na pouhé národnosti“.⁹⁵

Přestože východiskem pro úpravu postavení národních menšin byla mezinárodní smlouva, jednotlivá ustanovení ústavy a jazykového zákona se v ústavním výboru precizovala, například v diskusích o používání cizích jazyků v soukromí, při veřejných shromážděních nebo na mezinárodních akcích, případně o tzv. „značném zlomku“. V souvislosti s formulací příslušných ustanovení se otevřela i otázka československého či českého a slovenského jazyka. Jak již bylo uvedeno, na výslovné přání prezidenta Masaryka se do ústavy dostalo ustanovení § 134 o zákazu odnárodňování.

Na závěr této části se vrátím k tomu, čím jsem celý tento text i výklad o obsahových posunech v ústavním textu začal. Ze svědectví zúčastněných i stenografických zápisů víme, že jednání neprobíhala vždy hladce, ba lze říci, že vyjádření diskutujících byla i velmi ostrá. V konečném důsledku však nakonec vítězila snaha najít všestranně přijatelný kompromis. Oprávněně proto mohl J. Hoetzel brzy po vydání ústavy konstatovat, že „žádná strana nezvítězila úplně, každá přinesla oběti; zvítězil pouze stát, jemuž se dostalo základů, na nichž se může dále budovati“⁹⁶, a později napsat, že i když jednání v ústavním výboru bylo místy velmi těžké a „nechyběly chvíle, kdy místo věčných argumentů se apelovalo na moc a chtělo se působiti

⁹³ Citováno ze zprávy ústavního výboru, otištěné WEYR – NEUBAUER, ref. 3, s. 177.

⁹⁴ Zápis 110. schůze ústavního výboru z 13. ledna 1920; citováno podle BROKLOVÁ, ref. 4, s. 56.

⁹⁵ Citováno ze zprávy ústavního výboru, otištěné in WEYR – NEUBAUER, ref. 3, s. 178.

⁹⁶ HOETZEL, Ústava republiky, ref. 5, s. 6.

veřejnými projevy“, převládalo „teplo, které tenkrát přece jen jednotlivé strany sbližovalo“. ⁹⁷ A stejně oprávněně mohl Z. Tobolka psát o hledání střední cesty „mezi názory stran vládních i těch, které se mohly stát vládními“. ⁹⁸ A F. Peroutka mohl – se zahrnutím širšího spektra aktérů než Hoetzel a Tobolka – sumarizovat, že celá ústava byla „podrobným kompromisem mezi stranami, mezi vládou a opozicí, mezi různými světovými názory, mezi odborníky a politiky, mezi socialisty a měšťáky, mezi katolíky a nevěrci, mezi konservativci a pokrokaři, dokonce mezi Čechoslováky a v parlamentě ještě nepřítomnými Němci“ ⁹⁹.

Závěr

Když jsem koncem roku 2019 psal první verzi tohoto textu, spojil se mi opakovaně vyslovený závěr o vůli zúčastněných k dohodě, konec konců provázející přípravu ústavy, se slovy současného politického komentátora, který se článkem nadepsaným „Dějiny psala i dobrá vůle“ ¹⁰⁰ vrátil k výročí volby Václava Havla československým prezidentem. Končil slovy, že dobrá vůle „tenkrát nám pomohla hrdě psát dějiny, dnes je její absence ocelovou koulí na našich nohách“. Dnes se mi tato slova spojují i s diskusemi s prof. Klimkem. Jsem nepoučitelný idealista, když si myslím, že dobrá vůle provázela všechny naše hvězdné chvíle, ať už to v minulém století byl vznik republiky nebo nedávné první reakce na pandemii covidu nebo nyní – zcela aktuálně – spontánní vlna solidarity s postiženými řáděním tornáda na jižní Moravě? Jsem škarohlíd, když se mi zdá, že dobrou vůli v nás na chvíli dokáže probudit jen boj proti společnému nepříteli, abychom pak zase rychle propadli do bahna vzájemného podezřívání a nepochopení? Jsem zhrzený pesimista, když podobně jako autor citovaného komentáře v současné politice dostatek dobré vůle, tedy ochoty nebrat konkurenta a priori jako nepřitele, naslouchat a snažit se porozumět, moc nevidím? A jsem naiva, když ji tam hledám?

⁹⁷ HOETZEL, Ku vzniku ústavy, ref. 5, s. 560.

⁹⁸ TOBOLKA, ref. 19, s. 11.

⁹⁹ PEROUTKA, ref. 16, s. 1443.

¹⁰⁰ JELÍNEK, Lukáš. Dějiny psala i dobrá vůle. In *Právo*, č. 300, pondělí 30. prosince 2019, s. 6.

Články a štúdie zo súčasného práva

Prístupy Európskeho súdu pre ľudské práva k duševnému vlastníctvu prostredníctvom ochrany pokojného užívania majetku

Igor Hron

Abstrakt: Cieľom príspevku je analýza rozhodovacej činnosti EŠLP týkajúcej sa ochrany pokojného užívania majetku (článok 1 Dodatkového protokolu k Dohovoru) v súvislosti s duševných vlastníctvom. Rozoberá predovšetkým nad rozsahom pojmu majetku a jeho prepojenia na predmety duševného vlastníctva, možnosť ochrany osobnostných práv a prístup k posudzovaniu zásahov. Záverom sa zaoberá možným budúcim vývojom ochrany duševného vlastníctva prostredníctvom ľudskoprávných nástrojov.

Kľúčové slová: duševné vlastníctvo, ľudské práva, EŠLP, ochranné známky, autorské právo

Abstract: The aim of the paper is to analyse the decision-making activity of the ECtHR concerning the protection of property (Article 1 of the Protocol No. 1 to the Convention) in relation to intellectual property. It discusses in particular the scope of the concept of possessions and its connection to the objects of intellectual property, the possibility of protection of moral rights under Article 1 of the Protocol No. 1 to the Convention and the approach to the assessment of interferences. Finally, it addresses the possible future development of intellectual property protection through human rights instruments.

Key words: intellectual property, human rights, ECtHR, trademarks, copyright

Úvod

Na prvý pohľad dve odlišné odvetvia práva, spravujúce sa rôznymi princípmi, vychádzajúce historicky z rôzneho pozadia a majúce rôzne funkcie či ciele. Predsa však majú niečo spoločné. Otázky spojené s duševným vlastníctvom, ľudskými právami a ich vzájomným vzťahom nepredstavujú pre doktrínu nový problém.¹ Tak ako sa vyvíjal diskurz ohľadom prienikov medzi oboma oblasťami, začali pribúdať aj spory týkajúce sa ochrany duševného vlastníctva prostredníctvom ľudskoprávných nástrojov.

Jedným z takýchto fór je nepochybne aj Európsky súd pre ľudské práva (EŠLP), ktorý v tejto oblasti začal byť aktívnym, hoci ešte nie úplne relevantným hráčom v 90. rokoch minulého storočia.² Samotný Dohovor o ochrane ľudských práv a základných slobôd (Dohovor) pritom poskytuje viacero možností, cez ktoré sa môže potenciálny sťažovateľ domôcť ochrany svojich práv, či už cez právo na pokojné užívanie majetku garantované článkom 1 Dodatkového protokolu k Dohovoru

¹ HELFER, Laurence. Intellectual Property and Human Rights: Mapping an Evolving and Contested Relationship. In DREYFUSS, Rochelle Cooper – PILA, Justine (eds.). *The Oxford Handbook of Intellectual Property Law*. Oxford: Oxford University Press, 2018, s. 117.

² Rozhodnutie Európskej komisie pre ľudské práva vo veci Smith Kline and French Laboratories Ltd proti Holandsku, č. 12633/87, 4. október 1990.

(Protokol č. 1), eventuálne prostredníctvom práva na rešpektovanie súkromného a rodinného života zakotveného v článku 8 Dohovoru, a alternatívne tiež cez slobo du prejavu obsiahnutú v článku 10 Dohovoru.

Predkladaný článok sa primárne orientuje na ochranu poskytovanú článkom 1 Protokolu č. 1 Dohovoru, pričom si kladie za cieľ prostredníctvom analýzy rozsudkov a rozhodnutí ESLP vydaných v súvislosti s predmetmi duševného vlastníctva vymedziť rozsah potenciálnej ochrany poskytovanej týmto článkom a zároveň objasniť na podklade skutkových okolností jednotlivých prípadov mechanizmus jeho fungovania. V prvej časti článku približuje kontext ochrany duševného vlastníctva v rámci medzinárodných dokumentov garantujúcich ľudské práva, následne rozoberá jednotlivé časti článku 1 Protokolu č. 1 Dohovoru, predovšetkým však interpretáciu pojmu majetku a v konečnom dôsledku analyzuje typy zásahov, ktoré pri duševnom vlastníctve môžu prísť do úvahy.

1. Ľudské práva a duševné vlastníctvo

Pri nazeraní na medzinárodné dokumenty garantujúce ľudské práva nie je prekvapením, že zakotvujú tak významné práva ako právo na život, zákaz mučenia, právo na spravodlivý súdny proces, a mnoho ďalších tvoriacich nezanedbateľný pilier súčasnej spoločnosti. Pre nezainteresovaného pozorovateľa sa však môže javiť zakotvenie ochrany duševného vlastníctva vo viacerých ľudskoprávných dokumentoch ako prekvapujúce. Opak je však pravdou, pretože jedným z prvých dokumentov chrániacich duševné vlastníctvo bola Americká deklarácia práv a povinností človeka (tzv. Bogotská deklarácia) podpísaná v apríli 1948.³ Tá zasadzuje jeho ochranu do širšieho kontextu kultúrnych práv vymedzených v článku 13.⁴

Takmer identické znenie je obsiahnuté aj v o pár mesiacov mladšom, avšak nie menej významnom dokumente – konkrétne v článku 27 Všeobecnej deklarácie ľudských práv (VDLP).⁵ Táto textácia nie je náhodou, keďže Bogotská deklarácia slúžila ako inšpirácia pre mexických a kubánskych členov prípravného výboru podporovaného francúzskou delegáciou.⁶

³ Americká deklarácia práv a povinností človeka, O.A.S. Res. XXX, 2. máj 1948.

⁴ Článok 13: „Každý má právo zúčastňovať sa na kultúrnom živote spoločnosti, tešiť sa umeniu a podieľať sa výhodách, ktoré vyplývajú z intelektuálneho pokroku, najmä vedeckých objavov. Rovnako má právo na ochranu svojich morálnych a materiálnych záujmov, pokiaľ ide o vynálezy, alebo akékoľvek literárne, vedecké, alebo umelecké diela, ktorých je autorom.“

⁵ Článok 27

(1) Každý má právo slobodne sa zúčastňovať na kultúrnom živote spoločnosti, mať potešenie z umenia a zúčastniť sa na vedeckom pokroku a na jeho výtvarných.

(2) Každý má právo na ochranu morálnych a materiálnych záujmov, ktoré vyplývajú z jeho vedeckej, literárnej alebo umeleckej tvorby.

⁶ HELFER, Laurence – AUSTIN, Graeme. *Human Rights and Intellectual Property: Mapping the Global Interface*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011, s. 177. Pozri tiež SCHABAS, William

Napriek uvedeným skutočnostiam vzbudilo znenie druhého odseku článku 27 VDĽP intenzívnu diskusiu o jeho zaradení do deklarácie z viacerých dôvodov.⁷

Rovnako dôležitý míľnik v rámci vývoja ochrany duševného vlastníctva prostredníctvom ľudskoprávnych nástrojov predstavuje aj článok 15 Medzinárodného paktu o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach. Ten, podobne ako vyššie uvedené ustanovenia, rámcuje ochranu duševného vlastníctva do kategórie kultúrnych práv,⁸ no v porovnaní s VDĽP prebehlo koncipovanie článku 15 s pozoruhodne absentujúcou diskusiou.⁹ Napriek tomu možno rovnako potvrdiť, že prijatie ochrany duševného vlastníctva bolo kontroverznou otázkou. Konkrétne znenie písm. c), ktoré dovtedy v návrhu paktu absentovalo bolo predložené zástupcami Uruguaja a Kostariky s odkazom na podobné znenie v rámci VDĽP.¹⁰

Ako dokazujú prípravné materiály k paktu, jedným z argumentov podporujúcich prijatie navrhovaného znenia bol predovšetkým cieľ chrániť autorov voči neoprávneným zásahom, ale aj zabezpečiť právo verejnosti na prístup k pôvodným verziám umeleckých diel, pričom celkovo by dané právo prispelo k rozvoju kultúry.¹¹ Naproti tomu bol prezentovaný argument smerujúci k ďalšiemu zväženiu prijatiu predkladaného znenia, odvolávajúci sa na komplexnosť veci spojenú s otázkou vlastníckeho práva, ale aj nejasnosťami vo vzťahu k rôznym podmienkam v konkrétnych vnútroštátnych poriadkoch.¹²

(ed.). *The Universal Declaration of Human Rights: The Travaux Préparatoires – Volume I, October 1946 – November 1947*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013, s. 1830, 1865.

⁷ V čase prijímania deklarácie existovali názorové nezhody medzi skupinami štátov reprezentovanými na jednej strane Spojenými štátmi, Veľkou Britániou, ktoré považovali medzinárodnú úpravu duševného vlastníctva za formu ochrany súkromného vlastníctva. Na strane druhej prevládali názory Francúzska, Chile a Mexika, ktorí presadzovali osobnostné práva autorov a tie v takejto podobe v angloamerickom právnom systéme absentovali. Porovnaj STAMATOPOULOU-ROBBINS, Elissavet. *Cultural Rights in International Law: Article 27 of the Universal Declaration of Human Rights and Beyond*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2007, s. 12; SCHABAS, ref. 6, s. 2294, 2295, 2710.

⁸ Článok 15

1. Štáty, zmluvné strany paktu, uznávajú právo každého:

a) zúčastniť sa na kultúrnom živote;

b) užívať plody vedeckého pokroku a jeho využitia;

c) požívať ochranu morálnych a materiálnych záujmov, ktoré vyplývajú z jeho vedeckej, literárnej alebo umeleckej tvorby.

2. Opatrenie, ktoré majú urobiť štáty, zmluvné strany paktu, na dosiahnutie plného uskutočnenia tohto práva, budú zahŕňať aj tie, ktoré sú nevyhnutné na zachovanie, rozvoj a šírenie vedy a kultúry.

3. Štáty, zmluvné strany paktu, sa zaväzujú rešpektovať slobodu nevyhnutnú pre vedecký výskum a tvorivú činnosť.

4. Štáty, zmluvné strany paktu, uznávajú prospech vyplývajúci z povzbudzovania a rozvoja medzinárodných stykov a spolupráce vo vedeckej a kultúrnej oblasti.

⁹ STAMATOPOULOU, ref. 7, s. 16.

¹⁰ Valné zhromaždenie OSN. Draft International Covenants on Human Rights: Report of the Third Committee (Rapporteur Mr. Carlos Manuel Cox (Peru)), A/3764, 5. December 1957, § 70, s. 21.

¹¹ Tamže, § 76, s. 22.

¹² Tamže, § 76, s. 23.

Hoci sa môže zdať, že ochrana duševného vlastníctva ľudskoprávnymi nástrojmi od konca druhej svetovej vojny tvorí ustálenú a ucelenú tému, zostala nepovšimnutou takpovediac do prelomu miléníí, kedy Subkomisia OSN pre podporu a ochranu ľudských práv prijala rezolúcie týkajúce sa vzťahu duševného vlastníctva a ľudských práv.¹³

V nadväznosti na obe rezolúcie sa dostala do popredia aj rozsiahla akademická debata, týkajúca sa vzťahu ľudských práv a duševného vlastníctva, pričom vstupy do intenzívnej diskusie poskytli aj viaceré orgány OSN. Medzi najvýznamnejšie z nich môžeme s určitosťou zaradiť všeobecné komentáre Výboru OSN pre hospodárske, sociálne a kultúrne práva.¹⁴

Pre skúmanú problematiku je relevantným najmä Všeobecný komentár č. 17, ktorý poskytuje vítanú interpretáciu vzhľadom na nejednoznačnosť ustanovenia ako takého.

V tomto smere je potrebné uviesť do pozornosti analýzu predmetu ochrany článku 15 ods. 1 písm. c), ktorý je do veľkej miery inšpirovaný článkom 27 ods. 2 VDLP, pričom komentár tiež poukazuje aj na síce nie výslovnú, ale stále priznanú ľudskoprávnu ochranu duševného vlastníctva článkom 1 Protokolu č. 1 Dohovoru.¹⁵

Prvou množinou práv, ktoré sú garantované týmto ustanovením sú morálne záujmy, pričom Výbor odkazuje aj na pôvodný zámer autorov VDLP, podľa ktorého si autori okrem spravodlivej odmeny za prácu majú zachovať aj osobnostné práva k ich dielam či objavom, nezanikajúce ani po tom, čo sa stanú spoločným vlastníctvom ľudstva.¹⁶ Inými slovami, to, čo má byť chránené, odráža trvalé osobné spojenie medzi tvorcami a ich výtvormi.¹⁷ Komentár vypočítava medzi tieto práva najmä právo autora byť uznaný za tvorca vedeckého, literárneho alebo umeleckého výtvoru, právo namietat voči akémukoľvek skresleniu, zohaveniu alebo inej zmene, či hanlivému konaniu, ktoré by poškodili ich česť a povest.¹⁸

¹³ Subkomisia OSN pre podporu a ochranu ľudských práv. Intellectual property rights and human rights, E/CN.4/Sub.2/RES/2000/7, 17. august 2000; Intellectual property and human rights, E/CN.4/Sub.2/2001/21, 22. november 2001. Z nich sa práve rezolúcia 2000/7 pomerne kriticky stavia k Dohode o obchodných aspektoch práv duševného vlastníctva (TRIPS), pričom deklaruje, že táto zmluva neadekvátne reflektuje základnú povahu a nedeliteľnosť ľudských práv (§ 2). Ďalej tiež uvádza potenciálny konflikt pri uplatňovaní tak samotnej zmluvy ako aj hospodárskych, sociálnych kultúrnych práv, pričom dospieva k záveru, že záväzky vyplývajúce z ľudských práv majú v takýchto prípadoch prednosť (§ 3).

¹⁴ Výbor OSN pre hospodárske sociálne a kultúrne práva. Všeobecný komentár č. 17 k právu požívať ochranu morálnych a materiálnych záujmov, ktoré vyplývajú z jeho vedeckej, literárnej alebo umeleckej tvorby, E/C.12/GC/17, 12. január 2006; Všeobecný komentár č. 21 k právu zúčastniť sa na kultúrnom živote, E/C.12/GC/21, 21. december 2009; a najnovší Všeobecný komentár č. 25 o vede a hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach, E/C.12/GC/25, 30. apríl 2020.

¹⁵ Výbor OSN pre hospodárske sociálne a kultúrne práva. Všeobecný komentár č. 17 k právu požívať ochranu morálnych a materiálnych záujmov, ktoré vyplývajú z jeho vedeckej, literárnej alebo umeleckej tvorby, E/C.12/GC/17, 12. január 2006, § 3.

¹⁶ Tamže, § 12.

¹⁷ Tamže, § 12.

¹⁸ Tamže, § 12.

Druhú, komplementárnu množinu potom tvorí ochrana materiálnych záujmov, ktorá do značnej miery lícuje s ochranou vlastníctva, pričom tieto záujmy nie sú podľa Výboru výsostne prepojené s osobnosťou tvorcu.¹⁹

2. Zakotvenie v Dohovore o ochrane ľudských práv a základných slobôd

Odrazovým mostíkom pre nasledujúcu analýzu rozhodovacej praxe ESLP predstavuje už spomenutý článok 1 Protokolu č. 1 Dohovoru,²⁰ ktorý bol vzhľadom na názorové nezhody pri prijímaní pôvodného textu Dohovoru prijatý až v roku 1951.²¹ Napriek týmto diskrepanciám pri rokovaní však v súčasnosti predstavuje nosnú časť rozsudkov ESLP, v ktorých je deklarované porušenie práva.²²

Z hľadiska jeho interpretácie je preto pre správnu aplikáciu nevyhnutné v stručnosti objasniť mechanizmus fungovania a metodologický postup súdu pri posudzovaní takýchto sťažností.

Kľúčovým pre vystihnúť podstaty práv garantovaných článkom 1 Protokolu č. 1 je vymedzenie vecného rozsahu chránených práv, a to najmä zadefinovanie pojmu majetku (*possessions, biens*).²³ Ten v rozhodovacej činnosti ESLP zahŕňa širokú paletu majetkových záujmov majúcich ekonomickú hodnotu. V súvislosti s touto definíciou je nevyhnutné vnímať aj jeden zo základných interpretačných princípov na ktorom je vybudovaný systém ochrany práv Dohovorom – a to autonómne pojmy.²⁴

¹⁹ Tamže, § 15.

²⁰ Slovenský preklad ustanovenia znie nasledovne: „Každá fyzická alebo právnická osoba má právo pokojne užívať svoj majetok. Nikoho nemožno zbaviť jeho majetku s výnimkou verejného záujmu a za podmienok, ktoré stanovuje zákon a všeobecné zásady medzinárodného práva. Predchádzajúce ustanovenie však nebráni právu štátu prijímať zákony, ktoré považuje za nevyhnutné, aby upravid užívanie majetku v súlade so všeobecným záujmom alebo zabezpečil platenie daní alebo iných poplatkov alebo pokút.“

²¹ GRABENWARTER, Christoph. *European Convention on Human Rights: Commentary*. Mnichov: C. H. Beck, 2014, s. 366; SCHABAS, William. *The European Convention on Human Rights: A Commentary*. Oxford: Oxford University Press, 2015, s. 960.

²² 3592 rozsudkov, čo tvorí 15,3% z celkového počtu. Bližšie pozri ESLP. Violations by Article and by State. Dostupné na internete: <https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_violation_2020_ENG.pdf> [cit. 2022-01-20].

²³ Pôvodné a autoritatívne jazykové verzie operujú s názvom samotného práva ako *protection of property* (ang.), resp. *protection de la propriété* (fra.), čo môže indikovať rýdzo vzťah k vlastníckemu právu (porovnaj napr. článok 544 CC). Podobne, aj ďalšie (neautoritatívne) preklady, napr. nemecký uvádza právo nadpisom *Schutz des Eigentum* (porovnaj tiež § 903 BGB), alebo český ako *ochrana vlastníctví*. Mierna komplikácia nastáva však už v samotnom texte článku 1 Protokolu č. 1, kedy francúzska verzia operuje s pojmom *biens*, ktorý by sa dal preložiť ako majetok. Podobne, česká verzia obsahuje pojem *majetek*. Anglická verzia oproti tomu využíva pojem *possessions*, ktorý by mohol naznačovať súvislosti s držbou. Nemecký preklad v tomto smere zachováva pojem *Eigentum*. Na dôvažok je potrebné spomenúť aj slovenský preklad, ktorý v oboch prípadoch počíta s ochranou majetku. Avšak vzhľadom na to, že tento pojem je interpretovaný autonómne, ako je vysvetlené nižšie, rozdiely medzi jednotlivými jazykovými mutáciami Dohovoru tvoria skôr teoretický problém, bez významnejšieho praktického dopadu.

²⁴ Rozsudok Veľkej komory ESLP vo veci Öneriyildiz proti Turecku, č. 48939/99, 30. november 2004, § 124. Vo svojej podstate ESLP priznal viacero pojmom obsiahnutým v Dohovore (napr. pojem

Pri takomto vymedzení pod ochranu článkom 1 Protokolu č. 1 budú spadať pochopteľne hnutelné a nehnuteľné hmotné predmety,²⁵ ale rovnako aj nájom nehnuteľnosti,²⁶ sociálne zabezpečenie,²⁷ obchodný podiel,²⁸ goodwill,²⁹ rôzne druhy cenných papierov,³⁰ či povolení na podnikanie.³¹ Hoci je tento výpočet pomerne vyčerpávajúci, pre skúmanú problematiku je azda najdôležitejšie zaradenie predmetov typicky spadajúcich do odvetvia práva duševného vlastníctva, a to najmä ochranné známky,³² patenty,³³ autorské práva³⁴ a od nich odvodené oprávnenia založené licenčnými zmluvami.³⁵

3. Majetok a jeho interpretácia – nie je Budweiser ako Budweiser

Osobitnou otázkou súvisiacou s ochranou majetku podľa článku 1 Protokolu č. 1 je aj problematika legitímnych očakávaní. Dohovorom garantovaná ochrana pokojného užívania sa totiž nevzťahuje iba na existujúci majetok, ale aj na ten, pri ktorom existujú aspoň legitímne očakávania na jeho nadobudnutie.³⁶ Akési očakávanie alebo nádej na nadobudnutie majetku je kvalitatívne na nižšej úrovni, pričom ako také nepožíva ochranu. Rozdiel medzi oboma kategóriami spočíva v tom, že

občianskych práv alebo záväzkov zakotvených v článku 6 Dohovoru, či pojem obydlia v zmysle článku 8 Dohovoru) význam nezávislý na formálnej klasifikácii podľa vnútroštátneho práva, pričom chápanie a interpretácia podľa vnútroštátnych právnych poriadkov členských štátov Rady Európy slúži len ako jedno z kritérií, nie je však rozhodujúce. Bližšie pozri KOSAŘ, David – KRA-TOCHVÍL, Jan. Základní principy výkladu a aplikace Úmluvy. In KMEC, Jiří et al. *Evropská úmluva o lidských právech*. Praha: C. H. Beck, 2012, s. 92.

²⁵ Rozsudok Veľkej komory EŠLP vo veci Chiragov a ďalší proti Arménsku, č. 13216/05, 16. jún 2015, § 149.

²⁶ Rozsudok EŠLP vo veci Stretch proti Spojenému kráľovstvu, č. 44277/98, 24. jún 2003, § 33.

²⁷ Rozsudok EŠLP vo veci Bucheň proti Českej republike, č. 36541/97, 26. november 2002, § 46.

²⁸ Rozsudok EŠLP vo veci Sovtransavto Holding proti Ukrajine, č. 48553/99, 25. júl 2002, § 91.

²⁹ Rozsudok EŠLP vo veci Van Marle and ďalší proti Holandsku, č. 8643/79, 8674/79, 8675/79, 8685/79, 26. jún 1986, § 41.

³⁰ Napr. dlhopisy obchodovateľné na kapitálovom trhu, porovnajte napr. rozsudok EŠLP vo veci Mamatas a ďalší proti Grécku, č. 63066/14, 64297/14, 66106/14, 21. júl 2016, § 90.

³¹ Rozsudok EŠLP vo veci Capital Bank AD proti Bulharsku, č. 49429/99, 24. november 2005, § 130.

³² Rozsudok Veľkej komory EŠLP vo veci Anheuser-Busch Inc. proti Portugalsku, č. 73049/01, 11. január 2007, § 78; Novšie aj rozsudok EŠLP vo veci Kamoy Radyo Televizyon Yayincılık ve Organizasyon A.Ş. proti Turecku, č. 19965/06, 16. apríl 2019, § 37.

³³ Rozhodnutie Európskej komisie pre ľudské práva vo veci Smith Kline and French Laboratories Ltd proti Holandsku, č. 12633/87, 4. október 1990; Rozsudok EŠLP vo veci Tokel proti Turecku, č. 23662/08, 9. február 2021, § 56.

³⁴ Rozhodnutie EŠLP vo veci Melnychuk proti Ukrajine, č. 28743/03, 5. júl 2005; Rozhodnutie EŠLP vo veci Dima proti Rumunsku, č. 58472/00, 26. máj 2005; Rozsudok EŠLP vo veci Balan proti Moldavsku, č. 19247/03, 29. január 2008, § 35.

³⁵ Rozsudok EŠLP vo veci SIA AKKA/LAA proti Lotyšsku, č. 562/05, 12. júl 2016, § 49, Rozsudok EŠLP vo veci AsDAC proti Moldavsku, č. 47384/07, 8. december 2020, § 32.

³⁶ Rozsudok Veľkej komory EŠLP vo veci Kopecký proti Slovenskej republike, č. 44912/98, 28. september 2004, § 35(c).

legitímne očakávania by mali byť konkrétnejšie ako nádej samotná a mali by prameniť či už zo zákonného ustanovenia alebo súdneho rozhodnutia.³⁷

To, akým spôsobom je táto otázka relevantná v súvislosti s ochranou duševného vlastníctva je možné demonštrovať na prípade *Anheuser-Busch Inc. proti Portugalsku*, ktorý možno považovať za významný posun v interpretácii legitímnych očakávaní. V ňom na jednej strane ESLP jednoznačne potvrdil pôsobnosť článku 1 Protokolu č. 1 aj vo vzťahu k duševnému vlastníctvu,³⁸ avšak oveľa kontroverzejším bol záver súdu práve vo vzťahu k výkladu legitímnych očakávaní.

Sťažovateľom v tomto prípade bola spoločnosť registrovaná v Spojených štátoch, ktorá vyrába a uvádza na trh pívne produkty pod značkou „Budweiser“. ³⁹ Problematickým aspektom bol vstup na európsky trh, ktorý vyústil do známych súdnych sporov viažucich sa k ochrannej známke v rôznych európskych štátoch⁴⁰ s toho času československým, súčasne českým národným podnikom Budějovický Budvar. ⁴¹ Skutkové okolnosti prípadu sa týkali žiadosti sťažovateľa o registráciu ochrannej známky z roku 1981 v Portugalsku, na ktorú reagovala česká protistrana námietkami, poukazujúc na historický pôvod označenia. ⁴² V tomto kontexte bolo vnútroštátne konanie zavŕšené rozsudkom portugalského najvyššieho súdu, ktorý berúc zreteľ na zmluvu medzi ČSSR a Portugalskom⁴³ potvrdil rozhodnutie odmietajúce registráciu ochrannej známky.⁴⁴

Podstatným faktom v porovnaní s rozsudkom 7-členného senátu⁴⁵ je odlišný záver Veľkej komory ESLP vo vzťahu ku klasifikácii žiadostí o registráciu ochranných

³⁷ Rozhodnutie Veľkej komory ESLP vo veci Gratzinger a Gratzingerova proti Českej republike, č. 39794/98, 10. júl 2002, § 73.

³⁸ Napriek tomu, že korene rozhodovacej činnosti ESLP siahajú do 60. rokov minulého storočia, súd nemal veľa príležitostí zaoberať sa povahou a otázkami ochrany duševného vlastníctva. Porovnaj Rozsudok ESLP vo veci Anheuser-Busch Inc. proti Portugalsku, č. 73049/01, 11. október 2005, § 43; Rozsudok Veľkej komory ESLP vo veci Anheuser-Busch Inc. proti Portugalsku, č. 73049/01, 11. január 2007, § 72.

³⁹ Rozsudok Veľkej komory ESLP vo veci Anheuser-Busch Inc. proti Portugalsku, č. 73049/01, 11. január 2007, § 13.

⁴⁰ Autorovi posledná známa tlačová správa z roku 2016 spomína 197 ukončených sporových či administratívnych konaní. Porovnaj Budějovický Budvar. Budějovický Budvar vyhral súdny spor o značku Budweiser v Portugalsku. Dostupné na internete: <<https://www.budejovicky-budvar.cz/tiskove-zpravy/budejovicky-budvar-vyhral-soudni-spor-o-znacku-budweiser-v-portugalsku>> [cit. 2022-01-25].

⁴¹ Rozsudok Veľkej komory ESLP vo veci Anheuser-Busch Inc. proti Portugalsku, č. 73049/01, 11. január 2007, § 14, Príčinou sporu je okrem iného aj miestne označenie *Budweis* nemeckého pôvodu označujúce mesto České Budějovice.

⁴² Tamže, § 16.

⁴³ Vyhláška ministra zahraničných vecí č. 63/1987 Zb. o Dohode medzi vládou Československej socialistickej republiky a vládou Portugalskej republiky o ochrane údajov o pôvode, označení pôvodu a iných zemepisných a obdobných označení.

⁴⁴ Rozsudok Veľkej komory ESLP vo veci Anheuser-Busch Inc. proti Portugalsku, č. 73049/01, 11. január 2007, § 24.

⁴⁵ Súd síce poznamenal, že postavenie žiadateľa o zápis ochrannej známky má nepochybne aj finančné dôsledky, môže byť predmetom odplatného alebo bezodplatného postúpenia, alebo

známok, keďže aj tieto podľa väčšinového názoru spadajú pod pojem majetok v zmysle článku 1 Protokolu č. 1 Dohovoru.⁴⁶ Hoci v konečnom dôsledku súd nekonštatoval porušenie práva na pokojné užívanie majetku, jeho argumentácia priniesla niekoľko zaujímavých momentov.

Zásadným je najmä odôvodnenie vo vzťahu k legitímnym očakávaniam, keďže ESLP založil svoj záver na balíku práv, ktorý vyplýval sťažovateľovi z pozície v rámci registračného konania.⁴⁷ Takto špecifikované práva sú podľa súdu vlastníckej povahy, aj keby mohli byť za určitých podmienok v rámci konania zrušené.⁴⁸ Inými slovami, postačujú na to, aby boli považované za majetok v zmysle článku 1 Protokolu 1 Dohovoru.

Z tohto postupu je možné pozorovať niekoľko záverov. V prvom rade, pod relevantné pojmové znaky majetku ako chráneného záujmu, tak ako je interpretovaný súdom možno zahrnúť jeho prevoditeľnosť, resp. možnosť s ním nakladať. Týmto smerom sa odvíjala aj argumentácia sťažovateľa,⁴⁹ no súd v podobnom duchu odkázal aj na vôbec prvé rozhodnutie v oblasti duševného vlastníctva Európskej komisie pre ľudské práva vo veci *Smith Kline and French Laboratories Ltd proti Holandsku*, ktorá oprela svoj záver o toto kritérium.⁵⁰ Už pri tomto prípade bol zreteľný deferenčný prístup súdu, keďže sa pri klasifikácii majetku v rámci prejednávaneho skutkového stavu týkajúceho patentu oprel o vnútroštátne právo.⁵¹ Obdobne aj v prípade *Anheuser-Busch Inc.* možnosť prevodu alebo udelenia licencie samotnej žiadosti o registráciu bola predpokladaná vnútroštátnym právom. Tento postup je v súlade s už vyššie menovaným konceptom autonómnych pojmov, keďže jedným z kritérií pre posúdenie chráneného záujmu je aj dostatočný základ vo vnútroštátnom právnom poriadku.⁵² Preto sa nezdá byť ani prekvapivým, že aj napriek tomu, že súd síce venoval priestor obsiahlemu výpočtu ustanovení medzinárodných zmlúv,⁵³

licenčnej zmluvy, pričom bral ohľad aj na medzinárodnú povest ochrannej známky. Napriek týmto faktorom dospel k záveru, že pozícia spoločnosti nebola dostatočná na naplnenie legitímnych očakávaní a teda podľa jeho názoru sa nejedná o majetok v zmysle článku 1 Protokolu č. 1. V tomto prípade si sťažovateľ podľa súdu nemohol byť istý pozíciou majiteľa ochrannej známky do momentu završenia procesu jej registrácie. Vzhľadom na uvedené mal sťažovateľ iba akúsi nádej na nadobudnutie majetku, avšak nie chránený legitímny záujem. Porovnaj §§ 46-52 rozsudku ESLP vo veci *Anheuser-Busch Inc.* proti Portugalsku, č. 73049/01, 11. október 2005.

⁴⁶ Rozsudok Veľkej komory ESLP vo veci *Anheuser-Busch Inc.* proti Portugalsku, č. 73049/01, 11. január 2007, § 78.

⁴⁷ Tamže, § 76, bližšie ref. 45.

⁴⁸ Tamže, § 78.

⁴⁹ Tamže, § 51.

⁵⁰ Tamže, §§ 66, 67.

⁵¹ Tamže, § 78.

⁵² Rozsudok Veľkej komory ESLP vo veci *Kopecký proti Slovenskej republike*, č. 44912/98, 28. september 2004, § 45 a nasl.

⁵³ Zo zmlúv boli relevantné ustanovenia týkajúce sa princípu priority zakotvené v Parížskom dohovore na ochranu priemyslového vlastníctva, ako aj Madridská dohoda a protokol o medzinárodnom zápise ochranných známok, Lisabonská dohoda o ochrane označení pôvodu

práva EÚ,⁵⁴ ako aj komparácii vnútroštátnych systémov členských štátov Rady Európy,⁵⁵ avšak bližšie v odôvodnení naň nenadväzuje.

Dôležitosť naplnenia aspoň legitímnych očakávaní a vzťah súdu k vnútroštátnemu poriadku je podobne evidentný aj na ďalšom rozhodnutí, *Dima proti Rumunsku*. V ňom sa sťažovateľ, grafický dizajnér a zamestnanec rumunského ministerstva obrany, spolupodieľal na návrhu štátneho znaku, ktorý bol schválený parlamentom v podobe zákona, v rámci ktorého bol aj označený za autora grafického návrhu.⁵⁶ Problematickým aspektom boli civilné žaloby jednak voči štátnej mincovni a zároveň dvom spoločnostiam reprodukujúcim štátny znak, ktorými sťažovateľ požadoval percentuálny podiel zo zisku spoločností za využívanie spomínaných symbolov.⁵⁷ Napriek tomu však peňažnú odplatu nezískal a jeho argumentácia bola vnútroštátnymi súdmi odmietnutá tým, že autorské práva mal Parlament a zároveň štátne symboly boli vyňaté spod ochrany autorského zákona.⁵⁸ ESLP pri posúdení tohoto sporu konštatoval, že sťažovateľ nemohol mať ani legitímne očakávania, keďže príčinou sporu bola otázka, akým spôsobom interpretovať vnútroštátne právo.⁵⁹ Prípád *Dima* tak demonštruje opačný protipól k interpretácii rozsahu ochrany pod článkom 1 Protokolu č. 1 Dohovoru, kedy ESLP odmietol prekonať spôsob interpretácie vnútroštátnymi súdmi, ale zároveň tiež potvrdzuje princípy spoločné pre celú paletu rozhodnutí týkajúcich sa aj iných článkov - nie je totiž úlohou súdu zaoberať sa nesprávnym právnym či skutkovým posúdením vnútroštátnych súdov, pretože tie majú v prvom rade interpretovať a aplikovať vnútroštátne právo.⁶⁰ Vo svojej podstate teda súd obmedzuje svoju právomoc, pričom je ale potrebné dodať, že tento prístup vo vzťahu k vnútroštátnym súdom nezostáva neobmedzený, ale ako vyplýva aj z rozhodnutia *Dima proti Rumunsku* a rovnako tak aj z *Anheuser-Busch*, úlohou ESLP je zabezpečiť aby vnútroštátne rozhodnutia neboli ovplyvnené akýmkoľvek prvkami arbitrárnosti, či neprimeranosti.⁶¹ V konečnom dôsledku tak vnútroštátne právo a jeho

a o medzinárodnom zápise označení pôvodu, ako aj Dohoda o obchodných aspektoch práv duševného vlastníctva (TRIPS).

⁵⁴ Napr. v súčasnosti už neúčinné Nariadenie Rady (ES) č. 40/94 z 20. decembra 1993 o ochrannej známke spoločenstva, ktorého článok 24 považuje žiadosť o ochrannú známku spoločenstva za predmet vlastníctva, ktorý je prevoditeľný, možno poskytnúť ako záloh, či udeliť naň licenciu. Porovnaj tiež článok 28 Nariadenia Európskeho parlamentu a Rady (EÚ) 2017/1001 zo 14. júna 2017 o ochrannej známke Európskej únie.

⁵⁵ V tejto časti súd dospel k porovnateľným záverom, ako vyššie, porovnaj § 39 rozsudku Veľkej komory ESLP vo veci *Anheuser-Busch Inc. proti Portugalsku*, č. 73049/01, 11. január 2007.

⁵⁶ Porovnaj rozhodnutie ESLP vo veci *Dima proti Rumunsku*, č. 58472/00, 26. máj 2005, ale aj rozsudok ESLP vo veci *Dima proti Rumunsku*, č. 58472/00, 16. november 2006, §§ 8-10.

⁵⁷ Rozsudok ESLP vo veci *Dima proti Rumunsku*, č. 58472/00, 16. november 2006, §§ 11-12.

⁵⁸ Rozhodnutie ESLP vo veci *Dima proti Rumunsku*, č. 58472/00, 26. máj 2005, stanovisko najvyššieho súdu.

⁵⁹ Tamže.

⁶⁰ Rozsudok ESLP vo veci *García Ruiz proti Španielsku*, č. 30544/96, 21. január 1999, § 28.

⁶¹ Rozsudok Veľkej komory ESLP vo veci *Anheuser-Busch Inc. proti Portugalsku*, č. 73049/01, 11. január 2007, § 86.

interpretácia vnútroštátnymi orgánmi zohráva neopomenuteľnú úlohu, aj napriek autonómnemu charakteru pojmu majetku.

Komplexný obraz o rozsahu aplikácie článku 1 Protokolu č. 1 Dohovoru dotvára aj skutkovo príbuzný prípad *Balan proti Moldavsku*, avšak s opačným záverom. Sťažovateľ v tomto prípade tvrdil, že jeho práva boli porušené, pretože vnútroštátne súdy odmietli kompenzáciu za neoprávnené použitie jeho diela. Stredobodom pozornosti bola fotografia, za ktorú síce dostal autorský honorár, avšak neskôr bola využitá v rámci grafického návrhu občianskych preukazov, pričom sťažovateľ nebol ani upovedomený o tomto použití a zároveň naň neudelil žiaden súhlas.⁶² Na základe týchto skutočností sa dožadoval adekvátnej kompenzácie a zároveň uzavretia osobitnej zmluvy, na základe ktorej by bolo umožnené budúce použitie fotografie.⁶³ V prvej sérii konaní bol sťažovateľovi priznaný nárok týkajúci sa peňažnej kompenzácie a zároveň bolo nariadené vo veci znova konať a rozhodnúť.⁶⁴ Zaujímavším bolo ale nové konanie, v rámci ktorého síce odvolací aj najvyšší súd zhodne potvrdili existenciu autorských práv sťažovateľa vo vzťahu k fotografii, avšak tým, že nepožadoval zakázať používanie fotografií v budúcnosti, vydanie takýchto občianskych preukazov nespadlo pod autorský zákon.⁶⁵ ESLP pri posúdení tejto situácie vychádzal z premisy, že sťažovateľ sa nedomáhal určenia vlastníckeho práva vo vzťahu k relutárnej náhrade, ale naopak, snažil sa o ochranu už existujúcich autorských práv.⁶⁶ Tie vyplývali na jednej strane z vnútroštátnych predpisov, avšak rovnako aj z rozhodnutí súdov. Hoci, ako je možné vidieť, spornou otázkou bola povaha občianskych preukazov, je zrejmé, že otázka práv k fotografii spornou nebola, pričom aj autorský zákon explicitne rozlišoval medzi právami k dielu a samotnej veci, hmotnému predmetu na ktorom je dielo vyobrazené.⁶⁷

Zhrňujúc tak možno uviesť, že pri posúdení či sa jedná o majetok, bude významným faktorom na možnosť ďalšieho konania a meritórneho rozhodnutia to, či v konkrétnom prípade existuje spor o to, či konkrétny záujem spadá do rámca ochrany duševného vlastníctva. Ak nie je sporným, že predmet duševného vlastníctva je preukázateľne chránený, napr. certifikátom potvrdzujúcim autorstvo,⁶⁸ registráciou,⁶⁹ prípadne rozhodnutím vnútroštátnych súdov, ESLP pri posúdení týchto faktov dochádza k záveru, že článok 1 Protokolu č. 1 Dohovoru je na konkrétnu situáciu aplikovateľný a v ďalšom rade posudzuje, či došlo k zásahu do práv. V opačnom prípade, ak sťažovateľ buď nedokáže existenciu chráneného záujmu (kedy sú

⁶² Rozsudok ESLP vo veci *Balan proti Moldavsku*, č. 19247/03, 29. január 2008, §§ 7-8.

⁶³ Tamže, § 9.

⁶⁴ Tamže, § 13.

⁶⁵ Tamže, § 17.

⁶⁶ Tamže, § 34.

⁶⁷ Tamže, § 35.

⁶⁸ Rozsudok ESLP vo veci *AsDAC proti Moldavsku*, č. 47384/07, 8. december 2020, § 29.

⁶⁹ Rozsudok ESLP vo veci *Tokel proti Turecku*, č. 23662/08, 9. február 2021, §§ 55-57.

takéto tvrdenia nepodložené),⁷⁰ alebo pokiaľ nie sú uznané vnútroštátnym poriadkom, či v rámci niektorej z fáz vnútroštátneho súdneho konania, budú takéto sťažnosti nezlučiteľné *ratione materiae* s Dohovorom, a teda aj neprijateľné.

V neposlednom rade zostáva otáznou aj aplikovateľnosť extenzívnej interpretácie legitímnych očakávaní z prípadu *Anheuser-Busch* aj na iné možné (budúce prípady), najmä analogicky na ďalšie predmety priemyselného vlastníctva podliehajúce registračnému konaniu, ako napr. patenty, dizajny, úžitkové vzory či topografie polovodičových výrobkov, pričom pravdepodobne určujúcim kritériom bude ekonomická hodnota a konkrétna možnosť nakladania s takýmito predmetmi vo fáze medzi žiadosťou o registráciu po jej završenie.

4. Osobnostné práva a ochrana majetku?

Kontroverznou otázkou súvisiacou s ochranou duševného vlastníctva sú už vyššie, v kontexte iných ľudskoprávných nástrojov, načrtnuté osobnostné (morálne) práva autorov.⁷¹ Tie, ako je možné vidieť, tvoria súčasť ochrany popri materiálnych záujmoch tvorcov a spolu s nimi sú súčasťou jedného komplexu práv. Aj keď pri nazeraní na ich úpravu v jednotlivých štátoch, právnych systémoch, či medzinárodných zmluvách by sa dala viesť široká diskusia o ich konkrétnom rozsahu, obsahu a funkcii,⁷² ako referenčný rámec pre účely tejto analýzy je využiteľný článok 6bis Bernského dohovoru, ktorého výpočtom práv bol do veľkej miery inšpirovaný aj vyššie spomenutý Všeobecný komentár č. 17.⁷³ Už na prvý pohľad je zrejmé, že tieto práva, ako aj názov indikuje, nie sú ekonomického rázu, a preto sa priam natíska otázka, či môžu spadať pod ochranu článku 1 Protokolu č. 1 Dohovoru, berúc ohľad na skôr ekonomické nazeranie na majetok v zmysle rozhodovacej činnosti ESELP. Pri vyhľadávaní spomenutého pojmu v rozsudkoch môžeme dôjsť k záveru, že okrem

⁷⁰ Napr. rozhodnutie ESELP vo veci Melnychuk proti Ukrajine, č. 28743/03, 5. júl 2005.

⁷¹ Tento preklad vychádza z francúzskeho termínu *droits moraux*, ktorý sa zvykne prekladať do anglického jazyka ako *moral rights* a ako taký odzrkadľuje spoločenský záujem na ochrane týchto hodnôt. Bližšie pozri LIEMER, Susan. Understanding Artists' Moral Rights: Primer. In *Boston University Public Interest Law Journal*, 1998, roč. 7, č. 1, s. 42.

⁷² Najväčší rozdiel možno badať pri porovnaní kontinentálneho systému, najmä jurisdikcie ovplyvnené francúzskou a nemeckou doktrínou, v porovnaní s angloamerickým modelom, ktorý bol do nedávna výhradne orientovaný na ekonomický aspekt ochrany práv. K tomu bližšie pozri napr. SARRAUTE, Raymond. Current Theory on the Moral Right of Authors and Artists under French Law. In *American Journal of Comparative Law*, 1968, roč. 16, č. 4, s. 465-67. DIETZ, Adolf. The Moral Right of the Author: Moral Rights and the Civil Law Countries. In *Columbia-VLA Journal of Law & the Arts*, 1994, roč. 19, č. 3-4, s. 200-203.

⁷³ Ten upravuje v ods. 1 jednak tzv. právo na autorské označenie (tzv. *paternity right*) prostredníctvom ktorého môžu autori uplatňovať svoje autorstvo k dielu a tzv. právo integrity, cez ktoré môžu odporovať každému znetvoreniu, skomoleniu alebo inej zmene diela, ako aj inému zásahu do diela, ktorý by bol na ujmu jeho cti alebo dobrej povesti. K tomu bližšie pozri vyhlášku ministra zahraničných vecí č. 133/1980 Zb. o Bernskom dohovore o ochrane literárnych a umeleckých diel z 9. septembra 1996.

zopár výnimiek, takmer absentuje.⁷⁴ Istý náznak ochrany by však bolo možné odvodiť z už spomenutého prípadu *Balan proti Moldavsku*, v rámci ktorého sa sťažovateľ domáhal aj peňažnej kompenzácie za porušenie svojich osobnostných práv.⁷⁵ V konečnom dôsledku však súd iba túto skutočnosť zohľadnil pri analýze zásahu do práv sťažovateľa, a teda z rozsudku nie je zrejmä pozícia súdu vo vzťahu k osobnostným právam.⁷⁶

Z doktrinálneho pohľadu je prínosným názor Welkowitza, podľa ktorého v prípade, ak by sa mohli autori vzdať týchto práv, mohlo by samotné vzdanie sa mať ekonomickú hodnotu, ktorá by mohla byť dostačujúca na naplnenie kritérií majetku ako chráneného záujmu pod článkom 1 Protokolu č. 1 Dohovoru.⁷⁷ Otáznym však zostáva, do akej miery by takéto chápanie bolo realizovateľné aj v praxi, nakoľko takáto možnosť vzdania sa osobnostných práv nie je možná v každej jurisdikcii,⁷⁸ čo dozaista priznáva aj sám Welkowitz.⁷⁹ Viac reálnou alternatívou sa potom javí podradenie ochrany osobnostných práv vzhľadom na výsostné prepojenie na osobnosť autora pod právo na ochranu súkromia garantované článkom 8 Dohovoru.⁸⁰

5. Zásah do duševného vlastníctva a jeho posúdenie

V prípade zaradenia konkrétneho záujmu pod pojem majetku je v ďalšom rade nevyhnutné skúmať či vôbec došlo k zásahu do práva na pokojné užívanie majetku. V tomto smere sa pri metodológii súdu naskytujú tri pomyselné cesty, ktorými možno postupovať. Zo štruktúry článku 1 Protokolu č. 1 Dohovoru vyplýva, že k zásahu môže dôjsť zbavením majetku (druhá veta), úpravou užívania majetku (tretia veta, oddelená do druhého odseku), a vo zvyšných prípadoch môže ešte nastať zásah do všeobecného práva pokojne užívať majetok (prvá veta).⁸¹ Čo je dôležité poznamenať, že tak zbavenie majetku, ako aj úprava užívania majetku nie sú nesúvisiacimi kategóriami, ale osobitnými druhmi zásahu do všeobecného práva na pokojné

⁷⁴ Pojem osobnostných práv sa spomína v piatich rozsudkoch, z toho v štyroch z nich v súvislosti s uvedením vnútroštátnej právnej úpravy, ktorá sa meritórne nedotýkala osobnostných práv ako takých. Porovnaj Rozsudok ESLP vo veci *Đorđević proti Chorvátsku*, č. 41526/10, 24. júl 2012, § 72; Rozsudok ESLP vo veci *Savez crkava „Riječ života“ a ďalší proti Chorvátsku*, č. 7798/08, 9. december 2010, § 35; Rozsudok ESLP vo veci *SIA AKKA/LAA proti Lotyšsku*, č. 562/05, 12. júl 2016, § 37; Rozsudok ESLP vo veci *Mitrofan proti Moldavsku*, č. 50054/07, 15. január 2013, § 18. Rozsudok ESLP vo veci *Balan proti Moldavsku*, č. 19247/03, 29. január 2008, § 15.

⁷⁵ Tamže, § 41.

⁷⁶ WELKOWITZ, David. Privatizing Human Rights: Creating Intellectual Property Rights from Human Rights Principles. In *Akron Law Review*, 2013, roč. 46, č. 3, s. 714-715.

⁷⁷ SIRVINSKAITE, Irma. Toward Copyright „Europeanification“: European union moral rights. In *Journal of International Media & Entertainment Law*, 2010, roč. 3, č. 2, s. 274-275.

⁷⁸ Tamže.

⁷⁹ WELKOWITZ, ref. 77, s. 716. Obdobne tiež HELFER, ref. 6, s. 217.

⁸⁰ Rozsudok Veľkej komory ESLP vo veci *Anheuser-Busch Inc. proti Portugalsku*, č. 73049/01, 11. január 2007, § 62.

užívanie majetku a teda sú interpretované v jeho svetle.⁸² Rovnako ani toto poradie (druhá, tretia, prvá veta) nie je náhodným, ale vyplýva z postupnosti posudzovania súdu od konkrétnejších a závažnejších zásahov ku všeobecným obsiahnutým reziduálnym pravidlom v prvej vete.⁸³

Väčšinu z prípadov týkajúcich sa duševného vlastníctva ktoré boli meritórne preskúmané ESLP je problematické zaradiť do niektorej z vyššie spomenutých kategórií, ako je evidentné z viacerých sťažností, pri ktorých súd nevedel podradiť do žiadnej kategórie a tak posúdil sťažnosť pod všeobecným pravidlom,⁸⁴ prípadne klasifikáciu zásahu neriešil vôbec.⁸⁵ Uvedené členenie je ale skôr teoretického rázu,⁸⁶ preto pozornosť bude venovaná osobitným druhom zásahov s poukazom na ich mierne odlišnosti.

Z hľadiska mechanizmu fungovania článku 1 Protokolu č. 1 Dohovoru súd následne skúma naplnenie predpokladov či bol zásah v konkrétnom prípade ospravedlniteľný. Síce štruktúra a znenie tohto ustanovenia sa textovo líši od iných, pre Dohovor typických testov, ich podstata je zachovaná v rovnakej podobe, teda pre ospravedlnenie zásahu je nevyhnutné aby bol na základe zákona, sledoval legitímny cieľ a bola pri ňom zachovaná spravodlivá rovnováha medzi záujmami jednotlivca a spoločnosti.⁸⁷

Pri posúdení spravodlivej rovnováhy sa samozrejme ako pri ostatných variantoch testu posudzuje, či štát v konkrétnom momente mal k dispozícii miernejšie prostriedky, ktoré by rovnako dosiahli sledovaný cieľ a rovnako tak či boli štátom zvážené.⁸⁸ Z pohľadu všeobecných kritérií, ktoré súd pri takýchto zásahoch zohľadňuje je dôležité venovať pozornosť aj kompenzácií, vzhľadom na fakt, či sporné opatrenie nespôsobuje neprimeranú záťaž pre sťažovateľa, tak pri úprave užívania majetku ako aj všeobecnom pokojnom užívaní.⁸⁹ Rovnako sa zohľadňuje aj osobné a sociálne postavenie sťažovateľa vo vzťahu ku kompenzácií.⁹⁰

⁸² Tamže.

⁸³ ESLP. Guide on Article 1 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights. Dostupná na: < https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_1_Protocol_1_ENG.pdf > [cit. 2022-01-28], § 84, s. 20; BOBEK, Michal. Ochrana majetku (čl. 1 Protokolu č. 1). In KMEC, ref. 24, s. 1265.

⁸⁴ Napr. rozsudok ESLP vo veci Tokel proti Turecku, č. 23662/08, 9. február 2021; Rozsudok ESLP vo veci Kamoy Radyo Televizyon Yayincılık ve Organizasyon A.Ş. proti Turecku, č. 19965/06, 16. apríl 2019.

⁸⁵ Napr. rozsudok Veľkej komory ESLP vo veci Anheuser-Busch Inc. proti Portugalsku, č. 73049/01, 11. január 2007; Rozsudok ESLP vo veci Balan proti Moldavsku, č. 19247/03, 29. január 2008.

⁸⁶ K tomu bližšie napr. HARRIS, D. et al. Law of the European Convention on Human Rights. Third edition. Oxford: Oxford University Press, 2014, s. 874.

⁸⁷ BOBEK, ref. 83, s. 1256.

⁸⁸ Rozsudok ESLP vo veci Vaskrsić proti Slovinsku, č. 31371/12, 25. apríl 2017, § 83.

⁸⁹ ESLP. Guide on Article 1 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights. Dostupná na: < https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_1_Protocol_1_ENG.pdf > [cit. 2022-01-28], § 173, s. 35.

⁹⁰ Rozsudok ESLP vo veci Pyrantienė proti Litve, č. 45092/07, 12. november 2013, § 62.

5.1. Zbavenie majetku

V prípade najzávažnejšieho zásahu, zbavenia majetku sú závery ESLP vo vzťahu k duševnému vlastníctvu skôr výnimočné.⁹¹ Uviest' možno relatívne nedávny rozsudok vo veci *AsDAC proti Moldavsku* týkajúci sa sporu ohľadom autorských práv ku grafickému návrhu pamätných mincí vydaných moldavskou národnou bankou bez súhlasu a odplaty, autorom zastúpeným organizáciou kolektívnej správy.⁹² Rozsudok je okrem posúdenia zásahu v podobe zbavenia majetku významný aj z pohľadu potvrdenia *locus standi* pre organizácie kolektívnej správy.⁹³ Priestor na rozhodnutie, že došlo k zbaveniu majetku, ponechal predovšetkým moldavský najvyšší súd svojou formuláciou, že odovzdaním diel autori akceptovali, že nie sú chránené autorským zákonom, nakoľko na symboly na minciach (resp. akomkoľvek obežive) sa nevzťahoval.⁹⁴ Čo však nebolo zrejmé z odôvodnenia, bol moment, ktorým bolo dielo vyňaté spod ochrany autorského zákona. ESLP sa pri tejto otázke priklonil k možnosti, že až po vzniku autorských práv.⁹⁵ Zo skutkových okolností nevyplývalo, že po tomto momente by autori, či sťažovateľ mohli akýmkoľvek spôsobom disponovať s grafickým vyobrazením ako s predmetom autorského práva a teda definitívne boli zbavení majetku, s rovnakým dôsledkom aký predpokladá druhá veta článku 1 Protokolu č. 1 Dohovoru.⁹⁶

Takýto záver vo všeobecnosti súhlasí aj s rozsiahlym korpusom judikatúry, ktorý nepovažuje za zbavenie majetku iba formálne zbavenie (vyvlastnenie), ale rovnako aj *de facto* vyvlastnenie, teda inými slovami opatrenia, ktorých následok je tak závažný, ako v prípade vyvlastnenia.⁹⁷ Dôležitým meradlom v takýchto prípadoch je

⁹¹ Porovnaj napr. Rozhodnutie Európskej komisie pre ľudské práva vo veci *University of Illinois Foundation proti Holandsku*, č. 12048/86, 2. máj 1988.

⁹² Porovnaj s rozsudkom ESLP vo veci *AsDAC proti Moldavsku*, č. 47384/07, 8. december 2020, §§ 4-11.

⁹³ Keďže aj tieto môžu byť obeťami (porovnaj napr. rozsudok ESLP vo veci *SIA AKKA/LAA proti Lotyšsku*, č. 562/05, 12. júl 2016), rozhodujúcim faktorom pre posúdenie bola najmä súvisiaca otázka s povahou majetkových záujmov organizácie kolektívnej správy a súvisiacich legitímnych očakávaní na ich nadobudnutie. Postavenie obete požívala organizácia z pohľadu jej výhradných oprávnení ktoré jej boli zverené autormi (udeľovanie licencií, odpočítanie podielu z licenčných poplatkov za správu diel). Bližšie pozri rozsudok ESLP vo veci *AsDAC proti Moldavsku*, č. 47384/07, 8. december 2020, §§ 32-36.

⁹⁴ Tamže, §§ 16, 42.

⁹⁵ V tejto súvislosti sa žiada zdôrazniť, že aj vnútroštátne authority priznali existenciu autorských práv certifikátom, ktorého zákonnosť nebola spochybnená žiadosťou zo strán, bližšie pozri Rozsudok ESLP vo veci *AsDAC proti Moldavsku*, č. 47384/07, 8. december 2020, § 9, § 29.

⁹⁶ Rozsudok ESLP vo veci *AsDAC proti Moldavsku*, č. 47384/07, 8. december 2020, § 44.

⁹⁷ Rozsudok ESLP vo veci *Sporrong a Lönnroth proti Švédsku*, č. 7151/75, 7152/75, 23. september 1982, § 63.

otázka, či je z pohľadu sťažovateľa možné konkrétny majetok ešte akýmkoľvek zmysluplným spôsobom využiť.⁹⁸

Z hľadiska následného posúdenia odôvodnenosti takéhoto zásahu neboli naplnené ani podmienka legality, avšak súd, napriek tomu, že nemusel pokračovať v ďalšom skúmaní, analyzoval aj otázku spravodlivej rovnováhy, pri ktorej by chýbajúca odplata za využitie diela bez ďalšieho zdôvodnenia spôsobila neprimeranú záťaž sťažovateľom a rovnako otáznym bolo aj naplnenie sledovaného účelu práve využitím dotknutých diel.⁹⁹

Pri porovnaní týchto záverov so všeobecnými kritériami teda možno sledovať obdobný postup ESLP aj pri skúmaní sťažností týkajúcich sa duševného vlastníctva, najmä však pri zohľadnení kritéria kompenzácie, ktorej absencia v porovnaní s „len obyčajnou“ úpravou užívania majetku, či všeobecného zásahu do pokojného užívania, musí byť odôvodnená výnimočnými okolnosťami a bez ďalšieho vo väčšine prípadov bude mať za následok porušenie článku 1 Protokolu č. 1 Dohovoru.¹⁰⁰ Záver vo vzťahu ku kompenzácii preto v tomto prípade nepredstavuje väčšie novum. Možno sa však zamýšľať nad hypotetickou otázkou, že v prípade, ak by vnútroštátny súd neponechal štrbinu na možnú interpretáciu vzniku autorského práva, ale naopak by ochranu predmetu jednoznačne vylúčil, či by sa ESLP postavil k prípadu iným spôsobom, podobne ako v prípade *Dima*. Je ale dôvodné sa domnievať, že podobne ako v prípade *Balan*, ktorý sa rovnako týkal Moldavska, by bolo potrebné rozlišovať medzi právami k dielu a samotnému hmotnému substrátu, a teda úplné vylúčenie autorského práva k takémuto grafickému návrhu súdom by sa javilo ako arbitrárne.

5.2. Úprava užívania majetku a nútené licencie

V poradí druhá kategória, úprava užívania majetku zahŕňa vo všeobecnej rovine početnú paletu situácií.¹⁰¹ Ako už bolo naznačené, v týchto prípadoch sa jedná o kvalitatívne menej intenzívny zásah do práv.¹⁰²

Pre sféru duševného vlastníctva sa takáto situácia prejavila v aplikačnej praxi súdu najmä v súvislosti s núteným udeľovaním licencií.¹⁰³ Okrem už spomenutého

⁹⁸ Rozsudok Veľkej komory ESLP vo veci *Brumarescu* proti Rumunsku, č. 28342/95, 28. október 1999, § 77.

⁹⁹ Rozsudok ESLP vo veci *AsDAC* proti Moldavsku, č. 47384/07, 8. december 2020, § 52.

¹⁰⁰ Rozsudok veľkej komory ESLP vo veci bývalého kráľa Grécka a proti Grécku, č. 25701/94, 23. november 2000, § 89.

¹⁰¹ Často krát sa vyskytujúce prípady týkajú odobratia alebo zmeny oprávnení na podnikanie (napr. rozsudok ESLP vo veci *Tre Traktörer Aktiebolag* proti Švédsku, č. 10873/84, 7. júl 1989, § 55). V súvislosti konaniami proti Slovenskej republike majú osobitný význam konania týkajúce sa regulovaného nájmu, pozri napr. rozsudok ESLP vo veci *Bittó* a ďalší proti Slovenskej republike, č. 30255/09, 28. január 2014, § 101.

¹⁰² BOBEK, ref. 83, s. 1267.

¹⁰³ Rozhodnutie Európskej komisie pre ľudské práva vo veci *Smith Kline and French Laboratories Ltd* proti Holandsku, č. 12633/87, 4. október 1990; Rozsudok ESLP vo veci *SIA AKKA/LAA* proti

rozhodnutia vo veci *Smith Kline*, možno obdobnú situáciu badať aj v novšom rozhodnutí súdu, *SIA AKKA/LAA proti Lotyšsku*. Ako už bolo naznačené vyššie,¹⁰⁴ špecifickým bolo postavenie samotného sťažovateľa, ktorým bola nezisková organizujúca zastupujúca záujmy domácich, ale aj zahraničných hudobných interpretov.¹⁰⁵ Rozhodujúcim faktorom pre spor bola existencia licenčných zmlúv uzavretých s viacerými rozhlasovými stanicami na dobu určitú, pričom po uplynutí doby niektoré rozhlasové stanice bez uzatvorenej písomnej licenčnej zmluvy pokračovali vo vysielaní diel, a to buď bez akejkoľvek peňažnej odplaty, alebo za jednostranne určenú odplatu, považovanú vysielateľom za primeranú.¹⁰⁶ Vzhľadom na to, boli sťažovateľom iniciované sporové konania v rámci ktorých sa domáhali určenia porušenia práv autorov, peňažnej kompenzácie a napokon opatrenia, ktoré by zabránilo vysielateľom dotknutú skladbu, až do doby uzatvorenia nových licenčných zmlúv.¹⁰⁷ V oboch konaniach pritom bolo rozhodnuté súdmi iba o peňažnej náhrade a zároveň o nariadení uzavrieť licenčné zmluvy s vysielateľmi pri ktorých podmienky stanovili vnútroštátne súdy, čo malo podľa sťažovateľa za následok porušenie článku 1 Protokolu č. 1 Dohovoru.¹⁰⁸ Napriek tomu ESLP rozhodol opačne, pričom pokiaľ išlo o otázku primeranosti zásahu, vychádzal z úvah, že vnútroštátne súdy pred samotným stanovením odplaty brali zreteľ na dohodnuté podmienky medzi stranami. Navyiac, stranám bol poskytnutý aj dodatočný priestor na dosiahnutie dohody vo vzťahu k licenčným zmluvám.¹⁰⁹ Čo sa týka návrhu na obmedzenie vysielania diel počas obdobia, kým neboli uzatvorené nové licenčné zmluvy, takýto krok podľa ESLP nebol v súlade so záujmami samotných autorov, nakoľko by nebol maximalizovaný potenciálny zisk z vysielania a využívania hudobných diel.¹¹⁰ Posledným z faktorov prevažujúcich k zachovaniu spravodlivej rovnováhy bol aj časový rámec, keďže spomínané licenčné zmluvy boli limitované v čase aj rozsahu (pri druhej bola stanovená vnútroštátnymi súdmi iba všeobecná podmienka uzatvorenia zmluvy, pričom výšku odplaty si mohli strany určiť samostatne).¹¹¹

Z týchto úvah je zreteľný ďalší z charakteristických črt ochrany pokojného užívania majetku, a to konkrétne pomerne široký priestor na voľnú úvahu štátov v porovnaní so zásahmi do iných práv chránených Dohovorom.¹¹² Osobitne vo

Lotyšsku, č. 562/05, 12. júl 2016, § 59; Je tiež ale nevyhnutné zdôrazniť, že aj opatrenie prikazujúce sťažovateľovi zrušenie internetových domén, ktoré porušovali práva tretích strán tiež bolo klasifikované ako úprava užívania majetku. Porovnaj Rozhodnutie ESLP vo veci *Paeffgen GmbH proti Nemecku*, č. 25379/04, 21688/05, 21722/05, 21770/05, 18. september 2007.

¹⁰⁴ Pozri ref. 93.

¹⁰⁵ Rozsudok ESLP vo veci *SIA AKKA/LAA proti Lotyšsku*, č. 562/05, 12. júl 2016, §§ 5-6.

¹⁰⁶ Tamže, § 6.

¹⁰⁷ Tamže, § 7-8; § 16.

¹⁰⁸ Tamže, §§ 38, 57.

¹⁰⁹ Tamže, § 77.

¹¹⁰ Tamže, § 78.

¹¹¹ Tamže, § 79.

¹¹² WELKOWITZ, ref. 77, s. 691.

vzťahu k úprave užívania majetku je tento priestor širší, ako v prípade zbavenia majetku.¹¹³

Aplikujúc uvedené na skutkový stav v prípade *SIA AKKA/LAA*, nie je taktiež prekvapením, že núteným udelením licencie bol uvedeným konaním vnútroštátnych súdov naplnený aj sledovaný legitímny cieľ, pretože konkrétne opatrenia súdov slúžili záujmu rozhlasových staníc získať licenciu umožňujúcu zákonné šírenie diel a na strane druhej zásah sledoval aj verejný záujem – mať prístup k týmto dielam.

5.3. Pozitívne záväzky

Podobne ako iné ustanovenia Dohovoru, aj článok 1 Protokolu č. 1 zahŕňa okrem negatívneho aspektu aj pozitívne záväzky, ktoré môžu vyžadovať od štátov prijatie takých opatrení, aby bola zabezpečená ochrana majetku, pričom tie sa môžu týkať aj prípadov súdnych sporov medzi súkromnými osobami,¹¹⁴ hoci je zrejmé, že sťažnosti ako také môžu smerovať iba voči štátom.¹¹⁵ Takto vymedzené opatrenia môžu mať tiež rôzny charakter, či už pôjde o preventívny, alebo nápravný.¹¹⁶ Zo súkromnoprávnej povahy duševného vlastníctva môže vyplývať viacero druhov takýchto sporov a viaceré z nich už boli aj spomenuté, či už napr. spor dvoch subjektov o ochrannú známku,¹¹⁷ údajné porušenie autorského práva,¹¹⁸ či zmluvný spor medzi subjektmi súkromného práva.¹¹⁹

Pri týchto druhoch zásahov, kde pôvodcom nie je štát, je podstatná najmä primeraná možnosť dotknutej strany si obhájiť svoje práva na vnútroštátnej úrovni, vrátane možnosti domáhať sa náhrady škody.¹²⁰ Z procesnej stránky sú tak štáty povinné mať k dispozícii mechanizmy, ktoré ponúkajú nevyhnutné procesné záruky a umožňujú vnútroštátnym súdom efektívne a spravodlivo rozhodovať spory medzi súkromnými osobami.¹²¹ Okrem prípadov, ktoré boli už vyššie spomenuté a týkali sa priameho zásahu štátu voči konkrétnemu chránenému záujmu, niektoré naznačujú existenciu pozitívnych záväzkov aj v prípade ochrany duševného vlastníctva. I keď

¹¹³ GRIFFITHS, Jonathan – MCDONAGH, Luke. Fundamental rights and European IP law: the case of Art 17(2) of the EU Charter. In GEIGER, Christophe (ed.). *Constructing European Intellectual Property: Achievements and New Perspectives*, Cheltenham: Edward Elgar, 2013, s. 85.

¹¹⁴ Rozsudok ESLP vo veci Sovtransavto Holding proti Ukrajine, č. 48553/99, 25. júl 2002, § 96.

¹¹⁵ Článok 34 Dohovoru.

¹¹⁶ ESLP. Guide on Article 1 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights. Dostupná na: < https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_1_Protocol_1_ENG.pdf > [cit. 2022-01-28], § 202, s. 40.

¹¹⁷ Rozsudok Veľkej komory ESLP vo veci Anheuser-Busch Inc. proti Portugalsku, č. 73049/01, 11. január 2007.

¹¹⁸ Rozhodnutie ESLP vo veci Melnychuk proti Ukrajine, č. 28743/03, 5. júl 2005.

¹¹⁹ Rozhodnutie Európskej komisie pre ľudské práva vo veci Aral, Tekin a Aral proti Turecku, č. 24563/94, 14. január 1998.

¹²⁰ Rozsudok Veľkej komory ESLP vo veci Kotov proti Rusku, č. 54522/00, 3. apríl 2012, § 113.

¹²¹ Tamže, § 114.

súd v prípade *Anheuser-Busch* explicitne nepomenoval existenciu pozitívneho záväzku, ako poukazuje Helfer, takmer identicky cituje vyššie uvedený princíp.¹²²

Záver

Ochrana záujmov súvisiacich s duševným vlastníctvom na pôde ESLP sa môže javiť skôr ako netradičné riešenie, než ako systematický model poskytujúci datočnú ochranu sťažovateľom. Na základe analýzy rozhodovacej činnosti sa však dá dospieť k záveru, že možnosť takejto ochrany k dispozícii je a do veľkej miery kopíruje už zaužívané postupy pri ochrane iných práv.

V súčasnosti už je nesporným fakt, že právo na pokojné užívanie majetku zahŕňa jednoznačne aj predmety duševného vlastníctva. Javí sa, že hoci pojem majetku je interpretovaný ako autonómny pojem, to, či v konkrétnom prípade budú jeho parametre naplnené, bude v prevažnej miere záležať od vnútroštátnej úpravy, prípadne súdneho konania. Dôležitým pre úspešné uplatnenie sťažnosti, minimálne pod článkom 1 Protokolu č. 1 Dohovoru, je tiež obsah práv, ktorých sa sťažovatelia domáhajú, keďže aby spadali pod jeho rámec, aspoň nejakým spôsobom musia zasiahnuť do ekonomickej sféry. To sa o osobnostných právach, tak ako to predpokladajú ostatné ľudskoprávne dokumenty, povedať s najväčšou pravdepodobnosťou nedá. Preto v tomto smere zostáva otvorenou otázka, či by bolo možné ochranu nemajetkových záujmov súvisiacich s ochranou duševného vlastníctva podradiť pod iné z práv garantovaných Dohovorom, napr. pod ochranu súkromného života. Rovnako je tiež možné uviesť, že hoci interpretácia vychádzajúca z prípadu *Anheuser-Busch*, ktorá je ukážkovým príkladom súdneho aktivizmu, sa doposiaľ výraznejšie neprejavila v dôsledkoch. A to aj navzdory rôznym obavám, že otvorí pomyselnú „pandorinu skrinku“. Tá zatiaľ zostáva zatvorená.

Z hľadiska možných situácií, v rámci ktorých môže dôjsť k zásahu do práv sťažovateľov, vyplývajú z judikatúry ESLP situácie, pri ktorých štát priamo zasahuje do práv duševného vlastníctva, alebo môže zodpovedať nepriamo, kedy sa mu pričítajú rozhodnutia súdov pri sporoch týkajúcich sa výlučne subjektov súkromného práva. V oboch eventualitách sa ale zreteľne prejavujú princípy subsidiarity a široký priestor na voľnú úvahu, preto je neprekvapivé, že pri väčšine prípadov súd nerozhoduje ako štvrtá inštancia a neinterpretuje rozhodnutia vnútroštátnych orgánov, ale posudzuje iba ich primeranosť či arbitrárnosť. Konštatovanie porušenia článku 1 Protokolu č. 1 preto doposiaľ predstavovalo skôr výnimku ako pravidlo pri posúdení súladu zásahov, a to aj pri relatívne flagrantných porušeníach Dohovoru, to však aj na nízky počet prípadov neindikuje významné odchýlky voči ostatným predmetom podliehajúcim ochrane pokojného užívania majetku.

¹²² Rozsudok Veľkej komory ESLP vo veci *Anheuser-Busch Inc. proti Portugalsku*, č. 73049/01, 11. január 2007, § 86.

Z pohľadu ďalšieho vývoja bude zaujímavé sledovať vývoj počtu sťažností a bližšie rozpracovanie vyvažovania jednotlivých záujmov, pri takto pootvorených vrátkach do Štrasburgu.

Úloha súťaže vo verejnom obstarávaní¹

Katarína Kalesná

Abstrakt: Príspevok skúma uplatnenie súťažného princípu vo verejnom obstarávaní ako základného princípu podmieňujúceho efektívne vynakladanie verejných zdrojov. Analyzuje uplatnenie súťaže na ponukovej i dopytovej strane trhu. Akcentuje význam judikatúry podávajúcej interpretáciu pojmu podnik, ktorého konzistentné chápanie v súťažnom práve i verejnom obstarávaní ako dvoch regulačných systémoch vnútorného trhu je základnou podmienkou aplikácie súťažných pravidiel v oblasti verejného obstarávania. Napokon venuje pozornosť interakcii pravidiel verejného obstarávania a štátnej pomoci.

Abstract: Article explores application of competition principle determinig effective use of public sources in public procurement. It analyzes competition both on demand and supply side of a public procurement market. It gives accent on case law interpreting the concept of undertaking; consistent understanding of this concept in both systems of internal market regulation is a precondition of competition rules application in public procurement. Finally, it attracts attention on interaction of public procurement rules and state aid.

Úvod

Verejné obstarávanie a hospodárska súťaž predstavujú významné regulačné systémy vnútorného trhu. Súťaž vystupuje ako základný princíp každého trhu; vzťah medzi súťažou a trhom je vzťahom korelácie, ba možno vzájomnej podmienenosti, ktorá je výsledkom poznania, že ako súťaž existuje len v trhovom prostredí, tak bez súťaže kolabuje trh. Verejné obstarávanie možno považovať za umelý regulačný systém „vytvorený s cieľom simulovať konkurenčné tlaky v situácii, keď tovary, práce a služby nakupuje verejný sektor.“² Verejné tendre majú preto za úlohu „replikovať trhové podmienky“³ a zabezpečiť, aby „trhová cena korešpondovala [najlepšej] ponuke.“⁴

Trhy verejného obstarávania pritom predstavujú významné trhy, keďže podľa údajov OECD výdavky na verejné zákazky reprezentujú 10 – 15 % HDP. Základnou funkciou verejného obstarávania je vybrať spomedzi existujúcich ponúk tú, ktorá je ekonomicky najvýhodnejšia z hľadiska pomeru kvalita cena⁵; je prirodzené že

¹ Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-17-0641 s názvom Zefektívnenie právnej úpravy verejného obstarávania a jej aplikácie v kontexte práva Európskej únie.

² ZEMANOVIČOVÁ, Daniela et. al. *Kartelové dohody vo verejnom obstarávaní*. Bratislava: Protimonopolný úrad Slovenskej republiky, 2010, s. 4. Dostupné na internete: <https://www.anti-mon.gov.sk/data/files/96_kartelove-dohody-vo-vo.pdf>.

³ SANCHEZ-GRAELLS, Albert. State Aid and EU Public Procurement: More Interactions, Fuzzier Boundaries. In HANCHER, Leigh – LOPEZ, Jorge Piernas (eds.). *Research Handbook on European State Aid Law*. 2nd. Edition. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, s. 329. Dostupné na internete: <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3466288>.

⁴ Tamže.

⁵ Smernica 2014/24/EÚ o verejnom obstarávaní, bod č. 90. (Directive 2014/24/EU of the European Parliament And the Council of 26 February 2014 on public procurement and repealing Directive 2004/18/EC).

takýto výsledok môže privodiť len výber generovaný podmienkami súťaže. Aj preto smernica č. 2014/24/EU o verejnom obstarávaní ustanovuje už vo svojej preambule, že „verejnú obstarávanie musí byť otvorené súťaži“⁶. Je teda zrejme, že uplatnenie súťažného princípu vo verejnom obstarávaní bezprostredne ovplyvňuje efektívnosť využívania verejných prostriedkov⁷ a v širšom zmysle konkurenčný tlak vytvára podmienky na náležité fungovanie podnikateľského prostredia.

Treba dodať, že neexistuje rozdiel medzi všeobecnou súťažou (súťažou ako inštitúciou) a súťažným princípom uplatneným v práve verejného obstarávania. Naopak, súťaž vo verejnom obstarávaní je priemetom všeobecnej súťaže do špecifických podmienok verejného obstarávania⁸; preto aj vo verejnom obstarávaní je hospodárska súťaž predmetom ochrany prostriedkami súťažného práva.

Súťaž na trhoch verejného obstarávania

K interakcii verejného obstarávania a hospodárskej súťaže dochádza typicky v procesoch, kde hospodárske subjekty súťažia o získanie verejnej zákazky ponukou čo najvýhodnejších podmienok. Ide zrejme o najznámejšiu oblasť uplatnenia súťažného princípu vo verejnom obstarávaní, osobitne pokiaľ ide o postih zakázaného koluzívneho správania, negujúceho význam verejného obstarávania, pretože „kolúzia vo verejnom obstarávaní je dohoda medzi uchádzačmi v tendri, na základe ktorej je vopred dohodnutý víťaz.“⁹ Tendrové kartely sa v praxi vyskytujú vo viacerých formách. Často sa vyskytuje rotácia, pri ktorej dochádza k striedaniu víťazov podľa vopred dohodnutej schémy, do úvahy však prichádza aj rozdelenie trhu, či už na geografickom princípe, podľa súťažiteľov alebo charakteru zákaziek. Účastníci tendra však môžu využiť aj tzv. krycie ponuky, prípadne ponuku z tendra celkom stiahnuť. Prísľub kompenzácie znamená pre neúspešného kandidáta verejného obstarávania najčastejšie možnosť získať realizáciu subdodávok vo víťaznej ponuke.¹⁰ Bez zreteľa na konkrétnu formu, prípadne kombináciu viacerých princípov, kartel o manipulácii ponúk sa považuje za ťažký kartel, teda patrí k najzávažnejším protisúťažným praktikám.¹¹ Verejnú obstarávanie je pritom z viacerých dôvodov, najmä z dôvodu transparentnosti tohto procesu, prostredím veľmi náklonným na koluzívne správanie.¹² Spoločenskú nebezpečnosť koluzívneho správania znásobujú predovšetkým jeho nepriaznivé následky, prejavujúce sa v umelom raste cien, či neefektívnom využívaní

⁶ Smernica 2014/24/EÚ, preambula, bod č. 1.

⁷ ZEMANOVIČOVÁ, ref. 2, s. 5.

⁸ Pozri Opinion of AG CAMPOS SANCHEZ- BORDONA zo dňa 22. novembra 2017, vec C-531/16.

⁹ ZEMANOVIČOVÁ, ref. 2, s. 4.

¹⁰ RAUS, David – ORŠULOVÁ, Andrea. *Kartelové dohody*. 1. vyd. Praha. Nakladateľstvo C. H. Beck, 2009, s. 122-123.

¹¹ ZEMANOVIČOVÁ, ref. 2, s. 5.

¹² Tamže, s. 4.

verejných prostriedkov. Toto správanie má navyše celkovo negatívny dopad na podnikateľské prostredie.

Hoci súťaž hospodárskych subjektov o získanie verejnej zákazky púta najväčšiu pozornosť v teórii a praxi, nie je to jediná oblasť, v ktorej dochádza k stretu medzi súťažou a verejným obstarávaním. Menej známe je, že podmienky súťaže môžu ovplyvniť aj sami verejní obstarávatelia, ktorí pôsobia na druhej, dopytovej strane trhu verejného obstarávania. Rizikovým tu môže byť najmä excesívne uplatnenie ich kúpnej sily,¹³ v hraničnej polohe ústiace do monopolizácie trhu.

Uplatnenie súťažných pravidiel vo verejnom obstarávaní

Súťažné pravidlá Zmluve o fungovaní EÚ (ďalej „ZFEÚ“)¹⁴ sú adresované podnikom; z tohto hľadiska je podmienkou uplatnenia týchto pravidiel v procesoch verejného obstarávania konzistentné chápanie pojmu „podnik“ v oboch oblastiach regulácie vnútorného trhu.

Je známe, že právna úprava ochrany hospodárskej súťaže v ZFEÚ nedisponuje legálnou definíciou pojmu „podnik“, hoci ide o adresáta súťažných pravidiel. Definícia sa tak ponechala na judikatúru, ktorá v záujme širokého uplatnenia súťažných pravidiel vytvorila široké chápanie podniku ako súhrnu osobných, vecných a imateriálnych faktorov, s ktorými subjekt sleduje hospodársky účel.¹⁵ Právna forma ani konkrétne zameranie hospodárskej činnosti, či spôsob financovania sú z hľadiska vymedzenia tohto pojmu irelevantné.¹⁶ Podmienkou však v každom prípade je výkon hospodárskej činnosti.

Všeobecná a široká definícia pojmu podnik umožňuje jeho aplikáciu na podniky vo verejnej i súkromnej sfére, na samostatné podniky, spoločnosti, ale aj na celé hospodárske jednotky, zahŕňajúce najčastejšie materské a dcérske spoločnosti, ktoré pôsobia na trhu ako jediný hospodársky subjekt, hoci sú právne samostatné.¹⁷ To znamená, že pojem „ekonomická jednotka... nie je v EÚ nevyhnutne viazaný na samostatné fyzické alebo právnické osoby.“¹⁸

Súťažné pravidlá sa neaplikujú na výkon verejnej moci, rozlíšenie hospodárskej činnosti a výkonu verejnej moci závisí od konkrétnych okolností prípadu.¹⁹ Hoci

¹³ SANCHEZ-GRAELLS, Albert. Competition Law and Public Procurement. In BRAVO DIAZ Enrique-MORENO MOLINA, José Antonio (eds.). *Contratación pública global. Visiones comparadas*. Valencia: Tirant lo Blanch, 2020, s. 112. Dostupné na internete: <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2643763>.

¹⁴ Pozri 101 a nasl. ZFEÚ.

¹⁵ T 11/89 Shell, T 6/89 Enichem.

¹⁶ C 41/90 Klaus Höffner a Fritz Elser v. Macroton, GmbH.

¹⁷ KALEŠNÁ, Katarína. Je podnik stále legislatívnu výzvou? In *Acta Facultatis Iuridicae Universitatis Comenianae*, 2017, roč. 36, č. 2, s. 127.

¹⁸ BLAŽO, Ondrej. Twenty years of Harmonisation and Still Divergent. Development of Slovak Competition Law. In *Yearbook of Antitrust and Regulatory Studies*, 2014, Vol. 7, No. 9, s. 115.

¹⁹ SANCHEZ-GRAELLS, ref. 13, s. 8.

široká definícia pojmu „podnik“ umožňuje aplikáciu antitrustových pravidiel na rôzne formy entít, vrátane verejných podnikov, verejné podniky majú osobitné postavenie. Výrazom toho je právna úprava v čl. 106 ZFEÚ, ktorej ambícia spočíva „v postupnej integrácii verejného sektora, najmä verejných podnikov do režimu hospodárskej súťaže.“²⁰ Verejné a privilegované podniky, teda podniky, ktorým členské štáty priznávajú osobitné alebo výlučné práva, podliehajú v zmysle čl.106 ods.1 ZFEÚ súťažným pravidlám. Verejný podnik definovala Komisia v smernici č. 2006/111/ES o sprehľadnení finančných vzťahov medzi členskými štátmi a verejnými podnikmi a o finančnej prehľadnosti vnútri jednotlivých podnikov; verejný podnik je „akýkoľvek podnik, nad ktorým môže verejná moc priamo alebo nepriamo vykonávať rozhodujúci vplyv vlastníctvom takéhoto podniku, svojou finančnou účasťou v ňom, alebo pravidlami, ktorými sa riadi.“²¹ Pokiaľ ide o podnik s osobitnými alebo výlučnými právami, cit smernica definuje výlučné práva ako „práva, ktoré členský štát udeľuje jednému podniku prostredníctvom akéhokoľvek právneho alebo správneho nástroja, ktorý mu vyhradzuje právo poskytovať služby alebo vykonávať činnosť na určitom území.“²² Na rozdiel od toho osobitné práva cit. smernica vníma ako „práva, ktoré členský štát udeľuje obmedzenému počtu podnikov prostredníctvom akéhokoľvek právneho alebo správneho nástroja...“²³ Obmedzenie poskytovať služby alebo vykonávať činnosť na určitom území vychádza z iných než objektívnych a nediskriminačných kritérií, prípadne z poskytnutia výhod, „ktoré výrazne ovplyvňujú schopnosť akéhokoľvek iného podniku poskytovať rovnaké služby alebo vykonávať rovnakú činnosť na tom istom území v zásade za rovnakých podmienok.“²⁴

Význam judikatúry pre aplikáciu súťažných pravidiel. FENIN a EASY PAY

Ako vyplýva už z predchádzajúceho výkladu, pri rámcovej právnej úprave, úprave formou generálnych klauzúl vlastnej súťažným pravidlám (nielen) podľa ZFEÚ má judikatúra skutočne esenciálny význam. Osobitne to platí pre výklad pojmu „podnik“, ktorý je adresátom súťažných ustanovení ZFEÚ a ktorého funkčná a neformálna definícia vytvorená práve judikatúrou umožnila široký dopad súťažno-právnej úpravy. Ako sme už uviedli, táto definícia buduje na výkone hospodárskej činnosti, ktorý považuje za základný definičný znak podniku. A práve výklad pojmu „hospodárska činnosť“, ktorý sa stal predmetom záujmu judikatúry, rozhodujúcim spôsobom ovplyvnil aplikáciu súťažných pravidiel na oblasť verejného obstarávania.

²⁰ TICHÝ, Luboš et al. *Evropské právo*. 5. prepracované vydanie. Praha: C. H. Beck, 2014, s. 452.

²¹ Podľa SYLLOVÁ, Jindřiška et al. *Lisabonská smlouva. Komentář*. 1. vyd. Praha: C. H. Beck, 2010, s. 471.

²² Tamže.

²³ Tamže, s. 472.

²⁴ Tamže, s. 472.

Všeobecný súd prehodnotil význam pojmu „podnik“ v prípade FENIN.²⁵ Zdôraznil, že podnik musí vykonávať hospodársku činnosť, za ktorú však nepovažoval čistý nákup tovaru, napr. na účely služieb verejnosti poskytovaných zdravotníckymi zariadeniami na báze solidarity z príspevkov sociálneho zabezpečenia. Vzhľadom na to, že judikatúra v prípade FENIN podmienila výklad pojmu „hospodárska činnosť“ následným využitím nakúpeného tovaru, nákupnú činnosť verejného obstarávateľa nepovažovala za hospodársku činnosť, ak sa nakúpený tovar použije na neekonomicke činnosť, napr. na sociálne účely. Zrejmým následkom je neuplatnenie súťažných pravidiel na verejné obstarávanie. Tento záver teda rozhodujúcim spôsobom redukuje možnosť súťažných pravidiel zasiahnuť na trhoch verejného obstarávania, hoci práve nákupná činnosť verejných obstarávateľov môže výrazným spôsobom ovplyvniť podmienky súťaže na týchto trhoch.

Práve z dôvodu kontroverzného charakteru naplnenia definičného kritéria „hospodárska činnosť“ ako základnej podmienky kvalifikácie subjektu ako podniku a teda adresáta súťažných pravidiel, odborná verejnosť privítala zmenu rozhodovacej praxe, ktorú priniesol judikát vo veci EASY PAY.²⁶ V tomto prípade sa Súdny dvor EÚ (ďalej „SDEÚ“) zaoberal výplatou starobných dôchodkov v Bulharsku, ktorú právna úprava zverila ako výhradné právo bulharskej pošte. Podľa názoru SDEÚ je pri riešení prípadu predovšetkým potrebné posúdiť, či je penzijný systém ako služba sociálneho zabezpečenia neoddeliteľne spojený s formou vyplácania dôchodkov prostredníctvom pošty.²⁷ SDEÚ zdôraznil, že „...táto aktivita musí svojou povahou, cieľom i pravidlami, ktorým podlieha, byť neoddeliteľne viazaná na národný penzijný systém...“²⁸; SDEÚ nepovažoval „metódu vyplácania starobných dôchodkov za neoddeliteľnú od vlastnej penzijnej schémy.“²⁹ Uplatnil teda test, ktorý „spočíva vo funkčnom rozlíšení“³⁰ a ktorý ho viedol k odlišeniu metódy výplaty dôchodkov ako ekonomickej činnosti od samotnej penzijnej schémy ako sociálnej (neekonomickej) funkcie. Na rozdiel od staršej judikatúry (FENIN) teda už nestačí sama súvislosť medzi metódou výplaty a penzijným systémom; podstatné je, či je táto metóda pre fungovanie systému nevyhnutná.³¹

Je celkom zrejmé, že prehodenie pojmu „podnik“ má bezprostredný vplyv na verejné obstarávanie, kde treba tiež starostlivo diferencovať, čo sa bude považovať za výkon vrchnostenských práv štátu nepodliehajúci súťažnému

²⁵ FENIN v. Komisia T 319/99.

²⁶ Easy Pay and Finance Engineering, Rozsudok SDEÚ vo veci C-185/14 zo dňa 22. októbra 2015.

²⁷ Tamže, pozri bod 39.

²⁸ Tamže, pozri bod 40.

²⁹ SANCHEZ-GRAELLS, Albert – HERRERA ANCHUSTEGUI, Ignacio. Revisiting the concept of undertaking from a public procurement law perspective – A discussion on Easy Pay and Finance Engineering. In European Competition Law Review, 2016, Vol. 37, No. 3, s. 6. Dostupné na internete: <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2695742>.

³⁰ Tamže, s. 7.

³¹ Tamže, s. 7.

preskúmaniu a čo bude, naopak, predstavovať výkon ekonomickej aktivity štátu a jeho orgánov, ktorý by mal podliehať preskúmaniu jeho súladu so stanovenými súťažnými pravidlami. Pri výkone tejto ekonomickej aktivity totiž štát a jeho orgány fungujú ako ktorýkoľvek iný trhový hráč; nemal by teda existovať dôvod na to, aby tieto činnosti boli vyňaté z dopadu súťažných pravidiel. To znamená, že nákupná činnosť verejného obstarávateľa by sa nemala posudzovať ako neoddeliteľne spojená s následným využitím nakúpených tovarov/služieb vzhľadom na to, že tieto činnosti budú vo väčšie prípadoch navzájom oddeliteľné. To predstavuje výrazný posun spočívajúci v podriadení verejného obstarávania súťažným pravidlám. Osobitne významné je to pri centralizovanom verejnom obstarávaní, ktoré sa považuje za jadro jeho modernizácie a profesionalizácie. Centralizácia verejného obstarávania totiž prináša popri zrejmych benefitoch (napr. úspory z rozsahu, nižšie ceny) aj nezanedbateľné súťažné riziká súvisiace s agregovaním dopytu, excesívnou kúpnu silou až po možnú monopolizáciu trhu.³²

Verejné obstarávanie a štátna pomoc

K možnosti stretu európskych pravidiel verejného obstarávania a štátnej pomoci môže dôjsť v rôznych situáciách; vychádza sa pritom zo všeobecného predpokladu, že *„súlad s pravidlami verejného obstarávania EÚ vylučuje existenciu štátnej pomoci, pretože verejné tendre sú vhodné na replikovanie trhových podmienok, a preto potláčajú akúkoľvek neodôvodnenú hospodársku výhodu.“*³³

Pri skúmaní vzájomného vzťahu verejného obstarávania a štátnej pomoci treba vychádzať z právnej úpravy štátnej pomoci v ZFEÚ. Právna úprava je zakotvená v čl. 107 ZFEÚ, ktorý uzatvára komplex súťažno-právnych ustanovení obsiahnutých v tejto zmluve. Adresátom tejto právnej úpravy sú členské štáty a jej opodstatnenosť v rámci úpravy ochrany hospodárskej súťaže vyplýva z toho, že súťaž môžu svojim konaním obmedzovať nielen podniky, ale aj členské štáty.

Právna úprava v čl. 107 ZFEÚ je konštruovaná tak, že na všeobecnú zákazovú skutkovú podstatu nadväzuje systém prípustných výnimiek v odseku 2 (výnimky ex lege) a 3 (fakultatívne zlučiteľné podpory). Z dikcie čl. 107 ods. 1 ZFEÚ vyplýva, že *„ak nie je zmluvami stanovené inak, pomoc poskytovaná členským štátom alebo akoukoľvek formou zo štátnych prostriedkov, ktorá naruša hospodársku súťaž alebo hrozí narušením hospodárskej súťaže tým, že zvýhodňuje určité podniky alebo výrobu*

³² Bližšie KALESNÁ, Katarína. Verejné obstarávanie a hospodárska súťaž. In BLAŽO, Ondrej et al. *Hospodárska súťaž - verejné obstarávanie - etablovanie: úniové pravidlá versus slovenské*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, 2021, s. 15-38. Dostupné na internete: <https://www.flaw.uniba.sk/fileadmin/praf/Pracoviska/Ustavy/UEP/Jean_Monnet_Aktivita/2021_Jean_Monnet_monografia.pdf>.

³³ SANCHEZ-GRAELLS, ref. 3, s. 329.

určitých druhov tovaru, je nezlučiteľná s vnútorným trhom, pokiaľ ovplyvňuje obchod medzi členskými štátmi.“

Hoci pojem štátna pomoc je nepochybne základným znakom tejto skutkovej podstaty, ZFEÚ neobsahuje jeho legálnu definíciu. V odbornej literatúre sa tento pojem definuje tak, že „podpora je poskytnutie majetkovej výhody mimo podmienok konformných trhu členským štátom alebo samým Európskym spoločenstvom fyzickej alebo právnickej osobe súkromného práva, ktorá je individualizovateľná na základe určitých špecifických vlastností povolenia alebo odvetvia a naplňa účel poskytnutia podpory konaním, ktoré slúži sociálnym, hospodárskym alebo hospodárskopolitickým záujmom poskytovateľa podpory.“³⁴

Vo všeobecnosti teda môže byť poskytovateľom pomoci osoba verejného práva, vrátane EÚ, právna úprava v čl. 107 ods. 1 ZFEÚ však redukuje poskytovateľov pomoci len na členské štáty.³⁵ Podstatou štátnej pomoci je „poskytnutie majetkovej výhody mimo podmienok konformných trhu“³⁶, pričom štátna pomoc je charakteristická „materiatnou selektívnosťou“³⁷ tohto opatrenia, inými slovami, týka sa len určitých podnikov, prípadne určitých odvetví národného hospodárstva.³⁸ Hoci európske právo je zásadne neutrálne, pokiaľ ide o úpravu vlastníckych vzťahov a nebráni členským štátom v ich pôsobení na hospodárske subjekty³⁹, v prípade realizácie takýchto operácií, podriaďuje ich činnosť preskúmaniu z hľadiska súladu s pravidlami poskytovania štátnej pomoci.⁴⁰

Možno zhrnúť, že k stretu ustanovení o verejnom obstarávaní a štátnej pomoci môže dôjsť v prípade, ak poskytnutím štátnej pomoci vznikne podniku neodôvodnená výhoda. Osobitnú pozornosť v tejto súvislosti treba venovať podnikom povereným poskytovaním služieb všeobecného hospodárskeho záujmu, ktoré podľa čl. 106 ods. 2 ZFEÚ „podliehajú pravidlám zmlúv, najmä pravidlám hospodárskej súťaže, za predpokladu, že uplatňovanie týchto pravidiel neznemožňuje právne alebo v skutočnosti plniť určité úlohy, ktoré im boli zverené“ Definíciu služieb všeobecného hospodárskeho záujmu poskytl Komisia; „definuje ich ako činnosť na trhu, ktorá sa poskytuje vo všeobecnom záujme, a preto je spojená so záväzkami štátu o verejné blaho.“⁴¹ „Ide predovšetkým o služby dennej potreby, avšak zahŕňajúce s ohľadom na konkrétne situácie aj činnosť prístavov, výskumu a vývoja poľnohospodárskych produktov, činnosť verejnoprávneho

³⁴ HOISCHEN, Stefan. *Die Beihilferegelung in Artikel 92 EWGV*. Studien zum öffentlichen Wirtschaftsrecht. Hrsg. v. Prof. Dr. Jur. Rolf Stober. Köln, Berlin, Bonn, München: Carl Heymanns Verlag KG, 1989, s. 38.

³⁵ KALEŠNÁ, Katarína – HRUŠKOVIČ, Ivan – ĎURIŠ, Michal. *Európske právo*. Bratislava: Univerzita Komenského, Právnická fakulta, 2011, s. 235.

³⁶ HOISCHEN, ref. 34, s. 38.

³⁷ Oznámenie Komisie o pojme štátna pomoc uvedenom v čl. 107 ods. 1 ZFEÚ (2016/C 262/01), bod č.120.

³⁸ Tamže.

³⁹ Tamže, bod č. 73.

⁴⁰ Tamže.

⁴¹ TICHÝ, ref. 20, s. 452.

rozhlasu, tiež sprostredkovateľské práce, povinnosti univerzálnej služby, dopravy, poštových služieb a energetiky.⁴² Môže pritom ísť o verejné aj súkromné podniky, a to bez zreteľa na to, či podliehajú čl. 106 ods. 1 ZFEÚ.⁴³ Podnik poverený týmito službami je povinný plniť svoje úlohy aj keby to bolo v rozpore s jeho záujmami, avšak v záujme obyvateľstva nevyhnutné.⁴⁴

Služby všeobecného hospodárskeho záujmu nie sú nevyhnutne viazané na poskytnutie finančnej náhrady od orgánov členských štátov; niektoré z nich však možno poskytnúť len, ak štát kompenzuje ich realizáciu finančnou náhradou. „Pri neexistencii osobitných pravidiel Únie môžu členské štáty samostatne rozhodovať, ako by mali byť realizované a financované ich služby všeobecného hospodárskeho záujmu.“⁴⁵ V tejto súvislosti treba poznamenať, že všeobecný hospodársky záujem sa chápe extenzívne.⁴⁶

Podľa rozsudku SDEÚ vo veci Altmark⁴⁷ z r. 2003 náhrady za služby vo verejnom záujme nepredstavuje štátnu pomoc za predpokladu, že sú splnené štyri súhrnné podmienky:

- „prijímajúci poskytovateľ služieb musí mať jasne definované záväzky služby vo verejnom záujme,
- metóda výpočtu náhrady musí byť stanovená vopred objektívnym a transparentným spôsobom,
- náhrada nemôže prekročiť sumu príslušných nákladov a primeraného zisku, nesmie teda ísť o nadmernú náhradu, a
- poskytovateľ sa vyberie buď prostredníctvom postupu verejného obstarávania alebo sa výška náhrady vypočíta na základe analýzy výdavkov priemerného „dobré riadeného“ podniku v danom odvetví.“⁴⁸

Všeobecný predpoklad, že verejné obstarávanie môže vylúčiť majetkovú výhodu ako esenciálny pojmový základ štátnej pomoci, sa však ukázal ako príliš široký.⁴⁹ Preto už Oznámenie o pojme štátnej pomoci z roku 2016 obmedzilo jeho aplikáciu na určité typy procesov verejného obstarávania; v tomto zmysle nemožno predpokladať, že každé verejné obstarávanie je spôsobilé vylúčiť vznik ekonomickej výhody, a teda aj štátnu pomoc.⁵⁰ Podľa cit. oznámenia je automatický predpoklad vylúčenia štátnej pomoci neudržateľný v tých prípadoch, keď je nemožné stanoviť

⁴² Tamtiež, s. 452.

⁴³ GRABITZ, Eberhard. *Kommentar zum EWG-Vertrag*, 4. vyd. München. C. H. Beck'sche Verlag-sbuchhandlung. Pozri aj TICHÝ, ref. 20, s. 451.

⁴⁴ Tamže.

⁴⁵ Oznámenie Komisie o uplatňovaní štátnej pomoci EÚ na náhrady za služby všeobecného hospodárskeho záujmu (2012/C, 8/02, Účel a rozsah tohto oznámenia, bod č. 2).

⁴⁶ TICHÝ, ref. 20, s. 454.

⁴⁷ Altmark Trans C-280/00.

⁴⁸ Oznámenie Komisie o uplatňovaní pravidiel štátnej pomoci EÚ na náhrady za služby všeobecného hospodárskeho záujmu (Ú. v. EÚ C 8 11.1.2012).

⁴⁹ SANCHEZ-GRAELLS, ref. 3, s. 330.

⁵⁰ Tamže, s. 331-332.

trhovou cenu, napr. v procesoch zahrňajúcich negociácie.⁵¹ Rovnako cit. oznámenie považuje za nevyhnutné stanovenie osobitných podmienok v situácii, keď je predložená jediná ponuka.⁵²

Už sme uviedli, že pri neexistencii pravidiel Únie rozhodujú o organizácii služieb všeobecného hospodárskeho záujmu členské štáty a že služby všeobecného hospodárskeho záujmu často podliehajú extenzívnemu výkladu. Výrazom toho, ako upozorňuje Sanchez, je aj tendencia niektorých členských štátov vnímať verejné obstarávanie samo osebe ako službu všeobecného hospodárskeho záujmu. Týka sa to najmä podpory elektronického verejného obstarávania alebo foriem centrálneho verejného obstarávania prostredníctvom sektorálnych centralizovaných nákupných organizácií napr. v oblasti zdravotníctva. To podľa neho opäť vedie k úvahám o zlučiteľnosti s pravidlami štátnej pomoci.⁵³ Dôsledok takéhoto rozšírenia pojmu služieb všeobecného hospodárskeho spočívajúci v možnom vylúčení týchto foriem verejného obstarávania nielen z dopadu pravidiel štátnej pomoci, ale aj súťažno-právnej úpravy ZFEÚ⁵⁴ ako celku možno označiť za znepokojujúci. O to viac, že len relatívne nedávno nový výklad pojmu podnik v judikáte EASY PAY na rozdiel od doktríny FE-NIN⁵⁵ otvoril cestu k uplatneniu súťažných pravidiel aj v oblasti verejného obstarávania, vrátane jeho moderných foriem ako je centralizované verejné obstarávanie. Širšia interpretácia pojmu podnik rezultujúca do podriadenia verejného obstarávania pravidlám súťaže je dôležitá najmä preto, že práve centralizácia verejného obstarávania ako jadro jeho modernizácie i profesionalizácie prináša pre súťaž na trhoch verejného obstarávania nezanedbateľné riziko spočívajúce v agregácii kúpnej sily a možnej monopsonizácie týchto trhov. To môže viesť popri iných nepriaznivých účinkoch aj k možnému odchodu podnikateľských subjektov, najmä malých a stredných podnikateľov, z trhu a priniesť tak kontraproduktívny výsledok spočívajúci v redukcii hospodárskych subjektov súťažiacich o verejné zákazky aj pre samo verejné obstarávanie.⁵⁶

Záver

Hospodárska súťaž patrí k esenciálnym princípom verejného obstarávania, ktorý podmieňuje dosiahnutie jeho hlavného cieľa – efektívne vynakladanie

⁵¹ Oznámenie 2016, bod 93.

⁵² Tamže.

⁵³ Pozri bližšie judikatúru SANCHEZ-GRAELLS, ref. 3, s. 345.

⁵⁴ Tamže.

⁵⁵ Pozri vyššie.

⁵⁶ Bližšie KALESNÁ, Katarína. Súťaž na trhoch verejného obstarávania. In *Acta Facultatis Iuridicae Universitatis Comenianae*, 2020, roč. 39, č. 2, s. 124-135. Pozri tiež KALESNÁ, ref. 32, s. 15-38. Stať „Verejné obstarávanie a štátna pomoc“ čerpá z príspevku KALESNÁ, Katarína. Verejné obstarávanie a štátna pomoc“, ktorý bol prednesený na konferencii „Nástroje proti obchádzaniu a zneužívaniu predpisov v súvislosti s verejným obstarávaním“ dňa 25.11.2021 organizovanej Právnickou fakultou Univerzity Komenského v Bratislave prostredníctvom aplikácie Microsoft Teams.

verejných prostriedkov. Svoju úlohu plní nielen na ponukovej, ale aj na dopytovej strane trhu. Na to, aby súťaž mohla rozvinúť svoje pôsobenie vo verejnom obstarávaní je potrebná jej ochrana prostriedkami súťažného práva. Aplikácia ustanovení súťažného práva je podmienená konzistentným chápaním pojmu podnik v oboch regulačných systémoch vnútorného trhu, pretože podnik je adresátom súťažných pravidiel ZFEÚ. V tomto zmysle treba akcentovať význam judikatúry, ktorá sa zaslúžila o kryštalizáciu pojmu podnik; osobitne treba privítať rozšírenú interpretáciu tohto pojmu v recentnej judikatúre, ktorá umožnila aplikáciu súťažných pravidiel aj vo sfére verejného obstarávania. Osobitnú oblasť aplikácie súťažných pravidiel vytvára interakcia štátnej pomoci s verejným obstarávaním. Adresátom právnej úpravy zákazu štátnej pomoci sú členské štáty, ktoré môžu ovplyvňovať hospodárske subjekty. Táto oblasť si vyžaduje osobitnú pozornosť aj vzhľadom na znepokojujúce tendencie extenzívneho výkladu pojmu služby všeobecného hospodárskeho záujmu rozširujúceho jeho diapazón aj na samo verejné obstarávanie. Práve táto interpretácia by v konečnom dôsledku mohla viesť k vyňatiu najmä moderných foriem verejného obstarávania nielen z dopadu ustanovení o zákaze štátnej pomoci, ale aj z súťažno-právneho režimu vôbec. To by mohlo privodiť nielen nepriaznivý vplyv na súťaž na trhoch verejného obstarávania, ale aj kontraproduktívne výsledky pre samo verejné obstarávanie.

Právne postavenie stálych rozhodcovských súdov v Slovenskej republike

Pavol Kubiček

Prológ

Písať príspevok do zborníka, ktorý má byť poctou profesorovi J. Klimkovi znamená pre mňa osobne ponoriť sa do spomienok približne pred päťdesiatimi rokmi, keď som absolvoval svoju prvú skúšku na Právnickej fakulte UK. Pán profesor Klimko sa tejto skúšky zúčastňoval ako mladý asistent a keď videl, že študenti majú veľkú trému, usiloval sa navodiť priateľskú atmosféru – veď sa blížili vianočné sviatky, tak ako teraz, keď píšem túto spomienku. To bolo moje prvé stretnutie s našim pánom profesorom. Potom nasledovali ďalšie stretnutia v rôznych pozíciách až po obdobie, keď sme boli obaja prodekanmi. Pán profesor ma vtedy, ako mladšieho kolegu nabádal, aby som bral veci s nadhľadom, lebo v histórii sa už vyskytli ťažšie situácie, ako je tá ktorú práve riešime. To je len niekoľko momentov z mojej spolupráce s profesorom Klimkom a život to zariadil tak, že ja, jeho študent som dovŕšil sedemdesiat rokov veku a pán profesor sa s nami navzájom rozlúčil.

Abstrakt: Súčasné obdobie je charakteristické vydávaním množstva právnych predpisov, ktoré sú navyše viac krát novelizované. Udržať si prehľad a sledovať vývoj konkrétnej právnej úpravy napr. rozhodcovského konania a v jeho rámci stálych rozhodcovských súdov je potom náročné. Tento príspevok umožní čitateľovi stručný pohľad na analyzované inštitúty a oboznámi ho so závermi, ku ktorým autor dospel.

Kľúčové slová: Stály rozhodcovský súd, rozhodcovské konanie, obchodná arbitráž.

Spomíname na pána profesora Klimka, ktorý svoj vedecký potenciál zasvätil histórii a tak som uvažoval o inštitúte, ktorý by som mohol priblížiť čitateľovi z hľadiska historického tak, aby tento príspevok nebol príliš dlhý a neunavoval pozornosť čitateľa. Vybral som si stále rozhodcovské súdy, ale iba ich najnovšiu históriu, ktorá sa datuje približne pred 70. rokmi, keď sa v bývalom Československu etablovalo rozhodcovské konanie ako možná alternatíva riešenia sporov oproti všeobecným súdom. Stály Rozhodcovský súd Československej obchodnej a priemyselnej komory bol založený 27. mája 1949. Túto možnosť rozhodovania sporov si mohli vybrať sporové strany v prípadoch, ak jedna z nich mala bydlisko, alebo sídlo v zahraničí. Rozhodcovský súd so sídlom v Prahe si vybudoval dobré renomé a úspešne konkuroval obdobným inštitúciám v zahraničí. Na túto tradíciu nadviazali aj nástupnícke štáty Česká a Slovenská republika pri budovaní obchodných komôr a ich rozhodcovských súdov. Pripomínam, že ide o vytvorenie stálych rozhodcovských súdov, ktoré sú ústrednou témou tohto príspevku.

Pre lepšie pochopenie analyzovaného problému uvádzam niektoré základné pojmy. Predovšetkým je to pojem rozhodcovské konanie. Približne pred 60-timi rokmi bola publikovaná práca renomovaného praktika a pedagóga E. Singera, v ktorej sa zmieňuje aj o rozhodcovskom konaní, tzv. obchodnej arbitráži. Podľa jeho názoru o rozhodcovskom konaní hovoríme všade tam, kde súkromná vôľa strán zveňuje spornú vec na prerokovanie a rozhodovanie určitým osobám, alebo laickým inštitúciám a takto ich odníma štátnym súdom.¹ Vymedzenie rozhodcovského konania bolo jednoznačné tým, že sa jednalo:

- o obchodné záležitosti,
- právna úprava sa vzťahovala na organizácie zahraničného obchodu, ktoré obchodovali s vtedajšou kapitalistickou cudzinou, resp. to mohli byť subjekty sídliace v kapitalistickej cudzine, ktoré si vybrali na rozhodnutie sporu „Rozhodčí soud čsl. Obchodní a průmyslové komory“.

Novšie môžeme uviesť definíciu rozhodcovského konania ako dobrovoľné postúpenie riešenia sporu neutrálnej tretej strane, rozhodcom či rozhodcovskému súdu /t.j. súkromným osobám či neštátnej inštitúcii/, ktorá vydá po vykonanom konaní záväzné a vykonateľné rozhodnutie.²

Použitie pojmu „rozhodcovské konanie“ považujem za problematické vo vzťahu k spotrebiteľskému rozhodcovskému konaniu – chýba základný predpoklad – rovnoprávne postavenie strán. Toho si boli vedomí aj samotní tvorcovia zákona o spotrebiteľskom rozhodcovskom konaní.³ Ďalej je to „rozhodcovské konanie“ v prípadoch, ak sú použité formuláre zmlúv, kde sa nachádza rozhodcovská doložka v prospech rozhodcovského súdu, ktorý zriaďuje zmluvná strana.⁴ Podobne treba zaujať kritické stanovisko, z tohto pohľadu, aj voči subjektom, ktoré môžeme zaradiť do kategórie občianskych združení /spolky, zväzy, spoločnosti.../, ktoré chcú zriaďovať stále rozhodcovské súdy, hoci ich základná činnosť je orientovaná úplne iným smerom, napr. na šport, poľovníctvo atď. Vyššie uvedené príklady slúžia autorovi na upozornenie, aké dôležité je vymedziť čo je rozhodcovské konanie /obchodná arbitráž/ a čo teda má byť predmetom úpravy zákona o rozhodcovskom konaní, včítane odpovede na otázku, kto môže zriaďovať stály rozhodcovský súd.

Súčasná právna úprava vymedzuje základné inštitúty rozhodcovského konania.⁵ Predovšetkým vymedzuje okruh sporov, ktoré je možné riešiť v rozhodcovskom

¹ SINGER, Erik. *Právo v zahraničnom obchodu*. Praha: Orbis, 1960, s. 409.

² ROZEHNALOVÁ, Nadežda. *Rozhodčí řízení v mezinárodním a vnitrostátním obchodním styku*. 3. aktualizované vyd. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2013. s. 57.

³ HUČKOVÁ, Regina. *Rozhodcovské konanie*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2013, s. 174.

⁴ Pozri odkaz k poznámke v § 12 ods. 1 zákona č. 244/2002 Z. z. o rozhodcovskom konaní, a to odkaz na § 90 zák. č. 492/2009 Z. z. o platobných službách a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov.

⁵ Zákon č. 244/2002 Z. z. o rozhodcovskom konaní v znení neskorších zmien a doplnkov.

konaní. Sú to spory, ktoré vznikli z tuzemských a z medzinárodných obchodnoprávnych a občianskoprávnych vzťahov, ak je miesto rozhodcovského konania v Slovenskej republike. V súčasnosti sa teda predmetná právna úprava vzťahuje na vnútroštátne aj medzinárodné spory. Základom na to, aby sme mohli využiť tento alternatívny spôsob riešenia sporov je rozhodcovská zmluva, ktorá môže mať formu osobitnej zmluvy alebo formu rozhodcovskej doložky k zmluve. Jej obsahom je dohoda medzi zmluvnými stranami o tom, že určené spory budú rozhodnuté v rozhodcovskom konaní. Nasleduje otázka, kto takto určené spory bude rozhodovať? Zákonodarcia umožňuje, aby rozhodcom mohla byť každá fyzická osoba, na ktorej sa zmluvné strany dohodnú, ak je plnoletá, spôsobilá na právne úkony, je bezúhonná a ak iný predpis alebo zákon o rozhodcovskom konaní neustanovuje inak. Osobitné postavenie v rozhodcovskom konaní zaujímajú stále rozhodcovské súdy, ktorých postavenie je ťažiskom tohto príspevku.

Ako už bolo uvedené, v podmienkach Slovenskej republiky vznikla Slovenská obchodná a priemyselná komora a jej stály rozhodcovský súd. Z legislatívneho hľadiska bol prijatý zákon č. 218/1996 Z. z. o rozhodcovskom konaní, ktorým si Slovenská republika etablovala novú právnu úpravu, rozdielnu od právnej úpravy v Českej republike. Novým zákonom bol zrušený zákon č. 98/1963 Zb. o rozhodcovskom konaní v medzinárodnom obchodnom styku a o výkone rozhodcovských rozhodnutí. Účelom tohto zákona, v zmysle § 1 zákona č. 98/1963 Zb. bolo, aby rozhodcovské konanie uľahčilo rozvoj a priebeh medzinárodných obchodných stykov. Malo umožniť účastníkom medzinárodného obchodného styku rýchle, pružné a odborným požiadavkám zodpovedajúce riešenie sporov. Na dosiahnutie tohto účelu sa súčasne zabezpečoval aj výkon rozhodcovských rozhodnutí vydaných v rozhodcovskom konaní. K tomu treba pripomenúť, že v § 8 ods. 2 zákona č. 98/1963 Zb. bola formulácia, že zriadenie stálych rozhodcovských súdov upravujú osobitné predpisy.

Právna úprava v zákone č. 218/1996 Zb. už ustupuje od termínu medzinárodný obchodný styk. Rozširuje možnosť využitia rozhodcovského konania aj na tuzemské spory s tým, že v zákone ponecháva piatu časť s názvom „Osobitné ustanovenia pre spory, ktoré vznikli v medzinárodnom obchode“. Pozorujeme tu teda tendenciu univerzálneho použitia právnej úpravy rozhodcovského konania pre rozhodovanie vnútroštátnych sporov a sporov s cudzím prvkom. Pokiaľ sa týka právnej úpravy postavenia stálych rozhodcovských súdov v § 8 ods. 1 zákona č. 218/1996 Zb. bola použitá dikcia právnické osoby môžu na základe zákona zriadiť a na svoje náklady udržiavať stále rozhodcovské súdy. V poznámke k tomuto ustanoveniu sa ako príklad uvádzajú: § 16 zákona č. 9/92 Zb. o obchodných a priemyselných komorách, § 28 zákona č. 229/1992 Zb. o komoditných burzách, § 30 zákona č. 214/1992 Zb. o burze cenných papierov, § 3 zákona č. 30/1992 Zb. o Slovenskej poľnohospodárskej a potravinárskej komore. K tomu možno len pripomenúť, že uvádzanie burzových súdov v tejto súvislosti nie je celkom presné – burzové súdy sú určené na

riešenie sporov z burzových obchodov v súlade so štatútom burzy – nemajú teda univerzálny dopad na riešenie sporov v rozhodcovskom konaní.⁶

V ďalšej etape bol prijatý zákon č. 244/2002 Z. z. o rozhodcovskom konaní, ktorý v § 1 ods. 1 zákona používa formuláciu, že tento zákon upravuje rozhodovanie majetkových sporov vzniknutých z tuzemských a z medzinárodných obchodnoprávných a občianskoprávných vzťahov, ak je miesto rozhodcovského konania v Slovenskej republike. Zároveň zákon upravuje uznanie a výkon tuzemských a cudzích rozhodcovských rozhodnutí na území Slovenskej republiky. Turbulentný vývoj vznikol v súvislosti s § 12 ods. 1 zákona č. 244/2002 Z. z., ktorý upravuje postavenie stálych rozhodcovských súdov. V zmysle citovaného ustanovenia mohla právnická osoba na základe tohto zákona a na svoje náklady zriadiť a udržiavať stály rozhodcovský súd.

Táto právna úprava priniesla jednu zo základných zmien, ktorá významným spôsobom narušila tradičnú koncepciu rozhodcovského konania tým, že umožnila zriaďovanie stálych rozhodcovských súdov právnickými osobami bez toho, aby tieto právnické osoby bližšie špecifikovala. Legálnu definíciu právnickej osoby obsahuje § 18 ods. 2 Občianskeho zákonníka. V súlade s týmto ustanovením sú právnickými osobami: a/ združenie fyzických alebo právnických osôb, b/ účelové združenie majetku, c/ jednotky územnej samosprávy, d/ iné subjekty o ktorých to ustanovuje zákon. Takto pripravený návrh zákona bol od začiatku predmetom kritiky odbornej verejnosti pre jeho neurčitost'. Dalo sa predvídať zneužitie rozhodcovského konania a stálych rozhodcovských súdov na nekalé praktiky. To následne potvrdila aj prax. V Slovenskej republike bolo založených niekoľko desiatok stálych rozhodcovských súdov. Niektoré z nich nevykonávali žiadnu činnosť, iné dokonca svojimi praktikami znižovali dôveru v rozhodcovské súdnictvo ako také a zvlášť postavenie stálych rozhodcovských súdov.

V odbornej verejnosti vzbudila pozornosť príprava novely zákona č. 244/2002 Z. z. v znení neskorších zmien a doplnkov. V tejto novele už boli navrhované koncepčné zmeny, ktoré by mohli ohroziť samotnú podstatu právnej úpravy tradičného rozhodcovského konania /obchodnej arbitráže/. Návrh novely, tak ako bol pripravený v roku 2010 bol v rozpore s medzinárodnými zmluvami, ktoré sa týkajú rozhodcovského konania a ktorými je Slovenská republika viazaná. Prijatie takto navrhovanej novely by zároveň skomplikovalo spoluprácu s Medzinárodnou obchodnou komorou v Paríži a jej stálym rozhodcovským súdom. Tento návrh novely nerozlišoval medzi tradičným rozhodcovským konaním /obchodnou arbitrážou/ a rozhodcovským konaním pod dohľadom Ministerstva spravodlivosti SR. Podobne na jednej strane nerozlišoval medzi Slovenskou obchodnou a priemyselnou komorou ako verejnoprávnou inštitúciou, zriadenou na základe zákona na podporu podnikania a jej stálym rozhodcovským súdom, ktorý má rozhodovať spory medzi podnikateľskými subjektmi /domácimi a zahraničnými/ pričom garantom kvality

⁶ Pozri napr.: BENEŠ, Václav – MUSÍLEK, Petr. *Burzy a burzovní obchody*. Informatorium: Praha, 1991, s. 86 a nasl.

výberu rozhodcov a rozhodovania je táto komora. Na druhej strane nerobil rozdiel medzi právnickými osobami, ktoré zriaďovali rozhodcovské sudy na rozhodovanie tzv. spotrebiteľských sporov, kde jednou zo strán je spotrebiteľ /občan, fyzická osoba, nepodnikateľ/, ktorý má byť osobitne chránený, teda použitie princípu ochrany tzv. slabšej strany. Za určitý pokrok v myslení možno považovať to, že bol vzatý do úvahy rozdiel medzi tradičným rozhodcovským konaním a konaním v spotrebiteľských sporoch, kde bola prijatá osobitná právna úprava.⁷

Epilóg

Nedarí sa dosiahnuť pokrok v otázke, kto môže zriaďovať stále rozhodcovské sudy. Za úspech možno považovať, že už to nie je každá právnická osoba. Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že je to hra so slovíčkami, ktorá nemá významný dopad na právnu prax. V záplave právnych predpisov, niektorí už používajú termín inflácia, či hyperinflácia právnych predpisov by sa mohlo zdať, že takéto „slovíčkarenie“ nemá väčší význam. Ale právo je o slovách, o právnej terminológii. Pokiaľ označujeme subjekty, ktoré môžu zriaďovať stále rozhodcovské sudy, sú to subjekty, ktoré nadobúdajú kompetenciu zriaďiť inštitúciu, ktorá nahrádza všeobecný súd a to je, domnievam sa, kompetencia zásadného charakteru.

Pokiaľ stručne rekapitulujeme právnu úpravu stálych rozhodcovských súdov v Slovenskej republike dospejeme k nasledovnému prehľadu:

- v § 8 ods. 1 zákona č. 218/1996 Zb. bola použitá formulácia, že právnické osoby môžu na základe zákona zriaďiť a na svoje náklady udržiavať stále rozhodcovské sudy,

- v § 12 ods. 1 zákona č. 244/2002 Z. z. právnická osoba mohla na základe tohto zákona a na svoje náklady zriaďiť a udržiavať stály rozhodcovský súd,

- v § 12 ods. 1 zákona č. 244/2002 Z. z. po novele zákonom č. 336/2014 Z. z. bol text, že zriaďovateľom stáleho rozhodcovského súdu môže byť len záujmové združenie právnických osôb, národný športový zväz, Slovenský olympijský výbor, Slovenský paraolympijský výbor alebo komora zriadená zákonom,

- v § 12 ods. 1 zákona č. 244/2002 Z. z. po novele zákonom č. 125/2016 Z. z. bol z textu vypustený pojem „záujmové združenie právnických osôb“,

- v § 12 ods. 1 zákona č. 244/2002 Z. z. po novelách zákonom 373/2018 Z. z. a zákonom č. 310/2019 Z. z. máme formuláciu, že zriaďovateľom stáleho rozhodcovského súdu so sídlom na území Slovenskej republiky môže byť len Slovenský olympijský a športový výbor, národný športový zväz, alebo komora zriadená zákonom. Právnická osoba je povinná na svoje náklady zriaďiť a udržiavať stály rozhodcovský súd, ak to ustanovujú osobitné predpisy.

⁷ Zákon č. 335/2014 Z. z. o spotrebiteľskom rozhodcovskom konaní.

Takýto vývoj naznačuje, že experimentovanie s množstvom subjektov, ktoré by mohli zriaďovať stále rozhodcovské súdy nemá opodstatnenie. Ťažko by sme niečo obdobné našli aj v právnych úpravách okolitých štátov.⁸ Tieto úvahy vedú k záveru, že ak stále rozhodcovské súdy majú byť alternatívou všeobecných súdov, môžu byť zriaďované len osobitným zákonom alebo len vtedy, keď ich zriadenie iný zákon výslovne umožňuje. Navyše stály rozhodcovský súd by nemal nahrádzať riešenie sporov v spolkovej sfére, kde postačuje komisia /prípadne iný orgán/ na riešenie vnútorných sporov v rámci spolku.

Prax potvrdila, že v podmienkach Slovenskej republiky je otvorenie možnosti zakladať stále rozhodcovské súdy širšiemu okruhu subjektov rizikové. Cesta k obnoveniu dôveryhodnosti stálych rozhodcovských súdov nebude jednoduchá. Najmä keď berieme do úvahy fakt, že postavenie si stály rozhodcovský súd buduje svojou dlhoročnou, kvalitnou rozhodovacou činnosťou. Experimentovanie s touto právnou úpravou neprispieva k jej dobrému menu nielen z hľadiska vnútroštátneho ale i medzinárodného.

⁸ BĚLOHLÁVEK, Alexander. *J. Rozhodčí řízení v zemích Evropy*. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2012, 1776 s.

Výnimočné stavy v kĺzavej dobe histórie

Ján Svák

Advokát stvárnený Michaelom Keatonom vo filme „*Aká je cena života*“¹ sa dobrovoľne podujal na vyčíslenie (v dolároch) ceny ľudského života pre účely odškodnenia pozostalých obetí leteckých útokov na USA 11. septembra 2001. Výnimočnosť každého človeka ho postavila pred neriešiteľnú úlohu, ale právnici pojem neriešiteľnosť museli zo svojho slovníka už dávno vylúčiť. Výnimočnosť človeka a neoceniteľnosť ľudského života je aj tou zlatou nitkou, ktorú som hľadal medzi pánom profesorom Jozefom Klimkom a výnimočným stavom s derogáciou ľudských práv vyhláseným v dôsledku pandémie COVID-19. Ľudské práva sa totiž stali odbornou témou môjho akademického života a profesor Klimko mi k nemu otvoril dvere a podržal mi ich pootvorené aj v časoch, keď sa predo mnou zatvárali.

Začalo to na konci 70-tych rokov, keď ešte prednášky zaplňali magickú aulu našej *alma mater* do posledného miesta. Na prvých prednáškach ma udivila elegancia a šarm troch vitálnych docentov J. Klimka, J. Prusáka a P. Blahu (nesmiem tu zabudnúť na štvrtého dôležitého človeka, ktorý začínal v tom čase ako odborný asistent na katedre teórie štátu a práva, a to odo mňa len o niečo staršieho P. Holländera a jeho nekonvenčného vedenia seminárov z právnej teórie), ktorých kultivované vystupovanie automaticky urobilo vzor pre moju životnú kariéru. Nie trestné právo či rodinné ale história a teória predznamovali moju odbornú orientáciu.

Reálnejšie sa začali moje sny naplňovať, keď som sa v rozmare (neuvedomujúc si dôsledky) na internáte stavil s mojimi spolužiakmi, že sa zapojím do Študentskej vedeckej odbornej činnosti v geometrickom rade v prvom ročníku s jednou prácou, v druhom s dvomi a v treťom s tromi. Podmienka bola, že buď s každou vyhrám fakultné kolo alebo aspoň postúpim do celoštátneho finále. K zapojeniu do ŠVOČ v prvom ročníku bol potrebný školiťel a pri mojej voľbe vo výbere nebol nikto iný ako uvedená štvorica výnimočných ľudí. Rozhodol som sa, že kritérium výberu bude prvé stretnutie. Čakal som bez dychu vo vestibule na toho, kto vojde ako prvý. Bol to pán profesor Klimko a dohodli sme sa ešte na chodbe na prvej konzultácii. Na nej s jemne zdvihnutým obočím (pre neho tak typickým skúmaným pohľadom) len tak mimochodom povedal „...a čo tak stredovek?“ A prečo vlastne nie. Hneď som zamieril do prvého kníhkupectva a kúpil si knihu Arona Gureviča: *Kategorie středověké kultury*.² Svet som začal vnímať očami stredovekého človeka. Od poddaného som prešiel k panovníkom a asi tiež nie náhodou ma v študentskej kantíne na Mlynoch oslovil Ondrej R. Halaga, ktorého zaujala práve Gurevičova kniha v mojich rukách. Presedeli sme celý večer a o týždeň som do svojho plachtinského rodiska dostal poštou takmer

¹ Režisérka Sara Colangelo nakrútila tento film v roku 2020 podľa skutočnej udalosti.

² GUREVIČ, Aron Jakovlevič. *Kategorie středověké kultury*. Praha: Mladá fronta, 1978, 286 s.

neviditeľnú (strojopisom pretlačenú cez asi desiatky kopirákov) kópiu rukopisu *Acta iudiciaria civitatis Cassoviensis 1393-1405*.

S takouto výzbrojou som prišiel na druhú konzultáciu s pánom profesorom Klimkom a pri odchode som mal na papieriku napísanú tému mojej ŠVOČ o vplyve *Corona regni Hungariae* na princíp nescudziteľnosti kráľovského majetku vo všeobecnosti. Na tretej konzultácii už mal na stole moju prácu a na titulnej strane bola napísaná adresa pána docenta Jozefa Karpata³ na Flöglovej ulici s doporučením, aby ma prijal a láskavo si prečítal moju Švočku. Sporadické stretnutia s p. O. R. Halagom, J. Karpatom a oveľa častejšie s pánom profesorom Klimkom ma doviedli k napísaniu mojej diplomovej práce na tému *Právnohistorické aspekty mongolských nájazdov v lokalitách stredového Uhorska*. Po jej obhájení mi pán profesor Klimko ponúkol miesto asistenta na katedre dejín štátu a práva a asi po mesiaci mi s pohnutím, ktoré bolo vidieť na inak jeho „kamennej“ tvári oznámil, že kvôli životopisu môjho otca (nie nepodobného životopisom O. R. Halagu a J. Karpata) mi komunistickej ústredňa na právnickej fakulte odporučila aby som sa uchádzal o miesto právnika v Jednote Modrý Kameň. Tak skončila moja právnohistorická anabáza nie však súkromné stretnutia s pánom profesorom Klimkom.

Pán profesor Klimko si pozýval päť-šesť študentov na občasnú spoločnú večeru (pripravovala ich osobne jeho šarmantná manželka Hanka) na Novosvetskú ulicu, ktorá otvárala cestu na Slavín. Bol vždy zapnutý televízor naladený nonstop na ÓRF 2 a kúsok od jedáľenského stola bol pracovný stôl preplnený otvorenými knihami a papierovými dokumentami. Pán profesor Klimko k tomu ospravedlňujúco dodal, že keď napíše tento článok či dopíše knihu tak na ňom urobí poriadok. To sa však zrejme nestalo.

Po skončení školy sa moje stretnutia s pánom profesorom Klimkom odvíjali od náhody, až do doby, keď Janko Čarnogurský neprišiel za ním s myšlienkou založenia súkromnej univerzity. Večere na Novosvetskej ulici sme zamenili za obedy na ambasáde vo Viedni, kde sa osnovali myšlienky Bratislavskej vysokej školy práva. Konflikt záujmov mu bránil, aby sa stal jej prvým rektorom. Po ukončení diplomatickej misie sa stal druhým rektorom a práve mne odovzdával rektorskú štafetu s gráciou hodnou len výnimočných ľudí. Aj tu povedal pár viet s mierne konšpiratívnym ale hlboko utajeným významom a šibalským úsmevom. Ten ho neprestal opúšťať ani pri stretnutiach, keď už bol cítiť mrazivý chlad prelomu rokov 2019-2020. Tak mi ostane jeho obraz vrytý do pamäti a nemôžem ho opomenúť ani teraz, keď som odovzdal rukopis môjho príspevku do pripravovanej knihy- *homage prof. Jaskiernia*.⁴ V ňom sa zamýšľam práve nad hodnotou ľudského života v čase vojnovnej medicíny v dôsledku pandémie COVID-19. Práve osobnosť prof. J. Klimka a jeho výnimočnosť by mali byť na miske váh pri rozhodnutiach, keď ide o život človeka.

³ KARPAT, Jozef. *Corona regni Hungariae v dobe Árpádovskej*. Bratislava, 1937, 93 s.

⁴ SVÁK, Ján. Derogation from human rights as a challenge to protect the life of society. Manuscript.

Ochrana života človeka a celej spoločnosti je legitímnym cieľom pre derogáciu ľudských práv v čase, keď je slovami čl. 15 Dohovoru o ochrane ľudských práv a základných slobôd („Dohovor“) *„vojna alebo akékoľvek iné verejné ohrozenie štátnej existencie“*. Krajným opatrením je na vnútroštátnej úrovni aktivácia „ústavy do nepohody.“ V prípade Slovenska je to ústavný zákon č. 227/2002 Z. z. o bezpečnosti štátu v čase vojny, vojnového stavu, výnimočného stavu a núdzového stavu v znení neskorších zmien („ústavný zákon o bezpečnosti štátu“). Ústavnosť vyhlásenia výnimočného stavu alebo núdzového stavu podlieha v zmysle čl. 129 ods. 6 Ústavy SR preskúmvacej právomoci Ústavného súdu SR, ktorý rozhoduje o tom, že či nielen jeho vyhlásenie ale aj naň nadväzujúce ďalšie rozhodnutia boli vydané v súlade s ústavou alebo s ústavným zákonom.

Malé skúsenosti na Slovensku s vyhlasovaním výnimočných stavov (pred pandémiou COVID-19 to bolo len raz z dôvodu ohrozenia zdravotnej starostlivosti zo strany lekárov protestujúcich kvôli zlým pracovným podmienkam aj z hľadiska oceňovania ich práce⁵) nás nútia pozeráť nielen do našej histórie ale aj do histórie kultúrne a civilizačne nám blízkych krajín, pričom prirodzeným spojivkom nám môže byť aktuálne členstvo v nadštátnych organizáciách. Primárnymi kritériami pri výbere takejto nadštátnej organizácie je potom jej vecné zameranie a autorita jej rozhodnutí. Po aplikácii týchto kritérií sa potom výber spravidla ustáli na Rade Európy, ktorej definičným znakom je ochrana ľudských práv a rozhodnutia Európskeho súdu pre ľudské práva („ESLP“) sú prameňom slovenského ústavného práva porovnateľným s rozhodnutiami Ústavného súdu SR. Navyše čl. 15 Dohovoru je komparovateľný s čl. 51 ods. 2 Ústavy, ktorý je blanketovou normou pre vydanie ústavného zákona o bezpečnosti štátu. Inými slovami judikatúra ESLP k čl. 15 Dohovoru je súčasťou ústavných prameňov pre derogáciu ľudských práv aktivovaním ústavného zákona o bezpečnosti štátu. Ústavný súd SR preto pri preskúmvaní ústavnosti vyhlásenia výnimočného stavu, resp. núdzového stavu ako aj opatrení prijatých na základe a v rámci neho sa bude riadiť jednak vlastnými rozhodnutiami prijatými v tejto oblasti v minulosti a jednak judikatúrou ESLP k čl. 15 Dohovoru.

Dohovor prijali zakladajúce štáty Rady Európy, krátko po vojne s primárnym cieľom, aby sa nezopakovali hrôzy 2. svetovej vojny spojené s masovým porušovaním ľudských práv.⁶ Z prípravných dokumentov (*travaux preparatoires*) je zrejmé, že pripustili derogáciu ľudských práv

- a) počas vojny, avšak s výnimkou
 - práva na život s výnimkou úmrtí spôsobených dovoľenými vojnovými činmi,
 - zákazu mučenia,

⁵ Blížšie KÁČER, Marek. Na okraji krajnej núdze: O prepisovaní zákonov počas ich aplikácie. Praha: Leges, 2015, 144 s.

⁶ K tomu pozri Travaux preparatoires de l'article 15 de la Convention européenne des Droits de l'Homme. Dostupné na internete: <[https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/Travaux/ECHRTravaux-ART15-CDH\(77\)5-BIL1338902.pdf](https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/Travaux/ECHRTravaux-ART15-CDH(77)5-BIL1338902.pdf)>.

- zákazu otroctva a nevoľníctva a
 - princípov nullum crimen et nulla poena sine lege,
- b) mimo vojny len vtedy, ak by išlo o „iné verejné ohrozenie štátnej existencie“, pričom vylúčili zásahy do ľudských práv motivované zásahom do základných demokratických práv, napríklad v súvislosti s potlačením masových nepokojov odrážajúcich nespokojnosť obyvateľov s úrovňou demokracie a právneho štátu, čo naposledy v plnej miere preukázal aj ESELP pri preskúvaní odôvodnenosti vyhlásenia núdzového stavu v dôsledku masových demonštrácií v hlavnom meste Arménska Jerevane po údajne zmanipulovaných prezidentských voľbách v roku 2008.⁷

Historickou skutočnosťou je, že vôbec prvé meritórne rozhodnutie ESELP 1. júla 1961 bolo prijaté práve na základe spochybnenia odôvodnenosti aktivácie čl. 15 Dohovoru v prípade *Lawless proti Írsku* (3) (č. 332/57). Sťažovateľ bol v rámci protiteroristických opatrení proti aktivitám Írskej republikánskej armády („IRA“) zadržaný a pozbavený osobnej slobody bez rozhodnutia súdu v rozpore s čl. 5 Dohovoru. Pre ďalší vývoj judikatúry ESELP bolo toto rozhodnutie kľúčové z dôvodu

- **všeobecného** vplyvu na rozsah preskúmavacej právomoci ESELP konštituovaním princípu „*marge d'appréciation*“, ktorým ponecháva štátom určitý priestor voľnej úvahy pri prijímaní rozhodnutí zasahujúcich do oblastí chránených Dohovorom čo *in concreto* znamenalo v tomto prípade voľnú úvahu štátu o tom či verejné ohrozenie štátu dosiahlo takú intenzitu, že si už vyžaduje postup podľa čl. 15 Dohovoru,
- **konkrétneho** vymedzenia podmienok pre aplikáciu čl. 15 Dohovoru.

Pri určovaní podmienok pre aplikáciu čl. 15 Dohovoru musel ESELP predovšetkým vymedziť pojem „verejné ohrozenie štátnej existencie“. Napriek tomu, že sa uvádza výslovne existencia „štátu“ tak sa nemyslia pod pojmom „štátu“ orgány verejnej moci v štáte, resp. budovy v ktorých tieto orgány vykonávajú svoju činnosť. Ide o hrozbu vzniku vážnych materiálnych škôd a hlavne ohrozenia života a zdravia obyvateľov štátu. Vo francúzskom origináli Dohovoru sa hovorí o možnosti odstúpenia od Dohovoru „*en cas d'autre danger public menaçant la vie de la nation*“, teda v prípade ohrození života národa. V tomto duchu interpretácie sa vydala aj Európska komisia pre ľudské práva, ktorá v prípade *Lawless* (č. 3) ju vymedzila ako „*výnimočnú alebo núdzovú situáciu, ktorá má vplyv na celú populáciu a predstavuje hrozbu pre organizovaný život spoločnosti, z ktorej sa štát skladá*“. Z takto vymedzenej definície je potom možné vychádzať aj pri hodnotení nebezpečenstva, ktoré hrozí spoločnosti v štáte či už v dôsledku aktivít ľudí alebo následkom prírodných katastrof, resp. katastrof spojených s produkciou človeka ako je napríklad výbuch v jadrovej elektrárni. Na základe tejto definície a pri aplikovaní na prípad *Lawless* (č. 3) mohla Európska komisia pre ľudské práva za reálne nebezpečenstvo považovať

⁷ Pozri k tomu rozhodnutia Európskeho súdu pre ľudské práva vo veciach *Dareskizb Ltd. proti Arménsku*, sťažnosť č. 61737/08, zo dňa 21. septembra 2021 a *Barseghyan proti Arménsku*, sťažnosť č. 17804/09, zo 21. septembra 2021.

- existenciu ilegálnej tajnej armády vykonávajúcej protištátnu činnosť, ktorá k tomu využíva aj reálne násilie a nielen hrozbu jeho použitia,
- pôsobenie tejto armády v exteritoriálnom priestore štátu čo môže ohroziť priateľské vzťahy so susednými štátmi,
- trvalého rastu teroristických aktivít, ktoré alarmujúco narástli od jesene 1956 a v prvej polovici roka 1957.

Terorizmus sa následne stal častým dôvodom pre aktiváciu čl. 15 Dohovoru aj na území iných štátov, najmä Spojeného kráľovstva a naposledy v roku 2015 vo Francúzsku.⁸ Po leteckom útoku na USA v roku 2001 dokonca americký prezident G. Bush jr. vyhlásil teroristom priamo vojnu.

V historickom evolučnom vývoji bol pre rozvinutie definície „verejného ohrozenia štátnej existencie“ dôležitý vojenský puč v Grécku v druhej polovici 60-ych rokov. Armáda, ktorá sa ujala vlády nielenže vyhlásila výnimočný stav ale požiadala aj generálneho tajomníka Rady Európy o zaregistrovanie odstúpenia od Dohovoru na základe čl. 15 Dohovoru. Na základe sťažností podaných Dánskom, Nórskom a Švédskom (č. 3321/67, 3322/67 a 3323/67) dňa 20. septembra 1967 a neskôr aj Holandska (č. 3344/67) podala v novembri 1969 Európska komisia pre ľudské práva správu o tzv. *Gréckom prípade (L'Affaire Grecque)*. Vo svojom stanovisku nepovažovala derogáciu čl. 15 Dohovoru za právne obhájitelnú (v tomto smere išlo o výnimočné rozhodnutie, ktoré zopakoval ESEP až pri vyššie uvádzanom výnimočnom stave vyhlásenom v Arménsku v súvislosti s ozbrojeným potlačením nepokojov po údajne zmanipulovaných prezidentských voľbách) a pristúpila aj k vymedzeniu základných východísk (kritérií), ktoré musia byť naplnené, aby štrasburské orgány ochrany práva mohli konštatovať, že boli naplnené podmienky vyžadované pre postup podľa čl. 15 Dohovoru. V zmysle týchto požiadaviek možno k derogácii ľudských práv v zmysle čl. 15 Dohovoru pristúpiť vtedy, ak verejné ohrozenie štátnej existencie

- a) je aktuálne, resp. bezprostredné,
- b) sa týka celého územia štátu,
- c) ohrozuje život celej spoločnosti,
- d) má výnimočný charakter z hľadiska použitia opatrení zasahujúcich do práv chránených Dohovorom.

Pre ďalší vývoj judikatúry ESEP k čl. 15 Dohovoru bol významný konflikt v Severnom Írsku, ktorý trval v rôznej intenzite opäť od konca 60. rokov do konca storočia (obvyčajne sa za jej ukončenie považuje podpísanie dohôd upravujúcich vzťahy medzi Spojeným kráľovstvom, Írskom a Severným Írskom dňa 10. apríla 1998 na Veľký piatok v Belfaste a preto je známa aj pod označením Veľkopiatočková

⁸ Vyhláseniu výnimočného stavu a derogácii ľudských práv na základe čl. 15 Dohovoru predchádzal teroristický útok na redakciu novín Charlie Hebdo. Jednotlivý a izolovaný teroristický útok by ešte nelegitimoval vyhlásenie výnimočného stavu, avšak následne po tomto útoku došlo aj k ďalším teroristickým útokom v Nice a v strednom Francúzsku, čo už nasvedčovalo tomu, že teroristická hrozba mala vo Francúzsku dlhotrvajúcejší charakter. Navyše Francúzsko bolo v tom čase zapojené aj do vojny proti Islamskému štátu a na území Francúzska žije veľmi početná moslimská komunita, z ktorej odchádzalo do Sýrie na obranu Islamského štátu mnoho dobrovoľníkov.

dohoda, resp. Belfastská dohoda) Vo svojej podstate ústavnoprávny konflikt mal aj výrazný etnický a náboženský kontext. Veľmi zjednodušene časť obyvateľov Severného Írska sa považuje za Britov a protestantov presadzujúcich zotrvanie v Spojenom kráľovstve a druhá časť sa považuje za Írov a katolíkov, pričom presadzuje pripojenie k Írsku. Problémom je, že do tohoto konfliktu sú zapojené aj ilegálne polovojské jednotky, z ktorých najväčšie nebezpečenstvo pre „štátnu existenciu“ predstavovala IRA využívajúca teroristické akcie. Spojené kráľovstvo prijalo viaceré opatrenia v boji proti tomuto terorizmu, ktoré zasahovali do osobnej slobody jednotlivcov a zároveň odôvodňovali požiadavku derogácie týchto práv podľa čl. 15 Dohovoru. K ich spochybneniu smerovali sťažnosti proti Spojenému kráľovstvu, ktoré síce nerozvinuli základné východiská (princípy) posudzovania existencie „verejného ohrozenia štátnej existencie“ ale boli dôležitou aplikačnou ukázkou prístupu ESLP k posudzovaniu proporcionality medzi vážnosťou bezprostredného a aktuálneho ohrozenia štátnej existencie a mierou a rozsahom zásahov do ľudských práv derogovaných na základe čl. 15 Dohovoru.

Sťažnosti ktoré namietali porušenie proporcionality možno v tomto období rozdeliť na kolektívne (štátne) a individuálne. V prvej skupine je to rozhodnutie vo veci *Írsko proti Spojenému kráľovstvu* (z 18. januára 1978, č. 5390/71), kde žalujúca vláda namietala porušenie zákazu mučenia (čl. 3 Dohovoru), práva na osobnú slobodu a spravodlivý súd (čl. 5 a 6 Dohovoru) veľkým množstvom zatknutí osôb podozrivých z teroristickej činnosti bez rozhodnutia súdu. V sťažnosti boli ako príklad uvedené zásahy do osobnej slobody konkrétnych osôb a ESLP posudzoval či Spojené kráľovstvo neprekročilo rámec voľnej úvahy daný mu čl. 15 Dohovoru a mimosúdny mimosúdny pozbavením osobnej slobody tak neprimerane zasiahlo do práva na osobnú slobodu. Osobitne žalujúca vláda namietala, že mimoriadna legislatíva umožňovala uväznenie osoby iba za účelom získania informácií o iných teroristoch bez toho, aby ona sama bola podozrivá z terorizmu. V prípade osôb podozrivých z terorizmu bola zasa väzba neprimerane predĺžovaná a zatknutia boli nasmerované len proti príslušníkom IRA a nie aj proti príslušníkom lojalistických polovojských jednotiek. Internácie bez rozhodnutia súdu navyše neboli podľa žalujúcej vlády efektívne a namiesto pribrzdzenia terorizmu mali za následok jeho zosilnenie.

V tejto súvislosti ESLP najprv len mimochodom uviedol, že v prípade *Lawless* (č. 3) Írska republika tiež pristúpila k obdobným opatreniam a Európska komisia pre ľudské práva usúdila, že tým neprekročila rámec nevyhnutnosti a následne preskúmala jednotlivé legislatívne opatrenia umožňujúce internáciu osoby bez rozhodnutia súdov. V bode 220 rozsudku k nim uviedol, že „celkové preskúmanie spornej právnej úpravy a praxe ukazuje, že sa vyvíjali smerom k väčšiemu rešpektovaniu individuálnej slobody.“ V zásade akceptoval, že „po prevzatí priamej zodpovednosti za budúcnosť provincie nemala britská vláda a parlament dostatok času na zmierňovanie účinkov legislatívnych opatrení prijatých v prvých dňoch.“ Položil si síce otázku či zmierňovanie legislatívnych možností zásahov do osobnej slobody nemalo ísť rýchlejšim tempom avšak

vzhľadom „na vážnosť krízy, ktorú v tom čase zažilo šesť provincií“ neprekročilo Spojené kráľovstvo mieru nevyhnutnosti požadovanú čl. 15 Dohovoru.

Terorizmus zo strán IRA však neutíchol ani v ďalšom období a tak Spojené kráľovstvo prijalo v roku 1984 ďalší zákon o boji proti terorizmu, ktorý umožňoval krátkodobé zadržanie osoby bez rozhodnutia súdu. Jeho aplikácia bola predmetom individuálnych sťažností najmä v prípadoch *Brogan a ostatní proti Spojenému kráľovstvu* (z 29. novembra 1988, č. 11209/84 a ďalšie) a *Brannigan a Mc Bride proti Spojenému kráľovstvu* (z 25. mája 1993, č. 14553/89 a 14554/89).

Zaujímavosťou prvého prípadu je, že svoj pôvod má v období, keď britská vláda dňa 22. augusta 1984 stiahla oznámenie o derogácii ľudských práv podľa čl. 15 Dohovoru a preto ESLP postupoval pri výklade čl. 5 Dohovoru v štandardnej rovine. Pre ESLP bolo nepochopiteľné, že žalovaná vláda odstúpila od derogácie a napriek tomu tvrdila, že práve boj proti terorizmu predstavuje „verejné ohrozenie štátnej existencie“. Bol síce pripravený posudzovať prípad ako „blízky“ prípadom, keď je aktívovaný čl. 15 Dohovoru avšak napokon v precedencnom rozhodnutí konštatoval porušenie čl. 5 ods. 3 Dohovoru, a to aj napriek tomu, že nebol porušený vnútroštátny zákon, podľa ktorého možno osobu podozrivú z účasti na teroristických činoch zadržať na počiatočné obdobie 48 hodín a následne na základe povolenia prokurátora najviac na päť dní bez rozhodnutia súdu. Podľa ESLP: „Nepochybný fakt, že zatknutie a zadržanie sťažovateľov bolo motivované legitímnym cieľom ochrany spoločnosti pred terorizmom nie je sám osebe dostatočným na zabezpečenie súladu s čl. 5 ods. 3 Dohovoru“ (bod 62 rozsudku).

Pod zrejým vplyvom rozhodnutia vo veci *Brogan a ostatní* informovalo Spojené kráľovstvo generálneho tajomníka Rady Európy v roku 1989 o využití práva na derogáciu ľudských práv podľa čl. 15 Dohovoru z dôvodu, že považuje zákonný systém zatýkania osôb podozrivých z terorizmu bez rozhodnutia súdu za nevyhnutný prostriedok v boji proti terorizmu, ktorý je trvalou hrozbou pre „štátnu existenciu“. Pri hodnotení tohoto stavu vychádzala vláda Spojeného kráľovstva z rovnakých skutočností ako v roku 1974, keď z dôvodu boja proti terorizmu aktivovala čl. 15 Dohovoru. Do hry sa tak v tomto prípade dostala citlivá otázka spojená s akýmkoľvek výnimočným stavom, a to jeho dočasnosť vyhlásenia. Sťažovatelia výslovne namietali účelovosť derogácie podľa čl. 15 Dohovoru ako reakcie vlády na rozhodnutie vo veci *Brogan*. Tento argument ESLP neuznal a uviedol, že „takýto proces nepretržitej reflexie nie je len v súlade s čl. 15 ods. 3 Dohovoru, ktorý vyžaduje neustále preskúmavanie potreby výnimočných (opatrení), ale je implicitný v samotnom pojme proporcionality“ (bod 54 rozsudku). Na základe rozsudku vo veci *Brogan a ostatní* bola vláda Spojeného kráľovstva postavená pred voľbu buď zaviesť súdnu kontrolu nad rozhodovaním o väzbe alebo postupovať podľa čl. 15 Dohovoru. Rozhodnutie vlády, že súdna kontrola rozhodovaní o väzbe by viedla k vzniku osobitných ťažkostí spojených s vyšetrovaním a stíhaním teroristických trestných činov a preto je schodnejšia cesta prostredníctvom aktivácie čl. 15 Dohovoru, v zásade ESLP akceptoval. Následne

konfrontoval mieru zásahu do práva na osobnú slobodu s cieľom, ktorý sa týmto opatrením sledoval, ako aj záruky proti možnému zneužitiu a na záver konštatoval: „Vzhľadom na povahu teroristickej hrozby v Severnom Írsku, na obmedzený rozsah derogácie a jej odôvodnenia, ako aj na existenciu základných záruk proti zneužitiu, ESLP zastáva názor, že vláda nepresiahla mieru voľnej úvahy, keď sa domnievala, že výnimka bola striktné vyžadovaná nevyhnutnosťou situácie“ (bod 66 rozsudku).

Napätá situácia v Severnom Írsku sa uvoľnila podpísaním Veľkopiatskej dohody a s ňou ustala aj teroristická činnosť IRA ale to vôbec neznamenalo, že si Spojené kráľovstvo mohlo trvalejšie „vydýchnuť“ v boji s teroristom. Už 11. septembra 2011 boli unesené štyri lietadlá nad územím USA a boli použité na teroristický útok na veže Svetového obchodného centra v New Yorku s následkami veľkých strát na životoch a majetku. K zodpovednosti sa prihlásila islamská teroristická organizácia al-Káida pod vedením Usámu bin Ládina. Spojené kráľovstvo sa zapojilo s USA do vojenských akcií v Afganistane, ktorého územie sa využívalo ako základňa pre vojenské výcvikové tábory al-Káida. O dva mesiace neskôr Spojené kráľovstvo opäť aktivovalo čl. 15 Dohovoru, čo odôvodnilo takto: „Pre Spojené kráľovstvo existuje teroristická hrozba zo strany osôb podozrivých z účasti na medzinárodnom terorizme. Konkrétne sú v Spojenom kráľovstve prítomní cudzí štátni príslušníci, ktorí sú podozriví z účasti na páchaní, príprave alebo podnecovaní činov medzinárodného terorizmu, z členstva v organizáciách alebo skupinách... ktoré ohrozujú národnú bezpečnosť Spojeného kráľovstva.“

Výnimku žiadalo Spojené kráľovstvo pre využívanie zákona o boji proti terorizmu, umožňujúce zadržanie a vyhostenie osoby podozrivej z participácie na medzinárodnom terorizme osobitným postupom, ktorý nenapĺňa požiadavky čl. 5 ods. 1 písm. f) Dohovoru. Predmetná výnimočná právomoc štátnych orgánov je časovo ohraničená na obdobie 15 mesiacov, pričom jej prolongáciu môže vykonať parlament. Sťažovatelia v prípade *A. a ostatní proti Spojenému kráľovstvu* (z 19. februára 2009, č. 3455/05) spochybnili predmetnú výnimočnú právomoc, vrátane odôvodnenosti derogácie podľa čl. 15 Dohovoru. Konkrétne namietali to, že verejné ohrozenie štátnej existencie po prvé nebolo ani reálne a ani hroziace a po druhé výnimočný stav nemal dočasný charakter. K prvej námietke ESLP uviedol, že „aj keď v čase udelenia výnimky nedošlo na území Spojeného kráľovstva k útoku zo strany al-Káida, ESLP sa nedomnieva, že možno vnútroštátnym orgánom vytykať ich obavu získanú z dostupných dôkazov, že takýto útok bol „bezprostredný“, pretože teroristický čin môže byť vykonaný bez predchádzajúceho upozornenia kedykoľvek“ (bod 177 rozsudku), čo sa potvrdilo pokusmi o bombové útoky v Londýne v roku 2005. Preto podľa ESLP treba bezprostrednosť hroziaceho nebezpečenstva posudzovať síce predovšetkým na základe skutočností známych v čase podania derogácie ale nemožno nevziať do úvahy ani informácie dodatočne nadobudnuté.

Pri druhej námietke ESLP uznal, že Výbor pre ľudské práva OSN vykladá derogáciu ľudských práv podľa čl. 4 Medzinárodného paktu o občianskych a politických právach tak, že musí mať „výnimočný a dočasný charakter“. Upozornil však na svoje

rozhodnutia, ktoré sa týkali bezpečnostnej situácie v Severnom Írsku, ktorá si vyžadovala, aby výnimočný stav trval desiatky rokov a situácia po útokoch al-Káidy na USA nie je z pohľadu Spojeného kráľovstva o nič bezpečnejšia. Navyše tu existuje záruka pred zneužitím v podobe potreby pravidelnej prolongácie výnimočného stavu parlamentom „*aj keď je zarážajúce, že Spojené kráľovstvo bolo jediným zmluvným štátom Dohovoru, ktorý uplatnil výnimku v reakcii na nebezpečenstvo zo strany al-Káida, hoci aj iné štáty boli ohrozené, tak treba priznať každej vláde chrániacej vlastných obyvateľov právo na autonómne posúdenie všetkých skutočností*“ (bod 180 rozsudku).

V súvislosti s posúdením primeranosti prijatých opatrení sa ESLP „musí presvedčiť, že išlo o skutočnú reakciu na výnimočnú situáciu a boli vyvolané a odôvodnené osobitnými okolnosťami tohto výnimočného stavu a že boli poskytnuté primerané záruky proti zneužitiu“ (bod 184 rozsudku). Dôvodom, pre ktorý napokon ESLP uznal opatrenia za rozporné s čl. 5 ods. 1 Dohovoru bola neoprávnená diskriminácia medzi štátnymi príslušníkmi podozrivými z terorizmu a cudzími štátnymi príslušníkmi. Nebol totiž presvedčený, že „hrozba zo strany cudzích štátnych príslušníkov“ (bod 189 rozsudku). Preto ESLP síce neuznal námietky sťažovateľov, že neboli naplnené podmienky derogácie podľa čl. 15 Dohovoru ale opatrenia prijímané v rámci nich porušili práva niektorých sťažovateľov tým, že neodôvodnene pri ich uplatňovaní diskriminovali cudzincov voči štátnym príslušníkom podozrivým z teroristickej činnosti.

História výnimočných stavov na britských ostrovoch v súvislosti s bojom proti terorizmu tvorí len časť histórie spojenej s uplatňovaním výnimky z dodržiavania ľudských práv chránených Dohovorom na základe čl. 15 Dohovoru.⁹ Je

⁹ V minulosti totiž okrem Spojeného kráľovstva o výnimku podľa čl. 15 Dohovoru požiadali ako vidno z predloženej tabuľky aj Albánsko, Arménsko, Francúzsko, Gruzínsko, Írsko, Turecko, Grécko a Ukrajina.

Štát	Dôvod derogácie	Rok/Obdobie
Albánsko	hospodárska a politická kríza	1997
Arménsko	povolebné nepokoje v meste Jerevan	2008
Francúzsko	nepokoje na Novej Kaledónii	1985
	terorizmus	2015
Gruzínsko	vtáčia chrípka v oblasti Chelvačauri	2006
	pokus o štátny prevrat	2007
Írsko	vnútorné napätie	1957 - 1962
	terorizmus	1976 - 1977
Grécko	vnútorné nepokoje po vojenskom prevrate	1967 - 1970
Turecko	vojenský prevrat	1961 - 1963
	pokus o vojenský prevrat	1963 - 1964
	nepokoje v oblasti Kocaeli	1970
	nepokoje v niekoľkých oblastiach	1971 - 1973
	nepokoje v niekoľkých oblastiach	1974 - 1975
	nepokoje v niekoľkých oblastiach	1978 - 1980
	konflikt v Anatólii	1990 - 2002
	pokus o vojenský prevrat	2016
Ukrajina	vojna	2015

historickým dokumentom o boji s takmer neviditeľným nepriateľom. Tento boj označil americký prezident G. Bush jr. po udalostiach zo septembra 2011 za vojnu vyhlásenú svetovému terorizmu. Rovnako reagoval o dve dekády neskôr francúzsky prezident Emmanuel Macron¹⁰ v súvislosti vyhlásením vojny tiež takmer neviditeľnému vírusu COVID-19. Smrtiaci vírus má s teroristom spoločné to, že zabíja nečakane nevinných ľudí. Široký priestor voľnej úvahy, ktorý poskytol ESLP zmluvným štátom pre derogáciu ľudských práv podľa čl. 15 Dohovoru v boji proti terorizmu sa zrejme nebude odlišovať od toho, aký budú mať štáty v boji proti COVID-19. Zásadne sa však budú líšiť prijímané opatrenia (napríklad len ťažko možno aplikovať diskrimináciu z prípadu *A a ostatní* na odlišné zaobchádzanie so „zaočkovanými“ a nezaočkovanými“ proti COVID 19) avšak aj tu bude rozhodujúce to či budú primerané v demokratickej spoločnosti. Pomeriavať sa bude medzi ich účinnosťou v boji proti vírusu a rozsahom a mierou zásahov do ľudských práv. Nemali by sme však pri to zabúdať, že obeťami vírusu môžu byť aj výnimoční ľudia.

Spojené kráľovstvo	nepokoje v kolóniách	1954 - 1963
	nepokoje na Cypre	1955 - 1959
	nepokoje v Severnej Rodézii	1957 - 1962
	terorizmus	1957 - 1984
	nepokoje v Malawi	1959 - 1961
	nepokoje v Jemene	1960
	nepokoje v Singapure	1960 - 1963
	nepokoje v Keni	1960 - 1963
	nepokoje v Zanzibare	1961 - 1962
	nepokoje v Malawi	1961 - 1964
	nepokoje v Guyane	1964 - 1966
	nepokoje na Mauríciu	1965
	nepokoje v Jemene	1966 - 1967
	terorizmus – Írska republikánska armáda	1984 - 1988
	terorizmus	1988 - 2001
	terorizmus	1998 - 2006
	terorizmus	2001 - 2005

V súvislosti s pandémiou COVID-19 sa k nim okrem Albánska, Arménska a Gruzínska na jar roku 2020 pridali aj Estónsko, Lotyšsko, Moldavsko, Rumunsko, San Marino, Severné Macedónsko a Srbsko.

¹⁰ Vyjadrenie francúzskeho prezidenta Emmanuela Macrona „*Nous sommes en guerre*“. Dostupné na internete: <https://www.lemonde.fr/politique/article/2020/03/17/nous-sommes-en-querre-face-au-coronavirus-emmanuel-macron-sonne-la-mobilisation-generale_6033338_823448.html>.

Autori:

Doc. JUDr. Jiří L. Bílý, Ph.D.

Univerzita Palackého v Olomouci, Právnická fakulta

Prof. JUDr. Alexander Bröstl, CSc.

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Prof. Doc. JCDr. PaedR. Róbert Brtko, CSc.

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

JUDr. Ján Čarnogurský

Bývalý predseda vlády Slovenskej republiky

Mgr. Valéria Terézia Dančiaková, PhD.

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Doc. JUDr. Branislav Fábry, PhD.

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Prof. JUDr. PhDr. Tomáš Gábriš, PhD., LL.M., MA.

Trnavská univerzita v Trnave, Právnická fakulta

Doc. JUDr. Mgr. Martina Gajdošová, PhD.

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Doc. JUDr. Martin Gregor, PhD.

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

JUDr. Zoltán Gyurász, PhD.

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Prof. JUDr. Pavel Holländer, DrSc.

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Mgr. Igor Hron, PhD.

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Prof. PhDr. Jarmila Chovancová, CSc.

Pôsobila na Univerzite Komenského v Bratislave, Právnickej fakulte

Mgr. Ján Ivančík, PhD.

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Prof. JUDr. Katarína Kalesná, CSc.

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Mgr. Adam Kőszeghy, PhD.

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Prof. JUDr. Pavol Kubiček, CSc.

Paneurópska vysoká škola, Fakulta práva

JUDr. Eduard Kukan †

Bývalý minister zahraničných vecí Slovenskej republiky, Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Doc. JUDr. Miriam Laclavíková, mim. prof.

Trnavská univerzita v Trnave, Právnická fakulta

Prof. Mgr. Miroslav Lysý, PhD.

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Mgr. Lenka Martincová, PhD.

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Mgr. Olexij M. Meteňkanyč, PhD.

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

PhDr. Slavomír Michálek, DrSc.

Historický ústav Slovenskej akadémie vied

Doc. JUDr. Jozef Moravčík, CSc.

Bývalý predseda vlády Slovenskej republiky, prvý ponovembrový dekan právnickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave

Prof. JUDr. Peter Mosný, CSc., Dr.h.c.

Pôsobil na Trnavskej univerzite v Trnave, Právnickej fakulte

Prof. JUDr. Matúš Nemec, PhD.

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Univ.-Prof. Dr. Thomas Olechowski

Universität Wien, Institut für Rechts- und Verfassungsgeschichte

Doc. Mgr. et Mgr. Ondrej Podolec, PhD.

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Mgr. Vladimír Sedliak, PhD.

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Doc. JUDr. Karel Schelle, CSc.

Masarykova univerzita v Brně, Právnická fakulta

Prof. JUDr. Michal Skřejpek, DrSc.

Univerzita Karlova v Praze, Právnická fakulta

Prof. JUDr. Ján Svák, DrSc.

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Doc. JUDr. Erik Štenpien, PhD.

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Doc. JUDr. PhDr. Adriana Švecová, PhD.

Trnavská univerzita v Trnave, Právnická fakulta

Doc. JUDr. Jozef Vozár, CSc.

Ústav štátu a práva Slovenskej akadémie vied

Doc. JUDr. Jaromír Tauchen, Ph.D.

Masarykova univerzita v Brně, Právnická fakulta

Prof. JUDr. PhDr. Miloš Večeřa, CSc.

Masarykova univerzita v Brně, Právnická fakulta

Prof. JUDr. Mgr. Vojtech Vladár, PhD.

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Prof. JUDr. Ladislav Vojáček, CSc.

Masarykova univerzita v Brně, Právnická fakulta

Doc. JUDr. Vladimír Vrana, CSc.

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Doc. JUDr. Peter Vyšný, PhD.

Trnavská univerzita v Trnave, Právnická fakulta

Šarm a noblesa diplomata.
Venované pamiatke profesora Jozefa Klimka
(=Historia et theoria iuris, 2022, roč. 14, Supplement)

Pripravili:

Prof. doc. PaedR. JCDr. Róbert Brtko, CSc.
Mgr. Adam Kószeghy, PhD.
Mgr. Lenka Martincová, PhD.
Prof. Mgr. Miroslav Lysý, PhD.
Prof. JUDr. Matúš Nemec, PhD.

Recenzenti:

Doc. PhDr. Dušan Stanek, CSc.
Doc. JUDr. Zuzana Mlkvová Illýová, PhD.

Adresa redakcie:

HISTORIA ET THEORIA IURIS
Katedra právnych dejín a právnej komparatistiky
Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta
Šafárikovo nám. č. 6
P. O. BOX 313
810 00 Bratislava
hti.casopis@gmail.com
<https://www.flaw.uniba.sk/veda/hti>
ISSN 1338-0753
